AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1894.

II. RÆKKE.

9. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

III

INDHOLD AF AARGANGEN

1894.

I Texten er der indtrykt følgende Afbildninger:

S. 378: Bjælkevæg i Gaasetaarnet;

S. 382, 386, 388, 391: Bygningslevninger af Træ, henholdsvis fra Framlev, Vrigstad, Hørning og Rambin Kirke; tegnede og chemityperede af Prof. Magnus Petersen.

S. 396: Længdesnit af Lillehedinge Kirke, tegnet af Prof. J. B. Løffler og reproduceret af Xylograph Hendriksen.

Til Side 388 hører en Tavle i Farvetryk: Udside af en Egeplanke fra Hørning Kirke, udført af Prof. Magnus Petersen og Xylograph Hendriksen.

DE TYSKE RUNEMINDESMÆRKER.

AF

LUDV. F. A. WIMMER.

At runeskriften fra gammel tid har været kendt og brugt i Skandinavien og i England, har ingen draget i tvivl. Anderledes stillede sagen sig derimod, når spörsmålet var om de øvrige folk af den gotiske (germanske) folkeklasse, Goterne og de tyske stammer på fastlandet. I sin bekendte bog »Ueber deutsche Runen« (1821) søgte Wilhelm Grimm theoretisk at bevise, at Tyskerne lige så vel som deres nordiske og engelske stammefrænder havde kendt runerne; men de positive beviser herfor, runeindskrifter fra Tyskland med tysk sprog og tyske runer, manglede endnu ganske. Ikke et eneste sådant mindesmærke var bragt for lyset. Det første kendte mindesmærke af denne art var den store guldring, som 16 år efter Grimms skrift (1837) sammen med mange andre skatte blev funden ved landsbyen Pietroassa (Petrossa) i distriktet Buzéo i Valakiet og kort tid efter fik plads i musæet i Bukarest, hvorfor den i almindelighed kaldes Bukarest-ringen. Des værre havde ringen en lignende sørgelig skæbne som vore berömte guldhorn fra Gallehus; tillige med de øvrige kostbare guldsager, der hørte til samme fund, blev den nemlig 1875 stjålen fra musæet, og da tyveriet nogle dage senere opdagedes, var den ødelagt og kun to stykker — heldigvis netop den del af ringen,

der bærer indskriften — bevarede; ved bruddet er en enkelt rune midt i indskriften, om hvis læsning der dog ikke kan være tvivl (ᛟ), til dels ødelagt. Det varede imidlertid længe, för end tegnene på Bukarest-ringen blev erkendte for runer; endnu 1853 anså Mommsen indskriften for græsk. Først i Berliner Akademiets møde d. 4. Decbr. 1856 kunde W. Grimm meddele, at prof. Zacher havde set, at tegnene var runer, og at kongen i den anledning havde tilstillet akademiet en galvanoplastisk efterligning af ringen til nærmere undersøgelse. Akademiet havde overdraget Haupt, J. og W. Grimm dette hværv, og W. Grimm fremlagde i mødet en tolkning af indskriften, der var tiltrådt af hans to kolleger. Som et bevis pä, hvor famlende man endnu stod over for forståelsen af disse sprogmindesmærker, anfører jeg blot, at Grimm anså runen X g, hvormed indskriften både begynder og ender, for det kristelige kors. Følgelig er både læsningen, tolkningen og bedömmelsen af sprogformen urigtig. Et stærkt sandsynlighedsbevis var dog nu ført for, at der var fremdraget et mindesmærke med særlig tyske runer, og at disse runer ikke stemmede med de almindelige nordiske, men med de oldengelske tegn. Året efter W. Grimms meddelelse om Bukarest-ringen (1857) fremdrog Franskmanden Henri Baudot ved landsbyen Charnay i Bourgogne (ved Saône i departementet Saône-et-Loire mellem Seurre og Verdun) i en begravelsesplads fra den merovingiske tid, hvor han i en årrække havde anstillet undersøgelser, mellem en stor mængde andre oldsager et pragtfuldt spænde, der på bagsiden bar en indskrift, som Baudot erkendte for runer, angående hvis tolkning han henvendte sig til det kgl. nordiske oldskriftselskab i København. I de meddelelser, som selskabets sekretær, C. Rafn, sendte Baudot om indskriften, havde han rigtig set, at dens ene linje indeholdt det gamle runealfabet i den oprindelige orden med udeladelse af de fire sidste tegn af mangel på plads. Det interessante, for runeskriftens historie overordenlig vigtige mindesmærke blev

offenliggjort 1860 i det smukke værk, hvori Baudot gav en omhyggelig beskrivelse af sine undersøgelser[1]. Spændet tillige med de øvrige fund fra Charnay bevares i afdøde Baudots oldsagsamling i Dijon.

De lærdes opmærksomhed var nu i höj grad henledet på disse mærkelige sprogmindesmærker, og fundenes antal forøgedes hurtig. Fortjænesten af efterhånden at have opdaget et helt antal tyske runeindskrifter tilkommer den afdøde direktør for det romersk-germanske centralmusæum i Mainz dr. L. Lindenschmit, som ved rensning af forskellige spænder på bagsiden af disse opdagede fint indridsede runetegn, efter at rusten var fjærnet. Den første indskrift, som på denne måde kom for dagen, var indskriften på det större spænde fra Nordendorf i Bayern (i musæet i Augsburg), utvivlsomt den mærkeligste af alle tyske runeindskrifter, som først opdagedes over 20 år, efter at spændet var fundet. Senere fulgte indskrifterne på spænderne fra Osthofen og Freilaubersheim (bægge i musæet i Mainz), samt det mindre spænde fra Nordendorf (ligesom det större i musæet i Augsburg).

Af mange grunde, som jeg nedenfor skal dvæle nærmere ved, frembyder tolkningen af disse indskrifter store vanskeligheder, og det blev ingenlunde straks almindelig anerkendt, at deres sprog og tegn var tyske. G. Stephens, som for første gang samlede og afbildede de indtil da kendte mindesmærker af denne art i sit store værk »The old-northern

---

[1] Henri Baudot, Mémoire sur les sépultures des barbares de l'époque Mérovingienne, découvertes en Bourgogne, et particulièrement à Charnay, Dijon & Paris 1860, 4to (oprindelig offenliggjort i Mémoires de la Commission des Antiquités du Département de la Côte-d'Or, Tome V, Années 1857—60, Dijon & Paris, s. 176 ff.). S. 49 ff. i den særskilte udgave (s. 176 ff. i tidskriftet) findes »Remarques sur l'inscription runique de Charnay, par C. C. Rafn«, daterede København d. 15. Oktbr. 1858.

Runic monuments of Scandinavia and England« II (1868), s. 565—603 og s. 880—84, gik som bekendt ud fra, at de alle var »oldnordiske« og i gammel tid var »vandrede« fra de skandinaviske lande til de egne, hvor de er fundne. I min afhandling om »Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden« i Årbøger for nord. oldk. og hist. 1874 imødegik jeg udførligt denne antagelse, idet jeg søgte at påvise, at indskrifternes sprog bestemt var gotisk eller tysk, og igennem hele afhandlingen fandt jeg i disse indskrifter et af de vigtigste midler til at påvise runeskriftens oprindelse. Det var dog kun et meget ringe antal gotiske og tyske runemindesmærker, der endnu i denne afhandling stod til min rådighed. Når jeg ser bort fra nogle brakteater, hvis bedömmelse er forbunden med særlige vanskeligheder, var kun seks mindesmærker kendte, og jeg måtte trøste mig med det håb, at der snart kunde komme flere, da både Nordendorf- og Osthofen-spændet havde vist, at runerne kunde holde sig skjulte længe efter mindesmærkernes fremkomst. Dette håb blev heller ikke skuffet; endnu i nogle slutningstillæg til min afhandling kunde jeg mælde fundet af et nyt tysk runespænde (fra Freilaubersheim i Rhinhessen) med en længere indskrift, hvis første sætning, der ikke frembød mindste vanskelighed, afgav et uomstødeligt bevis for, at sproget var tysk (hverken gotisk eller nordisk). Et nyt höjst interessant gotisk mindesmærke blev jeg bekendt med, året efter at min afhandling var udkommen (1875), nemlig et spydblad af jærn, fundet ved Kovel i Volhynien, og kunde meddele den første tolkning af indskriften i det i Warschau udkommende polske arkæologiske tidskrift[1]. I de nærmest følgende år

[1] Wiadomości archeologiczne III, Warszawa 1876, s. 55 ff. (sml. A. Kohn u. C. Mehlis, Materialien zur Vorgeschichte des Menschen im östlichen Europa. Nach polnischen und russischen Quellen, II, Jena 1879, s. 177 ff.). Et kort udtog af mine bemærkninger meddelte grev J. Zawisza på den

forøgedes fundenes antal så meget, at jeg 1887 i »Die runenschrift« i steden for de seks (syv) mindesmærker i afhandlingen fra 1874 kunde opføre 13 numre, bortset fra brakteaterne og nogle ‘uægte’ indskrifter (se Die runenschr. s. 56 ff.).

Striden om disse mindesmærkers nationalitet tör nu også anses for udkæmpet. Næppe en eneste videnskabsmand vil længer, måske med undtagelse af prof. Stephens, anse dem for nordiske »vandrere«. I et med Berliner Akademiets understøttelse udgivet værk har da også en tysk lærd, prof. R. Henning i Strassburg, samlet alle ‘tyske’ runemindesmærker og gjort dem til genstand for meget omhyggelige og grundige undersøgelser i forskellige retninger. Hennings værk »Die deutschen Runendenkmäler« udkom 1889, altså to år efter min bog »Die runenschrift«, og indeholder netop de samme mindesmærker, som også jeg havde behandlet med et helt andet formål og derfor naturligvis efter en ganske anden plan. Noget nyt, mig ubekendt mindesmærke havde Henning ikke föjet til de af mig omtalte.

Det følger af sig selv, at det nævnte værk af prof. Henning måtte vække min allerhöjeste interesse. Et nöjere studium af bogen i det enkelte viste mig dog, at jeg i mangt og meget måtte erklære mig uenig med min lærde kollega, og det var min agt straks at underkaste prof. Hennings resultater en nærmere prøvelse. Min plan i så hen-

---

arkæologiske kongres i Budapest 1876 (se Comte-rendu I, 1877, s. 458 f.). — Spydbladet var fundet allerede 1858, da det blev opplöjet på en mark ved den lille flække Suszczyn i nærheden af jærnbanestationen Kovel, hvorefter det har fået navn på grund af det egenlige findesteds vanskelige udtale. Finderen forærede det til sin slægtning prof. A. Szumowski i Warschau, på hvis vegne grev J. Zawisza 1875 gennem prof. C. Engelhardt sendte mig et fotografi af indskriften med anmodning om at tolke denne. Også denne indskrift blev således først bekendt en rum tid (17 år), efter at mindesmærket var fundet.

seende blev dog krydset af andre större arbejder, først udgaven af codex regius af den ældre Edda og dernæst afhandlingen om Sønderjyllands historiske runemindesmærker, hvormed arbejdet på det i mange år forberedte værk om de danske runemindesmærker stod i nöjeste forbindelse. Jeg var således kommen langt bort fra de tyske runemindesmærker og havde næppe nogensinde fundet lejlighed til offenlig at udtale mig om prof. Hennings værk, hvis ikke en ydre anledning ganske uventet havde givet mig stødet til fornyet beskæftigelse med disse spörsmål. I indeværende års Maj måned modtog jeg nemlig gennem musæumsdirektør dr. Sophus Müller fra direktøren for nationalmusæet i Budapest prof. J. Hampel tegninger af »to i Ungarn fundne runespænder« med anmodning om at udtale mig om indskrifterne. At tegnene i indskrifterne virkelig var runer, kunde jeg efter de tilsendte tegninger ikke et öjeblik være i tvivl om, og et enkelt ord var på den ene tegning endogså gengivet så nöjagtigt, at jeg måtte anse det for sikkert, at indskrifterne var tyske. Hele den oplysning, jeg havde fået om spænderne, var, at de var »fundne i Ungarn«. Dette findested vakte naturligvis min levende interesse for de nævnte mindesmærker, og jeg ønskede at anstille mine undersøgelser af indskrifterne uafhængig af nærmere oplysninger om findestedet (findestederne?) og de omstændigheder, under hvilke spænderne var komne for dagen. Jeg meddelte derfor blot prof. Hampel, at jeg kun med originalerne for öje vilde have udsigt til at løse de mange vanskelige spörsmål, som sandsynligvis vilde møde med hensyn til læsning og tolkning. Kort tid efter sendtes de originale spænder mig fra Ungarn, og jeg havde således lejlighed til i løbet af flere uger i den lyse sommertid at underkaste dem den omhyggeligste undersøgelse i vort nationalmusæum. Først efter at denne undersøgelse var afsluttet og havde ført til et, som jeg tör antage, heldigt resultat, modtog jeg de oplysninger om spændernes findested o. s. v., der vil blive meddelte i det følgende.

Beskæftigelsen med disse spænder og deres indskrifter vakte imidlertid i höj grad hos mig ønsket om at drage alle kendte tyske runemindesmærker ind under undersøgelsen, og dette ønske blev endnu stærkere, da jeg, netop som jeg havde afsluttet undersøgelsen af de ungarske spænder, fra Norge modtog andet hæfte af Sophus Bugges »Norges Indskrifter med de ældre Runer«, hvori han s. 136 ff. også underkaster en stor del af de tyske runemindesmærker en mer eller mindre udførlig behandling. Bugges læsninger afviger imidlertid i så mange henseender fra Hennings, at jeg kun ved undersøgelse af originalerne selv vilde være i stand til at dömme mellem de to lærde. Nationalmusæets direktør, dr. Sophus Müller, som med störste interesse havde fulgt mine undersøgelser af de ungarske spænder, påtog sig med en overordenlig elskværdighed at være mellemmand mellem mig og de fremmede musæer og lovede, medens jeg selv begav mig på en runologisk rejse, at foretage de fornødne skridt for om muligt at få de nævnte mindesmærker sendte til København, så at jeg ved min hjemkomst i September straks kunde begynde undersøgelserne. Jeg er herved bleven i stand til personlig at undersøge de vigtige runespænder fra Osthofen og Freilaubersheim, som bægge opbevares i musæet i Mainz, samt spændet fra Engers i musæet i Worms, hvilket sidste musæum samtidig oversendte to andre spænder med anmodning om at afgöre, hvor vidt forskellige ridser i sølvet kunde anses for runer. Ligeledes har dr. J. Naue i München stillet det ham tilhørende spænde fra Kerlich til min rådighed. Jeg aflægger herved min ærbødigste tak til direktørerne for de nævnte musæer, prof. L. Lindenschmit i Mainz og dr. Aug. Weckerling i Worms, samt til hr. dr. Naue for den sjældne imødekommenhed, hvormed de har tilladt mig at benytte disse overordenlig kostbare og for en del meget skrøbelige genstande i henved to måneder. Som tak for den tillid, der herved er vist mig, har jeg selvfølgelig gjort mit bedste for, at undersøg-

elserne kunde blive så pålidelige som muligt. Andre musæer (Augsburg og Stuttgart), til hvilke der ligeledes var rettet anmodning om udlån af de dem tilhørende runespænder, men som på grund af deres vedtægter ikke så sig i stand til at efterkomme anmodningen, har med stor forekommenhed sendt mig udmærkede fotografier af vedkommende oldsager. Dog yder disse fotografier ikke tilstrækkelig oplysning for de vanskeligste steders vedkommende, og jeg kan derfor ikke ved hjælp af dette materiale afgöre de tvivlsomme læsninger. Ligeledes beklager jeg, at private forhold har hindret fru Baudot i at sende Charnay-spændet til København.

At jeg så længe har måttet tilbageholde de bemærkninger, som jeg havde tænkt at knytte til prof. Hennings bog straks efter dens udgivelse, har da medført den fordel, at jeg nu ser mig i stand til både at inddrage senere fundne mindesmærker i undersøgelsen og at meddele nye læsninger af tidligere kendte efter mine egne undersøgelser af originalerne.

Når jeg ser bort fra nogle få brakteater, var antallet af de runemindesmærker, der var komne for dagen uden for Norden og England i egne, hvor gotiske og tyske stammer tidligere bode eller endnu bor, ifølge den i Die runenschrift meddelte oversigt 13. Af disse må imidlertid no. 8 (spændet fra Hohenstadt i Würtemberg) udgå, da de utydelige runer, som Rieger trode at finde på spændet, i virkeligheden kun er tilfældige ridser i sølvet. Dette fremgår ikke blot med fuldkommen sikkerhed af det udmærkede fotografi, der er tilsendt mig fra musæet i Stuttgart, men bekræftes også ved udtalelser til mig af forskellige oldforskere, der personlig har undersøgt spændet. Henning har opfattet ridserne på samme måde og derfor med rette udeladt dette mindesmærke i sit værk (Die deutschen Runendenkm. s. III)[1]. I øvrigt optager han de samme mindesmærker, som jeg har behandlet. Dog

---

[1] Med större grund kunde ridserne i sølvet på et par spænder

föjer han hertil spydbladet fra Torcello, som han skænker en lang undersøgelse, og som han er mest tilböjelig til at anse for ægte, medens jeg straks var overbevist om dets uægthed (Die runenschr. s. 57 not. 4). Ved de af spændets opdager, dr. Undset i Kristiania, meddelte oplysninger i Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft, Sitzung vom 18. Jan. 1890, er uægtheden hævet over enhver tvivl. Dette stykke udgår altså.

Et andet mindesmærke, som jeg aldeles ikke har omtalt i min bog, fordi indskriftens uægthed var indlysende, og som prof. Henning ligeledes stempler som uægte, er spændet fra Kerlich. Hennings udtalelser nøder mig dog til noget nærmere at omtale dette mindesmærke.

Det velbevarede, på forsiden forgyldte sølvspænde skal være fundet i Kerlich (ved Andernach) og kom 1886 i dr. J. Naues besiddelse. Da det i musæet i Mainz blev renset for rust, opdagedes under rusten en runeindskrift, der i en enkelt linje er anbragt over den ophöjning, hvorpå nålen har hvilet, ganske som på det mindre spænde fra Nordendorf. Kun vender runetoppene på Kerlich-spændet til den modsatte side. At denne indskrift, således som også Henning har påvist, er et plumpt bedrageri fra nyere tid, kan der ikke være mindste tvivl om. Dog giver hverken Hennings tegning eller tekst (Die deutschen Runendenkm. s. 156) et pålideligt billede af indskriften. Medens Henning i teksten i de stærkeste ord fremhæver den stymperagtige og ubehjælpsomme måde, hvorpå runerne er indristede, fremviser hans tegning en indskrift med meget regelmæssige og ganske pyntelige runer, mod hvilke der ikke er det mindste

i musæet i Worms (fra Gundersheim og fra Flomborn) anses for runer, og særlig over for ridserne på spændet fra Gundersheim vilde et uøvet öje let blive skuffet. Jeg vover dog med störste bestemthed at påstå, at intet af de nævnte mindesmærker bærer et eneste forsætlig indridset tegn.

at indvende, så at de meget godt kunde tilhøre en ægte gammel indskrift. Sagen er ganske simpelt den, at medens de 'ægte' indskrifter, som Henning har haft lejlighed til at undersøge, alle er indridsede med et spidst redskab, er indskriften på spændet fra Kerlich indridset med et stumpt redskab, hvorved runelinjerne selvfølgelig har fået en anden karakter end de fint indridsede runer på de øvrige tyske runespænder, idet de er langt grovere i linjerne; men mod selve formerne er der i og for sig intet at indvende, og da en 'ægte' indskrift lige så godt kunde tænkes udført med et stumpt som med et spidst redskab, vilde uægtheden ikke kunne påvises ad den vej. Jeg må i modsætning til Henning hævde, at indskriften er udført med påfaldende dygtighed, og forsøget på at göre nogle af linjerne svagere, andre kraftigere er faldet så heldigt ud, at indskriften ved første öjekast virker i höj grad skuffende. Det middel, der er benyttet hertil, røber imidlertid tydelig forfalskningen. Den del af spændet, hvorpå indskriften er anbragt, er nemlig bleven afglattet med en fil, eller på anden måde afpoleret, hvorved enkelte linjer er blevne så fine, at de er vanskelige at se med blotte öjne, hvad der jo netop også ofte på grund af slid er tilfældet med runerne i de ægte indskrifter.

Bedrageriet fortjæner ikke at foreviges gennem en tegning, og jeg meddeler derfor ikke en sådan. Hos Henning gengives indskriften

ᚹᛟᛞᚨᚾᚨᚼᚨᛁᛚᚨᚷ

uden at der findes mindste antydning af den större eller mindre tydelighed, hvormed de enkelte stave træder frem, eller af måden, hvorpå de enkelte tegn er indristede. Særlig i den fjærde rune (ᚨ) er bistavene så svage, at de er vanskelige at opdage med blotte öjne. Den sjætte rune har Henning urigtig læst ᚨ; men dette tegn har ikke spor af bistave og kan kun læses ᛁ. Mellem ᛁ og det følgende ᚼ findes derimod et par af Henning oversete langagtige småstreger, der er indridsede på samme måde som runerne og sikkert skal

forestille skilletegn af samme art som på Freilaubersheim-spændet. Indskriften lyder altså

ᚹᛟᛞᚨᚾᛁ ⁝ ᚼᚨᛁᛚᚨᚷ

hvilket naturligvis skal læses wodani : hailag og skal betyde »helliget til Odin«. At sprogformerne er ganske umulige (hvad der vel også må siges om den betydning, hvori hailag er brugt), vil enhver sprogforsker straks se. Det er også let at påvise, hvilke ægte mindesmærker der har tjænt som forbilleder for indskriften. Det første ord skyldes naturligvis ᚹᛟᛞᚨᚾ på det större Nordendorf-spænde, skilletegnet er taget fra Freilaubersheim-spændet og ᚼᚨᛁᛚᚨᚷ fra Bukarest-ringen. Men mærkeligt nok har forfalskeren ved en tankeløshed, eller måske snarere forsætlig, men i så fald ved en slem fejltagelse ombyttet ringens ᚺ, som i en vestgermansk indskrift måtte have formen ᚻ, med den særlig nordiske h-rune ᚼ, der i Norden først optræder for ældre ᚺ ᚻ efter år 800 (Die runenschr. s. 203 f.). Alene denne fejl vilde være tilstrækkelig til at afsløre bedrageriet; men hertil kommer de i denne forbindelse umulige former wodani og hailag; -i i wodani skyldes sikkert det -i, som på Bukarest-ringen går foran hailag i gutaniowi.

Bedrageriet er så åbenbart, at det for mig ikke har nogen interesse nærmere at efterspore dets oprindelse. Kun fremhæver jeg, at der næppe er grund til, således som man har antydet (se Undset i Verhandlungen der Berliner anthropol. Gesellschaft, Sitzung vom 18. Jan. 1890), at formode, at det er foretaget i musæet i Mainz. Det forekommer mig höjst usandsynligt, at en 'arbejder' i dette musæum skulde have været i stand til at lave en sådan indskrift, og bedrageriet kunde jo i nærværende tilfælde ikke bringe ham den ringeste fordel[1].

---

[1] En meddelelse af direktør Lindenschmit i Mainz stemmer ganske med, hvad jeg ovenfor har udtalt. Efter at have gjort opmærksom på, at der på gipsafstøbningen af spændet

På en anden måde forholder det sig med det mindesmærke, der har no. XVI hos Henning (»Das Thonköpfchen des Berliner Museums«), et lille råt forarbejdet menneskehoved af lér i form af en buste, hvis findested er ubekendt (afbildet hos Henning s. 132 og tav. IV, fig. 18). Henning kæmper med störste iver for at bevise stykkets 'ægthed', hvorimod jeg i Die runenschrift s. 60 not. 1 har udtalt, at indskriften ikke indeholder virkelig ægte gamle runer, hvad jeg endnu på det bestemteste fastholder, og hvortil også Bugge (Norges Indskrifter med de ældre Runer s. 136 not. 2) har sluttet sig. Da imidlertid hverken Bugge eller jeg har udtalt os nærmere om indskriften, skal jeg i det følgende meddele min opfattelse af denne. Ved med den störste vilkårlighed at læse nogle runer fra höjre til venstre, andre omvendt fra venstre til höjre, ved at tillægge et enkelt tegn en efter min mening aldeles umulig betydning og ved at indföje runen, der er anbragt øverst oppe på hovedet, imellem tegnene på fodstykket, sammenstiller Henning runerne til ordet fulgja, der skal være den gotiske eller vestgermanske form for det nordiske *fylgja*, og han ser i busten en fremstilling af en 'fylgje' (!). I runerne finder han endvidere ældgamle gotiske eller tyske runeformer, hvorfor han s. 141 sætter lérhovedet til 4.—5. årh. At prof. Henning har kunnet forsé sig således på dette stykke, ligger åbenbart i det lille materiale, hvormed han i det hele har arbejdet i sit værk, idet han gennem selvsyn kun har kendt de få tyske runemindesmærker. Enhver, der er fortrolig med runemindesmærkerne også uden for Tyskland, vil opfatte dette hoved ganske anderledes. For mig

---

i musæet i steden for de tre runer ᚨᚾᚠ hos Henning kun ses tre lodrette streger uden bistave, tilföjer hr. Lindenschmit: »Wäre die schrift hier gefälscht, so hätten diese bösen fälscher doch hoffentlich ihre eigenen zeichen lesen können! Wenn wirklich eine fälschung vorliegt, so ist sie erfolgt, ehe die spange in unsere hände gelangte.«

er det i hvert fald hævet over al tvivl, at vi i lérhovedet har et ægte **nordisk** stykke fra middelalderen (det 12. årh.); alle fire runer på fodstykket (ᛅᚠᚬᛋ) og den enkelte rune på hovedet (ᚢ) stemmer i form **fuldstændig** med de nordiske runetegn fra denne tid for *a*, *f*, *o*, *s* og *u*, således at de **alle** må læses fra venstre til höjre. Betydningen af indskriften er det dog ikke lykkedes mig at udfinde; men den minder i så henseende om lignende nordiske indskrifter f. eks. på døbefonte og andre genstande, hvor indskriften kun indeholder ordenes begyndelsesbogstaver eller forkortede ord. Som særlig oplysende henviser jeg til de fire runer på døbefonten i Brøndum kirke i Jylland, som jeg har offenliggjort i »Døbefonten i Åkirkeby kirke« på den ene af tavlerne mellem s. 14—15 og nærmere har omtalt s. 15 not. Ligesom i denne indskrift et tegn, der ikke tilhører runerækken, er brugt for at antyde indskriftens begyndelse og slutning, således antager jeg, at det tegn på lérhovedet, der hverken tilhører de gamle eller de yngre runealfabeter, og som står sammen med den ene rune på fodstykket, medens de tre andre sider og hovedet kun har en enkelt velbekendt rune, netop på samme måde er brugt for at antyde indskriftens begyndelse (og slutning). Jeg er således fuldt overbevist om, at lérhovedet skriver sig fra Norden; hermed kan musæumsdirektør dr. Voss' formodning hos Henning, at ejeren (hr. B. Friedländer), der selv ikke vidste, hvorfra det var kommet i hans besiddelse, har fået det fra Bagpommern, meget godt forenes.

Af prof. Hennings værk må altså spydbladet fra Torcello fjærnes som uægte og lérhovedet i Berlin som en genstand, der ikke bærer tyske, men sene nordiske runer. Derimod må **runespændet fra Engers**, hvis ægthed Henning med urette drager i tvivl, hvad jeg nedenfor skal påvise, optages mellem de ægte tyske runemindesmærker, således som jeg har gjort i Die runenschrift s. 59 nr. 13 med not. 6.

Til de 12 ægte gotiske og tyske runemindesmærker hos Henning og mig er der i de fire år, der er forløbne siden udgivelsen af Hennings værk, kommet tre nye og i visse henseender særlig vigtige, nemlig:

1) et skiveformet spænde, fundet ved Balingen i Würtemberg (i musæet i Stuttgart), der altså kan indsættes som nr. 8 i Die runenschrift i steden for Hohenstadt-spændet. Indskriften blev opdaget 1887 af docent dr. S. Söderberg fra Lund, som offenliggjorde sin læsning og tolkning i Prähistorische Blätter, herausgeg. von J. Naue, II. Jahrg. Nr. 3, München 1890. Et udmærket fotografi af spændet, som jeg har modtaget fra Stuttgart, og en efter originalen udført særdeles omhyggelig tegning viser imidlertid, at både læsningen og tolkningen på det nævnte sted er urigtige. De fire første runer kan umulig være ᚨᚺᛚᚠ, der skulde stå for ᚺᚨᛚᚠ[1], og < i indskriftens slutning betyder som ellers altid *k*, ikke *ng*, som dr. Söderberg antager. Ganske urigtig er også den tidsbestemmelse, som han fastsætter for indskriften. Han mener, at hverken skrift eller sprog kan hjælpe os til at bestemme indskriftens tid, men at vi udelukkende må bygge på arkæologiske grunde. I henhold hertil sætter han da indskriften til senest år 500. I modsætning hertil må jeg på det bestemteste hævde, at både runer og sprog forbyder at göre indskriften ældre end år 700[2]. Jeg havde

---

[1] Angående denne læsning, der skyldes en ytring af S. Bugge, bemærker Bugge i Norges Indskr. med de ældre Runer s. 137 not. 1: »Denne ytring, som ikke var bestemt for offenligheden, tager jeg herved tilbage.«

[2] Man gör mig opmærksom på, at dr. Söderberg selv i »Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad« 1890, s. 144 not. »efter fortsatta studier af de germanska fornsakernas kronologi« er kommen til det resultat, »att ifrågavarande spänne tillhör tiden efter 650«. Disse to tidsbestemmelser, der afviger så stærkt fra hinanden, og som er fremsatte med så kort tids mellemrum, er for mig et slående eksempel på den værdi, der kan tillægges de arkæologiske tidsbestemmelser, der hviler på typologiske forudsætninger.

ønsket her at levere en ny tegning og tolkning af indskriften; men da musæet i Stuttgart ikke har set sig i stand til at sende originalen til København, må jeg opgive dette. Den væsenligste interesse, der for mig knytter sig til denne indskrift, er, at den i modsætning til indskrifterne på alle de øvrige kendte tyske runespænder går fra höjre til venstre; kun < har samme form som i de indskrifter, der går fra venstre til höjre.

2—3) to ved Bezenye i Ungarn fundne spænder (i musæet i Ungarsk-Altenburg), der hidtil ikke er offenliggjorte, og hvis læsning og tolkning jeg meddeler nedenfor.

Med de nævnte tre mindesmærker bliver antallet af de indskrifter, der må henføres til gotiske og tyske stammer, altså 15. I forhold til deres ringe tal omspænder disse mindesmærker et overordenlig stort geografisk område. Den yderste østlige grænse er nemlig mod nord Kovel i Volhynien, mod syd Buzéo i Valakiet. Mod vest danner Charnay i Bourgogne grænsen. Imellem de yderste grænser mod øst og vest møder vi da, når vi går fra syd mod nord, først indskrifterne fra Ungarn i nærheden af Pressburg, dernæst mindesmærker fra Bayern, Würtemberg, Rhinhessen, Øvrehessen, Nassau og Rhinprovinsen.

Af de nævnte 15 indskrifter findes de to — utvivlsomt de ældste af dem alle — på et par jærnspydblade. Nær i tid til disse slutter sig indskriften på den store guldring fra Valakiet. At indskrifterne på Kovel-spydet og på Bukarest-ringen skriver sig fra gotiske stammer, er utvivlsomt, og det samme bliver derfor også sandsynligt for det med Kovel-spydet nær beslægtede spyd fra Müncheberg, skönt der af sproget på dette mindesmærke ikke kan drages en fuldkommen sikker slutning (se Die runenschr. s. 63). Det fjærde mindesmærke er en guldfingerring, funden ved Körlin i Pommern, hvis indskrift dog ikke frembyder noget som helst sikkert holdepunkt for fastsættelse af mindesmærkets nationalitet (Die runenschr. s. 57 not. 5). Alle de øvrige 11 ind-

skrifter er anbragte på bagsiden af spænder (fibulaer) af forskellig form, og alle disse indskrifter tilhører utvivlsomt forskellige tyske stammer, hvis man da ikke vil antage, at Burgunderne (Charnay-spændet) er nærmere i slægt med Goterne end med de egenlige tyske folk.

Vi står altså her over for et meget ringe antal mindesmærker; men da de næsten alle er komne for dagen i løbet af de sidste 20 år på genstande, der tilfældig eller ved systematiske udgravninger er fremdragne af jordens skød, tör vi nære det sikre håb, at antallet efterhånden vil øges ikke ubetydeligt, hvad der naturligvis vil være af största vigtighed for den fulde forståelse af indskrifterne. Mange vanskeligheder er nemlig forbundne med tolkningen af disse indskrifter. Ikke blot er mindesmærkernes antal ringe, men indskrifterne selv er meget korte, idet de som oftest kun indeholder et enkelt eller et par ord. De to længste (på det större spænde fra Nordendorf og på spændet fra Freilaubersheim) har seks ord (Nordendorf-spændet mulig syv). Hertil kommer en anden omstændighed, som ofte i overordenlig grad vanskeliggör læsningen og altså også tolkningen, da en rigtig tolkning naturligvis er umulig uden en rigtig læsning. Största delen af disse indskrifter er indridsede med små og meget fine tegn på bagsiden af spænder, hvor de ofte var stærkt udsatte for slid under brugen, når nålen førtes ind og fastgjordes i øskenen. Derved er de i forvejen fine tegn på mange steder næsten helt forsvundne. Og hvad sliddet under brugen ikke har udrettet, er ofte sket ved den ødelæggelse, hvorfor mindesmærkerne har været udsatte i gravene, hvor de næsten altid er blevne overtrukne med et tykt lag af rust. Selv den omhyggeligste rensning vil sjælden i sådanne tilfælde være i stand til helt at skåne de fine runelinjer.

Vi står da over for meget få, meget små og ofte meget utydelige indskrifter. Tolkningen har derfor ganske andre vanskeligheder at kæmpe med, end tilfældet er med vore nordiske runemindesmærker, hvor de ofte anselige indskrifters

antal er så stort, at vi ved hjælp af de almindelig kendte formler hyppig med största sikkerhed vil være i stand til at læse og udfylde indskrifterne selv på ubetydelige brudstykker.

Ganske anderledes med de tyske runeindskrifter, hvor vi altid fra første færd står famlende over for indholdet. Det første fornødne er altså her en sikker læsning af de enkelte tegn, det næste en på denne læsning grundet tolkning, imod hvilken der hverken fra sprogets eller indholdets side kan rejses berettigede indvendinger.

Hvad prof. Henning i så henseende har ydet i sit værk, lader efter min mening meget tilbage at ønske både med hensyn til læsning og til tolkning, hvad der måske allerbedst vil fremgå af en sammenligning med de i mange tilfælde helt forskellige læsninger og tolkninger, som Bugge nylig har offenliggjort.

Til læsningen hører naturligvis et skarpt og øvet öje; men det er klart, at prof. Henning uagtet al den flid og omhu, han har anvendt på sit arbejde for at skaffe tolkningen et sikkert grundlag gennem pålidelige læsninger, ikke altid har kunnet magte denne opgave. Da han første gang under udstillingen af Tysklands forhistoriske fund i Berlin i efteråret 1880 havde lejlighed til at henvende sin opmærksomhed på de tyske runemindesmærker, kom han, som det fremgår af det foredrag, han holdt i den anledning[1], i flere henseender ganske uforberedt ind på mange af de spörsmål, som her frembød sig. Senere har han under den indgående beskæftigelse i det enkelte med disse mindesmærker stået over for et alt for lille stof til at kunne opnå den fornødne sikkerhed i sin dom, hvorom bl. a. hans foran anførte ytringer om indskrifterne på Kerlich-spændet og på lérhovedet

---

[1] Verhandlungen der XI. allgemeinen Versammlung der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte zu Berlin im August 1880 in stenographischer Aufzeichnung, s. 116 ff.

i Berlin bærer vidne. At hans blik ikke er skærpet for de mange små enkeltheder, som ved disse undersøgelser netop ofte er af vigtighed, finder jeg i höj grad bestyrket af en enkelt ytring i hans værk. Allerede i »Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden« (s. 74 ff., s. 265 f.) havde jeg for første gang kunnet fastslå den rette læsning af tegnene i futharken og i den egenlige indskrift på Charnay-spændet, grundet på de omhyggelige undersøgelser, som den franske oldforsker E. Beauvois sammen med spændets ejer, hr. Baudot, havde foretaget for mig. Den tegning af futharken i forstörret målestok, som Beauvois den gang sendte mig, og på hvilken hvert enkelt tegn var gengivet, således som det havde vist sig for ham og Baudot, gengav jeg senere i »Die runenschrift« s. 79 og knyttede dertil følgende bemærkning: »Infolge der art, auf welche die runen eingeritzt sind, stossen die striche in vielen fällen nicht völlig zusammen«, hvad min tegning i hvert enkelt tilfælde har søgt omhyggelig at vise (sml. også bemærkningen om ᛞ s. 78 ned.). S. 50 not. 3 i sit værk karakteriserer Henning imidlertid denne ytring som »nicht zutreffend«, og det fremgår klart både af den til noten svarende tekst på dette sted og af tegningen tav. II, fig. 4, at han ikke har kunnet se de af Beauvois og Baudot bemærkede og for hvert enkelt tegn særlig fremhævede afstande mellem linjerne i mange runer. Skönt jeg ikke har haft lejlighed til selv at undersøge Charnay-spændet, tvivler jeg intet öjeblik om, at Beauvois' og Baudots skarpe öjne i alt væsenligt har set det rette. Den bestemthed, hvormed de bægge har udtalt sig herom, er for mig fuldt afgörende, da jeg ved selvsyn har overbevist mig om, at den samme ejendommelighed gentager sig på de øvrige runespænder, hvor den også er undgået Hennings opmærksomhed, hvad jeg nedenfor vil få lejlighed til nærmere at påvise. Og netop den måde, hvorpå indskrifterne er indridsede, forklarer, som jeg har fremhævet, den nævnte ejendommelighed ved tegnene. Indskrifterne på spænderne er nemlig i reglen indridsede med en skarp kniv, undtagelsesvis

måske skårne med en gravstik. Men i bægge tilfælde vil linjerne i de små, fine tegn netop meget ofte komme i en lille afstand fra hinanden, hvad jeg har overtydet mig om ved de forsøg, jeg selv har gjort på at indridse indskrifter i sølv med de nævnte redskaber. I så henseende stemmer formerne i alle spændeindskrifter nöjagtig med hinanden[1].

Om den tredje rune i linjen til höjre på Charnay-spændet, der tidligere (også hos Baudot selv) var læst ᛚ, bemærkede Beauvois og Baudot til mig, at tegnet var et tydeligt ᚠ (»Runeskr. opr.« s. 266, »Die runenschr.« s. 78). Herom ytrer Henning (s. 54): »Eine grössere schwierigkeit liegt bei der 3. rune vor. Baudot reproducirte dieselbe beide mal als ᛚ, und erst nachträglich bezeichnete er sie Wimmer gegenüber als ein sicheres ᚠ. Auf dem original ist der obere seitenstrich indess nicht annähernd so deutlich wie auf der abbildung von W., im gegentheil kostet es eine gewisse anstrengung, um ihn überhaupt zu erfassen und von den in unmittelbarer nähe befindlichen zufälligkeiten, vor allem einer mit demselben sich ganz nahe berührenden schrunde zu unterscheiden. Trotzdem glaube auch ich die, man muss fast schon sagen, einstige existenz (!) des oberen seitenstriches vertreten zu dürfen, wenn auch der ganze lauf desselben nur bei besonders günstigem lichte in einem zusammenhängenden schimmer erkennbar wird. Allem anschein nach war er dem unteren durchaus parallel, so dass an der bekannten form des runischen F nichts vermisst wird.« Det er herefter klart, at Henning har haft så stor vanskelighed ved at se den øverste bistav, der for Beauvois (og ved de seneste undersøgelser også for Baudot) stod ganske tydelig,

[1] Lige så hyppig indtræffer naturligvis det omvendte, at stavene bliver en smule for lange. Talrige eksempler på bægge dele vil findes i de beskrivelser af runetegnene i forskellige indskrifter, som jeg nedenfor meddeler.

at han utvivlsomt vilde have erklæret runen for ᛚ, hvis han ikke havde kunnet støtte sig til de franske lærdes udtalelse hos mig. Dette viser mig kun, hvad enhver, der har øvelse i at læse den art indskrifter, vil være på det rene med, og hvad min personlige erfaring i mere end 20 år har lært mig, at det tegn, der står klart og tydeligt for den ene undersøgers öje, meget ofte for en anden mindre øvet kan vise sig på en helt forskellig måde.

Uagtet al den flid og omhu, prof. Henning har anvendt på læsningen af indskrifterne, tror jeg derfor, at hans blik mangler den skarphed og den øvelse, som er nødvendige for at kunne afgöre særlig vanskelige spörsmål, hvad der også vil fremgå af det følgende.

Hvad tolkningen af indskrifterne i det enkelte angår, har jeg endnu stærkere indvendinger mod Hennings værk end med hensyn til læsningerne. Hans methode har her været »ernstlich zu versuchen, wie weit man auf methodischen wegen mit der erklärung gelangen könne« (s. IV). Han har da taget hvert enkelt ord i indskrifterne op til den grundigste behandling; han har vendt og drejet det for at vise, til hvilke resultater al den lærdom, som grammatik, ordbog o. s. v. stiller til vor rådighed, vil føre, og med en bredde, der på mange steder virker i höj grad trættende, begrunder han sine tolkninger. I modsætning til denne methode erklærer han: »Von raschen einfällen glaubte ich wenig erwarten zu dürfen; hatte ich doch vor jahren an einem beispiel selber erfahren, wie bald dieselben bei zusammenhängenden erwägungen zerfliessen können« (smst.). Dette er naturligvis rigtigt, og det gælder i höj grad det runologiske forsøg, som prof. Henning sigter til. Men ved tolkningen af disse såre vanskelige indskrifter tror jeg, at hverken de løse indfald eller prof. Hennings methode fører til målet. Når vi derimod har klaret os vanskelighederne, så at det er blevet os tydeligt, hvad det er muligt for tiden at nå med sikkerhed og hvad ikke, vil vi rolig lade spörsmålene om betydningen af

et eller andet ord i indskrifterne eller om hele indskriften hvile, indtil der pludselig en dag ganske uventet tændes et lys for os, som viser vej i mørket. Ikke alene på den lærdom, der kan hentes frem fra vort bibliothek, og endnu mindre på de løse indfald, men meget ofte på en pludselig lykkelig indskydelse, eller på et uventet heldigt fund hviler i mange tilfælde de værdifuldeste løsninger af vanskelige spörsmål.

Så lidt har prof. Henning efter min mening nåt ved sine methodiske forsøg på at løse alle vanskeligheder, at han ved sit store værk næppe for et eneste ords vedkommende har bragt disse spörsmål en endelig løsning nærmere, end jeg allerede havde gjort gennem den korte fremstilling i »Die runenschrift« s. 56—65. For så vidt har Hennings værk altså været mig en skuffelse, og meget arbejde må endnu göres, för end vi når sikre resultater. Min hovedindvending mod prof. Henning er netop, at han næsten aldrig tydelig og bestemt skelner mellem det fuldkommen sikre, det sandsynlige (hvori der jo atter kan være grader) og det helt usikre. I de såkaldte »Ergebnisse« s. 135—155 har Henning samlet løst og fast, sikkert og usikkert i skönneste blanding. Men det vil vare længe, för end vi her kan fastslå »resultater« i den udstrækning, som Henning har trot sig i stand til. Når det virkelig sikre udskilles fra de løse formodninger, vil antallet af hans »Ergebnisse« i höj grad formindskes.

En væsenlig hjælp ved tolkningen af disse indskrifter vilde det naturligvis være, hvis vi kunde påvise bestemte formler, der oftere gentog sig.

Så vidt jeg kan se, er det hidtil dog kun lykkedes at finde en eneste sådan formel, idet flere mindesmærker bærer et enkelt ord, der indeholder navnet på den, som ejede mindesmærket, i nævneform ental. Dette på-

viste jeg allerede 1875 i de bemærkninger, jeg tilsendte grev J. Zawisza om indskriften på Kovel-spydet (se foran s. 4 not.), hvis tilarids jeg forklarede som nævnef. ent. af et gotisk mandsnavn, hvormed jeg sammenstillede Müncheberg-spydets ran(i)nga, samt waiga på brakteaten fra Nordtyskland og med tvivl sabar, som jeg sammenlignede med det vestgot. *Sabaricus*, på brakteaten fra Wapno.

At ran(i)nga på Müncheberg-spydet ligesom tilarids på Kovel-spydet[1] er ejerens navn i nævnef. ent., fastholder jeg fremdeles i modsætning til Henning, der anser det for hensynsform ent. eller endogså for ejeform flertal (!). Bægge dele modsiges bestemt af de andre indskrifter, som i lignende tilfælde netop har ejerens navn i nævnef. ent., aldrig i hensynsf. (om ejeform flt. kan der efter min mening slet ikke være tale). Ligesom på de to spydblade finder vi nemlig også ejernavnet i nævnef. ent. på Friedberg-spændet med det tyske kvindenavn þuruþhild (= oldty. *Drudhilt*; et tilsvarende oldnord. *þrúðhildr* forekommer ikke) og på nordiske mindesmærker med ældre runer (Strårup-diademets leþro og Himlingöje-spændets hariso). Lige over for denne kendsgærning kan jeg ikke tillægge den rent theoretiske betragtning, som Henning (s. 13) gör gældende til forsvar for hensynsformen, at de germanske sprog i reglen bruger stammer på *-inga*, ikke på *-ingan*, nogen som helst vægt, så meget mindre som vi i de nordiske indskrifter med ældre runer netop finder en række stammer, deriblandt særlig personnavne, på *-ingan* (og i huk. *-ingōn*).

[1] Bugges antagelse (Norges Indskr. med de ældre Runer s. 15), at -rids på Kovel-spydet betegner udtalen *-rēþs*, ikke *-rīðs* (*-rīþs*), anser jeg for höjst usandsynlig på den tid, hvortil dette mindesmærke hører. Hvorfor skulde runeristeren ikke have brugt runen ᛖ som tegn for *ē*? Når man trods Tunestenens woduridaʀ og de mange tilsvarende germanske navne vil forklare den sidste i-rune i tilarids som tegn for *ē*, synes jeg, at vejen er åbnet for de störste vilkårligheder i behandlingen af disse indskrifter.

Som sikker formel i disse indskrifter betragter jeg altså det blotte ejernavn i nævneform ental, som jeg finder i mandsnavnene *Tilarīðs* og *Raninga* på Kovel- og Müncheberg-spydet, samt i kvindenavnet *þrūþhild* på Friedberg-spændet, uden tvivl også i *Waiga* på brakteaten fra Nordtyskland, medens jeg ikke vover at medtage sabar på Wapno-brakteaten, da navnets form er mig uklar, og det måske er forkortet skrivemåde (hvorfor jeg i sin tid sammenstillede det med *Sabaricus*).

Også en anden formel har Henning trot at finde i indskrifterne, nemlig nævneform af giverens navn og hensynsform af navnet på den, til hvem gaven skænkedes (»N. N. til N. N.«). I alle tre tilfælde (det större og mindre Nordendorfspænde og spændet fra Ems) anser jeg dog Hennings læsninger og tolkninger for urigtige, og det samme gælder det fjærde eksempel, som dr. Söderberg har villet föje hertil, nemlig spændet fra Balingen, i hvis indskrift det sidste ᛗ, der skulde være hensynsformens endelse, skyldes ren vilkårlighed.

Derimod håber jeg, at det skal lykkes mig i det følgende at påvise en ny utvivlsom formel i et par af disse indskrifter, nemlig giverens navn i nævneform, ledsaget af et fromt ønske for den, hvem gaven skænkedes. Denne formel finder jeg nemlig på de to ungarske runespænder, som jeg nu går over til at behandle.

Runespænderne fra Bezenye.

I året 1885 foretog direktøren for musæet i Ungarsk-Altenburg dr. Aug. Sötér undersøgelser af en gravplads fra folkevandringstiden ved den lille by Bezenye i komitatet Wieselburg (ungarsk Mosony), godt 3 mil sydøst for Pressburg. Af de ved den lejlighed undersøgte 67 grave gav særlig én et rigt udbytte. I denne (af dr. Sötér betegnet som no. 8), der var 170 cm. lang, 80 cm. bred og 230 cm. dyb, fandtes blandt andet et par sølvspænder, som 8 år

senere, da de blev nöjere undersøgte af prof. J. Hampel i Budapest (Maj 1893), viste sig bægge at bære runeindskrifter på bagsiden, et par skiveformede spænder af guld og en del forskelligfarvede perler. Alle disse genstande bevares i musæet i Ungarsk-Altenburg. En kort beretning om fundet har dr. Sötér meddelt i det ungarske arkæologiske tidskrift Archæologiai Értesitö (udg. af J. Hampel) for Juni 1893, s. 210—222. De i graven no. 8 fundne genstande er her afbildede s. 213 og beskrevne s. 214 og 216. Indskrifterne på de to runespænder er dog ikke gengivne, da prof. Hampel og dr. Sötér ønskede at meddele disse indskrifter sammen med min tolkning.

De nævnte to sølvspænder lå oven på hinanden under ligets knæ mellem skinnebensknoglerne i en dynge sort jord, der hidrørte fra forrådnet læder eller et andet rådnet stof.

Da jeg modtog spænderne til undersøgelse, uden at jeg havde nogen anelse om de forhold, hvorunder de var fundne (bægge i samme grav, der efter sit indhold utvivlsomt må være en kvindegrav), slog den store lighed mellem dem mig straks, hvad der vil fremgå af den følgende beskrivelse, som jeg den gang nedskrev, og i hvilken jeg ikke finder anledning til at foretage nogen ændring som følge af de senere modtagne oplysninger om fundet, som jeg foran har meddelt.

Bægge spænder er af samme störrelse og ligner hinanden i så höj grad, at de straks ved første öjekast gör indtryk af ikke blot at være samtidige, men også at være udgåede fra samme fabrik. Og en nærmere undersøgelse bekræfter til fulde denne antagelse. Skönt forsiden på det ene spænde med undtagelse af den nederste del, det særdeles vel bevarede hoved, er så ødelagt af rust, at alle fremstillinger er fuldstændig udviskede eller meget utydelige, lader de spor, der endnu kan følges, os ikke i tvivl om, at fremstillingerne har været ganske éns med dem, vi finder på det andet spænde, hvor de næsten overalt er meget klare og velbevarede. Kun dette spændes forside er derfor fremstillet på min tegning (fig. **A**, 1).

Midtpartiet (det brede stykke oven for hovedet) forestiller to med ryggen mod hinanden vendte dyr. Medens der ikke kan være tvivl om betydningen af denne frem-

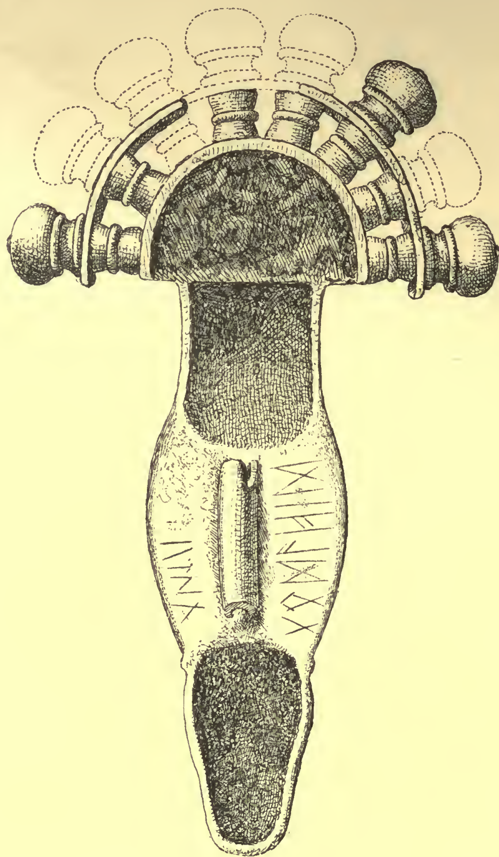

A, 1.

Runespænde fra Bezenye.

stilling, er det noget mere usikkert, hvad den i det hele taget vel bevarede fremstilling på den øverste del af spændet oven for böjlen skal betegne. Efter min mening har det været hensigten

også her at fremstille to dyr; men medens de på det mellemste stykke på grund af pladsen vender ryggen mod hinanden, vender de på det øverste parti — ligeledes af hensyn

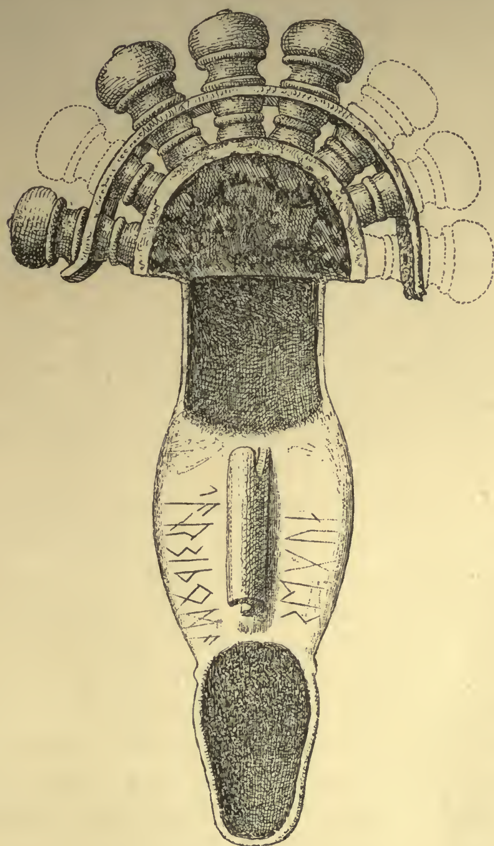

A, 2.

Runespænde fra Bezenye.

til pladsen — siden til hinanden. Både på det mellemste og øverste stykke er de rum, der ikke optages af dyrefremstillingerne, udfyldte med linjeornamenter.

Böjlen er på bægge spænder så fyldt med rust, at fremstillingerne i deres helhed er fuldstændig ødelagte. De enkelte lævnede streger synes mig dog bestemt at vise, at

B.

Runespænde fra Bezenye.

vi også her har haft et par dyr af en noget lignende form som på det mellemste stykke, men her adskilte ved den lidt ophöjede stribe, der løber ned ad midten.

Samme indtryk, som spænderne selv gör, får man også af de på bagsiden indridsede runer, der på bægge spænder løber langs med øskenen, hvori nålen har været fastholdt. Både i måden, hvorpå disse runer er indridsede, og i deres former ligner de hinanden så meget, at de særdeles godt kan være ristede af samme person. I det hele står de meget klart og bestemt; kun på et enkelt sted har de lidt så meget, at de for en del er helt udviskede.

Jeg begynder med det spænde, hvis forside er vel bevaret og derfor gengivet på tegningen (**A**). Den klare indskrift på höjre side af øskenen indeholder følgende tegn:

1. X, hvis stave skærer hinanden temmelig langt nede, så at den øverste del næsten indtager $^2/_3$ af runens hele störrelse. Desuden strækker den øverste stav til höjre sig betydelig længere op end den tilsvarende stav til venstre. Mulig har dog bægge de nederste stave fra først af nåt lidt længere ned til spændets kant, men enderne er i så fald fuldstændig udslidte.

2. ᛟ, i hvilket de to øverste stave, der ikke støder helt sammen ved toppen, idet den til venstre er lidt kortere end den til höjre, løber et lille stykke ud over runens nederste del. Staven til venstre skærer i øvrigt den nederste stav således, at en lille top af denne rager op over øverste venstre stav. Omvendt støder den øverste stav til höjre ikke helt sammen med den nederste. Ligesom i det foregående X er også i ᛟ den nederste del mindre end den øverste; dog har stavene vistnok oprindelig nåt lidt længere ned; den nederste streg til venstre følges endnu meget svagt et lille stykke længere ned end staven til höjre.

3. ᛞ. Af de mellemste stave udgår den til venstre et stykke neden for toppen af den rette stav, og dens nederste del (lidt neden for skæringspunktet) er næsten helt udvisket. Tværstaven til höjre begynder et ubetydeligt stykke neden for den rette stav og når den venstre rette stav, med hvilken

den ikke støder fuldstændig sammen, et stykke oven for dens nederste spids.

4. ᚨ, i hvilket nederste bistav er lidt længere og kraftigere end øverste. Hovedstavens nederste halvdel træder noget svagere frem på grund af slid.

5. ᚺ, forholdsvis smalt. Ingen af bistavene når helt ind til hovedstaven til venstre.

6. ᛁ, i hvilket den mellemste del er forsvunden på grund af et lille hul i sølvet, der sikkert ligesom en lille fordybning midt på den følgende runes venstre stav er fremkommet i nyere tid, uden tvivl som følge af rensningen. Runens hele form er dog meget klar, og her kan ikke have stået ᚾ eller ᚾ.

7. ᛞ, hvis nederste del er stærkt udvisket; men hele runen, der er betydelig bredere end det foregående ᛞ, og i hvilken tværstavene foroven når omtrent helt ud til toppene af de rette linjer, er i øvrigt aldeles klar.

Lige så klare og utvivlsomme som runerne

ᚷᛟᛞᚨᚺᛁᛞ

altså er på denne side af øskenen, lige så usikre og udslidte er tegnene på den modsatte side, idet deres øverste del er sporløst forsvunden, medens den nederste del endnu viser sig tydelig. Den bevarede del af runerne sætter det dog uden for al tvivl, at indskriften skal læses ovenfra nedad, medens den lige overfor går nedenfra opad, men bægge steder fra venstre til höjre. Også på det andet spænde vender de to indskrifter i modsat retning. Hvad der har foranlediget utydeligheden af disse tegn, tör jeg ikke med sikkerhed afgöre. Den formodning kunde ganske vist ligge nær, at runerne her er udslidte, fordi nålen blev ført ind ad den vej, så at indskriften netop her var udsat for stadigt slid. Man måtte da tillige antage, at fingeren i langt höjere grad havde berørt runernes øverste end deres nederste del. Da imidlertid indskriften på det tilsvarende sted på det andet spænde står så skarp og klar som ønskeligt, anser jeg

denne forklaring for mindre sandsynlig, skönt man til støtte for den kunde antage, at spændet med de udslidte runer havde været brugt langt mere end det andet. Snarere tror jeg dog, at runerne er blevne ødelagte af rust og senere ved rensningen for en del er helt forsvundne. Hvad der sikkert ses på venstre side af øskenen er nemlig kun følgende:

1. Det meget klare nederste stykke af en ret stav og i nogen afstand derfra et mindst lige så stort stykke af en lige så klar skrå stav, som med den foregående naturlig udfyldes og forbindes til et ᚢ, hvis bistav har været næsten lige (sml. ᚢ-runen på Osthofen-spændet).

2. Efter den bevarede del af ᚢ følger nederste del af en ret stav, hvis øverste del er helt forsvunden, men ved hvis top jeg endnu tydelig følger svage lævninger (næsten kun som et punkt på venstre og höjre side) af en tværstav, der viser, at her har stået ᚾ (ikke ᚿ). Særlig lævningen af staven til höjre må kaldes utvivlsom og var også gengivet på den første tegning af indskriften, som jeg modtog fra prof. Hampel.

3. For sikker lævning af én rune anser jeg det efter ᚾ følgende tegn, der har formen ᛃ. Vi har altså her en rune, der fuldstændig svarer til j-runen på Charnay-spændet, hvis mellemste del — naturligvis tilfældig, men i bægge tilfælde foranlediget ved den måde, hvorpå runerne er indridsede — heller ikke er fuldstændig forbunden med staven til höjre (Die runenschr. s. 79). Runens venstre og mellemste del står endnu så klar og skarp, at jeg anser det for höjst usandsynligt, at der ikke skulde findes mindste spor af den øverste del, hvis man vilde antage, at her ikke har stået ᛃ, men enten ᚨᛁ eller ᚺ. I bægge tilfælde vilde også, hvad sammenligningen med de andre tegn og spændets hele tilstand på dette sted gör ganske utroligt, nederste del af höjre stav være fuldstændig forsvunden.

4. Det sidste tegn endelig er en ret stav i samme höjde som den foregående runes lævnede höjre stav, forsynet

med en nedad skrånende tværstav, der på venstre side rager et lille stykke ud over hovedstaven, men på höjre side når forholdsvis langt ned — uden tvivl tilfældigt, fordi instrumentet (kniven) gled for runeristeren. Bistaven skæres på midten af en lille, meget svagt fremtrædende fordybning i sølvet, der i en bestemt belysning kan få udseende af en lille tværstav; men der er ingen tvivl om, at denne tilsyneladende tværlinje er en senere svag ridse i sølvet. Det vilde derfor være ganske urigtigt her at finde lævning af ᚦ. Derimod må runen uden tvivl udfyldes til ᚨ, hvis nederste bistav altså både løber lidt uden for hovedstaven (sml. ᚨ sidst i ordet på det andet spænde) og er bleven påfaldende lang (sml. det sidste ᚨ i øverste linje på Freilaubersheim-spændet). Af den øverste bistav i dette ᚨ er der ikke lævnet mindste spor lige så lidt som af øverste del af runerne ᚢᚾ (også ᚺ har oprindelig været et stykke længere).

Selv om jeg ikke i nogen af de øvrige ridser og fordybninger i spændet på denne side af øskenen mente at kunne påvise sikre lævninger af indridsede linjer, vilde jeg dog ikke vove at benægte, at der foran det første ᚢ kan have stået endnu én eller flere runer, da den bevarede del særlig af ᚾ og ᚨ viser, at et tegn også meget godt kunde tænkes at være fuldstændig forsvundet uden at have efterladt mindste spor. Hverken pladsen eller de øvrige forhold på denne del af spændet vilde stride mod en sådan antagelse. Ganske sikre spor af en ret stav tror jeg imidlertid at finde i to små streger lige over hinanden foran hovedstaven i ᚢ lidt oven for dens nederste del. De nævnte streger har nemlig ganske samme karakter som de streger (punkter), der er lævning af bistaven i ᚾ.

Den bevarede del af indskriften på dette sted mener jeg altså at måtte udfylde

ᚢᚾᚺᚨ

således at der foran ᚢ desuden ses svage spor af en ret stav,

som på grund af afstanden fra ᚢ må antages at have haft bistav (bistave) til höjre.

Jeg tilföjer endnu, at de her meddelte iagttagelser om tegnene på venstre side af øskenen var nedskrevne, længe för end det var lykkedes mig at udfinde det ord, som skjulte sig i disse tegn.

I modsætning til de sidst omtalte tegn på spændet **A** står alle tegn på det andet spænde (**B**) for största delen overordenlig klart og skarpt, og der kan ikke for et eneste tegns vedkommende være mindste tvivl om læsningen. Indskrifterne på **B** må som helhed betragtede endogså kaldes lidt tydeligere end det meget tydelige ᚷᛟᛞᚨᚺᛁᛞ på **A**.

Medens den længste indskrift på **A** står på höjre side af øskenen, findes den på **B** på dennes venstre side, løbende ovenfra nedad. Angående de enkelte tegn bemærkes:

1. har form af en lille hage lige ud for toppen af den første rune. Hagens höjre linje er noget kraftigere og dobbelt så lang som den venstre. Om tegnets form kan der ikke være mindste tvivl, og det er ikke lævning af en i øvrigt udvisket rune, f. eks. ᛏ. Der har aldrig stået mere end de bevarede to små linjer, som danner hagen.

2. ᚨ, hvis øverste bistav er lidt kraftigere og længere end den nederste. Hovedstaven rager en ubetydelig smule op over den øverste bistav.

3. ᚱ, smalt i den nederste og forholdsvis bredt i den øverste del, men for øvrigt ret smukt formet. Hovedstaven går et lille stykke op over øverste bistav, som selv når en ubetydelig smule ud over den mellemste bistav. En senere fin ridse i sølvet, der løber over hovedstaven i ᚱ, kan umulig forveksles med en indridset linje. Også dens uregelmæssige form med et lille knæk lige foran hovedstaven i ᚱ viser, at den har en anden oprindelse end runernes streger. Derimod har den ganske samme karakter som en længere ridse lidt foran indskriften.

De to sidst beskrevne runer, særlig ᚨ, er et godt stykke længere end de herefter følgende tegn.

4. ᛊ viser sig meget bestemt i alle linjer, af hvilke den øverste er lidt kortere end de øvrige. Selve runen er betydelig lavere end det foregående ᚱ, medens det følgende tegn kun hæver sig et ubetydeligt stykke over den.

5. et meget klart ᛁ.

6. ᚦ. Formen af dette tegn er aldeles utvivlsom. Det står meget skarpt og bestemt, og der kan ikke være tale om, at vi her kan have lævning af et ᛒ, hvori de to øverste bistave er udviskede. Hovedstaven hæver sig en smule over det foregående ᛁ og når et ubetydeligt stykke neden for den nederste bistav; men bistavene er anbragte så langt nede på hovedstaven, at man ikke vil falde på her at søge en uheldig form af ᚦ, hvis meningen ikke nødvendiggör en sådan læsning.

7. ᛟ, bredt og stort i øverste del, forholdsvis kort og ubetydeligt i nederste. Øverste venstre stav når et stykke uden for den dermed forbundne nederste linje og en ubetydelig smule op over øverste stav til höjre.

8. ᛞ, i hvilket den rette stav til venstre løber et godt stykke op over tværstaven, som træder lidt svagt frem i den mellemste og nederste del. Ved foden når bægge de rette stave betydelig længere ned end tværstavene. Runen minder i höj grad om den anden ᛞ-rune på Osthofen-spændet, men nærmer sig endnu mere end denne til ᛞ-formerne på Freilaubersheim-spændet.

9. ᚨ, i hvilket hovedstaven er lidt svagere (finere indridset) end bægge bistave, af hvilke den nederste til venstre løber et lille stykke ud over hovedstaven.

Her læses altså sikkert

^ᚨᚱᛊᛁᚦᛟᛞᚨ

Lige så utvivlsom er læsningen af alle runer på höjre side af øskenen, skönt kun de to første står lige så skarpt som runerne på venstre side. Vi finder her:

1. ᛋ, lige så utvivlsomt som den (ved tilföjelse af nederste stav) noget afvigende form i linjen til venstre. En lille tilfældig ridse i sølvet, der løber sammen med enden af nederste linje i ᛋ, kan også give denne rune udseende af at have form af et noget uregelmæssigt ᛊ; men dette er rent tilfældigt. Ingen, der har øvelse i at læse disse indskrifter, vil kunne forveksle stregen (ridsen) ved foden af ᛋ med de indridsede linjer.

2. ᛖ, hvori nederste del af hovedstavene, særlig af den til höjre, træder lidt svagere frem. Af bistavene, der ikke hænger sammen i midten, løber den venstre et stykke ud over det punkt, hvor den skulde støde sammen med den höjre.

3. ᚷ med øverste del omtrent dobbelt så stor som nederste. Runen er temmelig udvisket, især i nederste del, men følges dog klart i sin hele form, så at der ikke kan være mindste tvivl om læsningen.

4. ᚢ, smalt og meget smukt formet (sml. ᚱ i linjen lige overfor). I modsætning til den ᚢ-form, vi finder på det andet spænde, har bistaven her den sædvanlige runding. Hovedstavens nederste del er noget udvisket og træder svagt frem.

5. ᚾ med nederste del af hovedstaven stærkt udvisket. Også den del, der ligger lige under den skarpt fremtrædende bistav, viser sig temmelig svagt.

Herefter har intet tegn været indridset. En lille langagtig stribe i sølvet ud for øverste halvdel af ᚾ kan i en vis belysning få lighed med et skilletegn, men har en ganske anden karakter end de indridsede linjer og er rent tilfældig.

Her står altså

ᛋᛖᚷᚢᚾ

Efter at vi således har gjort os læsningen af de enkelte tegn klar, vender vi os til undersøgelsen af indskrifternes betydning.

Det forholder sig da efter min mening således, at hvert spænde på hver side af øskenen har et selvstændigt ord, og af disse fire ord har betydningeu af de to — ét fra hvert spænde — været mig klar fra det første öjeblik, jeg så indskrifterne, medens de to andre frembød forskellige tvivl og vanskeligheder, som jeg dog håber, at det er lykkedes mig at løse.

Jeg begynder med de to ord, hvis betydning jeg anser for sikker, nemlig ᚷᛟᛞᚨᚻᛁᛞ på **A** og ᛊᛖᚷᚢᚾ på **B**.

At ᚷᛟᛞᚨᚻᛁᛞ godahid[1] står for ᚷᛟᛞᚨᚻᛁᛚᛞ godahild, og at vi altså her har det bekendte oldtyske kvindenavn *Godahild*, anser jeg for hævet over enhver tvivl. Vi får da et fuldstændigt sidestykke til Friedberg-spændets þuruþhild, oldty. *Drudhilt* (Die runenschr. s. 59). Også h-runen med de to tværstave på bægge spænder stemmer og afgiver et nyt bevis for rigtigheden af min formodning, at vestgermansk tidlig har fået denne h-form (Die runenschr. s. 101 f.). Derimod kan vi ikke med sikkerhed påvise grunden til, at runeristeren på det ungarske spænde skriver -hid, medens Friedberg-spændet har -hild. Man kunde jo antage, at -hid var forkortet skrivemåde, og at l forsætlig var udeladt som i andre tilfælde, hvor vi i runeindskrifterne kan finde bogstaver (i reglen dog selvlyd) udeladte (sml. þk Freilaubersheim-spændet, uþfnþai Charnay-spændet). Navnet *Godahild* var jo så bekendt, at udeladelsen af *l* i dette tilfælde næppe kunde volde misforståelse. Desuden kan ᛚ siges på en måde også at være indeholdt i ᛞ, hvad der kunde være en yderligere grund til udeladelsen. Dog vil jeg ikke hermed udtale,

---

[1] Skönt jeg tror i »Die runenschrift« at have leveret fuldgyldige beviser for, at runerne ᚷ, ᛞ, ᛒ oprindelig var tegn for spiranterne, hvorfor jeg i det nævnte værk overalt har omskrevet dem med spirant-tegnene, også i de tilfælde, hvor overgangen til mutæ må antages at være indtrådt, foretrækker jeg i denne afhandling for ikke at udsætte mig for misforståelse omskrivningen med g, d, b.

3*

at udeladelsen af ᛚ virkelig er sket forsætlig; den kan selvfølgelig også skyldes en uagtsomhed af runeristeren, så meget mere, som han ikke her kan undskyldes med, at pladsen ikke tillod at indridse både ᛚ og ᛞ. Ordets sidste ᛞ er netop usædvanlig bredt i forhold til det foregående, og der er ingen tvivl om, at runeristeren meget let havde kunnet få plads til ᛚᛞ, hvis han havde givet sidste ᛞ samme form som første. Selv med den störrelse, som ᛞ nu har, kunde bægge runer være anbragte her. Pladshensynet, som ellers spiller en så stor rolle ved bogstavudeladelse i runeindskrifterne, kan altså ikke have foranlediget udeladelsen af ᛚ. Jeg er dog mest tilböjelig til at tro, at runeristeren ved skrivemåden ᚺᛁᛞ virkelig har ment at udtrykke ᚺᛁᛚᛞ. Ligesom vi i Norden allerede i indskrifterne med de ældre runer kan finde ᛞ i betydning nd (Die runenschr. s. 224), og ligesom indskrifterne med de yngre runer regelmæssig udelader nasalen foran ᚴ, ᛏ, ᛒ (smst. s. 334), således finder vi også med de ældre runer hagustadaʀ ved siden af hagustaldaʀ og med yngre runer haratr ved siden af haraltr (smst. s. 224 med not. 1). Hermed stemmer jo fuldstændig -hid og -hild på de to runespænder. ᛞ i betydning ᛚᛞ tör da måske anses for en skrivemåde, der hyppig blev brugt.

At godahid også kan udfyldes godahaid, følger af sig selv; men jeg ser ingen grund til her at søge et meget sjældent i steden for et almindelig brugt og velbekendt navn. Desuden vilde udeladelsen af ᚨ i ᚺᚨᛁᛞ være langt mere påfaldende end af ᛚ i ᚺᛁᛚᛞ.

Heller ikke om forklaringen af ordet ᛊᛖᚷᚢᚾ segun på det andet spænde nærer jeg tvivl. I segun finder jeg nemlig en, som det synes ældre, sideform til det velbekendte oldhöjty. *segan* hak. ‘segen’. At også litteraturen ved siden af *segan* endnu har bevaret minder om *segun,* viser Otfrids *segonon* V, 2, 1, hvormed jeg sammenstiller *sabon* (*sabun* F) V, 5, 11 og *sabun* Tatian 155, 2, *sabonon* 212, 7. I hvilken

speciel betydning spændets *segun* 'segen' skal opfattes, vil jeg få lejlighed til nærmere at omtale nedenfor.

Medens de nu behandlede to ord altså efter min mening ikke frembyder nogen vanskelighed i henseende til tegnenes form eller betydning, forholder det sig anderledes med det længere ord på **B** lige over for s e g u n og med de til dels udviskede tegn på **A** lige over for g o d a h i d.

I ^ᚨᚱᛊᛁᚦᛟᛞᚨ findes et par tegn, som ellers ikke kan påvises i nogen af de hidtil kendte runeindskrifter hverken i eller uden for Tyskland, nemlig ^ ved indskriftens begyndelse og ᚦ inde i denne. Interessant er også formen ᛊ, medens vi i det lige overfor stående s e g u n har det sædvanlige ᛋ, som jo bruges i de øvrige germanske og gotiske indskrifter, hvorimod de oldengelske med en enkelt undtagelse tidlig fik ᚺ (Die runenschr. s. 87). Da s-formerne ᛋ, ᛋ utvivlsomt er de oprindelige, anser jeg det for ganske tilfældigt, at runen i vor indskrift, på en oldengelsk mønt og i nogle nordiske indskrifter kan få former med fire eller flere streger (se i det hele Die runenschr. s. 102). At formen her er ganske tilfældig, viser jo netop ᛋ lige overfor, og grunden til, at runeristeren på det ene sted har givet runen fire streger, men på det andet har nöjedes med de sædvanlige tre, må efter min mening ganske simpelt søges i, at tegnet med de tre streger var blevet temmelig lille, så at det syntes ham at fylde for lidt, hvorfor den fjærde streg blev tilföjet. Hvorledes dette nu end forholder sig, er der jo ingen tvivl om tegnets betydning. Dette må derimod siges at være tilfældet med de to ganske ukendte tegn ^ og ᚦ. Som jeg foran har bemærket, er bægge disse tegn så tydelige, at der ikke kan være mindste tvivl om deres form, og lige så sikkert er det, at de bægge er bevarede i deres oprindelige skikkelse. Det første kan ikke være øverste del af en rune, hvis nederste del er helt udslidt (man vilde vel ikke let tænke på andre runer end ᛏ), som tilfældet er med øverste

del i nogle af tegnene på det andet spænde. Og lige så sikkert har der i steden for ᚧ aldrig stået ᛒ.

Hvis den lille hage ved indskriftens begyndelse derfor er ment som rune, synes jeg ikke, at der kan være tale om at opfatte den anderledes end som en enestående form af ᚲ-runen, der altså her er stillet ud for toppen af den følgende rune i steden for midt for denne og desuden drejet således om, at stavene vender nedad i steden for ind imod den følgende rune. Da ᚲ-runen jo imidlertid er underkastet forskellige ændringer i tidernes løb (Die runenschr. s. 80 f., 87 og oftere), tör en form som den her forekommende ikke a priori kaldes u m u l i g, skönt den rigtignok heller ikke er meget sandsynlig. Da vi nemlig ellers i de tyske indskrifter overalt finder den sædvanlige k-form ᚲ (spænderne fra Charnay, Balingen, Freilaubersheim), og da runerne på det ungarske spænde ellers nöje stemmer med de fra andre indskrifter kendte former, synes intet mig at tale for den formodning, at den særdeles øvede runerister for k skulde have valgt en så enestående form. Spörsmålet om tegnets betydning vil derfor være afhængig af hele ordets form.

Langt lettere synes det at bestemme betydningen af det andet ligeledes ukendte tegn ᚧ. At vi her må søge et tegn for p-runen, som hidtil ikke er fundet i de tyske indskrifter, når undtages det, der er bevaret i Charnay-spændets futhark, og at vi i p-tegnet på det ungarske spænde har en senere, af ᛒ dannet rune, forekommer mig i höjeste grad sandsynligt. På grund af ordets form kan der nemlig ikke være tale om at opfatte ᚧ som et uheldigt ᚦ, hvis bistave var komne alt for langt ned på hovedstaven, ligesom ᚦ i Charnay-spændets futhark omvendt har fået bistavene så höjt op, at denne rune næsten falder sammen med ᚹ (Die runenschr. s. 79). Men et ᚦ i vor indskrift vilde give et uforklarligt - þ o d a, medens - p o d a indeholder et velbekendt ord. Efter indskriften på det andet spænde ligger det jo nær at formode, at vi også her har et kvindenavn i nævneform, og netop *-poda* (*-boda*)

vilde som sidste led i et kvindenavn svare til den store mængde fra oldty. kendte mandsnavne på *-bodo*, *-poto* (= ty. *bote*, oldnord. *boði*). Medens mandsnavne på *-bodo* forekommer meget almindelig (Förstemann sp. 288), er de tilsvarende kvindenavne på *-boda* dog meget sjældne. Förstemann kender kun to sådanne, der hvert kan påvises en enkelt gang, nemlig *Siboda* (sp. 288, 1090) og *Ljupota* (sp. 288, 864), ligesom vi i Norden har *-boða* i *Angrboða*, *Aurboða*.

Medens betydningen af det sidste led *-poda* i navnet på spændet altså er klar, er jeg ude af stand til at forklare det første led, hvad enten vi læser a r s i - eller k a r s i -, og det har derfor i begyndelsen voldet mig store vanskeligheder at afgöre, hvorledes navnet på spændet skulde læses, det vil sige, hvilken betydning der skulde tillægges den lille hage foran ᚨ. Da vi imidlertid en enkelt gang virkelig finder *arsi-* som første led i et oldty. kvindenavn, nemlig i det af Förstemann sp. 126 anførte *Arsirîd*, der forekommer i »Salzburger verbrüderungsbuch«, altså netop fra det sydøstlige Tyskland, anså jeg det for overvejende sandsynligt, at vi i runeindskriften havde samme forled, og at dens kvindenavn lød *Arsipoda*, så at den lille hage foran ᚨ ikke var tegn for en rune, hvad dens form jo også bestemt taler imod. I rigtigheden af denne opfattelse blev jeg senere yderligere bestyrket derved, at min ven prof. E. Sievers, hvem jeg straks efter at have set spænderne sendte en foreløbig meddelelse om det interessante fund, medens jeg endnu vaklede mellem læsningen a r s i - eller k a r s i p o d a, uafhængig af mig ligeledes med støtte i *Arsirîd* udtalte sig for at læse navnet på spændet a r s i - og ikke at tillægge hagen foran ᚨ nogen væsenlig betydning. Sievers skriver herom: »*Arsi-rîd* scheint mir so sehr an die ^a r s i p o d a zu erinnern, dass ich fast glauben möchte, das zeichen ^ habe keine wesentliche bedeutung (mag es nun eine verunglückte und deshalb nicht weiter geritzte rune sein oder eine art anfangszeichen). Ich möchte also bis auf weiteres vorschlagen, direct A r s i p o d a

zu lesen, was dann mit Ihnen als frauenname, wie *Arsirîd*, aufzufassen wäre.«

At den lille hage foran indskriften skulde være betydningsløs, har jeg dog efter indskriftens hele karakter ikke kunnet göre mig fortrolig med. Den står lige så klar og bestemt som alle runerne og er derfor sikkert ristet forsætlig. En vis betydning vilde den jo også have, når vi antog den for et slags begyndelsestegn foran den egenlige indskrift. Denne antagelse finder jeg dog höjst usandsynlig, da et sådant tegn ikke blot må kaldes ganske overflødigt i vor indskrift, men noget tilsvarende heller ikke bruges ved begyndelsen af de tre andre indskrifter på spænderne (lige så lidt som i nogen af de øvrige tyske runeindskrifter). Snarere vilde jeg da gribe til den udvej at erklære hagen for lævning af et uheldig påbegyndt ᚠ, som runeristeren derfor bagefter indridsede på ny. Heller ikke i denne forklaring kan jeg dog se andet end et forsøg på at slippe ud over en vanskelighed, som man ikke er i stand til at løse. Ingen vil let tro, at den runerister, der har indridset alle tegn så smukt og bestemt, som tilfældet er i vor indskrift, skulde have haft et sådant uheld med det første tegn, at han måtte lade det stå ufuldendt og begynde forfra. Efter lang tids vaklen har jeg da også fundet en, som jeg håber, tilfredsstillende forklaring af dette tegn. Vender vi os nemlig til den latinske skrift, der jo var i almindelig brug samtidig med disse runeindskrifter, træffer vi her virkelig et tegn, der har ganske samme form som hagen på spændet, nemlig den i de ældste tyske håndskrifter oftere forekommende cirkumfleks, der bruges óver selvlydene for at betegne længden. I det ældste bayerske og overhovedet det ældste oldhöjtyske sprogmindesmærke, det berömte Pariserhåndskrift af det »Keroniske glossar«, der efter Kögel må sættes nogle år för midten af 8. årh. og således vistnok kun er omtr. 30 år yngre end indskrifterne på vore spænder, findes cirkumfleksen flere gange, blandt andet

i ordet ânu[1]. Netop dette tegn tror jeg, at runeristeren har lånt fra den latinske skrift og overført til runeskriften; men medens cirkumfleksen sættes over de latinske bogstaver, måtte den selvfølgelig stilles ved siden af de tilsvarende runetegn. En sådan indvirkning af den latinske skrift på runeskriften kan ikke vække vor forundring i den tid, hvortil disse indskrifter hører.

Jeg anser altså hagen foran ᚨ for en cirkumfleks, der betegner *a*'ets længde, og læser følgelig navnet ârsipoda. Betydningen af ârsi- er mig dog ganske uklar. Jeg er ikke engang sikker på, at ordet er af germansk oprindelse. Da de dermed sammensatte navne *Ârsipoda*, *Ârsirîd* nemlig kun kan påvises i det sydøstlige Tyskland, ligger det nær hermed at sammenstille de af Ptolemæus II, 11 anførte stedsnavne *Ἀρσικούα*, *Ἀρσόνιον* (sml. Förstemann II[1], sp. 104), der også peger mod øst. *Ârsipoda*, *Ârsirîd* kunde da indeholde et folkenavn i lighed med *Saxobod* o. s. v.

I *Ârsipoda* volder dog ikke blot forklaringen af ârsi- vanskelighed; men også det sidste led -poda viser ved første öjekast et mærkeligt sprogligt forhold. Når vi nemlig skal slutte fra g og d i godahi(l)d og -poda, er det gamle *g* og *d* i disse indskrifters sprogform endnu ikke gået over til *k* og *t*, hvorimod p i -poda bestemt viser overgangen fra *b* til *p*. Ved siden af bevaret *d* i godahi(l)d, -poda og bevaret *g* i goda- kan *p* for *b* i -poda måske forekomme en og anden så påfaldende, at han kunde fristes til at anse ᛒ som tegn for b. Da ᛒ imidlertid hører til de runer, der hos alle germanske folk bevarer den gamle form uændret fra de ældste til de nyeste tider, kan jeg ikke uden aldeles tvingende grunde gå ind på at opfatte det meget smukt, klart og bestemt indridsede ᛒ som en form af ᛒ. Og i virkeligheden tror jeg heller ikke, at p i -poda kan siges

[1] E. Steinmeyer u. E. Sievers, Die althochdeutschen Glossen, I (1879), s. 122[40]; sml. R. Kögel, Ueber das Keronische Glossar. Halle 1879, s. XXIX og s. 41.

at volde særlig vanskelighed lige over for det bevarede d og g. Indskrifterne på spænderne kan efter min mening ikke være ældre end år 700; med et rundt tal vilde jeg netop sætte dem til dette år, men anser i øvrigt begyndelsen (de to første årtier) af det 8. årh. for den tid, hvortil de hører. I den overtyske dialekt, hvori indskrifterne er affattede, er på den tid vistnok ikke blot overgangen *b* til *p* fuldbyrdet (i al fald i forlyd), således som -poda viser, men også overgangene *d*, *g* til *t*, *k* i det mindste begyndte. Men selv om overgangene også i de sidstnævnte tilfælde var gennemførte, kunde det meget godt tænkes, at indskrifterne på spænderne havde bevaret den gamle skrivemåde med *d*, *g*, medens overgangen *b* til *p* var betegnet i skriften — uden tvivl fordi denne overgang var mest ørefaldende. Netop runeskriften, som man havde benyttet længe för lydfremskydningen, og i hvilken man altså var fortrolig med brugen af tegnene ᚷ, ᛞ i så gamle velbekendte navne som ᚷᛟᛞᚨᚺᛁᛚᛞ, kunde i sådanne tilfælde længe holde på ᚷ og ᛞ, efter at lydene var blevne *k* og *t*. Dette er jo noget, som særlig i navne viser sig i mangfoldige retskrivninger både fra gammel og ny tid.

Men vi behøver slet ikke at tage vor tilflugt til den her givne forklaring af bevaret *d* og *g* lige over for *p*, da i al fald én tysk dialekt, som i øvrigt med hensyn til lydudvikling står fuldstændig på höjtysk standpunkt, nöjagtig stemmer hermed, nemlig den langobardiske, hvor vi regelmæssig finder former som *Pergoald, Periprand, plodraub* o. lign. ved siden af former med *b*[1]. Navnene på spænderne kan derfor godt have lydt *Godahild, Ârsipoda,* som de skrives. En udtale *Kotahilt, Ârsipota* er mulig, men ikke nødvendig, efter min mening ikke engang sandsynlig.

Tilbage står altså endnu kun forklaringen af de for en del udviskede tegn på **A.** Efter den beskrivelse, jeg foran

---

[1] C. Meyer, Sprache und Sprachdenkmäler der Langobarden, Paderborn 1877, s. 266 ff. og de i glossaret anførte former.

har givet af disse tegn, må de lævnede linjer med störste sandsynlighed udfyldes ᚢᚾᛃᚨ unja. För end jeg endnu havde bemærket de små lævninger af bistaven i ᚾ, antog jeg, at her måtte læses ᚢᛁᛃᚨ uija. Men et uija er mig mindst lige så uforklarligt som det unja, jeg nu anser for den eneste rette læsning. For at ikke lydforbindelsen uija i det først nævnte ord skal lede nogen på vildspor, bemærker jeg udtrykkelig, at man heri ikke tör søge oldtyske ord, der begynder med *w*, da denne lyd i runeskriften selvfølgelig måtte udtrykkes ved ᚹ, ikke (som i det yngre nordiske runealfabet) ved ᚢ.

Foran ᚢᚾᛃᚨ tror jeg, som foran bemærket, endnu sikkert at kunne følge spor af en ret stav, hvad der også bestyrkes deraf, at man for at få et bekendt ord ud af unja må forudsætte, at en rune er gået foran ᚢ. Da lævningerne af den rette stav findes i så stor afstand fra ᚢ, at runen må have haft bistav til höjre, formoder jeg, at hele ordet har lydt [ᚹ]ᚢᚾᛃᚨ [w]unja, hvad der passer fortrinlig ikke blot til alle de lævnede spor, men også til spændets hele tilstand på dette sted. wunja svarer til det almindelige oldhöjty. *wunna* (sjælden *wunnia*, osaks. *wunnia*), tysk 'wonne'. Interessant er i dette ord brugen af j-runen på spændet, hvor den latinske skrift har *i*. I øvrigt skal wunja i indskriften sikkert ikke opfattes som ental, men som flt. (altså = *wunnjâ*), hvad der stemmer med ordets brug i ældre tid (Grimm, Deutsche Gram. IV, 288) og svarer til ejef. *uuunniôno* i Ludwigslied 8.

På hvert spænde finder jeg altså et kvindenavn i nævneform (*Godahild—Ârsipoda*) og lige overfor på den modsatte side af øskenen et navneord, der indeholder et ønske om held og lykke. I denne betydning opfatter jeg nemlig ordene *segun* og *wunnjâ*. Oldhöjtysk *segan* (*segun*), mht. *segen* gengiver lat. *benedictio* og betyder 'velsignelse', 'et höjtidelig udtalt ønske om held og lykke'. Oldht. *wunnia*, *wunna*, mht. *wunne, wünne* gengiver bl. a. lat. *delectatio, voluptas* og betyder 'alt, hvad der fremkalder velbehag og glæde'. Ganske

i almindelighed kan de to ord altså oversættes 'held og lykke' og 'alt godt'. Om spændernes *segun*, *wunnjâ* er nævnef. eller genstandsf., lader sig næppe med sikkerhed afgöre. Bægge opfattelser synes mig mulige, idet de nævnte ord både kan tænkes som grundord og som genstand for et underforstået udsagnsord. Den sidste antagelse er dog den sandsynligste.

Jeg tror imidlertid, at *segun* og *wunnjâ* ikke blot indeholder et almindeligt ønske om held og lykke, men at der i disse ord tillige ligger en speciellere betydning, som kunde udtrykkes ved 'gud være dig nådig'. Da oldht. *segan* jo særlig bruges om korsets tegn og den ved dette tegn udtalte velsignelse, tvivler jeg nemlig ikke om, at også spændets *segun* viser, at indskriften er kristelig ('herren velsigne dig'). Men det samme udtrykkes da på det andet spænde ved *wunnjâ,* 'alt, hvad der kan glæde og trøste dig ɔ: herrens nåde blive dig til del'.

Vi står således over for et spörsmål, der har en ikke ringe kulturhistorisk interesse, og som er af största betydning for den rette forståelse af indskrifterne, spörsmålet om deres kristelige oprindelse. Når og hvorledes er nemlig kristendommen nåt til den egn, hvor spænderne er komne for dagen? Til besvarelsen af dette spörsmål har vi, så vidt jeg kan se, kun ét fast holdepunkt, der imidlertid også vil være i stand til at løse alle vanskeligheder. Kristendommens yderste forpost mod øst var på den tid, til hvilken spænderne må henføres (700—720), Salzburg. Her havde som bekendt 'Bayerns apostel' den hellige Rupert mellem 696 og 700 grundet klosteret St. Peter så vel som et nonnekloster, og herfra udgik missjonen videre mod øst. Det er derfor næppe nogen dristig tanke, at de kristne ønsker på spænderne står i forbindelse hermed.

Af hvem og for hvem er da disse ønsker udtalte? Ligesom þuruþhild på spændet fra Friedberg utvivlsomt må være navn på ejerinden, således ligger det ved første öjekast nær også at forstå godahi(l)d og årsipoda på de ungar-

ske spænder som navne på ejerinderne. Dette var også fra først af min tanke. Herimod taler dog den omstændighed, at bægge spænder er fundne i samme grav og altså har tilhørt samme kvinde. Ti vistnok kunde man opstille den formodning, at det ene spænde oprindelig havde tilhørt *Godahild* og af hende var skænket til *Årsipoda* eller omvendt, eller man kunde antage, at ejerinden havde båret bægge navne — det ene måske för, det andet efter dåben. Bægge disse formodninger anser jeg dog for en nødhjælp, hvortil man kun vilde ty, når ingen rimeligere forklaring tilbød sig. Heldigvis ligger en sådan, der hjælper os ud over alle vanskeligheder, lige for hånden. Jeg nærer nemlig ikke længer tvivl om, at *Godahild* og *Årsipoda* er navne på giverinderne, ikke på ejerinden (ejerinderne). Fra Salzburg har de to kristne kvinder (mulig to nonner i klosteret) sendt deres nydøbte søster længere mod øst en gave med deres navne og det fromme kristelige ønske: «*Godahild* og *Årsipoda* ønsker dig herrens velsignelse«. Navnet på hende, til hvem spænderne sendtes, erfarer vi altså ikke; men at det var en fornem kvinde, viser hendes rigt udstyrede grav.

På mærkelig måde føres vi også gennem selve navnene på spænderne til Salzburg. En af de skatte, der fra gammel tid har tilhørt klosteret St. Peter, er den berömte, endnu bevarede 'broderskabsbog' med de mange navnelister. Denne bog er i løbet af flere hundrede år skreven af en mængde forskellige hænder; men den ældste hånd har skrevet i tiden mellem 780—810 og har således begyndt allerede 80 år efter klosterets stiftelse[1]. Nu finder vi blandt de med denne hånd skrevne navne netop både det arsirid, der ved siden af spændets årsipoda indeholder det eneste kendte eksempel på et med arsi- begyndende navn, og det

---

[1] Das Verbrüderungs-buch des stiftes S. Peter zu Salzburg aus dem achten bis dreizehnten jahrhundert. Mit erläuterungen von Th. G. v. Karajan. Wien 1852 fol., s. IX.

ljupota, der giver os et eksempel på de yderst sjældne kvindenavne på *-pota* (*-boda*). Men også det andet spændes *Godahild* forekommer sikkert oftere i broderskabsbogen fra Salzburg end andetsteds.

Slægtskabet mellem disse navne i det gamle Salzburgske håndskrift og navnene på de kun 60—80 år ældre spænder fra Ungarn synes mig da mere end tilfældigt.

Et ønske som på de to runespænder fra Bezenye, men uden navn på giveren eller modtageren, finder jeg også i en anden indskrift, nemlig på

Runespændet fra Engers.

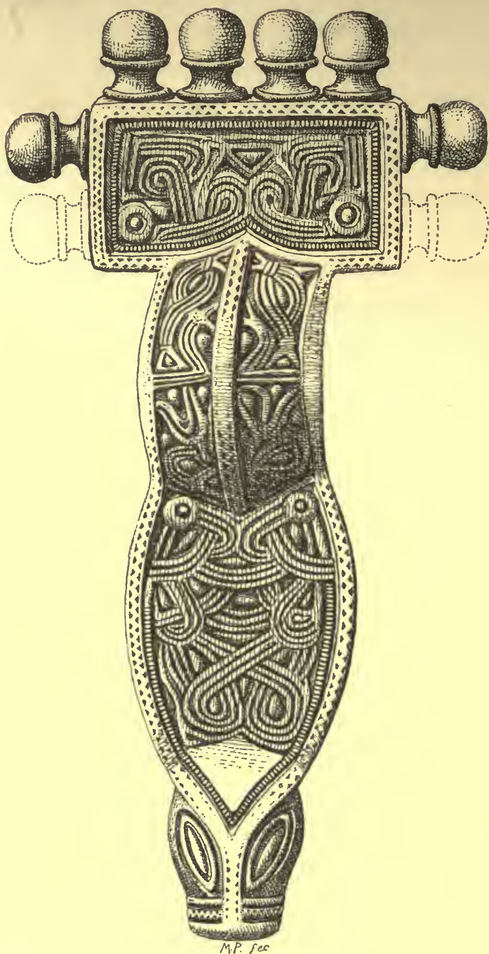
Det smukke og overordenlig velbevarede sølvspænde, der endnu har lævninger af den oprindelige forgyldning ikke blot på forsiden, men også — hvad der er ganske usædvanligt — på bagsiden, blev fundet 1885 i en grav ved Engers (i kredsen Neuwied i Rhinprovinsen) og samme år købt til musæet i Worms af dr. Köhl. Gennem dr. Holthausen og prof. Zangemeister fik jeg straks nærmere meddelelse om fundet, så at jeg kunde omtale det i Die runenschrift s. 59. Skönt indskriften, der kun består af ordet ᛚᛖᚢᛒ leub, ved første öjekast måtte vække min mistanke, fordi det samme ord også forekommer på det större Nordendorf-spænde i navnet leubwini, fandt jeg dog efter de oplysninger, jeg modtog om opdagelsen af indskriften, ingen grund til at fastholde denne, så meget mindre som indskriften syntes mig at give god mening. Også nu, efter at jeg har haft lejlighed til at undersøge originalen, anser jeg den tvivl, som Henning af sproglige grunde har rejst om ægtheden, for ganske uberettiget. I en skrivelse, der ledsagede oversendelsen af spændet til København, meddeler direktøren for Paulus-musæet i Worms, dr. Aug. Weckerling, at de fleste genstande fra gravpladsen

ved Engers efterhånden er erhværvede til musæet, og om runespændet tilföjer han: »vi fik det sammen med flere andre; de var alle bedækkede med stærk rust, og *hverken sælgeren eller vi bemærkede nogen indskrift.* Først ved den rensning, som jeg og min ven dr. Köhl foretog med syre, kom de let indridsede runer for dagen.«

Ligesom de ydre grunde således bestemt taler for indskriftens ægthed, kan denne efter min mening heller ikke i og for sig vække tvivl. De fire runer ᛚᛖᚢᛒ, hvoraf indskriften består, svarer i störrelse nærmest til runerne på Ems-spændet, men er en del mindre end de fire runer ᛚᛖᚢᛒ på Nordendorf-spændet. De træder meget klart frem på den blanke metaloverflade, der er særdeles vel bevaret. Dog findes der her som på alle øvrige gamle spænder flere ved brugen fremkaldte ridser i sølvet, og nogle af disse løber tydelig gennem runerne, hvad der indeholder et afgörende bevis for, at *indskriften er ældre end ridserne.*

Runerne er indridsede temmelig flygtig uden særlig omhu, og den kniv, runeristeren har benyttet, har været lidt stump. I det første ᛚ er hovedstaven en smule krummet, og den forholdsvis korte bistav støder ikke helt sammen med denne. Det følgende ᛖ har fået en usædvanlig form, idet de to lodrette stave, der bægge har en temmelig stærk runding, og af hvilke den sidste er betydelig kortere end den første, står i påfaldende lang afstand fra bistavene; særlig gælder dette staven til venstre. Hele tegnet vidner om den flygtige, noget skødesløse måde, hvorpå indskriften er indridset; men tegnets form synes mig tillige bestemt at vidne imod, at indskriften på Engers-spændet skulde være indridset i nyere tid efter de tilsvarende runer på Nordendorf-spændet, hvor ᛖ har den sædvanlige regelmæssige form. Heller ikke i ᚢ hænger hoved- og bistav helt sammen, og den sidste når et godt stykke længere ned end den første. Disse uregelmæssigheder i stavenes længde, hvorpå både ᛖ og ᚢ frembyder eksempler, kender vi jo også fra andre indskrifter (se særlig Freilaubersheim-

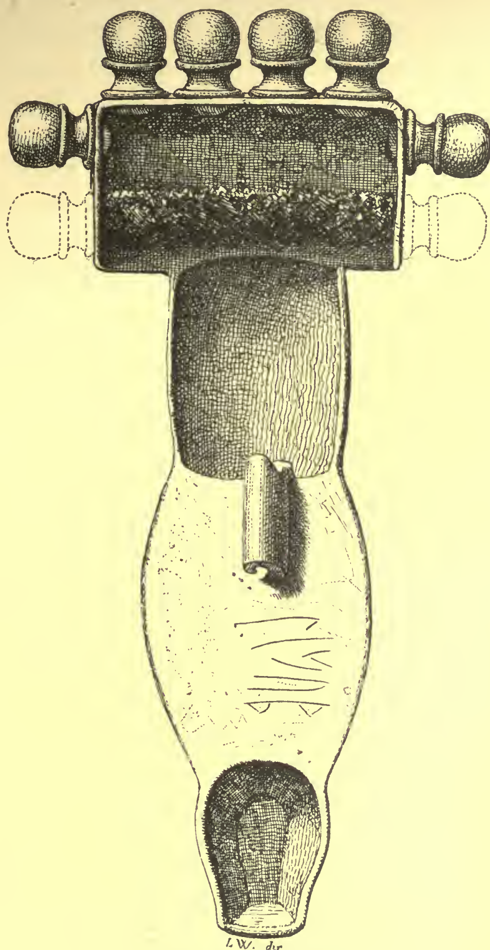
spændet). Det sidste ᛒ har væsenlig samme form som på det större Nordendorf-spænde og på Ems-spændet (at bistavene

Runespænde fra Engers.

på Freilaubersheim-spændet står nærmere ved hinanden, ligger i, at runen der er meget mindre). Af bistavene ved foden er den øverste dog temmelig rund, hvad der jo stemmer

med flere andre linjer i indskriften. Bistavene ved toppen støder hverken sammen indbyrdes eller med hovedstaven;

Runespænde fra Engers.

heller ikke den øverste af bistavene ved foden når helt ind til hovedstaven, men løber et lille stykke ud over den nederste.

Under runerne ᛚᛖᚢᛒ findes flere tilfældige ridser og furer i sølvet, af hvilke et par lige under ᛒ kan få en vis lighed med de indridsede linjer og tilsyneladende kan danne et temmelig uregelmæssigt ᛊ. En nöjere undersøgelse viser dog snart, at disse furer har en helt anden karakter end runerne, men derimod er af samme art som dem, der findes på spændet fra Gundersheim (se foran s. 8 not.), så at de i virkeligheden ikke kan forveksles med indridsede linjer.

Forklaringen af indskriften har jeg allerede givet i Die runenschrift s. 59 not. 6, hvor jeg har antaget, at leub er det intetkönsord, som vi finder i Tysk fra de ældste tider i de to betydninger 1) hvad der vækker glæde og kærlighed, 'hjærtens fryd' (*lieb* modsat *leid*), 2) den elskede (både om mand og kvinde). Jeg havde da tænkt mig, at ordet på spændet enten kunde betyde 'kærlighedsgave' (gave fra den elskede), eller betegne det samme som nyhöjt. *liebchen*, der så sent fortrængte *lieb*, at Lessing endnu 1759 bemærker: »lieb, das; für die geliebte. ein schmeichelwort der liebhaber, wofür einige itzt liebchen sagen« (Grimm, Wörterb. VI sp. 914). Hvilken af disse to betydninger ordet havde på Engers-spændet, vovede jeg ikke at afgöre. Men efter at jeg på spænderne fra Bezenye har fundet ordene *segun* og *wunnjâ* sammen med giverindernes navne, er jeg ikke længer i tvivl om, at vi i Engers-spændets *leub* har et tilsvarende udtryk, og jeg finder dette yderligere bestyrket ved den omstændighed, at *lieb* og *uuunna* netop stilles sammen i oldht. (thu bâtìs inan òdo sâr, er gâbi thir in alauuâr *zi liebe ioh zi uuunnôn* springentan brunnon Otfrid II, 14, 25—26). Ligesom jeg på spænderne fra Bezenye fandt kristelige ønsker om held og lykke, udtalte af kristne kvinder til en nydøbt søster, således finder jeg i Engers-spændets *leub* et ønske om held og lykke, om 'alt, hvad dit hjærte attrår', udtalt af elskeren til den elskede. I *leub* ligger der dog ikke som i de ungarske spænders *segun* (og *wunnjâ*) en særlig antydning af, at indskriften er kristelig.

I de hidtil behandlede indskrifter, som det er lykkedes fuldstændig at tolke, fandt vi altså dels ejerens navn i nævneform, dels navnet på giveren (ligeledes i nævneform) i forbindelse med et ord, der udtalte et ønske om held og lykke. Også ønsket alene uden giverens navn mødte vi på et enkelt mindesmærke. Alle disse indskrifter var altså meget korte, idet de kun indeholdt et enkelt eller to ord. I indhold nær til disse indskrifter slutter sig et mindesmærke, der i to hele sætninger meddeler os *navnet både på giveren og på den, hvem gaven skænkedes.* Dette mindesmærke, der således bærer en af de allerlængste af alle kendte tyske runeindskrifter, om hvis læsning og tolkning der dog lige til den nyeste tid i flere henseender har hersket stor tvivl, er

Runespændet fra Freilaubersheim.

Det 98 mm. lange[1] sølvspænde, der bevares i musæet i Mainz, er fundet i en kvindegrav sammen med et ganske lignende spænde uden indskrift (ligeledes i musæet i Mainz). På forsiden har det været stærkt forgyldt; men da det er meget slidt[2], er forgyldningen som ofte ellers forsvunden på de fremstående dele, men bevaret i de fleste fordybninger.

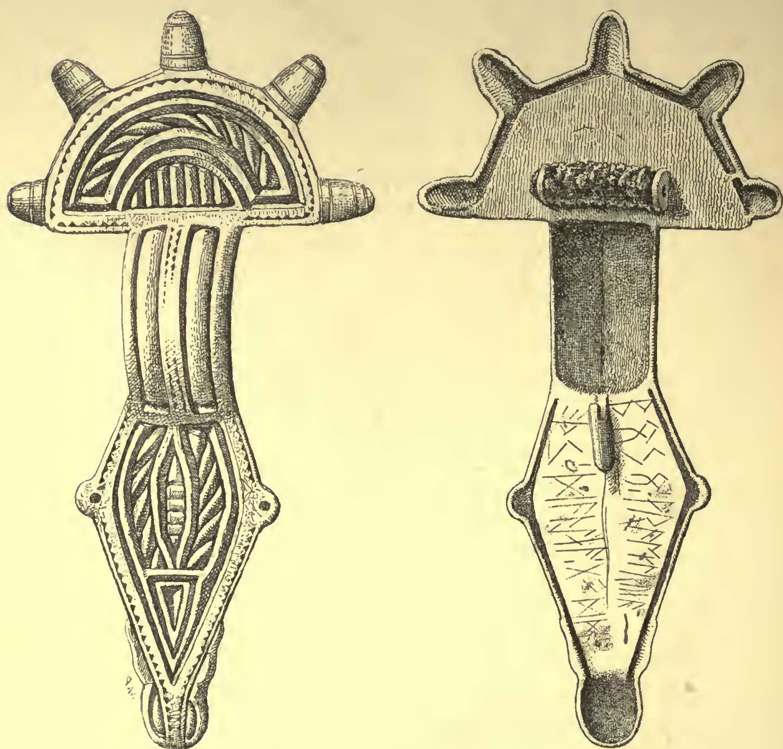
Indskriften er fordelt i to linjer, der bægge løber fra venstre til höjre og ovenfra nedad. Øverste linje har kun i ringe grad været udsat for slid, og næsten alle runer er derfor endnu meget tydelige og forholdsvis vel bevarede. Særlig klart og med stor afstand mellem de enkelte tegn er det første ord ᛒᛟᛋᛟ *boso*. I ᛒ-runen støder bistavene ikke sam-

---

1 På tegningen hos Henning er det 3 mm. for kort, hos Stephens omvendt 3 mm. for langt.

2 Sliddet viser sig især tydelig derved, at de to yderste led på den lille knap nederst til venstre på overstykket er så godt som helt bortslidte. Jeg formoder, at spændets ejerinde har plejet, når hun brugte spændet, at holde det i denne knap med den ene hånd, medens hun med den anden førte nålen ind i øskenen.

men i midten af hovedstaven; af de to bistave foroven løber den øverste et stykke ud over den nederste, hvad der også, men i langt ringere grad gælder bistavene forneden. Den nederste bistav når ikke helt ind til hovedstaven. I den

Runespænde fra Freilaubersheim.

første ᛟ-rune hænger øverste og nederste del ikke sammen, og det samme er tilfældet med de to stave, der danner den øverste del. I runens nederste del runder stavene sig stærkt. Det følgende ᛋ dannes af tre linjer, af hvilke den øverste er den korteste, den nederste den længste; den nederste hænger

ikke sammen med den mellemste. Det sidste ᛟ har væsenlig samme form som det første, men er særlig i den nederste del meget smallere end dette, og runens øverste og nederste del hænger sammen. Staven til höjre når et godt stykke længere ned end den til venstre. Efter dette ord bruges som skilletegn to lange streger, af hvilke den øverste på grund af slid træder svagere frem end den nederste, men dog endnu følges fuldstændig tydelig i sin hele længde. Mellem de nævnte to linjer findes en smule længere til höjre et lille tilfældigt hul i sølvet, som ikke skyldes runeristeren og altså ikke danner en del af skilletegnet. De følgende runer står langt tættere ved hinanden, men er alle meget tydelige. Først ses et ᚹ, i hvilket hovedstaven med undtagelse af den allerøverste del og nederste bistav, der løber et ubetydeligt stykke ud over hovedstaven, endnu står meget skarpt, medens øverste bistav er stærkt udslidt, men dog følges i sin hele længde. Et lille stykke oven for denne bistav findes et tilfældigt hul i sølvet af ganske samme art som det nys omtalte mellem de to streger efter ᛒᛟᛊᛟ. Fingeren har ofte hvilet på det sted, hvor det øverste skilletegn efter ᛒᛟᛊᛟ samt ᚹ-runens øverste del findes, hvorfor disse linjer er blevne noget utydelige, hvad der også skönt i mindre grad gælder den del af ᛟ-runen, som ligger foran skilletegnet, og øverste del af den efter ᚹ følgende ᚱ-runes hovedstav. I den sidst nævnte rune når hovedstaven et lille stykke op over bistaven. Den nederste forholdsvis lange linje i bistaven hænger ikke sammen med den mellemste. Bistaven løber et godt stykke længere ned end hovedstaven. I det følgende ᚨ når hovedstaven ned til en gammel under støbningen fremkommen temmelig lang og bred, men ikke dyb fure i sølvet, medens bistaven i det foregående ᚱ er ridset gennem denne fure. ᚨ-runen er derfor meget kortere end ᚱ. De meget klare bistave er forholdsvis lange og når tæt ind til den følgende rune, der er et meget klart ᛖ, i hvilket den lodrette stav til venstre rager et stykke op over bistaven. Bistaven til höjre løber et be-

tydeligt stykke ud over staven til venstre; den lodrette stav til höjre støder ikke sammen med bistaven, og afstanden mellem dem er usædvanlig stor. Hovedstaven til venstre når et godt stykke længere op end den til höjre. Midt på denne findes et större hul, der åbenbart skyldes en fejl ved støbningen. Efter ᛖ følger et ᛏ, der når lige så langt ned som höjre stav i ᛖ. Hovedstaven løber et godt stykke op over bistavene, af hvilke den til venstre ikke når helt ind til hovedstaven, men derimod løber ud i det foregående ᛖ's höjre stav lige oven for hullet.

De herefter følgende runer er forholdsvis smalle og står meget tæt ved hinanden. Den første er et ᚱ, i hvilket bistavens øverste del kun følges i svage, men sikre spor; bistaven er ikke som på tegningen hos Henning rund, men kantet som i det foregående ᚱ. Ligesom i dette løber også her bistaven et godt stykke længere ned end hovedstaven. Derpå følger et meget smalt ᚢ, hvis hovedstav træder temmelig svagt frem, men dog tydelig følges i sin hele længde. Bistaven og hovedstaven når lige langt ned og ender et godt stykke höjere oppe end det foregående ᚱ. Så følger tæt ind til ᚢ en ret stav, en smule kortere end ᚢ. Denne stav har en meget fin og svagt fremtrædende, men i bestemt belysning overordenlig tydelig og derfor ganske utvivlsom meget skråtliggende bistav, som gör runen til ᚾ. Bistaven, der ligger som på min tegning, er både på tegningen hos Rieger (Zeitschr. f. d. Philol. V) og hos Lindenschmit temmelig nöjagtig gengivet, kun, hvad der overhovedet gælder mange af runerne på disse tegninger, alt for klart. Derimod har tegningen hos Stephens kun stavens höjre side, medens Henning aldeles ikke har fået öje på den virkelige bistav i runen, men urigtig har opfattet en overordenlig svag og ganske betydningsløs lille ridse som bistav i sit ᚾ. At bistaven har fået en ualmindelig skrå stilling, er naturligvis en følge af den lille plads, og dens finhed i sammenligning med hovedstaven beror på, at den er indridset med knivspidsens skarpe æg, medens runeristeren

til de fleste andre linjer i höjere eller mindre grad har benyttet dens flade. Efter ᚾ følger endelig et meget tydeligt, i hovedstaven svagere, men i de temmelig store bistave meget kraftigt ᚨ. Stavenes forskellige finhed har her samme grund som i det foregående ᚾ. Den nederste bistav når så langt ned, at dens spids næsten kommer i flugt med enden af hovedstaven. Lidt ovenfor, en smule til höjre for den øverste bistav i ᚨ, findes et af de oftere forekommende tilfældige småhuller, og en fin lille ridse i sølvet løber sammen med dette. Alle tidligere udgivere (Rieger, Lindenschmit, Stephens, Henning) har trot her at finde et skilletegn, og de har da på egen hånd tilföjet et lignende ved foden af runen, skönt spændet på dette sted ikke engang har en tilfældig ridse, der kan opfattes som svag lævning af en sådan streg. Alle de nævnte fire udgivere er ligeledes enige om efter »skilletegnene« at se en ret linje, hvor det for mig ikke er muligt at opdage andet end en meget fin betydningsløs stribe i sølvet af ganske samme art som på mange andre steder. Men desuden har Rieger, Lindenschmit og Stephens efter den nævnte rette linje på deres tegninger antydet så tydelige spor af runer, at enhver, der ikke selv kunde undersøge originalen, måtte antage, at der efter ᚱᚢᚾᚨ havde fulgt ikke blot et skilletegn, men også tre eller fire runer. Jeg har derfor i henhold til disse tegninger tidligere tænkt mig, at vi her kunde have lævning af ordet ᚦᛖᛟ eller ᚦᛁᛟ, svarende til ᚱᚢᚾᚨ, ligesom vi i nordiske indskrifter finder runaʀ þaʀ = runaʀ þasi. I modsætning til de tidligere udgivere erklærer Henning, at han efter skilletegnene og den lodrette streg ikke har kunnet opdage nogen rune. Senere har imidlertid Bugge (Norges Indskr. med de ældre Runer s. 137) udtalt sig således om denne del af indskriften: »Efter runa trode jeg først at skimte ⁚ et skilletegn bestående af to små langagtige usikre streger. Så ᛟ o. Derpå ᛞ d. Endelig en usikker ret stav.« Alle indridsede linjer, som man tidligere har trot at se efter ᚱᚢᚾᚨ, skyldes imidlertid efter min overbevisning

vedkommende runelæseres fantasi. Det hele er kun tilfældige ridser, striber og furer i sølvet, der har skuffet öjet, så at de er blevne opfattede som indridsede linjer. Rieger, der også på andre mindesmærker (Hohenstadt-spændet) har opfattet tilfældige ridser som runer, har med hensyn til indskriften på Freilaubersheim-spændet fundet mange efterfølgere; men alle har de dog fået meget forskellige tegn ud af ridserne. Skönt jeg ganske tydelig kan følge alle de striber og furer, som hver enkelt af de tidligere undersøgere har antaget for indridsede linjer, har det hverken med blotte öjne eller med den skarpeste lupe været mig muligt at opdage mindste spor af sådanne, uagtet jeg ugevis har undersøgt spændet med största omhu i den forskelligste belysning, og uagtet mine öjne gennem mange års øvelse er blevne ualmindelig fortrolige med at tyde udviskede skrifttræk.

Min opfattelse af de tegn, man hidtil har trot at finde efter ᚱᚢᚾᚨ, støttes også af den omstændighed, at selve spændets tilstand efter det nævnte ord gör det höjst usandsynligt, at en runerister vilde benytte dette stykke til indskrift. Lige efter ᚨ findes nemlig en 4 mm. lang, bred og dyb fure i sølvet, der åbenbart skyldes en støbefejl og altså er lige så gammel som spændet selv og ældre end indskriften. Lignende, men langt mindre fejl, fremkomne ved støbningen, findes også andre steder på spændet og er omtalte i min beskrivelse af de enkelte tegn. Men medens de på de øvrige steder ikke var af den art, at de kunde vanskeliggöre, end sige hindre arbejdet for runeristeren, har dette utvivlsomt været tilfældet med den sidst nævnte lange fure. Det skyldes netop den, at ordet ᚱᚢᚾᚨ er blevet så stærkt sammentrængt, og at skilletegnene imellem dette og det foregående ord er udeladte.

Den første linje i indskriften lyder altså:

ᛒᛟᛊᛟ ⁝ ᚹᚱᚨᛖᛏᚱᚢᚾᚨ
boso ⁝ wraetruna

hvorefter der hverken følger skilletegn og en afsluttende rammelinje som hos Henning, eller skilletegn og flere runer som hos Rieger, Lindenschmit, Stephens og Bugge.

I modsætning til den i det hele klare indskrift i første linje er runerne i den anden linje på flere steder overordenlig stærkt udviskede som følge af, at nålen, således som øskenens stilling viser, blev ført ind ad denne vej, og fingeren altså her stadig har slidt på bestemte tegn. Ligesom på det foran nævnte sted i øverste linje ses også i nederste linje på et par af de særlig utydelige steder sikre spor af fingeren.

Den første rune i anden linje er et utvivlsomt ᚦ, i hvilket hovedstaven og den øverste bistav står meget klart og skarpt, hvorimod den nederste bistav, der lige så lidt som den øverste når helt ind til hovedstaven, træder forholdsvis svagt frem; den har nemlig ganske samme karakter som bistaven i ᚾ i r u n a i første linje og har fra først af været finere end hovedstaven og øverste bistav, der rager et lille stykke ud over den nederste. Foran ᚦ findes forskellige, vistnok af nålen fremkaldte, ridser og småhuller i sølvet, og flere sådanne ses også mellem hovedstaven og bistavene i ᚦ. Ingen af dem kan dog efter min mening forveksles med de indridsede linjer. Den næste rune, der har fået en meget uheldig form på tegningen hos Henning, kan kun opfattes som et ᚲ, i hvilket den øverste og nederste stav ikke hænger sammen; men medens den øverste stav har den for en regelmæssig ᚲ-rune sædvanlige störrelse, er den nederste bleven påfaldende lang, idet kniven her som andetsteds er gleden ud for runeristeren. Det har desuden været noget besværligt for ham på grund af øskenen at indridse de to runer ᚦᚲ, som også indtager en ualmindelig stor plads i forhold til de følgende. Ud for øverste del af ᚲ findes en lille tydelig streg af samme art som stregerne efter ᛒᛟᛊᛟ i øverste linje og efter det følgende ord i denne linje. Lige under stregen ses en större tilfældig plet af niello. Derimod findes der intet som

helst spor af skilletegn ved foden af ᚲ, og jeg antager også, at det her forsætlig er udeladt af hensyn til pladsen, fordi den nederste streg i runen var bleven for lang. Bugge tror, at den anden rune i denne linje har været ᛟ, ikke ᚲ, og ifølge den form, som runen har fået, lader den sig jo også let udfylde til et nogenlunde regelmæssigt ᛟ. Imod Bugges formodning taler dog ikke blot den omstændighed, at dette ᛟ vilde blive helt forskelligt fra de former af denne rune, som ellers bruges i indskriften; men det tör sikkert betegnes som ganske umuligt, at hele den höjre del af ᛟ-runen skulde være sporløst forsvunden, medens den venstre del endnu står forholdsvis meget skarp. Af de linjer, der skulde have dannet höjre side i det formodede ᛟ, findes nemlig ikke mindste spor. Da Bugge selvfølgelig også kun har læst ᛟ for at kunne sætte de tre runer ᛟᛞᛁ, som han med urette har trot at finde sidst i første linje, i forbindelse med ᚦᛟ i begyndelsen af anden linje, antager jeg, at han ikke længer vil fastholde formodningen om ᛟ for ᚲ på dette sted.

Skönt flere af stavene i de følgende seks runer er temmelig stærkt udviskede, kan der dog ikke rejses tvivl om læsningen af et eneste tegn i dette ord. Først ses et ᛞ, som må kaldes meget klart og bestemt, skönt bistavene ikke når og måske aldrig har nåt helt ind til den rette stav til höjre. Tæt op til denne stav følges en meget svag, men dog i sin hele længde fuldkommen tydelig ret stav med bistave foroven til höjre, som vel er noget udslidte, men dog ligesom hovedstaven har efterladt så sikre spor, at ᚨ er utvivlsomt. Af øverste bistav viser den inderste del (nærmest hovedstaven), af nederste den yderste del sig tydeligst. Omtrent klarest af alle runer i linjen er den, der følger efter ᚨ, nemlig en ret stav, noget kortere end hovedstaven i den foregående og følgende rune, med en bistav til höjre et stykke oven for midten. Runen har formen ᛚ, således at $^1/_3$ af hovedstaven rager op over bistaven, medens $^2/_3$ findes neden for denne. Tegnet kan *umulig* læses ᚦ, som Stephens har

på sin tegning, og hvortil Henning har sluttet sig. Af nederste bistav i ᚦ findes der nemlig ikke det svageste spor, hvad der må anses for utænkeligt, hvis denne rune virkelig havde stået her, eftersom både hovedstaven og den bevarede bistav er fuldstændig uskadte, hvilket ligeledes gælder nederste bistav i det følgende ᛇ. Bugge læser også ᚦ; men når han tilföjer: »ikke ᚦ, hvortil der ej er rum«, må jeg hertil bemærke, at nederste bistav i ᚦ ganske vist vilde komme temmelig nær ved nederste bistav i ᛇ, men at pladsen meget godt tillader et ᚦ. Den følgende rune er som sagt et ᛇ, i hvilket den fint indridsede hovedstav træder meget svagt frem, men dog sikkert følges i sin hele længde. Bægge bistave står særdeles klart og skarpt. I det følgende ᚾ er hovedstaven og bistaven til venstre meget klare; derimod er bistavens höjre side stærkt udvisket, men følges dog sikkert. Bistaven er på venstre side af hovedstaven næsten dobbelt så lang som på höjre side, hvad der ikke gælder ᚾ i ᚱᚢᚾᚨ, hvor staven til höjre omvendt er en ubetydelig smule længere end til venstre. Efter ᚾ følger et meget klart ᚨ, hvis nederste bistav er et godt stykke kortere end den øverste, og derpå to meget tydelige småstreger som efter ᛒᛟᛊᛟ i første linje.

Overordenlig svagt træder de sidste runer i linjen frem, og alle udgivere har hidtil begået samme fejl i læsningen af to tegn. Lige efter skilletegnet følger et stærkt udvisket, men i hele sin form ganske sikkert, temmelig smalt ᚷ, således som også Rieger og alle efter ham har læst. Svagest træder den øverste stav til höjre frem. Efter ᚷ og i temmelig lang afstand fra dette har Rieger og alle senere udgivere og tolkere (Lindenschmit, Stephens, Henning, Bugge) fundet et ᛟ, der stod påfaldende lavt, og efter ᛟ en ret stav. Henning siger herom: »Die runen des letzten wortes sind nicht mehr alle zu entziffern. Sicher ist das erste G und das unmittelbar folgende, etwas tiefer stehende O. Dann kommt ein einzelner verticalstrich, der aber schwerlich ein blosses I war, sondern noch durch einen einzelnen seitenstrich, sei es

nun zu einem ᚼ oder ᛚ, zu vervollständigen sein wird« (s. 81). Om læsningen af de samme tegn udtaler Bugge sig således: »Første rune efter sidste skilletegn, der står tæt ved dette, er meget utydelig, men er dog nogenlunde sikkert X g. 2den rune ᛟ o. Så snarest ᛁ i; kun den øverste del af staven kunde jeg sikkert se« (s. 137). Ved de første undersøgelser af indskriften fandt jeg ligesom mine forgængere et meget svagt fremtrædende, men aldeles utvivlsomt X og derpå det lavt liggende ᛟ, af hvilket dog kun de to stave, der dannede toppen, var mig ganske klare, medens nederste del trådte meget utydelig frem og tabte sig i tilfældige ridser og furer i sølvet. Påfaldende var det mig dog straks, at afstanden mellem X og ᛟ var så stor, samt at ᛟ, som jo netop ifølge sin form kræver god plads, var rykket så langt ned, at det stod betydelig lavere end de omgivende tegn, og at de to tydelige stave, der dannede dets øverste del, ikke blot ikke stødte sammen, hvad der så ofte er tilfældet med runestavene i denne indskrift, men stod *usædvanlig* langt fra hinanden. Gengivelsen af denne rune på de ældre tegninger stemmer ingenlunde med virkeligheden; særlig uheldig er formen på tegningen hos Henning. Fortsatte undersøgelser for at fastslå runens virkelige form og dens stilling i forhold både til de omgivende og ovenstående tegn viste mig da også, at den tidligere læsning af de efter X følgende tegn ᛟᛁ var fremkommen ved urigtig opfattelse af de på spændet lævnede linjer. I virkeligheden hører den linje, som på de ældre tegninger danner den höjre streg i ᛟ-runens top, og som burde være skilt et godt stykke fra stregen til venstre, hvilket ikke er iagttaget på disse tegninger, slet ikke til den lige efter X følgende rune, men til den tredje rune i ordet og sammen med den rette stav, som alle rigtig har set efter ᛟ. Derimod hører den meget tydelige linje, hvoraf man har dannet venstre stav i ᛟ-runens top, virkelig til den umiddelbart efter X følgende rune; *men man har hidtil helt overset en anden oven for denne linje og parallelt*

med den løbende lige så tydelig linje, der når lige op til rammestregen, hvor den vilde støde sammen med forlængelsen af bistaven i ᚢ-runen i første linje. De nævnte to linjer er de eneste klart fremtrædende lævninger af et efter ᚷ følgende ᛟ, der har haft samme form som i ᛒᛟᛊᛟ, men hvis øvrige del kun skimtes i svage spor; klarest følges endnu skæringen på midten. Efter dette ᛟ følger en ret linje, der er særlig klar i den midterste del, og et godt stykke til höjre for denne en ny ret linje — den af alle tidligere udgivere og tolkere efter deres ᛟ bemærkede rette stav. Den linje, der tidligere er opfattet som höjre stav i ᛟ-runens top, er netop en bistav, der har forbundet de nævnte to rette linjer, og af en anden stav, der har krydset denne, følges endnu sikkert et stykke forneden til venstre. Vi får da her en rune af ganske samme form som den tredje rune i linjen, kun på grund af pladsen lidt mindre og smallere end denne, nemlig ᛞ. I steden for ᚷ fulgt af et meget uregelmæssigt ᛟ, der står lavere end ᚷ og i alt for lang afstand fra dette, og derefter en ret stav, har indskriften altså i virkeligheden runerne ᚷᛟᛞ af meget regelmæssig form. Hvor de nævnte tre runer står, har fingeren stadig slidt på spændet ved at føre nålen ind i øskenen. Derved er disse runer blevne så udviskede, at de i det hele kun følges svagt, og enkelte linjer (særlig nederste del i ᛟ) er fuldstændig forsvundne; men de lævnede spor er dog så tydelige, at der for mig ikke er mindste tvivl om læsningen. Efter ᛞ følger et nyt ᛞ af væsenlig samme form og störrelse som det foregående. Denne rune er endnu så klar, at den ikke kan give anledning til misforståelse, og den er også læst rigtig både af Stephens, Henning og Bugge, selv om de har opfattet dens betydning forskellig. Endelig ses i nogen afstand fra ᛞ svage spor af øverste og nederste del af en ret stav; men spændet er på dette sted så ødelagt af rust, at kun sammenhængen kan vise, hvilken eller hvilke runer der her har stået.

Jeg bemærker endnu, at en noget uregelmæssig krummet streg udgår midt fra øskenens nederste del og ligesom denne tjæner til at adskille indskriftens to linjer. Ingen af runerne i øverste linje når dog ned til denne streg, og af runerne i nederste linje når kun de sidste fra ᚾ op til den. Stregen følges ikke helt over det første ᛞ efter ᛟ, men standser lige under bistaven i den sidste rune i øverste linje og har næppe været fortsat længere. Dette er også bevis for, at indskriften i øverste linje ikke har indeholdt noget tegn efter ᚨ. Urigtig fortsættes stregen på tegningen hos Henning ikke blot ud over de sidste runer i anden linje, men til en lodret streg i temmelig stor afstand herfra, som han opfatter som en afslutningslinje for indskriften ligesom i første linje. Af en sådan slutningslinje finder jeg ikke mindste spor.

Et ubetydeligt stykke oven for den nævnte streg over runerne i anden linje løber en anden lige så tydelig, men kortere streg, der begynder midt mellem ᚨᛚ og lige over höjre stav i X løber sammen med den nederste streg. Af runerne når kun toppen af det sidste ᚨ i ᛞᚨᛚᛇᚾᚨ op til den anden streg. Under de to første runer i anden linje findes en lille ridse i sølvet, der ikke, som det er sket på tegningen hos Henning, kan opfattes som en rammestreg under disse runer.

Indskriftens anden linje må altså læses:

ᚦᚲ ' ᛞᚨᛚᛇᚾᚨ ¦ ᚷᛟᛞᛞ·

idet jeg ved et punkt betegner den (de) sidste tvivlsomme rune (runer).

Enkelte af disse tegn kan vække tvivl med hensyn til betydningen. ᛞ stemmer jo ganske med den oldengelske d-rune; men da man i Tyskland så vel som i Norden ellers regelmæssig adskiller ᛞ d og ᛗ m, kan kun sammenhængen vise, om ᛞ i vor indskrift er tegn for d eller for m. Heldigvis forekommer runen atter to gange i samme form som her i det sidste ord, og da ᛞᛞ i dette ord utvivlsomt er tegn for dd, må vi tildele runen samme betydning på første sted.

Dette er også i sig selv det sandsynligste, da formerne her kun er en lille ændring af de ᛞ-former, vi træffer i andre tyske indskrifter, hvor bistavene ikke altid når helt ud til enderne af hovedstaven (sml. spænderne fra Bezenye og spændet fra Osthofen). Men ᛞ er i Tyskland ikke indkommet fra England, men har i vor indskrift ved en parallel udvikling fået samme form som den oldengelske d-rune.

Med formen ᛞ for ᛞ stemmer ganske den femte rune i linjen ᚪ. At der her ikke kan læses ᚦ, har jeg foran påvist. ᚪ kan da, som også Bugge mener, kun være tegn for l, altså en ændring af det sædvanlige ᛚ, idet bistaven her ligesom i ᛞ udgår fra hovedstaven et godt stykke neden for dens top. At opfatte ᚪ som ændring af ᚾ og altså som tegn for n forbyder naturligvis den to gange forekommende regelmæssige n-form ᚾ. Endelig må den sjætte rune ᛇ, om hvis betydning jeg håber i en følgende afhandling at få lejlighed til at udtale mig udførligere, her nødvendigvis, som både Henning og Bugge antager, være tegn for en i-lyd, som runeristeren sikkert lige så godt kunde have udtrykt ved den sædvanlige i-rune ᛁ, der imidlertid slet ikke forekommer i vor indskrift.

Hele indskriften omskriver jeg da således:

boso ¦ wraet runa
þk ' dalina ¦ godd·

Om betydningen af den første linje kan der naturligvis ikke være mindste tvivl. Den tolkning, jeg for 20 år siden (Runeskriftens opr. s. 263 f.) gav af disse ord, og de sproghistoriske slutninger, jeg den gang drog af dem, fastholder jeg også nu (sml. Die runenschr. s. 64). Det har derfor glædet mig, at Bugge i modsætning til Henning har sluttet sig til min opfattelse både af sprogformen i indskriften og af runa som flertal (Norges Indskr. s. 137 f.)[1].

[1] At også runo på Einang-stenen er flertal og fejl for runoʀ, nærer jeg efter Bugges udvikling (s. 79 ff.) ikke længer

At þk i anden linje er forkortet skrivemåde for þik, således som Henning antager, har jeg altid trot, og i det sidste ord i linjen, som jeg efter de ældre tegninger mente at kunne læse goid(iu) eller lignende, formodede jeg nutid af et til oldnord. *gœða* svarende udsagnsord: »dig — herefter et kvindenavn, hvis form jeg ikke kunde bestemme — skænker jeg denne gave«. Det er dette, som jeg tillige med det formodede þeo eller þio i slutningen af første linje i Die runenschr. s. 64 not. 2 kaldte »unsichere vermutungen, die anzuführen hier nicht der rechte ort ist.« Den undersøgelse, som jeg nu har været i stand til at foretage af originalen selv, viser, at mine formodninger på grundlag af de ældre tegninger var urigtige i flere enkeltheder, men at jeg dog var på den rette vej til forståelsen af indskriften i sidste linje. Der kan nemlig ikke være mindste tvivl om, at vi i godd· har det udsagnsord, som styrer þ(i)k; men godd· kan kun være fortid af et udsagnsord *gōdian* = oldnord. *gœða* og må altså nødvendig udfyldes godd[a], så at den sidste utydelige rune må være ᚨ[1]. Ordet er her brugt på samme måde som det

---

tvivl om. Jeg forstår altså også med Bugge þaʀ som stedord ('disse'), ikke som biord ('der'), og jeg tror, at det sidste måtte skrives þar. Når jeg tidligere antog, at biordet 'der' i runeindskrifterne havde ʀ, tænkte jeg netop på Forsaringens þaʀ efter Bugges tolkning; men jeg anser nu hans nye tolkning af þaʀ = þaiʀ for den eneste rette. Til de af Bugge anførte eksempler på þar, hir i runeindskrifter föjer jeg det ofte forekommende hiar på Åkirkeby-fonten, som endnu nöje skiller R og ᛦ.

[1] Henning, som s. 86 f. vaklede mellem de to lige urigtige læsninger gonda og golda, tilföjer s. 139: »Das letzte wort lässt sich bequem zu go[l]d[a] 'begrüsste er' ergänzen. Daneben ist aber noch eine andere möglichkeit denkbar. Wenn nämlich an der betreffenden stelle zwei runische ᛞ in einander gezogen sein sollten, was, wie auch unsere abbildung zeigt, durchaus möglich ist, könnte man an ein dem altnordischen *gœða* 'beschenken, schmücken', angels. *gôdian* ... entsprechendes werbum denken«, og han henviser til brugen

tilsvarende, hyppig forekommende oldnord. *gæða e-n*, 'skænke én en gave'. Medens formen godda har bortkastet stammeselvlyden ligesom oldnord. *gæddi*, vilde gotisk og nordisk i de ældste indskrifter naturligvis have formen godida. Med det dobbelte ᛞ i ᚷᛟᛞᛞ[ᚨ] stemmer Charnay-spændets ᛁᛞᛞᚨᚾ iddan fuldstændig.

Jeg tilföjer endnu kun, at der ikke er nogen som helst grund til at antage, at der efter godd[a] har fulgt flere runer; man kunde jo f. eks. tænke på ordet ik 'jeg'. Men syntaktisk må tredje person, svarende til wraet i øverste linje med boso som grundord, her kaldes langt naturligere end første.

At den person, der ejede spændet, var en kvinde, fremgår deraf, at det er fundet i en kvindegrav sammen med et ganske lignende spænde uden indskrift[1]. Hendes navn står efter þ(i)k og lyder dalina. Ganske vist kan dette navn ikke påvises i ældre Tysk; men da vi finder mandsnavnet *Tallo*, som jeg med Förstemann (sp. 330) er tilböjelig til at henføre til samme rod som nord. *-dallr* i *Heimdallr* o. s. v., samt flere med *Dal-* begyndende navne, af hvilke enkelte

---

af *gæða* i den ældre Edda. Skönt Hennings formodning om det sammenslyngede ᛞᛞ er urigtig, har han altså anet, hvilket ord sammenhængen her naturlig krævede. Den anførte bemærkning af Henning, som jeg først er bleven opmærksom på, efter at jeg havde afsluttet min undersøgelse af Freilaubersheim-spændet, viser ligesom min egen 20 år gamle formodning goidiu, hvor let tanken her ledes hen på oldnord. *gæða*, hvad der er mig et yderligere bevis på rigtigheden af min ovenfor givne tolkning.

[1] Mod Bugges skarpsindige tolkning af indskriften (Norges Indskr. med de ældre Runer s. 137 f.) havde jeg, för end jeg selv havde undersøgt denne, ved siden af mange andre store betænkeligheder (formen af ᛟ i ᚦᛟ i anden linje, læsningen af ᛞ som m, manglen af skilletegn mellem mal ina, formen goimi og ordets forbindelse med genstandsform) den hovedindvending, at ejeren ifølge denne tolkning måtte antages at have været en mand.

kan høre sammesteds hen, vilde *Dallina* være et regelmæssig dannet kvindenavn.

Indskriften på Freilaubersheim-spændet oversætter jeg altså:

»Bose skrev runerne.
Dig Dallina skænkede han gaven«.

Hermed håber jeg endelig at have fastslået læsningen og tolkningen af denne indskrift. Om gengivelsen af de enkelte runetegn og deres betydning antager jeg i hvert fald, at der ikke længer vil herske tvivl.

Efter at jeg i det foregående har afsluttet behandlingen af de indskrifter, hvis læsning og tolkning jeg anser for sikker, vender jeg mig til det sidste mindesmærke, som jeg har haft lejlighed til personlig at undersøge, men hvor undersøgelsen des værre kun har ført til et negativt resultat, idet jeg vel ser mig i stand til at påvise det urigtige i de tidligere læsninger og tolkninger, men ikke til selv at yde et positivt bidrag til en rigtig forståelse. Dette mindesmærke er

Runespændet fra Osthofen.

Det skiveformede spænde, hvoraf kun godt halvdelen er bevaret, dannes af to plader af tyndt bronzeblik, der adskilles ved en tynd træskive. Pladerne sammenholdes i midten af en stift og langs med randen af en tynd omböjet bronzering, der på forsiden er prydet med siksaklinjer. Forsiden har været stærkt forgyldt, men forgyldningen er som sædvanlig slidt af de fremstående dele. På forsiden er det cirkelrunde midtparti, der uden tvivl har været fyldt med farvet glas, hvoraf dog intet er lævnet, omgivet af en tynd opstående, med riller forsynet bronzeplade, af hvilken et större stykke mangler (Hennings tegning er her unöjagtig). Uden om denne er med et stempel ligesom på brakteaterne indslået en

række ved et bladornament adskilte cirkler (oprindelig seks, af hvilke de fire er bevarede), der hver indeholder en fantastisk fugl af samme form. Rundt om dette hovedornament løber atter en smal rand med en perlerække.

Runespænde fra Osthofen.

Bagsiden, af hvilken des værre et betydelig mindre stykke er bevaret end af forsiden, er forsynet med syv koncentriske linjer, af hvilke de to yderste benyttes som rammestreger for en runeindskrift. I denne, der løber fra venstre til höjre, er flere af de smukke, fint indridsede tegn endnu overordenlig velbevarede og tydelige, idet både de koncentriske linjer og runerne viser sig sorte og derved træder stærkt frem

på den blanke metalflade, så at de står klart også for blotte öjne. På andre steder er spændet derimod så ødelagt af rust, at de runer, der har stået her, enten er fuldstændig forsvundne, eller kun bevarede i svage og usikre spor. Angående læsningen i det enkelte bemærker jeg:

Af de to første klare og så godt som fuldstændig bevarede runer ᚷᛟ er ᚷ lidt bredere i øverste end i nederste del; i det slanke, smukt formede ᛟ hænger øverste og nederste linje til höjre ikke helt sammen, medens de til venstre skærer hinanden. Herefter følger det sted i indskriften, der er stærkest medtaget, idet pladen ikke blot er ødelagt af rust, men også gennemboret af et större hul. Det er derfor umuligt med sikkerhed at bestemme, hvilke runer der har stået mellem ᛟ og det godt 6 mm. fra enden af ᛟ-ets nederste höjre stav følgende tydelige ᚠ. Hvad der endnu ses mellem ᛟ og ᚠ er nemlig kun følgende: Til venstre for det ødelagte sted findes lige ved dets top umiddelbart efter ᛟ en lille skråstreg, der står så bestemt og er så regelmæssig, at jeg ikke nærer tvivl om, at vi her har lævning af en rune. Derimod er en lille lodret stav, der står i forbindelse med den nævnte stregs top til venstre, så ubestemt i sin form og står desuden så nær ind til ᛟ, at jeg anser det for umuligt med sikkerhed at afgöre, om også den er en del af runen, eller en af de mange ved oksyderingen fremkomne pletter. Medens Henning ikke omtaler de nævnte linjer ud for toppen af ᛟ, har han trot lige efter denne rune at kunne følge nederste halvdel af en lodret stav. Heri kan jeg ingenlunde være enig. Hvad Henning her forveksler med en indridset linje, er åbenbart en ved rust fremkaldt fure i metallet, der på dette sted er fortæret i en så stor dybde, at ethvert spor af de indridsede linjer nødvendig måtte forsvinde.

Hvis kun den lille skråstreg ved toppen af pletten efter ᛟ er indridset, kan den ifølge sin form næppe være lævning af nogen anden rune end ᛇ (eller ᛇ som på det ene spænde fra Bezenye), da staven for at danne ᚷ (eller ᛉ, der også

af andre grunde er höjst usandsynligt) måtte have större hældning. Hører derimod også den lille lodrette linje, der hænger sammen med skråstregen, til den i øvrigt forsvundne rune, hvad jeg ikke tör afgöre, må denne snarest have været ᛞ, skönt også ᚹ, ᛒ og ᚱ (men rigtignok af anden form end i det følgende) var mulige, hvorimod skråstregen måtte have större hældning, hvis her havde ståt ᛖ, ᛞ, ᛚ, ᚨ (vel også ᚢ, så fremt det havde haft en lignende form som i det følgende).

Endelig ses på höjre side af hullet og den store rustplet 4 mm. fra enden af ᛟ-runens höjre fod nederste del (omtrent halvdelen) af en tydelig ret stav, der løber omtrent parallel med hovedstaven i det følgende ᚠ; staven når ikke helt ned til rammestregen, men ender et ubetydeligt stykke oven for denne. Øverste del af denne stav har derimod ikke efterladt noget som helst tydeligt spor. Heller ikke af de bistave, som muligvis er udgåede fra runens øverste del, findes der noget spor. Hvis runen derimod havde haft en bistav på midten (f. eks. ᚾ eller ᛁ), er der næppe tvivl om, at vi endnu vilde finde meget tydelige lævninger af denne, da den blanke metalflade på dette sted i det hele er velbevaret.

Afstanden mellem foden af den nævnte rette stav til höjre for hullet og foden af hovedstaven i det følgende uskadte ᚠ er godt 2 mm., altså et betydelig större rum, end vi ellers finder mellem to runer. I dette rum ses imidlertid i den blanke metaloverflade et antal sorte pletter, af hvilke to lige over hinanden midt i rummet gör et så regelmæssigt indtryk, at jeg anser det for i höjeste grad sandsynligt, at vi her har lævning af to indridsede punkter, der har tjænt som skilletegn. Herved vilde på en naturlig måde afstanden mellem ᚠ og den foregående rune blive udfyldt. Derimod har vi ikke fra de øvrige spændeindskrifter noget eksempel på, at et tomt rum mellem to runer er blevet brugt som ordadskillelse, hvad der altså yderligere styrker opfattelsen af punkterne som skilletegn. Henning, som s. 71 antog, at mellemrummet mellem ᚠ og den foregående rune »aller wahrschein-

lichkeit nach einen einschnitt zwischen zwei worten andeuten sollte«, formoder derimod s. 73, at pletterne i mellemrummet er lævninger af skilletegn; men medens Henning tror at finde fire punkter under hinanden (som på Charnay-spændet), kan jeg som sagt kun anse de to midterste pletter for virkelige punkter (altså svarende til de to småstreger på Freilaubersheim-spændet), hvorimod Hennings øverste og nederste punkt har en ganske anden karakter og utvivlsomt er rustpletter ligesom de øvrige 'punkter', der omgiver dem.

Efter det foran fremsatte anser jeg både Bugges læsning af det første ord som ᚷᛟᛞ og den ene af de af Henning opstillede formodninger ᚷᛟᛞᚨᚾ for lige uforenelige med pladsen og de lævnede runespor. Heller ikke tillader pladsen at læse ᚷᛟᛞᛖ efter Hennings andet forslag. Hvis den lille skråstreg ud for toppen af ᛟ virkelig, som jeg tror, er lævning af en runestav, kan den tredje rune overhovedet ikke have været ᛞ, og også Hennings tredje formodning ᚷᛟᛞᚨ må da betegnes som umulig. Mod den sidste læsning taler også det höjst usandsynlige i, at den rette stav lige efter hullet skulde have haft to bistave på höjre side, uden at vi endnu fandt mindste spor i al fald af den nederste. Som læsninger, der vilde passe fortrinlig med pladsen og de lævnede spor, nævner jeg ᚷᛟᛊᛖ, ᚷᛟᛇᛏ eller ᚷᛟᛗᛖ (med ᛗ nær ved ᛟ, idet den lille skråstreg og den dermed forbundne lodrette streg var lævning af øverste venstre del af ᛗ[1]).[2]

---

[1] Derimod kan de nævnte linjer på grund af skråstregens stilling ikke være lævning af øverste venstre del af et ᛞ. Hvis der har fulgt et ᛞ efter ᚷᛟ, må den venstre lodrette stav have ligget lige til höjre for den lille skråstreg, og både denne og den dermed forbundne lodrette linje må i så fald være tilfældige rustpletter. Men til Hennings ᚷᛟᛞᛖ vilde der da ikke blive plads, hvorimod ᚷᛟᛗᛖ fortrinlig vilde passe til rummet, når vi opfatter de to små linjer som lævning af ᛗ.

[2] På tegningen hos Stephens findes mellem ᛟ og ᚠ slet ingen antydning af det store hul, men derimod de fire runer ᚽᚱᛉᛏ

Utvivlsomme er de efter det første ord følgende fem runer ᚠᚢᚱᚨᛞ. Formen både af ᚢ, hvis venstre stav ikke blot løber ud over rammestregen, men endogså et lille stykke ud over den neden for denne liggende linje, og af ᚱ, hvis bistav, der ikke hænger helt sammen med hovedstaven, løber et godt stykke neden for rammestregen, er noget usædvanlig; men da de to runer står sammen, kan der ikke være tvivl om deres betydning. Mellemste del af bistaven i ᚱ er lidt beskadiget af en större rustplet. En lang stribe, der løber hen over hovedstaven i ᚨ, er hos Stephens urigtig opfattet som en tredje bistav i runen. Også denne rune løber lidt neden for rammestregen. Efter ᚨ følger et sikkert ᛞ, hvis venstre side er ubeskadiget; hoved- og bistav støder her sammen ved den nederste rammestreg, men skærer hinanden et lille stykke neden for den øverste. På höjre side af ᛞ begynder en ny stor rustplet, der strækker sig hen til det følgende tydelige ᛞ. Også i pletten er dog höjre side af ᛞ endnu fuldkommen kendelig, og i nogen afstand derfra følges ligeledes tydelig en ret stav i sin hele længde. Men om denne stav har været forsynet med bistav (bistave) på höjre side, og hvilken rune der har fulgt efter den, er det umuligt at afgöre, da spændet her er så ødelagt og så opfyldt med tilfældige ridser og huller, at man let kan indbilde sig snart at se én, snart en anden rune, uden at det er muligt med sikkerhed at fastholde en eneste virkelig indridset linje i det rum på godt 3 mm., som findes mellem foden af den efter ᛞ følgende rette stav og venstre lodrette stav i det næste ᛞ.

---

svagt, men dog tydelig gengivne. Alle disse tegn kan kun skyldes udgiverens fantasi. Det samme gælder om de ødelagte runer i den følgende del af indskriften, hvor Stephens' tegning slet ikke antyder de store pletter, men har meget bestemte runer. Da imidlertid også mange af de fuldkommen sikre tegn i indskriften er ganske urigtig gengivne på denne tegning, er det næsten ubegribeligt, at den, som Stephens siger, kan være udført efter originalen.

En ret stav, der kan følges omtrent midt imellem ᛁᛞ, synes mig dog, skönt den på mange steder er stærkt ødelagt af rust, at have efterladt så tydelige spor, at jeg anser den for at være indridset. Derimod er en uregelmæssig tværlinje, der løber hen over den og til höjre når ned til rammestregen, rent tilfældig. Her kan umulig læses ᚾ, og lige så umulig kan den nævnte linje med Henning opfattes som nederste höjre del af et ᛟ. Det af Henning efter ᛞ formodede ᛚᛟ modsiges efter min mening bestemt af de lævnede runespor.

I det efter pletten følgende fuldstændig bevarede ᛞ når bistavene, særlig den til höjre, ikke helt ned til foden af hovedstavene. Dette berettiger os dog ikke til med Bugge at læse runen som m i steden for d (sml. bemærkningerne om ᛞ på Freilaubersheim-spændet foran s. 62 f.). Efter ᛞ ses en tydelig ret stav, fra hvis top der utvivlsomt også udgår en bistav til höjre, skönt denne nu træder svagt frem; men om her har stået ᛚ, eller f. eks. ᚨ eller ᛖ (ᚹ, ᛒ), lader sig ikke afgöre. Afstanden mellem øverste del af ᛞ og ᛚ er desuden så stor (omtr. 2 mm.), at den sidste også k a n have haft en bistav til venstre (altså ᛏ), hvad jeg dog anser for meget usandsynligt. De lævnede spor og forholdene på spændet taler s n a r e s t for efter ᛞ at formode et ᛖ efterfulgt af skilletegn (ᛖ:); men rustpletterne gör det umuligt m e d s i k k e r h e d at afgöre, hvorledes pladsen mellem ᛚ og det følgende tegn skal udfyldes. For ᛖ taler dog også den omstændighed, at jeg 2 mm. til höjre for ᛚ endnu følger svage, men fuldkommen sikre spor af den mellemste del af en ret stav, som altså kan have dannet den höjre rette stav i ᛖ. Derimod taler både pladsen og de lævnede spor afgjort imod med Henning at læse ᚨᚱ efter ᛞ.

Nöjagtig 5 mm. fra ᛚ(?) finder jeg den yderste spids til höjre af øverste del af et ᛟ; medens de to linjer ›, der danner denne del af runen, endnu er ganske tydelige, er hele den øvrige del næsten fuldstændig ødelagt af rustpletterne. Når tegningen hos Henning ligesom de tidligere tegninger

her har et fuldstændigt ᛟ, er det derfor for störste delen udfyldt ved fantasiens hjælp.

Den øvrige del af indskriften efter ᛟ træder ikke særlig stærkt frem, men alle tegn er dog fuldkommen sikre. Lige efter ᛟ ses et ᚠ, hvis bistave er blevne noget utydelige på grund af en lang fure, der løber igennem dem. Hovedstaven når ikke helt ned til rammestregen, men ender et godt stykke oven for denne. Dette er kun tilfældet med denne rune i indskriften og — i langt ringere grad — med den første stav lige efter det store hul. Tæt ind til nederste bistav i ᚠ, men dog bestemt skilt fra den, findes en ret stav, hvis midterste del næsten er helt ødelagt af rustpletter. Intet taler for, at denne stav foroven til höjre (eller på midten) har haft bistav (bistave), der kunde göre den f. eks. til ᚨ (ᚾ) o. s. v.; tvært imod tör det antages, at der på grund af spændets tilstand vilde findes tydelige spor både af øverste bistav i et ᚨ og af en bistav på midten, hvis en sådan havde stået der.

Efter ᛁ følger et sikkert ᛚ, i hvilket bistaven ikke hænger helt sammen med hovedstaven som på Hennings tegning, hvor bistaven også urigtig udgår fra hovedstaven et stykke neden for toppen. Jeg bemærker endnu, at en tilfældig fure i metallet i en vis belysning kan give ᛚ udseende af at være et temmelig regelmæssigt ᚹ. Efter ᛚ ses et meget regelmæssigt, smukt formet ᛗ. Endelig findes efter ᛗ oppe ved dets top og tæt ind dertil, men dog bestemt adskilt fra denne rune et meget klart tegn, der nærmest har form af X-runen, skönt det er meget forskelligt fra det regelmæssige X i indskriftens begyndelse. Det ender nemlig i lang afstand fra den nederste rammestreg, idet det kun fylder godt halvdelen af rummet mellem de to rammestreger. Af de to linjer, der danner det, er den ene, der når helt op til rammestregen, temmelig rundagtig; den anden, der begynder et godt stykke neden for rammestregen, er mindre end den først nævnte og ganske lige. At tegnet, hvis det virkelig skal være en X-rune, har

fået denne ejendommelige stilling og störrelse, så at det ikke som alle øvrige runer i indskriften når ned til rammestregen, forklares dog simpelthen deraf, at pladsen ikke tillod at indridse et almindeligt, til det første tegn i indskriften svarende ᚷ. En lille plade, hvorpå øskenen var anbragt, gik nemlig så höjt op på spændet, at den umuliggjorde et regelmæssigt ᚷ, hvis stave nåde helt ud til den nederste rammestreg. Denne plade ses endnu i sin oprindelige stilling på tegningen hos Henning, medens Stephens' tegning også i denne henseende er unöjagtig. Lindenschmit havde i sin tid løsnet pladen for at overbevise sig om, at ingen runer var skjulte under den, og da den manglede ved spændets ankomst til København, er den uden tvivl senere forsvunden. Den er derfor heller ikke gengivet på min tegning, hvor det sidste tegn altså står frit; men dens tidligere plads på spændet kan endnu tydelig følges. Jeg anser det derfor for höjst sandsynligt, at det sidste tegn i linjen virkelig skal betegne ᚷ g og ikke, som Bugge mener, skal opfattes som skilletegn ved indskriftens slutning. Denne opfattelse bekræftes ikke af den foregående del af indskriften, hvor de af Bugge formodede skilletegn af samme form enten slet ikke kan påvises, eller er i bestemt strid med de lævnede spor af indridsede linjer.

Idet jeg ved et punkt betegner de helt eller for största delen manglende og ganske tvivlsomme tegn (runer eller skilletegn), gengiver jeg indskriften således:

?   ᛗ: ?
ᚷᛟ··:ᚠᚢᚱᚨᛞᛁ ᛞᛚ·ᛟᚠᛁᛚᛖᚷ
??   ?
go··:furad··de:ofileg

Bugges læsning af det første ord som god strider, som jeg allerede foran har bemærket, bestemt både mod pladsen og de lævnede runespor. Hvis tredje rune, hvad der er höjst usandsynligt, har været ᛞ, må der herefter foran skilletegnet nødvendig have stået endnu én rune, af hvilken den rette stavs nederste halvdel er bevaret lige efter hullet og den

store plet. Heller ikke Bugges læsning af det af mig formodede d e: som m i med korsformet skilletegn efter lader sig forene med de bevarede linjer.

Både Bugges og alle de andre forsøg, der er gjorte på at tolke indskriften, anser jeg for fuldstændig forfejlede; men jeg må des værre tilföje, at jeg i indskriften hidtil ikke har fundet noget sikkert udgangspunkt for en tolkning, som kunde give os håb om med sikkerhed at bestemme betydningen af de manglende eller helt tvivlsomme tegn. At sagen står således, skyldes dog måske en omstændighed, hvorpå man tidligere ikke har haft opmærksomheden rettet. Man er nemlig altid gået ud fra den forudsætning, at indskriften er fuldstændig bevaret. Dette forekommer mig dog höjst tvivlsomt. De koncentriske linjer, der bruges som rammestreger for indskriften, følges ud over denne, også hvor pladen med øskenen var anbragt. De har dannet cirkler over hele spændet, för nålen og øskenen blev fæstede derpå, og det er derfor muligt, at buen på den manglende del af spændet har haft en indskrift lige så vel som den bevarede del. Der er i og for sig intet til hinder for, at denne del af indskriften kan have sluttet sig umiddelbart til den lævnede med Xᛟ begyndende del. Ti rigtignok findes der nu foran Xᛟ et tomt ubeskrevet rum; men dette rum har uden tvivl oprindelig været optaget af den ophöjning, hvorpå nålen hvilede.

Jeg tænker mig derfor, at indskriften har begyndt på den manglende del af spændet til höjre for den plade, hvorpå øskenen findes, derpå har måttet afbrydes ved den forhöjning, hvorpå nålen har hvilet, men er fortsat på dens anden side med Xᛟ··· og har endt lige ved øskenpladen med det på grund af den ringe plads lille og uregelmæssige X. Under disse omstændigheder bliver udsigten til at tolke den bevarede del af indskriften og lysten til at give sig i kast med denne opgave mindre, end hvis det var afgjort, at vi havde en fuldstændig indskrift.

Udfyldningen af de ødelagte tegn vanskeliggöres desuden derved, at vi ikke uden videre tör gå ud fra, at ordene i indskriften overalt har været skrevne fuldt ud. Som spænderne fra Charnay, Freilaubersheim og Balingen viser, var det nemlig ikke ualmindeligt i disse indskrifter at udelade selvlyd, hvorved der altså kan fremkomme bogstavforbindelser, som slet ikke kan udtales. Dette har f. eks. Henning under sine forskellige udfyldningsforsøg helt overset.

Hvis ikke et nyt lykkeligt fund skulde bringe os en indskrift, der kunde hjælpe os til med sikkerhed at udfinde et eller flere af de ord, der skjuler sig i Osthofen-spændets indskrift, tvivler jeg derfor på, at det nogen sinde vil lykkes os at komme til klarhed angående denne indskrifts betydning. Jeg vil derfor ikke engang, således som jeg har gjort og fremdeles gör med hensyn til Charnay-spændet, opfordre lærde studiefæller til at øve deres skarpsindighed på at tolke Osthofen-spændet. Jeg frygter nemlig for, at både tid og skarpsindighed her vil være spildte til ingen nytte.

Overser vi nu resultatet af de foregående undersøgelser, vil vi finde, at det uagtet alle vanskeligheder endda ikke stiller sig så uheldigt med hensyn til tolkningen af disse indskrifter, som man måske kunde være tilböjelig til at tro. Af de 15 kendte mindesmærker er det nemlig efter min mening lykkedes fuldstændig at læse og tolke de 7 (spydbladene fra Kovel og Müncheberg, Friedberg-spændet; spænderne fra Bezenye og Engers; Freilaubersheim-spændet). Også den magiske indskrift på ringen fra Körlin (Die runenschr. s. 57 not. 5) er for så vidt klar. Endelig tror jeg med hensyn til én indskrift (Osthofen-spændet) at have påvist det håbløse i her at nå til en sikker løsning.

Tilbage står da 6 mindesmærker, hvis indskrifter endnu må kaldes enten helt eller delvis uforståede. Først mellem disse nævner jeg Charnay-spændet. Vi står her over for

en indskrift, i hvilken formen af hvert enkelt tegn siden de oplysninger, jeg meddelte i »Runeskriftens oprind.« s. 265 f., må kaldes utvivlsom. Og lige så sikker er med en enkelt undtagelse tegnenes betydning. Angående dette tegn, den første rune i ordet ᛕᛁᚨᚾᛟ, havde jeg dog i Die runenschr. s. 81 udtalt den formodning, at vi her vistnok havde en af de to runer, hvis form ikke kendtes fra futharken eller den øvrige indskrift, nemlig l- eller ng-runen. På grund af den forbindelse, hvori runen forekommer, anså jeg det for höjst sandsynligt, at den var tegn for l, altså en ændring af det sædvanlige ᛚ. Derimod bekæmpede jeg den tidligere antagelse, at den var en form af k-runen, eftersom denne rune i futharken forekommer i den sædvanlige, ganske afvigende form <. I rigtigheden af denne opfattelse er jeg senere bleven mere og mere bestyrket, da de andre tyske indskrifter uden undtagelse bruger < som tegn for k-runen (spænderne fra Freilaubersheim og Balingen). Også Bugge ser i det nævnte tegn på Charnay-spændet en l-rune (Norges Indskr. med de ældre Runer s. 140), medens Henning (s. 54) ganske umethodisk holder på betydningen k, idet han til sammenligning bruger de langt yngre oldengelske og nordiske k-former, der dog først gennem forskellige mellemled er opstäede af <.

At den egenlige indskrift øverst på Charnay-spændet lyder:

uþfnþai ⁝ iddan ⁝ liano

anser jeg da for utvivlsomt. Derimod forekommer det mig nu som tidligere usandsynligt, at de tre små runer nederst på spændet til höjre og de to större midt på spændet danner en del af hovedindskriften. Med hensyn til de tre små runer har Henning (s. 50 not. 4) dog helt misforstået mig, når han siger, at jeg henfører dem til en anden skriver. Dette har aldrig været min mening, og jeg har intetsteds ytret noget sådant. Tvært imod har jeg altid været på det rene med, at disse tre runer havde ganske samme karakter som

runerne øverst på spændet og måtte skyldes samme runerister. Derimod må det uagtet Hennings modsatte påstand anses for en kendsgærning, at ᛇᛁᚨ nede på spændet er *mindre* end runerne foroven. En sammenligning mellem disse tre tegn og de tilsvarende i futharken også på Hennings egen tegning vil sætte dette uden for al tvivl. Men störrelsen af runerne ᛇᛁᚨ nede på spændet er jo betinget af rummet, hvor de blev indristede, og spiller altså ingen rolle. Det er kun den plads, disse runer indtager, og den forbindelse, hvori de optræder, der gör det usandsynligt for mig her at finde et ord, der udgör en del af hovedindskriften. Jeg har altid tænkt mig, at de tre enestående runer snarest var magiske tegn af lignende art som runerne på ringen fra Körlin. At de to större runer midt på spændet ikke hører sammen med hovedindskriften, turde vel alle være enige om; men ikke engang for disse runers vedkommende tör jeg *med bestemthed* udtale, at de skyldes en anden hånd end de øvrige tegn på spændet.

Medens altså tegnenes form og betydning i den egenlige indskrift på Charnay-spændet ikke kan være underkastet nogen tvivl, er indskriften som helhed endnu en gåde, og jeg anser alle de mange forsøg, der hidtil er gjorte på at løse den, lige fra Rafns (1858) til det nyeste af Bugge (1893), for mer eller mindre mislykkede. Som et særlig afskrækkende eksempel på de resultater, hvortil Hennings methode kan føre, står hans behandling af denne indskrift for mig. Mulig er dog Bugge på den rette vej, når han opfatter *iddan* og *liano* som mands- og kvindenavn; men hverken i hans — rigtignok med stor tvivl fremsatte — forklaring af *uþfnþai* eller af ᛇᛁᚨ *ıia* kan jeg se en virkelig løsning af vanskelighederne, og først en tilfredsstillende tolkning af *uþfnþai* vil vise, om vi i de to andre ord skal søge de af Bugge formodede navne.

Noget heldigere er vi stillede over for indskriften på *det större Nordendorf-spænde*, hvor vi ikke blot i ᚹᛟᛞᚨᚾ *wodan* og ᚦᛟᚾᚨᚱ *þonar*, men også i ᛚᛖᚢᛒᚹᛁᚾᛁ *leubwini*

har let forståelige navneformer, hvad jeg allerede fremhævede i »Runeskriftens oprindelse« s. 60 not. 1. Derimod er de øvrige tre eller fire ord i indskriften mig endnu lige så uforståelige, som da jeg første gang for 27 år siden blev bekendt med denne. For en dansk, der fra sine egne runeindskrifter mindes forbindelsen *þórr wigi* (Die runenschr. s. 366), ligger det jo snublende nær i Nordendorf-spændets wigi þonar at finde et tilsvarende udtryk; men jeg har af sproglige grunde (både g og endelsen i wigi) aldrig kunnet anse denne tolkning for rigtig, og samme standpunkt indtager jeg endnu, skönt både Bugge (Norges Indskr. med de ældre Runer s. 127) og Henning (s. 94) har forklaret spændets wigi som »vie«, dog med den forskel, at Henning heri finder bydemåde, medens Bugge vel snarest opfatter det som ønskemåde ligesom i de nordiske indskrifter (sml. hans bemærkning om goimi Norges Indskr. s. 138), hvilket sidste vistnok alene er syntaktisk berettiget, men fra formens side volder nye store vanskeligheder. Desuden kan læsningen af runerne hverken i wigi eller i et af de andre tvivlsomme ord på spændet kaldes fuldkommen sikker. Jeg tilföjer endnu, at jeg ikke ser mindste grund til med Henning at henføre indskriften til to forskellige runeristere. Den forskel, der viser sig i de to indskrifter, skyldes efter min mening udelukkende runernes störrelse; men karakteren i de större og mindre runer og måden, hvorpå de er indridsede, er ganske éns. Fra vore nordiske indskrifter kunde jeg anføre utallige eksempler, hvor runernes forskellige störrelse i samme indskrift med mindst lige så stor ret kunde lede til antagelsen af forskellige 'hænder'.

Heller ikke for Bukarest-ringens vedkommende er jeg gennem Hennings tolkning nåt til bedre forståelse af indskriften i dens helhed. Nu som tidligere (Die runenschr. s. 63) kan jeg kun anse betydningen af guta- og hailag for sikker.

Tilbage står endelig tre runespænder, det mindre Nordendorf-spænde, samt spænderne fra Ems og Balingen. Alle disse frembyder forskellige vanskeligheder med

hensyn til enkelte tegns form og betydning, hvorom jeg kun gennem selvsyn vover at udtale mig bestemt. Hvad det sidste ᚴ på Nordendorf-spændet angår, vil jeg dog straks bemærke, at jeg lige så lidt i denne som i Charnay-spændets indskrift kan slutte mig til Hennings opfattelse af den nævnte rune som tegn for k. Men også mod Bugges læsning og tolkning må jeg bestemt udtale mig. Både Henning og Bugge anser med god grund ᛖᛚᚴ for det sidste ord i indskriften; men medens Henning læser disse runer elk som egennavn, læser Bugge dem »med tvivl« eık i betydning »jeg ejer«. At ᛚ her skulde være en sideform til ᛇ og ikke det sædvanlige, fra en mængde andre indskrifter velkendte tegn for l, kan jeg lige så lidt gå ind på, som at ᚴ skal være tegn for k. Heller ikke min egen tidligere formodning, at vi her måske havde en ændring af ᚾ n (Die runenschr. s. 107) anser jeg længer for rigtig. Den n-rune på Freilaubersheim-spændet, hvorpå jeg væsenlig støttede denne formodning, har nemlig ved min undersøgelse vist sig at være et ganske regelmæssigt ᚾ, hvorimod tegnet på Nordendorf-spændet efter det mig foreliggende fotografi virkelig har formen ᚴ, altså samme form som den ene rune midt på Charnay-spændet. Jeg er nu mest tilböjelig til i dette tegn at se en tidlig vestgermansk form af den gamle ing-rune. ᛖᛚᚴ vilde jeg da læse el(i)ng (sml. *Eling* Förstemann sp. 373). Derimod er det tegn på Nordendorf-spændet, der af Henning ligesom tidligere af Rieger gengives ᚽ og læses n, medens Bugge opfatter det som l, på fotografiet så uklart, at jeg ikke vover at udtale mig om dets form. Lignende tvivl frembyder læsningen og tolkningen af Ems-spændet, hvor Hennings madan af Bugge læses madali (s. 142). »Også i en anden henseende», tilföjer Bugge, »afveg min læsning af Emser-spændets indskrift fra Hennings«.

Ingen af de sidst omtalte 6 indskrifter, til hvis læsning og tolkning der endnu knytter sig mange tvivl og vanskeligheder af forskellig art, har jeg haft lejlighed til selv at undersøge. Jeg tör derfor håbe, at en sådan undersøgelse vil løse

i al fald nogle af de tvivl, over for hvilke jeg i öjeblikket er stillet med hensyn til enkelte tegns form og betydning. Med hensyn til tolkningen i det hele gör jeg mig derimod ingen illusjoner.

Det er jo klart, at de enkelte ord, vi hidtil har været i stand til at læse ud af disse få og små indskrifter, ikke har kunnet bringe sproghistorien et stort udbytte. Skönt vi her står over for de ældste kendte gotiske og tyske sprogformer, ligger mindesmærkerne dog den skrevne litteratur så nær i tid, at vi ikke kan vente store sproghistoriske resultater. For de 'tyske' runemindesmærkers vedkommende er forholdet derfor ganske forskelligt fra det, vi møder i Norden, hvor opdagelsen af det ældste runesprog i virkeligheden åbnede vore öjne for en ganske ny, fra de yngre runeindskrifters vidt forskellig sprogform, der stod på et så gammelt trin, at den i mange tilfælde måtte betragtes som grundsprog ikke blot for de nordiske, men for alle germanske sprog. I modsætning hertil har næppe en eneste af de former, vi finder på de 'tyske' runemindesmærker, bragt os nye sproghistoriske kendsgærninger, som vi ikke ad ren theoretisk vej med fuldkommen sikkerhed kunde slutte os til.

Må det sproghistoriske udbytte af de hidtil kendte 'tyske' runemindesmærker således kaldes ringe, har disse indskrifter i en anden henseende en overordenlig stor betydning, nemlig for forståelsen af runeskriftens historie. Her vilde vi endnu længe have famlet i uvished med hensyn til en mængde spörsmål, hvis ikke den sammenligning, som vi nu er i stand til at anstille mellem de nordiske indskrifter med futharken på Charnay-spændet og tegnene i de øvrige 'tyske' indskrifter, havde bragt os en sikker løsning. Og da runeskriften ifølge kulturens gang må antages at være opstået hos en af de sydlig boende germanske stammer og derpå at være vandret mod nord (Die runenschr. s. 175 f.), får de gotiske og tyske

runemindesmærker naturligvis en ganske særlig betydning for besvarelsen af spörsmålet om runeskriftens oprindelige form. Men her som overalt i videnskaben gælder det at have blikket fæstet på helheden og på sammenhængen i udviklingen og ikke at fortabe sig i en eller anden enkelthed, som udreven af sin sammenhæng og betragtet for sig selv let vil kunne forvirre, hvad der i sig selv er klart. I den retning har Henning efter min overbevisning jævnlig fejlet, idet han, støttet til enkeltiagttagelser, alt for ofte har udkastet løse indfald og uholdbare påstande. Disse spörsmål agter jeg imidlertid at göre til genstand for en særlig undersøgelse.

INDHOLD.

63

SKJOLDUNGASAGA I ARNGRIM JONSSONS UDTOG.

MEDDELT AF

AXEL OLRIK.

---

1. Danmarks oldtidshistorie, gengivet efter Arngrim Jonsson. 2. Tilblivelsen af Arngrims værker. 3. »Rerum Danicarum fragmenta« og »Regum Sveciæ catalogus«. 4. Arngrims kilder. 5. Den islandske overlevering af Skjoldungsagnene.

De os bevarede islandske håndskrifter fra middelalderen giver kun en meget ufuldstændig fremstilling af Danmarks historie i oldtiden. Dog findes der antydninger af, at de gamle islandske forfattere har været bedre underrettede. Snorre Sturlesön kan i sin Ynglingasaga lejlighedsvis omtale en mængde begivenheder i Danmarks oldtid, der ellers er ukendte, og ved at henvise til en Skjǫldungasaga underretter han os om, at han har haft en skreven fremstilling af Danmarks oldtidshistorie for sig. En islandsk håndskriftfortegnelse fra o. 1300 nævner os en Skjǫldungabók, der ligeledes må have indeholdt en Danmarkshistorie fra oldtiden; og i 1461 fandtes i et af Modruvalla klosters håndskrifter en Skjǫldungasaga [1]. Under disse forhold vil en senere islandsk fremstilling af Danmarks

---

[1] Vígfússon, Sturlungasaga I cxxxi. xc. lxxxix; Jón Þorkelsson, Digtningen på Island s. 80 (Fas. I xxiii).

historie have interesse, for så vidt den bygger på disse tabte kilder. En sådan fremstilling haves i et par latinske skrifter af den lærde Arngrim Jonsson fra slutningen af 16de årh. De har været lidt benyttede af forskere fra forrige århundrede, men er næsten helt ladte udenfor alle nyere undersøgelser; kun en enkelt af vor tids videnskabsmænd har syslet med dem, men har ikke fået lejlighed til at fremlægge udbyttet [1].

Denne afhandling skal derfor søge at göre den interessanteste del af Arngrims arbejde, oldhistorien, tilgængelig på en pålidelig og overskuelig måde. Förstgiver jeg et udtog, der til en vis grad kan repræsentere hans tabte kilde; dernæst meddeler jeg selve de latinske tekster og knytter dertil de nærmere redegörelser for værkets indhold og betydning.

1. Danmarks oldhistorie, gengivet efter Arngrim Jonsson.

Da Odin indvandrede fra Asien til de nordiske lande (Tyskland, Danmark, Sverige), gav han sin sön *Skjold* land at råde for, der hvor det siden er kaldt Danmark, og en anden sön Yngve gav han Sverig. Fra Skjold nedstammer den danske kongeslægt Skjoldungerne, fra Yngve de svenske Ynglinger. Skjold satte bo på Sælland i Lejreborg. Skjolds sön var Leiv; i hans kongetid skete ingen manddrab, og der var så stor fred, at han blev kaldet *Fridleiv*. Hans sön og eftermand var *Frode*; han var så kløgtig, at efter ham kaldes den »frod«, som er klog. Under ham var der sådan fred, at ingen vovede at tage sig selv til rette, selv om han fandt sin faders banemand bunden for sig. Ran og tyveri ophørte; så en guldring, som han henlagde på Jælling hede ved den store jyske landevej, lå urørt i mange år. Deraf fik han navnet

---

[1] Vígfússon, Sturlungasaga I xc; Corpus poet. boreale I xx.

Fredfrode. Det menes, at Frodefreden var, dengang kejser Augustus herskede i Rom og da Krist blev født. I Fredfrodes dage voksede agrene selvsåede, og i jorden fandtes alskens malm. Det skete en gang, da Frode var bleven gammel, at der kom svar torden og lyn, solen mörknede, jorden skjalv og bjærgene styrtede; det, mener man, var ved den stund, da Vorherre tålte død på korset. Da kom søkongen Mysing og brændte Frode inde. Således endte Frodefreden.

Frode havde en sön Leiv; han drog altid i hærfærd og viking og blev kaldet *Herleiv.* Hans sön kaldtes *Leiv den frøkne* eller den raske; han var lig sin fader. Han havde syv sönner: Herleiv, Hunleiv, Åleiv, Oddleiv, Geirleiv og Gunleiv; alle blev de konger efter hverandre og boede på Lejre. Af disse var kong *Åleiv* så jævn mod sine mænd, at han aldrig vilde have finere levemåde end hirdmændene. Den förste kong Herleiv havde en anden sön *Håvard den håndramme* (den håndstærke); *Frode* hed hans sön og *Vermund den vise* (hinn vitri) sönnesönnen; også Frode og Vermund fik rige i Danmark. — *Rig* hed en hövding af ypperlig byrd; han vandt sig Dana, datter af Danp på Danpsted, og arvede det rige; han var den förste der bar kongenavn. Deres sön *Dan* ægtede Vermunds datter Olov og fik da större rige at råde for; siden for han med hær imod kong Åleiv i Sælland. Således underlagde han sig hele det rige, der efter ham er blevet kaldt Danmark. Dan blev kaldt *hin mikillåti* (den storladne); han havde en konge til skosvend og tvende jarler til hestedrenge: når han steg til hest, skulde den ene holde hesten og den anden række stigböjlen. Kong Dan lod sig efter sin død höjsætte til hest, og fuldt hærklædt, som om han var levende. För havde man brændt ligene, og den tid kaldtes *Brænd-old* (Brunaǫld); nu opstod *Höj-old* (Haugǫld), og den skik varede indtil kristendommen. Heraf kommer det, at mange djærve kæmper har opbrudt

gravboliger og ranet guld, sølv og gode våben fra dødningerne, men ofte har det först kostet en hård kamp med höjboen.

Frode hed Dans sön og bar tilnavnet *den fredsomme*. Med Inga, Svenskekongens Yngves datter, havde han sönnerne Fridleiv og Halvdan. *Fridleiv* fulgte efter sin fader; han vilde ikke tåle gudeblót eller nidkunster i sit rige, men troede kun på sin egen magt og våben. Han havde en hird af de bedste kæmper. Iblandt dem var *Starkad* den ypperste, der ved sine tog i Italien, Rusland og Ungerland havde vundet sig et evigt ry. Fridlev bortførte med vold Hilde, kong Åles datter fra Oplandene i Norge, og fik med hende sönnen Åle; med en anden hustru havde han Frode.

Som sön af den hærtagne kongedatter gik *Åle* ikke til arv, men Frode fik riget. Åle drog på vikingetog og vandt sig ved kampe tilnavnet *den frøkne*. Frode lagde sig også efter krigerdåd og blev kaldt *den fræge* (den navnkundige). Han boede i Lejre og Ringsted; han holdt hird på sin faders vis og havde derhos en flok bersærker, Starkad var deres fører. Han havde tolv jarler under sig. Men hans halvbroder Åle vandt imidlertid Sverig med hærskjold. Da toge Frodes jarler at opægge ham mod broderen: nu da Åle havde lagt Sveavælden under sig, kunde han snart komme og med våben kræve arv i Danmark. Frode lader sig overtale, og de udser Starkad til at dræbe ham i lön; han var nemlig den tapreste og Frode mest hengiven. Starkad vilde först nødig, men samtykte dog; jarlerne optalte ham 120 mark brændt sølv, og han drog fra Ringsted til det svenske kongesæde. Kong Åle modtog ham med stor hæder og de bedste gaver; han var en tid i kongsgården hædret blandt de ypperste. En dag, da kong Åle gik til bad, lod han Starkad følge med som vagt. Da kom Starkad sit grumme forsæt i hu (ti hidtil havde kongens hvasse blik gjort ham ræd derfor), og da Åle var mat efter svøm-

ningen og hans öjne faldt til, stødte Starkad ham sit sværd i brystet. Da mælte Åle i de sidste åndedræt: »Dette volder Frode, min broder!« — og døde leende. Denne konges død var stor harm for alle hans mænd.

Frode overvandt siden kong *Jorund* i Sverig og gjorde ham til sin skatkonge, og ligeså gjorde han den svenske jarl *Sverting* skatskyldig. Fra kong Jorund ranede han hans datter og fik med hende sönnen Halvdan; senere fik han med en retmæssig dronning Ingjald.

Men Starkad angrede sin dåd og vilde ikke længer være i kong Frodes gård. Derfor drog han på kæmpefærd til Rusland og siden til Sverig; men da han blev léd ved Sviernes blótskikke, måtte han til sidst vende tilbage til Frode. *Ingjald Frodesön* havde imedens ægtet Sverting jarls datter, som dermed tyktes at have fået bod for nederlaget. Men kong Jorund og hans jarl lagde råd op mod Frodes liv; Jorund lokkede ved gaver Starkad over til sig, og imens fældte Sverting og hans tolv sönner Frode om natten, mens han var ved gudeblót. Siden gav Sverting sin måg Ingjald frændebod for hans dræbte fader; og kong Ingjald sad nu i fred. Men hans broder Halvdan vandt sig Skåne og dræbte dernæst sin faders banemænd, de tolv Svertingssönner. Da talte Starkad hårde ord til Ingjald, fordi han havde givet Sverting fred, og han fik Ingjald til at forskyde Svertings datter.

Ingjald indrömmede nu Halvdan tredjedelen af riget, fordi han havde hævnet Frode. Halvdan ægtede Sigrid, og de fik sammen Signy og sönnerne Hroar og Helge; Ingjald havde sönnen Agnar. Men Ingjald fik attrå efter hele riget, og han kom med hær over Halvdan og dræbte ham. Ingjald var nu konge over hele Danmark og ægtede sin broders enke; hun fødte ham Rørik og Frode. Signy voksede op hos sin moder og blev given bort til jarl Sævil i Sælland; men Hroar og Helge fostredes i lön på en ø ved

Skåne; og da de vare fuldvoksne, tog de faderhævn over deres farbroder Ingjald.

Helge og *Hroar* blev nu tagne til konger i Danmark. Hroar var fredsæl og sad hjemme, Helge var hærkonge og fór mest i viking. En gang kom han til Saksland; jarlen *Geirthjov* var da dragen bort, og hans hustru *Olov* sad hjemme i borgen; hun kaldtes med tilnavnet *den guldrige*. Helge drog med alle sine mænd til kongsgården, og blev vel modtagen, ti Olov havde ikke stor hærmagt hos sig. Der gjordes stort gilde, og Danerne drak ikke lidet; Helge bejler til fru Olovs elskov. Hun lader ikke helt uvillig, men tænker ved sig selv på råd. Helge føres til senge, og hans mænd finder sig leje, hvor de bedst kan. Olov har imens sendt lönbud ud blandt Sakserne om at samle sig med våben; og hun tøver med at komme, indtil Helge er falden i dyb sövn. Da lader hun hans hår afskære og hovedet overøse med tjære og fjer, og han bliver kørt ned til skibene; om morgenen lod hun hans mænd vide, at deres herre var dragen i forvejen til flåden. Da de kom derned, så de deres herres skændsel; men der var ikke stunder til andet end at stå til søs, ti landsfolket drog i stor fylking ned mod stranden. Fuld af harme vender Helge hjem til Danmark. Næste år kom han igen for at vinde hævn. Da Olov med sine terner gik bort fra kongsgården, blev hun fangen og ført bort i skoven, hvor hun måtte blive tre dage som Helges frille. Derefter fødte hun en datter, der blev kaldt Yrsa og opfostredes hos sin moder; siden giftedes hun med kong Adils i Sverig. Helge sad nu en tid i fred, og Hroar drog med hærskibene; han ægtede Englandskongens datter. Senere for Helge atter i viking og drog med hær imod Sverig; han hærtog dronning Yrsa, og uden at vide, at hun var hans datter, holdt han bryllup med hende. Dette var dog mod hans broder Hroars vilje, han sagde, at han af hendes åsyn kendte, at det var deres frænke. Yrsa fødte ham sönnen Rolv.

Disse tidender spurgte fru Olov i Saksland, men hun sad i ro i tre år; da drog hun i lön til Danmark, fandt sin datter Yrsa og åbenbarede hende hendes byrd; hun bød hende følge sig bort til Saksland. Yrsa sagde nu alt til sin fader og husbond og drog med hans minde fra Danmark. Helge for ud på vikingetog og faldt fem år derefter i hærfærd.

Rolv med tilnavnet *Krake* var 8 år gammel, da hans fader faldt; han blev nu konge sammen med sin farbroder Hroar. Hroar blev snart efter dræbt af sine frænder, Ingjaldssönnerne Rørik og Frode; og Rolv var da ene om riget. Rolv krake er den ypperste af oldkonger ved sin klogskab, magt, raskhed og sin jævnhed; af vækst var han höj og slank. Så er sagt, at en liden svend, som hed Vögg, kom i kong Rolvs hal og længe stirrede på ham, indtil kongen spurgte: »Hvad vil du svend, siden du ser så på mig?« Vögg svarer: »Det har jeg hørt sige, at kong Rolv på Lejre var den störste mand; men nu sidder her en liden krake i höjsædet, som de kalder for konge«. »Du har givet mig navn, svend«, siger kongen, »at jeg skal hedde Rolv krake; men hvad gave lader du følge med navnet?« Vögg havde intet at give. »Den får vel komme med gaven, der har den«, sagde Rolv og drog en guldring af sin arm og gav ham den. »Det sværger jeg«, mælte da Vögg, »at jeg skal hævne din død, om du skulde falde for sværd«. Da lo kongen og mælte: »Lidet kan göre Vögg glad!« Og det ord har siden gået som mundheld, når nogen tager mod en lille gave, som var det en stor.

Driva og *Skur* hed Rolvs døtre. Den förste af dem gav han til *Hvitsærk*, en stridsmand af svensk byrd, der i manddom kunde lignes ved den sagnkendte Starkad; ti Hvitsærk kæmpede i én strid med 12 bærsærker og fældte de 6. Hans anden ypperlige kæmpe var Nordmanden *Bodvar*, hvem ingen har kunnet måle sig med i manddom. Ham gav Rolv sin datter Skur. Dertil havde han altid ti andre

gæve bærsærker i sin hird, der gjorde ham frygtet af alle naboer. Bodvar fældte hans frænde *Agnar Ingjaldsön*, en viking og stor hærmand, da ingen anden turde gå i holmgang med ham. — *Hjörvard* hed en konge på Øland, han fik til hustru *Skuld*, datter af Yrsa og Svenskekongen Adils; ikke spurgte han Rolv om lov, skönt hun var hans sammødrene søster. Rolv for da imod ham med hær og gjorde ham til sin skatkonge.

Kong *Adils* i Sverig kom i strid med kong *Åle* af Oplandene i Norge; de satte hinanden stævne på Væner-isen. Da Adils havde mindre hærmagt, bad han sin stesön Rolv om hjælp og lovede, at Rolv selv skulde få de tre ypperste kostbarheder han vilde vælge sig i Sverig, hver af hans bærsærker 3 mark guld, og hver af de andre mænd 3 mark sølv. Rolv blev selv hjemme, men sendte Adils sine tolv bærsærker til hjælp, og ved dem vandt Adils slaget. De bad nu om den lovede lön til dem og deres herre; men Adils vilde ikke give Rolv noget, siden han blev borte. Da vilde de danske kæmper ikke modtage deres lod, når deres konge blev forbigået, men drog hjem med disse tidender.

Rolv drog nu med hær til Sverig, men lod alle sine mænd blive tilbage ved skibene og red alene med sine tolv udvalgte kæmper til Upsal. Der steg de af hestene og bad de upsalske svende at vogte dem, så at ikke et hår reves af halen på dem; og ligeså havde Rolv en høg, som de beder dem nöje at svare til. Men på Adilses bud blev hestenes haler afskårne, og høgen blev sluppen ind til Svenskekongens 30 høge til at rives i sønder. Nu træder de ind i en herlig hal; men indenfor dören var en faldgrube, som Adils havde ladet grave. Bærsærkerne anede dog uråd på grund af mörket i hallen, de følte sig for med sværdene, ligesom med stave, opdagede graven og sprang over. Dernæst blev et stort bål tændt midt i hallen, og Svierne spurgte, om ikke Rolv og hans mænd havde pralet

af hverken at fly ild eller jærn. Bålet øgedes og sved allerede Danernes klædninger; da kastede Rolv sit skjold på ilden og råbte: »Øge vil vi ilden i Adilses huse!« og sprang over ilden på skjoldet, og hans tolv kæmper fulgte ham efter. »Ej flyr den ilden, som over springer«, mælte Rolv; og nu kastede de alle de Svier, de fandt for sig, i ilden. Yrsa kom nu i hallen og gav sin sön et horn fuldt af guld; det skulde være kæmpernes lön; derhos gav hun ham en ypperlig hjælm og brynje, samt hest; alt det var taget fra den slagne kong Åle. Så rådte hun ham at stige på de rappeste heste, som hun havde ladet føre frem, da deres egne var haleskårne og måtte lades efter, og bad, at de skyndelig skulde unddrage sig fra Adilses forfølgende stridsmagt. Rolv lød sin moder og brød op. Han fandt sin høg i live, den havde revet alle Svenskekongens 30 høge ihjel. Som nu Danerne red fra Upsal, så de en stor hær sætte efter; og de var blevne indhentede, om de ikke havde reddet sig ved sned. Ti da Rolv så Svenskerne næsten i hælene på sig, strøede han guldet, som Yrsa gav ham, ud på vejen; og snart fik Svenskerne nok at göre med at samle det op. Adils drev sine mænd frem og gav selv sin hest af sporerne. Da Danekongen så, at Adils ikke brød sig om det strøede guld, tog han en herlig ring, der hed Sviagris, og som hans forfædre en gang havde taget som valrov fra Svenskerne; den kastede han hen for Adils. Da vendte Adils sin hest og böjede sig ned for at tage ringen op på sit spyd. Da råbte Rolv: »Nu har jeg svineböjet den mægtigste blandt Svierne!« — Adils vendte med uforrettet sag tilbage til Upsal. Rolv gæstede en kvæld hos en bonde, der næste morgen ved afskeden tilbød ham brynje og kappe; men Rolv tog ikke imod det. De havde kun redet lidet: da var bondegården borte for deres öjne. Nu skönnede Rolv, at det havde været Odin, og at han ikke kunde vente sejr i fremtiden, efter at have afslået *hans* gave. Han drog da hjem og sad i mange år i fred.

Hjörvard, kong Rolvs måg, hadede ham, fordi han var undertvungen; og hans viv Skuld æggede ham og gav ham det råd at bede Rolv om tre års henstand med skatten. Rolv jættede ham det gærne. Således fik Hjörvard gods til at vinde andre konger for sig, og han bragte dem på enhver måde over på sin side, stolende på, at Odin var Danerne gram og havde skænket ham sejr. I det tredje år sejlede Hjörvard til Sælland med nogle skibe, som for at udrede skatten; ved kvæld løber han ind i en havn nær ved Lejre, og der sendes ham en del vogne i møde, der skal bringe ladningen derop; det er allerede mörkt, og de må bie natten over ved havnen. Om natten griber og binder Hjörvard alle køresvendene og sætter sine mænd på kærrerne skjulte under overtræk. I løbet af natten og morgengry løber hele Hjörvards flåde ind i havnen; den havde biet ikke ret langt ude. Med vognene fulde af stridsmænd og med en hirdflok — ligesom for hæders skyld — drager Hjörvard til Lejre; portene åbnes for skattefærden. Men da de er inde, strömmer hele hæren til fra skibene. Rolv lå i dyb sövn, og ingen bymænd tænkte på ufred; han griber nu våben, styrter sig mod fjenden og kaster ham ud af byen; men sövndrukken, eller hvorledes det nu var, lader han ham atter slippe ind. Striden rasede lige til aften; Odin sås i menneskelignelse kæmpe blandt modstanderne, døde rejste sig atter op til kamp mod Danerne, og et frygteligt uvejr brød ned over dem. Rolv faldt med næsten alle sine kæmper. Det var nat, för striden stilnede.

Næste dag blev der givet Hjörvard kongenavn, og mændene aflagde ham ed. Det var sæd, at kongen skulde sidde på sin stol og række sit sværd frem, og hver mand skulde sværge derpå. Vögg var den eneste af Rolvs kæmper, der levede efter. Han gik også frem, som for at sværge ed ligesom de andre; men da han skulde lægge

hånd på sværdet, greb han om hjaltet og stødte odden i Hjörvards bryst. Det var kun seks timer, han var konge.

Ved Hjörvards bratte fald arvede *Rørik*, Ingjalds sön, riget, men han måtte stride derom med *Valdar* (en Valdemars dattersön), indtil de enedes om at dele det; Rørik fik Sælland, Valdar fik Skåne, hvor hans ætmænd siden var konger.

(Her er en afbrydelse i Arngrims kilde; men af spredte efterretninger kender vi lidt til disse skånske og sællandske småkongers skæbne, indtil Skånekongen Ivar vidfadme ved vold og svig samlede sig et erobringsrige. Om dette fortælles i de bevarede sagablade — »Sǫgubrot« — og ligeledes om hans dattersön Harald hildetand, der faldt i det store Bråvallaslag mod sin brodersön Sigurd Ring. Her fortsætter Arngrim:)

Sigurd Ring havde en dronning *Alvhild*, kong Gandalvs datter fra Raumarike i Norge; de stammede fra kong Alv den gamle og var af alfeæt, derfor var hele den slægt lys og væn at se til. Ragnar hed hendes sön; han vokste op og lignede sine mødrene frænder. Han blev senere kaldt Lodbrok. Nu døde Alvild, og kong Ring tog at ældes. En gang da kong Ring drog gennem sit rige for at dömme lov og ret og han kom til Vestergøtland, mødte han sine norske måge, Gandalvssönnerne; de var dragne at bede om hjælp mod kong Öjstein på Vestfold (vestsiden af Kristianiafjord). Ring samlede hær og fulgte dem. Dengang holdtes der stort blót i Skiringssal, hvortil folk søgte fra hele Viken og vide andenstedsfra. Did drog kong Ring også for at ofre; til samme blót kom kong Alvs sönner fra Vendsyssel, *Alv* og *Yngve*, og deres søster *Alvsol*, hun var den væneste kvinde. Sigurd Ring så hende og bejlede hos hendes brødre, men de svarede, at så ung en mø skulde ikke have slig en olding. Da harmedes kongen, over at sönner af en småkonge stod ham imod, og han besluttede at tage hævn. Men der var så stort fredsted i Skiringssal, at ingen turde udgyde blod der; han satte dem da stævne at møde sig med hær. För slaget gav Alv og

Yngve deres søster edderdrik, at hun ikke skulde falde i Rings vold. Bægge brødre kæmpede tappert og faldt med stor hæder. Også kong Ring blev hårdt såret; og da blev ham bragt den tidende, at Alvsol var død. Han bød da at drage sit langskib på land og lod rejse en dynge af lig i det; sig selv og Alvsols lig lod han lægge i lyftingen; beg og brændesten (svovl) lod han bringe om bord. Vinden blæste fra land, og han lod slå ild i skibet og sejlene hejse; således stod det til søs. Da gennemborede han sig selv og drog således at gæste Odin. Siden sås han aldrig mere; men på stranden blev der opkastet en höj, som fik navn af Ringshöj.

Ragnar lodbrok fik ved sin fader Sigurds død riget. Men da naboerne så, at så ung en konge rådte for landet, begyndte de at lægge det under sig. Han fandt da på det råd at bejle til Gautlandsjarlen Gautriks datter Thora, som han fik som lön af jarlen for at dræbe en vældig orm. Hun døde efter at have født ham sönnerne Erik og Agnar. Ragnar underlagde sig hele det rige, som hans forfader Ivar vidfadme havde haft, og gjorde sit navn kendt i mange lande. Han ægtede siden *Aslaug*, datter af den navnkundige kæmpe Sigurd Fåvnesbane; hun fødte ham fem sönner: Ivar, Hvitsærk, Bjørn, Rognvald (der allerede i unge år faldt i sine brødres hær) og Sigurd, den yngste. Hvert år drog Ragnar på hærtog og satte da til at vogte Sverig underkongen Eystein. Ragnars ældste sönnekuld, Erik og Agnar, angreb ham da for at vinde riget. Den gang holdtes der stort blót i Upsal; kong Eystein havde en troldko, som han blótede til, ved sit bröl og sin styrke kunde den oprive en hel hær. I slaget faldt da Agnar, og Erik blev håndtagen; Eystein tilbød ham bod for sin broder og at give ham sin datter til ægte; men Erik vilde ikke overleve sin broder, han bød dem plante spyd i jorden med odden op og at kaste ham på dem; til afsked sendte han sin stemoder Aslaug en ring. — Kort för havde

Ragnar bejlet til Eysteins datter og villet skille sig fra Aslaug, fordi hun ikke var af ædel byrd. Han opgav dog dette forsæt, da Aslaug sagde ham den rette sammenhæng og derhos lovede ham, at det barn, hun da bar under hjærte, skulde have en orm i öjet som mærke på sin afstamning fra ormedræberen Sigurd. Dette barn, hendes yngste sön Sigurd, fik derfor tilnavnet Snogöje.

Ivar med tilnavnet *beinlaus* (fordi han havde brusk i stedet for ben), *Bjørn jarnsida* og *Hvitsærk* drog på mange vikingetog, og indtog til sidst i faderens fravær hans rige; men moderen ægger dem op til heller at hævne hendes stesönners død. De drager da med al deres magt mod Sverig. Ivar benløs lod sig bære i slaget på et skjold; han var kun væbnet med en stærk bue. Straks da de mødtes, fører Eystein sin troldko mod fjenden, efter först at have blótet til den; men Ivar sender den med ét skud en pil i hvert öje, dernæst springer han op på dyret (hans brusk blev med ét til ben) og hugger den i stykker. Brødrene sejrede nu, og Eystein faldt. — Ragnarssönnerne drager nu i viking og sætter sig for at hjemsøge Rom. Undervejs mødte de en olding, som bar jærnsko; på deres spörsmål, hvor lang vejen var, svarede han, at han, siden han forlod Rom, havde slidt det par jærnsko op, han bar på ryggen, og næsten også det, han nu havde på; vikingerne vendte da om. Men oldingen skal have været apostlen Peder, der således værgede sin by.

Ragnar vilde ikke sættes i skygge af sine sönners stordåd; han rustede, medens de var på tog, to skibe og drog mod England; forgæves søgte Aslaug at holde ham tilbage. Derovre blev han slagen og mistede ynkelig livet; under selve dødskampen digtede han et kvad om, at han havde kæmpet i 51 slag og sejret i alle; således døde han for ormenes bid. Fortællingen om hans død og sönnernes hævn lyder omtrent som hos Sakse; den by, som Ivar anlagde på den af Englandskongen givne grund, kaldes hos os Lon-

don, og Ivar skal have øget dens omfang ved opfyldning af søen.

Ragnars sönner delte riget mellem sig. Ivar fik England; han levede længst af dem alle, efter sin død blev han höjlagt på gammel vis. Han efterfulgtes af Adalmund, Edmund den helliges brodersön; og efter ham kom Adalbert, som Gorms sönner Knud og Harald drog imod. — *Sigurd snogöje* fik Danmark, *Bjørn jærnside* Sverig med bægge Gøtlande, *Hvitsærk* fik Vendland og Reidgotaland.

Olav Kinrikssön var sön af Ivar vidfadmes morbroder. Han var i Sigurd Rings dage jarl i Nordhumberland, indtil kong Ingjald af Englands sön fordrev ham; Ring gav ham da jarledömme i Jylland. Han havde sönnen *Grim*, denne sönnen *Audulv hinn ǫflgi* (den stærke), og han sönnen *Gorm hinn barnlausi.* Han havde ingen børn, men der blev en gang fundet et barn i en skov og bragt til ham; han kaldte drengen *Knut* og bestemte ham til sin eftermand. Knut var sön af Arnfinn jarl og dennes egen søster; derfor havde faderen ladet barnet udsætte. Knuts sön *Gorm* var jarl i Jylland; han opfostrede Sigurd snogöjes sön Knut, der efter sin fødeegn kaldtes *Harde-Knut.* Han var konge i Danmark; hans sön var *Gorm den gamle.*

2. Tilblivelsen af Arngrims værker.

Den nu meddelte oldhistorie er uddraget af Arngrim Jonssons ret omfattende historiske værker fra årene 1596—97. Vil vi værdsætte hans enkelte meddelelser, må vi se dem som led af hele hans virksomhed og kende hans udviklingstrin. Dette arbejde er ret taknemmeligt. Ti en række breve og andre personlige optegnelser sætter os i stand til at følge forfatteren og hans værk i hele tilblivelsestiden: og vi føres da ind i en mærkelig vendingstid for nordisk literatur og åndsliv, da Islands skatte bliver genstand for levende interesse fra danske forskeres side, og da selve Islændingen gennem danske videnskabsmænd vækkes

til ud fra nyere videnskabelig synspunkter at granske sit folks gamle literatur.

Arngrim Jonsson, der skrev sig med tilnavnet Widalinus, og som efterslægten har kaldt den lærde, var i året 1592 en ung, 29-årig rektor ved Holum latinskole. Han havde da lige, efter biskop Gudbrands tilskyndelse, forfattet sit förste arbejde, det lille stridsskrift om Islands beskrivelse (Commentarius de Islandia); han drog nu udenlands for at få det udgivet og for i København at føre en retssag for bispen. Dette forretningsforhold bragte ham i berøring med en del indflydelsesrige adelsmænd; og han ikke blot vandt dem ved sit friske og elskværdige væsen, men han fandt også mænd, der kunde udnytte hans kendskab til den islandske literatur. På denne tid må nemlig hans oversættelse af Jomsvikingasaga være gjort, der er skreven til en dansk stormand (vel snarest Arild Hvitfeld), og ligeledes et par andre oversættelser, der sammen med den kom i historiografen Anders Vedels værge[1]. Endnu större betydning fik dog omgangen med to unge lærde historikere — vel de mest begavede blandt universitetets daværende professorer — Jon Venusin og Niels Krag. Bægge var de ved denne tid i færd med at vende sig fra den græske kultur til studiet af Nordens oldtid. Venusin, der endnu stærkest hang fast i almindelige historiske og sproglige studier, droges især til ham ved personlig sympati; for sin nye ven kunde den store skeptiker frit udtale sit had til al autoritet, til ethvert »autos efa«, og give sin lidt bitre og

---

[1] Jómsvíkinga-saga i latinsk oversættelse af Arngrim Jonsson udg. af A. Gjessing, Kristianssand 1877, s. ix. I Vedels håndskriftfortegnelse (Promus Condus) findes disse arbejder blandt de senest indførte skrifter (skrevne med en fra det øvrige forskellig hånd, den samme som har skrevet afleveringslisten til Krag; et af skrifterne er fra 1589, og de er rimeligvis alle komne til Vedel nær op mod 1594).

trodsige selvstændighedsfølelse luft; og gennem Islændingen lærte han at höjagte det folk, der trods nordens tunge luft røbede en sydlandsk ild i sine skrifter, og at undres ved det sprog og den digtekunst, der havde bevaret så meget af oldtidens enfold. For Niels Krag, den daværende »professor historicus«, var forholdet noget anderledes. Han var en natur med sans for livets virkelighed, for stats- og samfundsforhold. Han havde da lige lagt sidste hånd på sit store værk om Lakedæmoniernes statsforfatning; og det var sikkert ikke blot lærde venners (Tyge Brahes og andres) opfordring, som tilskyndede ham til nu at vie sig til studiet af Danmarks historie; der må have været en drift til at underkaste Danmarks fjærne tider en lignende historisk og kulturhistorisk granskning, som han havde anvendt så smukt på den klassiske oldtid. Også til ham trådte den åbne og indladende Arngrim i et venskabsforhold, der dog måske dæmpedes lidt af Krags skinsyge over det varmere forhold til Venusin. Dog fælles interesser knyttede dem sammen, og allerede för hjemrejsen i maj 1593 må aftalen være gjort om, at Arngrim skulde få bisp Gudbrand til at støtte hans studier, vel ved nedsendelse af håndskrifter eller af oplysninger. Efter Arngrims bortrejse modnedes Krags planer hurtig; den lærde Skotte Petrus Junius ophold her (maj 1594) slog hovedet på sömmet, og i juli samme år modtog han udnævnelsen til rigets historieskriver. Allerede om foråret havde han mindet om indsamlingen, og som kongelig historiograf fremsætter han sine ønsker så meget bestemtere: han beder Arngrim for hans regning at samle, opkøbe og oversætte islandske skrifter (maj 1595). Nye breve fra Arngrim og kendskabet til de Vedelske håndskrifter, der blev afleverede til Krag i efteråret 1595, henvendte i endnu höjere grad hans opmærksomhed på de islandske kilder; han skaffer Arngrim — efter hans ønske — et kongebrev om indsamling af håndskrifter og sender sammen med det et brev, hvori planen fremtræder tydeligere:

Arngrim skal skaffe fyldigere oplysninger til Norges historie, end det 1594 trykte udtog af Heimskringla indeholder, særlig om nordfolkets oprindelse og vandringer, desuden sagaer om Hjaltlands- og Orknøjarlerne, og andre skrifter, hvoraf historien kan øges; mærkelige udtalelser af store mænd o. l. bör også medtages og indføres i rigshistorien; særlig må Arngrim dog lægge vind på at samle de træk af Danmarks historie, der kommer for ved berøringer med de norske lande. Arngrim gav sig straks af al kraft i lag med arbejdet, og han forespurgte om bearbejdelserne skulde være på dansk eller latin. Han fik svar næste forår, at dansk som det nærmest liggende sprog vel var bedst egnet; men da det kom, har han allerede været næsten færdig med arbejderne.

Det er to store og to mindre arbejder, Arngrim forfattede i vinteren 1596—97, inden han i juli 1597 kunde undertegne den fælles fortale til dem; og det er ikke, som Krag havde tænkt, oversættelser af enkelte sagaer, men en hel fremstilling af hvert af de nordiske landes historie. Danmarkshistorien og Orknøernes historie bærer årstallet 1596, Sverigshistorien har ikke årstal, og den udførlige Norgeshistorie er afsluttet 1597. Fortalen giver os nærmere oplysninger om værkets tilblivelse. Först har han skrevet Norges- og Sverigshistorien, dernæst den danske, for at han kunde have samlet så stort et stof til denne, som det var muligt. Udbyttet er ikke stort i forhold til möjen; forfatteren har gennemlæst de gamle skindbøger, 26 og vel endnu flere har han haft i hænde og efter gennemlæsningen givet dem tilbage til ejermanden; det har været et trælsomt arbejde og slemt for öjnene at tyde den gamle skrift, for at ikke en linje af værd skulde gå uænset, på det mörknede pergament om vinteren ved lampelys. Selv har han måttet oversætte, nedskrive og derpå renskrive det altsammen; den renskriver, han ses at have brugt, har ved sin uduelighed nemlig mere sinket end fremmet arbejdet. Mere har Islands oldskrifter, trods deres omfang, ikke kunnet yde; men den sandheds-

kærlige forsker vil vide at skönne på det. Oversættelsen er ikke ordret, dette vilde kostet ti års arbejde, og læseren havde forstået mindre og kededes ved de ordrige fremstillinger, — skönt sproget ellers har sin ejendommelige skönhed, der kendes i de meddelte taler og udsagn —; men af indholdet er intet eller såre lidet oversprunget. Den latinske udtryksmåde, siger Arngrim, er som den kan bedst; det er godt nok, når blot Krag forstår meningen, »ti for dig skriver jeg, du kan — på eget ansvar — skrive for andre«. Også indholdet betror han til Krags skönsomhed, for at ikke det dristige brud med tilvante meninger (Sakses fremstilling af oldhistorien) skal skaffe ham fortræd af folk, der kun vil høre hvad de er vante til at høre. »Så modtag da dette af din medhjælper med samme venlige hu, hvormed det er givet, og modtag mig altid i dit værn og din velvilje; lev vel!«

Om de enkelte skrifter får vi oplysninger, dels i fortalen, dels inde i teksten. Norgeshistorien har han kaldt Supplementum historiæ Norvegiæ, fordi den skal bruges jævnsides med det trykte udtog af Heimskringla (1594) og udfyldende dette. Som sine kilder nævner han (Suppl. k. 3) den fuldstændige Norgeskrønike (Snorre) og særlige historier om Olav Tryggvesön, Olav den hellige, Harald hårderåde og Sverre, samt sagaer om andre personer. Desuden ses han at have benyttet andre skrifter; således er de förste kapitler, om Nor og hans ætmænd, en gengivelse af skriftet »Hversu Nóregr bygðisk«.

Sverigshistorien (Catalogus regum Sveciæ), der er föjet til Danmarks historie, er »næsten blot og bar kongenavne«, fordi forfatteren »har fundet så lidet«. Först kommer tilföjelser til Ynglingasaga, så sammenhængende kongerække fra Ivar vidfadme til Kol Svenssön; den förste del heraf hænger sammen med Arngrims Danmarkshistorie og skal siden granskes nærmere; det øvrige er Hervararsagas magre kongerække, lidt oplivet ved fortællingerne om Styr-

björn og Hrói heimski. Af bemærkningerne til Ynglingasagaen er kun stykket om Agne ejendommeligt ved sit uheldige forsøg på at passe kulturskildringen ind i kronologiske rammer; Snorre har vist ham vej med sit drot og drotning, og Arngrim fantaserer temmelig frit i samme stil om bærsærkers hirdskik og lignende.

Om Danmarkshistorien siger Arngrim kun, at han på grund af efterretningernes knaphed har givet den navnet Rerum Danicarum fragmenta; han skulde gerne skrevet en udførlig Danmarkshistorie, om der blot havde været stof dertil. Trods den beskedne titel er »Fragmenta« dog det bedst ordnede og mest sammenhængende af skrifterne. Som sin kilde nævner Arngrim etsteds i oldhistorien et »compendium«; fra Harald blåtand og lige til værkets slutning danner Knytlingasaga öjensynlig grundlaget.

Hvad der udmærker hele denne historieskrivervirksomhed er först og fremmest dens nære tilslutning til den ældre islandske literatur. Arngrim bliver ikke træt af at fremhæve sin samvittighedsfuldhed i at meddele ikke ordret oversættelse men indholdet. Men man må give sig nærmere i lag med hans værker for at se, i hvor höj en grad han har plöjet med de gamle sagamænds kalv. Gennemlæser vi således den ekskurs (Suppl. k. 3), hvor han hævder de islandske kilders troværdighed overfor Sakse og andre, møder vi det meste af Heimskringlas prolog, uden videre optaget som et afsnit af Arngrims redegörelse. Denne leven på den ældre literatur er Arngrims styrke og svaghed. Hans forsøg på at bevise den islandske litteraturs fortrin mislykkes således, fordi han ikke selv kan stille sig udenfor sit fødelands overlevering; men som meddelelser om, hvad Islands literatur indeholdt, kan de endnu vække vor interesse, og for samtidens historikere åbnede de hidtil ukendte historiske skatte. Intet under, at de blev imødesete med glæde og spænding!

Lidt hen på sommeren 1597, da Arngrim næsten var færdig med sine værker, modtog han brev fra København, hvori Krag skyndede på arbejdet og bad om fyldige oplysninger både til Danmarks, Norges og Sverigs historie, da han nu regnede de islandske kilder for de pålideligste; hans tænder løber i vand efter at vide noget om Nordboernes oprindelse; han mærker kulturligheden mellem dem og Skyter, Neurer, Budiner osv.; men han tör ikke fremsætte det offenlig, för han har drøftet det med Arngrim og andre lærde mænd. Her bryder Krag ud i en ivrig opfordring til ham om at komme til København og afhandle disse spörsmål — »især for din, men også for min skyld« — og at sige ham, hvad hans islandske håndskrifter indeholder. Arngrims svar på disse videnskabelige spörsmål har vi i hans fortale til alle arbejderne, tilskreven Niels Krag og afsluttet d. 24 juli. Först giver han på sin sædvanlige måde en beretning efter islandske kilder om Odins trojanske afstamning og hans indvandring i Norden (nemlig efter fortalen til Edda, som Arngrim måske nu först har lært at kende). Dernæst gör han sit förste selvstændige forsøg på en sprog- og kulturhistorisk undersøgelse. Först formoder han, at det kan ikke helt slå til med at aserne har bragt sproget til Norden, ti elementer og måneder har jo ifølge kilderne navn efter de ældre jætter. Så går han over til at påvise den store overensstemmelse mellem islandsk og tysk ud af et ret stort ordforraad; og han formoder nu, at landene lige fra först af har haft «det samme eller nærbeslægtede tungemål«, asernes indvandring har da kun fremkaldt afændringer deri, mindst for Norges (Islands) vedkommende, der synes bedst at have bevaret sproget i sin gamle renhed. Denne sin opfattelse støtter Arngrim ved ligeledes at påvise kulturoverensstemmelsen mellem Tyskerne, som de kendes i Tacitus' Germania, og Islændingene i ny og gammel tid; her forekommer bl. a. en skildring af Islændingenes voldsomme brydelege på

Arngrims tid. Krags mening om Skyterne osv. føler han sig meget tiltalt af; men han er öjensynlig varsom med at komme ind på disse lidet kendte forhold; selve Tacitus synes han först lige at være bleven kendt med eller i alt fald at have indladt sig på et grundigere studium af.

Vi må ikke vente i disse ungdomsarbejder at finde den modne og selvstændige forfatter, som tolv år senere i Chrymogæa gav den epokegörende behandling af sit folks kultur og historie; men gennem de kulturhistoriske meddelelser i teksten og i indledningen ser vi ham arbejde sig frem til videnskabelig behandling af disse spörsmål. Hovedinteressen har disse arbejder dog ved i kort sum at göre Islændingenes viden tilgængelig for danske lærde og at vække anelse om landets betydning for studiet af Nordens oldtid. — I hvilken grad de tilfredsstillede tidens krav, tör vi måske se et vidnesbyrd om, i at Krags brevskrivning til Arngrim dør bort med hans korte takkebrev.

I høsten 1597 kom Arngrims arbejder til Danmark, to store kvartbind indsyede i pergament. Krag forefandt dem ved sin hjemkomst fra en udenlandsk sendefærd og foreviste dem, så snart lejlighed gaves, for Arild Hvitfeld og kansleren Kristian Fris. Hvilke nye veje de kan have åbnet ham i studiet af den ældste kultur, kan vi nu ikke oplyse. Efter hans død blev de sammen med hans andre håndskrifter overgivne til universitetsbiblioteket. Hertil afleveredes efterhånden også den afskrift, som Hvitfeld havde ladet tage, og de afskrifter, som den bergenske læge Höjer har fået rimeligvis ved Hvitfelds hjælp; og få år efter fandt Lyschanders udtog en plads i de samme gemmer [1]. Men alle disse håndskrifter tilintetgjordes i den store ildebrand 1728. Heldigvis

---

[1] Birket Smith, Om Kjøbenhavns universitetsbibliothek för 1728, s. 119—54. — Brevene fra Krag osv. i Arngrims Apotribe Calumniæ.

var der forinden taget en afskrift, som ikke opbevaredes sammen med grundskriftet: i slutningen af det 17de årh. havde kirkehistorikeren Thomas Bartholin indlemmet en afskrift af det i sin samling; og denne findes endnu i hans afskriftsamling på universitetsbiblioteket (Bartholin nr. 25). Det er et foliobind med ret pyntelig skrift og foran prydet med Arngrims billed i kobberstik. Skriveren har ikke været kyndig i oldsproget og gör let fejl i navnenes skrivemåde, de islandske — og en sjælden gang de latinske — ord har han undertiden tegnet efter uden at forstå meningen. Denne Bartholinske afskrift er det, jeg har lagt til grund for nærværende udgave.

Af Arngrims arbejder udgives her Danmarkshistorien indtil Gorm den gamle og Sverigshistorien til Bjørn jærnside, samt den sidste del af hans indledning. Forfatterens egne betragtninger samt åbenbare tilföjelser efter andre kilder har jeg meddelt i noterne, således at den trykte overtekst så vidt muligt kun giver de bestemte historiske efterretninger. Når et oftere forekommende navn en enkelt gang skrives fejl, har jeg uden videre rettet det, i andre tilfælde har jeg meddelt håndskriftets læsemåde i en note. Håndskriftets latinske retskrivning har jeg ikke fulgt, og dets tegnsætning har jeg ændret; de allersimpleste skrivfejl (filium for filiam i k. 8) har jeg rettet uden bemærkning. — Et håndskrift på kgl. bibliotek (Ny kgl. saml. 1035 fol.) er kun afskrift efter Bartholin; et andet i Arne Magnussens eje (A. M. 23 b fol.) er nu gået til grunde.

3. „Rerum Danicarum fragmenta" og „Regum Sveciæ catalogus".

RERUM DANICARUM

fragmenta, ex vetustissimis Norvegorum commentariis historicis (sive mavis Islandorum) translata: Anno Domini Iesu CIↃ IↃ IVC.

L. S.

Has pagellas eo nomine insignire placuit, lector, eo quod multa in his ad absolutam historiæ formam desiderentur: primum enim tamquam ex abrupto fere incipiunt. Deinde regum vix nuda nomina commemorantur. Ad hæc eorundem series valde interrupta traditur, non tamen (quod reperire licuit) inversa: quo vitio videntur alii scriptores magis laborare. Per annos tamen plusquam ducentos magis recentiorum regum series, non interrupta, ad finem usque continuatur. Vale.

Caput I.

Rerum Danicarum historiam Norvegorum commentarii, non a Dan ut Saxo Grammaticus sed a Scioldo quodam Odini (quem vulgo Othinum) filio ordiuntur. Tradunt enim Odinum illum ex Asia adventantem, magis septentrionalis Europæ (Saxoniæ, Daniæ, Sveciæ), domitis incolis, adeptum esse imperium: Daniamque (quæ tum tamen eo nomine caruerit) Scioldo, Sveciam Ingoni, filiis assignasse. Atque inde a Scioldo, quos hodie Danos, olim Skiolldunga fuisse appellatos: ut et Svecos ab Ingone Inglinga. Ipsi autem Svetiæ (sic specialius dictæ) de nomine earum regionum nomen inditum, unde Odinus cum suis primum emigravit. Huilche som ligger norden for palude Moeotide, og de gammel norske kallede Su[i]thiod hin store eller kolde[1]. —

Illi igitur fratres prædicti, Scioldus et Ingo, Daniæ et Sveciæ nomen sortitas postea regiones occupabant; et Scioldus in arce Selandiæ Hledro[2] sedes posuit, quæ et sequentium plurimorum regum regia fuit, cum etiam Jutiam subjectam haberet, quam etiam propter [vicinitudinem] primum occuparat; vide præfationem[3].

---

[1] Dixi autem »domitis incolis« . . . (*her følger en henvisning om Forniots slægt til Arngrims* Supplementum).

[2] Saxo Lethram, Vellejus Levre[!] vocitant.

[3] Non igitur a Rolphone . . . exstructa est Lethra.

Cap. II. Leifus, rex Daniæ secundus.

Scioldus igitir filium habuit Leifum, regni sui hæredem. Cujus tempore tam quiete, tam pacifice vivebatur, ut, præter sane ejus seculi morem, nullum fuisse commissum homicidium, memoriæ proditum sit. A cujus seculi tranquillitate publica regi Daniæ Leifo nomen Fredleiffur vel Fridleifur impositum.

Cap. III. Frodo sive Frotho, rex Daniæ tertius.

Hujus filius et successor extitit Frodo, a multarum rerum scientia sic dictus; cujus nomen postea in appellativum abiit, ut quilibet multa rerum cognitione et experientia præditus frodur diceretur.

Sed et hujus tempora pax et quies publica coronabat, ut nullus ne patris quidem[1] sui interfectorem lædere vel ulcisci fas sibi duceret. Tum etiam vulgo a rapinis et furtis cessatum est, adeo ut in via publica, quæ per tesqua Jalangursheide ducebat, jacentem multis annis annulum aureum, cuivis obvium, nemo tolleret.

Hujus seculi tranquillitatem, sunt qui crediderint, in Augusti imperatoris Romani tempora incidisse, ac proinde in annum nati salvatoris. Fertur etiam fuisse hoc tempore incredibilis annonæ in Dania proventus, apibus eam abundasse, agrique perhibentur et pascua sponte floruisse, graminaque (ut ait ille) injussa viruisse, metalla passim in Dania magna copia effossa esse; quorum artem ipse rex Frodo probe calluerit.

Deinde post multorum annorum curriculum insveta facta ecclipsis solis cum terræ motu saxa et scopulos loco movente atque disrumpente. Illum igitur putant fuisse annum et tempus passionis Christi.

---

[1] nec . . . quidam *hskr.*

Post hæc Frodo rex (a sui temporis pace publica dictus Frode fridgode) authore sceleris quodam Mysinngo[1] incendio peremptus est.

Cap. IIII. Herleifus, rex Daniæ quartus ordine.

Hæredem Frodo reliquit, avo cognominem, Leifum, qui cessante pace et tranquillitate publica et bellis ac rapinis recrudescentibus a fortitudine bellica nomen mutuatus est, Herleifus dictus. Filios is multos reliquit, quorum duo præcipue commemorantur; quos etiam hic cum posteris aliquot propter sequentium rerum seriem in subjecta tabula recensuimus.

Herleifus

Havardus hinn handramme	*Leifus* cogn. *hinn frekne* quod epitheton in luctatores strenuos competebat					
Frodo	Her-leifus	Hun-leifus[2]	Alei-fus	Odd-leifus	Geir-leifus	Gunn-leifus
Vermundus hinn vitre ɔ: sapiens						
Olufa, filia, nupta Dan II, r. D., de quo postea.						

Cap. V. [Havardus] r. D. quintus.

Successit patri Herleifo filius Havardus Handramme (sic appellantur, qui rem aliquam manu apprehensam pertinaciter retinent), de quo nihil ulterius memoriæ proditum est. Huic[3] deinde frater Leifus, et illi filii sex ordine unus alteri: omnes in Selandia, Lethra regiam fixam habentes. De Aleifo quidem memoratur, quod nullum apparatum ab aulicis suis diversum habere voluerit. Hos patruelis Frodo et ex patruele nepos Vermundus in regno secuti sunt. Quos omnes si præ-

---

[1] Mysumgo *hskr.*
[2] Humleifus *hskr.*
[3] hinc *hskr.*

dictis Daniæ regibus ordine annumeremus, jam ad XV numero regem pervenimus.

Cap. VI. Dan primus,
rex in Jutia Danorum, cujus filius Dan IIus regem Selandiæ debellavit.

Rigus nomen fuit viro cuidam inter magnates sui temporis non infimo. Is Danpri cujusdam, domini in Danpsted, filiam duxit uxorem, cui Dana nomen erat; qui deinde regis titulo in sua illa provincia acquisito, filium ex uxore Dana, Dan sive Danum, hæredem reliquit; cujus Dani, paternam ditionem jam adepti, subditi omnes Dani dicebantur[1].

Cap. VII. Dan II,
rex Selandiæ XVI. totius Daniæ primus.

Inter Danum I et Danum II qui in Jutiæ regno intercesserint aut quot quive etiam interim in Selandia regnarint, sciri nequit. Certe aliquot inter Dan primum et secundum interjectos fuisse reges, ex eo constat, quod commentarii nostri hoc loco dicant Dan II ex Dan I prosapia et sanguine, tamquam interpositis aliquot nepotibus, fuisse oriundum. Dano etiam hoc rerum summam in Jutia adepto, in Selandia regnavit quidam Aleifus, Aleifo Herleifi nepoti supra in tabula consanguinitatis posito cognominis; quem tamen eundem non fuisse, inde verisimile est, quod Frodo Aleifi illius patruelis eum in regno secutus tradatur, Dan autem II Frodonis illius neptim Olafam in matrimonium acceperit. Quisquis autem ille Aleifus rex Selandiæ fuit, eum Dan IIus magna cum laude devicit atque eo usque crevit, quod universo regno, ab ipsius nomine notato appellatione Daniæ, potiretur[2].

---

[1] In Dania igitur situm oportet Danpsted, et ut ex historiarum circumstantiis colligere recte mihi videor, in Jutia, som di norske kallede Reidgotaland.

[2] *Her følger en note om navnet* Danmórck.

Hic Danus II cognomen adeptus est hinn Mikellate[1], quod si durius interpretere, superbum denotat: sin mollius, magnificum. Bellator fuit eximius et rem magnifice gerens, pedissequum habuit regis titulum gerentem: barones etiam duos individuos sibi comites, qui iter facturo equum sternerent et stapedam ascendentis et descendentis tenerent. Primum seculum ad Dani II tempora veteres nuncuparunt Brenne-aulld vel Bruna-aulld, eo quod excitatis rogis funera cremata sunt. Illud seculum appellatur Haug-aulld, cum funera jam inhumari cæperunt et busta fieri in demortui monumentum et memoriam. Ejus seculi princeps Dan II rex Daniæ, qui se jussit exanimem armis[2] omnibus investitum, cum equo et omni apparatn bellico, busto includi et viventis instar in solio collocari. Illud seculum ad christianismum illucescentem[3] duravit. Hinc secutæ ætatis forma facta: cum viri animosi et robusti, effractis bustorum claustris, mortuos armis optimis auroque et argento spoliarant, sed non sine suo periculo, quod mortuorum lucta et conflictus, quo illi prius a vivis vincendi erant quam præda auferretur, creavit. Filium Dano peperit conjux prædicta Olava Frodonem III, per quam cum regum Daniæ superiorum cum sequentibus cognationis series continuata ducatur, non inconveniens duxi eam hoc loco in tabella more solito proponere[4].

Cap. VII [!]. Frodo III den fredsamme, pacificus.

Patri Dan II Frodo substitutus est; ad quietem ille non ad arma natus. Duxit Ingam filiam Ingonis regis Sveciæ patre Alrico[5] nati, qui in ordine regum Sveciæ est

---

1 Mikelare *hskr.*
2 annis *hskr.*
3 illucostantem *hskr.*
4 *Her følger en stamtavle fra* Sciolldus *til* Fridleifus II, hujus filius Frodo IIII.
5 patre Arie Alvico *hskr.*

XIIII, vel ut alii numerant XVII. Hic cum cervum venatu assecutus hasta transfoderet, cervi conversi cornibus ventrem et viscera confixus occubuit; sepultus in Selandia. Hujus ex uxore Inga filii Fridleifus et Halfdanus.

Cap. VIII. Fridleifus II, XVIII rex Daniæ.

Fridleifus patrem in regno proxime secutus est; is intra regni sui limites neque idola coli voluit, neque incantamenta vel artes magicas exerceri: etenim omnem spem in propria virtute et armis sitam habuit. Ad regni defensionem fortissimorum athletarum et pugilum delectu sese instruxit, quos etiam habuit liberaliter. In his famosissimus pugil Starcardus, nuper ex peregrinatione Italica, Rusica, Hungarica reversus, qua ut aliis plurimis æternam suæ fortitudinis memoriam reliquerat [1].

Fridleifus Hildam Alonis Opplandorum regis in Norvegia filiam rapuit, sibi conjugio vinxit; ex ea filius Alo, ex altera Frodo.

Cap. IX. Frodo IIII, rex Daniæ XIX.

Alo natus ex rapta foemina non visus est ad regiminis successionem idoneus; successit igitur Frodo. Et Alo piraticam exercuit: ex cujus successu cognomen traxit hinn frœckne [2]. Frodo etiam multis rebus inclarescere cæpit et magnus appellari vel celebris. Regiam habuit in Lethra et Ringsted. Aulam suam patris more instituit, in qua pugiles aliquot, giganteis viribus pollentes, alebat, quibus Starcardum præfecit. Barones etiam 12 sibi subditos habuit.

Et jam Alo, Frodonis hujus frater consanguineus, non uterinus ut dixi, virtute bellica regnum Sveciæ adeptus erat

---

[1] *Her findes en* Nota *om Starkad* (*efter* nostræ historiæ ɔ: *Hervararsaga i Hauksbók*).

[2] frovecken (?) *hskr.; skriveren synes mekanisk at have kopieret de uforståede bogstavtræk i hans forskrift.*

(quamquam eum in regum Sveciæ catalogo non reperio, nec mirum; mutilus enim est), cum Frodonem barones Danici ad insidias fratri struendas sollicitarent, ne, si Svecicas vires homo, in bellis gerendis exercitatissimus, in Frodonem classe et alio appartu bellico vacuum converteret (paterni sc. regni expers), de Danorum salute actum foret. Audit male svados barones Frodo, et Starcardus ad hoc scelus patrandum deligitur, quippe qui animo et viribus cæteris antecelleret, tum etiam Frodonis voluntatem maximi faceret. Is igitur ad hanc rem 120 marcis argenti defæcati conductus est; quas barones ipsi abeunti numerabant. Paret tandem sed pene invitus Starcardus: Ringstadio abit, in Sveciam venit, Alonem comiter salutat, a quo nihil mali suspicante honorificentissime excipitur, ingentibus muneribus cumulatur. Quem cum jam rex, aliquamdiu secum commorantem, summo favore, summo studio fuisset prosecutus, accidit semel, ut rex in thermis loturus Starcardum, cui tamquam peregrino plus cæteris fidebat, in corporis sui et vitæ custodiam adhiberet. Tum Starcardus scelerati voti non immemor (huncusque autem acerrimum oculorum intuitum, quo Alo pollebat, metuens) videns regi balneo vires nonnihil attenuatas et tum oculorum tum relinquorum sensuum vim hebetatam, ferrum pectori adigit. Ast jam moribundus Alo, crispatis nonnihil naribus renidens, ait: Næ istud fratre meo Frodone authore factum intelligo. Et jam ille ridens animam efflavit, cæteris omnibus qui aderant in lacrymas solutis.

Perpetrato hoc fratricidio rex Frodo regem Sveciæ Jorundum devicit, eique tributa imperavit; similiter etiam baroni cuidam Svecico nomine Sverting. Filiam Sveci simul rapuit Frodo, ex qua Halfdanum filium possedit. Concubina hæc fuit. Postea ducta alia, Ingialldum filium legitimum hæredem suscepit.

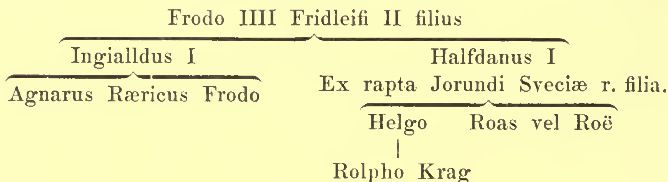
Starcardus autem perpetratæ a se nefariæ cædis tanta poenitentia ductus est, ut ulterius Frodonis aulam sequi nollet: igitur paulisper in Russia, postea in Svecia septennio

peregrinatus, tandem Svecorum idolatriam perosus, ad Frodonem reverti coactus est. Ingialldus Frodonis filius Svertingi baronis paulo ante commemorati filiam in uxorem accepit firmioris gratiæ, ut omnibus visum, conciliandæ ergo.

Sed nihil affinitatis vinculum, quin Frodo commeritam divinitus poenam lueret. Hic fratrem per Starcardum interfecit innocentem; et vicissim conjuratione Jorundi regis Seciæ ac Svertingi baronis affinis sui, quos nullo jure subegerat, dum noctu semel sacra ethnica perageret, trucidatus est, — Starcardo interim in Svecia absente, quem Svecus sub amicitiæ specie muneribus allectum diutiuscule apud se retinuit, ut Svertingo peragendæ cædis tanto commodior esset occasio.

Cap. X. Ingialldus et Halfdanus fratres, reges Daniæ numero XX.

In Frodone IIII proxima genealogia substituit, cujus idcirco posteros hic subjungimus.

Cæso igitur Frodone quarto, Svertingus Ingialldum generum, et occisi hæredem, per legatos placavit. Ast Halfdanus Ingialldi frater consangvineus Scaniam comparat; is duodecim filiorum Svertingi cæde (qui ipsi Frodonem sua manu jugularunt) patris necem ultus est. Ingialldus etiam Svertingi filia repudiata instinctu Starcardi, cui ob initam cum socero gratiam invisus alioqui erat, tertiam regni sui partem fratri Halfdano, paternæ necis ultori, contribuit. Ea repudiata filium Agnarum Ingialldo peperit, Halfdanus etiam ex quadam Sigrida Signyam Roam et Helgonem habuit. Ingi-

alldus porro Halfdanum regnandi cupiditate cum exercitu ex improviso superveniens occidit. Daniæ igitur monarcha factus relictam fratris viduam uxorem duxit. Ex qua Rærecum et Frodonem; apud hanc educta est filia Signya, quam Ingialldus vili baroni Selandiæ Sevillo postea elocavit. Sed Roas et Helgo filii in insula quadam Scaniæ clam rege delituerunt. Qui ut ad justam ætatem venerunt, patruo suo Ingialldo par pari retulerunt, Hal[f]dani patris cædem Ingialldi nece vindicantes.

Cap. XI. Helgo et Roas ff. R. D. XXI.

Helgo igitur cum Roa fratre reges Daniæ proxime salutabantur; Roas quidem domi vitam quietam agebat, Helgone piraticam exercente. Qui cum Saxoniam forte attigisset, cui tum Geirtiofus dux præfuit, id temporis in exteris agens, ad oppidum, in quo reginam vel ducissam Olavam cognomento divitem residere cognovit, se cum exercitu confert. Excipitur humaniter, nec enim insperato ipsius adventui resistere subito poterat. Convivium lautum instruitur, animi mero calent, et Helgo Olavæ noctem sollicitat. Illa quamvis invita ostendit se non refragaturam; neque sane potis erat vi sed astutia. Is vino obrutus in cubile deducitur. Reliqui vino alibi et somno sepulti jacent. Olava lectum cessanter ascendere cogitans, longas in ornatu foemineo detrahendo et extractum decenter componendo, nectit moras. Interea Helgo somno gravi correptus obdormiscat.

Illa vero, expedito præ foribus currui dormientem impositum, curat ad naves deportari, sociis signo dato, quod eorum dux naves repetierit. Quo ut ventum est, vident magnum incolarum numerum sibi imminere (quem Olava per nuntios clandestinos coegerat) ita ut nihil nisi naves conscendere tutum sibi existimarent. Helgonem vero Olava, tonsis capillis et capite plumis ac pice liquida deturpato, illusum dimiserat. Hunc casum ægerrinæ ferens Helgo in Daniam primum revertitur. Anno igitur sequenti Helgo Saxoniam repe-

tens priorem injuriam ultus est. Olavam enim cum choro foemineo villa sua digressam ex improviso interveniens surripuit, inque sylvarum densissimarum perplexitates asportans, triduo secum in latibulis ad hoc delectis stupravit; ex quo concubitu nata est filia Yrsa, apud matrem in Saxonia educata: postea Sveciæ regina, ut dicetur. Post hæc Helgo aliquantisper a piratica destitit, Roa operas cum ipso commutante. Roas filiam Angli uxorem duxit.

Helgo deinde Daniæ rex ad rapinam et piraticam reversus, Sveco bellum intulit, vicit: reginam Yrsam surripuit, secumque avexit in Daniam, ignarusque pater cum filia nuptias celebrat, etiam contra voluntatem et consilium fratris Roæ, qui suam agnoscere se dicebat ex vultu consangvineam; his filius natus Rolfo, postea cognomento Krag. Quæ res ut Olavæ duci Saxoniæ innotuerint, illa post triennium a nuptiis elapsum in Daniam clanculum proficiscitur: Yrsam filiam convenit, rem aperit, et ut ad Svecum redeat nefarias relinquens nuptias, jubet. Yrsa rem omnem patri et marito narrat et demitti petit, id quod etiam impetrarit. Helgo post quinquennium in bello occubuit.

Cap. XII. Rolfo Krage, XXII rex.

Rolfo cognomento Krake vel Krag danice (est nomen quo cornicem marem notamus) ex tali concubitu natus, cæso Helgoni patri avoque eidem, octennis successit. Roas patruus Rolfonis paulo post a patruelibus Ræerico et Frodone Ingialldi filiis occisus est.

Rolfo Krake inter ethnicos reges celeberrimus, multa virtute insignis erat: sapientia, potentia seu opibus, fortitudine et modestia atque mira humanitate, statura procera et gracili. De eo refertur [cum a Woggero quodam, qui regis] videndi desiderio diu flagravit, inviseretur, eumque Woggerus fixis oculis intueretur, rogasse regem: num quid se vellet? et illum quæsiisse, num is Rolfo esset, Daniæ rex celeberrimus? tum regem, sic vulgo appellari solitum, dixisse. Ast Wog-

gerus: O famam — inquit — parum sibi constantem, parumque veri nuntiam: hunc ego regem existimabam ut animi ita corporis dotibus omnibus antecellere: quem ego cornicem verius quam regem appellavero. Tum rex: quod tu — inquit — munusculum cum cognomine in me conferes? (is enim mos erat cognomina tribuentibus). Non equidem te dignum munus affero, o rex, ait Woggerus; at rex iterum: ergo is nostrum, qui magis potis est, muneribus alterum ornet; simulque promptum annulum Woggero dono dedit. Contra munus Woggerus gratus excipiens: Sancte — inquit — voveo, me tuæ necis ultorem futurum, si te forte ferro occumbere in fatis sit. Rex subridens ait: Litlu werdr Voggur feiginn ɔ: equidem Woggerus parvo gaudet. Quod verbum in proverbium abiit, cum quis exiguum beneficium, instar majoris refert vel relaturum, si posset, ostendit.

Rolfo krage filiam habuit Drivam[1], aliam etiam nomine Skur, illam nuptam dabat viro cuidam magni nominis, Sveco natione, Witsercho, qui rerum gestarum gloria non minus claruit quam famosus ille Starcardus. Witserchus enim 6 solus et una confecit gigantes, cum duodecim simul confligens; Starcardus nunquam tot simul et semel. Alterum quoque habuit pugilem celeberrimum Rolfo Bodvarum[2], Norvegum: hic de omnibus aliis fortitudinis laudem abstulit; illi fiiliam Scuram elocavit. Habuit præterea decem athletas insignes continue aulam suam sequentes; quocirca is omnibus vicinis terribilis esse cæpit.

Piratam et bellatorem imcomparabilem Agnarum, patris sui patruelem Ingialldi filium, Rolfo beneficio Bodvari (cum nullus ex reliquis congredi auderet) occidit. Hervardum etiam regem in Eylandia, qui inconsulto Rolphone Sculldam, Adilsi[3] regis Sveciæ et Yrsæ reginæ filiam,

---

[1] Srivam *hskr.*
[2] Budeværum *hskr. overalt.*
[3] Adilli *hskr. overalt.*

Rolphonisque proinde sororem uterinam, duxerat, ob id ipsum bello adortus subegit sibique tributarium reddidit.

Posthæc ortis inter Adilsum illum Sveciæ regem et Alonem, Opplandorum regem in Norvegia, inimicitiis, prælium utrinque indicitur: loco pugnæ statuto in stagno Wæner, glacie jam obducto. Ad illud[1] igitur se viribus inferiorem agnoscens Rolphonis privigni sui opem implorat, hoc proposito præmio, ut ipse Rolpho tres præciosissimas res, quascunque optaret ex universo regno Sveciæ, præmii loco auferret: duodecim autem pugilum ipsius quilibet 3 libras auri puri, quilibet reliquorum bellatorum tres marcas argenti defecati. Rolpho domi ipse reses, pugiles suos duodecim Adilso in subsidium mittit, quorum etiam opera is alioqui vincendus, victoriam obtinuit. Illi sibi et regi propositum præmium exposcunt, negat Adilsus, Rolphoni absenti ullum deberi præmium; quare et Dani pugiles sibi oblatum respuebant, cum regem suum eo frustrari intelligerent, reversique rem, ut gesta est, exponunt.

Rolpho igitur cum exercitu in Svetiam movens, relictis ad navium præsidium omnibus suis, ipse cum duodecim illis validissimis bellatoribus Opsalam equis venit: mira audacia, qui sic se auderet hosti concredere. Equos Dani jubent Opsalenses ita curare, ut ne [in]caute quidem immunditiæ[2] quid contrahant. Falconem quoque sive accipitrem eximium Danus habuit, qui etiam, ut a civibus probe curaretur, pro imperio injungunt. Cæterum, jussu Sveci, equis caudæ excisæ sunt: et accipiter xxx accipitribus, quos Svecus possedit, dilaniandus traditur; hinc domum magnificam ingrediuntur, sed intus oper[t]am, eo quod in pavimenti medium specum subterraneum[3] fieri Svecus curasset, in quem ingredientes incauti ruerent. Cæterum illi suspectas habentes tenebras, specum, gladiis scipionum vice usi, depræhendentes, transiliere; inde apertis fenestris,

---

[1] illius *hskr.*
[2] unum ditiæ *hskr.*
[3] sub terrarum *hskr.*

pro dapibus ignis, pro poculis fumus devorandus apponitur: maximum enim incendium in medio domus excitari vident (hinc scilicet, quod Rolfo gloriari solitus erat, se nec ignem nec ferrum refugiturum esse); quod ubi in tantum accrevit, ut jam vestes Danorum aduri inciperent (venerant enim sine loricis), Rolpho clypeo suo super flammas injecto: En, inquit, incendium vobiscum augebimus; simulque flammas qua clypeum injecerat, transiliit, et illius similiter exemplo socii duodecim. Tum domestici Sveci: Hiccine is est Rolpho, nec ferro cedens nec igni; tum Rolpho: Ei flyr sa Elld, sem yffer hleypur, id est: igni non cedit, qui penetrat; et cum dicto, quotquot aderant, Svecos flammis injectos concremant. Mox regina Yrsa interveniens ingens cornu auro repletum fratri et filio Rolfoni affert: quod pugilibus duodecim navatæ olim operæ præmium esset, et simul galeam præciosissimam et loricam ejusdem generis cum equo optimo, quæ omnia Alonis Opplandorum regis ab Adilso, nuper ut dictum est, devicti fuerant, simulque amanter rogat, ut conscensis optimis equis, quos illis sterni curaverat, illorum propriis cauda mutilatis relictis, sese Adilsi imminentibus armis subducerent. Paret monenti matri et sorori Rolfo; jamque accipitrem suum repetens, comperit illos xxx, qui Sveci erant, ab eo interfectos. Discedentes autem Oppsala Danos statim numerosissimo exercitu insecutus est: et assecutus quidem fuisset, ni[1] illi Danus pulchro strategamate illusisset. Quod tale erat: Rolpho enim, cum Svecos sibi imminere videret, aureos nummos, quos a sorore Yrsa acceperat, in via disseminabat; quibus colligendis hoc magis quam persecutioni intentus fuit. Demum ea calliditate animadversa Adilsus suos magnopere frustra hortatus, ipse equum proprium calcaribus adactum cogit reliquum agmen præcurrere; quod cernens Danus, Adilsum nummulis aureis non inescari, promit annulum ingentis pretii, quem majores ipsius prædæ loco a

---

[1] ne *hskr.*

devictis olim Sveciæ regibus reportarant, eumque Adilso obviam projecit; tum Adilsus auro inhians, rem tam præciosam non putabat contemnendam: converso igitur equo ipse incurvatus properat[1] annulum hasta attollere. Nomen annulo Suija-grijs ɔ: succula Svecorum. Adilso ad annulum tollendum incurvato, Rolfo acclamans ait: Nu heff eg svijnbeygt hann, sem rijkastur var med Svijvm ɔ: Nu haffuer jeg ladet hannem bucke som itt svijn, den der var megtist iblandt de svenske.

Adilsus autem videns se frustra conari, quod volebat, iter Uppsalam convertit. Danus vero apud rusticum quendam pernoctans, loricam et clamydem ab eodem crastino die oblatam accipere recusavit; cumque paululum inde fuissent progressi, tugurium disparuit. Cognovit igitur certo Rolpho, hunc fuisse Odinum bellantium deum: et sibi ob spreta oblata arma victoriam in posterum denegatam ac proinde extremum fatum instare. Jam igitur multis annis a turbis et tumultibus quievit.

Cæterum et hunc sua prævenere fata: nam ipsius sororius Hiørvardus, olim prælio subactus, occultum Rolfonis fovebat odium: quod et tandem hac calliditate explere poterat. Consentiente in suum propositum uxore Sculda, Rolfonis sorore ut dictum est, imo etiam instigante, misit qui suo nomine biennii tributorum remissionem a Rolphone peterent: id quod Rolfo sororio non gravate concessit. Qua pecuniæ summa Hiorvardus vicinos principes sibi devinciebat, adque arma secum contra Danum sumenda quovis alio modo, et prece et precio, alliciebat: certum habens, Odinum (quem illi ut Martem alterum colebant, eo quod in bello cadentes Odino mactati dicerentur) Dano iratum[2] victoriam sibi destinasse. Tertio igitur anno (biennium enim, ut diximus, tributa condonata sunt) Hiorvardus in Selandiam aliquot navibus vectus, tributum solvere velle simulat. Sub noctem in portu

---

[1] poterat *hskr.* [2] iratam *hskr.*

ab Lethra (quæ regia fuit) non procul distantem constitit; mittuntur obviam currus non pauci, qui merces navibus expositas asportent, quique ob imminentas tenebras, juxta portum noctu commorantur. Cæterum Hiørvardus aurigas noctu captos in vincla conjicit, et currus omnes milite complet stragulis aliis atque aliis obtecto[1]; interea silente nocte et sub crepusculum matutinum Hiørvardi classis reliqua, quæ certe procul inde non affuerat, in portum paulatim colligitur, nulla mora: præter militem curribus inclusum mediocris numerus peditum regi Hiørvardo adjunctus (velut pompæ gratia) insequitur; pergunt, ante portas oppidi comparent; quibus etiam sine ulla dilatione aut inquisitione, ut tributum seu vectigal, non militem, inferentibus, aperiuntur. Hostis autem ut portas urbis occupat, relictus ad naves exercitus numero maximus affluit, [et invadit] infelicem Rolphonem, interim somno gravi sepultum, civesque incautos, qui non aliter oppido suo per custodes et excu bias prospexerunt; ille tamen cum suis heroica virtute arma capescit, hostem mactat, portis expellit, sed lethargo nescio quo correptus, rursus admittit. Pugnatur usque ad vesperam, conspectusque est in hostium acie ipse Odinus humana specie pugnans, conspecta item corpora exanima denuo reviviscere (Satana scilicet in eadem regresso) et contra Danum horrendam tempestatem ciere. Quid multis? occubuit Rolfo cum suis pæne omnibus. Et jam nox erat, cum receptui caneretur.

Cap. XIII. Hiorvardus.

Crastina die Hiørvardus ab omnibus rex Daniæ salutatur, præstito sacramento. Cujus ritus erat, per gladium, quem rex in solio sedens sinu repositum habebat singulis manui contingendum, jurare. Prodit inter alios Woggerus superius commemoratus (qui scilicet Rolphoni cognomen indidit) se cum reliquis sacramentum præstare velle professus,

---

[1] obtcetos *hskr.*

is ex regiis supervixerat in ultima hac pugna. Qui cum ritu solemni manum ensi admoturus esset, capulo præhenso districtum gladium in pectus regis Hiorvardi adegit. Hic solus regum Daniæ vix sex horas[1] regnavit.

Cap. XIIII. Rœrecus et Walldarus.

Hiorvardo in ipso regni aditu interfecto, successit Rolfonis consangvineus Rærecus, qui Helgoni Rolfonis patri fuit patruelis. Huic bellum intulit Walldarus quidam Waldemari nepos (qui quomodo reges Daniæ sangvine attingat ex eo historico, quem præ manibus habui, non constat); qui post aliquot conflictus regnum Daniæ partiti sunt inter sese: ut Rærecus Sælandiæ, Walldarus Scaniæ rex esset; ex quo reges Scaniæ descenderint.

Cap. XV.

Hic in Islandorum seu Norvagorum commentariis series regum Daniæ interrumpitur; ubi qui potissimum aut quot reges desiderentur usque ad Canutum Ragneri Lodbroch nepotem, qui ex Lodbrochi posteris primus in Dania sedes fixas habuit (reliquis ut et ipso Lodbrocho per præfectos regnum Daniæ administrantibus) incertum omnino est[2]. Porro hæc pauca, quæ jam de Daniæ regibus dicta sunt, sequitur quorundam principum ex vicinis gentibus oriundorum catalogus, qui regnum Scaniæ et forte (ac certe tandem) totius Daniæ occupaverunt, ex quibus etiam præcipui nominis Daniæ reges descenderunt: puta Ragnerum Lodbroch ac ipsius proavos et posteros, quare non abs re putabam eorum genealogiam ab his deductam hoc loco ob oculos ponere, eamque fere nudam. Etenim res gestæ memoratu dignæ vix ulla suppetunt.

(*Herefter følger uddrag af Hervararsaga; efter Angantyr, Heidreks sön, fortsættes det som stamtavle.*)

---

[1] regnum . . horis *hskr.*

[2] Quem scrupulum etiam Saxoni in sua historica regum continuatione objectum ipsius interpres fatetur, lib. 8, ad histor. 51 regis pag. clxxxv.

Heidricus cognomento *Ulfhamur* eo quod se in lupum transformare noverit, vel est tropice dictum pro sævo.

|

filia,

hæc nupsit *Haraldo antiquo*, qui Odino oriundus erat.

|

Halfdanus cognomento *snialli* ɔ: eloquens; uxor *Moallda hin digra*, crassa.

|

Ivarus hinn widfadmi,

late regnans; etymon in catalogo regum Sveciæ exposui.

|

Auduna, filia

Haraldus Hilldeton, Randveri frater uterinus non germanus; duos enim Auduna viros habuit, ex quorum priore Haraldus

Randverus

|

Sigvardus; Ring cognomento [1]

|

Ragnerus Lodbrock,

amplissimarum ditionum princeps, filios multos habuit; ut in Catalogo regum Sveciæ annotatum est. Ex quibus eum hoc loco recensebimus, qui Ragnero in Dania successit.

|

Sigvardus.

Horum nullus inde ab Ivaro Widfadme, quantum ex nostris historicis constat, in Dania regiam habuit. Rex Opsalæ Svecorum [habitabal] Dania per præfectos administrata, quos illi Skattkonga dicebant, eo quod certum tributum vel pecuniæ summam pro præfectura concessa solverent, idque usque ad Canutum hujus Sigvardi filium, Lodbrochi — ut dictum erat — nepotem.

Cap. XVI.

Prius autem quam ad hunc Canutum descendam, visum est eosdem Daniæ præfectos sive vicereges ordine commemorare. Sed tamen aliquot Jutiæ regibus ante recensitis, qui eos tempore præcesserunt, quorum etiam in nostris commentariis perfunctoria fit mentio.

---

[1] Quem Saxo interdum Ringonem, nunc Sigvardum nuncupat; hic fuit Lodbrochi pater; vide Catalogum Regum Sveciæ. Hæc autem genealogia perperam traditur in Saxone Danico, initio lib. 7 et 9, ut suo loco ostendetur: vide cap. 3. Supplement. histor. Norvag.

Godefridus rex Jutiæ.

Horum primus est Godefridus rex Jutiæ (alii Gudrodus) qui anno Christi 798 (ut in chronicis Carionis adscriptis legitur: 810 ut in nostris) Frisiam infestans, cæso Friderico ejusdem principe vel præfecto, Caroli Magni arma in se convertit (quem etiam fugientem Carolum in Holsatiam usque ait insecutum Cario: nostri id non habent).

Godfrido paulo post a suis occiso, fratris ipsius filius Hemmingus dux expeditionis contra Carolum constitutus est, quem ad amnem Egdoram obvium habentes pacem cum Cæsare fecerunt; non multis inde mensibus Hemingius ille vivis excessit. Alii tradunt hunc Hemingum (quem etiam Ringonem vocant) cum patruo Godefrido justa acie conflixisse, regnandi cupidine adductum et utrumque eo prælio occubuisse cumque iis 10860 bellantium.

Haraldus rex Jutiæ.

Hos secutus est in regno Jutiæ Haraldus, qui quo sanguine oriundus fuerit proditum non est. Cujus regni anno 5, circa 815 (secundum nostros), Reinefridus, Gudefridi filius bellum ipsi intulit: sed infeliciter. Haraldus namque eo quod votum de fide christiana suscipienda fecisset. victoriam obtinuit. Profectus igitur est, confecto bello, Haraldus cum uxore et fratris sui filio Hareco ad imperatorem Ludovicum pium, cujus authoritate et auspiciis baptizatus est in urbe Moguntina, cum suis qui aderant omnibus, tempore Pachalii 1, pontificis Romani. Quo tempore etiam Frisiæ præfecturam impetrasse ab imperatore fertur. Haraldus deinde, opera Ansgarii [»Aus-«] (monachi Franciæ, a Ludovico pio in Saxoniæ quoddam novum cænobium vocati) quem secum in Daniam revertens adduxerat, multorum annorum [impietatem] sacro fonte ablui curavit. Idem rex postea morbo sublatus est. Is ædem sacram Slesvigii extrui curavit circa annum Christi 849.

Harecus rex Jutiæ.

Huic successit nepos ex fratre, prænominatus Harecus, de cujus rebus gestis nihil scriptum reperio, donec cum fratre Guttormo confligens, cumque eo in acie occumbens, lineam regii in Jutia sanguinis ultimus clausit et finivit, unico puero excepto, qui solus regii stemmatis superstes restabat anno 860, cujus tamen neque parentes neque propinqui alii commemorantur.

Harecus vel Ræerecus rex Jutiæ.

Fit igitur hic Harecus (priori cognominis, quem etiam Rœrecum appellatum reperi) rex Jutiæ ad quem Ansgarius epis-

copus ex Saxonia se sine mora contulit, amore religionis et studio gratificandi regiæ majestati, regemque sacro fonte abluit, et fidei christianæ rudimentis imbuit. Ansgarius paulo post mortuus est circa annum Christi 863 vel 865, et ecce Harecus fit apostata et moritur, cui etiam ethnici reges successerunt, is autem antea ædem sacram Ripis in Jutiæ curarat fieri circa annum 862.

Cap. XVII.

Halfdanus et Sigfrodus reges Jutiæ.

Halfdanus et Sigfrodus nomen fuit ethnicorum, regnum Jutiæ a morte Hareci Apostatæ occupantium, anno circiter 866: secundum extraneos 862. Circa annum vero Christi 877 Nordmanni (Dani Norvegis permixti et vicissim hi illis) ducatum Borgundiæ depopulati sunt: quibus Ludovicus, Ludovici pii ex Lotharino nepos, occurrens, cæsis 4000 redire coegit, eodemque anno seculo valedixit (hic igitur aut nostri aut exteri vacillant in trienni supputatione, quorum hi eundem Ludovicum anno 874 mortuum scribunt). Anno proximo, nempe 878 aut circiter secundum nostros, Nordmanni ultionem seu ultricia arma meditantes per Saxoniam late grassati flamma et ferro obvia quæque vastabant, per Rheni profluentem Germaniam ingressi ipsum Aquisgranum, Coloniam[1] et reliqua oppida ad Rhenum, Moguntiam usque depopulati sunt: summa æde inter sacras Aquisgrani (alii Aquisgrani palatium vocant) pro stabulo equorum usi. Duces expeditionis fuerunt dicti reges Daniæ Halfdanus cum Sigfrodo, qui sibi Lodbrochianos adjunxerant et aliquot præterea rebus gestis præclaros viros ex Dania et Norvegia oriundos, fortasse etiam Svecia: inde enim Lodbrochiani ortum suum traxerunt.

His obviam venit rex Franciæ Carolus Crassus, non tam armis quam verbis rem gerendi animo: qui cum Normannis ad Mōsam fluvium facta pace et et gratia inita, Germaniam et Franciam ab illorum incursionibus diuturnioribus liberavit. Nordmanni eodem tempore feruntur fonte sacro religionis christianæ professionem succepisse [circa] annum 889.

In idem tempus incidit Rolfonis (qui illis Robertus) baronis Norvegici in Angliam expeditio primum, deinde in Normandiam; cujus subactæ atque nomen a se suisque sortitæ dux factus est: ac proinde illustrissimorum principum regum Britanniæ et ducum Normandiæ aliorumque exterorum generis princeps[2], quam magnam

---

[1] Coldingam *hskr.*

[2] principes *hskr.*

historici etiam exteri gentis Norvagicæ gloriam merito reputant et sine invidia fatentur. De quo nihil hoc loco præterea cum de rebus Danicis nunc agam; legatur Krantzius in sua Norvegia et Cario lib. 4 in Caroli Crassi vita.

Iisdem pæne temporibus Nordmanni rupto fædere antea cum Carolo Crasso inito in Lotharingiam et præterea Franciam ac ipsam Luthetiam Parisiornm arma inimica ignemque et omnem hostilem vim exercuerunt; in quos omnibus viribus Arnolfus imperator conversus 8000 Nordmannorum aut ultra delevit; ubi illi demum turbis istis et tumultui finem fecerunt, circa annum Christi 900.

Cap. XVIII.

Helgo rex Daniæ.

Halfdanum et Sigfrodum fratres secutus est quidam Helgo, cujus et sequentium aliquot nec genus nec gesta multa memorabilia reperi. Is tamen cum Olao Sveciæ rege (Erici victoris vel victoriosi, quantum mihi videtur, fratre, qui regnum Erico prior fortasse per ætatem maturiorem occupaverit) prælium committens victus est.

Olaus

prædictus devicto Helgone utrique regno conjunctim bene diu præfuit ad obitum usque.

Gyrderus et Canutus

Olao jam defuncto substituti.

Siggeirus.

Hos secutus est Siggeirus, eum Olaus Chinrici filius.

Cap. XVIIII.

Recensui proximis paginis aliquot Jutiæ reges sive dominos proprietarios, quorum nos hic et successio et res gestæ deficiunt. Proximum est ut vicereges Lodbrochianorum pæne totidem enumeremus, [prius] quam ad ipsos reges eorumque posteros perveniamus, cum Lodbrochiani non ipsi sed per vicereges Daniam administrarint, quantum quidem ex nostris historiis colligere licet, ut antea diximus. Cum igitur anno Christi 810 aut circiter Ragnerus Lodbroch adhuc adolescens, patre Sigvardo Ring spontaneum interitum subeunte, Sveciæ regnum jure hæreditario adiret, quod etiam majores ipsius potissimum occuparant, exteri principes

cæperunt Daniam et alias provincias a majoribus ipsius possessas violenter invadere (ut dictum est in Catalogo Regum Sveciæ) adolescentis nempe arma et vires parum veriti. Quos tamen ille [1] crescente ætate et contracta cum prudentissimo atque sapientissimo viro Gautrico Westrogotiæ barone affinitate, accepta in uxorem filia Thora, sine difficultate repressit. Deinde rebus in exteris gerendis magis quam domesticorum regnorum administrationi intentus, utrumque regnum Daniæ et Sveciæ per procuratores regebat. Cujus filii ex secundo conjugio nati, cum piratica majorum[2] in modum inclaruissent, Daniam ipso patre non rogato occuparunt. Alii ex priore conjugio nati patris præfectum in Svecia Eysteinum bello adorti cæsi sunt: Ragnero interim, ut dixi, exteris bellis occupato; nomen illis fratribus ex priore conjugio natis Ericus et Agnerus: quos fratres consanguinei pulchre ulti sunt ut alibi annotavimus. Ragnero igitur exacto 37 annorum imperio (vix enim diutius regnasse ex annalibus nostris apparet) in Anglia necato, filiisque provincias regni aviti inter se partientibus, Berno jarnsijda Sveciam et Gotiam utramque, Witsercus Wandaliam cum vicina provincia, quam veteres Norvegi Reidgotaland appellabant, Sigurdus vero Daniam sorte adeptus est.

Olaus Chinricsonius[3]. Olaus patre natus Chinrico, Ivari Widfadma avunculo, et olim Sigvardi Ring præfectus in Northumbria (quam Angliæ partem ab Anglis repetere volens Ragnarus victus est) donec a filio Ingialldi Angliæ regis, quem Ringo devicerat, profligaretur: quem tum Ringo ad Jutiæ præfecturam admovit.

Filium is Grimerum habuit et huic natus

Audulfus hinn aufflge ɔ: robustus.

Gormo

cognomento hinn barnlausi, vicerex Lodbrochianorum in Jutia. Huic repertus in sylva deserta infans oblatus est, quem educavit pro suo et Canuti nomen indidit.

Canutus rex Daniæ.

Eum imposito Canuti nomine suum in regno sive provincia conciliatis sibi subditorum animis successorem declaravit. Isti vero Canuto pater fuit baro vel comes quidam Saxoniæ Arn-

---

1 illi *hskr.*
2 majorem *hskr.*
3 Chinricsemi *hskr.*

finnus [1]; quem is ex sorore germana susceptum exponi curaverat.

Gormo.

Canuto filius natus est Gormo: is Lodbrochianorum præfectus erat in provincia Jutiæ: Sigvardi nempe Snogøy: Qui Daniam ex hæreditate paterna sorte adeptus est. Filium habuit Canutum, natum in eo loco Jutiæ, qui tum lingva eorum vernacula Horde dicebatur: unde et is Horde Canutus, in aula Gormonis educatus. Hic vicereges Jutiæ desinunt.

Canutus vel Horde Canutus,

hæreditarius dominus et rex Daniæ Lodbrochi nepos ex Sigvardo ut dictum est.

Gormo,

Canuti filius et successor, cognomento antiquus, vir bellicosus et multis nominibus laudatus. His fere synchroni alii Daniæ reges commemorantur utpote Frotho sive Frodo, rex Jutiæ, quem Henricus 1. auceps ad fidem christianam convertit, anno C. 929 [2]; tum [3] ædes sacræ Slesvigi et Ripis ab Haraldo et Hareco, veteribus Jutiæ regibus, exstructæ ac tum ab ethnicis deletæ, restaurari cæperunt Interea Gormo antiquus, rex Scaniæ et Hallandiæforte etiam Selandiæ, ad fidei christianæ professionem adductus fertur.

Frodo rex deinde per Unonem sive Unni episcopum Hamburgensen in religione institutus, ab Aganippo pontifice Romano impetravit Haraldum Slesvigum, Lebedagum Ripas, Rimbertum quendam Arhusiam anno 948 aut circiter.

Gormo antiquus uxorem duxit filiam Haraldi baronis Holsati Thyram nomine, quæ a sapientia et prudentia qua præstabat, Danabot cognominata est, quasi ornamentum vel decus Daniæ. Ante celebratas cum Thyra nuptias Gormo rex somnium habuit, quod Thyra nuptiarum tempore in Holsatia celebratarum ingeniose interpretata est de fame et bello instante: famem illa utcunque præcavere potuit, bellum in successoris filii tempora incidit, ab Ottone Magno illatum, ut post dicetur [4]. Filios enim ex Thyra suscepit Haraldum et Canutum. Canutus apud avum maternum Klakharaldum adolevit: dictus Danaast ɔ: Danorum amor vel desiderium.

---

[1] Aurufimmus *hskr.*; quem is *vist fejl for* qui eum.

[2] *Hskr. sætter punktum foran* Anno *og intet skilletegn efter* 929; *men jf. Fms I 109.*

[3] cum *hskr.*

[4] diceretur *hskr.*

AD CATALOGVM REGVM SVECIÆ, A QVO DANIC: historiæ Norvegiæ compendium incipit, annotanda.

Catalogum regum Sveciæ usque ad Ingialldum Anundi filium qui ab Othino vicesimus quartus in regum sorte numeratur, eodem fere modo, quo nostratium codices, tradit compendium Danicum: ex quibus illud verbo tenus initio translatum videtur. Pauca tantum sunt, quæ ad eundem catalogum habeo annotare, horum primum est Sveciæ chorographia.

Sveciæ aliqualis chorographia, in veterum Islandorum monumentis mihi reperta.

Svecia in multas tributa est partes seu provincias, 1. Prima et angustissima antiquo nomine dicitur Tiundaland. Hic vetus regni metropolis Vppsala sita est, ubi cathedra archiepiscopalis, et etiam regni quasi camera seu præcipuus juris dicendi locus. Secunda provincia Sudurmannaland, episcopatus. 3. Vesturmannaland, sive Fiadrundaland, episcopatus. 4. Atiandaland. 5. Sialand. Est latus[1] Sveciæ orientale et maritimum. Est præterea regni pars 6. Vestrogotia cum Vermelandia et Marcis (Merkur), amplissimus sane episcopatus; cui parent CM parochiæ. Deinde 7. Ostrogotia, cui adjunctæ fuerunt Gotlandia et Eylandia insulæ, episcopatus priore longe amplior.

In singulis istis provinciis antiquitus constitutus erat supremus quidam judex et legislator: illis laugmand; cui cum incolis etiam contra reges et barones potestas fuit, omnibus autem superior erat legislator in Tiundaland, reliqui huic audientes. Veteri autem gentis more receptum erat, ut pro victoria de hostibus obtinenda sacra facerent, quæ in metropoli Sveciæ quotannis in februario fere semper fiebant, ad quam rem Goam, Nori Norvegiæ conditoris, sororem coluerunt. Eodem anni tempore ibidem comitia regni et nundinæ integram septimanam celebratæ sunt, qui mos ad religionis christianæ ingressum, [qui] illic bene serotinus fuit, in Svecia duravit.

Secundum, quod ad regum Sveciæ catalogum annotandum videtur, illud est, quod Ottinum (quem rectius Odinum) primum regem Sveciæ recenset, quum alios antea Sveciæ præfuisse non sit dubium, quorum illud compendium unum commemorat, nomine Gylve, cum quo Odinus primum diuturnum bellum gerens, tandem est conciliandæ gratiæ causa mediocrem habitationem in ejus vicinia adeptus, in Sigthum, ubi regiam postea fundavit.

AGNE, rex Sveciæ.

In Comp. Danic: fol. 7 pag. post ad histor. Agni sive Agneri.

---

[1] lacus *hskr.*; *jf. Heimskr.* 286.

1. Paa denne Agne Dagerssons tiid regerede Dan II udi Dannemarch, aff huilchen rigett bekom sit naffn, og disliigest indbyggerne; det som de beholder endnu till denne dag, der Danmarchis konninger bleffve tilforn kalldet Skiollduuger; aff Skiolld Ottenssen, ut catalogo regum Daniæ annotavimus.

2. Her begyndis og kongers naffn: som tilforn vare kalldet drottnar ɔ: domini vel reges (men diar, som staar udi det danske compendium ad skulle være gammell norsk glosse, haffuer jeg ingenstedtz befundet, og kand intet forstaa). Aff Drottin kaldis endnu idag Drott[n]ing ɔ: regina: quam corrupta lingva profert droning. Men alle førster udaff Ingve Frøs æt de lode sig kalde Inglinger; og var det en stor ære og herretitel i di dage. 3. Udi forn. kong Agnis tid begyntis ogsaa fribøtteri og røffuerskab til land og vand her udi nordelandene.

4. Da begyntis ogsaa Berserche rætt: Men Berserche vare de besynderligste kemper, som slogis og kiempede ichun i deris blotte eller bare serch foruden harnisk eller phantzer, fordi saa at jern kunde iche bide paa dennem, saadanne vare Odinn vel Ottin og hans medgeselle: den tid hand kom ind i disse norlande: og mange andre effter och saa tilforne; de bleffue saa gott som gall og allt for sterch og iffrige naar de skulle kiæmpis eller arbeide noget. Denne furorem kallede mand Berserche gang, og deris laug eller krigsrætt bleff kaldet Berserche rætt: som icke haver før begynt, end udi denne Agnis tiid, endog Bersercherne selff vaare her meget tilforne.

5. Wdi samme kongs tiid begyntis ogsaa den skich hos disse Norlender ad giffue sin krigsfolch besoldninge, det kallede de Malagiaffuer.

6. Item: da begynte ogsaa kongerne deris hirdseed eller gaarderæt, huorledis de ville have sin hoff forordnet og beskichet,

Compend. Danic. fol. eodem et pagina.

ALRICVS & ERICVS

vaare to brodre konger udi Sverrig till Opsall: duelige krigsmænd, de kriigede med de Curlænder, dennem stod bii den viidberomte kempe Starkarder, udaff huilchen der skriffuis meget, Saxonis libro 6. 7. et 8. Non tamen idem fuit Starcaterus, cujus ortum lib. 6. Saxo exponit, cum eo, cujus res gestas consequenter late tractat. Sed hic illius nepos.

XXVI. *Ivarus Widfadme.*

Vigesimus hic quintus rex Sveciæ, si Odinum primum numeremus, nam quem Compendium Dan. 25. numerat, nunquam in

Svecia regnavit, sed mortuo patre sponte in Norvegiæ deserta fugit, Ivaro regnum Sveciæ occupante. — A late regnando [widfadme]: fadm ɔ: complexum significat, quasi regna sua lato complexu tenuerit. Hic in catalogo regum Sveciæ comp. Dan. subsistit: quos enim præterea recenset, Norvegiæ reges fuere. Fuit autem hic Ivarus 16. in linea recta descendentium a Scioldo Odini filio regni Danici conditore. Hos habuit posteros [1]

Audura [2] *diupaudga* ɔ: prædives, filia.

Haraldus hilldetann, r. S. XXVI.

Hic avo in amplissimis ditionibus Daniæ, Sveciæ, Vandaliæ, Curlandiæ, Eistlandiæ, Saxoniæ vel potius Pomeraniæ, ac Nortumbriæ successit: easdemque obtinuit post Haraldum Sigvardus Ring, Haraldi ex fratre uterino nepos, et hujus deinde filius Ragnerus Lodbrock, cujus filii

Ivarus	Huitserchus	Sigvardus	Berno
sortitus Angliam	Orientales illas a Svecia et Dania provincias.	Daniam; is filiam Angli, a quo pater Lodbrock victus fuerat, Helenam im uxorem duxit.	Sveciam.

Cæterum horum celebria acta paulo altius repetamus.

XXVII. *Sigvardus Ringo* rex Sveciæ 27.

Hic ab Odino in linea recta descendentium est ordine 19. Haraldi hilldetøn ex fratre nepos; nam Randerus hujus Sigvardi pater matrem cum Haraldo hilldetann eandem habuit Audunam, Ivari Wijdfadme, regis Sveciæ filiam, quos ego fratres fuisse uterinos non germanos ex historiis colligo: sed non considerata consangvinitate seu agnatione Sigvardus Ring Haraldum hilldetann regem Sveciæ alioqui celebrem satis debellavit in campo Bravøll sive Bravelse sito in Ostrogotia: amplissimis ditionibus superius [3] commemoratis potitus est.

Uxorem hic duxerat Alfhilldam, Alfi regis in Norvegia cognomento antiqui proneptem. Fuit Alfus ille antiquus

---

[1] *Stykket fra* A lato[!] regnando *er i hskr. skrevet foran* Ivarus Widfadme.

[2] Audura *Fortalen*; *her* Audina.

[3] superioribus *hskr.*

(Alfuren gamle) patre Raumo natus, Nori primi Norvegiæ monarchi nepos (vide Norvegiæ regum genealogiam); qui cum regnum iterum post Nori obitum in minutas scindere[tur] provincias, eam regni partem adeptus est, quæ inter duos insigniores amnes Norvegiæ sita est et illorum idiomate Al[f]heimur dicta ɔ: Alfi mundus; a quo Alfo amnes illi lingua vernacula nomen Elffve sortiti sunt: speciatim postea suis nominibus distincti appellatique Raumelffve och Gautelffve. Denne gaar ud af en fersh søe (stagnum vel lacum intelligo) udi Vestrogotia, som kaldis Vænner, og saa ned til stranden. Men huor Raumelffve løber, kand jeg iche saa grant vide, efflerat ieg haffde aldrig vandrede der hen, iche heller kand bekomme en temmelig richtig mappam Norvegiæ. Dog løber denne Elffve udaff det hered i Norge, som heder Rummerige, og kaldis hun derfor Rummeelffue. Men Gautelffue haver sit naffn af Gautis h. e. Gotis sive Gotlandis[1].

Denne Alffhilldis ætt bleff kaldet Allffueræt eller Allffveslegt, dette folch var udi gammell dage fast deiliger end andet folch og saa bleffue deris affkommere[2]:

---

[1] Id ita esse certo constat ex infallibilibus circumstantiis. Disse Elffuer skall mand agte, naar en vill talle om landemerchene mellem Danmarch, Norge og Sverrig.

[2] Incantationibus multum polluerunt hi, ut et plerique alii Norvegiæ populi; adeo ut interdum se invisibiles redderent. Nescio autem quid simile cum iis habeant nostri populi subterranei, quos hodie frequentes habemus eodemque nomine appellamus vernacule Allffuafolch; hi se multoties conspiciendos præbent et rursus ubi volunt invisibiles redduntur, saxa et scopulos atque colles penetrant ibique habitant, consvetudinem habent et mores seu vivendi rationem nostræ gentis non dissimilem. Lavantes eorum fæminæ depræhensæ sunt, et alias operas familiares incolis exercentes, eorumque vestimenta nuper lota soli et vento ad exsiccandum in desertis tesquis super grande saxum exposita vidit et depræhendit præter alios etiam quidam fide dignus vir jam aliquot annis, meus domesticus, quæ ut tangere veritus est, seque alio circumspiciens converteret, continuo ablata vidit. Loquuntur

Ex Alfhillda Sigvardus Ring filium habuit, Ragnerum Lodbrog, de quo mox. Defuncta autem Alfhillda, Sigvardus ad secunda vota transire decrevit. Cum enim peragrata pro

---

etiam mira lingua, piscationem exercent; venti et motus maris ut et aliarum rerum peritissimi. Unde in Islandia orientali [ex . . . .] aut circiter piscatorum cymbis, qui naufragium passi sunt, una sola servata sit: hæc Alfos piscatores, qui aliis quam ejus gubernatori invisibiles erant, tranquilissimo mari circa horam diei primam vel secundam littus a profundo repetens, secuta est: cujus gubernator, his verbis ut fertur (et quantam familiaritatem!) ab Alfis admonitus: Hafdu upe vatta-vinur, nu verdr mørg eckian i kuølld ɔ: vasa collige vattavinur ɔ: amice ob chirothecas (mihi aliquando donatas; vater enim significat chirothecas seu limum et hamos) serus enim vesper multas dabit hodie recentes viduas (viris nempe in reliquis piscatorum navigiis omnibus mari absorptis).

Infantes nostratium, atque etiam pueros sæpe furtim tollunt, quorum alii recuperantur, alii non: et illi multa de Alfis præcipue adultiores narrare habent: quorum plerique in tota vita mente sunt velut magna ex parte abalienata. Patrum et matrum familias habitum assumunt, vocem simulant, ut pueros tanto facilius fallant ad seque alliciant. Cum nostris hominibus rem habuisse fæminas Alforum, compertum est; quæ infantes ex eo congressu susceptos postea ad delubra in publicis conventibus referentes baptismum christianorum avide expetiverunt, infante relicto vel in coemeteriorum ageribus vel in alio loco omnibus conspicuo interdum præciosissima veste (cujusmodi hodie sacerdotes pro altari vestiuntur) involuto, quæ honorarii loco baptizanti essent: ipsæ matres autem una non conspectæ sunt, sed nihilo minus illæ patres suorum infantium nostros nempe homines, ex quibus conceperant, instanter sollicitare solitæ, ut curarent infantes baptizari. Quibus id denegantibus, illæ iratæ infantes repetentes patribus quidvis infortunii et minatæ sunt et attulerunt.

Hæc vulgo ita narrantur, et creduntur, nec ego non credere possum, tot repertis testibus. Sed et idem subterraneorum genus, quod cum hominibus commercia habeat, in Dania non esse incognitum, ab ipsis Danis et quidem magnis et fide dignis viris accepi. Cæterum ista de Alphis per occasionem obiter; nunc ad Svecum, ne miris homulis Saxonizem!

more Vestrogotia, regni sui provincia, in Vickiam Norvegiæ provinciam ad facienda sacra ethnica in Sciringsal, quæ solennia ibi erant, diverteret, videt virginem formosissimam Alfsol, Alfi regis de Vindle filiam, visamque cupit, potirique cupita etiam invitis Diis omnino voluit.

Hæc fratres habuit Alfum patri cognominem et Ingvonem alterum. Ab his Sigvardus sororem nuptum petit; illi juvenculam formosissimam rugoso seni daturos negant. Quo succensens rex, se tantum monarcham a reguli filiis repudiatum iri, bellum cruentum minatur; non licuit enim in præsentia ob sacrorum sollennitatem ferro decernere. Ad bellum igitur paulo post dictos fratres provocat. Illi quamvis per se et manibus et animis promptissimi, tamen Sigvardi numerosissimum exercitum noscentes, priusquam ad bellum proficiscerentur, sorori venenum propinant, ne victori præda foret. Hinc post acerrimam pugnam fortiter occumbentibus Alfo cum Ingvone fratre, Sigvardus etiam male vulneratus est. Qui, Alfsola funere allato, magnam navim mortuorum cadaveribus oneratam solus vivorum conscendit, seque et mortuam Alfsolam in puppi collocans navim pice, bitumine et sulphure incendi jubet: atque sublatis velis in altum, validis a continente impellentibus ventis, proram dirigit, simulque manus sibi violentas intulit; sese tot facinorum patratorem, tantorum regnorum possessorem, more majorum suorum, regali pompa Odinum regem (id est inferos) invisere malle, quam inertis senectutis infirmitatem perpeti, alacri animo ad socios in littore antea relictos præfatus; quidam narrant, eum, antequam littus relinqueret, propria se confodisse manu. Bustum tamen in littore more sui sæculi congeri fecit, quod Ringshaug appellari jussit; ipse vero tempestatibus ratem gubernantibus, stygias sine more tranavit undas.

XXVII. *Ragnerus Lodbrock.*

Hic fuit tertius ab Ivaro Viidfadma prænominatarum ditionum possessor serie continua; qui defuncto patre animad-

vertens, provincias suas a vicinis principibus, qui Ragneri adolescentiam minus timebant, passim invadi, vires cogitavit affinitate augere atque baronis Gautlandiæ Gautrici filiam Thoram procari, quam inusitatæ magnitudinis angve interfecto, fortitudinis præmia a barone relaturus obtinuit; quæ deinde, relictis ex eo conjugio duobus filiis Erico et Agnero, decessit. Lodbrocus omnes aviti regni provincias recuperat. Hinc postquam multorum annorum bellis in finitimis Europæ partibus gestis nominis sui claritatem auxisset, ad secunda vota transiit, ducta in uxorem — priore demortua — Aslauga quadam, cui pater fuerat celeberrimus Europæ pugil Sigvardus, regibus Sveciæ oriundus; illi cognomen Foffnisbane, quasi serpenticidam dixeris[1]. Ex hoc conjugio filios quinque suscepit Ragnerus: Ivarum natu maximum; Witsercum; Biornonem et Raugnvaldum (qui in adolescentia in fratrum exercitu pugnans occubuit) et Sigvardum ex reliquis omnibus natu minimum. Hi ad justam ætatem et mediocria regna pervenerunt, ut paulo post dicetur. Porro Ragnerus quotannis ad regni fines dilatandos in armis fuit, reliquitque ad Sveciæ tutelam Eysteinum quendam, quem Ragneri filii ex priore conjugio Ericus et Agnerus bello adorti, patrium regnum injuste invadere conati sunt. Opsaliæ Svecorum perhibentur sacra ethnica quam alibi in tota Europa impensius celebrata fuisse. Hic itaque Eysteinus vicerex Sveciæ vaccam habuit diabolicam, cui semper sacra facere consvetus est; eam Diabolus tam immani boatu tamque ferocibus viribus instruxit, ut in prælium ducta hostium acies pæne sola funderet. Eo igitur prælio Svecico Agnarus quidem cæsus, Ericus captus est: cui pro fratris nece Eysteinus ingentem pecuniæ summam ac filiam lætissimam in matrimonium obtulit. Negat se fratri supervicturum Ericus jubetque hastas plurimas porrectis sursum cuspidibus solo infigi seque iisdem

---

[1] Foffnir enim vel Fophnyr (græco ὄφις non dissimile) Norvegis serpentem sive angvem significabat.

pronum superinjici; illeque sic, misso ad novercam Aslaugam anulo, quod petitæ ultionis de hostibus signum erat, fortiter occubuit.

Paulo ante hanc pugnam Ragnerus, petita in uxorem hujus Eysteini filia, cum Asl[a]uga divortium parabat, eo quod in loco ignobili educatam de regio non satam sangvine crederet. De qua re cum ab Asl[a]uga edoceretur (spondente illa, fore ut infans, quem tum utero gerebat, serpentis speciem altero oculorum referret angventem, quod Sigvardum serpenticidam avum haberet), consilium mutavit, sibique de tam nobili conjugio gavisus est. Hic Sigvardus ille, [qui] quinque fratrum minimus natu, ut diximus, editus in lucem est, cognomento Snogoey vel serpentinus oculus.

Ivarus cognomento beinlaus (ɔ: exos, eo quod[1] ossium loco cartilagines tantum habuerit) et Berno jarnsijda (ɔ: ferreum latus) cum fratre Witserco præter alia bella quæ nominatim haud commemorantur etiam patris Ragnari in Dania ditiones invito illo occuparunt: visi enim sibi sunt piratica tantum aucti, ut non essent patris viribus cessuri. Hos mater Asl[a]uga occupato peregrinis bellis Lodbroch in privignorum suorum Erici et Agneri ultionem provocat.

Ivarus exos manus tantum ossibus præditas habuisse fertur, cætera exos, qui inter pugnandum etiam clypeo incubans ferebatur, arcu valido prælium committere doctus. Ergo hic cum fratribus in Eysteinum totas vires conferunt. Surgente atroci prælio, Eysteinus vaccam diabolicam in hostem præmittit veteri more sacra prius ex animo faciens; Ivarus bestiam uno jactu duo mittens spicula, oculos transverberat; ac deinde eidem inequitans cartilaginem ossibus commutasse perhibetur et bestiam membratim discerpsisse. Huic deinde cum fratribus facilis erat pugna et victoria. Cæso itaque Eysteino gloriam nominis peregrinis bellis dilatare satagunt:

---

[1] eoq*ue* *hskr.*

cumque Romam usque progredi in animo haberent, feruntur senem quendam obvium habuisse ferreis utentem calceis, qui ab eis de viæ longitudine rogatus respondit, se postquam Roma profectus fuisset unos (quorum reliquias humeris gestaret) calceos ferreos trivisse et eos pene alteros, quibus se tum uti cernerent; illi viæ longitudine absterriti iter converterunt; hunc senem mendax seculorum vanitas finxit fuisse divum apostolum Petrum, qui hac ratione voluerit Svecorum impetum a sede sua Romana cohibere. His et similibus nugis veterum quasdam historias consarcinatas reperio. Vide multa similia in Saxone.

Sed ad Ragnerum! illum ferunt ad continua arma filiorum gloria magis magisque incitatum, ne illi suum nomen rebus gestis quæsitum obscurarent, atque iis absentibus inauspicato duabus tantum navibus in Angliam movisse, uxore Asl[a]uga (quam Saxo Svanlugam) non modo invita sed etiam repugnante; ubi tum victus misere vitam finivit; in ipso agone conditis rythmis gloriatus est, se 51 pugnas statarias confecisse et victorem evasisse. Illeque sic, qui confixo angve immanissimo primum sibi nominis celebritatem comparavit, ab angvibus demum ipse conficitur, vide Sax. libr. 9. nostris fere de ipso obitu et filiorum ultione consonum. Oppidum ab Ivaro in arvo impetrato ab Anglo conditum Londinum nostri appellant; cujus amplitudinem postea Ivarus jacta et protensa in undas fundamentorum basi auxerit.

XXVIII. *Biorno Jarnsijda.*

Seciæ regum catalogum continuamus, quocirca is ex Lodbrockianis titulum occupabit, cui ipsi in regno Sveciæ successit Biorno nempe, cui diximus a laterum firmitudine cognomen fuisse Jarnsijda; alii namque fratres alias Lodbrocki in Anglia occisi provincias hæreditario jure sibi vindicarunt. Ivarus quidem Angliam retinuit; non biennio tantum ut Saxo annotavit, sed multis annis ad extremam senectutem usque,

ubi etiam fato functus veteris sæculi more inhumatus est et Lodbrockianorum diutissime supervixit. Hunc secutus Adalmundus, Etmundi cognomine sancti nepos ex fratre. Eum secutus porro Adalbertus, quem Gormo antiquus Lodbrocki pronepos bello petebat, ducibus filiis Haraldo et Canuto (vide Regum Daniæ catalogum).

IN COLLECTANEA HISTORICA

Ad Clarissimum virum Nicolaum
Cragium. J. U. D. Inter-
pretis præfatio.

[Af denne fortale meddeles her kun den sidste del.]

Hæc sunt, Nicolae, doctor clarissime, quæ de gentium migratione in medium afferre potui: inania vilia atque nullius momenti, fateor, sed quibus meliora aut veriora apud nostros non reperies. Alterum præfatiunculæ caput collectanea hæc nostra concernit. Norvegica primum collegi et Svecica; hinc Danica: eo consilio, ut quam plurima ad ornanda vel augenda ista Danica antea mihi nota essent. Profectum vides, exiguum sane lucellum: sed forte, si veri investigatio cordi est, ut est, non ubique contemnendum. Codices et volumina nostratium, in antiquissima membrana descriptos, 26 habui ad manus et certe longe plures; lectos enim subinde possessoribus restitui. Hi mihi omnes penitius lustrandi erant, ne lineam ad præsens negotium spectantem commode oblatam negligerem. Inutilis profecto labor, sed omnino ad hanc rem necessarius, multa legere, pauca annotare.

Magnum illud dispendium temporis: unde tamen constat non esse laborem ex eo æstimandum. quod pensum exiguum confecisse mihi videar: major enim erat lectionis labor, qui monstrari non potest, nec is parum molestus in libris vetustate et situ quoad lecturam denigratis (cujusmodi plurimi) ad lychnum perlegentis, ut plurimum in bruma: ingratum prorsus oculis exercitium et unicuivis non ita promptum, ubi eadem vertenda, scribenda, rescribenda mihi soli; ejus enim, quem vides me adhibuisse, amanuensis pravitas plus me pergere volentem remorata est, quam promovit; cujus me idcirco poenitet. Hæc autem ipsa nulla alia de causa hic ascribo, quam ut pensi nostri parvitas veniam mereatur facilius: maxime autem eo quod hæc nostratium monimenta majora aut meliora nequaquam suppeditent, quantumvis multa et prolixa, nisi quis de musca elephantum declamando fecere aveat, id quod mei officii non erat. Neque verbum verbo reddere volui, nec potui; nec quivis alius ubique poterit, quacunque lingua vertat.

Præterea si quis illud tentaret, decennii labor id foret; et lector demum pauciora multo intelligeret, quam si interpreti phrasis sit libera. Ad hæc ob tautologias, perissologias, pleonasmos, verborum denique myriades, ubi tria sufficiunt, nauseare legentem necesse est; cum tamen lingua per se alioqui diserta et ornata satis, cum ea quis recte utitur: quod vel ex oratiunculis quibusdam, quas interdum ad verbum descripsi, et responsis ac dictis quorundam sat rotundis collegi potest.

Juro tibi, Doctor Nicolae, si cetera ista ad verbum translata haberes, præ his paucis contemneres. Illam enim omnium commentariorum veterum de his rebus verbalem translationem et tædiosos carceres juxta æstimo; malim enim funiculum ex arena nectere. Quod cum ita sit, ego me ad res astrinxi: eas tibi spondeo notatu dignis aut nullis aut sane paucis neglectis ex his quidem, quæ mihi oblatæ sunt.

Quod ad historiam Norvegicam annotatum est, supplementum historiæ Norvegicæ indigitavi: Eoque historiam continuam non descripserim, cujus bona pars e Norvegico in Danicum idioma translata est et Hafniæ edita 1594, quem libellum inter scribendum compendium Danicum hist. Norveg. sæpius nuncupavi, quoties eo lectorem remisimus. Consulto autem ea quæ illic habentur non repetivi omnia; eo quod non male translata sint, sed commode [1] contracta passim: quamvis alibi etiam nimis concisa, alibi mutila et manca, nonnunquam prava, sed rarissime. Ea ego supplendo, augendo, emendando restituere conatus sum: ita tamen, ut cum hoc nostro supplemento illud historiæ corpusculum et compendium Danicum semper conferre necesse sit. Particulares virorum celebrum vitas regum historiis suo quamque loco intexui. Quæ an heterogenea videri debeant tute arbiter esto: mea sententia judicio statque caditque tuo [2]. Sane absque eorundem injuria non bene omitti posse videntur: et cum peculiaris scripti exigua materia foret, his contexui. Nec enim bene negari potest, quin membrum aliquod historiæ ipsorum regum constituant. Apophtegmata, quæ pauca fere sunt, in his ipsis sparsa reperiuntur. Adjunxi huic supplemento Norvegico baronum Orcadensium originem, genealogiam, successionis ordinem et rerum gestarum (quæ vix ulla præter intestinas lanienas reperiuntur) compendium: omnia tribus fere pagellis contenta.

Quæ de rebus Danicis delineavi, fragmenta nuncupavi. Talia enim sunt. Cujus rei culpa in me nequaquam residet:

---

[1] Sed commodum *hskr.*
[2] suo *hskr.*

scripsissem enim longe auctiorem historiam, si eam antiquitates nostræ suppeditassent, et quidem lubens.

De Sveticis rebus minimum mihi obvium: regum aliquot nomina vix nuda. Catalogum regum Sveciæ eas chartas inscripsi, Fragmentis rerum Danicarum affixas; quas etiam, si videbitur, inspicies. — Omnia autem ista de rebus Danicis, Norvegicis et Sveticis ex fide nostratium historicorum descripsi et eorundem laudabili consensu: nihil Crantzium, nihil Vellejum, nihil ipsum moratus Saxonem; quibus omnibus et aliis nonnullis, regia auctoritate et mandato ad fidelem historiarum translationem obligatus, contrariam in multis profiteor relationem. De quo illorum cum nostris dissidio in Supplemento Norveg. hist. post vitam Nori tertium caput meis verbus contexui, quod illic legatur velim; ubi paucis de historiarum magis borealis Europæ authoribus. Latine autem pleraque vertere visum est, — si tamen barbaries hæc quid Latinum sapit, — eo quod Danica lingua rigidior sit (mihi ejusdem imperito) quam ut sensum ubique exprimat. Omnia tuo candori commendo, vir clarissime; ut hæc stylo tumultuante scripta existimes, ubi nullam elegantiam, artem nullam requiras. Mihi enim satis factum si tu solus, quid dictum velim, intelligas: tibi enim scribo ego, tu tuo marte aliis. Quocirca etiam hæc tuæ fidei judicio et prudentiæ concredita volo, ne mihi ob nimis apertam rerum et historiæ veritatem periculum ullum ab iis immineat, qui forte nulla nisi placentia audire sustinent. Ea sane mihi in tua sapientia et virtute fiducia est. Reliqua, quæ hic præfari necesse sit, non occurrunt. Tu saltem hæc ab amanuense tuo ea fronte qua porriguntur, hoc est hilari, accipe, meque tuo patrocinio et favore complectere. Vale.

Dat. Holis Hialledalensium in Islandia
Anno 1597. 7. cal. Augusti.

4. Arngrims kilder.

For hele den sidste del af Arngrims Danmarkshistorie ligger Knytlingasaga til grund; for oldtidens vedkommende har han haft en eller mulig flere kilder, der nu er tabte. Hvorfra han har sin viden, giver han oplysning om i indledningen; det hedder der, at »kong Hroars ætmænd findes ikke i det compendium, hvorefter han har skrevet Danmarkshistorien, men at han andetsteds har forefundet den følgende

stamtavle«[1]. I selve teksten af Fragmenta siger Arngrim, at »denne konges [Valdars] forhold til den ældre kongeslægt fremgaar ikke af den historiker, jeg har haft i hænde«, og at »her afbrydes den danske kongerække i de norske eller islandske kilder; hvilke og hvor mange konger der mangler er uvist«. Alt dette forklares naturligst således, at Arngrim har lagt et enkelt håndskrift til grund for hele sin Danmarkshistorie, og at der i håndskriftet har manglet nogle blade på det förnævnte sted; det er nemlig ikke at vente, at den ellers velunderrettede forfatter til Skjoldunghistorien ikke skulde kende så meget som stamtavlen, ti denne var ellers meget udbredt på Island. — Den »genealogia«, som Arngrim har benyttet i indledningen, er sikkert et af de sædvanlige islandske ættetal »fra Adam«; noget fuldstændigt »langfeðgatal« har det ikke været, siden han kun kender Harald hildetands mødrene slægt men ikke hans fædrene. Dette ættetal har Arngrim ikke kendt, da han forfattede Danmarkshistorien året forud; afbrydelsen i kongerækken udfylder han efter Hervararsaga og med stamtavleled indtil Harald hildetand og Sigurd Hring, — uden at vide, at disse slægtled virkelig omfattede alt det manglende.

Arngrims udtalelse om et »compendium« som kilde for hans Danmarkshistorie har indre troværdighed. Han giver en kort men ret indholdsrig fremstilling af hele historien, kun ved Rolv krake udfolder den sig til lidt bredere fortælling, og kun ved Harald hildetands forfædre (og i de fra Adam af Bremen hentede efterretninger ved oldtidens slutning) synker den ned til blot stamtavle. Denne for-

---

[1] Roas. Hujus posteros etsi non repperi in compendio unde Regum Daniæ Fragmenta descripsi; tamen genealogiam hanc alibi sic oblatam integre ut sequitur visum est contexere. Valderus cogn. munificus, Roæ prædicti filius. Haraldus cogn. antiquus. Duxit filiam Hederici. Angantyri filii, Vide Fragment. rer. Danica. cap. xv. Halfdanus Snialle, eloquens.

modning om en fælles Skjoldungsaga som Arngrims kilde skal vi nu finde bekræftet ved at sammenligne hans værk med forskellige islandske tekster, der indeholder oplysninger om Skjoldungkonger.

Först vil vi dog undersøge et sted, hvor Arngrim formoder, at der er glemt nogle led i kongerækken, nemlig mellem hans förste og anden konge Dan, k. 6—7. Denne opfattelse er mærkelig, fordi andre kilder slet ikke kender mere end én konge af navnet Dan (således Ynglingasaga og Langfeðgatal); og selve Arngrim véd ikke andet om sin förste kong Dan, end at Danerne har navn efter ham, medens Danmark har navn efter den anden konge af dette navn: alt tyder på, at der kun har været én konge Dan. Heldigvis meddeler Arngrim os sin kilde til den modsatte opfattelse: »At der må have været flere konger mellem den förste og anden konge Dan, fremgår deraf, at vore kilder siger, han nedstammede fra den förste Dan, som om flere slægtled lå imellem«. Denne vanskelighed kan ikke løses ud fra Arngrims stamtavle, der blot giver os slægtleddene:

Danp på Danpsted
|
Dana
∞ Rig konge
|
Dan

Men nogle af disse personer (Rig og Danp) forekommer også i kvadet Rígsþula; og dette kvad nævner os sammen med Danp en kong Dan, der snarest skal være hans fader: fra denne »förste Dan« nedstammer da ganske rigtig Dan mikilláti. Arngrims kilde har altså ikke haft to konger Dan lige efter hinanden; men den har ved en skødesløshed henvist til en kong Dan, som den har glemt at nævne på rette sted. Samme fejl, at henvise til slægtskabsforhold, som forfatteren har glemt at göre rede for,

findes — som nylig nævnt — også ved Valdar i k. 15 (se s. 139); og et endnu mere slående eksempel skal snart nævnes blandt dronning Alvhilds forfædre (s. 146). — Man har tænkt sig muligheden af, at Arngrim har taget en del af sine efterretninger om Rig og hans slægt fra den nu tabte slutning af Rígsþula, ti han ejede netop det håndskrift, hvori digtet står (Bugge, Sæmundar Edda s. 150). Men det fremgår af det nysnævnte, at Arngrim ikke har kendt Rígsþulas kong Dan. Hvis han overhovedet havde læst Rígsþula, måtte han have øst langt flere historiske og kulturhistoriske oplysninger af det. Vi ved vel, at Arngrim ejede Eddahåndskriftet »Wormianus« i 1609 (Sn. E. III xlvi); men vi ser ikke spor af det i hans arbejder fra 1596, og det Eddahåndskrift, hvis prolog han kendte i 1597, kan ligeså gærne være det andet af de to håndskrifter, han kendte i 1609.

Sammenligner vi Arngrims Skjoldunghistorie med Langfeðgatal, ser vi for det förste, at han ikke selv har kendt denne kongerække (ti da havde han været fuldstændigere underrettet om Harald hildetands forfædre), for det andet, at hans kilde, trods overensstemmelser i det hele og store, viser et par kendelige uligheder med Langfeðgatal: Fred-Frodes sön hedder Herleiv, ikke Fridleiv, og Vermunds datter Olov træder i stedet for sönnen Olav lítilláti. — Derimod stemmer de islandske stamtavler »fra Adam« helt igennem med Arngrims Skjoldungrække. Som nylig påvist, kendte Arngrim ikke nogen af dem i 1596, og deres slægtskab med hans kongerække må altså være af langt ældre datum.

Vi vender os nu til de udførligere islandske beretninger, der ofte viser påfaldende ordret overensstemmelse med Arngrims udtryksmåde. — Efterretninger om de förste Skjoldunger har vi i et blandingshåndskrift fra 14de og 15de århundrede (AM. 764. 4⁰) indeholdende årbøger, helgenhistorier og andet. Her findes på et par blade, skrevne i 14de årh.,

nogle historiske og geografiske optegnelser, der er trykte i Fms IX 405—16. Först findes et stykke om danske konger i 9—10de årh., udskrevet af den store saga om Olav Tryggvesön (Fms I 233—36); skriveren har så ladet en halv side stå tom og har på næste side begyndt en Asiens, Europas og Afrikas geografi. Den tomme halvside har han senere udfyldt med et meget tætskrevet stykke, der begynder Upphaf allra frásagna. Ligesom Arngrim fortæller det först Odins indvandring og at han giver sine to sönner rige; udtrykkene er dog temmelig forskellige fra Arngrims, og Lejre nævnes ikke. Derimod stemmer dets påfølgende beretninger om Fridleiv og Frode så nöje med Arngrims k. 2—3, at den latinske tekst kan kaldes ren oversættelse af håndskriftets. Den islandske skriver fra 14de årh. har sikkert her givet os en lige så ordret udskrift af sin kilde, som i de andre stykker; og denne kilde er da rimeligvis den samme som Arngrims compendium.

De samme konger omtales i nogle Eddahåndskrifters prosaindledning til Grottasǫngr (Sn. E. I 374—78; **r** og teβ). Den viser mærkelig ordret lighed med »Upphaf allra frásagna«; men fortællingen om den guldmalende kværn findes hverken i Upphaf eller hos Arngrim.

Snorra Eddas to småfortællinger Frá Hrolfi kraka (I 392—98; **Wr1e**β) slutter sig så nær til et par stykker af Arngrims k. 12, at de naturlig opfattes som skrevne efter samme kilde som hans Rolvshistorie.

Lidt mere indviklet er Arngrims forhold til Snorres Ynglingasaga. Han har mærkelig nok ikke benyttet den i Danmarkshistorien; f. eks. kender han ikke Halvdan snjalles drab og de dermed sammenhængende begivenheder (Yngl. k. 43). Derimod er der et rodslægtskab mellem de to beretninger, så at de snart stemmer helt overens, snart udfylder hinanden, så vi först ved at benytte dem bægge får fortællingen fuldstændig.

Ynglingas förste nærmere oplysninger om danske forhold er k. 20 om Rig, der »var den förste der blev kaldt konge i den danske tunge« og Dan mikilláti »efter hvem Danmark har navn«. Bægge disse sætninger findes hos Arngrim, og ligeledes svarer hans beretning om brunaǫld og den af Dan indførte haugǫld ganske til Snorres beretning i prologus til Heimskringla; den eneste afvigelse er kong Danp som Rigs sön, i stedet for at kun Rigs svigerfader skulde hedde sådan. — I k. 29 beretter så Snorre om Dans eftermænd; slægtrækken stemmer med Arngrim, og de to beretninger tager hinanden i hånden på den smukkeste måde: Arngrim nævner Frode den fredsommes to sönner Fridleiv og Halvdan, men kender ingen bedrifter af denne sidste; Snorre fortæller derimod om hans erobring af Sverig; men atter siger Arngrim anledningen til hans tog, Halvdan er sön af kong Yngves datter Inga. Fortællingerne om Åle den frøknes kongerige og død i Upsal udfylder ligeså hinanden. — Snorres fortælling om Rolv krake k. 32—34 stemmer med Arngrims k. 11—13 i en mængde træk: dronning Olov i Saksland fører tilnavnet »den rige« og har en husbond Geirtjov; Yrsa bliver ranet af Helge, efter at hun er bleven gift med Adils; Rolv er tre år, da Yrsas byrd opdages, og åte år, da Helge falder på hærtog. På de samme punkter, og en del andre, afviger Arngrim fra den særskilt forfattede Hrólfs saga kraka. Når Snorre fortæller, at i »Skjoldungasaga« er der fortalt meget om Vænerslaget og Rolvs besøg hos Adils«, passer det på Arngrims fremstilling, hvor Rolvs historie og navnlig disse begivenheder er fyldig fortalte. — I Ynglingasaga k. 43 fortælles om kong Gudrød i Skåne, der dræbte sin broder Halvdan og selv blev dræbt af sin hustru Åsa, hvorefter Halvdans sön Ivar vidfadme fik riget. Dette skånske rige kommer ikke tidligere for hos Snorre; men det oprindelige lærer vi at kende hos Arngrim k. 13: Valdar [Hroars sön] og Hrørek [Ingjalds sön] strides om Danmark, indtil de deler landet mellem sig, Hrørik får

Sælland, Valdar Skåne, og fra ham nedstammer Skånekongerne. Fra andre kilder (jf. s. 139) ved vi, at Halvdan netop var Valdars sönnesön. Overalt passer altså beretningerne i hinanden. Snorre og Arngrim kan dog ikke have haft fælles kilde; ti hvis Arngrim havde haft adgang til den fyldige fremstilling af Skjoldungsagnene, hvoraf Snorre har beriget sin Ynglingasaga, måtte han have haft endnu langt mere at fortælle, end han med sin bedste vilje nu formår.

Som indvending mod Ynglingasagas og Arngrims slægtskab vil man måske fremhæve den forskellige tidsregning. Hver har sin egen måde at göre danske og svenske konger samtidige: Arngrim lader Yngve og Skjold være samtidige, så melder han intet om forholdet for de følgende syv menneskealdre (efter hans Skjoldungrække, ti menneskealdre i Ynglingatal); men så går de to slægter jævnsides:

Fróði friðsami ∞ Inga	Yngvi Alreksson
Friðleifr, Halfdan	—
Fróði frægi ∞ Jorunds datter.	Jǫrundr
Halfdan	[Aun [1]]
Ingjaldr	[Egill]
Fróði	[Óttarr]
Helgi ∞ Yrsa	Aðils
Hrólfr kraki	Adils

Snorre har derimod følgende mere gennemførte parallelrækker [1]:

Fjǫlnir	Friðfróði
Svegðir	[Herleifr]
Vanlandi	[Hávarðr]
Vísburr	[Fróði]
Dómaldi	[Vermundr]
Dómarr	[Áleifr]
Dyggvi ∞ Drótt	Dan mikilláti »hann varð allgamall«
Dagr	—
Agni	—
Alrekr, Eiríkr	—
Alfr, Yngvi	—
Jǫrundr	(Fróði friðsami)
Aun	Halfdan, Friðleifr; Fróði, Áli frœkni

[1] I skarpe klammer udfylder jeg den svenske kongerække efter Ynglingatal.

Egill	Fróði frœkni
Óttarr	[Ingjaldr, Halfdan]
—	Fróði
Aðils ∞ Yrsa	{ Helgi Hrólfr kraki
Eysteinn	Hrólfr kraki
Yngvarr	[Valdarr]
Ǫnundr	[Haraldr]
Ingjaldr	{ Halfdan, Guðrøðr ∞ Ása Ívarr víðfaðmi

Overensstemmelsen mellem dansk og svensk kongerække hos Arngrim vil man måske regne for helt tilfældig; men ved nöjere eftersyn finder man, at tidsregning og svogerskaber er meget godt sammenpassede: hver dansk konge får en tilsvarende svensk, idet man går ud fra Rolv krake og Adils; kun får slægtleddet Haldan-Fridleiv ingen tilsvarende Ynglingekonge, fordi — som vi har set — Skjoldungen Halvdan besteg Upsalatronen. Arngrimssystemet passer også med Ynglingatals udtrykkelige efterretninger (Fjǫlnir—Fróði; Óttarr—Fróði); men det lader sig næppe forene med kong Auns mange levealdre og med (den kun hos Snorre nævnte) Ynglingeættens nedstamning fra Rig. Det er altså en ufuldkomnere tidsregning, som Snorre havde al mulig grund til at forlade, men som ingen vilde opfinde, om han kendte den bedre. Snorres tidsregning er dannet ikke efter slægtled men efter begivenheder; han henlægger bægge de danske erobringer af Sverig til kong Auns lange regering og sætter kongernes regeringstider derefter: om Dan mikilláti hedder det således at *hann varð allgamall*, fordi han og hans sön Frode skal svare til seks slægtled af Ynglingerne; om den svenske Adils hedder det straks ved hans tronbestigelse *hann var lengi konungr*, ti brødrene Halvdan og Ingjald skal imens have regeret i Danmark. Hele dette system for tidsregningen og forsøgene på at dække over dets svage steder har al indre sandsynlighed for at være Snorres værk. Det vilde være interessant, om det lod sig påvise, at netop Arngrims tidsregning var den, der lå bagved. Noget egenligt bevis derfor har jeg ikke; men der er en ting, der taler for det. Om Egil, der måtte fly fra Upsal for trællen Tunne, fortæller Snorre, at han søgte hjælp hos kong Frode den frøkne i Danmark og derfor måtte love at give ham skat, men da Egil kom til sit rige igen, gav han Frode gode gaver, men unddrog sig fra skat. Dette forhold, der ikke i mindste måde antydes i den med Snorre beslægtede Historia Norvegiæ, og som mangler kendelige optrin, synes at være en svagere gengivelse af Arngrims beret-

ning, at Frode gjorde kong Jorund skatskyldig og tvang Jorund til at give ham sin datter, men at Jorund for at løsrive sig lagde råd op med jarlen Sverting om Frodes drab. Denne beretning kunde Snorre jo ikke bruge, når han satte Jorund samtidig med Frode den fredsomme.

Efter Hrørik og Valdar er, som vi ved, den store afbrydelse i Arngrims kilde. Han fylder den med uddrag af Hervararsaga; fra samme skrift har han den følgende stamtavle, dog rettet og forøget ved lejlighedsvise efterretninger andenstedsfra (f. eks. Ivars moder fra kilden for hans k. 19; jf. Fms I 111); endnu om Ivar vidfadmes erobringsrige og om Bråvallaslaget kender Arngrim kun de få ord i Hervararsaga. Men med Sigurd Hrings tronbestigelse sprudler overleveringen frem, endnu pludseligere end den ophørte. Og i Arngrims skildring genkendes sætning for sætning den islandske tekst i S*ǫ*gubrot af fornkonungum (Fas I 387—88). Den forudgående beretning om Bråvallaslaget kender Arngrim ikke, öjensynlig har der her manglet blade i hans håndskrift; derimod afbryder Sǫgubrot midt i kong Hrings besøg i Skiringssal, idet de følgende blade er gåede tabt, her har Arngrim fortsættelsen: hans bejlen til Alvsol og hans ofring af sig selv til Odin. — På grund af det nære forhold mellem Arngrim og Sǫgubrot skal vi her undersøge et forhold i dette sidste skrift. Det fortælles s. 376, at Hring ægtede Alvhild, datter af kong Alv i Alvheim mellem Gautelven og Raumelven; s. 387 siges om sönnen Ragnar, at han efter sin moder Alvhild havde alfernes skönne udseende, ti hun tilhørte alfeætten og stammede fra kong Alv den gamle; endelig hører vi s. 388, at Hrings måge, Gandalvssönnerne, kalder ham til hjælp mod en fjendtlig konge. I dette sidste stykke forudsættes nogle personer som kendte, der efter god islandsk sagastil skulde være forestillede for læseren, men ikke er det; og mærkelig er modsigelsen: på förste sted nævnes Hrings svigerfader Alv, på andet sted må han hedde Gandalv. Også er det dårlig sagastil först at berette Alv-

hilds afstamning, da hun nævnes anden gang for sönnens skyld; her skulde vi kun haft den korte henvisning: *hann var likr móður sinni ásýndar, ok i hennar ætt at sjá.* Nu har vi i en anden kilde den her manglende redegörelse for slægten; Flatøbogen I 26 giver os følgende stamtavle: *Alfr konungr hinn gamli réð fyrir Alfheimum, hann var faðir Alfgeirs, fǫður Gandalfs, fǫður Alfhildar; Alfhildr var móðir Ragnars loðbrókar.* Heraf ser vi, at Sǫgubrots forfatter har gjort fejl på förste sted: med det samme han meddelte altfor korte oplysninger om Alvhilds byrd, har han sammenblandet hendes fader Gandalv og hendes stamfader Alv. Denne fejl kan vi ikke tilskrive den sagnkyndige mand, der fra förist af har lagt hele fortællingen tilrette; den må uden tvivl stamme fra en senere overarbejder. Derimod har forfatteren af Flatøbogens stamtavle kendt enten selve den oprindelige sagatekst eller en dermed beslægtet overlevering. — Arngrim har her haft samme tekst som Sǫgubrot. Förste sted har vel tilhørt de manglende blade i hans kompendium; men efterretningerne om alferne, Alv den gamle og Alvheim har han på samme uheldige sted som Sǫgubrot, lige til forklaringen af ordet »elv« som opstået af »alf« og efterretningerne om de to elves løb. Altså har også Arngrim haft den overarbejdede tekst.

Lagmand Hauk Erlandsön har i sit store samlingshåndskrift Hauksbók (AM 544 4⁰) skrevet en þáttr af Ragnars sonum (Fas I 345—60). Dennes fremstilling af politiske forhold afviger stærkt fra den særskilt forfattede Ragnarssaga, men stemmer overalt med Arngrim: Ragnar kommer ung på tronen, men sikrer sig mod grådige naboer ved svogerskabet med kong Herraud; han gör naboerne til til sine lydkonger; mens Ragnar er på vikingtog, overfalder hans sönner Erik og Agnar deres faders lydkonge i Upsala, kong Eystein, men finder døden; de yngre sönner har först i faderens fraværelse tilrevet sig magten over Sælland, men på Aslaugs opfordring gör de hævntog mod Eystein; endelig

rigets deling mellem brødrene, således at Hvitsærk får Reidgotland og Venden. Arngrim kan ikke have udskrevet denne skildring af Hauks skrift (ti han kender ikke dennes beretning om Sigurd orm-i-öjes død); han må have benyttet en med Hauksbók beslægtet kilde[1]. Denne kilde kan ikke være nogen anden end Arngrims kompendium; ti Sǫgubrot, der fandtes at være identisk med kompendiet, forbereder i slutningen af Hrings historie den politiske situation, hvormed Ragnars levned hos Hauk og Arngrim begynder: den skildrer tilbagegangen i kong Hrings sidste år og Englands løsrivelse. Foruden denne med Arngrim beslægtede kilde har Hauk ejet en Ragnarssaga, hvortil han henviser for den udførligere fremstilling af Ragnars giftermål med Tora *(sem segir i sǫgu Ragnars konungs)*; denne saga har rimeligvis været den samme som den os foreliggende Ragnarssaga; ti trods den store forskel i meget andet træffer vi enkelte ytringer, der minder stærkt om den; således tilföjelsen til Aslaug »*er sumir* [ɔ: Ragnarssaga] *kalla Randalín*«, og den oplysning, at hun fik navnet, da hun drog på hævntoget til Sverig (Hauk s. 351, Ragnarssaga s. 270). — Disse efterretninger findes ikke hos Arngrim; derimod har han en hel del, som ikke findes hos Hauk: 1) Ragnar har en sön Rognvald, der dør för faderen på hærtog med sine brødre, 2) kong Eysteins troldko og hvorledes Ivar benløs fælder den, 3) Ragnars skilsmisseplaner og Sigurd orm-i-öjes fødsel, 4) Ragnar siger i dødskvadet, at han har kæmpet i 51 slag, 5) den by, som Ivar benløs bygger på oksehudens plads, er London (ikke York, som hos Hauk og Sakse). Alle disse træk genfindes i Ragnarssaga, og Arngrim må have lånt dem derfra. I den nuværende sammenhæng hos Arngrim passer de derimod dårlig: Ragnars bejlen til Eysteins datter og hans pludselige

[1] Förtst i slutningen af sit liv lærte Arngrim Hauksbók at kende (A. Jonsson, Specimen Islandiæ historicum (1642) s. 154; jf. Biskupasögur I xii).

opgiven deraf fremkalder — efter Ragnarssaga — fjendskabet; men efter Arngrim (og Hauk) er Ragnar og Eystein gode venner, og det er kun hans oprørske sönner, der overfalder svenskekongen; også den sære måde, hvorpå Arngrim fortæller Ragnars bejlen bag efter de påfølgende kampe, vækker formodning om, at det er tilföjet efter en anden kilde. —

Arngrims k. 16—19, hele beretningen om danske konger fra Godfred til Gorm den gamle, slutter sig mærkelig nöje til det i Óláfs saga Tryggvasonar optagne stykke om danske oldkonger [1]. Forfatteren til Óláfssaga har ikke selv forfattet dette afsnit; han havde jo ingen grund til omhyggelig at samle Adam af Bremens efterretninger, at øge dem efter fremmede årbøger og danske klerkeefterretninger og at sammenarbejde dem med de sparsomme indenlandske overleveringer. Sagaforfatteren må her, som så mange andre steder, have gjort et udtog eller snarere en afskrift af et kendt skrift, i dette tilfælde snarest af en Danmarkshistorie. Samme beretning om danske konger findes for resten benyttet i en anden kilde, nemlig islandske årbøger [2]. — Arngrims fremstilling slutter sig helt igennem meget nær til Óláfssaga, men har taget enkelte notitser fra årbøger. Gennemgår man de enkelte læsemåder, ser man, at han har benyttet to kendte kilder: Flatøbogens Óláfssaga og årbøgerne

[1] K. 60—65, Fms I 105—19; den för — s. 142 — nævnte afskrift deraf Fms XI 405—9.

[2] De islandske årbøger er oprindelig udarbejdede i 13de årh.s slutning; men ingen efterretninger om danske oldkonger er fælles for dem alle. En redaktion har taget efter Adam af Bremen og andre latinske kilder (annales regii; kong Haralds dåb er den förste begivenhed af Danmarks historie); en anden har gjort udtog af det nysnævnte stykke i Olav Tryggvesöns saga (ann. Reseniani, ann. vetustissimi, Gottskálks annáll; begynder med kongefejden 810); en tredje har indført begivenheder fra Ragnar lodbroks historie; sammenstykning af to og to af disse kilder findes i Lögmanns

i samme håndskrift[1]. Flere fejl i disse to skrifter har han rettet efter en tredje kilde (der dog har givet ham enkelte nye fejl: Rørek for Hårek II); ja det synes, som om han foruden Flatøbogen har haft to kilder: en, som har bevaret kong Hrings (ɔ: Anulos) navn, og en, som har omdannet kampen mellem Hring og Sigfred til en fejde mellem Hemming og Godfred. Sådanne afvigende tekster kan have været andre (nu tabte) håndskrifter af Olavssaga; det ligger dog lige så nær at tænke på den bag Olavssaga lig-

---

annáll og Skålholtårbøgerne; alle tre redaktioner findes forenede i Flatøbogen.

[1] At det er Flatøbogens tekst af Óláfssaga, som Arngrim benytter, ses på mange steder: Gutthormr bróðir [rettere: bróðurson] hans barðisk við hann; herjuðu Danir ok Norðmenn á land þat er Norðmenn kalla Borgund [Kerlingaland]; Hlöðvir drap af herinum iiii [xiiii[þúsundir; at ráði Aganippus páfa; Sigurðr átti Helunu [Blæju] dóttur Ella konungs. Flatøårbogen (jf. G. Storm, Islandske annaler s. xxxv) kendes paa notitsen 810: dráp Friðreks [Hrœreks] Frísahöfðingja. Ligeledes må det være den, Arngrim hentyder til, når han siger at Ragnar kom på tronen »810 eller deromkring« og »rådte for riget i 37 år (længere kan han nemlig ikke godt — ifølge vore årbøger — have været konge)«: denne henvisning til en maksimumsgrænse forklares os af Flatøårbogen, der lader Ragnar herske fra 809 eller 812 og til 845; når bægge yderårene tælles med, udgör det jo 37 år. [Også i Lögmanns annáll udgör Ragnars kongetid 37 år; men havde A. villet følge den, kunde han jo have sat selve årstallene 813—850]. I lighed med disse bestemte tilfælde må vi også spore Flatøårbogen på forskellige punkter, der afviger fra Óláfssaga: han lader Hårek blive konge 860, rimeligvis ved at gå mellemvejen mellem Flatø-årbogens 859 og Flatø-Olavssagaens 861 (desuden har han kendt det sædvanlige årstal 862, ti Ansgars død *þremr vetrum eptir* henfører han til »863 eller 865«. De 8000 faldne i året 900 kan han på samme måde have lavet af Fl.-sagaens 800 [r. 900] og årbøgernes *margar þúsundir*. Normannerfreden »omtrent 889« og Rolvs død »ved samme tid« kan da næppe heller have anden kilde end Fl.-årbøgerne 888 og 897.

gende Danmarkshistorie, og at denne må være stærkt i slægt med Arngrims kompendium, får vi sandsynlighed for ved at se dens store overensstemmelse med den nysnævnte Þáttr af Ragnarssonum. — Det er dog mest blandt de förste (fra Adam af Bremen hentede) konger, at Arngrim har afvigelser; for det følgende gengiver han meget nöje Flatøbogens Olavssaga, ikke blot med dens skrivfejl, men også med dens bevidste udeladelser: den kortere fremstilling af Knud Danaasts Englandstog og den fuldstændige forbigåelse af Gorm den gamles krige. Her kan der have manglet blade i hans anden kilde.

Det er interessant at sammenligne Olavssagaens (og Arngrims) fortælling om det 9de og 10de årh. med Hauks beretning om Ragnarssönnerne. For största delen følges de næsten ordret ad lige fra Ragnarssönnernes rigsdeling og indtil Gorm den gamles erobringer og Gormssönnernes Englandstog. Hauksbók er dog noget fyldigere i sine beretninger; dels har den benyttet nordisk overlevering: skjalden Sighvats Knútsdrápa og sagn om Helge den hvasse og hans efterkommere ned til Harald hårfager; dels har den benyttet fremmede årbogsefterretninger på en overordenlig fri måde og indarbejdet deres efterretninger i den nordiske overleverings rammer[1]. Den modsatte fremgangsmåde finder vi i Olavssagaen og Arngrim: hele det förste afsnit er genfortælling efter Adam af Bremen, kun navnene iklædte lidt mere nordisk dragt; i denne fremstilling er så indföjet efterretningen om kong Frode og pave »Agapitus«, der er hentet fra danske årbøger (SRD I 368). Hele denne Adamske overlevering finder vi ikke spor af hos Hauk; så hans kilde må være uafhængig deraf og ældre. Sammenhængen er da den,

[1] Ivar benløses »to frillebårne brødre Yngvar og Husto« der »pinte den hellige kong Edmund efter Ivars bud« er jo ikke andre end selve Ivar (i engelsk form Ingvar) og hans broder Ubbe; »kejser« Arnulfs sejr, hvor »Sigurd«, »Gudrød« og 100000 »Daner og Nordmænd« faldt, stammer fra tyske årbøger.

at der först er forfattet en skildring, der grunder sig på islandsk overlevering, men også udnytter skjaldevers og latinske årbøger; den giver så fyldig en fremstilling af begivenhederne, som den er i stand til; senere er der gjort en kortere krønike, sammenarbejdet af sagaen, Adam af Bremen og danske årbøger. Af denne sidste krønike har vi en vistnok ordret afskrift i Olavssaga (og Arngrim); derimod har Hauk som sædvanlig handlet friere i hvad han vilde medtage og hvad han vilde udelade, f. eks. findes Gorms udryddelse af småkonger i Jylland, men ikke de enkelte kongers navne som i Olavssaga.

Hermed er vi nåede til det afsnit i Arngrims værk, hvor den velkendte Knytlingasaga optræder som hans kilde, först sammen med Jomsvikingasaga, snart efter helt alene. Arngrim ender, ligesom sagaen, med Knud den 6tes sejr over Bugislav; et tillægskapitel handler om »biskop Absalons forfædre« (udtog af Krókarefssaga), et andet tillæg meddeler en Danmarksbeskrivelse efter Knytlingasaga k. 32.

Vi skal nu samle resultaterne af alle disse undersøgelser og sammenstillinger. For Arngrims vedkommende har vi påvist særlige kilder for enkelte afsnit (Hervararsaga, Ragnarssaga, Flateyjarbók); men i langt flere tilfælde har vi fået Arngrims ytring om et samlet kompendium som hans kilde stadfæstet ved skrifter, der også viste hen til en större Danmarkshistorie eller Skjoldungasaga. Desuden har disse tekstsammenstillinger godtgjort, at Arngrims værk — i endnu langt höjere grad end man kunde formode — er en tro gengivelse af kildeskrifterne. De politiske bevæggrunde, der tillægges styrerne, og det lidt kunstige system af over- og underkonger kunde let være lavede sammen af en historiker i 16de årh.; men vi har genfundet samme fremstilling i de middelalderlige skrifter.

For værdsættelsen af de ældre islandske kilder er dette resultat af stor betydning. I Arngrims sammenhængende fortælling har vi fået en hidtil savnet målestok for de

spredte literaturstykkers sammenhæng. Vi vil dele dem i 1) de, der helt stemmer med Arngrims kompendium; 2) de, der i hovedtræk stemmer dermed, men giver en udførligere fremstilling, som Arngrim ikke kan have kendt; 3) de, der giver en helt forskellig fremstilling.

Med Arngrims kompendium stemmer:

Stamtavler »frá Adam«.
Upphaf allra frásagna.
Frá Hrólfi kraka, i Edda.
Sǫgubrot.
Óláfs saga Tryggvasonar.
Årbøger.

En nærbeslægtet men fyldigere fremstilling haves i:

Gróttasǫngr med prosaindl.
Rígsþula.
Ynglingasaga.
Alfeslægtens stamtavle.
Þáttr af Ragnarssonum.

De fra Arngrims kompendium afvigende er følgende:

Langfeðgatal.
Hrólfs saga kraka.
Ragnars saga loðbrókár.
Hervararsaga.
Jómsvíkingasaga.

Forholdet mellem den förste og den anden af disse grupper har vi allerede oplyst gennem de enkelte steder: de svare til en mere kortfattet og en mere fyldig affattelse af samme skrift; den udførligere fremstilling er den ældre af de to, og den krønikeagtige er den yngre. Modsætningen mellem dem har vi mødt gang på gang: Grottasǫngr overfor Upphaf, Ynglingasaga og Rígsþula overfor Arngrim, Alfestamtavlen overfor Sǫgubrot, Hauksbók overfor Olavssaga. Tydeligst påpegedes aldersforholdet ved de to sidste; men det er også kendeligt ved de andre. I Upphaf og Arngrim, der lader som de ikke kender kværnsagnet, møder vi dog et citat af Grottesangen (*eingi vildi mann drepa þó að sæi fyrir sér bundinn*

fǫðurbana sinn eða bróður), og dens usåede agre og »alskens malm i jorden» er vel kun et forsøg på at omsætte rigdomskværnen i rigtig historie. Vi forstod Arngrims ufuldstændige oplysninger om kong Dan ved hjælp af Rígsþula, hans løse efterretninger om Sverig ved hjælp af Ynglingasaga, forstod Sǫgubrot ved hjælp af Alfestamtavlen. På alle disse punkter sporer vi en ældre og en yngre affattelse af et og samme håndskrift, den hos Snorre nævnte Skjǫldungasaga. Dette stemmer med de kronologiske holdepunkter: Ynglingasagas (ɔ: den ældre) Skjoldungasaga har været til för o. 1220; den er benyttet i Eddahåndskrifterne, hvis redaktion snarest går tilbage til 13de årh., og i Hauksbók o. 1300. Den yngre Skjoldunga er benyttet i skrifter, der alle er fra 14de årh. eller höjest fra slutningen af 13de[1].

Begyndelsen på den yngre Skjoldunga er selvfølgelig Odins indvandring og kong Skjold; dens afslutning skal vi nu se at finde. Gudbrand Vígfússon opdagede i 1877, at de under navnet Sǫgubrot bevarede blade ikke var andet end en del af håndskriftet AM. 20 af Knytlingasaga, og at dette håndskrift altså havde indeholdt Danmarks historie såvel i oldtid som i middelalder; samme forfatter påpegede, at Knytlingasagas nuværende begyndelse ikke kunde være den oprindelige. Hvad vi da måtte formode, at Knytlingasaga egenlig skulde omfatte hele Danmarks historie lige fra Skjold, det får vi nu udtrykkelig hjemmel for, idet Arngrim taler om »det kompendium, hvorefter han har skrevet Regum Daniæ Fragmenta«; og selve Arngrims tekst repræsenterer den fuldstændige Knytlinga eller, som vi vel bör sige, den fuldstændige Skjoldunga.

---

[1] Eddahåndskrifternes stykke *Frá Hrólfi kraka* og stamtavlerne »frá Adam« (ældste redaktion går til Egil Solmundsön, † 1297) viser ikke indre kendemærker på, om de tilhører den ældre eller den yngre Skjoldunga. Stykket om Rolv er rimeligvis taget fra samme kilde som det om Frode: den ældre Skjoldunga.

At Skjoldungsagaens yngre bearbejder er den samme som Knytlingas forfatter, er ikke blot på forhånd sandsynligt, men støtter sig også på ligheder i enkeltheder; således har bægge værkers forfattere benyttet danske årbøger. Vi kan da fastsætte tiden for Skjoldungas yngre bearbejdelse noget nærmere: den ligger i den förste menneskealder efter Valdemar Sejrs død (1241) og vel snarest senere end 1257 (Håkon den unges død).

Også den ældre Skjoldungasaga må have begyndt med Odins indvandring; det var jo »ophav til alle frasagn i den norröne tunge, at Tyrker og Asiamænd bosatte sig i Norden«. Det förste udførlig fortalte stykke er kong Frodes kværn, hovedafsnittet har Rolv krakes liv udgjort, om hans bedrifter er der jo »fortalt langt i Skjoldungasaga«; men også om de andre Skjoldungkonger har der været ikke så lidt at melde, måske hele Ingjald ildrådes og Ivars historie i Ynglingasaga stammer herfra. Sagaen har også indeholdt Ragnars og hans sönners historie; men hvor den slutter, har vi hidtil ikke fået nogen oplysning om. Her er det vigtigt, at vi fæster blikket nærmere på det sidste skrift i den ældre Skjoldungsagas gruppe: *þáttr af Ragnarssonum*. Her finder vi först Ragnars historie, så hans sönners, og ind imellem disse en mængde oplysninger om de nordiske landes senere historie; og med Helge den hvasse, der reddede Sigurd orm-i-öjes mærke ud af nederlaget, vandrer sagaen så til Norge, hvor vi hører forskelligt om hans ætmænd lige til Harald hårfager. Det synes næsten, som forfatteren har nedskrevet, hvad der tilfældig løb ham i pennen, så overgroet er Ragnarssönnernes skæbne med senere begivenheder.

Dog — fejlen er ikke sagamandens; det er kun os, som er for nær på til at overse fortællingen. Set som skildring af Ragnarssönnernes liv mangler den enhed; men opfatter vi den som hele Skjoldungsagaens slutning, er de enkelte stykker bedre på deres plads. Da afsluttes den gamle Skjoldungtid med Lodbroksönnernes rigsdeling; og sagamanden følger de

forrige Skjoldunglandes skæbne et stykke ned i tiden. Fortællingen om Sigurd orm-i-öjes fald sætter han med vilje sidst (efter Danmarks og Englands senere historie), fordi han da gennem Helge den hvasse og Sigurd hjort kan følge handlingen ned til Harald hårfager. En sådan slutning hører netop med til sagastilen. Det er ikke blot Islændingesagaerne der slutter med sagaens sammenhæng med efterslægten; alle de ældre heltesagaer skal også have denne fortsættelse ned i historisk tid — på én gang en forbindelse med sagafortællerens tid og en isolerskammel derfra, — og hvis de ikke har den i deres egen handling (Sǫrlaþáttr, Nornagestsþáttr) eller i særlig dertil dannede poetiske optrin (Ragnarssaga), dannes forbindelseskæden af historisk stof: Hervararsaga fortsætter sig ned i Skjoldungætten og de svenske konger, Halvssaga slutter med et par landnamsmænds byrd; og der kan ikke være tvivl om, at også Skjoldungasaga har haft en afslutning med bestemt hvilepunkt: det er det, der foreligger i Hauksbók. — Her så vi altså omridsene af Skjoldungsagaen, för den indgik i Knytlingaforfatterens arbejde.

5. Den islandske overlevering af Skjoldungsagnene.

Vi kender nu ret godt den yngre Skjoldunga; vi har set den, snart i dens egen skikkelse, snart let tilhyllet med latinens klædebon. Vi kender dens omhu for historiens skelet, dens interesse for politiske forhold, dens lyst til navnetydninger o. s. v. Kun i langt svagere omrids står den ældre Skjoldunga for vort blik; den kendes kun under et dække — Edda, Ynglingasaga og Hauksbók, — der lader os skimte de store udlinjer af dens vækst, men ikke lader os følge hvert enkelt træk. Men på disse få omrids var det, at vi skönnede den yngre sagas lighed med sin moder, ligheden sådan som en efterkommer ligner den mere fuldvoksne grundtype. Ledede af denne samstemning vil vi prøve, trods det tilslørende dække at skue hende ind i sjælen.

Vi finder stor lighed med den yngre saga. Der er den samme politiske interesse, samme omhu for at alle forhold skal passe i hinanden til sammenhængende handling; her er sagamandens nöjagtige tidsbestemmelser, f. eks. årsopgivelserne fra Rolv krakes barndom. Hele den omhyggelige sammenpasning af danske sagnkonger med samtidige svenske Ynglinger er sikkert vor sagamands værk; vi finder den ikke blot overalt i Ynglingasaga, men sporer den også i Grottasǫngr's indledning. At skrive historie har först og fremmest været forfatterens opgave.

Denne historiske sammenhæng gennem hele Skjoldungtiden er sagaens ejendommelighed. Vil vi værdsætte sagaen, spörger vi allerförst: har sagamanden selv bragt denne sammenhæng til veje, eller hviler den på samlet overlevering? Svaret herpå får vi ved at sammenligne först og fremmest andre islandske efterretninger om Skjoldungerne, dernæst også fjærnere kilder.

Vi finder Skjoldungas kongerække bekræftet i de andre skrifter. Langfeðgatal stemmer helt igennem i kongerækken og — på et enkelt punkt nær — også i slægtskabsforholdene. Rolv krakes saga stemmer ligeledes; kun gör den sin kong Frode til Halvdans broder, ikke til hans brodersön som de to andre kilder. Hervararsaga har forvansket nogle af de mindre vigtige konge- og dronningnavne men har i det hele samme bygning af Skjoldungslægten. De på Island bevarede oldkvad (Grottesangen, Bjarkemål, Bråvallakvadet og Hyndluljóð) stemmer helt med prosaskrifterne og viser os, at i alt fald væsenlige stykker af denne kongerække er ældre end sagaernes tid. Den islandske overlevering møder altså overalt med samme — fra danske sagn stærkt afvigende — stamtavle af Skjoldungslægten; og så vidt det kan ses nu, har Islændingene haft samme overlevering vel et par hundrede år för sagaernes nedskrivning.

Ejendommelig for den islandske overlevering er ikke blot en bestemt stamtavle i modsætning til danske Skjold-

ungsagn, men også en egen politisk opfattelse. For danske sagnfortællere i 12te årh. er Skjoldungætten en fortløbende række af herskere over hele Danmarks rige. Islændingene knytter til Skjoldunger småriger, Danmarks samlede rige, nydelte småriger og store erobringsriger i broget afveksling; og disse forskellige riger knyttes til forskellige grene af Skjoldungætten, hvis indbyrdes kampe fremkalder denne stadige omdannelse.

Denne kamp mellem Skjoldungrigernes drotter er fuldstændig fremmed for dansk overlevering, men hos Islændingene er den hovedæmnet. Dette forhold er måske ikke för fremtrådt i sin grelhed; men nu, da for förste gang en sammenhængende islandsk Skjoldunghistorie offenliggöres, ligger det åbenlyst. Lad os en gang følge hovedtrækkene af Skjoldungas fremstilling. Lejrekongedömmet på Sælland grundlægges af Skjold og fortsættes i slægten under Fridleiv, Frode og Herleiv; så optræder for förste gang to grene af slægten (fra Håvard til Vermund eller Olav lítilláti, og fra Leiv den frøkne til Åleiv lítilláti)[1]. Kampen begynder, da Dan mikilláti, sön af kong Rig, dattersön af Danp på Danpsted i Reidgotland (Jylland), ægter Vermunds datter Olov, fælder Åleiv lítilláti og således vinder hele Danmark, som får navn efter ham. I den følgende tid vinder to gange danske kongesönner Upsalariget, medens deres broder sidder på Danmarks trone. Under kong Ingjald deles Daneriget, idet hans frillebårne broder Halvdan tilriver sig Skåne og dernæst får tredjedelen af riget som lön for sin faderhævn. Der udvikler sig nu en hel række af kampe mellem Halvdansætten og Ingjaldsætten: 1) Ingjald overfalder og fælder Halvdan, 2) Halvdans sönner Hroar og Helge, der har været

---

[1] Arngrim kender i denne tid ikke mere end ét kongesæde, han lader Frode og Vermund blive Leivssönnernes efterfølgere; men dette er en følge af hans misforståelse, at der er to konger Dan og to konger Åleiv.

skjulte på en ø ved Skåne, fælder Ingjald, 3) Ingjalds sönner Hrørik og Frode fælder Hroar (herefter mangler en kamp: Rolv krake har sikkert hævnet Hroars død), 4) Rolv krakes kæmpe Bodvar fælder Ingjalds sön Agnar, 5) Hrørik, Ingjalds sön, kæmper med Hroars sön Valdar, de slutter fred, Valdar beholder Skåne, Hrørik Sælland. Om de følgende slægtled mangler vi helt nærmere efterretninger, og dernæst hører vi om kampe indenfor den skånske gren af kongeætten: Gudrød fælder sin broder Halvdan snjalle, men falder selv for Halvdans sön Ivar vidfadme, der nu med Skåne som midtpunkt danner et stort erobringsrige, også Sællandskongerne Helge og Hrørik bukker under for hans svig og vold, Aude (Hrøriks hustru og Ivars datter) redder sin lille sön Harald bort til Rusland. Efter Ivars død vinder denne Harald (hildetand) riget, til han endelig falder mod Ivars sön Sigurd Hring i det store Bråvallaslag; dermed ender Skjoldungernes ættefejde. — Alle de sidste Skjoldungers riger er af stort omfang; Halvdan snjalle er den förste, som også hersker over Nordhumberland; hans sön Ivar vidfadme underlægger sig »al Sviavælde og al Danevælde, en stor del af Saksland, alt østerriget og femtedelen af England«; Harald hildetand föjer dertil Venden, og endnu et slægtled længer holdes erobringsriget sammen, för Lodbrokssönnerne udstykker det mellem sig.

Af alle disse kampe vil vi nu udvælge det afsnit, der snarest må kaldes hovedstykket, og følge det gennem de forskellige overleveringer. I Hrólfs saga kraka genfindes Skjoldungfejdens hovedoptrin, om end i en temmelig usammenhængende form: 1) Frode fælder sin broder Halvdan, 2) Halvdans sönner Helge og Hroar indebrænder Frode, 3) Hrok, sön af Halvdans datter Signy, fælder sin morbroder Hroar i hans rige, Nordhumberland, 4) Helge lader Hrok lemlæste, 5) Hroars sön Agnar optræder, men sagamanden har glemt at fortælle hans senere skæbne.

Om de senere prosaskrifter fordunkler ættefejden, lader oldkvadene den træde des klarere frem. Fremfor alle er der

Grottesangen, hvor de to jættemøer maler krig og stridsmænd frem mod Frode; i deres sidste spådomsord er netop frændekiven indesluttet:

> Mǫlum enn framar,
> mun Yrsu sonr
> vígs Halfdanar
> hefna Fróða.

Den hævn for Halvdans drab, som Yrsasönnen Rolv bringer over Frode, — forudsætter netop Skjoldungas beretning om fejden og indeholder det hidtil savnede led i frændekampen.

Går vi herfra til Bjarkemål, overskrider vi den islandske literaturs grænser og træder på dansk grund. Men også her møder vi spor af fejden. Agnar Ingjaldssön, som Bodvar Bjarke fælder, tilhører jo efter Skjoldunga den mod Rolv kæmpende slægt; og den gerrige kong Rørik, som Rolv overvinder og fratager hans skatte (Sakse s. 97), kan ikke være nogen anden end Islændingenes Hrœrekr hnøggvanbaugi (den ringkarrige), Ingjalds sön; her kender Bjarkemål altså to Skjoldunger, der fører åben krig mod hinanden.

Men selv den yngre danske folkeoverlevering, som den ligger for os i Sakses, Svend Ågesöns og Lundeårbøgernes optegnelser, — hvor lidt den ellers vil vide af småkongeriger og fejder i kongeætten, — den indeholder dog ikke så få træk, der peger tilbage til den islandske sagnform. Lad os först tage Sakses fortælling i 2. bog af Danmarkshistorien (s. 80). Kong Halvdan dræber sine to yngre brødre Skate og Ro og er da ene om at råde for riget. Dette er det eneste bevidste træk af frændekamp; men desuden er der optrin, som svarer til Islændingenes frændekampsoptrin: 1) Kong Hodbrod af Sverig overfalder kong Ro og fælder ham i det tredje slag, Ros broder Helge kommer hjem fra viking, skjuler sin lille sön Rolv i Lejreborgen og kæmper så mod Hodbrod i et stort søslag, hvor Hodbrod falder; Helge får da navn af »Hodbrods bane«, ligesom han tidligere havde navn af

Hundings, Svenskerne undertvinges; 2) ved Agnar Ingjaldssöns bryllup med Rolvs søster Rut udæsker Agnar kæmpen Bjarke, men fældes af ham, Bjarke får da Rut. Hvem denne Agnar Ingjaldssön var, véd den danske fortælling ikke noget om; vi må søge forklaringen hos Islændingene; og ud fra Skjoldungas fremstilling af familieforholdet forstår vi, at det for Bjarke var en fortjeneste at skaffe Rolv af med denne svigersön, de gamle modstanderes frænde der nu bejlede i tillid til sin kæmpestyrke. Kong Helges tilnavn »Hundings og Hodbrods bane« er lånt fra en helt anden sagnhelt; og når kong Ros banemand nævnes Hodbrod, må det efter al rimelighed have fortrængt et i Skjoldungsagnet hjemmehørende navn; her byder den islandske overlevering, støttet af Bjarkemål, os Hrørik som navnet på Hroars drabsmand. — Af de andre danske kilder kender Sven Ågesön Haldans broderdrab (broderen hedder Frode, ligesom i Hrólfssaga); den roskildske Skjoldungkrønike (SRD I 224) mindes ikke noget af disse optrin, og den gör endogså fejl i stamtavlen for disse kongers vedkommende. Jo fyldigere de danske kilder er, des flere spor viser de af den gamle frændekamp; men selv i den bedste overlevering er det kun spredte træk uden indbyrdes sammenhæng; en nylavet og ufuldkommen tilknytning til helt andre begivenheder prøver undertiden at erstatte det brudte bånd; vi ser klart, hvorledes frændekampens træk efterhånden uddør af den danske overlevering, — efter at forestillingen om Danmarks rige som en enhed har borttaget dens grundlag.

Vi har nu vandret Norden rundt og overalt stødt på spor af Lejreskjoldungernes kamp med Frode-Ingjalds-ætten; det er overalt frændefejde, der splitter riget og hærjer kongeætten. Vi har dog endnu en kilde tilbage, der ligesom fører os udenfor eller bagom den nordiske Skjoldungdigtning; det er den engelske overlevering, der forligger os i kvadene Beovulf og Vidsid. Her træffer vi to kæmpende folkestammer og kongeslægter. Danerne med Skjoldungerne i

spidsen står overfor Hadbarderne med deres konger. Over Danerne hersker Healfdene, Hroðgar, Halga og Hroðulf (med samme indbyrdes slægtskab som de nordiske kilders Halvdan, Hroar, Helge og Rolv); over Barderne hersker Froða og Ingeld. Bardekongen Frode falder i kamp mod Halvdan; fejden endes, da Hroar giver sin datter til Frodes sön Ingeld; men ved selve bryllupped blusser det gamle fjendskab op mellem folkene, Ingeld bliver overvunden af Hroar og Rolv, og Hadbardernes magt bliver tilintetgjort i et slag ved borgen Heorot (ɔ: Lejre). Den engelske overlevering kender altså også Frode-Ingjald-slægten som Halvdan-ættens stadige modstandere; men her er den ikke en gren af Skjoldung-ætten; men kongeslægt for en egen folkestamme, Barderne. At dette er sagnets ældste, sikkert med virkeligheden stemmende form, kan godtgöres ad mange veje.

Her slår jeg da fast. at disse Skjoldungsagn nu kendes på tre trin i deres udvikling:

1. i engelske kilder: sagn om Skjoldungættens (Halvdans, Hroars og Rolvs) kampe mod nabofolkets konger Frode og Ingjald.

2. i den nu fremdragne islandske kilde: Skjoldungættens ene gren (Halvdan, Hroar, Rolv) kæmper mod den anden gren af ætten (Frode, Ingjald).

3. i de danske kilder: de to grupper af Skjoldungkonger Halvdan-Hroar-Rolv og Frode-Ingjald hersker over hele Danmark og lever til forskellig tid.

Sagnets tre udviklingstrin synes at svare til tre tider i dansk historie: 1) Skjoldungættens kampe mod nabofolkene er smårigernes og stammernes kamp indbyrdes. 2) Så samles alle heltene i en Skjoldungslægt, ligesom riget samles og opnævnes efter Danerne; ja vi kan sige det nærmere: Skjoldungheltenes indbyrdes kamp svarer til det 9de århundreds ødelæggende kongefejde i Danmark. 3) Endelig møder vi i den middelalderlig danske heltedigtning en samlet konge-

vælde, svarende til den rigsenhed, folket var ved at arbejde sig frem til.

Endnu langt mere svarer Skjoldungdigtningens udviklingstrin til hele udviklingen i de gotiske og nordiske folks heltedigtning. I den ældste skikkelse er den minder om Danefolkets bedrifter i strid med naboer, ligesom Langobardernes heltesagn i Povl Varnefreds krønike, som Anglerne i de engelske oldkvad; den hele folkestammes ypperste minde fra denne tid er Bjovulfs storværker. Denne nationale heltedigtning foreligger ikke i nordiske Skjoldungkilder og næppe i nordisk digtning i det hele, undtagen i Uffesagnet, der slet ikke synes at have været genstand for den rige digtning af kvad som andre heltesagn. Skjoldungsagnenes andet udviklingstrin, det i islandsk literatur kendte, er ættefejden. Det er også den, der foreligger i vore oldkvad, Bjarkemål og Grottesangen, så den må kaldes Skjoldungdigtningens blomstring. Ser vi ud over hele den nordiske heltedigtning, møder vi samme hovedmotiv: kamp eller svig mellem frænder (og dette er naturligt hos et folk, hvor frændetroskab sættes höjt, brud på den fremkalder livets store sammenstød). Digtningen bliver mere tragisk, det er heltens undergang, hvorom det toner i skjaldens kvad. Nationalitetstanken bliver svagere; i den genfødte Helge Hundingsbane ser ingen folkestamme sin forkæmper; det er personlighedsideer af heltens vågnen til stordåd, af frænders svig og hustrus trofasthed. Svarende til nye ideer kommer ny form; det fællesgotiske epos udvikles i Norden til de halvt dramatiske, halvt folkeviseagtige kvad, vi ejer i den ældre Edda. Hvis det gamle gotiske epos er at ligne med de homeriske digte, svarer denne nordiske literatur til de græske tragikere. — Denne ejendommelige nordiske heltedigtning er det, Skjoldungasaga åbner for os. I den senere danske overlevering er det tabt; digtningen har døende böjet sig tilbage mod sit udspring, det nationales storværk. —

Hvor værdifuld den islandske Skjoldungsaga end er, den er selvfølgelig ikke på alle punkter at foretrække for enhver anden kilde. Det vil være let at påvise, at den i sin stræben efter at fremstille sammenhængen i Skjoldunghistorien har knyttet enkelte personer eller handlinger til, hvor de ikke hørte hjemme, eller at sagaforfatterens kronologiske og politiske fremstilling ikke overalt svarede til sagnstoffets ældre mere poetiske form. Men granskningen heraf tilhører en udførligere behandling af hele Skjoldungdigtningen. — Her har vi kun skullet pege på det væsenlige ny, Skjoldungsagaen bringer os. Vi har fået et dybere indblik i den hele digtnings poetiske karakter; og samtidig har vi fået klarere blik på, hvad det egenlig var Islændingene vidste om den danske oldtid, og hvad de ikke vidste. I dette klarere overblik ligger der en mulighed for at kunne fremstille hele den gamle Skjoldungdigtning i dens udspring, dens blomstring og dens senere omdannelse: den ældste danske kongesaga — i poesiens verden.

Efterskrift. Jeg bringer min bedste tak til dr. phil. S. Larsen, der under korrekturen har hjulpet mig til forståelse af en mængde vanskelige og forskrevne steder i Arngrims skrifter.

JYDSKE GRAVPLADSER FRA DEN FØRROMERSKE JERNALDER.

AF

A. P. MADSEN OG CARL NEERGAARD.

Paa nogle Undersøgelsesreiser, som dels Nationalmuseet, dels den antikvariske Samling i Ribe i Begyndelsen af 90'erne lod foretage i den sydvestlige Del af Jylland, opdagedes en Række Oldtidsmonumenter af en egen, hidtil ukjendt Art. Ude i Hedeegnene, hvor Plov og Spade endnu ikke havde begyndt deres for Fortidsminderne saa ødelæggende Arbeide, laa der hist og her nogle Smaahøie, som havde et Tværmaal af 3—10 m. og som kun ragede fra 30—80 cm. op over Jordens Overflade. Paa Grund af de ringe Dimensioner vilde adskillige af disse Smaahøie let kunne unddrage sig selv Archæologens Blik, hvis det ikke var saa, at de altid fandtes liggende i Grupper, 10, 20, 30, ja flere samlede paa eet Sted. Oftest vare de tillige opførte i umiddelbar Nærhed af en anselig Kæmpehøi.

Da det var øiensynligt, at med disse Smaahøie eller Tuer, som man kunde kalde i al Fald en stor Del af dem, et nyt Led skulde føies til Rækken af Fortidsmonumenter, bleve ivrige Efterforskninger anstillede for at opspore, hvad Tiden endnu maatte have levnet af dem i det paagjældende Terrain, Skads og Vester Horne Herreder. Dette viste sig, efterhaanden som Undersøgelserne skrede frem, ikke at være

11*

saa lidt. I *Skads Sogn,* syd for Varde, var der saaledes en Gravplads paa nogle og tyve Tuer; i det tilgrænsende Brøndum Sogn fandtes ikke mindre end tre Gravpladser, de to ved *Kjærsig By,* den tredie syd for *Forum*; denne sidste Gravplads havde oprindelig omfattet henved 100 Smaahøie, af hvilke dog de halve i Tidernes Løb vare næsten fuldstændig nedpløiede. Fremdeles laa der i kun faa Miles Afstand herfra i *Billum Sogn* en Gravplads paa 13 Tuer og i *Tjæreborg Sogn* en anden paa nogle og tredive.

Undersøgelsen af disse Smaahøie gav stedse det samme Resultat. Høiene vare byggede af stærkt sandet Jord, der var saa godt som fuldstændig fri for enhver Indblanding selv af mindre Sten. Hyppigst paa Bunden af dem, undertiden lidt over denne, stod der et med brændte Ben fyldt Lerkar, der snart var nedsat frit i Jorden, snart var omsat helt eller delvis med Sten, og over Mundingen undertiden var dækket med en flad Sten. Kun i en enkelt Tue (ved Skads) fandtes tre Lerkar staaende i Række.

Formerne af Urnerne lode sig sjældent iagttage. De allerfleste vare nemlig i Tidernes Løb enten knuste af de omgivende Sten, eller de vare saa skjørnede af Fugtighed og Ælde, at de strax ved Berøringen faldt i mangfoldige Smaaskaar. De faa Kar, det lykkedes at optage nogenledes hele, ere ret anselige, indtil 24 cm. høie. Underdelen er temmelig stærkt hvælvet; Halsen er kort, indbuet og adskilt fra Underdelen ved indridsede Linier. Ved Overgangen fra Hals til Bug findes eet eller to Ører; paa eet af Karrene er der ved Øret et Ornament af tre under hinanden concentrisk anbragte Buer.

Noget Udstyr havde den Døde i Reglen ikke faaet med sig i Graven; hvor det fandtes, bestod det kun af smaa og simple Sager. Hyppigst var det Jernnaale, der imidlertid stedse forelaa i rene Brudstykker, saa at deres oprindelige Form ikke kunde bestemmes; undertiden syntes det, som havde Naalene været forbundne to sammen ved en fin

Jernkjæde. Af et Par Kar optoges fremdeles nogle eiendommelige Bronzeringe med vedsiddende, lille Øsken[1].

Var Gravgodset saaledes fattigt og ensartet i sin Sammensætning, frembød det paa den anden Side megen Interesse derved, at det indeholdt Oldsager, der hidtil enten vare saa godt som ukjendte, eller hvis Tidstilling i al Fald ikke ret var belyst. Jernnaale kjendtes nemlig ellers kun i et eneste Exemplar fra hele Nørrejylland. Øskenringe af mere eller mindre tilsvarende Former forelaa vel i stort Antal, men de fleste vare fundne i Moser uden at være ledsagede af andre Oldsager, og om de forholdsvis faa, der stammede fra Grave, havdes der kun tarvelige Oplysninger, idet de ikke vare fremdragne ved sagkyndige Undersøgelser. Endelig vare Lerkarrene delvis af nye Former.

Størst Betydning fik dog disse jydske Smaahøie derved, at de viste sig at være Monumenter fra den førromerske Jernalder, en Periode, som hørte til de mindst kjendte. Kun paa den lille Ø Bornholm var der i Aarenes Løb gjort et saa stort Antal Fund, at et virkeligt Billede af dette Kulturafsnit kunde tegnes. Fra Jylland, Fyen og Sælland havdes der derimod dengang næppe halvthundrede Fund ialt, og disse vare fremdragne under meget forskjellige Forhold og vare tilmed af et saa uensartet Indhold, at almindeligere Resultater ikke lode sig udvinde af dem.

Mangelen af et fyldigt Studiemateriale maatte for Jyllands Vedkommende synes saa meget mærkeligere, som det vidstes, at en anselig Række Fund fra den førromerske Jernalder efterhaanden var kommen for Dagens Lys i Slesvig og Holsten. I 1886 havde den nuværende Directeur for Museet i Kiel, Frk. J. Mestorf, blot af samlede Gravfund fra den førromerske Jernalder kunnet give en Udsigt over

---

[1] Om disse Fund se *Aarb. f. nord. Oldk.* 1891, p. 306, 315, 319 og 321. Jfr. hermed *Aarb.* 1892, p. 211 ff.

henved 40[1]. De fleste af disse vare Fund fra store Gravpladser og bleve derved særlig oplysende for, hvilke Gravformer, Gravskikke og Oldsager der var de karakteristiske for Kulturafsnittet. Dels under flad Mark, dels under lave Forhøininger af Sten og Jord stod der eiendommelig formede Lerkar, ofte dækkede over Mundingen af en omvendt, lille Lerskaal. Mellem de brændte Ben, som Karrene indeholdt, laa der snart Bæltehager, Øskenringe eller Jernnaale — altsaa Oldsager delvis svarende til dem fra de jydske Smaahøie; snart optoges ved Siden af Bæltehagerne la Tènefibulaer af lignende Art som de i Nørrejylland sporadisk fundne.

Da Mestorf udgav sit Værk over Urnegravene, kunde det med Sandhed siges, at Nordgrænsen for Jernnaalene i det væsentlige faldt ved Kongeaaen, medens la Tènefibulaerne strakte sig længere nord paa. Nu derimod godtgjorde Undersøgelserne i det sydvestlige Jylland, at Smaahøie med Lerkar og Jernnaale ogsaa ret almindelig forekom hos os, og der var saaledes givet et nyt Bevis paa Rigtigheden af den Sætning, som Kmhr. Worsaae alt i 1865 med stor Bestemthed havde udtalt, at de archæologiske Forhold i Nørre- og Sønderjylland i de store Hovedtræk vare ganske ens[2]. Vel stode Vardeegnens Gravpladser i Henseende til Udstrækning langt tilbage for adskillige af dem hinsides Kongeaaen, saaledes for dem ved Dockenhuden og Sülldorf (i Nærheden af Altona), hvor der var undersøgt flere hundrede Grave. Men den Omstændighed, at saa mange Gravpladser alt vare fundne indenfor det lille Omraade, der havde været Gjenstand for en nøiere Undersøgelse, indeholdt i sig Rimeligheden for, at de vilde kunne findes i stedse stigende Antal og maaske ogsaa med større Udstrækning, naar de antikvariske

---

[1] Mestorf: *Urnenfriedhöfe in Schleswig-Holstein*, Hamburg 1886.
[2] Worsaae: *Om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder*, Kbhvn. 1865, p. 65.

Undersøgelser fortsattes i tilstødende Egne. Denne Sandsynlighed blev til Vished, da man naaede frem til Aarre Sogn.

Carl Neergaard.

Ca. $1^{1}/_{2}$ Mil øst for Varde i Skads Herred ligger Aarre Sogn. Terrainet er paa dette Sted gjennemgaaende fladt, Jorden stærkt sandet. Heden, som vel engang har dækket det meste af Sognet, er nu næsten fuldstændig brudt, og kun hist og her øinedes smaa, lyngklædte Pletter. Dette var Tilfældet ved Aarre og Gunderup Byer, hvor de to Gravpladser fandtes, for hvilke der i det følgende nærmere skal gjøres Rede.

Den større Gravplads laa ca. 125 m. syd for *Aarre.* Oprindelig har den haft den betydelige Udstrækning i Retn. N-S af ca. 380 m., i Retn. Ø-V af ca. 315 m. og saaledes spændt over et Areal af 10—11 Tønder Land. Nu fandtes imidlertid kun det midterste, ca. 4 Tdr. Land store Parti igjen, idet den øvrige Del var bleven udlagt til Dyrkning eller overskaaren af Landeveie, hvorved adskillige Smaahøie vare blevne sløifede. At man dog saa nogenlunde kunde iagttage Gravpladsens oprindelige Udstrækning, skyldtes den Omstændighed, at selv der, hvor Jorden længe havde været dyrket, viste Sporene af mange af de nedpløiede Tuer sig endnu ret tydelig (paa omstaaende Kort (fig. 1) ere disse punkterede).

Heller ikke det midterste Parti var ganske undgaaet Forstyrrelser. Paa to Steder vare flere Smaahøie blevne ødelagte ved Gravninger efter Sand, og i enkelte af de andre havde i ny Tid Skattegravere huseret. Urørte vare 253 Smaahøie; fra først af maa Gravpladsen imidlertid have talt omtrent et Tusende, at dømme efter de mange Høirester og efter det store Areal, over hvilket disse laa spredte.

Gravpladsen ved Aarre havde ganske samme Karakter som de tidligere nævnte Gravpladser i Skads og Vester

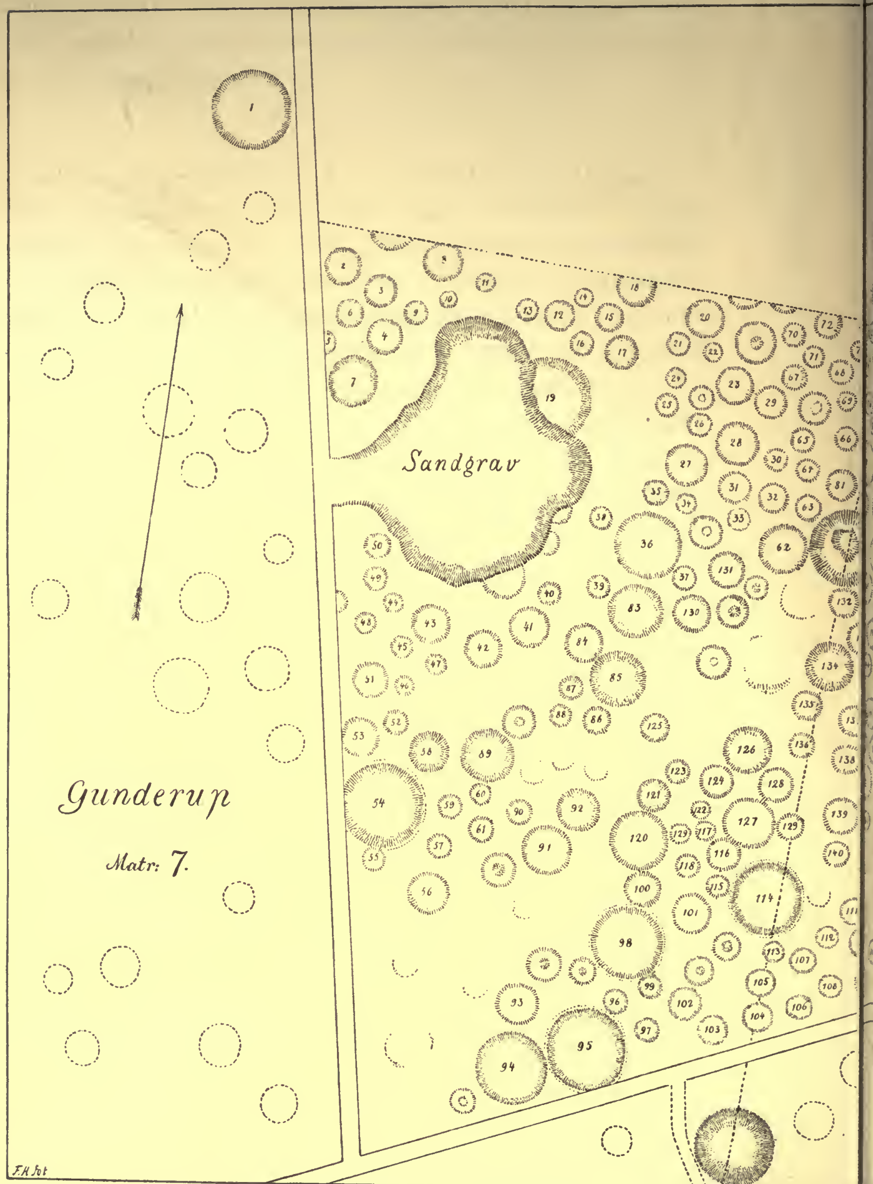
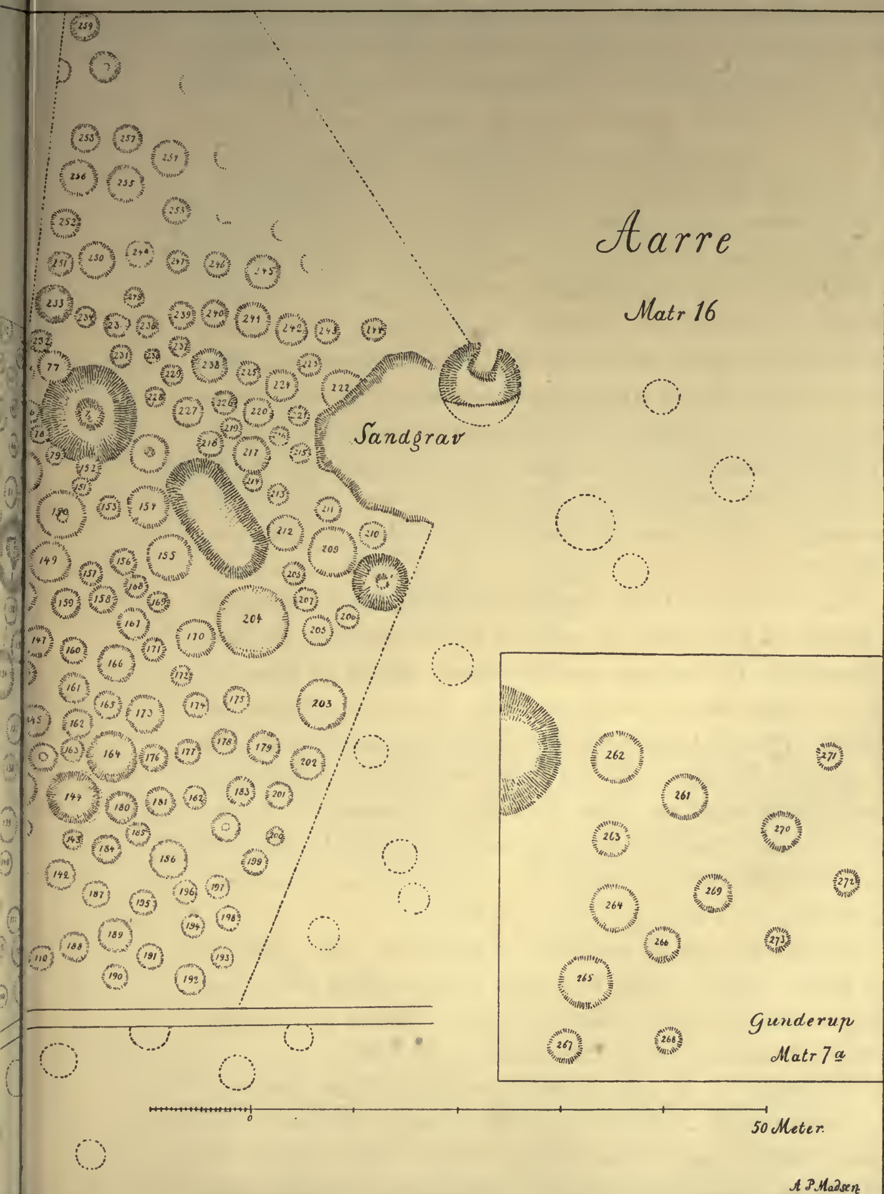

Fig. 1. Kort over Gravplad

ladsne ved Aarre og Gunderup.

Horne Herreder. Høiene havde gjennemgaaende et Tværmaal af 4—8 m. og en Høide af 30—60 cm.; de mindste vare dog kun $2^1/_4$ m. i Tværmaal og ca. 20 cm. høie, medens de største naaede op til en Størrelse af ca. 16 m. × 85 cm. Høiene laa lige ved Siden af hinanden, undertiden endog saa nær, at Foden af den ene gik lidt op ad den næstes Side. Store og smaa laa de blandede mellem hverandre. Omkring Foden af nogle af dem, navnlig af de større, saaes der i Jordskorpen en Rende paa 35—40 cm. Bredde og 15—20 cm. Dybde, et Fænomen, som ogsaa kjendtes fra nogle af de andre Gravpladser. Ligesom paa disse fandtes fremdeles paa Aarregravpladsen spredt mellem Smaahøiene enkelte anselige Jordmonumenter fra ældre Kulturperioder, saaledes een Langhøi og syv Rundhøie. Med Undtagelse af een vare de alle for flere Aar siden blevne undersøgte; det formentes, at der var fundet Oldsager af Sten i dem.

Ca. 250 m. syd for denne Gravplads laa i Nærheden af *Gunderup* den anden og mindre, kun omfattende 13 Høie. I Henseende til Størrelse svarede disse ganske til dem ved Aarre. Ogsaa her laa store og smaa blandede mellem hverandre; ligeledes fandtes der i umiddelbar Nærhed af dem en anselig Høi fra en ældre Kulturperiode. Baade paa Grund heraf og fordi Gravene i disse Smaahøie i Art og Indhold nøie stemmede overens med dem ved Aarre, ville i den følgende Oversigt de to Gravpladser blive behandlede under eet.

Høiene bestode af sandblandet Hedejord, der i Regelen var ganske stenfri. Kun i en halv Snes fandtes enten paa Bunden eller lidt høiere oppe et Stenlag, dannet af sammenkastede Haandsten; dets Udstrækning var indtil 6 m.

Undtagen i et Par Tilfælde dækkede hver Høi kun over en Urnegrav. Karret med de brændte Ben stod paa Høiens Bund, nogle faa Gange endog over denne; almindeligvis var det dog gravet et Stykke ned i Markjorden,

saaledes at dets Bund var 7—70 cm. under Høibunden. Snart stod Karret frit i Jorden, snart var det ompakket med Haandsten eller en sjælden Gang skærmet med Sten-

Fig. 2.

Fig. 3.

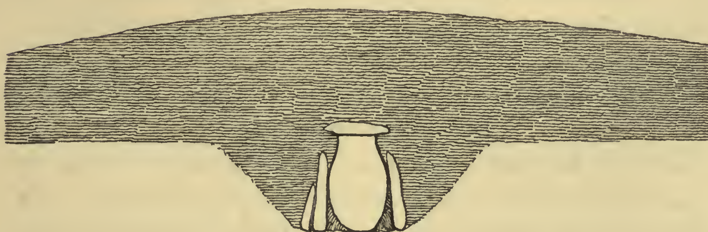

Fig. 4.

fliser. Over Mundingen var der ret ofte lagt en flad Sten; derimod fandtes kun et Par Urner henstillede paa flade Sten (se fig. 2—4). I tre Tuer, som ikke gjorde Indtryk af tidligere at have været undersøgte, var der overhovedet ikke

nogen Grav at spore. I tre andre Tuer laa der Urneskaar, men ingen brændte Ben, og i een optoges endelig to Lerkar ligeledes uden brændte Ben; disse to Kar stode i en indbyrdes Afstand af ca. 40 cm.

Lerkarrene ere utvivlsomt alle komne hele ned i Høiene. I Aarhundredernes Løb ere imidlertid mangfoldige af dem revnede, eller de ere blevne trykkede itu særlig af den flade Sten, der har været henlagt som Dække over Karmundingen. Alt i alt lykkedes det dog af de 266 Høie, som undersøgtes, at optage 79 Kar dels hele, dels i saa mange og saa store Skaar, at de have kunnet samles. Af disse 79 Kar indeholdt igjen 72 brændte Ben; 2 vare tomme, men maa efter deres Størrelse og efter deres Plads i Høien sammenstilles med Urnerne. 5 vare nedlagte i eller anbragte ved Siden af andre og større Kar; de maa saaledes opfattes som Bikar.

Urnerne have en Høide, der varierer mellem 13,3 cm. og 40 cm.; de fleste ere dog 22—31 cm. høie. Som et gjennemgaaende Træk skal det anføres, at Halsen gjerne er adskilt fra Underdelen ved en Indsnøring, ved een eller et Par indridsede Linier eller ved et svagt ophøiet, smalt Baand. I Hovedsagen kunne Urnerne henføres under følgende 9 Former.

1) I størst Antal Exemplarer foreligger en Form som fig. 6. Halsen er næsten lodret opstaaende, Randen let udbøiet. Underdelen er jevnt rundet og bredest omtrent midt paa; Bundens Tværmaal er kun lidt mindre end Halsens. Paa elleve Lerkar findes to modstillede Ører, der snart foroven udgaa fra Midten af Halsen, snart ere anbragte paa Underdelen lige under Halsen. Ørerne ere dog kun bevarede paa to af dem; paa tre er det ene afbrudt, paa sex begge. To Kar have hver kun eet Øre (afbrudt); tre ere uden Ører (paa eet er Bugen svagt indsnevret mod Bunden). Intet af disse sexten Kar er prydet med Ornamenter; et syttende derimod har lige under Halsen en Krands af indridsede,

lodretstillede Linier og paa Ørets Plads en bueformet Knop (fig. 7). En større Beskadigelse i et af Karrene, omtrent helt nede ved Bunden, er i Oldtiden bleven udbedret med en paalagt Lermasse[1]. Urnernes Høide vexler mellem 21½ og 31 cm.

2) I Forbindelse med disse Kar maa nævnes tre store, af hvilke de to have en snevrere Hals og mere rundet Underdel end de foran beskrevne, medens det tredie i det hele er noget slankere end disse (fig. 5 og 14). Alle tre Kar, som have en Høide fra 32—38 cm., ere toørede (Ørerne mangle paa to af dem). Under Ørerne paa Karret fig. 14 er der til begge Sider af dem indridset tre under hinanden concentrisk anbragte Buer, et Ornament, der er særlig karakteristisk for Lerkarrene fra de jydske Smaahøie. Som en Eiendommelighed skal det anføres, at der midt paa Siden af en af Urnerne findes et større, rundagtigt Hul, der efter Brudfladen at dømme maa være kommet allerede i Oldtiden.

3) Til strax forannævnte Kar slutte sig fire andre, hvis største Bredde falder noget under Midten, nemlig: et slankt, toøret (30,8 cm. høit), hvis Hals er udadskraanende (begge Ører afbrudte), og tre med omtrent lige opstaaende Hals. Det ene af disse Kar (40 cm. høit) er uden Ører, det andet (28½ cm. høit) har to afslaaede Ører, og det tredie (28½ cm. høit) eet afslaaet Øre; dette Kars Bug snevrer sig stærkt ind mod den lille Bund.

4) Syv Kar ere af en Form, der nærmer sig noget 1), men adskiller sig derfra ved, at Bugen er mere skarp, og ved at den største Bredde falder lidt over Midten (fig. 17). Alle ere de toørede (paa fire mangler dog nu det ene Øre, paa tre begge). Under Ørerne paa een af Urnerne findes et

---

[1] En lignende Udbedring, som det synes, dog foretagen med en harpixagtig Masse, sees paa et Lerkar, der er fundet i en Tue ved Uldal i Slesvig. Karret hidrører fra ganske samme Tid som de her beskrevne Fund (Mus. Nr. C 3587).

Fig 5.

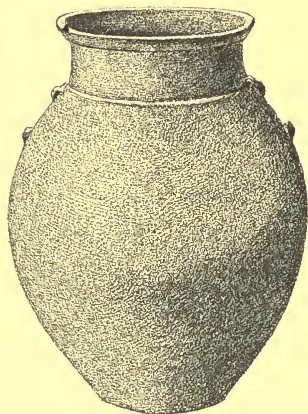

Fig. 6.

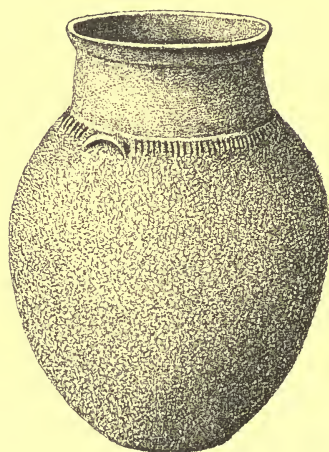

Fig. 7.

Alle Karrene ere gjengivne i $^1/_5$ Størrelse.

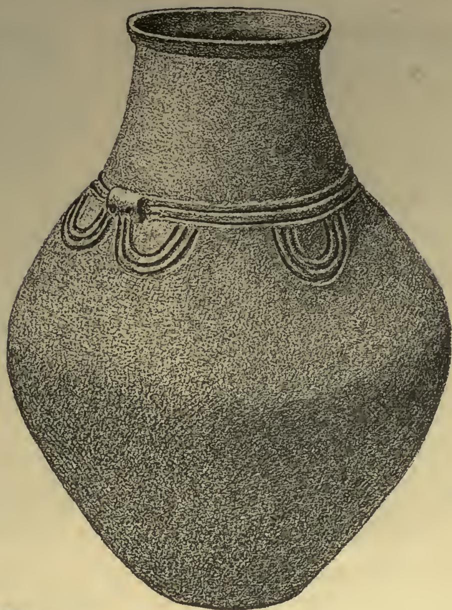

Fig. 8.

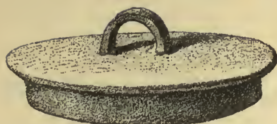

Fig. 9.

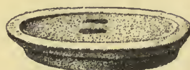

Fig. 10.

Fig. 11.

Fig. 12.

Alle Karrene ere gjengivne i 1/5 Størrelse.

Fig. 13.

Fig. 15.

Fig. 16.

Fig. 14.

Fig. 17.

Alle Karrene ere gjengivne i $^1/_5$ Størrelse.

Fig. 18.

Fig. 21.

Fig. 19.

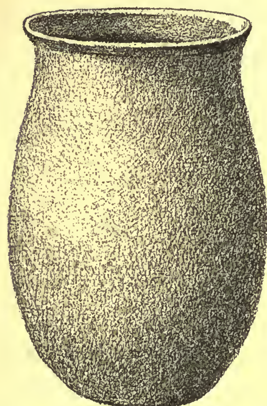

Fig. 20.

Fig. 22.

Fig. 23.

Fig. 22 a.

Karret Fig. 23 er gjengivet i 1/3 Størrelse, alle de andre i 1/5.

Bueornament. Høiden vexler mellem 22,8 cm. og 29 cm. Med disse Kar bør sikkert sammenstilles det toørede Kar fig. 13, der under Halsen paa den ene halve Side er prydet med et zikzaklignende Ornament, paa den anden med et bølgeformet.

5) Omtrent som fig. 8 ere fem Kar. Paa et enkelt nær, der har et ganske lille Øre, ere de forsynede med Knop i Stedet for Øre. En af Knopperne har to smaa,

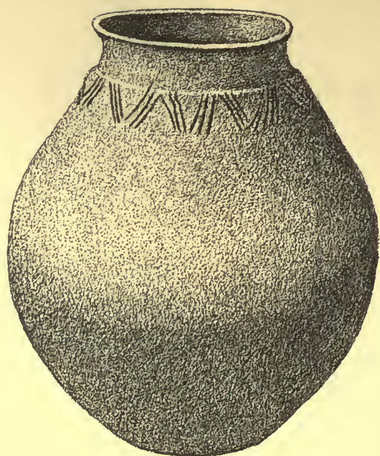

Fig 24. 1/5

runde Fordybninger som Prydelse (fig. 8). To Kar bære Bueornament. Høiden er fra 22,7—34 cm.

6) Skarpbugede og med forholdsvis høi Hals ere fem Kar (fig. 12). De tre ere uden Ører og Ornamenter; det fjerde (fig. 12) har Øre og er prydet med en dobbelt Række Bueornamenter; det femte er forsynet med Knop i Stedet for Øre og har Buer saavel over som under denne, samt under de tre indridsede Linier, der betegne Overgangen mellem Hals og Bug. Til disse Urner slutter sig den i Aarb. 1892, p. 214, fig. 6 afbildede, der har to afslaaede Ører og Bueornament. Karrene ere 20—23 cm. høie.

7) Ret almindelige ere Kar som fig. 11, 16 eller 19, med næsten lodret opstaaende Hals, let udbøiet Rand og oftest stærkt udbuet Underdel. Fem af de fjorten til denne Type hørende Kar ere eetørede (i eet Tilfælde er Øret afbrudt); Ørerne ere ganske smaa. Fire ere forsynede med en Knop, der paa Karret fig. 11 er prydet med to indridsede Linier. Af Ornamenter sees paa fire Urner Buer under

Fig. 25. 1/5.

Ørerne, paa en femte Buer baade under Øret og under de indridsede Linier, der markere Overgangen fra Hals til Bug. Paa et sjette Kar er der ligeledes Bueornamenter, men i Modsætning til ellers vende Buerne her den aabne Side nedad; et syvende er prydet med tre smaa, runde Fordybninger tæt under Halsen (fig. 16). Under Bunden af et af Karrene findes der to ophøiede, concentriske Ringe. Høiden er fra $13{,}_3$—$27{,}_7$ cm.

8) En Form som fig. 21, med jevnt rundet Underdel, lav, ikke særlig tydelig Hals, meget videre over Mundingen

end over Bunden og uden Ører haves i fem Exemplarer. De fleste af disse ere meget skjæve og uregelmæssige. To ere prydede med smaa, runde Fordybninger lige under Halsen, et tredie har her en ophøiet Bue. Randen paa Karret fig. 21 er eiendommelig kruset. De ere 24—29 cm. høie.

9) Fire Urner ere af Form som fig. 22, vide over Mundingen, med lav Hals og lille Bund. Alle have de eet lille Øre, der dog nu er afbrudt paa tre Kar. Et af disse har under Øret Bueornament. Under Bunden af tre er der løst indridset et korsformet Ornament, bestaaende af to hinanden under en ret Vinkel skjærende Linier (fig. 22 a).

Foruden de her nævnte Urner indeholde Fundene fra Aarre og Gunderup endnu otte, af Former, der ikke ganske falde sammen med de foran beskrevne. Blandt disse otte skal nævnes eet med velbevaret Øre og med Indsnevring mod den lille Bund. Paa et andet (fig. 24) sees et zikzak-agtigt Ornament; et tredie, lignende Kar har omtrent midt paa Siden et Hul fra gammel Tid. I Stedet for Øre bærer eet Kar fire Knopper, og det er desuden prydet med Bue-ornamenter. Af enestaaende Former ere fremdeles de to under fig. 20 og 25 gjengivne Urner.

Til sex af Urnerne har der hørt Laag, dannede af en flad Lerskive med fremspringende Kant paa Undersiden (fig. 9—10). Fire af Laagene ere forsynede med Øre (nu afbrudt i to Tilfælde). Over Lerkarret fig. 16 laa der en flad Lerskive uden Fals og med en beskadiget Rand; maaske det er Bunden af et Lerkar.

Af de fem Bikar ($5^1/_2$—8,8 cm. høie) er eet gjengivet under fig. 18, et andet, med Øre, under fig. 15. To ligne sidstnævnte Figur; det ene af disse er forsynet med aflang Knop i Stedet for Øre, paa det andet er Øret nu afbrudt. Mærkeligt er det lille Tvillingkar fig. 23, der er dannet af to smaa Kar, forbundne med hinanden ved et hult Rør, saaledes at Vædske ved at gydes i det ene af dem samtidig fyldte

det andet. Høiden er $5^1/_2$ cm., Længden ialt 12,5 cm. Kommunikationskar vare hidtil ukjendte i nordiske Fund.

Lermassen, hvoraf Karrene ere dannede, er gjennemgaaende god; kun undtagelsesvis forekomme Kar af slet renset Ler. Overfladen er udvendig som oftest glat, idet Karrene ere blevne glittede mere eller mindre omhyggelig med en flad Sten[1]); nogle enkelte ere dog kun glittede paa Halsen, men — sikkert i en bestemt Hensigt — ladte ru paa hele Underdelen (saaledes fig. 7). Karrene ere utvivlsomt alle formede paa fri Haand. Farven vexler mellem rød- og gulbrun, mørkebrun og brunsort; paa flere Kar er der ved Brændingen fremkommet mørkegraa Pletter (f. Ex. paa fig. 5 og 20).

Hvorvidt Karrene oprindelig have været Madkar, der først senere ere blevne brugte til Opbevaring af Resterne fra Ligbaalet, eller om de udelukkende ere lavede for at tjene som Gravkar, lader sig i de fleste Tilfælde vanskelig afgjøre. Til Husgeraadet have dog sikkert de fem smaa Bikar hørt.

Kun i 80 af de 263 Urner var der mellem de brændte Ben nedlagt Gravgods. Dette bestod hovedsagentlig af Naale, Øskenringe, smaa Rør, nogle faa Beslag til Bælter og nogle faa Smykkeringe. Som oftest indeholdt den enkelte Urne kun een eller to Naale; af og til forekom der dog sammen med Naalene en Øskenring eller eet eller et Par smaa Bronzerør.

I størst Antal foreligge *Naalene*, der paa een nær alle ere af Jern. Naalene have sikkert været benyttede til at sammenhæfte Klædedragten med. De kunne henføres under følgende fire Former.

1) Hyppigst ere de som fig. 26—27 (»Naale med krølleformet Hoved«). Stilken er rund, foroven fladt ud-

---

[1] En saadan Glittesten er fundet i et Lerkar, der stod under flad Mark ved Billesbølle paa Fyen; Fundet tilhører den førromerske Jernalder. En lignende Glittesten er afbildet i Gross: *Les Protohelvètes*, Berlin 1883, p. 96.

Fig. 28.

Fig. 29.

Fig. 30.

Fig. 26.

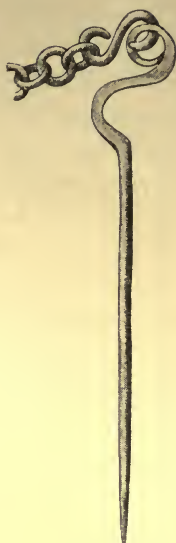

Fig. 27.

Fig 31.

Fig. 33.

Fig. 34.

Fig. 35.

Fig. 32.

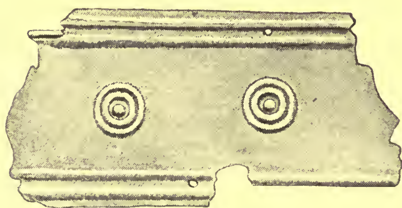

Fig. 37.

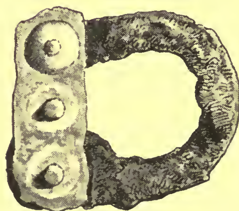

Fig 36.

Alle Stykkerne ere gjengivne i ²/₃ Størrelse.

Fig. 38.

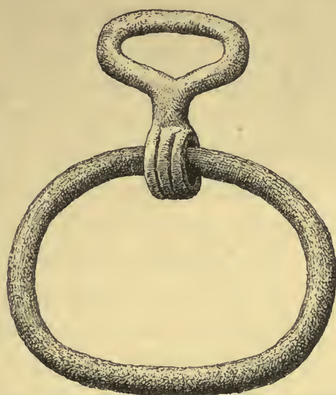

Fig. 39.

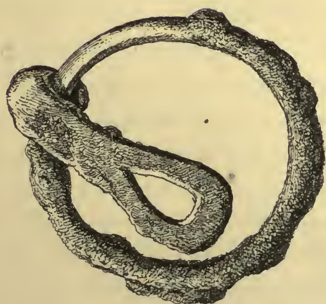

Fig. 40.

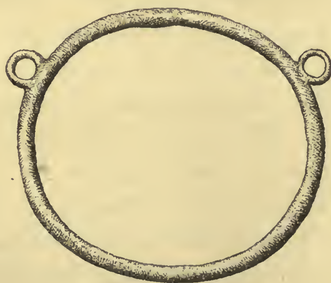

Fig. 41.

Alle Stykkerne ere gjengivne i 2/3 Størrelse.

slaaet og oprullet til et lille Hoved; i Regelen lige under dette, undertiden noget længere nede danner Stilken en Bue. Een Naal er af Bronze, alle de andre af Jern. Længden er fra 10,3—15,7 cm. Saadanne Naale haves i hel eller fragmenteret Stand fra 32 Høie; i 23 Tilfælde fandtes de parvis. 3 Gange var der i Urnerne tillige Stumper af en fin, lille Jernkjæde, hvorved Naalene have været forbundne parvis. Kjæden var fæstet i Naalenes Hoved, paa Stykket fig. 27 ved Hjælp af et S-formet Mellemled af Bronze.

2) Ret almindelige ere Naale som fig. 28 (»Naale med ringformet Hoved«). Stilken danner ganske som paa foregaaende Type en Bue; foroven er den ligeledes fladt udslaaet. Hovedet er bøiet i Form af en Ring, hvis Plan ligger vinkelret paa det bueformede Partis. Ret ofte er der i den ene af Hovedets ydre Kanter smaa Indhak som Ornament. Længden varierer mellem 10,4 og 13,7 cm. Naale af denne Art ere optagne i 13 Høie; 10 Gange fandtes Naalepar. Sammen med een Naal var der en Stump af en lille Jernkjæde.

3) En tredie, men sjældnere Form er repræsenteret af Naale som fig. 29 (»Naale med halvkugleformet Hoved«). Paa det flade, runde Hoved er der ved Hjælp af en Jernnagle fæstet en halvkugledannet Belægning af tyndt Bronzeblik, en Belægning, som dog i nogle Tilfælde er gaaet næsten fuldstændig tabt. Bag Hovedet slaar Stilken en Bue. Længden er ca. 13 cm. Saadanne Naale haves fra fire Høie; i to af disse fandtes de parvis. Til denne Form maa henregnes et eiendommeligt Naalepar, der i lidt rekonstrueret Skikkelse er gjengivet under fig. 38. I den bueformede Del af Stilken bagved Hovedet hænger der en lille Jernbøile, der for begge Ender afsluttes med et Hoved af ganske samme Art som Naalens. Paa Bagsiden af hver af Bøilens Hoveder sidde to Jernøskener, i hvilken de Jernkjæder, som forbinde de to Naale med hinanden, ere fæstede.

4) I eet Lerkar fandtes en Naal som fig. 30. Hovedet er lille og knopformet; Buen sidder forholdsvis langt nede paa Stilken. Den er 15,8 cm. lang. I samme Lerkar, af hvilket denne Naal optoges, var der et Stykke af Stilken af en anden og en lille Jernkjæde. Utvivlsomt foreligger der atter her et Naalepar.

I Forbindelse dermed skal det nævnes, at der i et Lerkar laa en Stump af en Bronzekjæde, bestaaende af tre større Ringe, ca. 2³/₄ cm. i Tværmaal, forbundne ved to mindre, der ere dannede af sammenbøiet, smalt Bronzebaand. I Lerkarret fandtes endvidere en Jernnaal, hvortil Kjæden vistnok har hørt. Af to andre Urner optoges ovale Bronzeringe, 3 og 4,2 cm. i Tværmaal; ogsaa disse synes efter Slidmærkerne at dømme at have hørt til storleddede Kjæder. Bestemmelsen af tre smaa Jernringe (3¹/₂, 5 og 7 cm. i Tværmaal) er derimod noget usikker.

Sexten Gange fremkom der hele eller fragmenterede *Øskenringe* af Bronze eller Jern; desuden fandtes i sex Lerkar Brudstykker af Ringe, der vistnok ogsaa oprindelig have været Øskenringe. De kunne henregnes under fire Former. 1) Paa syv af de bestemmelige Bronze-Øskenringe er Øskenen rund eller trekantet og ligger i samme Plan som selve Ringen (som Aarb. 1892, p. 213, fig. 4); dennes Tværmaal er 6¹/₂—8¹/₂ cm. 2) Paa to Øskenringe af Bronze er Øskenen forsynet med to smaa Biøskener (som Aarb. 1892, p. 213, fig. 3). Ringens Tværmaal er ca. 7 cm. 3) I fem Tilfælde er Øskenen bevægelig, idet den er anbragt paa et rundt Led, der omslutter Ringen (ca. 6¹/₂—9 cm. i Tværm.); tre af disse Ringe ere af Jern (fig. 40), to af Bronze (fig. 39). 4) Endelig have to Bronze-Øskenringe en Form som fig. 41; begge ere forsynede med to smaa Øskener. Maaske der dog fra først af paa disse Ringe har siddet en stor, bevægelig Øsken, saaledes som dette er Tilfældet paa holstenske Øskenringe af denne Form (se Mittheil. des anthropol. Vereins in Schleswig-Holstein, 4. H. 1891, p. 33,

fig. 2). I det hele maa det bemærkes, at alle Øskenringene baade ere langt større og langt sværere end de mange andre, som kjendes fra Jylland; de slutte sig forsaavidt meget nøie til de holstenske Ringe af denne Art.

Hvad Øskenringene have været brugte til, er endnu ikke ganske sikkert. Efter hvad der foreligger at dømme, og særlig fordi de Sager, Lerkarrene i de jydske Smaahøie ellers indeholde, væsentligst henhøre til det personlige Udstyr, synes det rimeligst at antage, at Øskenringene ogsaa gjøre det. Snarest have de vel hørt til Livbælter og været anvendte til at spænde disse i.

En noget lignende Bestemmelse — altsaa som en Slags Remspænder — have vistnok saadanne fire Gjenstande som fig. 36 haft. De ere dannede af en flad, smal Jernbøile, over hvis Ender der er fastnittet et fladt Tværstykke af Jern. Paa to Exemplarer er Tværstykket forsynet med en Belægning af Bronzeblik, der fastholdes ved Hjælp af Jernnagler; paa disses Hoveder sidder der eller har der siddet en halvkugleformet Skal af Bronzeblik. Stykkerne, som fandtes to og to sammen, ere ca. $4^1/_2$ cm. lange og brede. I Forbindelse med dem skal nævnes en i Bueform bøiet, tynd og trind Bronzestang, hvis to Ender ere dreiede frem næsten under en ret Vinkel; Afstanden mellem Enderne tværsover er ca. 4,2 cm. Ogsaa dette Stykke har maaske hørt til et Bælte.

Fragment af et *Bæltebeslag* er sikkert den fig. 37 afbildede Gjenstand. Det er et tyndt og aflang firkantet, for begge Enderne afbrudt Stykke Bronzeblik, som er prydet med Ornamenter i ophøiet, drevet Arbeide: langs Kanterne løbe Ribber og midt paa findes et Punkt, hvorom to concentriske Cirkler. Tæt ved Kanterne sees to Huller, der vel have tjent ved Beslagets Fastgjørelse paa et Læder- eller Tøibælte. Bredden er ca. 4 cm.

I ti Lerkar fandtes der eet eller et Par smaa, korte *Bronzerør* af Form som fig. 35. De ere dannede af et tyndt

Stykke sammenbøiet Bronzeblik, hvis Høide er 1—2,2 cm.; to Exemplarer ere prydede med Rækker af ganske smaa, opdrevne Knopper; i et af Rørene sidder der Rester af Læder og Tøistrimler. Disse Rør have vistnok ligesom den fig. 33 afbildede *Malle*, der er dannet af en tynd, trind Bronzetraad med tilbagebøiede Ender, hørt til Klædedragten.

Af egentlige Smykker fandtes kun faa. I eet Lerkar laa der en lille *Fingerring*, bestaaende af et ca. 65 mm. bredt, fladt Bronzebaand, hvis Ender ere bøiede forbi hinanden; ved een af disse findes svage Tværstriber. Ringen er trykket ned i en 3,7 cm. lang Klump Harpix (fig. 32). Spiralform har ogsaa den under fig. 31 afbildede *Fingerring*, der er dannet af en tynd, fladtrykt Bronzetraad, samt en *Haandledsring*, lavet af en fladtrykt, tynd Bronzestang; dette sidste Stykke foreligger nu kun i Fragment. I en Klump sammensmeltet Bronze kan der vistnok skjelnes noget af en *Armring*. Som Smykke maa endelig opfattes et lille, fladt Stykke *Rav*, der er gjennemboret paa Midten.

Af ukjendt Bestemmelse ere tre ganske smaa, kuglerunde, naturlige *Flintsten*, der laa sammen i et Lerkar; de ere ildskjørnede; i Tværmaal ere de $2^1/_2$—3 cm. Eiendommelige ere ogsaa 4 smaa Klumper *Harpix* og en i Spiralform oprullet, tynd *Bronzetraad* (fig. 34); Stykket er bøiet.

Sluttelig skal det nævnes, at der paa Bunden af en Stendynge i en af Smaahøiene fandtes Klingen til et *Bronzesværd* — det eneste Vaaben, som nogensinde er optaget i denne Art Fortidsmonumenter. Den 39 cm. lange Klinge har to Nagler til Fæstet.

Det var i 1892, at Fundene ved Aarre og Gunderup bleve gjorte. Den følgende Sommer fortsattes de antikvariske Undersøgelser i Sønderjylland, og atter da fremdroges nye Gravpladser af ganske samme Art som de her beskrevne.

Ved *Hulvig* i Hodde Sogn, Øster Horne Herre, Ribe Amt, var der saaledes, umiddelbart syd for en anselig Høi,

en Gravplads, det talte 66 Smaahøie. Disse, som laa i en lidt større indbyrdes Afstand end Tuerne paa de andre Gravpladser, havde et Tværmaal af ca. 3—7½ m. og en Høide af 15—75 cm. Urnerne med de brændte Ben vare hyppigst lidt nedgravede under Markens Overflade. Flere af dem vare over Mundingen dækkede med en flad Sten; nogen Pakning af Haandsten omkring dem fandtes derimod aldrig. I een af Tuerne stod der ingen Urne, men de brændte Ben laa løst i Høijorden, og over dem var et lille Stenlag. Kun sexten Kar (af Former omtrent som fig. 5, 6, 11 og 21) lykkedes det at optage nogenlunde hele; de andre gik i Smaaskaar. To af Karrene ere prydede med Bueornamenter; paa fem af de elleve med Ører forsynede ere disse afslaaede. Som en Eiendommelighed skal det nævnes, at der omtrent midt paa Siden af en af Urnerne er et rundagtigt Hul ganske lignende de to Huller, der foran ere omtalte ved Beskrivelsen af Lerkarrene fra Aarregravpladsen; ogsaa her synes Hullet, efter Brudfladen at dømme, at være kommet inden Karrets Nedsættelse i Gravhøien. Af Oldsager fandtes i een Urne Brudstykker af et Par Jernnaale (som fig. 26), i en anden et lille Fragment af en Bronzeøskenring (som Aarb. 1892, p. 213, fig. 4); i en tredie var der Spor af Jern, vistnok efter en Naal.

En anden, rigtignok noget forstyrret Gravplads opdagedes ved *Malle* i Horne Sogn, Øster Horne Herred. Lige syd for en anselig Gravhøi, Rishøi kaldet, laa der 12—15 Smaahøie med et Tværmaal af ca. 7 m. og en Høide af ca. 30 cm.; flere af dem vare imidlertid i Aarenes Løb blevne ødelagte og tegnede sig nu kun som svage, næppe kjendelige Forhøininger i Jordens Overflade. I dem, der undersøgtes, fandtes Urner med brændte Ben; Urnerne vare dog stedse trykkede helt itu, saa at Formerne ikke lode sig bestemme. Een indeholdt Stumper af to Jernnaale med Bøining paa Stilken under det nu manglende Hoved; de andre vare uden Gravgods.

I Løbet af kort Tid var der saaledes fremdraget et meget betydeligt Antal af disse i Henseende til Form og Indhold lige eiendommelige Smaahøie[1]. Vel var det endnu kun i den sydlige Del af Jylland, at man havde truffet dem; men dette skyldtes aabenbart den Omstændighed, at de systematiske Undersøgelser i de sidste Aar væsentligst vare foretagne i denne Egn. Da Reiserne udstraktes længere nordpaa, op til Skodborg Herred, Ringkjøbing Amt, blev der ogsaa dér opdaget ganske lignende Smaahøie fra den førromerske Jernalder. Ca. 1 Mil syd for Limfjorden i *Lomborg Sogn* var der en lille Gravplads, der talte 11 Tuer. Disse, som laa i umiddelbar Nærhed af en Høi fra en ældre Kulturperiode, havde et Tværmaal af 5—7 m. og en Høide af 25—35 cm. Urnerne med de brændte Ben vare kun nedsatte i ringe Dybde og havde derfor, paa en enkelt nær, ikke kunnet modstaa Tidens Tand. Dette ene Kar har svagt udbuet Underdel, forholdsvis høi Hals og to bevarede Ører, i Høide med hvilke der helt rundt om Karret findes en Række tætstillede, ovale Fordybninger (ganske som paa Karret fig. 7 i Aarb. 1892, p. 220, hvilket Stykke Lomborg-Karret meget ligner). I en af Høiene saa det ud, som havde der ikke været nedsat nogen hel Urne; de brændte Ben dækkedes nemlig kun af et større Urneskaar. Oldsager fandtes ikke i nogetsomhelst Kar.

Fundet fra Lomborg er i al sin Lidenhed af megen Betydning, fordi det afgiver et Fingerpeg om, at tilsvarende Gravpladser ogsaa kunne ventes paatrufne andensteds i Nordjylland. Et Vidnesbyrd derom foreligger ogsaa i, at

---

[1] Om nogle ældre Fund af Øskenringe og Jernnaale »fra Høie« i Veile og Ribe Amter se *Aarb.* 1892, p. 215 Anm. 3. Disse Fund ere dog kun slet oplyste. Hertil kan føies, at et Lerkar omtrent som fig. 17, med afslaaede Ører og indeholdende brændte Ben, er fundet ved Føvling, Malt Herred, Ribe Amt (opbevares i den antikvariske Samling i Ribe; Mus. Nr. 361).

Øskenringe og Naale, de to Oldsagarter, som hyppigst optræde i Tuerne, under andre Forhold ere fremdragne paa hele den jydske Halvø. Øskenringe af forskjellige Former ere saaledes fundne i de fleste jydske Amter; den nordligste Ring stammer fra Mygdal i Vennebjerg Herred, Hjørring Amt. Naale som de fra Tuerne ere vel ellers kun lidet kjendte; nogle enkelte Exemplarer haves dog baade fra nordlige og sydlige Egne af Halvøen. En Naal af Bronze (som fig. 28) hidrører fra en Mose i Nærheden af Veile; en anden af Jern (som fig. 26) er sammen med en sjelden smuk, halvrund Jernkniv optaget i en Brandplet paa Vinstrupbjerg ved Hjørring[1]. Fremdeles ere Naale af Form som fig. 30 fundne flere Steder i Jylland.

A. P. Madsen.

Da henved 500 af disse Smaahøie efterhaanden have været Gjenstand for Undersøgelse, turde der være Anledning til nærmere at paapege Eiendommelighederne ved den hele Fundgruppe. En saadan Eftervisning maa alt nu siges at være mulig, idet Materialet, som Udgravningerne have bragt frem, er saa betydeligt og tillige af en saa ensartet Karakter, at det næppe kan ventes, at kommende Undersøgelser i kjendelig Grad ville ændre de nu vundne Resultater.

Det, der da først tiltrækker sig Opmærksomheden, er, at Gravene stedse ere samlede paa større eller mindre fælles Gravpladser. Selve den Skik, at en Familie eller en hel Slægt jordede sine Afdøde paa eet Sted, er i og for sig ikke ny; Stenalderens Jættestuer og lange Kister er jo rene Fællesgrave, hvor undertiden henved et hundrede Personer have fundet Hvile, og ogsaa de fleste Bronzealdershøie rumme mange Grave, den ene ovenover eller ved Siden af den anden. Men det nye ligger deri, at foruden at Ligene samle-

---

[1] Fundet opbevares i Vendsyssels historiske Museum i Hjørring.

des paa en fælles Plads, blev der nu opført et særskilt Monument over hvert enkelt Individ. Dette Træk kommer først med Jernalderens Begyndelse.

Medens i Bronzealderen Gravene næsten altid dækkes af store, toppede Høie, ere derimod den førromerske Jernalders Høie smaa og uanselige. Randsten ere ikke blevne stillede omkring den; ei heller findes der inden i dem nogen Kreds af mindre Sten. Een Eiendommelighed have nogle af Smaahøiene dog at opvise, nemlig den Rende, der løber om Høifoden[1].

Høiene dække hver kun over en enkelt Grav, en Urnegrav. Snart er Urnen bleven nedsat i et Hul, der inden Bygningen af Høien er gravet i Marken; snart staaer den paa Høiens Bund eller lidt over denne. De smaa, af flade Sten dannede Stensætninger, der saa ofte omslutte den yngre Bronzealders benfyldte Urner, foreligge nu kun i faa Tilfælde. Naar saadanne Sten ellers ere benyttede, er det som Dække over Urnernes Munding; derimod er det runde eller kantede Haandsten, der hyppigst ere stablede op om Karrenes Sider, forsaavidt disse da overhovedet skærmes af andet end af Høijorden.

Ligbrænding er eneraadende Gravskik. Sandsynligvis har der, navnlig ved saa stor en Gravplads som den ved Aarre, været en fælles Baalplads, hvor Brændingen er gaaet for sig; men Spor af en saadan er hverken iagttaget ved denne Gravplads eller ved de andre og mindre[2]. Brændingen er gjennemgaaende vel udført. Benene ere inden Nedlæggelsen i Karrene blevne omhyggelig rensede for Aske og Jord; i de Urner, der stode hele i Høiene og over Mundingen vare

---

[1] En lignende Rende, omtaler Dr. Undset (*Jernalderens Begyndelse i Nordeuropa*, p. 192), fandtes om Foden af en stor Del Høie, der laa ved Kl. Rössen i Prov. Sachsen. Høiene tilhørte gjennemgaaende Slutningen af Bronzealderen.

[2] Om Baalpladser og Ligbrænding se navnlig Olshausen i *Verhandl. der Berliner anthropol. Gesellschaft*, 1892, p. 129 ff.

dækkede med en Stenflise, saa at Jord i Tidernes Løb ikke havde kunnet trænge ned, laa Benene saaledes ganske rene og hvide.

Gravgodset er sparsomt og tarveligt. Ikke en Trediedel af Urnerne indeholde mellem de brændte Ben Oldsager, og hvor saadanne findes, er det kun smaa og simple Stykker, der aldrig tillade nogen Sondring mellem Mands- og Kvindegrave. De ere desuden af en ganske bestemt Art; det er næsten udelukkende Gjenstande, der have hørt til Klædedragten, et Par Naale til at sammenhæfte den med eller en Øskenring til at knytte Livbæltet i. Kun en sjælden Gang forekomme egentlige Smykker som en Fingerring, en Haandledsring eller lignende. Et Par Gange har der i eller ved Urnerne været nedlagt et lille Bikar.

Sagerne bære undertiden Vidnesbyrd om at have fulgt den Døde paa Ligbaalet. Enkelte af Øskenringene ere saaledes bøiede i Ilden; et Par Bronzegjenstande ere smeltede sammen til smaa Klumper; tre Flintkugler ere ildskjørnede; endelig synes en Del af Jernnaalene ogsaa at have Spor af Ilds Indvirkning. I og for sig er dette meget naturligt. Da de fleste af Sagerne saa nøie vare knyttede til Klædedragten, maatte de i de Tilfælde, hvor Ligene fuldt paaklædte lagdes paa Baalene, ogsaa blive angrebne af Luerne.

Undertiden forelaa Oldsagerne, navnlig Jernnaalene, ved deres Optagelse af Urnerne i Brudstykker, uden at det dog derfor synes, som har der fundet en forsætlig Ødelæggelse af dem Sted ved Nedlæggelsen i Graven. En Beskadigelse af en ganske eiendommelig Art møde vi imidlertid, naar vi vende os til Lerkarrene. Ved Redegjørelsen for Lerkarrene fra Aarre og Gunderup omtaltes det, hvorledes kun fire af de 25 toørede Kar havde Ørerne hele, medens paa syv Urner det ene, paa fjorten begge vare afslaaede. Ligeledes vare Ørerne afslaaede paa otte af de sexten eetørede Kar og paa to af de fire Laag. Det samme var ogsaa Tilfældet med nogle Lerkar fra Hulvig og Skads. At denne Afbrydning ikke

er tilfældig, hæves over enhver Tvivl, naar man seer, at de samme Kar, hvis Ører saaledes ere beskadigede, ellers i Regelen ere velbevarede, og at Brudfladerne stundom ere efterglattede. Der afspeiler sig heri en bestemt, med Gravlæggelsen forbunden Skik, og hvad der særlig maa betones, en Skik, som i Danmark ene synes at tilhøre den Kulturperiode, disse jydske Smaahøie repræsentere[1].

Et almindeligt Udsyn over den hele Fundgruppe leder til Antagelsen af, at den skriver sig fra en Kulturperiode, der har haft en Varighed af 100—150 Aar, altsaa henved Halvdelen af den førromerske Jernalder (4. Aarh. f. Chr. F. til vor Tidsregnings Begyndelse). At den falder indenfor den første Halvdel af dette Kulturafsnit, er allerede ved anden Leilighed eftervist af mig[2] og er ogsaa blevet paapeget af Frk. Mestorf og Prof. Montelius[3]. En Henvisning til disses og mine Udtalelser vil saaledes formentlig være fyldestgjørende. Nogle enkelte Træk, der imidlertid ikke fandt Omtale i min Artikel i »Aarbøgerne«, fordi Gravpladserne ved Aarre og Gunderup da ikke medtoges, skulle her ikke forbigaaes.

Flere Urner fra Aarre og Gunderup stemme mere eller mindre nøie overens med Lerkar, der skrive sig fra Slutningen af Bronzealderen. En Form som fig. 21 kan saaledes

---

[1] En sjælden Gang kan der vel træffes Bronzealderslerkar, hvis Ører ere afbrudte; men i fleste Tilfælde synes det, som har Afslagningen kun fundet Sted, for at Laaget eller det omvendte Lerkar, hvormed Urnens Munding skulde dækkes, kunde glide ned over dens Hals. Ogsaa fra den romerske Jernalder foreligger der nogle faa Lerkar, hvis Ører ere afbrudte. Men da disse Kar alle oprindelig vare Mad- eller Drikkekar, er det sandsynligt, at Ørerne allerede ere afstødte under den daglige Brug og ikke først ved Nedsættelsen i Graven.

[2] *Aarb. f. nord. Oldk.* 1892, p. 235 ff.

[3] Mestorf: *Urnenfriedhöfe*, p, VI. Montelius i *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*, VIII, p. 140 ff.

sammenstilles med Kar som Dr. Sophus Müller: Bronzealderen, fig. 258 og 261. Et Par af denne Slags Urner fra Aarregravpladsen ere ganske som de tilsvarende fra Bronzealderen ru paa hele Ydersiden undtagen paa Halsen. Karret med stærkt udbuet Side og indbuet, høi Hals (Aarb. 1892, p. 214, fig. 6) haves i noget lignende Skikkelse i Bronzealderen (M fig. 234). Endvidere er der blandt Urnerne fra Aarre enkelte, som med deres Indsnevring af Bugen mod den lille Bund minde om M 242; andre derimod have en Del tilfælles med M 239 og M 247—49. En Tilknytning til Bronzealderen fremgaaer ogsaa deraf, at den Adskillelse af Karrenes Over- og Underdel ved en let Indsnøring eller ved svagt indridsede Linier, som saa hyppig sees paa den førromerske Jernalders Lerkar, ret ofte findes ved Bronzealderskar. Urnerne fra begge de nævnte Perioder ere forholdsvis sjældent prydede med Ornamenter, medens saadanne overordentlig tidt forekomme paa den romerske Jernalders Kar. Endelig skal det nævnes, at de sex Laag til Lerkar, der optoges paa Aarregravpladsen, ere forsynede med en fremstaaende Kant eller Fals paa Undersiden ganske som Laagene fra Bronzealderen jevnlig ere det (Dr. Müller: Bronzealderen, fig. 274—75). I den romerske Jernalder ere Laagene derimod, paa en enkelt Undtagelse nær, dannede af en flad Lerskive uden Fals[1].

At de jydske Smaahøie i Tid grænse umiddelbart op til Bronzealderen, vise fremdeles Naalene. I en af Tuerne ved Gunderup (Nr. 263) fandtes saaledes en Bronzenaal af Form som de, der ellers tilhøre Slutningen af nævnte Kulturafsnit (Dr. Müllers 4. Periode; fig. 308). Og hvad de mange Jernnaale med krølledannet Hoved angaaer er det utvivlsomt, at de slutte sig nær til den citerede Bronzealdersform.

---

[1] Laag til Lerkar fra den romerske Jernalder ere afbildede i Worsaae: *Nordiske Oldsager*, 1859, fig. 503 og i *Aarb. f. nord. Oldk.* 1875, pl. 1 fig. 1. Fra denne Periode ere de i det hele temmelig sjældne.

Smaa Rør af Bronzeblik foreligge ogsaa i den yngre Bronzealder i korte, brede Exemplarer[1].

Endelig skal det nævnes, at en af Smaahøiene ved Aarre (Nr. 204) dækkede over en ca. 2 m. lang Stendynge, paa Bunden af hvilken der laa Klingen til et Bronzesværd med to Nagler til at fastholde Fæstet. Atter dette Stykke afgiver et Vidnesbyrd om Sammenhæng mellem Fundene fra de jydske Smaahøie og fra den yngste Bronzealder.

Paa den anden Side indeholder det Kulturlag, disse Høie repræsentere, saa mange nye Oldsagformer og røber saa mange nye Kulturtræk, at det ikke vel kan antages, at det er udgaaet direkte af vor yngste Bronzealder. En kort Redegjørelse for, hvad Fundene fra Tuerne have ydet af fremmedartet og en Sammenstilling af dem med udenlandske Fund skal da i det følgende søges givet.

Som det synes i Løbet af det 9. eller 10. Aarhundrede f. Chr. F. viser sig i Norditalien samtidig med Jernalderens Begyndelse den Skik, at de Døde stedes til Hvile paa store, fælles Gravpladser. Ligene bleve hyppigst brændte og Benene nedlagte i Lerkar, der hensattes under flad Mark i ringe Dybde, dækkede over Mundingen med en flad Lerskaal og undertiden skærmede af smaa, stensatte Kister. Denne Skik at anbringe de benfyldte Urner eller de ubrændte Lig under flad Mark og i stort Antal sammen — en Skik, paa hvilken i Norditalien Villanovafundet er et af de ældste og bedste Exempler — bredte sig efterhaanden sammen med Jernalderskulturen nordpaa. Til Mellemeuropa, Nordtydskland, ja endnu længere nordpaa naaede Skikken efterhaanden frem; snart har den efterladt sig Spor i Gravpladser, hvor Urnegrave alene forekomme, snart hvor Skeletgrave optræde Side om Side med Urnegravene. Men uanseet om Ligbrænding eller

---

[1] Sophus Müller: *Ordning af Danmarks Oldsager*, *Bronzealderen*, Nr. 63.

Begravelse uden Ligbrand har fundet Sted, er det Hovedregel i Mellemeuropa og saa godt som hele Nordtydskland, at hvor Gravene fra den allerældste Jernalder ere samlede paa fælles Gravpladser, der ligge de under flad Mark.

Komme vi op i Holsten og Slesvig, møde vi ligeledes Urnegravpladser under flad Mark fra den begyndende Jernalder, men ved Siden deraf træffe vi af og til Exempler paa, at der, rimeligvis som en Reminiscens fra Bronzealderen, er blevet opkastet smaa, lave Forhøininger af Jord eller Sten over Ligresterne paa Gravpladserne. I Nørrejylland derimod hvælver der sig næsten altid paa den allerældste Jernalders Gravpladser Smaahøie over Urnerne[1]. Det er, som har man her ikke strax kunnet give Afkald paa Høien; man har lempet det nye efter det gamle, har optaget den Del af den fremmede Skik, at samle Ligene paa fælles »Kirkegaarde«, men har ved Siden deraf en Tid lang bibeholdt den hjemlige Skik at reise et Jordmonument over den Afdøde.

Helt ned til Italien maa vi igjen vende os, naar vi ville søge Oprindelsen til Skikken at afslaa Lerkarrenes Ører. Paa den nævnte Urnemark ved Villanova og paa en anden og omtrent samtidig ved Poggio-Renzo i Nærheden af Chiusi (det gamle Clusium i Etrurien) iagttoges det, at i de Tilfælde, hvor Lerkarrene havde to Ører, var det ene regelmæssig brudt af. Gozzadini, som undersøgte Villanova-Gravpladsen, saa strax, at denne Afslagning af Ørerne maatte være en bestemt Ceremoni ved Urnernes Nedsættelse i Graven,

---

[1] Under flad Mark er der dog ved Stauning i Bølling Herred, Ringkjøbing Amt, fundet nogle Urner med brændte Ben og Øskenringe, og ved Læborg, Malt Herred, Ribe Amt, en enkelt Urne med Øskenring (se *Aarb.* 1892, p. 218—19). Hertil kan føies, at en Øskenring af Bronze (som *Aarb.* 1892, p. 213, fig. 4) nylig er fundet i et benfyldt Kar, der stod under flad Mark ved Plovstrup, Jernved Sogn, Ribe Herred og Amt.

og Bertrand, som har givet en Meddelelse om Fundet fra Poggio-Renzo, opfatter Fænomenet paa lignende Vis[1].

Et saa eiendommeligt Træk er det at vente, har fulgt med Urnemarkskikken nordpaa. Naar det dog i Litteraturen over mellemeuropæiske og nordtydske Urnemarker kun sjældent findes berørt, er Grunden hertil vist for en Del at søge i, at man ikke altid har haft Opmærksomheden henvendt derpaa, men i Beskadigelsen af Ørerne har seet rene Tilfældigheder. Vi skulle alligevel finde, at Skikken kan spores i Mellemeuropa og Nordtydskland. De paagjældende Fund synes alle at tilhøre Hallstatt-Kulturen, en Kultur, der i det væsentlige maa opfattes som en Affødning af den af Villanovafundet og andre samtidige, norditaliske Fund repræsenterede Civilisation.

Ved Libochowan i Böhmen er der saaledes for nogle Aar siden undersøgt en ret anselig Urnegravplads. Franz Heger, som har publiceret Fundet, nævner vel ved Beskrivelsen af de enkelte Kar, at Ørerne undertiden ere afslaaede, men synes iøvrigt ikke at tillægge Fænomenet videre Betydning. Kaster man imidlertid et Blik paa de Tavler, der ledsage Afhandlingen, vil man ikke undgaa at lægge Mærke til, at de 13 Kar, hvis Ører ere afbrudte, ellers gjennemgaaende ere velbevarede, saa at Beskadigelsen ikke kan være skeet ved Karrenes Optagelse af Gravene eller paa anden tilfældig Vis. Da nu Fundet fra Libochowan baade i Karakter og Indhold slutter sig nær til de foranomtalte, norditaliske Fund, synes det ganske rimeligt at antage, at ogsaa Afslagningen af Ørerne peger tilbage til Norditalien, eller med andre Ord maa opfattes som en bestemt Skik[2].

---

[1] Gozzadini: *La nécropole de Villanova*, Bologna 1870, p. 15. Bertrand: *Archéologie celtique et gauloise*, Paris 1876, p. 234. Jfr. Undset: *Jernalderens Begyndelse*, p. 2 og 6.

[2] *Mittheil. der anthropol. Gesellschaft in Wien*, 1883, p. 180 og pl. XV—XIX. I sin Beskrivelse af Fundet fra Maria Rast i Steiermark (fra Hallstattperioden) nævner Grev Gundaker

En lignende Betragtning kunne vi faa Leilighed til at anstille, naar vi vende os til Nordtydskland. Ved Strehlen og Grossenhain i Kongeriget Sachsen er der fundet to større Urnemarker, der i Følge Gravgodset, Naale, Ringe, Knive etc. synes at tilhøre Hallstattperioden. Dr. Geinitz, Directeur ved det mineralogiske Museum i Dresden, som har udgivet disse Fund[1], nævner overhovedet ikke i sin Bog, at Lerkarrenes Ører ofte ere afbrudte; men atter dér fremgaaer det af Plancherne, der følge med Værket, hvor hyppig de i Regelen godt bevarede Kar ere berøvede snart eet Øre, snart begge. Paa 33 Urner med Ører, som ere gjengivne, ere disse afbrudte 11 Gange.

Ogsaa i Pommern kunne vi formentlig spore Skikken. I sin Udsigt over de pommerske Urnemarker omtaler Schumann, rigtignok uden nogensomhelst Commentar, at paa flere Lerkar navnlig fra Gravpladserne ved Grünz, Rolldorf og Schwerin ere Ørerne afbrudte. Hyppigst er det iagttaget ved toørede Kar, hvis ene Øre da er beskadiget — altsaa ganske som Tilfældet var paa norditaliske Kar[2].

Forsætlig afbrudte i Oldtiden synes Ørerne fremdeles at være paa nogle Urner, der stamme fra Birkenhof, Warschken, Ihlnicken, Grünwalde og Münsterberg i Østpreussen; i nogle Tilfælde siges Brudfladerne at være forvitrede. Disse Urner ere vel fundne i Gravhøie; men da de skrive sig fra samme Kulturperiode som de forannævnte Fund, kunne de sikkert med Føie medtages her[3].

Wurmbrand, at Ørerne en sjælden Gang ere slaaede af Lerkarrene. Wurmbrand mener dog ikke, selv under Henblik paa Villanovafundet, i Afslagningen af Ørerne at kunne se Vidnesbyrd om en bestemt Skik (*Archiv für Anthropologie*, 1879, p. 252).

[1] Geinitz: *Die Urnenfelder von Strehlen und Grossenhain*, Cassel 1876.

[2] *Baltische Studien*, XXXIX (1889), p. 147, 199, 231; pl. II fig. 13, IV fig. 20, V fig. 6—8.

[3] Tischler i *Schriften der physik.-ökonom. Gesellschaft*, Königsberg 1886, p. 126, 129, 134 (»die Henkel sind manchmal in

Mange og gode Oplysninger om Skikken lade sig endelig hente fra holstenske og slesvigske Fund, der ligeledes tilhøre den begyndende Jernalder. Ved Sülldorf nær Altona er der undersøgt en Gravplads paa 241 Grave, af hvilke de 218 indeholdt Urner. En stor Del af disse vare ganske ødelagte af Fugtighed og Ælde og kunne saaledes her ikke benyttes; men paa de omtrent 50 med Ører forsynede Kar, der optoges i hel eller næsten hel Stand, ere Ørerne i 36 Tilfælde afbrudte. 10 Gange ere paa toørede Kar begge slaaede af, 20 Gange kun det ene; paa 6 eetørede Kar ere de ligeledes beskadigede. Ved Tinsdahl har der været en anden Urnemark med 264 Grave; i Anledning af den fortæller Mestorf, at paa de Lerkar, som havde to Ører, var det ene i Regelen slaaet af. Iagttagelser om den samme Skik foreligge fremdeles fra en anselig Gravplads ved Dockenhuden og fra nogle mindre ved Drage, Ohrsee, Pinneberg og Rade i Holsten og ved Perbøl i Slesvig. Særlig Opmærksomhed maa skænkes en lille Gravplads ved Schönweide ved Preetz, idet der dér er gjort nogle Fund, som alene ere tilstrækkelige til at vise, at Afslagningen af Lerkarrenes Ører er en ceremoniel Handling. Eengang fandtes nemlig de to afbrudte Ører nedlagte ovenpaa de brændte Ben i Karret, med Brudfladerne mod hinanden, saaledes at de dannede en Ring; en anden Gang laa de under Bunden af det Kar, til hvilket de hørte[1].

Fra Gravform og Ceremoni ved Gravlæggelsen vende vi os dernæst til Oldsagerne for at prøve, om der ligeledes gjennem dem kan spores Forbindelser med sydligere Egne. Allerede et flygtigt Blik paa vore nørrejydske Fund viser os, at de i Karakter svare til de allerældste Jernaldersfund fra

alter Zeit abgebrochen«), 156; pl. III 1, IV 1, V 1—2; 1888, p. 127, 129; pl. II 7, 10, 14; 1890, p. 8, 21; pl. I 1, 3, 12, II 13.

[1] Mestorf: *Urnenfriedhöfe* (se under de paagjældende Localiteter). *40. Bericht des schlesw.-holstein. Museums vaterl. Alterthümer*, Kiel 1894, p. 10.

Sønderjylland, fra Nordtydskland og fra en Del af Mellemeuropa. Urnefundene fra den begyndende Jernalder have i nævnte Egne i Regelen den samme fredelige Karakter som vore; hvad der findes af Bronze- og Jernsager, indskrænker sig væsentligst til Naale, Ringe, Knive, Fibulaer og lignende Smaastykker; Vaaben og større Brugsgjenstande forekomme derimod saa godt som ikke.

Overensstemmelsen fremgaaer imidlertid ogsaa af de enkelte Oldsager. Med Hensyn til Lerkarrene er det vel, som vi alt have seet, saa, at flere af dem slutte sig temmelig nøie til Urner fra vor yngste Bronzealder; men rimeligvis ere disse saavel som ogsaa de, der ere uden Sidestykker i Bronzealderen, blevne til under Paavirkninger navnlig fra Nordtydskland[1]. Ikke umuligt er det dog, at Forbillederne til en Del af Karformerne maa søges endnu længere sydpaa, men sikkert lader det sig kun eftervise for en enkelts Vedkommende, Tvillingkarret fig. 23.

Smaakar af Ler, forbundne i et Antal af to, tre, fire, ja endog fem, i Regelen ved korte, gjennemborede Rør, saaledes at Vædske, ved at gydes i eet af Karrene, samtidig fyldte Resten (Kommunikationskar), undertiden dog kun forbundne ved en fælles Hank eller ved, at Randene stødte umiddelbart sammen, kjendes fra flere nordtydske og mellemeuropæiske Fund. Alle disse synes at tilhøre Hallstatt-Tiden, en Periode, vi alt foran have nævnet, og til hvilken vi ogsaa i det følgende flere Gange skulle henvise. I sit Værk om Jernalderens Begyndelse i Nordeuropa beskriver saaledes Dr. Undset Tvillingkar (Kommunikationskar) fra de store Gravpladser ved Zaborowo og Nadziejewo i Posen og fra et

---

[1] Undset; *Jernalderens Begyndelse*, pl. XIV, XVIII, XXI, XXIII. Voss und Stimming: *Vorgeschichtliche Alterthümer aus der Mark Brandenburg*, Brandenburg 1887, Abtheil. III, pl. 8 fig. 10, pl. 12 fig. 1, pl. 15 fig. 9; Abtheil. IV a, pl. 3 fig. 11 (dette sidste at jevnføre med det bevarede Kar fra Lomborggravpladsen).

Par Fund fra Brandenburg og Lausitz[1]. Flere Tvillingkar ere endvidere for faa Aar siden fundne i Gravhøie ved Oedenburg i Ungarn; i et enkelt Tilfælde ere de to Smaakar foruden ved det gjennemborede Rør forbundne med hinanden ved en eiendommelig, togrenet Hank[2]. Ogsaa fra Schweiz og Steiermark foreligge Tvillingkar, der dog ikke ere Kommunikationskar[3]. Trillingkar (Kommunikationskar) skulle ifølge Dr. Undset være fundne i Posen, Lausitz og Schlesien[4]. Af Stykker fra sydligere Lande skulle vi nævne eet fra en Høi ved Gemeinlebarn i Nedreøsterrig,

---

1 Se under »Henvisningerne«, p. 459. Cfr. Behla: *Die Urnenfriedhöfe mit Thongefäszen des Lausitzer Typus*, Luckau 1882, pl. I fig. 17 og 19. Et nylig fundet Tvillingkar er afbildet i *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde*, 1894, p. 57 fig. 10.

2 Bella og Müller i *Mittheil. der anthropol. Gesellschaft in Wien*, 1891, p. 180, 182, 186, [74] og pl. V fig. 11, pl. VI fig. 4 (togrenet Hank). Om Oedenburgfundets Tidstilling (yngre Hallstattperiode) se Szombathy l. c., p. [85].

3 Gross: *Les Protohelvètes*, pl. XXXII fig. 3. *Mittheil. der prähist. Commission d. kais. Akad. d. Wissenschaft*, Wien 1893, p. 39 fig. 18.

4 Til de af Undset omtalte, nordtydske Trillingkar skulle vi føie fem, afbildede i Lindenschmit: *Das röm. germ. Centralmuseum*, Mainz 1889, pl. L fig. 31 (1 Explr.), *Niederlausitz. Mittheil.* II, pl. 1 (1 Explr.), *Archiv für Anthropologie* 1894, p. 366 fig. V 7 og 10 (2 Explr.) (= *Verhandl. d. Berliner Gesellschaft*, 1885, p. 561 fig. 1 a—b) og *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde*, 1891, p. 30 fig. 3 (1 Explr.). Et Firlingkar fra Lausitz skal være afbildet i *Oberlausitz. Jahreshefte*, I, p. 50, pl. I, 9; jfr. *Zeitschrift für Ethnologie*. 1879, p. 412 Nr. 93—96. Et Kar sammensat af 5 Smaakar, fra Lausitz, er nævnt i *Verhandl. der Berliner Gesellschaft* 1885, p. 332 Anm. Senf, som har publiceret de to sidstnævnte Trillingkar, mener, at Kommunikationskarrene have tjent som Legetøi, idet de kun skulle findes i Barnegrave. Jentsch (*Verhandl. der Berlin. Gesell.* 1885, p. 561) og Klemm (*Handbuch der german. Alterthumskunde*. Dresden 1836, p. 184) opfatte dem derimod — men med Urette — som Lamper.

fundet sammen med Hallstattsager[1], og nogle andre fra Oedenburg (Ungarn), Øvrepfalz[2] og Schweiz[3]; Karret fra Oedenburg hviler paa ni smaa Fødder. Ogsaa fra Italien kjendes baade Tvilling- og Trillingkar; Smaakarrene ere snart forbundne med hinanden ved en fælles Hank, snart ved et hult, lille Rør. De ældste af disse italiske Stykker gaa i det mindste tilbage til Villanovatiden, de yngste synes at hidrøre fra det 4. Aarh. f. Chr. F.[4] Fra Italien kunne endelig Tvilling- og Trillingkarrene forfølges over til Cypern, til Ægypten og Lilleasien (Troia), et nyt Vidnesbyrd til de mange ældre om Berøringer med og Paavirkninger fra de gamle Kulturfolk i Orienten[5].

I det hele maa det dog med Hensyn til Lerkarrene udtales, at jo nærmere vi befinde os ved Danmarks Grænse, des flere Sidestykker til vore Kar forekommer der, og desto større blive Overensstemmelserne. Paa holstenske og slesvigske Gravpladser fra den førromerske Jernalder er der fremdraget en hel Række Kar, som nøie ligne vore ikke alene i Form, men ogsaa i Ornamentik[6]. Bueornamenter, ganske vist i Relief og ikke indridsede, sees saaledes undertiden paa holstenske

---

1 Szombathy i *Mittheil. der prähist. Commission*, 1890, p. 70 og fig. 64.

2 *Mittheil. der prähist. Com.*, 1893, p. 86 Anm. 4.

3 Gross: *Les Protohelvètes*, pl. XXXII fig. 17.

4 *Notizie degli scavi di antichità*, Rom 1881, p. 352 og pl. 5 fig. 8 og 11. *Archæologia*, London 1869, vol. XLII, pl. 10 fig. 15. *Annali dell' instituto di corrispondenza archeologica*, Rom 1880, p. 158 og pl. L. Heydemann: *Die Vasensammlungen des Museo nazionale zu Neapel*, Berlin 1872, pl. III fig. 175. Furtwängler: *Vasensammlung in Antiquarium*, Berlin 1885, Nr. 287. Et Stykke (fra Bolsena) opbevares i Antiksamlingen. (Oplysningerne om de italiske Kar skyldes velvillig Meddelelse af Dr. phil. Chr. Blinkenberg.)

5 Schliemann: *Ilios*, London 1880, p. 384, 540 og 582; id.: *Troia*, London 1884, p. 148. Se ogsaa *Mittheil. der prähist. Commission*, 1893, p. 86 Anm. 4 og p. 87.

6 Mestorf: *Urnenfriedhöfe*, pl. I—IV.

og slesvigske Urner, medens de ikke synes at forekomme længere sydpaa. I Mellemeuropa og Norditalien er Lerkarornamentikken derimod i den ældste Jernalder gjennemgaaende rigere og tildels af anden Beskaffenhed; rundt om Karrenes Sider strække sig indpressede eller indridsede, geometriske Ornamenter som Mæandre, concentriske Cirkler, Hagekors o. lign. Prydelser, Ornamenter, der hos os først optræde nogle hundrede Aar senere, i den romerske Jernalder. Karrene i Syden ere desuden ofte malede eller grafitterede, stundom smykkede med plastiske Figurer (bl. a. Oxehoveder). Kun en enkelt Prydelse paa Karrene fra de jydske Smaahøie, det korsformede Ornament under Bunden, kan forfølges langt sydover; det kjendes fra den begyndende Jernalder ikke alene fra Nordtydskland, men ogsaa fra Mellem- og Vesteuropa (f. Ex. Krain, Steiermark, Schweiz, Frankrig), ja selv fra Norditalien; særlig hyppigt er det paa Kar fra Urnemarken ved Golasecca, der for en Del tilhører omtrent samme Periode som Villanovafundet. I Italien er Ornamentet dog ikke ene knyttet til den ældste Jernalder, men optræder allerede i en noget tidligere Periode, saaledes paa Lerkar fra Terramarer i Emilien [1].

---

[1] Mortillet: *Le signe de la croix avant le christianisme*, Paris 1866, p. 123 o. a. St. Se ogsaa: *Archiv f. Anthropol.* 1879, p. 258 f.; 1891, p. 16 ff. *Verhandl. der Berlin. Gesell.* 1885, p. 169 og 561 f. *Zeitschrift f. Ethnol.* 1882, p. 121. *Niederlaus. Mittheil.* I, p. 114, II, p. 285. *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde* 1891, p. 90 fig. 4. Deschmann u. Hochstetter: *Prähist. Ansiedelungen und Begräbnissstätten in Krain*, Wien 1879, p. 18 og pl. XIX fig. 5. Gross: *Les Protohelvètes*, p. 94. Mortillet: *Musée préhist.*, Paris 1881, pl. XCI og XCIX. Mortillet seer i det korsformede Ornament under Lerkarrenes Bund et helligt Tegn (»il s'agit d'une croyance générale, d'un rit régulier, d'une idée éminemment religieuse, se reliant au culte des morts«; p. 168). Mod denne Antagelses Rigtighed har Bertrand med Rette udtalt sig (*Revue archéol.* 1866, p. 447). Ornamentet er af rent dekorativ Art og har ikke anden og

Den samme Tilknytning til en sydligere Kultur, hvorom Lerkarrene delvis have fortalt, ville vi fremdeles spore, naar vi betragte Smaasagerne af Bronze og Jern fra de jydske Tuer. Saaledes peger det lille Stykke Bronzeblik fig. 37, der foran er bestemt som Fragment af et Bæltebeslag, utvivlsomt tilbage til Hallstattkulturen, idet det har sit Forbillede i de Bæltebeslag, der i stort Antal foreligge dels i selve Hallstattfundet, dels i andre og dermed samtidige, mellemeuropæiske Fund. Ganske vist ere disse udenlandske Exemplarer langt anseligere og langt rigere ornamenterede end vort; men i Henseende til Arbeide og Form ere de ganske analoge med dette. Ogsaa de ere dannede af tyndt udhamret Bronzeblik (en enkelt Gang Guldblik); de ere endvidere prydede med forskjellige Ornamenter i ophøiet, drevet Arbeide, saaledes ret ofte med Kredse om et Midtpunkt, et i Hallstattperioden med Forkjærlighed anvendt Motiv; endelig ere de langs Randene hyppigst forsynede med Huller, der have tjent ved deres Fastgjørelse paa et Underlag af Læder eller Tøi[1]. Bæltebeslag af lignende

---

dybere Betydning end ethvert simpelt Linieornament; ikke engang et Fabrikantmærke tør man se deri.

I Danmark forekommer Korset under Lerkarrenes Bund endnu i den romerske Jernalder og Folkevandringstiden (men kun ganske sporadisk). En Sammenstilling af de Tilfælde, i hvilke det kjendes hos os, er givet hos Hostmann: *Der Urnenfriedhof bei Darzau*, Brunsvig 1874, p. 24. Hertil kan føies, at det ogsaa findes paa et Lerkar, der for nogle Aar siden er optaget af en stensat Kiste (fra romersk Jernalder) ved Flade, Hjørring Amt, og fremdeles paa et Lerkar fra en anden stensat Kiste ved Mosbjerg, Hjørring Amt. Desuden sees et lignende Ornament under Bunden af to Lerbægre (fra romersk Jernalder), det ene fra en Høi ved Nørre Vissing, Aarhus Amt, det andet fra en Stenkiste ved Østerbølle, Viborg Amt. Mellemrummene mellem Korsets Arme ere dog paa disse Kar fyldte med indridsede Linier.

[1] Sacken: *Das Grabfeld von Hallstatt*, Wien 1868, p. 47 ff. og pl. IX—XI og XVIII. Hochstetter: *Neue Ausgrabungen auf*

Form og Arbeide og tilhørende samme Kulturlag ere foruden i Mellemeuropa ogsaa fremdragne flere Steder i Nordtydskland [1]. I stærkt fragmenteret Stand synes de at foreligge fra holstenske Urnegrave. — I Forbindelse hermed skal det nævnes, at Remspænder af lignende Art som det under fig. 36 afbildede ogsaa kjendes fra Hallstattperioden i Mellemeuropa. Ved Watsch i Krain er der saaledes fundet et Bæltespænde, der kommer de jydske meget nær, idet det er dannet af en Bøile, over hvis Ender der er lagt et Tværstykke; i Bøilen hænger der en lille Ring [2].

Ligeledes Øskenringene fortælle om Paavirkninger sydfra. Vel er det saa, at disse eiendommelige Ringe, der foreligge i meget stort Antal fra den jydske Halvø, kun kjendes i færre Exemplarer længere sydfra — i sin Udsigt over deres Udbredelse nævner saaledes Frk. Mestorf 47 fra Holsten og Slesvig og kun 6 fra det øvrige Nordtydskland og fra Mellemeuropa (Schweiz, Østrig, Ungarn) [3]. Men

---

den alten Gräberstätten bei Hallstatt. Wien 1878, pl. II. Chantre: *Premier âge du fer*, Paris 1880, pl. XXIV, XXVII, XXXI, XXXVI og XLI. Lindenschmit: *Die vaterl. Alterth. der Hohenzol. Samml. zu Sigmaringen*, Mainz 1860, p. 128 og pl. XIII, XVII, XIX—XXI. Naue: *Die Hügelgräber zwischen Ammer- und Staffelsee*, Stuttgart 1887, p. 127 ff. og pl. XXIX—XXX. Naue: *Die Bronzezeit in Oberbayern*, München 1894, p. 149. Tröltsch: *Fundstatistik der vorröm. Metallzeit im Rheingebiete*, Stuttgart 1884, p. 40—41.

1 Se Undset: *Jernalderens Begyndelse*, »Henvisningerne«, p. 461.

2 Deschmann u. Hochstetter: *Prähist. Ansiedel. in Krain*, p. 24 og pl. X fig. 9.

3 *Mittheil. des anthropol. Vereins in Schleswig-Holstein*, 4. H. Kiel 1891, p. 33 ff. Til de af Mestorf nævnte Øskenringe, fundne udenfor Jylland og Slesvig-Holsten, kunne føies adskillige andre, afbildede i Keller: *Pfahlbauten*, I, pl. V, 16; II, pl. II, 43 og 48; VI, pl. III, 39. Gross: *Les Protohelvètes*, pl. XXIII. Mortillet: *Musée préhist.*, pl. LXXXVI Nr. 992. Kemble: *Horæ ferales*, London 1863, pl. XXV fig. 10—11. Sacken: *Das Grabfeld von Hallstatt*, pl. XVII fig. 9. Med disse Øskenringe maa utvivlsomt sammenstilles nogle, hvis

sikkert er det dog, at Forudsætningen for dem er at søge i Syden og da vistnok indenfor den Hallstattske Kulturgruppe; i al Fald stammer en af Ringene fra selve Hallstattfundet.

Naale, mere eller mindre svarende til dem fra de jydske Smaahøie, ere fremdragne paa mangfoldige Gravpladser fra den ældste Jernalder i hele Nordtydskland [1]. Naalehovedet er af vexlende Udseende; snart er det rundt og hult og af tyndt Bronzeblik, eller det er fladt, cirkelformet og med en halvkugledannet Belægning af Bronzeblik — altsaa som vor fig. 29 og 38; snart er det knopformet, snart, men som det synes noget sjældnere, ring- [2] eller krølleformet [3] — altsaa som fig. 26—28. I Holsten og Slesvig ere derimod Naale af disse to sidstnævnte Typer meget almindelige; de med krølleformet Hoved ere ganske som de nørrejydske Naale undertiden parvis forbundne ved en fin, lille Kjæde.

Naalene med krølleformet Hoved maa utvivlsomt endvidere sammenstilles med de i Hallstattfund fra Nordtydskland, Mellemeuropa og Norditalien almindelig optrædende, saakaldte »Rollennadeln«, hvis Hoved ligesom paa vore Naale er krølleformet oprullet, men som ere uden Bøining paa Stilken; af og til ere disse Bronzenaale fundne parvis, forbundne ved en lille Kjæde. [4]

Smaa, bøiede Bronzespiraler, dannede af en tynd, sammenrullet Bronzetraad (som fig. 34), kjendes ogsaa fra før-

---

Ring er meget flad og bred, og hvis Øsken oftest er anbragt paa en kort Stilk; se Keller: *Pfahlbauten*, II, pl. II, 45; VI, pl. III, 40; VII, pl. VI, 9, pl. VIII, 6, 14—15. *Schriften der physik.-økon. Gesell.* Königsberg 1888, pl. II fig. 4.

[1] Se Undset: *Jernalderens Begyndelse* under »Henvisn.«, p. 460.

[2] Jernnaale med ringformet Hoved, fundne i Brandenburg, ere afbildede i Voss u. Stimming: *Vorgeschichtl. Alterth. aus Brandenburg*, Abtheil. III, pl. 16 fig. 16ª og *Verhandl. der Berl. Gesell.* 1885, p. 558 fig. 14.

[3] *Baltische Studien*, XXXIX (1891), pl. VI fig. 8.

[4] Om disse Naales Udbredelse se Tischler i *Schriften der physik.-økon. Gesell.* Königsberg 1888, p. 113 ff.

romerske Jernaldersgrave i Holsten (f. Ex. fra Sülldorf)[1] og fra Mellemeuropa[2].

Endelig skal det nævnes, at smaa, runde Flintsten (se p. 189) ligeledes foreligge i Hallstattfund fra Nordtydskland og Mellemeuropa; Stykker haves saaledes fra et Lerkar med brændte Ben, fundet i en Høi ved Laptau i Østpreussen, og fra Urnemarker ved Müglitz i Mähren og Rossitz i Böhmen[3].

Som det vil fremgaa af denne Redegjørelse, stemme Fundene fra de jydske Smaahøie i Art og Indhold nøie overens med samtidige holstenske og slesvigske[4] og fremdeles med Fund fra Brandenburg, Schlesien, Lausitz, Pommern og andre nordtydske Egne. Ogsaa med Fund saa sydlige som fra Mellemeuropa, ja selv fra den nordlige Del af Italien er der flere Paraleller, og den Forskjel, der spores, skyldes væsentligst, at der paa den jydske Halvø er foregaaet dels en Tillempning af det nye efter det gamle og hjemlige (Tuerne), dels en Udviskning af de fremmede Oldsagtyper (Bæltebeslaget), dels endelig en Udvikling og Bundfældning af disse (Øskenringene og enkelte Naale). Særlig disse to sidste Forhold indeholde i sig Vidnesbyrd om, at vi i Sagerne fra de jydske Smaahøie ikke maa se importerede Varer, men indenlandske Fabrikater, der rigtignok ere blevne til under stærke Kulturpaavirkninger sydfra. Disse nye Strømninger maa i det væsentlige opfattes som Udløbere fra Hallstattkulturen og den antico-italiske Kultur,

---

[1] Mestorf: *Urnenfriedhöfe*, pl. II fig. 22.

[2] *Mittheil. der anthrop. Gesell.* Wien, IX Nr. 7—8, pl. II fig. 10 (velvilligst meddelt af Museumsdirecteur Dr. S. Müller).

[3] *Schriften der physik.-økon. Gesell.* Königsberg 1888, p. 116. Undset: *Jernalderens Begyndelse*, p. 88.

[4] I den førromerske Jernalders Urnegrave i Holsten og Slesvig optræder der dog en Art Oldsager, som ikke gjenfindes i Nørrejylland, nemlig Bæltehagerne. I deres ældste Skikkelse vise ogsaa de tilbage til Hallstattkulturen (Mestorf: *Urnenfriedhöfe*, p. 97).

til hvilken Hallstattkulturen i mangt og meget peger ned — et Forhold, som giver Fundene fra de jydske Smaahøie deres store Betydning.

Det er en velkjendt Sag, at der i den senere Del af vor Bronzealder hist og her mellem de nordiske Fabrikater optræder fremmede Stykker af Former, som kjendes fra Hallstattfundet og dermed beslægtede, mellemeuropæiske eller norditaliske Fund, saaledes enkelte Sværd, Kar med korsformede Ører, Spande, Skaale af Bronzeblik med uddrevne Buler etc. Disse Gjenstande, der i Syden ere blevne til paa en Tid, da Jernet begyndte at finde Anvendelse ved Siden af Bronzen som Nyttemetal, ere ved hurtige Handelsforbindelser naaede op til Danmark, hvor Bronzealderen endnu ret florerede. Som Forholdene indtil for faa Aar siden stillede sig, maatte det dog siges, at Berøringen med Hallstattkulturen hos os ikke, som f. Ex. i Nordtydskland, bevirkede en Overgang til en ren Jernalder, idet Kulturstrømmen næsten helt var standset under Veis, men at Jernets første Optræden hang sammen med Indflydelser fra la Tènekulturen. Særlig Dr. Undset har i sit ofte citerede Værk om Jernalderens Begyndelse i Nordeuropa fremhævet dette.

Siden dette Arbeide saa Lyset, ere 13 Aar gaaede, og mange nye Fund og nye Iagttagelser ere i Mellemtiden gjorte. Fundene fra de jydske Smaahøie ere bl. a. komne til, og disse synes nu bestemt at vise, at den Kulturstrøm, som har faaet Navn efter det rige Hallstattfund, ogsaa i al Fald i den sydlige Del af Jylland og maaske langt høiere oppe paa Halvøen har givet Stødet til en begyndende Jernalder. Nærmere at præcisere Billedet af denne Tid i Jylland er ikke muligt, da det jo her som ogsaa i hele Nordtydskland og i en stor Del af Mellemeuropa er saa, at Gravene fra denne Kulturperiode kun indeholde yderst faa Oldsager, og disse tilmed ere af stedse tilbagevendende Arter, henhørende til det personlige Udstyr. Heller ikke udenfor Gravene, i Mark eller Mose, er der fra denne Tid

fundet mange Gjenstande i Jylland; hvad der haves, indskrænker sig i det væsentlige til flade, gjennembrudte Spænder, tutulusformede Spænder, nogle Halsringe og Naale.

Til den øvrige Del af Danmark synes det i al Fald nu, som er Kulturbølgen enten slet ikke naaet eller kun naaet med ringe Styrke. Paa Fyen lader der sig næppe paavise mange Spor af et Hallstattlag. Ved Grønneskov i Nærheden af Broholm er der i en lav, lille Høi optaget et Lerkar med brændte Ben og en Jernnaal med Bøining paa Stilken [1]. Næsten alle de andre fyenske Fund fra den førromerske Jernalder kunne med Sikkerhed siges at falde indenfor la Tènetiden. Paa Sælland ere Monumenterne fra den førromerske Jernalder overhovedet yderst sparsomme, vel ikke mindst fordi Bronzealderen her fik en længere Levetid end andensteds i Danmark; de yngste Fund fra denne østlige Bronzealder maa derfor vistnok tænkes at falde sammen med Fundene fra de jydske Smaahøie. Et Bevis derpaa synes bl. a. at foreligge i et Fund fra Antvorskov, som ved Siden af et stort Antal Oldsager fra Bronzealderens yngste Periode indeholder to Øskenringe [2].

Hvad endelig Bornholm angaaer, denne Ø, der længe har gjældt for at være den førromerske Jernalders klassiske Egn i Danmark, er der vel i mange Brandpletter fundet Jernnaale, som slutte sig nær til de jydske; men i de fleste Tilfælde ere disse Naale optagne i Forbindelse med la Tènefibulaer og tyde saaledes paa, at det her først var ved Indflydelser fra la Tènekulturen, at en Jernalder ret indlededes. Heller ikke fra Norge og Sverige synes der at

---

[1] Sehested: *Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm*, p. 104, pl. XXII fig. 11 a—c.

[2] *Aarb.* 1892, p. 242. Et andet sællandsk Fund med Øskenring er nævnt i *Aarb.* 1892, p. 219. Disse to Fund ere de eneste danske Fund med Øskenringe, der ere gjorte udenfor Jylland.

foreligge Vidnesbyrd om Tilstedeværelsen af en Hallstatt-periode som et almindeligt udbredt Kulturlag [1].

Alt samler sig saaledes til Opfattelsen af, at vi i de sydjydske Smaahøie maa se de sidste Udløbere af et ældste Jernalders Kulturlag, der fra Norditalien og Mellem-europa har bredt sig mod Nord op igjennem Tydskland. Den Omstændighed, at Fundene foreligge overmaade rigt repræsenterede i Holsten, i Slesvig og i den sydlige Del af Nørrejylland, medens de aftage kjendelig i Antal, naar vi bevæge os mod Øst over til Øerne og tildels ogsaa mod Nord op paa Halvøen, synes at tyde paa, at Kulturstrømmen er naaet til os sydfra, gjennem Holsten og Slesvig.

Paa denne Vandring mod Nord ere Skikke og Old-sager lidt efter lidt og i høiere Grad, jo længere de fjernede sig fra Udgangspunktet, blevne modificerede og omformede og have mistet en Del af deres oprindelige, ædle og skjønne Form. Men om end Minderne fra dette Kulturlag i Dan-mark saaledes kun have en svag Afglans af Sydens Rigdom og Herlighed, ere de dog af største Vigtighed, ikke alene fordi de danne det Mellemled, der knytter Bronzealder og Jernalder umiddelbart sammen, men ogsaa fordi de afgive et nyt Vidnesbyrd til de mange ældre om, at ingen større Kulturretning er opstaaet i Syden, uden at den jo ogsaa, kraftigere eller svagere, kan spores i de danske Fund.

Carl Neergaard.

---

[1] En Jernnaal omtrent som fig. 26 foreligger fra Norge. Den er fundet i Jarlsberg og Laurviks Amt, i et med brændte Ben fyldt Lerkar, der var nedsat i en lille Høi (*Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsm. Bev.* 1874, p. 143 og pl. VI fig. 31).

OM VINDUERNE I DE JYDSKE GRANITKIRKER

AF

F. ULDALL,

LIEUTENANT, ARCHITEKT.

Det er, som bekjendt, Reglen, at de jydske Granitkirker oprindelig have havt faa, høitsiddende og smaa Vinduer, der kun have tilladt et sparsomt Lys at trænge indenfor de tykke Mure. Høialtrets og Sidealtrenes mange Voxkjerter kunde under disse Forhold straale Menigheden imøde med dobbelt Glans; men ligesom Reformationen spredte det aandelige Mørke, saaledes fordrede den ogsaa mere Lys i selve Kirkebygningen, hvorfor vi maa henføre den største Del af de betydelige Forandringer, der foregik med Vin-

duerne ligesom med andre Enkeltheder af vore Kirker, just til Reformationstiden. Som oftest udbrød man da de smaa, romanske Vinduer paa Sydsiden og erstattede dem med langt større, der indfattedes med Murstensfalse, som foroven navnlig afsluttedes med Spidsbuer eller flade Buer (Segmentbuer). Det er derfor i Reglen paa Nord- og Østsiden af vore Granitkirker, at vi se den oprindelige Architektur bedst bevaret; dog er det ofte Tilfældet, at Forandringerne ogsaa have strakt sig herhen, saa der nu kun findes ganske enkelte eller slet ingen af Kirkens ældste Vinduer levnede. De med Kirkebygningerne samtidige Vinduer frembyde imidlertid saa mange eiendommelige Forhold, at det vel kan lønne sig at gjøre dem til Gjenstand for nøiere Betragtning[1]. Det bemærkes, at der i det Følgende foreløbig væsentlig kun tales om de Kirker, der udvendig have deres Mure beklædte med hugne Granitkvadre; men i saadanne Tilfælde, hvor der tillige i Façaderne er benyttet andet Materiale eller udelukkende saadant, findes det udtrykkelig anført tildels i Anmærkningerne.

Sædvanlig ere Vinduerne anbragte ligeoverfor hverandre paa Nord- og Sydsiden af Langhus og Chor; men Antallet vexler og retter sig tildels efter Kirkebygningens Størrelse. Naar Choret, som det oftest er Tilfældet, sluttes med en flad Væg mod Øst, har her næsten altid været 1 oprindeligt Vindue, og ender Kirken med en Chorrunding (Apsis), har denne ogsaa havt 1 eller undertiden flere saadanne. Som en Sjeldenhed maa her nævnes, at Bislev Kirke (Nibe) har bevaret tydelige Spor af 2 Vinduer i Chorgavlen, af hvilke idetmindste det nordre, der overalt er indfattet af Granit, indtager sin oprindelige Plads. De mindste Granitkirker maatte nøies med 1 Vindue paa hver Side af Lang-

[1] Den 16de Febr. 1886 holdt jeg i det Kgl. Oldskriftselskab et Foredrag, hvori endel af de Enkeltheder, der her nævnes, bleve omtalte og Tegninger af samme foreviste.

hus og Chor samt 1 i Chorgavlen[1]. Det Samme har dog ogsaa været Tilfældet med enkelte, noget større Kirker, saaledes Serridslev (Hjørring), Seglflod (Aalborg) og Asp (Holstebro). Det er temmelig sjeldent, at der ved de mindre Granitkirker findes Chorrunding; men dette er dog blandt andre Steder Tilfældet ved Thorsted (Thisted), Skræm (Øster-Hanherred), Blidstrup (Mors), Roslev og Volling (Skive), Gudum (Aalborg) og Aidt (Randers), hvilke foruden de ovennævnte Vinduer mod Nord og Syd tillige have havt 1 mod Øst i Chorrundingen. Til denne Gruppe maa rimeligvis ogsaa regnes Ørding (Mors). Et Vindue paa nysnævnte Sted i Apsis findes ogsaa i den meget lille, med Hensyn til Planen høist eiendommelige Kirke i Bur[2] (Holstebro), medens alle de øvrige oprindelige Vinduer her ere gaaede tabt. I Forbindelse hermed skal nævnes Vester-Vandet Kirke (Thy), der skjøndt den er endel større end Bur, har særdeles megen Lighed med denne, hvad Planen angaaer. Mulig har denne Kirke oprindelig havt tvende Vinduer paa hver Side af Langhuset; men der sees nu overhovedet ingen andre Spor af saadanne end en svag Antydning af det i Chorrundingen.

---

[1] Som Exempler herpaa kunne nævnes følgende Kirker (se Listen bagest): 128 (Vendsyssel); 299 (Øster-Hanherred); 24, 531 (Vester-Hanherred); 183, 187, 656, 617 (Thy); 91, 21, 127 (Mors); 259 (tildels af raa og kløvet Granit); 194, 93, 108 (Lemvig); 605, 258, 655 (Skive); 608 (Løgstør); 439, 495, 87 (Nibe); 125, 272, 408, 355, 154 (Aalborg); 60, 161, 396, 645, 307, 36 (Hobro); 268, 271, 94 (Mariager); 440, 291, 350, 320, 334, 579, 640, 292, 298, 171, 447 (Randers); 313, 622, 632, 286, 111 (Viborg); 647, 479 (Aarhus); 422, 18 (Silkeborg); 255, 604, 633, 23 (Herning); 344 (Horsens) og 588 (Veile). Af disse ere 440, 447, 171 og 479 senere ombyggede.

[2] Om Bur Kirke se Pastor J. Helms' Indledning til »Sallinglands Kirker, Rødding Herred« efter Foranstaltning af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet opmaalte, undersøgte og beskrevne af J. F. C. Uldall, Kjøbenhavn 1884, Side XIX, Anm. †††.

Som det synes, har den overveiende Del af de jydske Granitkirker, nemlig de fleste af Middelstørrelse, paa hver Side af Langhuset havt 2 Vinduer, der da næsten altid fandtes øst for Portalerne, idet disse som Regel ere anbragte henimod den vestre Ende. Choret har ligesom i de ovennævnte, mindre Kirker paa hver Side havt 1 Vindue og Chorgavlen ligeledes 1 [1]. I Rindum (Ringkjøbing), hvis Langhus udmærker sig ved, at det foruden de tvende almindelige Portaler har havt en mindre Indgang paa Nordsiden længere mod Vest, har der mulig paa Sydsiden været et 3die, oprindeligt Vindue ligeoverfor den sidstnævnte Indgang. Særlig fortjener at nævnes Kirken i Trans (Lemvig), der vel fra først af har havt 2 Vinduer paa hver Side af Langhuset, men som mod al Sædvane ere anbragte paa hver sin Side af Portalerne. Lignende Forhold sees i Fabjerg i samme Egn. Endel Granitkirker af den her omtalte Art, men med Choret sluttet af en Chorrunding, vise 2 Vinduer paa hver Side af Langhuset ligesom 1 paa hver Side af Choret og 1 lige mod Øst i Apsis [2].

---

[1] Af denne Slags Kirker kan exempelvis nævnes: 207, 662, 414, 540, 492 (Thy); 660 (Vester-Hanherred); 591 (Mors); 551, 397, 196 (Vendsyssel); 481, 104, 322 (Løgstør); 465, 189 (Hobro); 610 (Mariager); 491, 172, 53, 646, 302, 173, 170, 315, 353 (Randers); 324, 74, 340, 331, 406, 658, 288 (Viborg); 209, 61, 97 (Skive); 221, 81, 309, 380 (Lemvig); 643 (Struer); 378, 612, 29 (Holstebro); 498, 569, 134, 296, 223, 487, 105, 2, 463, 86, 314 (Ringkjøbing); 388, 433, 26 (Herning); 120, 316, 533 (Aarhus); 242 (Skanderborg); 28, 383, 653 (Odder); 88, 505 (Horsens); 132 (Veile); 573, 306 (Kolding); 203, 347, 12, 596 og 500 (Varde). Af disse ere 97, 306 og 596 byggede dels af hugne Granitkvadre, dels af raa Granit og 500 af nævnte Materialier i Forbindelse med Ahl. 173 er nedbrudt i 1879 og en ny Murstenskirke opført i det følgende Aar.

[2] Dette er saaledes Tilfældet med: 205, 148 (Thy); 190 (Øster-Hanherred); 409 (Mors); 122 (Løgstør); 651, 246, 638 (Skive); 19, 389, 616, 564, 300, 165 (Viborg); 42, 144 (Randers); 345 (Grenaa); 370; 644 (Varde) og 319 (Kolding); samt rimeligvis

Vi gaa nu over til de større Granitkirker, der paa Langhuset have havt 3 og paa Choret 1 oprindeligt Vindue paa hver Side foruden 1 paa Chorgavlen. Disse forekomme allerede betydelig sjeldnere, og de adskille sig fra de foregaaende ved, at vi her nu og da finde det ene Vindue anbragt vest for Portalet. Dette er saaledes Tilfældet i Vreilev Klosterkirke (Hjørring), Nors[1] og Ydby (Thy), Thiset og Maarslet (Aarhus), Ulfborg (Ringkjøbing), Gjellerup (Herning), Øster-Nykirke (Veile) samt Lunde, Kvong, Horne og Grimstrup (Varde). I Vardeegnen har det i det Hele været almindeligere i de større Kirker at anbringe 1 Vindue vest for Portalerne end i Jyllands øvrige Egne. Foruden i de nysnævnte Kirker har det Samme nemlig ogsaa været Tilfældet paa Nordsiden af Langhuset i Vester-Nykirke og Jerne, den sidste ved Esbjerg, samt paa Sydsiden af Thorstrup, Faaborg og Aarre. Af disse have Jerne og Thorstrup Chorrunding. Endel af Nordsiden paa den sidstnævnte Kirkes Langhus siges at være bygget af raa og kløvet Granit, men er dækket af et saa tykt Lag Kalk, at det oprindelige Materiale ei godt lader sig paavise. Aarre Kirke er opført dels af huggen Granit, dels af rhinsk Tuf, men meget ombygget i senere Tider. Til slige større Granit-

---

169 (Skive); 52 (Aarhus) og 184 (Kolding). 345 har Chorrundingen væsentlig bygget af raa og kløvet Granit.

Vinduet i Apsis af Ølgod (644) er rundt og vil blive nævnt senere.

Om Haasum (169), hvis Chorrunding i sin Tid er nedbrudt, se »Sallinglands K., Rødding H.«, Texten Side 8 og 9, Afbildningerne Side 17 og 18.

Chorrundingen i Borum (52) er ligeledes nedbrudt, formodentlig paa Grund af en Brand, som synes at have hærget Kirken stærkt.

[1] I Nors findes Vinduet bevaret vest for det søndre Portal, og medens Sydsiden af Langhuset her maa have havt 3 oprindelige Vinduer, har Nordsiden neppe havt mere end tvende, af hvilke det ene endnu sees paa Vaabenhusloftet.

kirker slutter sig ikke sjeldent en Chorrunding, hvad der f. Ex. gjælder Kjettrup (Vester-Hanherred), Sjørring (Thy), Rom (Lemvig), Lem (Skive), Vindum (Viborg), Meilby[1] (Aarhus), Nørre-Snede (Horsens) og Store-Andst (Kolding). Af disse have Sjørring, Rom[2], Vindum og formodentlig Lem[3] paa hver Side af Langhuset havt 2 Vinduer øst for Portalet og 1 vest for dette, medens i Kjettrup[4], Meilby og Nørre-Snede alle 3 Vinduer i Langhuset ere anbragte øst for hver af Indgangene. I Store-Andst ere de 3 oprindelige Vinduer paa Langhusets Nordside endnu bibeholdte foruden 1 paa samme Side af Choret og Rester af 1, som er tilmuret paa Chorrundingen, og her er det meget sjeldne Tilfælde, at Langhusets vestligste Vindue sidder næsten lige over Portalet. Blandt Granitkirkerne har jeg kun nogle ganske faa Gange truffet noget Lignende, nemlig paa Sydsiden af Meirup Kirke (Holstebro) og paa samme Side af Staby (Ringkjøbing) og Varde Kirke samt paa begge Sider af Nørre-Felding (Holstebro). I Forbindelse hermed maa nævnes et meget eiendommeligt og maaske enestaaende Tilfælde i Leirskov (Kolding). Langhusets Nordside har her 2 oprindelige Vinduer øst for Portalet; men desuden er der samtidig med Bygningens Opførelse anbragt en Blinding af

---

[1] Her er Talen om den oprindelige Kirke, som næsten ganske ombyggedes i 1874. Den er betydelig mindre end de øvrige hernævnte Kirker og har altsaa ved sin Opførelse været forholdsvis rigelig forsynet med Vinduer.

[2] Den i flere Retninger mærkelige Kirke i Rom har i Chorrundingen foruden 1 ovalt Vindue mod Øst 2 smaa, runde Lysaabninger mod Nord og Syd, der senere nærmere ville blive omtalte

[3] Se: »Sallinglands K., Rødding H.«, Texten Side 1 og 2 samt Afbildningerne Side 1 og 2.

[4] De oprindelige, senere tilmurede Vinduer paa Nordsiden af Langhuset i denne Kirke, som jeg saae i 1870, ere ifølge velvillig Meddelelse fra Sognepræsten, Pastor Ammentorp, senere borttagne og nye, større Jernvinduer indsatte.

samme Hovedform og Størrelse som disse over Midtlinien af det rundbuede Portal. Blindingen, der ligesom Vinduerne har særlig Saalbænksten, omgives paa hver Side af 2 almindelige Kvadre, der i de mod Lysningen vendte Hjørner ere huggede i ret Vinkel. I den udvendig aflang-firkantede Overligger er indhugget et omtrent $2^1/_2$" dybt, tilbageliggende Felt af halvrund Form, og i Flade med dette er Blindingen udmuret med 2 glathugne, almindelige Granitkvadre. Desværre hindrer den tykke, i Nutiden paa Indersiden anbragte Puds i her at undersøge Forholdene; men der synes ikke at kunne være Tvivl om, at Blindingen kun er bygget som saadan og i den Hensigt at bryde den ellers saa store, tomme Murflade.

Det vil vistnok kun være forholdsvis faa Steder, hvor der lader sig paavise jydske Granitkirker, i hvilke Antallet af Vinduerne, navnlig i Langhuset, overstiger det ovenfor nævnte. Som en saadan Undtagelse skal imidlertid nævnes Brøndum (Varde), hvis Langhus oprindelig har havt 4 Vinduer paa hver Side, nemlig 2 øst og 2 vest for Portalerne, foruden at Choret havde 2 saadanne mod Nord og ligesaa mange mod Syd samt Chorrundingen 3, hvoraf 1 lige mod Øst. Kirken i Føvling (Ribe) har ogsaa havt 4 oprindelige Vinduer paa hver Side af Langhuset, hvoraf 1 vest for Portalet. Endnu mere storartet i sit hele oprindelige Anlæg er dog Vamdrup (Kolding). Det er i høi Grad at beklage, at Choret og Chorrundingen af denne Kirke, uvist naar, men formodentlig i Begyndelsen af dette Aarhundrede, ere nedbrudte og kun erstattede af en lille Tilbygning tildels af Mursten, hvilken er uden nogensomhelst architektonisk Betydning, men selv i sin nuværende Tilstand er Bygningen, naar Viborg Domkirke og Klosterkirkerne ikke medregnes, den mest storartede, jydske Granitkirke, jeg har seet[1].

---

[1] Langhusets indvendige Længde er 75′ 5″, Bredde 28′, og dets Mure have den vistnok enestaaende Høide af næsten 26′.

Her træffe vi paa hver Side af Langhuset 5 meget høitsiddende Vinduer, hvis Spor alle kunne lade sig paavise, skjøndt de i det Hele ere bedst bevarede paa Sydsiden. Blandt de Kirker, der have havt mange oprindelige Vinduer, skal endvidere nævnes Aal (Varde), hvis nedre Partier ere byggede af hugne Granitkvadre, medens de øvre bestaa af rhinsk Tuf. Langhuset har her havt 4 paa hver Side, af hvilke 1 vest for Portalet. Choret er ombygget og udvidet samt Chorrundingen nedbrudt, saa at de oprindelige Forhold i de østre Partier nu ikke lade sig nøiere bestemme.

Det er ovenfor nævnt, at Choret i Brøndum, da det opførtes, paa hver Side havde 2 Vinduer. Det Samme er undertiden Tilfældet med andre af de jydske Granitkirker, men maa dog forholdsvis kaldes en Sjeldenhed [1]. Ikke alle de i nedenstaaende Anmærkning nævnte Kirker ere imidlertid i deres Ydre udelukkende opførte af hugne Granitkvadre. Hedensted har saaledes Langhusets oprindelige vestre Gavl bygget af Kalktuf (Fraadsten). Kvadrene paa Chorets Sydside have her været omsatte, og der er desaarsag Mulighed for, at denne Side oprindelig kun har havt 1 Vindue. I den anselige Kirke i Stenderup udgjør raa og kløvet Granit Materialet i Langhuset, medens Choret og Chorrundingen ere af grovt hugne Granitkvadre. De tvende med Bygningen samtidige Vinduer ere her bevarede paa Chorets Nordside; men den betydelige Ombygning, der i 1869 foretoges med Kirkens Mure, har ganske forandret de oprindelige Forhold paa Sydsiden. Endvidere sees 2 gamle, senere tilmurede Vinduer paa Nordsiden af Choret i Guldager (Varde), hvilken Kirke væsentlig er opført af raa og kløvet Granit, samt paa det tilsvarende Sted paa Fuur

---

[1] Denne Ordning findes saaledes i følgende Kirker: 256 (Hjørring); 545 (Vester-Hanherred); 312, 405 (Skive); 5, 506 (Randers); 523 (Aarhus); 238, 226, 669 (Horsens); 192 (Veile); 51 (Ringkjøbing); 426 (Esbjerg); 147 og 464 (Kolding).

Kirke, som dels er bygget af hugne Granitkvadre, dels (den østre Del) af Ahl. Alslev (Varde), hvis tilsvarende Del bestaaer af hugne Granitkvadre, medens den vestre er af rhinsk Tuf, har ogsaa havt 2 Vinduer paa hver Side af Choret, hvilket ligeledes synes at have været Tilfældet med Hostrup (Varde), der væsentlig er bygget af samme Materiale som Alslev. De Kirker, som paa hver Side af Choret have havt 2 Vinduer, ere for Størstedelen anselige, og medens det ellers er Reglen, at dette er omtrent kvadratisk, finde vi det som oftest ved disse stærkt aflangt. Dette gjælder saaledes exempelvis i høi Grad om Skads [1], hvor vi endnu se 4 oprindelige Vinduer paa Langhusets Nordside, alle øst for Portalet, ligesom den nysnævnte Guldager Kirke har et tilsvarende Antal, der endnu benyttes, skjøndt i noget forandret Skikkelse. I Hvirring har der været 4 Vinduer saavel paa Langhusets nordre som søndre Façade, hvoraf 1 vest for Portalet. Tømmerby, Sahl, Aalum [2] og Todbjerg have havt 3 Vinduer paa hver Side af det nævnte Parti, hvoraf 2 øst og 1 vest for Portalet, Taanum og Hedensted derimod kun 2 øst for dette. I Lyby og Borris har Langhuset ogsaa havt 3 Vinduer, men alle øst for Portalet [3]; i Ingstrup ere alle dets oprindelige Vinduer bortbrudte. I Hundslund er der derimod bevaret 3 saadanne paa Langhusets Nordside, hvoraf det vestligste findes vest for Portalet, og det østligste er tilmuret. Vinduerne

---

[1] Desuden, dog i noget mindre Grad om følgende: 226, 523, 51, 20 og 164. Disse Kirker sluttes ligesom Skads af en flad Altervæg i Øst.

[2] De 3 sidstnævnte Kirker have Chorrunding, hvad ligeledes er Tilfældet med følgende: 256, 506, 238, 192, 464 og 129. Ogsaa i Lyby sees tydelige Spor af, at der tidligere har været en saadan.

[3] Tilsvarende Forhold iagttages paa Nordsiden af Langhuset i Gjesten og Stenderup. I Øster-Snede er der derimod kun faa Spor tilbage af Langhusets ældste Vinduer.

paa dette Partis modsatte Side have fra først af ikke været anbragte ligeoverfor dem paa Nordsiden, og mod Syd maa der udentvivl, da Kirken byggedes, have været indsat 4 saadanne, af hvilke de tvende vestligste nu sees tilmurede paa hver Side af Vaabenhustaget, det ene af disse altsaa vest for Portalet. Det er kun meget sjeldent, at Antallet af Vinduerne paa de tvende Sider af Kirken ei er det samme; af og til træffer man derimod, at de ikke sidde ligeoverfor hverandre, f. Ex. i Bigum (Hobro), Lime (Randers), Mørke (Aarhus), Føvling (Ribe) og Jerne (Esbjerg). I den førstnævnte af disse sees kun paa Nordsiden af Langhuset svage Spor af 1 oprindeligt Vindue, der findes lidt vestligere end det tilsvarende, nu blindede paa Sydsiden. En meget sjelden Undtagelse danner Choret i Viuf[1] og Leirskov (Kolding), idet der her mod Syd har været 2 oprindelige Vinduer, men kun 1 mod Nord, hvilket er paa Façadens Midte. Ogsaa Choret af Egtved Kirke i samme Egn frembyder eiendommelige Forhold. Her er det Nordsiden, som endnu udvendig har bevaret Blindingerne af sine 2 gamle Vinduer, medens Sydsiden knn har havt 1 saadant paa Midten, hvilket blev bortbrudt ved en Ombygning i 1862 eller 1863 og erstattet af det nuværende store, spidsbuede Støbejernsvindue, som er indfattet af en Ramme af røde Mursten.

Det fremgaaer af det Foregaaende, at Chorrundingen som Regel kun har havt 1 Vindue lige mod Øst. Hvor dette Parti har større Forhold, forøges imidlertid, saaledes som vi saae i Brøndum, en sjelden Gang Vinduernes Antal og er da som oftest 3, hvoraf 1 i Midten, 1 mod Nord eller Nordost og 1 mod Syd eller Sydost. Som et Exempel herpaa kan nævnes den anselige Kirke i Føvling (Ribe). Denne havde indtil 1874 bevaret alle sine oprindelige Vinduer, nemlig foruden de førnævnte 8 i Langhuset paa hver

---

[1] Kirken er væsentlig bygget af raa og kløvet Granit.

Side af Choret 1 og 3 i Chorrundingen. Kirken udmærker sig altsaa ved det ualmindelig store Antal af 13 Vinduer, hvoraf endnu de 9 have bevaret deres Form og Størrelse. Endvidere kan anføres Grønbæk Kirke (Silkeborg), som har sin med 4 fulde Søiler prydede Chorrunding[1] forsynet med 3 Vinduer, hvoraf endnu det mod Nord og Syd benyttes, medens det østre er tilmuret. Denne i flere Retninger meget interessante Bygning har overhovedet bevaret mange af sine ældste Vinduer, nemlig 3 paa Langhusets Nordside, 1 paa samme Side af Choret og 1 paa dettes Sydside. De førstnævnte 3 Vinduer findes alle øst for det tilmurede Portal paa denne Side; men da det søndre Portal er anbragt endel østligere end dette, har det vestligste af Sydsidens Vinduer oprindelig havt Plads vest for Portalet. De langt simplere Apsider i Tornby (Hjørring), Heltborg (Thy) og Taps (Kolding) synes ogsaa med temmelig stor Sikkerhed at kunne siges at have havt 3 Vinduer; men her er der foretaget forskjellige Ombygninger, som have udslettet nogle af de ældste Spor. Saavidt det kan sees, have Kirkerne i Hvidbjerg (Thyholm) samt Nørre-Tranders[2] (Aalborg) hver kun havt 2 Vinduer i Chorrundingen nemlig mod Nordost og Sydost. I Sulsted (Aalborg) sees i dette Parti kun 1 Vindue mod Sydost eller rettere Syd, idet det er anbragt paafaldende nær ved Chorets østre Gavl. Her synes det tvivlsomt, om der har været flere end det samme[3]. I Mod-

---

[1] Se: »Tegninger af ældre nordisk Architektur« udgivne af V. Dahlerup, Hans J. Holm og H. Storck, II Række, Side 3.

[2] Nørre-Tranders hører, som bekjendt, til Kirkerne med Forhal eller oprindeligt Taarn. Se: »Nørre-Tranders Kirke« af F. Uldall i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«, 1873, 4de Binds 3die Hefte, Side 221.

[3] Sulsted Kirke undergik en delvis Ombygning i 1880 (blandt Andet omsattes Granitkvadrene) under Ledelse af Architekt Weber i Aalborg, som velvillig har meddelt mig, at der under Nedbrydningen intet Spor fandtes af Vinduer i Chorrundingen mod Øst eller Nord. Bemærkes maa det dog, at

sætning til Grønbæk Kirkes Chorrunding med sine 3 Vinduer skal nævnes de af Halvsøiler og for Størstedelen ogsaa paa anden Maade rigt prydede Apsider i Rær (Thy), Karby og Veierslev (Mors), Grinderslev Klosterkirke, Lem og Lime [1] (Skive), Nørre-Snede (Horsens) samt Gosmer (Odder), der alle kun have 1 Vindue lige mod Øst. I Nørre-Snede er dog det oprindelige Vindue forsvundet og erstattet af et yngre. Vinduesforholdene i Apsis i Hillerslev (Thy) og Staby (Ringkjøbing), der ogsaa begge have Halvsøiler, ville senere blive nøiere omtalte (S. 265 og 285); dette gjælder ogsaa den tilsvarende Del af Tømmerby Kirke (Vester-Hanherred), der har 1 Vindue lige mod Øst. Professor Løffler omtaler flere af disse sjeldne Chorrundinger i sit Værk »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder« [2]; men de 2 af de 8 Exempler, som den nævnte Forfatter anfører, lide af væsentlige Feil, idet Apsis i Grønbæk Kirke, som ovennævnt, ikke har Halvsøiler, men fulde Søiler, og den i Tømmerby aldeles mangler de førstnævnte, men kun har sin rundbuede Frise baaren af et Par Pilastre, nemlig 1 i hvert Hjørne ind mod Choret.

Ganske enkelte Gange finder man, at Langhuset har havt 1 oprindeligt Vindue i den vestre Gavl, hvad saaledes sees i Blegind [3] (Aarhus), ligesom det Samme synes at have været Tilfældet i Nøvling (Aalborg). I sidstnævnte Kirke

---

jeg i 1879, altsaa inden Ombygningen, fandt indvendig i Chorrundingens Mur og modsat Vinduet et lille Skab, der var omsat med huggen Granit, maatte tilhøre Bygningens ældste Tid og derfor mulig kan have været en Levning af et Vindue.

[1] Se »Sallinglands K., Rødding H.« af J. F. C. Uldall, Afbildningerne Side 4, 5, 6 og 13 samt »Nørre Herred« af H. Storck og V. Koch, Afbildn. Side 1—4.

[2] Se Side 112.

[3] Kirken i Blegind er dels bygget af hugne Granitkvadre, dels af raa Granit, dog har det sidstnævnte Materiale Overvægten.

ere Sporene af dette Vindue paa Grund af Taarnets Tilbygning kun kjendelige paa Gavlens Inderside. Da Forholdene ved Langhusets nævnte Gavl meget ofte ere forstyrrede ved senere Gjennembrydning af en stor Bue og Opførelsen af Taarnet, er der dog Mulighed for, at man oftere kan have havt et Vindue i denne Gavl, end det nu kan paavises[1]). Det forekommer mig til Sammenligning at være af Interesse at se, at Kirken i Vallensved (Næstved), der er bygget af udkløvede og raat tilhugne, smaa Granitkvadre, i den vestre Gavl af Langhuset har bevaret 3, med Bygningen samtidige, rundbuede Vinduer, som fra først af have siddet under Bjælkeloftet, men nu vise sig som Blindinger fra det senere tilbyggede Taarn. Det midterste af disse Vinduer er endel større end de tvende paa Siderne, hvad der, som bekjendt, minder om den gothiske Stil, og de omgives alle af raat tildannede Granitsten samt sluttes foroven af Kilesten af samme Materiale.

En Undtagelse fra den almindelige Regel angaaende en eensartet Fordeling af de ældste Vinduer paa begge Sidemurene danner en Gruppe, tildels mindre Granitkirker, som væsentlig ligge i Egnen mellem Aalborg og Hobro. Disse have enten ganske eller tildels manglet Vinduer paa Nordsiden. I Volsted, Gjerding, Komdrup[2], Store-Brøndum og Siem mangle Vinduerne saaledes fuldstændig paa den nævnte Side, ligesom det Samme sandsynligvis har været Tilfældet i Dal. I Sønder-Tranders, Lillevorde, Torup og Hvilsom er endnu bevaret et med Kirken samtidigt Vindue

---

[1] I den vestre Gavl af Langhuset i Krønge (Laaland), der er bygget i romansk Stil af store, røde Mursten i Munkeskifte, findes et sligt velbevaret, oprindeligt Vindue.

[2] I Komdrup er den øvre Del af Langhusets Nordside tildels bygget af store, gule Mursten i Munkeskifte; men da Indersiden af denne ligesom af Chorets tilsvarende Mur er af raa Granit uden Spor af Vinduer, kan der ingensinde have været saadanne.

paa Chorets Nordside; men der findes hverken udvendig eller indvendig Spor af, at der nogensinde har været Vinduer paa denne Side af Langhuset. I Skibsted sees indvendig paa Chorets Nordside et oprindeligt Vindue; men samme Side af Langhuset har aldrig havt saadanne, før de nuværende gjennembrødes for omtrent 35 Aar siden. Paa Chorets Nordside i Sønder-Kongerslev er i nyere Tid indsat et stort Vindue, der hindrer i at afgjøre, om her fra først af kan have været noget eller ei; men ogsaa denne Kirke har altid manglet Vinduer paa den samme Side af Langhuset. Paa tilsvarende Maade vanskeliggjøre de i Hvorup og Lyngby (Hadsund) i Langhuset indsatte nye Vinduer Undersøgelsen, ligesom det Samme gjælder om den ved Nordsiden af dette Parti i Ulsted og Aaby (Aalborg) senere tilbyggede Korsarm; men i disse 4 Kirker ligesom i Vebbestrup og Vive har Choret manglet oprindeligt Vindue paa denne Side. Et Blik paa Kortet vil let overbevise om, at det ikke kan være tilfældigt, at de nævnte Kirker ere saa ualmindelig sparsomt forsynede med Vinduer; men at de mulig enten maa være omtrent samtidige eller ogsaa ere byggede saaledes efter en særlig i denne Egn gjældende Skik. Ved enkelte andre Kirker, der ligge mere spredte, har jeg imidlertid havt Leilighed til at iagttage lignende Forhold. Galtrup (Mors), Ullits (Løgstør) og Grene[1] (Veile) have saaledes aldrig havt Vinduer paa Nordsiden[2]. Saadanne Kirker som Volsted, Gjerding og Siem have oprindelig

[1] Denne lille og uanselige Kirke, der havde sit Langhus bygget af raa Granit, medens Choret var af hugne Granitkvadre, er nu nedbrudt og en ny Kirke opført i 1891 paa et andet Sted.

[2] Det Samme gjælder om Choret i 542, 357 (Hjørring); 198 (Aalborg); samt 231 (Hobro) og om Langhuset i 466 (Hjørring); 22 (Løgstør); 508, 581 (Viborg) og 158 (Veile). Af disse ere 508 og 581 dels byggede af huggen, dels af raa Granit. I 158 er Langhusets Nordside tildels af sidstnævnte Materiale.

maattet nøies med Lyset fra 3 smaa Vinduer, nemlig 1 paa Langhusets Sydside, 1 paa denne Side af Choret og 1 i Chorgavlen, og paa samme Maade synes det ogsaa at have været med andre af den nævnte Gruppe. I Forbindelse med hvad ovenfor er sagt, skal det nævnes, at man undertiden træffer Murstenskirker fra Tiden henimod Middelalderens Slutning, som ganske mangle samtidige Vinduer paa Nordsiden. Dette sees saaledes ved den i Overgangsstil opførte Veirup Kirke (Esbjerg) og Ørum (Vendsyssel) samt ved den noget yngre Storvorde Kirke (Aalborg), der er bygget i gothisk Stil. De 3 nævnte Bygninger ere væsentlig opførte af store Mursten i Munkeskifte, dog findes hist og her Partier af Granitkvadre, navnlig i Veirup[1]. Paa Nordsiden af Langhuset i den af Munkesten i Overgangsstil byggede Albæk Kirke (Sæby) synes der aldrig at have været Vinduer ligesom ei heller paa Choret i Hæstrup (Hjørring), der er af samme Materiale og i senere gothisk Stil. Paa det i denne Stil opførte Chor i Gjerum (Frederikshavn), hvilket dels bestaaer af raa Granit, dels af store Mursten, har der ikke heller nogensinde været Vindue paa Nordsiden.

I det Foregaaende er undtagelsesvis nævnt een og anden Kirke, som tilhører den mærkelige Gruppe jydske Granitkirker, der have havt en oprindelig eller i den tidligere Middelalder tilbygget Forhal mod Vest, som sædvanlig bar et Taarn samtidigt med denne. Det er ofte af de nu tilbageværende Partier meget vanskeligt bestemt at afgjøre, hvorvidt disse have udgjort en egentlig Forhal eller kun dannet Underbygningen for et Taarn. Undersøgelsen heraf ligger imidlertid udenfor denne Afhandlings Omraade. Det turde derimod her være paa sin Plads at omtale Fordelingen af Lyset i de med Forhaller eller slige Taarne forsynede Kirker. Som Regel have Vinduerne her kun været

[1] Pastor J. Helms har ogsaa fundet rhinsk Tuf anvendt i denne Kirke. Se »Ribe Domkirke«, Sp. 13.

faatallige. Selve Forhallen eller den nederste Del af Taarnet synes som oftest at have været halvmørk eller kun at have modtaget Lys, naar den vestre Dør aabnedes — saaledes i Beistrup [1] (Øster-Hanherred) og mulig Nørre-Tranders (Aalborg) og Hvilsom (Hobro) — dog at Lyset fra Langhuset maa antages at være trængt ud i Forhallen gjennem de tvende Rundbuer, der forbandt disse Rum. I He (Ringkjøbing) kommer man ogsaa til Forhallen fra Vest; men her er kun 1 lavt spændt Bue mellem denne og Langhuset, og intet Vindue har direkte oplyst Forhallen. I Bjerring (Viborg) og Vinderslev (Silkeborg) er Lyset ogsaa kun kommet paa anden Haand til dette Parti [2]. Undertiden har man dog ført Lys umiddelbart ind i Forhallen, hvad saaledes sees paa Nordsiden af Saltum (Hjørring) og Velling (Ringkjøbing); i den sidstnævnte Kirke er der anbragt et af huggen Granit opmuret Vindue, som imidlertid ved sin Størrelse og sin Bues noget fladtrykte Form kjendelig viser sig som yngre end Kirkens oprindelige Vinduer, medens det er samtidigt med Forhallen. Endnu skal nævnes Kirken i Lime (Skive), hvor der findes en større, ydre og en lille, indre Forhal, over hvilken sidste har været bygget et Galleri, der modtog Lys fra et meget høitsiddende, lille Vindue mod Nord og Syd [3]. Som oftest have Kirkerne, der høre til denne Gruppe, paa hver Side havt 2 Vinduer i Langhuset og 1 i Choret. Dette er saaledes Tilfældet med Beistrup, Nørre-Tranders, Bjerring, Velling og Malt, den sidste ved Kolding, ligesom ogsaa Langhuset i Viuf og Saltum have havt det samme Antal Vinduer; men i den

---

[1] Det skal dog bemærkes, at en lille Lysspalte, som fandtes mellem Kvadrene paa Sydsiden inden Taarnets Ombygning, mulig kan have været oprindelig.

[2] Her ere Portalerne anbragte paa Forhallens Nord- og Sydside.

[3] Se: »Sallinglands K., Rødding H.«, Texten Side 6 og Afbildn. Side 11, 12 og 15.

sidste Kirke er Choret aldeles ombygget og udvidet, saa de oprindelige Forhold her ere forstyrrede. I Beistrup, Velling og Malt fandtes 1 Vindue i den flade Chorgavl, i Bjerring er det østligste anbragt i Chorrundingen. Gjellerup Kirke har, som før nævnt, mod Nord og Syd havt 3 Vinduer i Langhuset, 1 i Choret samt 1 i Chorgavlen; det Samme har rimeligvis ogsaa været Tilfældet med Vinderslev; i Hallund (Aalborg) har der derimod paa hver Side kun været 1 Vindue i Langhuset, 1 i Choret samt 1 i Chorgavlen, ligesom den samme Ordning synes at have været gjældende i Hem (Mariager).

Det er nævnt i Begyndelsen af denne Afhandling, at der nu ofte findes Kirker, der slet ingen Spor have bevaret af deres oprindelige Vinduer. Intet Sted i Jylland synes man dog i den Grad at have ført en sand Udryddelseskrig mod disse Minder fra vore Granitkirkers ældste Tid som i Egnen ved Hjørring, og det er beklageligt, at denne Foranstaltning væsentlig synes at skrive sig fra Nutiden[1]. I endel Kirker er der nu kun tilsyne et enkelt af de ældste

---

[1] I følgende Kirker vil man forgjæves søge efter et eneste saadant bevaret Vindue: 542, 550, 39, 337, 427, 260, 357, 411, 379, 571, 637, 524 og 518 (Hjørring), ligesom det Samme gjælder: 626 (Sæby); 35, 559, 593, 556, 629, 281, 435 (Aalborg); 24 (Vester-Hanherred); 77, 133, 321, 308, 384 (Mors); 227, 599, 33, 160, 49 (Thy); 490 (Thyholm); 285 (Skive); 385 (Struer); 118, 565 (Lemvig); 210 (Holstebro); 348, 166, 117 (Løgstør); 214, 526 (Viborg); 519, 568, 470, 360 (Hobro); 72, 443, 188 (Randers); 269 (Aarhus); 527 (Odder); 620 (Skanderborg); 509 (Fredericia) og 63 (Kolding). Af disse ere 357, 214 og 527 dels byggede af hugne Granitkvadre, dels af raa Granit. Paa Sydsiden af 427 er dog bevaret en lille, rund Lysaabning, der senere vil blive omtalt. I nogle af Kirkerne, f. Ex. 543 og 197, findes svage Spor af et Vindue eller enkelte Sten, der have hørt til et saadant, men nu ere anbragte paa urette Plads. I Snedsted og Stadil er kun 1 Vindue helt bevaret.

Vinduer som Blinding eller helt tilmuret paa Indersiden af Chorgavlen [1].

Som det er sagt i det Foregaaende, pleie Vinduerne i Reglen at sidde høit, undertiden endogsaa meget høit [2]. Fra denne Regel findes imidlertid adskillige Undtagelser. Det eneste bevarede, men nu tilmurede Vindue paa Sydsiden af Langhuset i Stenum (Hjørring) er saaledes anbragt meget lavt, og i enkelte andre Kirker er det paafaldende, at alle de oprindelige Vinduer ere indsatte lavere, end det pleier at være Tilfældet [3]. Oftere sees det, at Vinduerne paa Choret ere anbragte betydelig lavere end de paa Langhuset [4]. Undtagelsesvis findes Chorets Vinduer ganske i samme Høide som Langhusets; men det Almindeligste synes at være, at de sidde 1 Skifte lavere end disse. I Veien (Kolding) sees Langhusets, nu tilmurede Vinduer meget høit oppe paa Muren, men Chorets hele 3 Skifter lavere, og det samme Forhold finder Sted i Beistrup (Øster-Hanherred) og Grønbæk (Silkeborg). I Øster-Brønderslev (Aalborg) er Vinduet paa Chorets Nordside anbragt 2 Skifter under det paa samme Side af Langhuset, og paa tilsvarende Maade er Ordningen ved Choret og Chorrundingen i Tømmerby (Vester-Hanherred). Endelig er i Hallund (Aalborg) Vin-

---

[1] Dette er saaledes Tilfældet i: 249 (Sæby); 603, 181 (Hjørring); 428 (Mors); 176, 497, 142 (Aalborg); 317, 419 (Hadsund) og 548 (Horsens).

[2] Som Exempler kunne nævnes: 545 (Vester-Hanherred); 662 (Thy); 534 (Lemvig); 405, 246, 209 (Skive); 122 (Løgstør); 71 (Randers); 52, 511 (Aarhus); 575, 162 (Silkeborg); 101 (Odder); 255 (Herning); 238, 135 (Horsens); 192, 668 (Veile); 294, 184, 330, 319 (Kolding); 131 (Ribe) og 261 (Esbjerg).

[3] Saaledes i: 169 (Skive); 378 (Holstebro); 286 (Viborg); samt 291 og 672 (Randers).

[4] Det Sidste sees f. Ex. i: 397 (Hjørring); 267 (Sæby); 540 (Thy); 34 (Øster-Hanherred); 221, 359 (Lemvig); 109, 46, 126 (Aalborg); 627 (Nibe); 396, 237 (Hobro); 283 og 506 (Randers).

duet paa Langhusets Nordside meget høitsiddende, medens det i samme Side af Choret er anbragt 2 og det i Chorgavlen 3 Skifter lavere end det førstnævnte.

Ofte ere Vinduerne i Choret endel mindre end i Langhuset[1], hvad mulig kan have sin Grund i, at det førstnævnte Parti er lavere end det sidste. Af og til træffes imidlertid Kirker, hvor det Modsatte er Tilfældet[2]. Undertiden findes det største af alle Kirkens Vinduer i Chorgavlen eller i Apsis, om der er en saadan. Det maa vistnok siges at være mere end en Tilfældighed og snarere udført med særligt Hensyn til den kirkelige Symbolik, naar man i den flade Chorgavl i Beistrup samt paa Chorrundingen i Hillerslev just gjorde det mod Øst vendende Vindue betydelig større end de øvrige Vinduer i disse Kirker[3]. I den førstnævnte er Vinduet dog nu kun synligt paa Indersiden, idet alle udvendige Spor af samme ere gaaede tabt ved Omsætning af Granitkvadrene. I Forbindelse hermed bør ogsaa nævnes det ret anselige Vindue i Chorrundingen i Rær (Thy); men da dette er det eneste af de oprindelige, som er levnet i denne Kirke, lader der sig i dette Tilfælde ikke gjøre en Sammenligning. I Gaarslev (Veile) er den gamle

---

[1] F. Ex. i følgende Kirker: 551 (Hjørring); 627 (Nibe); 389 (Viborg); 138, 36 (Hobro); 485 (Mariager); 107, 252 (Randers); 316 (Aarhus); 500, 347, 157 og 596 (Varde). I Næsbjerg (Varde) er saaledes Høiden af Chorets Vindue i Lysningen (Glasfladen) kun 2′ 1″ og Bredden 1′ 1/2″, medens de tilsvarende Maal paa Langhusets Vinduer ere 2′ 10″ og 1′ 1/2″.

[2] Dette sees saaledes i: 528 (Sæby); 194 (Lemvig); 169, 61, 297 (Skive); 286 (Viborg); 102, 268 (Mariager); 506, 488 (Randers); 448 (Aarhus); 287, 520, 12, 62 (Varde) og 426 (Esbjerg).

[3] Lignende Forhold sees paa Chorgavlen i: 221, 108, 81, 100 (Lemvig); 106 (Holstebro); 403, 331 (Viborg); 8, 307 (Hobro); 377, 663 (Randers); 83 (Grenaa); 448 (Aarhus); 611, 693 (Silkeborg), samt paa Apsis i: 666 (Nibe); 300 og 614 (Viborg). Af disse ere 663 og 83 byggede af raa og kløvet Granit, ligesom det Samme i alt Væsentligt gjælder om 108.

Chorgavl nedbrudt, og en Tilbygning anbragt øst for Choret; men den Overligger, der maa have hørt til Vinduet i Gavlen, ligger nu som Dørtrin foran det tilføiede Parti. Her træder det paapegede Forhold saa særlig stærkt frem, naar Overliggerens Bues udvendige Lysningsmaal sammenlignes med det tilsvarende Maal paa det oprindelige, meget lille Vindue, der endnu er bevaret paa Chorets Nordside, og som er betydelig mindre end de ligeledes tilbageværende Vinduer paa samme Side af Langhuset.

Naar der kun findes 1 Vindue paa hver Side af Choret, er det sædvanlig anbragt omtrent i Façadens Midtlinie. Herfra kan dog nævnes Undtagelser saaledes i Elsø (Mors), hvor begge Chorets Vinduer ere bibeholdte og sidde ligeoverfor hinanden, men betydelig øst for Midtlinien[1], hvad der vel er gjort saaledes, for at de desto bedre kunne kaste Lys ind paa Høialtret.

Skjøndt Forholdet mellem Vinduets Høide og Bredde er af saa særdeles stor Betydning for at opnaa en smuk Virkning, naar Talen, som nu saa ofte, er om at indsætte helt nye, granitindfattede Vinduer i vore Kirker, har jeg intet Sted i vor hjemlige Literatur fundet dette Spørgsmaal behandlet og skal derfor her meddele nogle af mine Iagttagelser. Det maa da strax siges, at det ikke er let at opstille nogen bestemt Regel, idet der sikkert vil gives en Mængde Undtagelser fra en saadan. Man kommer, naar Spørgsmaalet skal besvares i sine store Træk, dog vistnok det virkelige Forhold nærmest ved at sige, at Høiden af de oprindelige Vinduer i Lysningsfladen i Graniten som oftest er omtrent 3 Gange saa stor som Bredden, og at det hører til Sjeldenhederne at finde saa slanke Vinduer, som de nedennævnte i Tjæreborg, Gjellerup, Kousted og Staby, hvor Høiden tildels stiger til 5 à 6 Gange Bredden, ligesom man

---

[1] Ganske lignende Forhold iagttages paa Nordsiden af Choret i: 457 (Mors); 186 (Randers); 448 (Aarhus) og 135 (Horsens).

ogsaa kun meget sjeldent vil finde saa lave Vinduer som i Vorning, Malt og Daugbjerg. Tjæreborg Kirke er dels bygget af hugne Granitkvadre, dels af rhinsk Tuf, hvilket sidste Materiale navnlig er anvendt i de øvre Partier af Langhusets Nordside. Murværket er ofte saa uregelmæssigt, at det kan være vanskeligt bestemt at afgjøre, hvor Glasfladen har ligget, saa Maalene i den i Anmærkningen staaende Liste [1] tør kun gjøre Fordring paa tilnærmelsesvis Nøiagtig-

---

[1] I denne Liste betyder L. Langhusets, C. Chorets, Cg. Chorgavlen, Cr. Chorrundingen, F. Forhallen, N. Nordside og S. Sydside. Det 1ste Maal er Vinduets Høide, det 2det dets Bredde.

522, C. N. 2′ 8½″—5½″. 140, L. N. 4′ 5″—10″; L. S. 3′ 4″—10″; C. N. 5′ 3½″—1′ 5″. 283, L. N. 3′ 2″—10″; C. N. 3′ 3″—8″. 461, L. S. 4′ 2″—10¼″. 597, C. N. 3′ 3″—9″. 326, L. N. 3′ 1″—8½″. 551, L. N. 3′—9¼″. 632, L. N. 3′ 2″—9½″. 383, C. N. 3′ 1″—9½″. 226, L. N. 3′ 6″—10½″; C. N. 3′ 3″—10½″. 104, L. N. 3′ 9″—1′. 138, L. N. 3′ 3″—10½″; C. N. 2′ 9″—9″. 488, L. N. 2′ 11″—9½″; C. N. 3′—1′. 89, C. N. 2′ 6½″—8½″. 18, C. N. 2′ 11″—10″. 583, L. N. 3′ 7″—1′; F. N. 3′ 11½″—1′ 1½″. 85, C. N. 2′ 10½″—1′ ½″. 218, L. S. 3′ 2¾″—11½″. 594, C. N. 1′ 8″—6″. 580, L. N. 3′ 2½″—11½″. 306, C. N. 2′ 5½″—1′ 3¾″; Cg. 2′ 5½″—9″. 324, C. N. 4′ 2″—1′ 3½″. 255, L. N. 2′ 10″—10½″; C. N. 2′ 10″—1′ 1½″. 333, L. N. 4′—1′ 4½″; C. N. 3′ 9″—1′ 2½″. Cg. 4′ 1½″—1′ 4½″. 325, C. N. 3′ 9″—1′ 2½″. 500, L. N. 2′ 2″—8″; C. N. 1′ 9″—7″. 203, L N. 3′ 1¾″—1′; C. N. 2′ 10⅜″—10⅜″. 157, L. N. 2′ 10″—11″; L. S. 2′ 7″—9″; C. N. 2′ 4″—8″. 287, L. N. 2′ 3″—8″; C. N. 3′ 2″—1′ 2½″; Cg. 3′—1′. 109, L. N. 3′ ½″—11½″; C. N. 2′ 10″—1′ 2″. 397, C. N. 2′ 5″—10″. 615, C. N. 3′ 3″—1′ 1″ 646, L. N. 3′ 2″—1′ 1″. 506, L. N. 2′ 5″—10″; C. N. 3′ 1″—1′ 2″. 252, L. N. 3′ ½″—1′ 1″; C.N. og Cg. 2′ 9″—9½″. 666, L.N. 3′ 1″—1′ 1″, do. do. 3′ 2½″—1′ 2½″; Cr. 3′ 9″—1′ 9″. 101, Cr. 2′ ½″—8½″. 661, L. S. 3′—1′ 1″. 390, L. N. 2′ 10″—1′ ¼″. 302, L. N. 3′ 2″—1′ 1½″. 131, L. N. 3′ 2″—1′ 2″; C. N. 3′ 4″—1′ 2″; Cr. 2′ 11″—11″. 252, L. N. 3′ ½″—1′ 1″; C. N. 2′ 9″—9½″. 329, L. N. 3′ 2″—1′ 2″. 627, C. N. 2′—8¾″. 237, C. N. 2′—8½″. 174, L. N. 2′ 7½″—1′; C. N. 2′ 9″—11″. 199, L. N. 1′ 6½″—7″. 508, Cr. 2′ 9″—1½″. 62, C. S. 4′ 5″—1′ 8½″.

hed, ligesom det maa erindres, at det ofte kun er muligt ved en Kirke at tage disse i et enkelt Vindue, idet de andre ere tildels eller fuldstændig tilmurede. Det skal ogsaa bemærkes, at en i senere Tider anbragt Saalbænk af Mursten ikke sjeldent har forstyrret Vinduets oprindelige Forhold mellem Høide og Bredde noget.

Det er eiendommeligt at se, at blandt de slankeste af alle de i ovenstaaende Liste nævnte Vinduer findes de i den ældste, daterede Granitkirke i Jylland, nemlig i Gjellerup, og at man her mod al Sædvane træffer en betydelig Forskjel mellem Størrelsen af de endnu bevarede Vinduer paa Langhusets Nordside og det tilmurede paa sammes Sydside. Er dette Sidste skeet med Forsæt, eller fordi man, uvant som man endnu da maa antages at have været med Behandlingen af et hidtil temmelig uændset Materiale, ikke er gaaet med sikkre Skridt, men har prøvet sig frem? I ethvert Tilfælde har jeg ei truffet noget Lignende andetsteds og er derfor mest tilbøielig til at tro, at den sidste Grund har Sandsynligheden for sig. Kun paa Nordsiden af Choret i Tjæreborg finde vi et Vindue, der overgaaer dem i Gjellerup i slank Form. I nogle af de andre nævnte Kirker f. Ex. Gislum, Velling, Meirup, Sønder-Starup og Daugbjerg er der, selv om der kan være nogen Forskjel paa Størrelsen af Vinduerne i de forskjellige Partier, omtrent samme indbyrdes Forhold mellem Høide og Bredde; i andre, saaledes i Gjellerup, Kousted og Søby, vexler Forholdet temmelig

---

156 (nedbrudt 1885), L. N. 2′ 6″—11½″. 364, L. N. 3′—1′ 2″. 162, L. N. 3′ 5″—1′ 4″; C. N. 2′ 8″—1′ ½″; Cr. 3′—1′ 2″. 613, C. N. 3′ 1½″—1′ 3″; Cg. 3′ 6″—1′ 4½″. 225, L. N. 2′ 3½″—11½″; C. N. 2′ 7½″—1′. 389, L. N. 3′ 6″—1′ 8″; C. N. 2′ 3″—1′ ¼″. 530, C. N. 2′ 4″—1′ 1″. 634, L. N. 3′ 7″—1′ 5¾″; Cr. 3′ 1½″ 1′ 7″. 330, C. N. 2′ 7½″—1′ 2¾″; Cg. 2′ 9″—1′ 4″. 74, L. N. 2′ 1″—11½″; C. N. 2′ 2½″—1′ 2″. 225 er bygget dels af hugne Granitkvadre, dels af rhinsk Tuf, dog væsentlig af førstnævnte Materiale.

betydelig, og her er det atter Gjellerup, som i Særdeleshed drager Opmærksomheden paa sig.

Af og til sees endnu de ældgamle Egetræsrammer i Muren, hvori Glasset eller mulig et andet, nogenlunde gjennemsigtigt Materiale har været anbragt. Rammerne ere da indsatte samtidig med Murenes Opførelse og paa en saadan Maade, at en betydelig Del af deres ydre Partier sidder indeklemt mellem de forreste og bageste Smigsten eller, naar Arbeidet er mindre omhyggelig udført, omgivet af raa Granit og Kalk. En saadan Egeramme, der var udskaaren i en enkelt meget bred, omtrent 2″ tyk Planke, fandtes i 1881 i det oprindelige Vindue paa Chorgavlen af Hadbjerg Kirke (Randers), da Chorets Granitkvadre omsattes. Skjøndt Rammen var noget fortæret af Ælde og flækket omtrent efter Midtlinien, saaes endnu meget tydelig den indskaarne Glasfals paa dens udvendige Side, hvilken løb omkring hele den foroven halvrundt afsluttede Aabning, der i Lysningen maalte 2′ 3″ i Høiden og 1′ i Bredden [1]. Det her nævnte Exempel synes at have særlig Interesse paa Grund af, at det med Hensyn til Glasfalsen danner en Modsætning til den af Professor Løffler fremdragne Egeramme i Ferslev Kirke ved Frederikssund [2]. I det tilmurede Vindue paa Nordsiden af Choret i Lindknud (Kolding) sidder endnu en Egeramme af næsten ganske tilsvarende Maal som i Hadbjerg, ligesom lignende findes i Chorgavlen i Øster-Alling (Randers), hvor Lysningsmaalet er 3′ 3″ i Høiden og 1′ i Bredden, og paa det tilsvarende Sted i Hørning [3],

---

1 Professor J. Kornerup har havt den Godhed at meddele mig, at der i Chormuren af Førslev Kirke i Øster-Flakkebjerg Herred paa Sjælland findes en lignende ældgammel Egetræsramme med udvendig Fals til Glasset.

2 Se »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger«, Side 97, Anm. ††.

3 Denne Kirke er dels bygget af raa og kløvet Granit, dels af Kridtsten, hvilket sidste Materiale navnlig findes i Choret samt i Langhusets Hjørner.

syd for Aarhus. Endvidere sees en saadan Ramme i eet af de oprindelige, senere tilmurede Vinduer paa Nordsiden af Høikirken i Vestervig Klosterkirke, ligesom det Samme var Tilfældet paa det tilsvarende Sted i Skarp-Salling (Løgstør) inden denne Kirkes Ombygning i Nutiden. Lysningsmaalet i Rammen udgjorde her kun omtrent 1′ 6″ i Høiden og 6″ i Bredden, saa det altsaa er et meget ringe Lys, disse Vinduer have givet. I Vinduet paa Nordsiden af Choret i Hune (Aalborg) og Brande (Veile) og sammesteds i den af raa og kløvet Granit opførte Brabrand Kirke (Aarhus) sees ogsaa saadanne Egerammer, ligesom der findes Rester af en lignende paa det tilsvarende Sted i Serridslev (Hjørring). Endelig have de i 1886 foretagne Ombygningsarbeider ved Kirken i Hørning (Randers) og i 1887 ved Skovby (Aarhus) ogsaa bragt herhen hørende Fund for Dagen, idet der i den førstnævnte Kirke i eet af de oprindelige Vinduer paa Langhusets Nordside viste sig Spor af en, omtrent $2^1/_2$″ tyk Egeramme. der laa 1′ 3″ tilbage for Façaden [1]. Ombygningen af Skovby Kirke gav en ualmindelig god Leilighed til at undersøge de i de oprindelige Vinduer fundne, ældgamle Rammer, af hvilke endnu 3 vare bevarede nemlig 1 paa Langhusets Nordside, 1 paa samme Side af Choret og 1 i Chorgavlen. Den meget langstrakte, rundbuede Lysaabning var her i Modsætning til i Hadbjerg uden Glasfals, derimod saaes endnu endel af de Søm, der havde fastholdt de paa Ydersiden befæstede Vindjern, som havde støttet de blyindfattede Ruder. Da Blindingsmuren i Vinduet paa Langhusets Nordside var helt fjernet, fandtes et større, samlet Stykke af Blysprosserne og adskillige Brudstykker af Ruder, hvoraf eet var prydet med Dele af et Glasmaleri. Lysningsmaalet i denne Egeramme var 2′ 8″ i

---

[1] Ifølge velvillig Meddelelse fra nu afdøde Professor, Kgl. Bygningsinspektør Walther, der ledede Arbeidet ved Hørning Kirke.

Høiden og 7³/₄" i Bredden, de tilsvarende Maal i Vinduet paa Chorgavlen 2' 10" og 7³/₄". Ofte har Glasfladen været betydelig mindre end Lysningsmaalet i Graniten, hvad særlig er fremtrædende i Skovby. De nævnte, ældgamle Blysprosser ere endel smallere end de, der nu sædvanlig bruges og have et noget andet Profil end disse.

Glasfladen har været anbragt i temmelig forskjellig Dybde fra Façaden. I de enkelte Tilfælde, hvor som nysnævnt Egerammen, der har holdt Glasset, endnu er bevaret, har man meget gode Bidrag til Besvarelsen af Spørgsmaalet, dog hindrer selv her det i selve Vinduesaabningen senere anbragte Murværk undertiden i at tage de fornødne Planmaal med tilstrækkelig Nøiagtighed. I Skarp-Salling saaes det dog, at Rammen sad 1' 7" tilbage for Høikirkens Façade, og saavidt man kunde maale for Blindingsmuren, var der omtrent 1' 9" fra Rammens Forside til Murens Inderkant. Her har altsaa Glasfladen ligget omtrent i Midten af Murtykkelsen. I Gjellerup har det Samme været Tilfældet. De ovennævnte Egerammer i Skovby laa 1' 2—3" tilbage for Façaden, medens der fra Glasfladen til Murens Inderside har været en Afstand af 1' 7—8". Denne Flade laa i Grønbæk ved et Vindue i Langhuset 1' 3", i Choret 1' 4" og i Chorrundingen 1' 2" tilbage, hvorimod de tilsvarende indvendige Maal udgjorde: 1' 9", 1' 10" og 1' 7¹/₂". I det vestligste Vindue paa Nordsiden af Langhuset i Maarslet Kirke (Aarhus) sees Spor af, at Glasfladen har ligget i den betydelige Dybde af omtrent 2' 1" fra Façaden. I Hundslund (Horsens) fandtes den paa det østligste Vindue paa Chorets Nordside i en Dybde af 1' 7¹/₂" og paa det mellemste af Langhusets Vinduer paa samme Side 1' 11" tilbage fra Façaden, medens de tilsvarende indvendige Maal vare henholdsvis 1' 11" og 2' ¹/₂". De hernævnte Exempler maa imidlertid vistnok for Størstedelen regnes til Undtagelserne, idet endel andre Opmaalinger, jeg har foretaget af oprindelige Vinduer i Granitkirkerne, udvise, at Glas-

fladen som Regel har ligget betydelig nærmere ved Façaden end ved Indersiden. Naar man i Planen deler Murtykkelsen i 3 ligestore Dele, vil vistnok i de fleste Tilfælde omtrent den ene Del ligge foran den nævnte Flade og de tvende andre bagved samme. Nu og da træffes Exempler paa, at den ydre Afstand forholder sig til den indre omtrent som 2 til 3[1]. Kun i eet eneste Tilfælde, nemlig ved Chorrundingen i Hillerslev (Thy) fandt jeg en i selve Granitkarmen huggen Fals, mod hvilken Glasfladen oprindelig har hvilet, og som udviste, at dens Afstand fra Façaden maalt i Vinduets Midtlinie kun har udgjort 6³/₄". Den hele Murtykkelse var 3' 1"[2]. I dette Tilfælde synes der aldrig at have været benyttet nogen Egeramme; men Blysprosserne maa formentlig have været befæstede udelukkende ved de saakaldte »Vindjern«, som mulig have havt Støtte i en Jernramme, der hvilede mod Falsen. Som et andet Exempel paa, at Glasfladen undertiden har ligget paafaldende nær ved Façaden, skal nævnes Vinduerne i Langhuset og Choret i Vorning (Hobro). Som oftest have de hugne Granitsten, der udvendig omgive Vinduerne, ikke været dybe nok til at naa ind til Glasfladen, og man har da hjulpet sig med at udmure Mellemrummet med raa Granit og pudse endel af Lysningen med Kalk, ligesom man ofte finder dannet en Skraaning paa tilsvarende Maade under Vinduet paa saadanne Steder, hvor der ikke er hugget særlige Saalbænksten af Granit.

Professor Løffler siger i sit Værk »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder«, Side 109, hvor der tales om Granitkirkerne: »De rundbuede Vinduers øvre og nedre Afslutning blev tildannet af en enkelt Stenblok«. Jeg vil i det Følgende vise, at det ikke gaaer an at opstille Ovenstaaende som Regel og ei engang at antyde

---

[1] Se saaledes Skovby og Grønbæk.

[2] Inden Chorrundingens Ombygning.

Muligheden af Undtagelser, og jeg maa paa Forhaand sige, at mine i henved 30 Aar foretagne, temmelig omfattende Undersøgelser have ført til ganske andre Resultater navnlig med Hensyn til den nedre Afslutning. Denne dannes vel ofte af en særlig Saalbænksten, huggen i en enkelt Blok; men i omtrent dobbelt saa mange Tilfælde findes ingen saadan, og fra Jyllands forskjellige Egne skal her paavises ikke mindre end 265 Exempler paa Granitkirker[1] (Kvaderstens-

[1] 525, 250, 551, 507, 635, 636, 92, 466, 256, 211, 407, 415, 262 (Hjørring); 528, 267 (Sæby); 592, 665, 198, 1, 263, 228, 272, 408, 301, 167, 355, 109, 493, 363, 89, 154, 445, 126, 46, 472 (Aalborg); 529, 449, 190, 34 (Øster-Hanherred); 213, 280, 531, 639, 660 (Vester-Hanherred); 207, 662, 414, 224, 235, 450, 229, 200, 642 (Thy); 234, 368 (Thyholm); 259, 457, 428, 78, 543, 91, 574 (Mors); 282, 328, 373, 609, 608, 310, 103, 594, 695, 104, 630, 122 (Løgstør); 627, 666, 570, 87, 48, 439, 495 (Nibe); 241, 392, 100, 108, 339 (Lemvig); 412, 11, 546, 399, 209, 312, 61, 233, 169, 405, 97, 651, 655 (Skive); 643, 178 (Struer); 50, 378, 64, 29, 650 (Holstebro); 313, 74, 286, 632, 324, 532, 403, 508, 616, 581, 658, 288, 521, 331, 43, 300, 253, 90, 245, 406, 165 (Viborg); 589, 661, 8, 471, 6, 60, 79, 27, 237, 396, 473, 82, 248, 645, 273, 239, 307, 374, 623, 530 (Hobro); 66, 456 (Hadsund); 610, 485, 136, 201, 271, 268 (Mariager); 377, 350, 491, 320, 177, 440, 502, 5, 600, 199, 156, 291, 459, 172, 541, 305, 53, 295, 137, 182, 482, 334, 625, 186, 640, 292, 298, 618, 144, 315, 15, 646, 398, 10, 252, 30, 353, 338, 302, 236, 447, 488, 425, 170, 173 (Randers); 607, 387, 345, 279 (Grenaa); 159, 120, 647, 460, 536, 332, 523, 444, 341, 185, 316, 52, 423, 448, 479, 468, 533, 326, 511, 329 (Aarhus); 575, 162, 416, 410, 31, 284, 404, 304, 290, 18, 538, 510, 693 (Silkeborg); 335, 467, 242 (Skanderborg); 28, 653 (Odder); 140, 388, 689, 26 (Herning); 569, 327, 134, 648, 583, 487, 105, 67 (Ringkjøbing); 4, 547, 557, 344, 275, 361 (Horsens); 192, 56 (Veile); 577 (Fredericia) og 567 (Varde). At her ei er taget Hensyn til, at man ved Ombygning af enkelte af disse Kirker har anbragt Saalbænksten ved ganske nye eller atter opsatte ældre Vinduer, er en Selvfølge. Heller ikke maa det oversees, at nogle faa af Kirkerne ikke have Façaderne udelukkende byggede af hugne Granitkvadre, 650, 10, 471, 279 og 67 ere saaledes dels opførte af sidstnævnte Materiale, dels af raa og kløvet Granit, ligesom i 689 kun Langhusets vestre Spidsgavl er af raa Kamp. I 97, der bærer et

kirker), hvis endnu bevarede, ældste Vinduer ganske mangle Saalbænksten. Smigstenene (Sidestenene), der paa Ydersiden omgive Vinduerne, ere nemlig kun opmurede paa et almindeligt Skifte, og der har saaledes i det Høieste været dannet en Skraaning for Vandafløbet paa den ovenangivne, ganske simple Maade. Paa de tvende Kvadre, der findes under Vinduet paa Chorets Nordside i Velling (Ringkjøbing), er der en svagt antydet 1" dyb, lille Nedhugning, og noget lignende er Tilfældet med Stenen under Vinduet paa Nordsiden af Langhuset i Underup (Horsens). Her kan dog ikke godt anvendes Navnet Saalbænksten. Ved nogle Kirker have enkelte Vinduer disse Sten, medens andre mangle en saadan, og det synes i saa Fald nærmest at være tilfældige Omstændigheder, f. Ex. Manglen af tilstrækkelig store Stenblokke, der her have gjort Udslaget[1]. Enkelte af

---

sent Præg, ere Murene byggede dels af meget grovt tilhugne eller udkløvede Granitkvadre, dels af raa Granit, og i 375 sees Ahl anvendt i forskjellige Partier. I 159 er Langhuset væsentlig bygget af smaa, meget grovt hugne Granitkvadre, medens Choret er af Kalktuf.

Den ovennævnte Haslund Kirke (186) hører til de allerførste jydske Landsbykirker, der fik sine i senere Tid indsatte, med Mursten omgivne Vinduer paa Sydsiden erstattede med Granitkarme. Dette Arbejde ledededes af Forfatteren i 1866, der fandt et villigt Øre for sine Planer hos daværende Stiftsprovst Boesen i Harridslev. Omtrent samtidig ombyggede nu afdøde Architekt Tvede den største Del af Gosmer Kirke (153), og der indsattes da ligeledes nye, granitindfattede Vinduer i samme. Da Isen først var brudt, gik det her i Randersegnen ret godt fremad med Anbringelsen af Vinduer i den oprindelige, romanske Stil, idet Exemplet smittede. Ølst (646) og Langaa (291) fulgte saaledes snart efter.

[1] Som Exempler herpaa kunne nævnes følgende 62 Kirker: 217, 128 (Hjørring); 545, 274, 151, 270 (Vester-Hanherred); 299 (Øster-Hanherred); 540, 205, 667, 656 (Thy); 591, 649 (Mors); 221, 309, 194, 534, 359 (Lemvig); 498, 553, 179, 504 (Ringkjøbing); 196, 364, 163 (Aalborg); 37, 16, 139 (Nibe); 481

de i Anmærkningen nævnte Kirker, nemlig Serridslev, Jegindø og Assing have i 1 af deres Vinduer en mellem de nederste Smigsten indlagt, udkløvet Granitsten, men det forekommer mig meget tvivlsomt, om denne er samtidig med Bygningen. I Anmærkningen er nævnt 129 Exempler paa jydske Granitkirker, som derimod have Saalbænksten ved alle deres endnu bevarede, med Bygningen samtidige Vinduer [1].

(Løgstør); 25, 325, 694 (Holstebro); 394, 258, 246, 276 (Skive); 111, 19, 389, 614, 564 (Viborg); 114, 420, 465, 36, 615 (Hobro); 102 (Mariager); 42, 216, 652 (Randers); 633, 23, 496 (Herning); 238, 226 (Horsens); 611, 73 (Silkeborg); 668, 588 (Veile); samt 464, 208, 430 (Kolding). I enkelte af disse Kirker findes Saalbænkstenene nu kun indsatte paa tilfældige Steder i Murene, tildels i senere Tilbygninger, anvendte som Dørtrin eller lignende. 588 og 208 ere dels opførte af hugne Granitkvadre, dels af raa Granit.

Lignende Forhold med Hensyn til Vinduernes nedre Afslutning findes ved de fynske Granitkirker. I Flødstrup og Ullerslev (Nyborg) har eet Vindue Saalbænksten, et andet ikke. Skamby (Bogense), Fraugde og Søndersø (Odense) samt Fjelsted (Middelfart), der hver kun har bevaret 1, senere tilmuret Vindue, mangle Saalbænkstenen, hvorimod den findes i Hjadstrup (Bogense) og Gjelsted (Middelfart). Kirken i Ullerslev er dels bygget af Granitkvadre, dels af raa Granit, dog er det sidste Materiale langt det overveiende. Gaa vi til Rhinegnene, se vi f. Ex. i Soest nogle af Kirkerne have deres Vinduer forsynede med Saalbænksten, medens andre Kirker ganske mangle disse. Til de Sidste høre f. Ex. det meget interessante, lille St. Nicolai Kapel.

[1] Disse ere: 180, 401, 346, 264, 671, 566, 424, 513, 516, 441, 492, 187, 606, 617, 197 (Thy); 13 (Øster-Hanherred); 409, 116, 40, 483, 21, 544, 96, 232 (Mors); 356, 549, 93, 81, 380, 112, 68, 150 (Lemvig); 174, 125, 351, 393, 629 (Aalborg); 555 (Løgstør); 552, 452, 76 (Viborg); 80, 369, 402, 297, 381, 691 (Skive); 138, 634, 499 (Hobro); 413 (Mariager); 71, 143, 672, 654, 107, 579, 624 (Randers); 152 (Grenaa); 580 (Struer); 333, 342, 254, 352, 612 (Holstebro); 230, 461, 517, 59, 683, 323, 86, 314 (Ringkjøbing); 370, 101, 168 (Odder); 88, 669, 135, 505 (Horsens); 255, 421, 604, 454, 367 (Herning); 203, 375, 311, 287,

Særlig fortjener at fremhæves Saalbænkstenen paa Nordsiden af Choret i Rind (Viborg), idet denne er dannet af en meget stor Blok, men paa en Maade, der er ganske afvigende fra den sædvanlige. En sjelden Gang har man hugget Saalbænken som en med Skraaning forsynet Sten, der indlagdes imellem de nederste Smigsten[1]. Oftere finder man, at Saalbænken, der iøvrigt er formet paa almindelig Vis, ikke er udhuggen i een Blok, men i 2 sammenlagte Sten med lodret Fuge[2]. Ved de 2 Vinduer paa Nordsiden af Choret i Hundslund bestaaer endog hver af Saalbænkene af 3 Sten, ligesom det Samme sees ved et, senere tilmuret Vindue paa den nævnte Side af Langhuset i Hallund.

Det ovenfor anførte Antal Exempler vil formentlig være tilstrækkeligt til at vise, at der ganske vist er nogle Egne af Jylland, hvor Saalbænkene meget ofte forekomme, saaledes i Thy samt i Varde- og Koldingegnen, medens der

---

218, 520, 20, 347, 659, 500, 98, 12, 61, 596, 157, 597 (Varde); 149, 426, 261 (Esbjerg); 158, 193, 613, 442, 132, 365, 382, 451 (Veile); 85, 631, 65, 586, 147, 294, 184, 417, 469, 563, 573, 330, 319, 306, 685 (Kolding); 131 og 225 (Ribe). Af disse Kirker ere 168, 367, 158, 193, 311, 596 og 417 byggede dels af hugne Granitkvadre, dels af raa Granit, medens 500 er af de nævnte Materialier i Forbindelse med Ahl. I ringere Grad er raa Granit ogsaa anvendt i 691. Endel af Langhuset i 375, 20 og 149 er opført af rhinsk Tuf, ligesom denne ogsaa sees i 225. I 401 er Langhusets vestre Gavl og den største Del af dets Nordside af de saakaldte »Havsten«, smaa, ganske raa Kalksten og Flint.

[1] Dette er saaledes Tilfældet paa Chorets Nordside i: 183 (Thy); 22 (Løgstør); 36 (Hobro) og 433 (Herning) samt paa Chorgavlen i 413 (Mariager).

[2] Som Exempler herpaa kunne nævnes: 545 (Vester-Hanherred); 492 (Thy); 409 (Mors); 366 (Aalborg); 37 (Nibe); 19, 564 (Viborg); 691 (Skive); 325, 352, 254, 612 (Holstebro): 93, 81, 534 (Lemvig); 517, 179 (Ringkjøbing); 255, 604, 454 (Herning); 370; 238, 505, 226 (Horsens); 203, 375, 20, 62 (Varde); 426 (Esbjerg) og 306 (Kolding).

er andre, hvor de ere forholdsvis sjeldne, f. Ex. langs den store Del af Østkysten mellem Aalborg og Aarhus. Som det vil sees af det Foregaaende, er der saaledes navnlig i en meget betydelig Del af Randers Amt med selve Byen som omtrentligt Midtpunkt ikke en eneste Granitkirke, hvis oprindelige Vinduer have Saalbænksten.

Disse Stens Charakter kan være meget forskjellig, idet Skraaningen for Vandafløbet er mere eller mindre dybt nedhuggen [1]. Sjeldnere finder man, at Lysningsfladen endogsaa har været hugget noget ned i selve Saalbænkstenens Overkant. Dette sees saaledes i Vorning (Hobro), Thorsted (Ringkjøbing) samt Grimstrup og Vester-Nykirke (Varde). Ved adskillige Kirker ere Saalbænkstenene kun meget lidt fordybede [2]. I Nogle er denne Sten ved eet Vindue nedhugget i betydelig større Dybde end ved et andet [3]. I Tømmerby (Vester-Hanherred) har man kun forsynet Vinduerne paa Choret og Chorrundingen med særlig Saalbænksten, der er dannet paa en eiendommelig Maade, idet blot dens forreste Hjørne er brudt med en 3″ høi og omtrent ligesaa bred Skraakant (lignende den paa en almindelig Sokkel), hvilken altsaa langtfra naaer ind til Glasfladen. Det Samme er Tilfældet med det oprindelige Vindue paa Nordsiden af den i Overgangsstil opførte Tilsted Kirke (Thy), ligesom noget Lignende sees i Le (Viborg). En særlig og sjelden Form har ogsaa Saalbænkstenen ved det østligste af de

---

[1] Følgende Kirker have saadanne dybt nedhuggede Saalbænksten: 362, 364, 629 (Aalborg); 71, 624 (Randers); 369, 297, 381 (Skive); 150 (Lemvig); 461 (Ringkjøbing); 604 (Herning); 613, 132 (Veile); 287, 218, 514, 659, 98, 7 (Varde); 261, 426 (Esbjerg) samt 225 (Ribe).

[2] Saaledes i: 174 (Aalborg); 656, 187, 606, 197 (Thy); 21, 116, 40 (Mors); 499 (Hobro); 216 (Randers); 611 (Silkeborg); 505, 669 (Horsens); 382 (Veile); 347, 220, 596 (Varde); 306, 330, 573, 184 og 464 (Kolding).

[3] Som Exempler kunne anføres: 107 (Randers); 580 (Struer); 325, 333 (Holstebro); 226 (Horsens) og 203 (Varde).

ældste, senere tilmurede Vinduer paa Nordsiden af Choret i Egtved (Kolding), idet den for Vandafløbet bestemte Flade er delt i tvende, hvoraf den øverste har langt mindre Heldning end den nederste.

Hvad Vinduernes øvre Afslutning angaaer, da er den ved de af hugne Granitkvadre byggede Kirker, som det siges i Professor Løfflers ovennævnte Værk, i Reglen dannet af en enkelt Stenblok; men skjøndt Antallet af Undtagelserne er langt mindre end for Saalbænkenes Vedkommende, ere de dog talrige nok til ikke at burde oversees. I Værket over »Sallinglands Kirker, Rødding Herred« [1] har jeg allerede henledet Opmærksomheden paa, at der i 8 forskjellige Kirker [2] findes Vinduer, hvis øverste Afslutning istedetfor at være hugget i een Sten dannes af et Bueslag af Kilesten, og de Undersøgelser, jeg har foretaget, siden det nævnte Værk udkom, have forøget Antallet med 22 [3]. I flere af de i Anmærkningen nævnte Kirker er det kun et enkelt Vindue, der har et saadant Bueslag, medens de andre sluttes af een stor Overliggersten. Dette er saaledes Tilfældet i Saltum og Øster-Hornum, hvert Sted med 1 af Langhusets Vinduer paa Nordsiden, hvilket har 5 Kilesten i sit Bueslag. I den sidstnævnte Kirke danne disse en svagt tilspidset Bue, og i Saltum voxer deres Høide, efterhaanden som de naa tættere til Vinduets Midtlinie, hvorved

---

[1] Se Texten Side 7, Anm. *.

[2] Nemlig: 601 (Thy); 574, 664 (Mors); 303 (Skive); 286 (Viborg); 122 (Løgstør); 575 og 611 (Silkeborg). Ved 122 gjælder det Sagte Chorets og Chorrundingens Vinduer, medens Langhusets senere ville blive omtalte. Paa Vinduet i Apsis prydes Kilestenene af en kraftig Rundstav i Hjørnet.

[3] Disse ere: 478, 636, 407 (Hjørring); 200 (Thy); 666, 87 (Nibe); 104 (Løgstør); 165 (Viborg); 159 (Aarhus); 487 (Ringkjøbing); 361, 238, 669 (Horsens); 192, 668 (Veile); 567, 426 (Esbjerg); 469, 430, 330 (Kolding) samt med nogen Forandring 375 (Varde) og 81 (Lemvig). Som man vil se, findes den nævnte Slags Vinduer altsaa spredt over hele Jylland.

deres ydre Begrænsning ogsaa kommer til at nærme sig til Spidsbueformen[1]. Som Modsætning til, hvad der nylig er sagt angaaende det enkelte Vindue, kan fremhæves Hvirring Kirke, i hvilken alle de 5—6 af de oprindelige Vinduer, der endnu ere bevarede — skjøndt tilmurede med Undtagelse af det i Chorrundingen — sluttes af Bueslag af Kilesten, og Hedensted Kirke, hvor dette ogsaa er Tilfældet med de 4 tilmurede Vinduer paa Nordsiden. I St. Olai Kirke i Hjørring, Heltborg, Sædding, Gullev og Malt er det Vinduet paa Chorets Nordside, som har sin øvre Afslutning dannet af Kilesten. Den førstnævnte Kirkes Vindue er paafaldende bredt i Forhold til Høiden, saa at der her udfordres 6 Kilesten for at danne Rundbuen. Af samme Grund har man maattet benytte 5 Sten i Buen over hvert af de ovennævnte, endnu bevarede Vinduer paa Nordsiden af Langhuset i Hvirring, medens Chorets endel mindre Vinduer sluttes af 3 til 4 Sten. I Heltborg synes der ogsaa at have været 3 eller 4 Kilesten i Rundbuen; men flere af disse ere bortbrudte og erstattede af Mursten. I Sædding og Gullev er Antallet 4 og i Nørre-Snede og Malt 3[2]. Det sidstnævnte Antal Sten danner ogsaa Afslutningen af de tvende østligste Vinduer paa Langhusets Nordside i Skanderup, medens Bueslaget paa samme Side af Choret bestaaer af 6 Sten. Dette gjælder ogsaa om de 2 oprindelige Vinduer øst for Portalet paa Nordsiden af Langhuset i Øster-Nykirke. Chorrundingens Vindue i Store-Andst, som tildels er forstyrret og

---

[1] Sammenlign »Ribe Domkirke« af Jakob Helms, den søndre Korsfløis Portal, Afbildn. Side VII.

[2] Ogsaa fra een af de fynske Granitkirker kan fremdrages et tilsvarende Exempel. I Skamby (Bogense), som er bygget af grovt hugne Kvadre, men hvor nu væsentlig kun Choret er levnet af den oprindelige Bygning, har dettes Gavl et tilmuret Vindue, der udvendig sluttes af et Bueslag med 3 Kilesten.

tilmuret, har 4 Kilesten i sin Bue, hvorimod der kun findes 2 saadanne tilmed af meget forskjellig Størrelse i et Vindue paa Nordsiden af Langhuset i Farsø Kirke. I Kvols er der bevaret 3 oprindelige, dog tilmurede Vinduer, nemlig 1 paa Langhusets Nordside, 1 paa samme Side af Choret og 1 paa Chorgavlen, hvilke alle have 3 Kilesten i Rundbuen [1]. Fovlum Kirke har den samme Inddeling af Bueslaget over Vinduet paa Chorets Nordside, medens det paa Chorrundingen sluttes af en Bue, der bestaaer af 7 Kilesten. Ovtrup har paa Chorets Nordside et tilmuret Vindue, som afsluttes foroven af 2, paa en ganske sjelden Maade huggede Sten, af hvilke den større, vestre har sin øverste Del gavlformet, medens den anden væsentlig ligner en almindelig Kvader, dog med et hugget Trykleie for den større Sten samt med dens ene Ende dannende det nederste Stykke af Vinduets Rundbue. Den gavlformede Sten deles ved en af de senere nævnte, falske Fuger tilsyneladende i 2 Dele, hvormed man har søgt at opnaa en Symmetri, som i Virkeligheden ikke fandtes i Inddelingen. I Dybe er Vinduet paa Chorgavlen, der, som det tidligere er nævnt i en Anmærkning, er betydelig større end Kirkens øvrige, oprindelige Vinduer, også afsluttet paa en eiendommelig Maade, idet Overliggeren, hvis Yderlinier danne en Rektangel, bestaaer af 3 Kilesten [2], i hvis Underkant den noget elipseformede Bue er huggen. Vinduet tyder altsaa paa, at Kirken hidrører fra en forholdsvis sen Tid.

I alle de ovenfor nærmere beskrevne Tilfælde vare Bueslagenes Kilesten dannede af huggen Granit; men Ex-

---

[1] Desuden findes et 4de Vindue, der har fundet Plads i Taarnets Vestside, men som har Overliggeren af den almindelige, aflang-firkantede Form.

[2] Kun eet Sted her i Jylland har jeg fundet en noget lignende Ordning, nemlig paa det oprindelige, senere tilmurede, søndre Portal i Varde, hvor den vandretliggende Stenbjælke med sin lige Underkant er dannet af 3 Kilesten.

empler kunne ogsaa nævnes paa, at man i Kirker, der iøvrigt ere udvendig helt opførte af dette Materiale, benyttede en blødere Stenart til disse Sten, der vare noget vanskelige at tildanne. Kirken i Varde har saaledes et bevaret, senere tilmuret Vindue paa Langhusets Nordside begrænset paa Siderne med almindelige Smigsten af Granit; men det sluttes med et Bueslag af Ahl [1], og i Skads, hvor alle de andre ældste Vinduer overalt omgives af huggen Granit, har man forsynet det vestligste paa Chorets Nordside med et Bueslag af Kilesten, hvortil rhinsk Tuf er benyttet. I saadanne Kirker, hvis Mures Yderside dels er bygget af Granitkvadre, dels af en blødere Brudsten, foretrak man undertiden den sidstnævnte til Vinduernes Kilesten. Som Exempler herpaa kunne nævnes Grundfør (Aarhus) og Veierslev (Silkeborg). Langhuset i den førstnævnte Kirke er, som forhen omtalt, udvendig bygget af hugne Granitkvadre, medens Chorets Mure væsentlig bestaa af Kalktuf. Her har man sluttet Chorets Vindue med et Bueslag af Kilesten af sidstnævnte Materiale, hvorimod de tvende, ligeledes tilmurede, Vinduer paa Langhuset, hvilke paa Siderne omgives af Smigsten af huggen Granit, have deres Bueslag dannede af Kridtsten. Endnu mere Interesse har det at undersøge de tilsvarende Forhold i Veierslev. Denne Kirke, der i sin oprindelige Skikkelse har været meget anselig og bestaaet af Langhus, Chor og Chorrunding samt et Par Korsarme med de sig dertil sluttende, sjeldne, smaa Apsider, har det førstnævnte Parti væsentlig bygget af Ahl, medens denne kun forekommer pletvis i de Dele af Kirkens østre Partier, der endnu staa tilbage, og som for Størstedelen ere opførte af hugne Granitkvadre. Her findes ialt bevaret 4 med Bygningen samtidige Vinduer, nemlig 2 paa

---

[1] Paa Sydsiden sees ogsaa et oprindeligt, ligeledes tilmuret Vindue, hvis Bueslag dannes af Kilesten af huggen Granit kun med en enkelt Ahlsten.

Langhusets Nordside, 1 paa samme Side af Choret og 1 i Korsarmens nordre Gavl, af hvilke det sidste er det eneste, som endnu benyttes. Ved Vinduerne paa Langhuset sees Smigsten af Ahl, hvorimod den hugne Granit omgiver Siderne af det i Choret og Korsarmen. Alle 4 Vinduer have deres Bueslag dannede af smalle Kilesten i afvexlende Skifter af Ahl og Kalktuf, og da det sidstnævnte Materiale ellers ikke synes at forekomme noget Sted udvendig i Murene, har man hidført det i den Hensigt herved i Forbindelse med den rødbrune Ahl og den mangefarvede Granit at opnaa et Farvespil [1], der maa have gjort en fortrinlig Virkning, indtil man i Nutiden overstrøg den hele Mur med en kjedelig og død Cementfarve.

Undertiden har man benyttet falske Fuger for at dele en enkelt større Vinduesoverligger i flere mindre Kilesten, der saa tilsyneladende udgjorde et Bueslag. I 1880 blev jeg første Gang opmærksom paa disse falske Fuger ved Undersøgelsen af Seierslev Kirke (Mors), hvor de sees paa Overliggeren af Vinduet i Chorets Nordside samt paa det tilsvarende Sted i Chorrundingen og paa en 3die Overligger, der er henflyttet fra den oprindelige Del af Kirken til Taarnets Sydside. Efterhaanden fandtes slige falske Fuger paa Vinduerne i adskillige jydske Granitkirker [2], hvoriblandt f. Ex. Balling [3] (Skive) og Villerslev (Thy). I den Sidstnævnte er det Vinduet paa Chorrundingen, som har de nævnte Fuger, hvilke mærkelig nok her forekomme

[1] Sammenlign »Ribe Domkirke« af Jacob Helms, Sp. 63.

[2] Saaledes i: 424, 492, 187, 606, 229 (Thy); 133 (Mors); 643 (Struer); 194, 93 (Lemvig) og 122 (Løgstør). Ogsaa i 441 (Thy) forekomme de; men her er det paa Overliggeren af det, iøvrigt forstyrrede, søndre Portal. Vinduet i 229 er senere ødelagt, og i 93 er i sin Tid Chorgavlens Kvadre omsatte, hvorved Overliggeren har mistet sin oprindelige Plads.

[3] Se »Sallinglands K., Rødding H.«, Texten Side 11 og Afbildn. Side 26, Fig. b.

ikke alene paa den udvendige, men ogsaa paa den indvendige Overligger, der ligesom de tilsvarende Lysningsflader som sædvanlig er af huggen Granit eller dog for Størstedelen af dette Materiale[1]. De falske Fuger paa sidstnævnte Sted turde tjene som Bevis for, at Vinduets indvendige Omgivelser fra først af ikke have været bestemte til at kalkes, ligesom man udentvivl overhovedet i saadanne jydske Granitkirker, hvor Kvaderstenen udgjorde ikke alene den ydre, men ogsaa den indre Murflade, har ladet den sidstnævnte tilsyne med sit rige og smukke Farvespil. Chorrundingens profilerede Gesims paa Villerslev Kirke slutter sig paa en meget sjelden Maade til det nævnte Vindues Overligger og er dybt indfalset i dens øverste Hjørner. Fra Aalborgegnen kan ogsaa anføres Exempler paa falske Fuger. Paa det oprindelige, senere tilmurede Vindue paa Chorgavlen af Store-Brøndum Kirke er saaledes gjort en sjeldnere Anvendelse af en saadan, idet den er anbragt vandret i Diameteren af Halvcirklen, medens Overliggerstenen fortsætter sig et betydeligt Stykke nedenunder den falske Fuge. Desuden ere ogsaa saadanne Fuger eller dog ganske lignende fordybede Linier blevne anvendte indvendig i Gudum Kirke. Under det ved Nordsiden af Choret tilbyggede Sakristi ligger nemlig som Grund flere Kilesten af huggen Granit, der oprindelig maa have hørt enten til Chorbuen eller til den Bue, som dannede Adgangen fra Choret til Apsis. Disse Sten ere forsynede med slige fordybede Linier, der her dog nærmest maa betragtes som anbragte i dekorativt Øiemed eller mulig

---

[1] Ved en i 1888 foretagen Ombygning af endel af Tranum Kirke (Øster-Hanherred), hvilken Forfatteren ledede, viste det sig, at de tvende oprindelige Vinduer paa Choret. hvis indvendige Smiger dannedes af huggen Granit, her manglede særlig Overligger; men at man istedetfor denne havde opmuret Rundbuerne af ganske smaa, udspaltede Granitflækker, hvad der nu saaes at have gjort meget ringe Fyldest i konstruktiv Henseende.

som Begyndelse til en større Udsmykning, hvilken ikke er bleven tilendebragt.

Da de ovennævnte Kirker, som det vil sees, alle ligge i det nordvestlige og nordlige Jylland, stod jeg en Tid lang i den Formening, at de falske Fuger kun fandtes i disse Egne, indtil jeg i Sommeren 1886 ved Degneboligen i Thorstrup (Varde) saae en som Trappesten benyttet, sexkantet Vinduesoverligger, der i sin Tid var udtagen af den derværende Kirke, og paa hvis Forflade ved slige Fuger var fremstillet et Bueslag bestaaende af 5 Kilesten. Meget paafaldende er det vistnok endogsaa paa den af raa og kløvet Granit opførte Veilby Kirke (Aarhus) at finde en falsk Fuge, idet man her har benyttet denne, som kun er 3/8" bred og 1/8" fordybet, til at give den noget uregelmæssig dannede Vinduesoverligger paa Chorgavlen Udseendet af at være afsluttet som en nøiagtig Halvcirkel. En lignende Anvendelse af koncentriske, falske Fuger eller Riller seer man undertiden paa Vinduesoverliggere i Kvaderstenskirkerne især i Vestjylland, saaledes f. Ex. i Sønder-Nissum, Husby og Ulfborg ved Ringkjøbing samt Vorbasse ved Kolding. Det Samme gjælder ogsaa om det af 2 Kilesten dannede Bueslag paa Vinduet i Chorgavlen af Eidrup Kirke (Nibe). Ved en i Efteraaret 1886 foretagen Undersøgelse af begge Portalerne i Kridtstenskirken i Veilby (Grenaa) viste det sig, at Kilestenene, hvoraf Bueslagene bestaa, ved falske Fuger tilsyneladende ere inddelte i et betydelig større Antal Sten end det, der i Virkeligheden danner Konstruktionen[1]. Nogle faa Maaneder senere fandt jeg lignende

[1] Senere fandtes ganske lignende Forhold ved det sjeldne, lille, runde Vindue paa Nordsiden af Langhuset i denne Kirke, medens derimod et andet saadant paa Chorgavlen udelukkende omgives af virkelige Kilesten. Det førstnævnte Vindue, i hvilket endnu findes en af de forhen omtalte Egerammer, skylder en, formodentlig under selve Kirkens Opførelse truffen, forandret Bestemmelse sin Form, idet det

Fuger benyttede paa Chorgavlen af den af grønlig Sandsten i romansk Stil opførte, lille Kirke »St^a. Maria zur Höhe« i Soest i den nordre Del af Westfalen. Den nævnte Omstændighed tør vistnok betragtes som et yderligere Bevis paa den ofte fremhævede store Indflydelse, som Rhinegnenes Kirkebygningskunst har havt paa vore jydske Kirker.

Ligesom det var Tilfældet med Saalbænkstenene, saaledes dannede man ogsaa, naar man ikke raadede over tilstrækkelig store Stenblokke, undertiden de udvendig aflangfirkantet afsluttede Overliggere i 2 Sten med lodret Fuge i Midtlinien. Pastor J. Helms gjør i Indledningen til Værket over Sallinglands Kirker, Rødding Herred, Side XIX opmærksom paa, at de lodrette Fuger anvendte i Midten af Buestenen skrive sig fra det 13de Aarhundrede (Rom og Grinderslev). Hertil skal imidlertid bemærkes, at disse Fuger ogsaa kunne paavises langt tidligere, nemlig i Gjellerup Kirke, der, som bekjendt, ifølge Indskriften paa Tympanon af det søndre Portal, er bygget 1140. Denne mærkelige Kirke har endnu bevaret 3 af sine oprindelige Vinduer i Brug, alle paa Nordsiden, nemlig de tvende i Langhuset øst for Portalet og det i Choret. Ved det sidstnævnte er den udvendige Overligger huggen i 2 Sten, hvilket ikke er Tvivl underkastet, da den østre af disse er langt mørkere og af en anden Art Granit end den vestre. Fugen mellem Stenene er lodret og ligger nogenlunde i Midtlinien. Indvendig omgives de nævnte Vinduer ogsaa af hugne Granitsten, og her dannes hver af Overliggerne, der berøre Murens Inderflade, af 2 Sten med lodret Fuge i Midten, hvilke Sten dog tildels ikke have Dybde nok til at naa helt ud til Glasfladen, saa at man navnlig ved det østligste Vindue

---

tydeligt sees, at man først paa dette Sted har anbragt et større Vindue af almindelig, langstrakt Form, hvis nedre Del da er bleven udmuret med Kridtstenskvadre ligesom det øvrige Murværk.

i Langhuset har maattet hjælpe sig ved at danne et af 4 smaa Kilesten bestaaende Bueslag udenfor de større Sten og altsaa nærmest Glasset. Hvad den af Pastor Helms omtalte lodrette Fuge i Overliggeren paa eet af de oprindelige Vinduer (det vestligste paa Nordsiden) i Rom angaaer, da bør der ikke bygges nogensomhelst Slutning med Hensyn til Kirkens Alder herpaa; thi jeg har paa Stedet og med Hammer i Haand personlig undersøgt Fugen, der netop ikke er lodret, men blot skriver sig fra den aldeles tilfældige Omstændighed, at den meget tynde Sten (Forfladen er paa det smalleste Sted kun 2½" høi) i Tidens Løb er knækket, hvilket ikke er noget ualmindeligt. Det andet af den nævnte Forfatter omtalte Vindue i samme Kirke med den sjeldne, øvre Afslutning, der var huggen i 3 vandret liggende Kvaderstykker, findes desværre ikke mere[1]. Foruden Gjellerup kunne adskillige andre Exempler nævnes paa Kirker, som have Overliggeren over 1 eller flere Vinduer dannet i 2 Sten med lodret Fuge[2] i Midtlinien. I Hunds-

---

[1] Det kan mulig have Interesse at erfare, at der paa Chorgavlen af den af Kridtstenskvadre opførte Vester-Tørslev Kirke ved Hobro findes et oprindeligt, senere tilmuret Vindue, der er afsluttet paa lignende Maade, som Pastor Helms beskriver, kun at hver Halvdel af Rundbuen er huggen i 2 vandret liggende Kvaderstykker, der holde Skiftegang med den øvrige Murflade. Foroven findes en lodret Fuge, hvilken er nogenlunde i Midtlinien. Dette Vindue har en kun ganske lidt nedhuggen Saalbænk, som er dannet af tvende Kvadre ligeledes med lodret Fuge. Paa det meget lille Vindue paa Chorets Nordside findes den langt overveiende Del af Rundbuen huggen i en enkelt, anselig Blok, hvorimod de tvende paa Langhuset hvert sluttes af et Bueslag med 8 Kilesten af meget forskjellig Størrelse. I høi Grad fremtrædende er overhovedet ved denne Kirke den store Forskjel paa de oprindelige Vinduers Konstruktion og Størrelse samt Forhold mellem Høide og Bredde.

[2] Saaledes i 481 (Løgstør); 46 (Aalborg); 248, 465 (Hobro); 19 (Viborg); 312 (Skive); 580 (Struer); 612 (Holstebro); 517,

lund (Horsens) sees det Samme ved eet af Vinduerne paa Langhusets Nordside; men her falder den lodrette Fuge langt fra den nysnævnte Linie.

Vinduesoverliggerne i de af hugne Granitkvadre opførte Kirker ere hyppigst aflang-firkantet afsluttede, og den rundbuede Aabning omgiven af Smigen, som udgjør Vinduets øvre Del, er da udhuggen i Stenens Underkant. Af og til ere ogsaa andre Kvadre indfalsede i dennes øverste Hjørner[1]. Overliggeren paa Chorets nordre Vindue i Vammen (Viborg) afgiver Exempel paa en dobbelt Indfalsning. Oftest er det kun ved et enkelt Vindue, at det ene eller begge de øverste Hjørner vise Indfalsning, og her synes denne da snarest at hidrøre fra den tilfældige Omstændighed, at Stenen ikke har havt tilstrækkelig Størrelse til at blive afsluttet med skarpe Hjørner; men naar man i Tømmerby seer, at andre Kvadre ere indfalsede paa samme Maade i begge de øverste Hjørner af Overliggerne paa alle de endnu bevarede Vinduer paa Kirkens Nordside, ligger det vistnok nærmest at antage, at det er en konstruktiv Forholdsregel, ved hvilken man har villet sikre de svære Overliggere mod at skride ud. I Øsløs har det Samme været Tilfældet, idet der vel nu kun er bevaret 1 af den nævnte Slags Overliggere i Kirken; men flere ganske lignende, der i sin Tid ere udtagne af denne, ligge nu i en Grøft lige udenfor Kirkegaarden. I Vust har der været mindst 4 Overliggere og i Hørmested mindst 3

---

583 (Ringkjøbing); 344 (Horsens); 442, 132 (Veile) og 184 (Kolding).

[1] F. Ex, i: 545, 660, 587, 639, 531 (Vester-Hanherred); 449, 34 (Øster-Hanherred); 662, 450, 492, 606, 235 (Thy); 250, 128, 211 (Hjørring); 592, 174 (Aalborg); 112, 194 (Lemvig); 258 (Skive); 452, 74, 616, 614, 43, 564, 300 (Viborg); 485, 201, 268 (Mariager); 143, 283, 625 (Randers); 423, 448 (Aarhus); 304, 18 (Silkeborg); 203, 218 og 514 (Varde). Det Samme har ogsaa været Tilfældet i 547 (Horsens), hvor der paa Kirkegaarden findes den ene af de Sten, som have dannet et Vindues øvre Afslutning.

med indfalsede Kvadre, hvoraf flere nu ere anbragte i de senere Tilbygninger til disse Kirker. Ogsaa ved de 2 oprindelige Vinduer paa Nordsiden af Hallund Kirke synes man at have ladet konstruktive Formaal bestemme Overliggernes Form. I Furreby er Vinduesoverliggeren, hvori et Par Kvadre have været indfalsede, udbrudt og ligger nu udenfor Kirkegaardsdiget.

Ikke sjeldent forekomme ganske andre Former paa Vinduesoverliggere, ligesom der ofte findes Exempler paa, at disse i een og samme Kirke ere høist forskjellig dannede. Adskillige Kirker have saaledes havt idetmindste eet af deres Vinduer afsluttet med en Buesten, som udvendig er halvrund [1]. Paa hvert af de bevarede Vinduer i Choret af Strandby (Løgstør) bestaaer den saaledes formede Overligger af 2 Sten. I endel Kirker findes halvrunde Buesten indsatte paa urette Sted i Murene eller henliggende i Fortovet og andetsteds paa Kirkegaarden eller nær samme [2].

---

[1] Dette sees f. Ex. i: 256 (Hjørring); 665, 174 (Aalborg); 545, 151 (Vester-Hanherred); 205 (Thy); 609 (Løgstør); 87, 48, 666, 627 (Nibe); 8, 189, 237, 396, 239, 455, 374, 623 (Hobro); 418 (Skive); 403, 76, 300 (Viborg); 120 (Aarhus); 583 (Ringkjøbing); 226, 505, 557 (Horsens) og 417 (Kolding). Af disse er 455 væsentlig bygget af raa og kløvet Granit. I 403 og 300 ere de 2 Halvcirkler, der begrænse Overliggerens Forflade, ikke koncentriske, og i den førstnævnte af disse er et Parti foroven afsluttet af en ret Linie. Det Sidste gjælder ogsaa om 43. I 300 ere de tilstødende Kvadre indfalsede i Overliggeren.

[2] Saadanne Buesten sees i: 280 (Vester-Hanherred); 436 (Thy); 524 (Hjørring); 593, 35, 408 (Aalborg); 328 (Løgstør); 285, 276 (Skive); 437; 610, 271 (Mariager) og 370. En lignende Overligger fra Kvols Kirke (Viborg) findes nu hos en Mand der i Byen, og ifølge velvillig Meddelelse fra Herredsfoged Poul Rosenørn i Løgstør sees en anden saadan paa Rydbjerg ved Velling, fra hvilken Kirke den i sin Tid er ført tilligemed flere andre hugne Sten. Med Hensyn til 285 (Kreibjerg) se »Sallinglands K., Rødding H.« Afbildn. Side 32. Stenen, som er indmuret i Taarnet, er udvendig

I Henne begrænses een af Vinduesoverliggerne dels foroven af en buet Linie, dels af tvende lodrette Sidelinier, og det Samme sees i Lunde ved tvende Vinduer.

Undertiden ere Vinduesoverliggerne gavlformet afsluttede, og det er navnlig i Varde- og Esbjergegnen, at denne Form hyppig forekommer [1]. Ogsaa enkelte andre Steder i det sydlige og midterste Jylland [2] kjendes den, derimod ikke i det nordligste. En mærkelig, gavlformet afsluttet Sten, der senere vil blive omtalt paa Grund af sin Udsmykning, sidder indsat i den indvendige Side af den ombyggede Chorgavl i Brørup Kirke (Kolding), og en anden, tildels gavlformet Overligger, hvori et Par Kvadre have været indfalsede, findes paa Kirkegaarden sammesteds. Choret og Langhusets østre Del af Alslev Kirke ere, som før omtalt, byggede af hugne Granitkvadre, medens sidstnævntes større, vestre Del væsentlig er af rhinsk Tuf. Skjøndt de 2 endnu bevarede Vinduer paa Langhusets Nordside sidde i Tufstenspartiet, ere de dog omgivne af hugne Granitsten. Disse Vinduer have begge Overliggeren gavlformet dannet, ligesom det Samme er Tilfældet med det østligste af de tvende paa Chorets Nordside, hvorimod dettes øvrige oprindelige Vinduer have Stenen aflang-firkantet afsluttet. Alle Kirkens ældste Vinduer ere nu tilmurede. Jandrup Kirkes Chor er bygget af hugne Granitkvadre, hvorimod Langhuset dels er af dette Materiale, dels af rhinsk Tuf. I Ovtrup er Over-

---

ikke fuldstændig halvcirkelformet I Rødding Kirke (Skive) — se Afbildn. Side 30 i samme Værk — sidder en lignende Sten indvendig over Vinduet i Chorgavlen.

[1] Saaledes i: 287, 218, 500, 98, 597, 157, 596, 62, 20, 257, samt med en lille Forandring 644 og 375 (Varde); endvidere i: 261, 426 og 149 (Esbjerg). Den sidste er tildels af rhinsk Tuf.

[2] Nemlig i følgende Kirker: 85 (Kolding); 382 (Veile); 326 (Aarhus); 43, 19 (Viborg) og 6 (Hobro). 382 er dels bygget af hugne Granitkvadre, dels af store, røde Mursten i Munkeskifte.

liggeren paa det oprindelige, senere tilmurede Vindue paa Chorets Sydside foroven dels begrænset af en vandret Linie, dels gavlformet afsluttet, og paa Chorrundingen findes en lignende Sten, men ikke paa den oprindelige Plads, idet Sporene af det herværende Vindue iøvrigt ere gaaede tabt ved Omsætning af Granitkvadrene. Den tilsvarende Sten paa det tilmurede Vindue paa Nordsiden af Choret i Ølgod minder ganske om de nysnævnte i Ovtrup, kun at dens øverste Flade ligesom ved de andre tilbageværende Vinduer i Ølgod er forsynet med en Skraakant, hvilken fortsætter sig ud i en Afsats, der oprindelig gik rundt om hele Kirkens Mur i en Afstand af 2—3 Granitskifter under Gesimsbrædtet, saaledes at det øverste Parti af Murene sprang lidt tilbage for det nedre [1]. Den gavlformede Afslutning har ogsaa sit Forbillede i Rhinegnene, hvor den f. Ex. er anvendt over den tilmurede Døraabning paa eet af Trappetaarnene ved St. Gereon i Køln.

Af og til har Vinduernes Overligger Form af et Paralleltrapez [2]. I Voer (Randers) og Vildbjerg (Herning) sees Exempler paa, at denne Sten er dannet som en uregelmæssig Firkant og i Maarslet (Aarhus) endogsaa som en uregelmæssig Syvkant. I nogle Tilfælde ere disse Sten vel mangekantede, men dog regelmæssig dannede i Forhold til en Midtlinie. Dette sees saaledes ved Vinduet paa Chorgavlen i Lerbjerg (Randers), ved det vestligste af dem paa Sydsiden af Langhuset i Odder [3], ved eet af Vinduerne paa

[1] Sammenlign »Ribe Domkirke« af Jacob Helms, Sp. 89 og Afbildningerne Side XIII, I.

[2] F. Ex. i: 272 (Aalborg); 74, 403, 253 (Viborg); 394, 276 (Skive); 370; 520, 597 og 311 (Varde), det sidste Sted paa Indersiden af Chorets nordre Vindue. Desuden findes i 222 (Randers) og 421 (Herning) paa Kirkegaarden en saadan Overligger. Den nævnte Sten i 394 har nu faaet Plads udenfor Kirkegaardsdiget.

[3] I 1886 ere flere Forandringer foretagne ved Vinduerne i denne Kirke; men de ældre Vinduesoverliggere, af hvilke

Nordsiden af samme Parti i Vester-Nykirke og ved tvende paa det tilsvarende Sted af Hostrup (Varde). Disse Overliggeres Grundform er Rektanglen; men de øverste Hjørner ere stærkt afskraaede, saa Stenens Yderlinier komme til at danne en Sexkant, hvor Grundlinien er betydelig større end de øvrige Sider. Den samme Form, men med meget stærkt afskraaede Hjørner, har ogsaa den før nævnte Overligger med de falske Fuger, der nu findes som Dørtrin ved Degneboligen i Thorstrup. Svarende til Overliggerne i Hostrup er den Sten, som nu har Plads foran Vaabenhusdøren af Lunde Kirke. I Nordsiden af Taarnet ved Kobberup er indmuret en Vinduesoverligger fra den oprindelige Del af Kirken, der nærmer sig stærkt til Halvdelen af en regelmæssig Ottekant, men hvor eet af Hjørnerne ligger i Midtlinien; en Sten af samme Form danner Afslutningen for Vinduet paa Nordsiden af Choret i Odder. En sjelden Gang finder man i de af hugne Granitkvadre opførte Kirker Vinduesoverliggere, der udvendig tildels have beholdt den raa Stens Afgrænsning; dette er saaledes Tilfældet med de blindede Vinduer paa Choret i Lyngby[1] (Aarhus).

Vinduets Sider dannes altid af een eller flere Smigsten. I førstnævnte Tilfælde er Stenen reist paa Høikant, i sidstnævnte følge Stenene ofte, dog ingenlunde altid, samme Skiftegang som Kirkens øvrige Mur. Den Vinkel, som Smigstenenes Sideflader (Vindueslysningen) i Plan danne

---

nogle vare udtagne i tidligere Tid, anbragtes atter. Odder Kirke kan iøvrigt anføres som Exempel paa, at man undertiden har givet Overliggerne i samme Bygning en høist forskjellig Afslutning.

[1] Ligeledes i Gullev (Viborg) har man tidligere kunnet iagttage det Samme ved de oprindelige Vinduer paa Langhusets Nordside. Overliggerne af disse findes nu ved Kirkegaardsporten. Ogsaa paa Houlbjerg Kirkegaard sees 3 saadanne Sten, der for Størstedelen kun ere raat udkløvede i Yderkanterne.

med Murens Yderside, er endel forskjellig og vexler mellem 50 og 78°. Som oftest er den ikke mindre end 57—63°, medens den nu og da er betydelig større. De Tal, der hyppigst synes at gjentage sig, ere 60 og 63°. De nedenstaaende Exempler[1], hvilke ere Udbyttet af endel Opmaalinger, som jeg har foretaget af Vinduer i forskjellige Egne af Jylland, ville yderligere godtgjøre dette. Vinklernes Beregning kan ifølge Forholdenes Natur kun gjøre Fordring paa tilnærmelsesvis Nøiagtighed. Det vil sees af den i Anmærkningen meddelte Fortegnelse, at man i visse Egne træffer omtrent den samme Vinkel gjentagen i de forskjellige, nogenlunde samtidige Kirkers Vinduer. Saaledes er det paafaldende, at Smigstenenes Vinkler i Aarhus-Skander-

---

[1] I denne Liste er benyttet de samme Forkortelser, som i den over Vinduernes Høide og Bredde, (se Side 233): 364, L. N. 50°. 522, C. N. 50°. 85, C. N. 53°; do. do. 55°. 128, L. N. 54°. 283, Cg. 55°, C. N. 57°, L. N. 60°. 424, C. N. 56°. 488, C. N. 57°, L. N. 58°. 425, C. N. 57°, Cg. 58. 597, L. N. 57°, C. N. 58°. 157, C. N. 57°, L. N. 58°, L. S. 61°. 104, L. N. 58. 608, L. N. 59°. 389, C. N. 58°, L. N. 63°. 156, L. N. 59°. 199, C. N. 59°. 625, Cg. 59°, C. N. 60°. 287, Cg. 59°, L. N. 60°, C. N. 61°. 614, L. N. 60°, do. do. 63°, Cr. 61°, 203, C. N. 60°, L. N. 67°. 131, L. N. 60°, do. do. 67°. 18, C. N. 60°. 43, L. N. 60°, Cr. 76°. 62, C. N. 61°. 397, C. N. 61°. 551, L. N. 62°. 362, C. N. 62°. 666, Cr. 62°, L. N. 68°, do. do. 72°. 646, C. N. 63°. 162, L. N. og C. N. 63°; Cr. længst mod N. 57°. 520, L. S. 63° 252, L. N. og C. N. 63°; Cg. 64°. 333, Cg. og C. N. 63°, L. N. 66°. 255, L. N. 64°, C. N. 65°. 583, C. N. 64°, L. N. 65°, F. N. 69°. 499, Cg. 65°. 634, alle de maalte Vinduer 65°. 174, L. N. 65°, C N. 69°. 661, L. S. 66°. 306, Cg. 66°. 226, C. N. 66°, do. do. 67, L. N. 70°. 580, C. N. 66°, L. N. 68°. 325, C. N. 67°. 544, C. N. 67°. 140, L. N. 66°, do. do. 67°, C. N. 71°. 291, C. N. og Cg. 67°, L. N. 68°. 632, L. N. 67°. 573, Cg. 68°, C. N. 78°. 627, C. N. 69°. 96, C. N. 69°. 326, L. N. 71°. 329, L. N. 72°. 479, L. N. 72°. 225, L. N. og C. N. 72°. 613, C. N. 72°, Cg. 74°. 324, C. N. 73°. 461, L. S. 76°. 448, C. N. 77°. 208, L. N. 78°. 330. C. N. og Cg. 78°. I 467 og 620 viste nogle i sin Tid udtagne Vinduessten en Vinkel af 76°.

borgegnen og tildels i Veile-Koldingegnen ere ualmindelig store. I Nørre-Tranders og Egtved finde vi dem derimod mindre end sædvanlig; men det er i saa Henseende ikke uden Interesse at lægge Mærke til, at den sidstnævnte Kirke med sit fuldstændig spidsbuede Granitportal maa være endel yngre end Flertallet af Egnens øvrige af Granitkvadre opførte Kirker. En lignende forholdsvis sen Tid, i hvilken Tjæreborg er bygget, turde maaske ogsaa tjene til Forklaring for den her anvendte, ualmindelig lille Vinkel. Paafaldende er det endvidere at se, at man undertiden i een og samme Kirke finder meget forskjellige Vinkler i Vinduernes Smigsten, hvad saaledes navnlig er Tilfældet i Øster-Hornum og Bjerring. Sædvanlig rette de indvendige Vindueslysningers Vinkler sig nogenlunde efter de ydre; men Exempler kunne ogsaa anføres paa, at der her ere store Afvigelser tilstede. I Eidrup (Nibe,, Vammen (Viborg) og Nimtofte (Grenaa) findes saaledes Vinduer, som have den indvendige Vinkel langt mindre end den udvendige[1], hvorved disse altsaa med deres betydelige Lysning i selve Murens Inderflade kunne sprede Lyset saa meget desto mere. I Lindknud (Kolding) er Forholdet derimod det omvendte.

Hyppigst træffer man de Vinduerne omgivende Sten ganske glathugne; men adskillige Gange har man prydet enkelte eller flere af dem paa forskjellig Maade. Det er navnlig Overliggerens Forflade, paa hvis Udsmykning Stenhuggeren først har tænkt, og som han ikke sjeldent forsynede med et omkring Rundbuen indhugget Profil, der da, naar det var simplest, bestod af fine, fordybede Linier, eller oftere af 1, 2 eller 3 Rundstave. De i nedenstaaende Anmærkning nævnte Kirker have havt mindst een af deres Vindues-

---

[1] Det Samme var Tilfældet i den i Nutiden ombyggede Kirke i Skjern (Randers). De paagjældende Vinduer i Langhuset af Eidrup og Nimtofte ere tilmurede.

overliggere prydet saaledes[1]. En sjeldnere Gang forsynedes Rundstaven med Tovsnoning, hvorved der frembragtes en rigere Virkning, hvad saaledes sees paa et Vindue paa Nordsiden af Choret i Erslev (Mors) og Ove (Hobro). Overliggeren i den sidstnævnte Kirke er navnlig rigt prydet, saa hele dens Forside optages af endel Rundstave, hvoraf en større i Midten er snoet. Fremdeles sees den snoede Rundstav ved et Vindue paa Nordsiden af Langhuset i Lem[2] (Skive) og paa tvende i Vindum (Viborg) samt paa Chorgavlen i Falslev (Mariager) (Fig. 1), Hørning (Randers) og Elsborg (Viborg). Endelig findes en saadan Overligger med snoet Rundstav indmuret i Nordsiden af den tilbagestaaende nedre Del af Taarnet i Skræm (Øster-Hanherred). Undertiden er Rundstaven ei alene huggen ind i Forfladen, men optager desuden selve Hjørnet ind mod Smigen. Nu og da findes Exempler paa, at Profilet paa Overliggeren er mere sammensat som paa Chorrundingen i Øster-Hornum (Nibe), eller at det fortsætter sig ned langs Smig-

---

[1] 584, 524 (Hjørring); 346, 516, 441 (Thy); 301, 154 (Aalborg); 645, 36, 615, 634, 360 (Hobro); 502, 600, 291, 440, 5 (Randers); 405, 521, 406 (Viborg); 523, 45 (Aarhus); 367 (Herning); 390, 487, 461 (Ringkjøbing); 7 og 164 (Varde). Ved flere af Kirkerne ere de saaledes prydede Overliggersten indmurede i Tilbygningerne eller endog, som i 524, kun anbragte i Nærheden.

Af de her nævnte Overliggere har den paa Langhusets vestre Gavl af Blegind Kirke og paa Nordsiden af det tilsvarende Parti af Langaa det rigeste Profil, der bestaaer af 3 Rundstave. Paa Nordsiden af Choret i Blegind er en lignende Sten; men Profilet er her ikke tilstrækkelig kjendeligt paa Grund af Overkalkning. I Nøvling og Sædding er det kun svagt antydet, og i Furreby er den tidligere nævnte Vinduesoverligger, som er udbrudt af Kirken, forsynet med en Rundstav.

[2] Se »Sallinglands K., Rødding H.«, Texten Side 2, Afbildn. Side 8.

stenene[1]. Profilet paa Overliggeren af det nævnte Vindue i Falslev bestaaer væsentlig af 3 svagt fremtrædende Rundstave, hvoraf det er den nederste, som er snoet. Dette

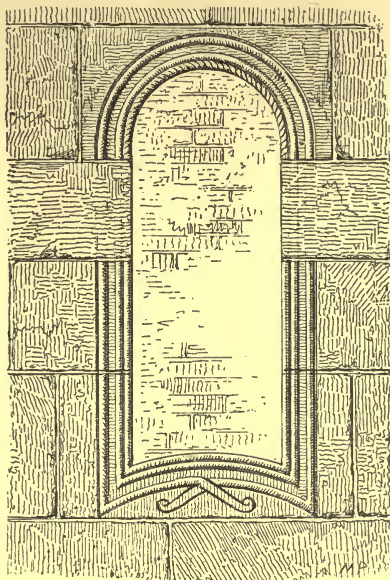

Fig. 1. Falslev.
Vindue med Saalbænksten.
$^1/_{24}$ nat. Størrelse.

Profil er ikke ført ned over den øverste Smigsten paa hver Side, men derimod paa den nederste og paa hele Saalbænkstenen, hvor det ender som et Par Baand, der ere lagte

[1] Det Sidste er saaledes Tilfældet paa Chorrundingen af 205 (Thy), 151, 545 (Vester-Hanherred); 297 (Skive); 163 (Aalborg og 162 (Silkeborg); paa Chorgavlen af 116 (Mors); 609, 481, 594 (Løgstør); 48 (Nibe); 272, 408 (Aalborg); 530, 661, 204 (Hobro); 102 (Mariager); 482 (Randers) og 365 (Veile); paa Chorets Nordside af 362; 481, 594, 630 (Løgstør);

over hinanden og yderst ere spiralformede. Saalbænken udmærker sig desuden ved, at dens forreste Kant danner en opadkrummet Bue, hvad vistnok er enestaaende, og hvad der i Forbindelse med andre Forhold maa lade os henføre denne Kirke til de yngre, jydske Kvaderstenskirker. Man har i det Hele som Regel fortrinsvis smykket Chorets og navnlig Chorrundingens Vinduer fremfor Langhusets. Dog ogsaa her findes Undtagelser. Som en saadan kan nævnes et Vindue paa Sydsiden af Langhuset i Østerbølle (Hobro) (Fig. 2 a og b), hvilket i rig Profilering kan maale sig med det paa samme Side af Choret i Grønbæk. Flere af Høikirkens Vinduer i Skarp-Salling (Løgstør) med deres pyntelige Perlestave ere langt rigere udstyrede end Chorvinduerne i samme Kirke[1], og den ovennævnte Overliggersten paa Nordsiden af Langhuset i Langaa Kirke har Profil, der ganske mangler paa Chorets oprindelige Vinduer. Paa Langhuset i Brøndum (Varde) ere disse smykkede med Halvsøiler eller Rundstave, medens noget saadant hverken er Tilfældet paa Choret eller Chorrundingen. Endelig ere

---

114, 237 (Hobro); 426 (Esbjerg) og 147 (Kolding) samt paa dettes Sydside af 162 (Silkeborg).

I Flade (Mors) er Profilet en snoet Rundstav. I Nørre-Sundby og Gudum (Aalborg) findes Rundstaven ogsaa paa Saalbænken. Det Samme viser sig ligeledes paa Saalbænkstenen af det ødelagte Vindue paa Chorgavlen af Vorgod Kirke (Herning), som senere vil blive omtalt paa Grund af sin øvrige Udsmykning. Det østligste af de tvende Vinduer paa Nordsiden af Choret i Skads (Esbjerg) omgives af et rigere Profil, der altsaa ligeledes er hugget ind i Saalbænkstenen. I Nørup (Veile) mangler nu Overliggeren; men hver af Smigstenene har en Rundstav, af hvilke den ene er snoet. Med Hensyn til Vinduet i Chorrundingen af Lem se »Sallinglands K., Rødding H.«, Texten Side 2. Afbildn. Side 4 og 5, og det i Grønbæk (Silkeborg) se »Tegninger af ældre nord. Architektur«, 2den Række, Side 3.

[1] Se »Salling Kirke ved Løgstør« af J. Kornerup i »Aarb. for nord. Oldk. og Hist.«, 1867, Side 157.

de tvende bevarede, nu tilmurede Vinduer paa Nordsiden af Langhuset i Sønder-Starup Kirke (Varde) overalt om-

Fig. 2 a.
Vindue uden Saalbænksten.
1/24 nat. Størrelse.

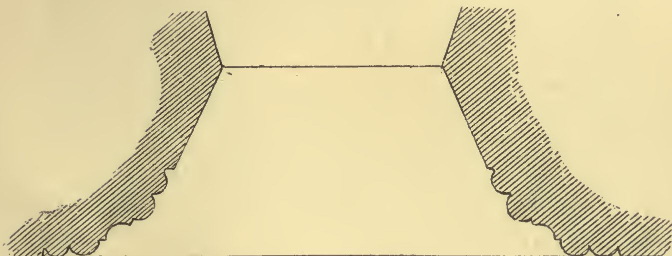

Fig. 2 b Østerbølle.
1/12 nat. Størrelse.

givne med en kraftig Rundstav, ligesom det vestligste af disse foroven paa Overliggeren har et Bladornament, medens Vinduet paa Chorets Sydside er uden Prydelse.

Særlig fortjener at fremhæves Vinduet paa Nordsiden af Choret i Vokslev (Nibe), fordi dette, hvis Profil væsent-

lig bestaaer af 2 dybe Karnisser med en mellemværende, kraftig Rundstav, stærkt minder om, at Stenhuggeren maa have havt Kjendskab til gothiske Former (Fig. 3). I Farsø (Løgstør) er endnu bevaret, dog tildels i tilmuret Stand, 4 af de oprindelige Vinduer, som alle ere forsynede med Profil paa Overliggeren og Smigstenene, om de end ikke ere ganske eens udstyrede[1], og i Gunderup (Aalborg) ere begge de med Kirken samtidige, ligeledes senere tilmurede Vinduer omgivne af en Rundstav, ligesom det Samme er Tilfældet med de tvende smaa, runde Lysaabninger[2] i

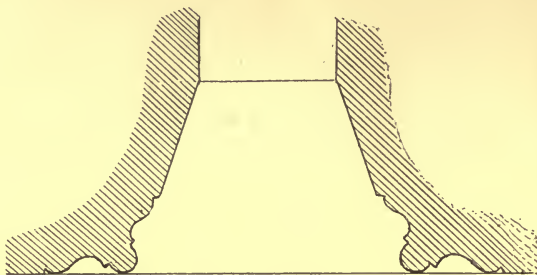

Fig. 3. Vokslev.
$^1/_{12}$ nat. Størrelse.

Chorgavlen af denne Kirke. I Skinnerup (Thy) ere de oprindelige Vinduer meget forstyrrede; men af de Spor, der endnu ere tilbage, navnlig af eet paa Langhusets Sydside, sees det, at idetmindste dette har været omgivet saavel paa Overliggeren som paa Smigstenene med en Rundstav, hvad ogsaa synes at have været saaledes ved

---

[1] I Indersiden af Taarnet af denne Kirke er indsat en tilsvarende Vinduesoverligger, og ved Vaabenhuset henligger ogsaa en saadan. Her have altsaa mindst 6 af de ældste Vinduer været særlig prydede, hvilket neppe nu kan paavises mere end høist sjeldent.

[2] Disse ville senere atter blive nævnte.

flere af de andre. Paa Vinduet i Chorrundingen i Hillerslev (Thy) (Fig. 4) udgaaer Rundstaven fra et Par smaa, forskjelligt dannede Fodstykker, der ere huggede i Saalbænken. Noget Lignende sees ved Vinduet paa Nordsiden

Fig. 4. Hillerslev.
Vindue med Saalbænksten
1/24 nat. Størrelse.

af Choret i Romdrup (Aalborg). Denne Overgangsform til Halvsøilen — der findes nemlig her ikke Kapitæler — er meget sjeldent anvendt i Jylland til Udsmykning af Vinduerne, medens den vistnok noget oftere lader sig paavise for Portalernes Vedkommende.

Flere af Granitkirkerne i Vardeegnen udmærke sig ved, at deres Vinduer tildels ere prydede med høist eiendommeligt dannede Halvsøiler med Kapitæler og Fodstykker huggede i Hjørnet af Smigstenene eller i disses Forflade. Halvsøilerne fortsætte sig da opad som en Rundstav paa Overliggeren, og Saalbænken har en tilsvarende Prydelse, saa hele Vinduet altsaa her omgives med Profil. Paa flere af Vinduerne udgaaer Rundstaven paa Overliggeren fra et Par Fodstykker umiddelbart ovenover Halvsøilernes Kapitæler, ligesom den paa Saalbænken ender med et Par af de sidste lige under Halvsøilernes Fodstykker. Fortrinlige Exempler herpaa afgive Faaborg, Grimstrup, Vester-Nykirke og Alslev samt for færre Vinduers Vedkommende Brøndum og Vester-Nebel. Paa nogle af Vinduerne i disse Kirker er Overliggerstenen yderligere prydet. I Faaborg ender Rundstaven paa Chorets nordre Vindue saaledes foroven i et svagt indhugget, men rigt Bladornament. I Grimstrup har det endnu benyttede Vindue paa Langhusets Sydside vest for Portalet en Overligger, der vækker Opmærksomhed allerede ved sin ualmindelige Form, som nærmer sig stærkt til en ligesidet Trekant; derhos er den prydet med et Kors med en Lilie paa hver Side, Alt hvilende paa Rundstavens øvre Del og tilveiebragt ved, at Grunden udenom selve Figurerne er fordybet, dog kun omtrent $^3/_8$", saa det Hele viser sig i meget lavt Relief (Fig. 5). Det østligste Vindue paa Langhusets Nordside i den samme Kirke mangler Halvsøilerne paa Smigstenene, ligesom Saalbænkstenen ei heller er smykket; men til Overliggerens Rundstav slutter sig foroven en Art Baandsløife, der er dannet ved de i Forfladen indhuggede, omtrent $^3/_8$" brede og $^1/_4$" dybe Linier. Det vestligste Vindue paa den nævnte Side af Langhuset, som nu sees paa Vaabenhusets Loft, omgives paa Siderne af Halvsøiler, der fortsætte sig op paa Overliggeren. Desuden er i Sydsiden af Taarnet indsat tvende interessante, gavlformede Vinduesoverliggere, som hver er prydet af en Rundstav, der

ender i et Bladornament i Midtlinien. I Vester-Nykirke føier sig ved det ene af Vinduerne paa Langhusets Nordside et eiendommeligt, grenet Ornament, der dannes af lignende, svagt fordybede Linier, til Rundstaven paa den som

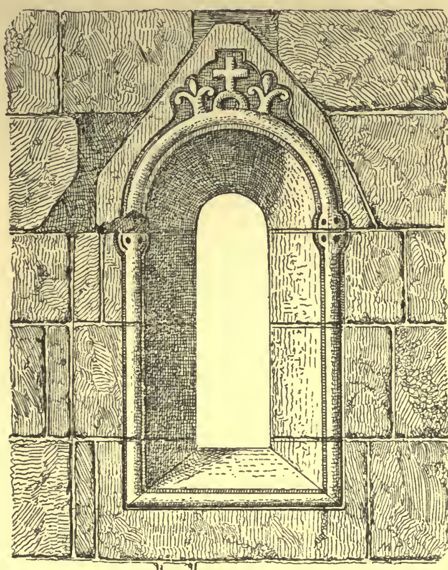

Fig. 5. Grimstrup.
$^1/_{24}$ nat. Størrelse.

et Paralleltrapez formede Overligger, medens det andet Vindue i samme Side af Langhuset paa det tilsvarende Sted prydes af et Bladornament (Fig. 6), og Vinduet i Chorets Nordside har Rundstaven paa Overliggeren foroven afbrudt af en Palmet. I Alslev Kirke er der paa Langhusets Nordside bevaret 2 oprindelige Vinduer og, som førnævnt, et tilsvarende Antal paa samme Side af Choret[1], ligesom 1 paa

[1] Disse Vinduer ere nu alle tilmurede, de tvende paa Chorets Nordside paa en saadan Maade, at det vanskeliggjør at se Udsmykningerne.

dettes Sydside, hvilke alle have Smigstenene forsynede med Halvsøiler og Profil paa Overliggeren. Paa Nordsiden af Langhuset i Vester-Nebel Kirke findes 1 tilmuret Vindue, hvis Overliggersten smykkes af en Lilie. En anden tilsvarende Sten fra samme Kirke, som er udbrudt og nu henligger paa Kirkegaarden, begrænses paa Siderne af et Par buede Linier, saa den væsentlig faaer Spidsbueform,

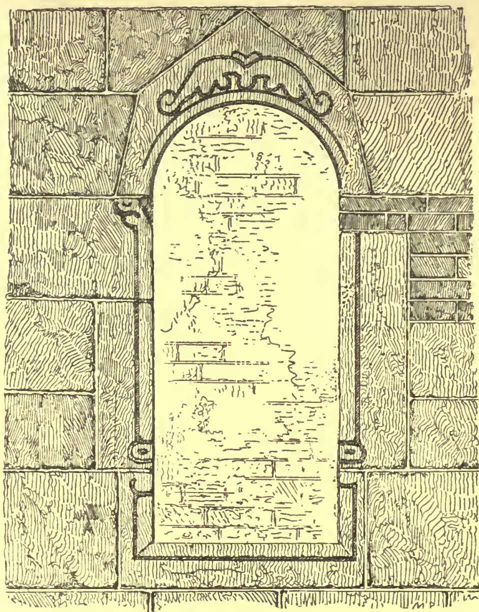

Fig. 6. Vester Nykirke.
1/24 nat. Størrelse.

og over dens Rundstav med Fodstykker sees i Midtlinien et svagt indhugget Bladornament. Overliggeren af det vestligste af de oprindelige Vinduer paa Nordsiden af Langhuset i Skads Kirke (Esbjerg) er ogsaa forsynet med en Lilie, ligesom den samme Prydelse forekommer paa en saadan Sten paa det tilsvarende Sted i Øse. Vinduet paa Chorgavlen af Gjørding Kirke (Esbjerg) har sin Overligger

smykket med en Rundstav, der foroven ender i en Palmet svarende til den, som findes paa den sjeldne Dæksten [1], der oprindelig har hørt til det søndre Portal, men som nu er anbragt over Vaabenhusdøren. I Nordsiden af Taarnet paa Brøndum Kirke er indsat en gavlformet afsluttet Overligger, der er ualmindelig rigt udstyret med 3 Rundstave samt med en Palmet foroven og andre eiendommelige Bladornamenter forneden. Det er imidlertid tvivlsomt, om Stenen oprindelig har havt Plads i denne Kirke. En lignende smuk og interessant, gavlformet, med Profil og Palmet prydet Overligger sees indsat lige ved Gulvet indvendig i den ombyggede Chorgavl af Brørup Kirke (Kolding). Endelig maa det nævnes, at der i Vaabenhuset i Ulfborg (Ringkjøbing) findes Brudstykket af en Vinduesoverligger, til hvis Rundstav slutter sig et særeget Bladornament.

En anden, men langt simplere, Udsmykning af Vinduerne forekommer ogsaa særlig i Vardeegnen. Alle de ældste Vinduer i Horne samt et enkelt i Tistrup og Henne have saavel Smigstenenes som Overliggerens og Saalbænkstenens mod Lysningen vendende, forreste, skarpe Hjørne knækket ved en Skraakant. I Nørre-Nebel [2], Ovtrup og Thorstrup [3] har paa hvert Sted idetmindste 1 af Vinduerne havt den samme Skraakant paa Overliggeren, og i den endel nordligere liggende Egvad Kirke (Ringkjøbing) sees den saavel paa denne som paa Smigstenene af 2 Vinduer paa Langhusets Nordside. I Skads (Esbjerg) omgiver en simpel Skraakant i Forbindelse med en lille, fordybet Rille næsten hele det østligste, senere tilmurede Vindue paa dettes Sydside, medens i Thorsted (Ringkjøbing) eet eller flere af de

---

[1] Se Afbildn. i »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger« af J. B. Løffler, Side 119.

[2] Stenen er nu indsat i Taarnets Nordside.

[3] Skraakanten findes paa den førnævnte Sten med de falske Fuger, som henligger ved Degneboligen.

oprindelige Vinduer ogsaa have været helt omgivne af Skraakanten, idet flere Sten, der have hørt til disse, nu sees indsatte i Kirkegaardsdiget[1]. Ogsaa den langt nordligere liggende Ramme Kirke (Lemvig) udmærker sig ved, at de tvende, med Bygningen samtidige, senere tilmurede Vinduer paa Langhusets Sydside helt omgives af en Skraakant. Paa de tilsvarende Vinduer paa Nordsiden sees denne kun tildels, saa Arbejdet synes her at være blevet afbrudt. Endelig iagttages lignende Forhold ved det endnu bevarede, men tilmurede Vindue paa sidstnævnte Side af Langhuset i Tim (Ringkjøbing).

Ved et Par Kirker i Randersegnen, nemlig Holbæk og Hørning, prydes Overliggeren paa 1 af Vinduerne af Zikzakornamenter, der dog ere anbragte paa noget forskjellig Maade. Stenen over det nævnte Vindue i Holbæk, hvilket sidder paa Langhusets Sydside og er endel forstyrret, har særlig Interesse ved, at dens øverste, vandrette Kant ligesom tildels dens nederste er forsynet med en lille Rundstav, saa Forfladen staaer omtrent $^1/_2$" frem foran selve Façaden. Noget tilsvarende har jeg ikke fundet andetsteds.

En sjelden Gang har man ogsaa forsynet Partier af Vinduernes indre Omgivelser med Profil. Dette er saaledes exempelvis Tilfældet med Overliggeren af et senere tilmuret Vindue paa Sydsiden af Langhuset i Skinnerup (Thy) og i Aars (Hobro). I den sidstnævnte Kirke sees Blindingen af et smukt, oprindeligt Vindue, hvis Overligger er prydet med en kraftig Rundstav, der paa hver Side har en lignende, mindre Stav. Paa den indvendige Flade af Vinduet i Chorgavlen, hvis ydre Omgivelser for faa Aar siden ere fjernede, viser sig det samme Profil, men kun hugget i et Par af Smigstenene. Det nævnte Profil, den tredobbelte Rundstav, hører, som bekjendt, navnlig hjemme i de gothiske Kirker, men sees ogsaa af og til i de yngre, jydske

---

[1] Ifølge velvillig Meddelelse af Architekt Cl. Wiinholt i Viborg.

Granitkirker. Paa Indersiden af det vestligste Vindue paa Nordsiden af Langhuset i Levring (Viborg) ere Smigstenene tildels prydede med Profil og sammesteds i Gravlev (Aalborg) er Overliggeren forsynet med en Rundstav. I Rom (Lemvig) har man hugget en svagt fordybet Rille omkring Rundbuen paa den indvendige tilsvarende Sten af Langhusets tilbageværende, senere tilmurede 2 Vinduer paa Nordsiden. Sluttelig skal nævnes Vinduet sammesteds i Asp (Holstebro), hvor Overliggeren er smykket med tvende Mandehoveder i stærkt Relief, der ere anbragte paa hver sin Side af Rundbuen.

Professor Kornerup siger i sin Beskrivelse af Salling Kirke ved Løgstør[1]: »at det i den tidligere Middelalder har været en almindelig Fremgangsmaade, som var nedarvet fra den klassiske Oldtid, først at udhugge de finere Prydelser paa Stilladset, efterat Murene vare reiste, er udenfor enhver Tvivl.« Flere af de Tilfælde, som ovenfor ere nævnte paa Vinduers indvendige Udsmykning, pege ganske i samme Retning, og ofte har jeg ved Granitkirkerne fundet noget aldeles tilsvarende med Hensyn til den ydre Udstyrelse[2].

Af det Foregaaende vil man have seet, hvor lidet træffende Professor Løfflers ovenfor anførte Ord vedkommende Vinduernes øvre og navnlig nedre Afslutning ere, og det stiller sig neppe synderlig heldigere med Hensyn til Udsmykningen af Vinduerne, idet den nævnte Forfatter kun siger: »det førnævnte Partis (nemlig de rundbuede Vinduers øvre Afslutnings) vertikale Flade smykkede man undertiden med indhugne Linier eller — hvad der hører til de store Sjeldenheder — med Ornamenter i lavt Relief«[3]. Profes-

---

[1] Særskilt Aftryk af »Aarb. for nord. Oldk. og Hist.«, 1867, Side 13

[2] F. Ex. i: Lindum (Hobro), Haslund og Ølst (Randers) samt Lem (Skive).

[3] Se »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger«, Side 109—10.

soren har i sit Værk, hvor Portalerne omtales forholdsvis udførlig, kun ialt omtrent 2 Sider tilovers til Behandlingen af Vinduerne i de af hugne Granitkvadre opførte, jydske Kirker, saa der er ikke bleven Plads til at omtale Nogetsomhelst vedkommende den rige Udsmykning med Halvsøiler paa Siderne, glatte og snoede Rundstave paa Overliggeren eller mere sammensatte og kraftige Profiler paa denne og Smigstenene, hvorpaa jeg her har henledet Opmærksomheden. Som Professor Løffler siger, hører det ganske vist til Sjeldenhederne, at Vinduesoverliggernes Forflade er prydet med Ornamenter i lavt Relief, dog kan det neppe kaldes saa »store Sjeldenheder«, som den nævnte Forfatter mener, og til de nylig anførte 13 Exempler[1], kan jeg fra Jyllands forskjellige Egne endnu føie mindst 16 andre[2]. Formodent-

---

[1] Nemlig: 553 (Ringkjøbing); 500, 659, 98, 157, 597, 62, 596, (Varde); 426, 149 (Esbjerg); 63 (Kolding); 216 og 252 (Randers).

[2] Nemlig: 250 (Hjørring); 274 (Vester-Hanherred); 205 (Thy); 266 (Mors); 263, 362, 125 (Aalborg); 258, 297 (Skive); 340 (Viborg); 102 (Mariager); 380 (Lemvig); 202 (Ringkjøbing); 12 (Varde); 509 (Fredericia) og 573 (Kolding). Hertil kan endvidere foies den førnævnte Vinduesoverligger i Asp (Holstebro) og flere af de nedenfor nævnte tilsvarende Sten, som ere prydede med Kors. Vinduet i Karby (266), som var anbragt i Chorrundingen, er desværre ødelagt ved en Ombygning. Det nævnte Parti, der i sin oprindelige Tilstand har været af særdeles Interesse, er opført af hugne Granitkvadre, medens dette Materiale ellers kun findes undtagelsesvis i Kirkens Mure, som væsentlig ere byggede af raa og kløvet Granit.

Ogsaa blandt de fynske Granitkirker have vi et Exempel paa en rig Udsmykning af et oprindeligt Vindue. Forfatteren skylder Professor J. Kornerup Tak for Meddelelsen om, at der i Chorrundingen af Sanderum Kirke (Odense) findes et Vindue, hvis Overliggersten, der deles ved en lodret Fuge omtrent i Midtlinien, er prydet med tvende Vindrueranker, og umiddelbart under hvilket der sees en Lindorm. Ifølge Kornerups Oplysninger skal en Tegning, som opbevares i Nationalmuseets Archiv, vise, at der tidligere har staaet en St. Mikael

lig ville fremtidige Undersøgelser kunne forøge disse 29 Exempler end yderligere. Hvorledes det nu er hermed eller ei, fortjene de af de nævnte Overliggere, der ikke ere beskrevne i det Foregaaende, nok en udførligere Omtale, saa meget desto mere som der ved enkelte af de Vinduer, hvortil de høre, tildels desuden findes interessante Relieffer paa Smigstenene. De rigest udstyrede Overliggere træffe vi i Jetsmark, Karby, Hillerslev, Lem, Jebjerg, Mønsted og Veien. I de 4 førstnævnte Kirker er det Chorrundingens Vindue, som har faaet denne særlige Udsmykning. Paa Overliggeren i Jetsmark, der er aflang-firkantet afsluttet, dog med tvende Kvadre indfalsede i de øvre Hjørner, er hugget 2 af Evangelistsymbolerne, Ørnen og den vingede Oxe, hvilke tilligemed romansk Løvværk slutte sig til den Rundstav, som omgiver Buen. Figurerne ere frembragte ved, at Grunden udenom samme er fordybet, og det Hele indfattes af en smal Ramme langs Fladens Yderkant (Fig. 7). I Karby, hvor Overliggeren er helt fjernet ved den i Anmærkningen ovenfor nævnte Ombygning, var denne Sten smykket med en Frise af rigt Løvværk, der sluttede sig

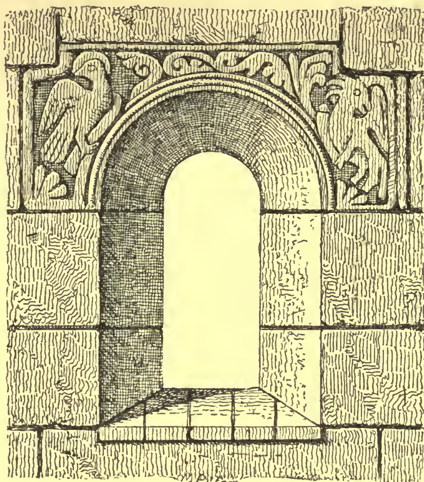

Fig. 7. Jetsmark.
Saalbænken af Mursten er fra Nutiden.
1/24 nat. Størrelse.

---

ved Vinduets ene Side; men Stenen, hvorpaa denne Figur var huggen, er fjernet ved en senere Forandring.

umiddelbart til Rundbuen, og som med sine afvexlende, fembladede Palmetter og mindre Blomster, der bandtes sammen ved en Række Snirkler, vidnede i høi Grad om Paavirkning af antike Forbilleder[1]. Et Par Løvefigurer vare anbragte paa de øverste Smigsten vendende Hovederne mod hinanden[2]. En lignende Løvefigur sees paa den søndre, tilsvarende Sten ved Vinduet i Hillerslev. Den har Tungen langt fremstrakt af Munden, og Halen, der paa den traditionelle Maade er bøiét ind mellem Bagbenene (af hvilke her dog kun det ene sees) og op over Ryggen, ender bladformet. Denne Figur er i lavt Relief; men i det tilstødende, nederste Hjørne af Overliggeren er ved svagt fordybede Linier fremstillet en Dyrefigur med det ene Forben stærkt løftet og med opspilet Gab, som om den var kjæmpende. Dette Dyr har mest Lighed med en Bjørn (Fig. 4). Med Hensyn til Vinduesoverliggeren paa Chorrundingen i Lem, som med sine 2 liggende, menneskelige Figurer og eiendommelige, stiliserede Dyreskikkelser maaske turde være den interessanteste af dem alle, skal blot henvises til Beskrivelsen og Tegningen i Værket over Sallinglands Kirker, Rødding Herred[3]. En Vinduesoverligger, der tildels er uregelmæssig afsluttet, og som henligger paa Kirkegaarden i Jebjerg[4],

---

1 Sammenlign hermed hvad Professor Løffler siger om Dækstenen fra Gjørding Kirkes Portal i »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger«, Side 116—117, og hvad nærværende Forfatter ovenfor har nævnt angaaende Palmetten paa Vinduesoverliggeren i Chorgavlen af samme Kirke og paa Chorets Nordside i Vester-Nykirke (Varde). En Tegning af Chorrundingen i Karby Kirke, saaledes som den var, inden Vinduet ødelagdes, opbevares i Nationalmuseets Archiv.

2 Disse Smigsten sidde endnu i Chorrundingen, men ikke paa deres oprindelige Plads.

3 Se Texten Side 2 og Afbildn. Side 4 og 5.

4 Se »Kirkerne i Nørre-Herred i Salling«, opmaalte under Ledelse af H. Storck samt undersøgte og beskrevne af V. Koch, Side 16 og Afbildn. Side 29.

minder meget om den nysnævnte i Lem ved den Maade, hvorpaa Rundstaven tæt udenom Smigen danner et Par Løkker. Noget lignende sees i Lyby. Paa Jebjerg-Stenens Forflade er desuden hugget en Frise bestaaende af Dyrefigurer.

I Nordsiden af Taarnet i Mønsted er indsat en fra den oprindelige Del af Bygningen hidrørende Overligger, der udvendig er aflang-firkantet afsluttet, og som udenom Rundbuen er prydet med en Frise af rigt, romansk Løvværk og nederst tilvenstre et lille Kors, medens Stenen yderst til denne Side i sin hele Høide er forsynet med et Zikzakornament, og der i den modsatte Side er indhuggen en kort Runeindskrift [1]. Paa Overliggerne af de tvende tilbageværende, oprindelige, nu tilmurede Vinduer i Choret af Aastrup Kirke (Varde) findes tildels Runealfabetet [2], medens een af Smigstenene ved Vinduet paa Nordsiden af det nævnte Parti har en med svagt fordybede Konturlinier fremstillet, mandlig Figur, som, maaske ved en Ombygning, er bleven vendt paa Hovedet. En Vinduesoverligger, der har hørt til Hørmested Kirke, findes nu i en Gaard der i Sognet. Den smykkes i Midten af et indhugget Bladornament, og tilvenstre for dette staaer et Kors, hvis Midte omgives af en Cirkel, medens dets Ender ogsaa sluttes af Løvværk. Stenens øvre Hjørne tilhøire optages af et Billede af en Hest og over denne staaer med Lapidarskrift: »RORIC« [3]. Af ganske særdeles Interesse er det oprindelige, senere blindede Vindue

---

1 Se Professor Magnus Petersens Afbildn. i Thorsens »Danske Runemindesmærker, II, Nr. 60.

2 Se: O. Nielsen, »Historiske Efterretninger om Gjørding Hrd.« i »danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie«, 2den Række, 2det Bind, 1ste Hefte, Side 35—36.

3 Stenen, der for omtrent en Menneskealder siden er bortsolgt fra Kirken for 60 Skilling (!), eies nu af Gaardmand Thomas Lauritzen i Lille-Neist pr. Sindal. Oplysningerne om samme ere mig velvillig meddelte af Snedker K. Nielsen i Sindal, som har ledsaget dem af en, af ham udført Tegning.

paa Nordsiden af Choret og paa Chorgavlen i Veien Kirke (Kolding). Det førstnævnte har Forsiden af Overliggeren, Smigstenene og Saalbænkstenen forsynet med et Ornament af Fletværk, der undertiden sees paa de jydske Granitkirkers Portaler. Paa Overliggeren er desuden lidt fra Midtlinien og paa Smigens nedadvendte Flade hugget et Mandehoved, som er stærkt fremspringende og anbragt saaledes, at Hagen vender udad mod Nord. De førnævnte Ornamenter ere der-

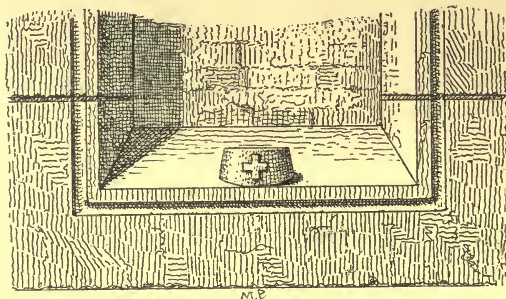

Fig. 8 a.

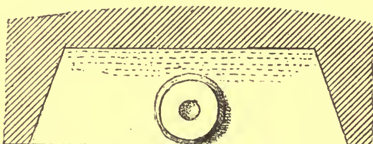

Fig. 8 b. Veien.
1/24 nat. Størrelse.

imod i lavt Relief. Forsiden af Overliggeren og Smigstenene er forsynet med et svagt udhugget Profil nærmest ind mod Lysningen. Paa Chorgavlens Vindue fortsætter Profilet sig desuden omkring Saalbænken. Stenene ved dette Vindue ere iøvrigt glathuggede; men paa Saalbænkstenens Skraaning findes lige i Midtlinien en meget kjendelig Forhøining som en afkortet Kegle, hvis Østside er prydet af et lille Kors i Relief, og i hvis Overflade er hugget et rundt Hul

til Relikviegjemme (Fig. 8 a og b). Dette er først det andet Exempel, jeg har fundet paa, at Relikvier have været nedlagte udvendig i Kirkens Mure, og det synes, at Interessen forøges ved, at i det tidligere kjendte Tilfælde, Chorrundingen i Hillerslev, Pladsen for Relikvien paa samme Maade er valgt lige mod Øst[1] (Fig. 4).

En Vinduesoverligger, som har hørt til Tavlov Kirke, findes nu i en Gaard i Oddersted der i Egnen. Stenens

Fig. 9 (Relief). Tavlov.
$^1/_{12}$ nat. Størrelse.

Midte over Buen prydes af en i meget lavt Relief huggen Kriger med Sværd i høire Haand og et rundt Skjold i venstre, men uden Hovedbedækning (Fig. 9)[2].

---

[1] Se: »Sallinglands K., Rødding H.«, Tilføielser og Rettelser, Side 18.

[2] Kjøbmand J. O. Brandorff i Kolding har havt den Godhed at henlede min Opmærksomhed paa Stenen og at forære mig et Aftryk af dens Reliefbillede. Stenen, der eiedes af Gaardmand Frederik Hansen, er nu erhvervet af Museet paa Koldinghus.

Blandt de øvrige nævnte Kirker, der udmærke sig ved særlig prydede Overliggere, har Klim denne Sten paa Vinduet paa Chorets Nordside forsynet med tvende Rundstave omkring den halvcirkelformede Bue. Til den Yderste af disse slutter sig en Frise bestaaende af 8 smaa Spidsbuer, og nær Midtlinien er paa Stenens øverste Del et Par indhuggede Tegn eller Bogstaver, medens selve det midterste Parti af Forfladen er noget beskadiget og mulig oprindelig har været optaget af et lille Kors [1]. En Cirkel er desuden huggen i Stenens ene, øvre Hjørne. I samme Kirke er af Langhusets Nordside i sin Tid udtaget en anden Vinduesoverligger, som har en noget lignende Prydelse, dog at Formen af Buerne i Frisen nærmer sig mere til den romanske, og at endel af Forfladen optages af et Par Ornamenter med spiralformede Slyngninger [2]. Med Hensyn til Udsmykningen slutter Overliggeren paa det senere tilmurede Vindue paa Nordsiden af Langhuset i Freilev sig nærmest til den sidstnævnte Sten i Klim. Ogsaa i Freilev er der nemlig 2 Rundstave udenom Vinduesbuen, og paa den ydre af disse hvile 2 større, noget fladtrykte Buer; i hver af de sidstnævnte er atter anbragt 3 mindre Buer. Den hele Udsmykning maa kaldes udført i en Overgangsstil. Det Samme gjælder ogsaa de paa Overliggeren af det tilmurede Vindue paa Nordsiden af Choret i Falslev Kirke anbragte Ornamenter. Denne Sten er ogsaa prydet paa en sjelden Maade, nemlig med 2 indhuggede Riller, til den yderste af hvilke der føier sig en ved svagt fordybede Linier dannet Frise af smaa Buer. Den største Del af disse have Rundbueform; men flere vidne stærkt om Paavirkning af den gothiske Stil, og alle bære over Buens Toppunkt et lille Blad. I Stenens Midtlinie afbrydes Frisen af et indhugget Kors (Fig. 10). Det nævnte Vindue

---

[1] Seete i denne Forbindelse er der en Mulighed for, at Tegnene betyde Jesu Monogram.

[2] Denne Sten er senere ført til Nationalmuseet i Kjøbenbavn.

udmærker sig desuden ved, at dets nederste Smigsten paa hver Side er forsynet med en kort, snoet Rundstav og Ornamenter, der ere dannede ved svagt fordybede Linier, og af hvilke det ene ender som det joniske Kapitæls Volut. Overliggeren af det tilmurede Vindue paa Nordsiden af Choret i Nørre-Sundby Kirke har i hvert af sine øverste Hjørner en svagt indhuggen Roset, den ene med 3, den anden med 4 Blade, og i Hemmet har det tilmurede Vindue paa Chorgavlen den tilsvarende Sten ligeledes prydet med

Fig. 10. Falslev.
1/12 nat. Størrelse.

et svagt indhugget Ornament. I Ramme har dette Vindue Overliggeren smykket med en Krans af omtrent 7—8 smaa Rundbuer, der ere anbragte paa Stenens Forflade og slutte sig til en Rille udenom den rundbuede Aabning.

I nogle Tilfælde, særlig i det nordlige Jylland, er i Vinduesoverliggeren hugget eet, eller en sjelden Gang, flere Kors, der da i Reglen udgaa fra en Rundstav omkring Buen. Saaledes findes i Romdrup (Aalborg) et Dobbeltkors[1] foruden tvende mindre Kors paa Overliggeren af et tilmuret Vindue paa Langhusets Sydside; i Østerild er et enkelt Kors ovenover et svagt Profil bestaaende af nogle

[1] Helligaandsbrødrenes Kors.

indhuggede Linier omkring Rundbuen paa det senere tilmurede Vindue i Chorgavlen, og i Tranum har den største Del af de med Kirken samtidige Vinduer været forsynet med et saadant lille Kors i Overliggerens Midtlinie og hvilende paa en Rundstav. Lignende Sten med et Kors findes fremdeles i Bælum (Hadsund) og Skarrild (Herning); her mangler dog Rundstaven. I den sidstnævnte Kirke hviler det lille Kors derimod paa en fordybet Rille paa Overliggeren af de 2 Vinduer paa Langhusets Nordside. En saadan ualmindelig stor Sten, hvis Længde er 5' 8" og Høide 1' 6½", er indmuret i Vaabenhuset i Faster Kirke (Ringkjøbing). Rundstaven, som omgiver Buen paa denne Sten, er afbrudt paa Midten af en lille, fordybet Flade, og paa denne er atter hugget et Kors. Ved et Vindue paa Nordsiden af Brøndum (Varde) Kirkes Langhus slutter sig ogsaa et Kors øverst til de 2 Rundstave, hvormed Overliggeren er prydet. En lignende Udsmykning iagttages paa den Vinduesoverligger fra den oprindelige Del af Kirken, som har fundet Plads i Vestsiden af Korsarmen i Aasted (Skive). Her findes endog 3 Rundstave om Buen [1]. Endnu skal nævnes den tilsvarende Sten af det ved Ombygning forstyrrede Vindue paa Chorgavlen af Vorgod Kirke (Her-

---

[1] Heller ikke i Ingstrup (Hjørring) har en med et Kors prydet Overligger beholdt sin oprindelige Plads; thi den er indsat i Vaabenhusets Mur, og Sandsynligheden taler for, at den hidrører fra den i Kong Frederik den 2dens Tid nedbrudte nærliggende Kirke i Kjettrup. I Bjergby (Hjørring) sees et større Brudstykke af en saadan Vinduesoverligger ved et Gravsted tæt syd for Choret, og i Simested er et lignende, hvilket sidste baade har Rundstav og Kors, indmuret som Trin i Taarntrappen. En paa temmelig sjelden Maade formet og udstyret Vinduesoverligger findes ogsaa tæt ved Hovedgaarden Bygholm (Horsens) og maa antages at have hørt til een af de nærliggende Kirker. Rundstaven er her huggen paa selve Forfladen i nogen Afstand fra Lysningen, og Korset har kun 3 Grene, idet den nederste mangler.

ning). I dets Midtlinie og lige over Rundstaven omkring Buen er indhugget et Kors og ved hver Side af dette en lille Cirkel. Smigstenene ere fjernede; men paa den dybt nedhuggede Saalbænk, der iøvrigt er dannet af 2 Sten, sees ved hver Ende et ganske lignende Kors, saa at disse 3, da Vinduet var i sin oprindelige Tilstand, have siddet hvert i sit Hjørne af en ligesidet eller mulig ligebenet Trekant. Formodentlig har man ved de 3 Kors tænkt at fremstille Treenigheden, idet der da ved det øverste mellem de 2 Cirkler — Cirklen er jo Evighedens Symbol — skulde være betegnet Gud Fader [1].

At der er hugget større Fremstillinger i Relief paa Saalbænkstenen af Vinduerne i de jydske Granitkirker, er meget sjeldent. Foruden det ovennævnte Tilfælde i Veien kan jeg kun nævne 1 Exempel herpaa, nemlig en i Chorgavlen af Skinnerup Kirke (Thy) siddende Sten, der maa have hørt til et derværende Vindue, som desværre er fjernet. Paa Forfladen af denne Saalbænksten, hvilken er forsynet med en Rundstav i Hjørnet, er hugget 2 Løvefigurer, der nu sidde med Hovederne vendte nedad.

Der har tidligere været nævnt enkelte Exempler paa Vinduer, hvis øvre Afslutning eller Udsmykning vidnede om Stenhuggerens begyndende Kjendskab til den gothiske Stil, og til disse skal jeg føie endnu flere. I Estvad (Skive) finde vi saaledes Buen i Vinduesoverliggeren i Chorgavlen, som er huggen i een Sten, lidt tilspidset, og det Samme er Tilfældet med Langhusets vestligste Vindue paa Nordsiden i Meirup (Holstebro). Stenen har vel sidstnævnte Sted i Tidens Løb faaet en Revne; men denne synes ei i kjende-

---

[1] Smlgn. »Oldkirkens Sindbilledsprog« fremstillet af A. C. L. Grove-Rasmussen, Side 34: »Man finder 3 Kugler stillede i ligesidet Trekant som Sindbillede paa Treenigheden. Det Samme betegnes ved andre Gjenstande stillede paa lignende Maade, og ved en ligefrem Trekant.«

lig Grad at have forandret den oprindelige Form. Ogsaa i Helligsø (Thy) sees en Vinduesoverligger, hvis Bue er tilspidset, indsat tæt ved Gulvet i Chorets nordre Mur. Af andre Exempler paa Overgangsstil i Vinduernes Former skal jeg nævne de nedenstaaende.

Undertiden danne de udvendige Vinduesbuer ingen Halvcirkel, men ere elipseformede, hvilket saaledes sees ved et Vindue paa Nordsiden af Choret og ved et andet paa Chorrundingen i Tømmerby (Vester-Hanherred) ligesom det Samme iagttages paa et enkelt Vindue i Dybe (Lemvig), Bælum (Hadsund) og Ikast (Herning). I Madum (Ringkjøbing) er Buen ved Vinduet paa Langhusets Sydside ligeledes lidt fladtrykt og omgiven af en Rundstav. Ogsaa paa Overliggerstenen fra Apsis af den næsten ganske nedbrudte Granitkirke i Christrup [1] spores Elipsebuen, og i Torup (Hobro) er det oprindelige Vindue paa Chorets Nordside paa Indersiden sluttet af en Bue, som er tilsvarende og høi. Man vil mulig indvende, at den nævnte Form i de angivne Tilfælde kan hidrøre fra Tilfældigheder; men jeg maa tværtimod tillægge den megen Betydning saa meget desto mere, som andre Enkeltheder i de fleste af disse Kirker bestemt pege i Retning af, at de maa høre til de yngre af de jydske Granitkirker. Sjeldnere er det at finde Vinduerne afsluttede med flade Buer (Segmentbuer). Som Exempler paa saadanne kunne dog nævnes det ene af dem paa Nordsiden af Choret i Tømmerby samt et Vindue paa det tilsvarende Sted af den nærliggende Vesløs Kirke og i Elsø (Mors). I Ikast (Herning) og Skads (Esbjerg) findes paa Chorgavlen et oprindeligt, senere tilmuret Vindue, der mod al Sædvane foroven udvendig er afsluttet ved en aflang-fiirkantet Dæksten uden Bue. Det Samme gjælder om et Vindue paa Nordsiden af Langhuset i Veilby (Fredericia), hvis Chor er bygget af Kalktuf. Ogsaa paa Inder-

[1] Denne Sten tilhører nu Museet i Randers.

siden af det, med Kirken samtidige Vindue paa Nordsiden af Langhuset i Nørre-Kongerslev sees den tilsvarende Afdækningsmaade.

Særlig skal fremhæves den høist eiendommelige, indvendige, øvre Afslutning af Vinduerne paa Nordsiden af Choret og paa Chorgavlen (Fig. 11) i Horne Kirke (Varde).

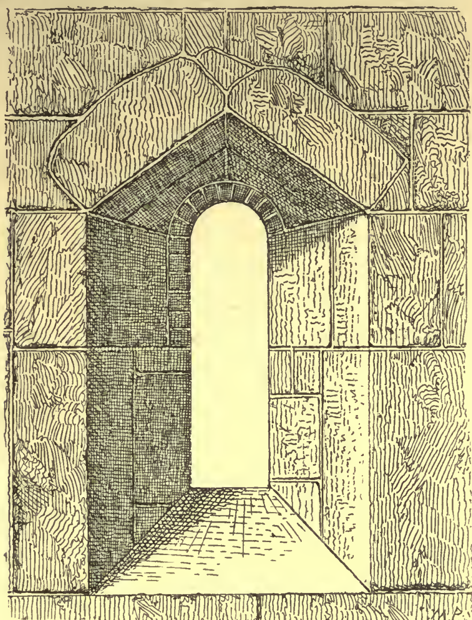

Fig. 11. Horne. Vindue paa Chorgavlen.
1/24 nat. Størrelse

Medens disse udvendig have den almindelige Hovedform, sluttes de indadtil aldeles gavlformet, saa Lysningens øverste Del her danner en ligebenet Trekant, der begrænses af et Par smalle, skraatstillede Kvadre, som støde sammen i en lodret Fuge i Toppunktet[1]. Noget Lignende

[1] Architekt Estrup i Horsens, der har ledet Arbejdet ved en større Istandsættelse af denne Kirke, har havt den Godhed

er Tilfældet med et meget lille Vindue paa Nordsiden af Choret i Valsgaard (Hobro), der endnu viser sig som Blinding indvendig, medens det paa Ydersiden næsten er ganske ødelagt. Endnu skal nævnes Vinduet paa Nordsiden af Choret i Tødsø (Mors), hvis Saalbænksten har en sjelden Form, idet dens mod Lysningen vendte Hjørner ikke som sædvanlig ere skarpe, men ganske afrundede[1]. Dette kan dog mulig hidrøre fra, at man ikke har fuldført Stenen.

Vi have i det Foregaaende væsentlig kun beskjæftiget os med Vinduer af den almindelige Hovedform i de af hugne Granitkvadre opførte, jydske Kirker og skulle nu gaa over til at betragte endel i samme sjeldnere forekommende, meget smaa, runde Vinduer eller Lysaabninger[2]. Jeg foretrækker at give dem det sidstnævnte Navn til Adskillelse fra de almindelige Vinduer og har fundet dem i de forskjelligste Egne af Jylland. Naar de skulle inddeles efter deres Plads i Kirken og Talrigheden af de Tilfælde, i hvilke de hidtil ere fundne, bliver Rækkefølgen: den flade Chorgavl, Apsis, Chorets Sydside og Nordside. I Midtlinien af Chorgavlen paa 9 Kirker[3] se vi saaledes 1 rund Lys-

---

at give mig en Opmaaling af de tvende ovennævnte, sjeldne Vinduer. Ifølge Estrups Meddelelse ere de ganske smaa Sten, der sees paa Tegningen nærmest Lysningen, Mursten og maa antages for oprindelige.

1 Noget Lignende, om end i mindre Grad, sees ved Saalbænken paa Vinduet i Chorgavlen af den af raa og kløvet Granit opførte Kirke i Tilst (Aarhus).

2 Runde Vinduer forekomme ifl. Prof. Kornerups Meddelelse f. Ex. paa flere af de ældgamle, rektangulaire Taarne i Braunschweig, i St. Etienne i Beauvais og paa Domkirken i Lübeck.

3 Nemlig 199 (Randers), 387 (Grenaa), 504 (Ringkjøbing), 670, 184, 85 (Kolding); 98, 157 og 164 (Varde). Af disse er 670 i Nutiden undergaaet betydelige Ombygninger, hvorved Lysaabningens Plads er forandret. I 184 er Apsis i sin Tid nedbrudt; men i den nuværende, yngre, flade Chorgavl findes Blindingen af en rund Lysaabning. Der er imidlertid en Mulighed for, at de tvende Sten, der danne denne, oprindelig have været Overliggere i 2 forskjellige Vinduer

aabning og i 3, nemlig Gunderup (Aalborg), Hvilsom (Hobro) samt Svenstrup (Mariager) tvende, der i hver Kirke ere anbragte i samme Høide over Soklen og i nogen Afstand fra hinanden. Disse sidstnævnte Aabninger, der ere høitsiddende, navnlig i Svenstrup, have alle oprindelig kastet Lys ind i selve Choret; men i denne Kirke ere de indvendig fra skjulte af den senere indbyggede Hvælving. Svenstrup adskiller sig fra de andre ved, at der her foruden Lysaabningerne findes et senere tilmuret Vindue af almindelig Form i Gavlens Midtlinie. Desuden er der i denne Kirke den Eiendommelighed, at den langt overveiende Del af Cirklen er huggen i den nederste af de tvende paa hinanden lagte Sten, der ikke holde Skiftegang med Gavlens øvrige Kvadre. Aabningernes Lysningsmaal i Glasfladen udgjør her 12—13" i Diameter, medens det kun er 9" i Hvilsom. I denne Kirke omgives Lysaabningerne udvendig af en Rundstav, der mangler i Svenstrup, og medens den indad mod Choret vendte Lysning i Hvilsom afsluttes halvcirkelformet foroven, men med retvinklede Hjørner forneden, tillader Hvælvingen i Svenstrup nu ikke at afgjøre, hvorledes Forholdet her er ordnet. Ofte ere de runde Aabninger ellers tragtformede saavel paa Yder- som Indersiden.

I Apsis af Kirken i Hvidbjerg-vesten Aa (Thy), Spørring (Aarhus), Ølgod (Varde), Jerne (Esbjerg) og Bramdrup (Kolding) er en rund Lysaabning anbragt lige mod Øst. En saadan fandtes ogsaa i den i sin Tid nedbrudte Chorrunding i Viuf (Kolding), men var derpaa henflyttet til den yngre, flade Chorgavl, som paany er ombygget i 1883. En ganske særlig Interesse har Apsis i Staby (Ringkjøbing). Her findes mod Øst tvende, meget sjeldne, af Perlestave omgivne, firkløverformede Lysaabninger, der hver er udhuggen i 1 Sten (Monolith), og af hvilke den søndre prydes

---

af almindelig Form, hvoraf i saa Fald den nederste, som har buet Overflade, har hørt til Apsis.

paa Forsiden af 4 svagt fordybede Bladornamenter[1]. Desuden har Chorrundingen mod Nord og Syd en mindre, rund Lysaabning, der dannes af tvende mod hinanden lagte Sten med vandret Fuge[2]. Lysningsmaalet i Glasfladen af den nordre Aabning er 9½—10″, af den søndre kun 7—8″. Paa den nederste af Stenene, som danne den sidstnævnte, er hugget en fordybet Rille, der omtrent følger Cirkelslaget. I Apsis af Rom Kirke (Lemvig) er der mod Nordost og Sydost en lignende, dog noget større Lysaabning, som er dannet paa tilsvarende Maade i 2 Sten med vandret Fuge imellem, kun at Lysningens Smig her omgives af et meget svagt antydet Profil. Mærkeligt nok sidde de 2 Aabninger ikke i samme Høide, men den nordre lavest. Diameteren af Glasfladen er her 1′ 2½″. Hvad der imidlertid giver denne Chorrunding sin største Interesse, er det ovale Vindue mod Øst, i hvis øvre og nedre Sten, der udvendig er aflang-firkantet afsluttet, den halvcirkelformede Aabning er huggen og i Forsiden omgives af det nysnævnte, ganske svage Profil, medens der mellem disse Sten ere anbragte nogle mindre godt tildannede Smigsten, paa hvilke Profilet ei er fortsat. Dette Vindues Lysningsmaal i Glasfladen er i Høiden 2′ 11″ og i Bredden 1′ 5″. Naar det her siges, at Formen er oval, er denne Benævnelse altsaa, geometrisk talt, ikke ganske rigtig, men dog den, der giver den bedste Forestilling om Hovedformen. Vinduet og de to Lysaabninger ere i Forhold til Chorrundingens Høide lavtsiddende. Indadtil sluttes de alle foroven ved en Rundbue, medens Lysningerne forneden have vinkelrette Hjørner. Der er dog en Mulighed for, at der har været foretaget Forandringer med de indvendige Smiger omkring den søndre Aabning, hvorpaa

---

[1] Se Afbildn. i »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger« af J. B. Løffler, Side 114.

[2] Ved den søndre Lysaabning er saavel Over- som Underliggeren knækket i Tidens Løb paa det svageste Sted.

deres Udseende kan tyde. Det er temmelig paafaldende, at Professor Løffler i sit oftnævnte Værk, hvor der gives en Plan af Rom Kirke i dens oprindelige Skikkelse[1], dels fuldkommen udelader de runde Lysaabninger, dels aldeles ikke nævner, at Vinduet i Chorrundingens Midtlinie har oval Form, idet her er et Tilfælde, der virkelig hører til de store Sjeldenheder, og som sikkert har megen Betydning med Hensyn til Bedømmelsen af Kirkens Alder[2]. Dog da den nysnævnte Forfatter ikke har fundet det Umagen værd at omtale andre af de runde Lysaabninger end de 2, der findes i hvert af Sidekamrene ved det sjeldne Taarn i He[3] (Ringkjøbing) eller mulig kun har kjendt faa andre end disse, bør man maaske ikke undre sig over, at der intet Hensyn er taget til den langt sjeldnere, ovale Form. Foruden i Rom har jeg kun seet eet eneste ovalt Vindue i de jydske Granitkirker, nemlig i Chorgavlen af Vester-Nykirke (Varde)[4]. Efterat dette Vindue i 1887 er underkastet en Istandsættelse, viser det sig nu saavel ud- som indvendig som en Blinding (Fig 12 a og b). Lysningsmaalet i Glasfladen har udgjort omtrent 2′ i Høiden og 9″ i Bredden, altsaa endel mindre end i Rom. Imellem Over- og Underliggeren er i Vester-Nykirke paa hver Side indskudt en Smigsten. Langs den ydre Kant gaaer i en Afstand af omtrent 1″ fra Smigens Hjørne en svagt fordybet Rille ligesom en lignende inde paa Lysningsfladen, de danne paa hver af Smigstenene en Art charakteristisk Baandsløife,

---

1 Se »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger« Side 96. Efter den paa Afbildn. angivne Nordnaal ligger Kirken ikke ganske solret, saa de af nærværende Forfatter nævnte Verdenshjørner ere altsaa kun tilnærmelsesvis rigtige.

2 Se Pastor J. Helms' Indledning til Værket over »Sallinglands K., Rødding H.«, Side XIX.

3 Se »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger«, Side 144.

4 Sammenlign dog, hvad senere er nævnt om Stenene med den ovale Dobbeltblinding, der nu sidde i Sønderbæk Kirkes Taarn.

som ender i et Bladornament paa den nævnte Flade. Indadtil begrænses dette Vindue opad af en Halvcirkelbue, som er udhuggen i 3 Kilesten, medens det har lodrette Sider, der nedad sluttes retvinklet. Chorrundingen i Øster-Brønderslev er ogsaa af Interesse. Her findes et Vindue af almindelig Form lige mod Øst samt mod Nordost og Sydost

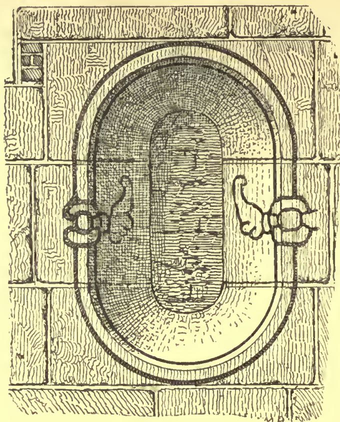

Fig. 12 a. Vester-Nykirke.
1/24 nat. Størrelse.

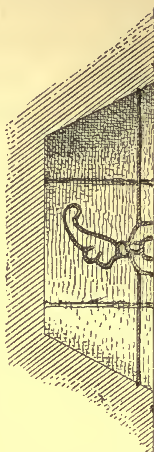

Fig. 12 b. Profil.

en lille, rund Aabning dannet af tvende sammenlagte Sten med vandret Fuge. Disse Aabninger, der senere ere tilmurede og nu vise sig som Blindinger, ere vel cirkelformede i Lysningsfladen, men udadtil lidt fladtrykte, ligesom den sydostlige er lidt større end den anden. Endnu skal nævnes det tilsvarende Parti af Hvirring Kirke (Horsens), hvor Forholdene, da den opførtes, synes at have været lignende, idet der endnu er bevaret 1 Vindue af den almindelige Hovedform lige mod Øst samt mod Syd Blindingen af en rund Lysaabning dannet paa samme Maade som i Øster-Brønderslev. Der er vel Sandsynlighed for, at Chorrun-

dingen i Hvirring fra først af kan have havt en lignende Aabning mod Nord eller Nordost; men dette Parti sees i Tidens Løb at være undergaaet forskjellige Ombygninger, og derved kan den være gaaet tabt.

I 7 forskjellige Granitkirker[1] har jeg fundet 1 lavtsiddende, rund Aabning paa Chorets Sydside tæt henimod den vestre Ende, medens en saadan i Lime (Randers) vel sidder paa samme Side af denne Bygningsdel, men mod Sædvane henimod den østre Ende og betydelig høiere oppe end i de andre Tilfælde. I Deigbjerg (Ringkjøbing) sees en rund Lysaabning paa Chorets Nordside. Det er hidtil ikke lykkedes mig at finde en sikker Forklaring for disse mærkelige smaa, lavtsiddende Aabninger paa Chorets Sydside. I Bølling siger Almuen, at det runde Hul har været til derigjennem at nedlægge Gaver til Kirken fra de ved en nærliggende, hellig Kilde Helbredede. Ved Kilden var i sin Tid et Kapel, og en Eng, der hører til Præstegaarden, kaldes endnu »Kapelengen«. Denne Tydning tilfredsstiller mig imidlertid ligesaa lidt, som naar det andre Steder fortælles, at Aabningen blev brugt til, at grove Syndere, der ei turde betræde Kirken, derigjennem skriftede deres Synd og modtoge Absolution. Det synes mig derimod mest sandsynligt, at Aabningerne have været benyttede som Udkigshuller for fra Choret at iagttage, hvad der foregik udenfor Kirken, f. Ex. om et Ligfølge nærmede sig eller Lignende, hvortil de sædvanlige Vinduer jo vare altfor høitsiddende. Dog maa det indrømmes, at denne Forklaring ikke passer paa Aabningen i Lime, gjennem hvilken Ingen, som stod paa Gulvet, har kunnet se ud. Man tør vistnok ei heller afvise den Tanke ganske, at Aabningerne mulig kunne have været bestemte til Skydeskaar for Bueskytter, da Kirkerne

---

[1] Disse ere: 427 (Hjørring); 492, 187, 656 (Thy); 549 (Lemvig); 67 (Ringkjøbing) og 132 (Veile).

med deres faa, vel stængede Indgange, de tykke Mure og disses høit oppe anbragte, smaa Vinduer, som bekjendt, i Ufredstider tjente som faste Tilflugtssteder. Paafaldende er det idetmindste, at Aabningerne næsten alle ere anbragte ganske paa samme Plads og i een af Kirkens saakaldte »døde Vinkler«, i hvilken Fjenderne vare sikkre mod Forsvarernes Pile og Spyd fra Langhusets Vinduer.

Tænke vi os imidlertid Aabningerne udelukkende anbragte af Hensyn til Lyset, bliver det i ethvert Fald noget gaadefuldt, for ikke at sige høist usandsynligt, at man har gjort det meget betydelige Arbeide, som Hugningen fordrede, for kun at bringe saa lidt Lys ind i Kirken, som et rundt Hul med en Diameter af omtrent 5" i selve Lysningsfladen kunde give. Større er nemlig Aabningen i Lime ikke. I Hassing er det tilsvarende Maal endogsaa kun 4", dog her naa de hugne Granitsten ikke helt ind til det smalleste Sted af Lysningen; men et lille Parti er pudset med Kalk. Paa Grund af den Maade, paa hvilken de andre Aabninger ere blindede, kan Maalet nu ikke tages for deres Vedkommende paa det smalleste Sted. Den udvendige Diameter stiger fra 11—11½" i Bølling, 1' 2½" i Skallerup, 1' 3" i Gaarslev og 1' 4" i Ørum til 1' 10—11" i Sønderhaa og Lime. Maalet paa Lysaabningen paa Chorgavlen i Helstrup svarer ganske til det i de 2 sidstnævte Kirker. Mærkes maa det, at flere af Aabningerne ikke ere fuldkommen cirkelrunde i den ydre Lysning, hvad dog formodentlig har været tilsigtet. I Hassing er det ydre Høidemaal saaledes 1' 4", medens Bredden er 1' 5¼", i Lime ere de tilsvarende Maal 1' 10⅛" og 1' 10¾", og i Sønderhaa udgjøre de 1' 10½" og 1' 10". Det sidstnævnte Sted er altsaa Høiden lidt større end Bredden, medens det Modsatte er Tilfældet i de tvende andre, nysnævnte Kirker. Den lavest siddende af Aabningerne paa Chorets Sydside er i Gaarslev, hvor der kun er en Afstand af 2' 5" fra Underkanten af

den ydre Lysning til Overkanten af Soklen[1]; i Ørum er det tilsvarende Maal 2′ 6″, i Hassing 2′ 9″ og i Sønderhaa 3′ 1½″, medens det i Lime, som ovenfor sagt, forøges meget betydelig og udgjør 6′ 5″. Som oftest dannes de ydre Omgivelser af de runde Aabninger saaledes, som beskrevet for Stabys og Roms Vedkommende, af 2 Sten med vandret Fuge imellem, og i hver af disse er da hugget en halvcirkelformet Fordybning, der, naar de ere sammenlagte, danne den tragtlignende Aabning. I Viuf er denne ogsaa sammensat af 2 Sten med vandret Fuge imellem; men disse ere forskjellig formede, idet den øverste udvendig begrænses af Halvcirklen, medens den nederste viser den almindelige aflang-firkantede Afslutning. Undertiden er Fugen lodret, f. Ex. i Bølling og Gaarslev. I andre Tilfælde er Aabningen huggen i een Sten (Monolith), hvilket saaledes sees i Øster-Starup, Jerne og He; men i Hvidbjerg-vesten Aa formes den af 4 Sten, hvoraf den nederste er saa stor, at den halve Cirkel er dannet i denne alene. I Rimsø er der det samme Antal. Aabningen i Gaarslev er ikke tragtformet indadtil, men har skraa Sider som et almindeligt Vindue og sluttes foroven af en flad Dæksten. De Sten, der udadtil omgive Størstedelen af de runde Aabninger, ere uden særlig Prydelse, dog findes der ogsaa Undtagelser herfra. Først maa blandt disse nævnes Hassing Kirke, hvor den øverste af de tvende Sten har sin Forflade prydet med en smuk Frise af Palmetter, som slutte sig til Halvcirklen, medens den nedre Sten, der iøvrigt er glathuggen, ved falske Fuger tilsyneladende er delt i 3 mindre (Fig. 13 a og b). I Hvilsom, Øster-Starup, Grimstrup og Jerne ere Lysaabningerne ud-

---

[1] I Tørring (Lemvig) er denne Afstand kun 2′ 1½″, men her er Dobbeltsokkel, hvorfor altsaa Aabningen har siddet høiere over den oprindelige Jordlinie end i Gaarslev. Den ydre Diameter af Aabningen i Tørring er 1′ 4¾″ og af selve Lysningsfladen omtrent 10½″.

vendig omgivne af en Rundstav, ligesom det Samme, som førnævnt, er at se i Gunderup, og i Faaborg er det forreste skarpe Hjørne brudt ved en Skraakant paa lignende Maade som ved flere af de tidligere omtalte Vinduer i Granitkirker paa Jyllands Vestkyst. Omkring Aabningen i Gaarslev sees en svagt udpræget Tovsnoning, der tildels er dobbelt. Endelig skal det nævnes, at der i Vestsiden

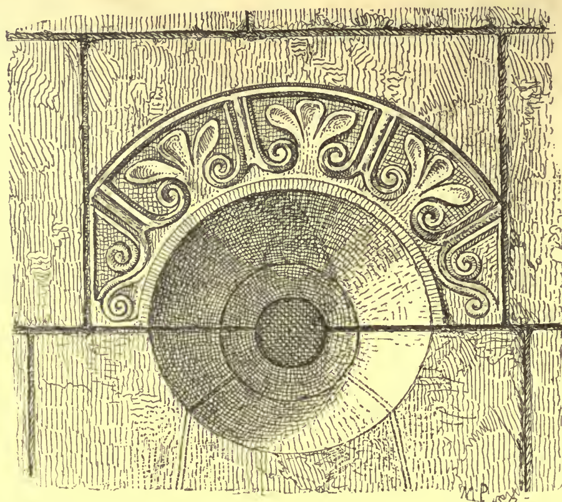

Fig. 13 a. Hassing.
1/12 nat. Størrelse.

af Taarnet i Vestervig-Klosterkirke findes en cirkelrund Aabning, som omgives af et Profil væsentlig bestaaende af en Rundstav og Hulliste. Aabningen er huggen i 2 Sten med vandret Fuge, af hvilke den øverste er endel længere og lavere end den nederste. Det kan nu ikke siges, hvor denne Lysaabning oprindelig har havt Plads, hvad der mulig har været i den tætved liggende St. Thøgers Kirke, der nedbrødes paa Reformationstiden, og hvis Materiale

senere tildels benyttedes til Klosterkirkens nuværende Sideskibe[1].

Da Pastor J. Helms i Indledningen til Værket over Sallinglands Kirker, Rødding Herred[2] ved Omtalen af Rom Kirke, sikkert med Rette, tillægger de runde Vinduer særlig Betydning med Hensyn til Bedømmelsen af Tiden, i hvilken de Bygninger ere opførte, som have saadanne, turde det maaske være berettiget her til Sammenligning at indskyde nogle Bemærkninger angaaende denne Form af Vinduer i de øvrige Dele af Landet og i alt Væsentligt i Kirker, der ikke ere byggede af hugne Granitkvadre. Vi finde saaledes Exempler paa rundeLysaabninger blandt Grenaaegnens Kridtstenskirker. I Gjerrild, Hammelev og Veilby sees nemlig en saadan i den flade Chorgavl, ligesom dette ogsaa er Tilfældet paa Nordsiden af Langhuset[3] i den sidstnævnte Kirke. Kirken i Ulstrup (Løgstør) er oprindelig bygget af Kridtstenskvadre, dog er huggen Granit ogsaa benyttet hist

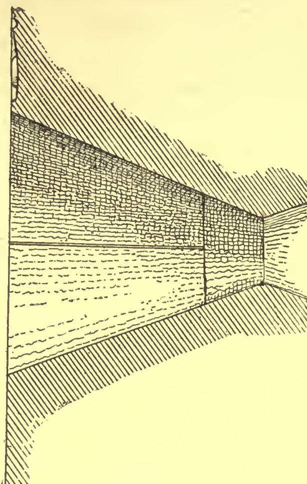

Fig. 13 b. Hassing.

[1] Se: Pontoppidans »Danske Atlas«, Tom. V, 1ste Bind, Side 474. Forfatteren mener, at Klosterkirken ikke havde Sideskibe, før de nuværende tilbyggedes efter Branden 1703, hvad der selvfølgelig er en fuldkommen Misforstaaelse, idet Kvadrene fra St. Thøgers Kirke væsentlig kun synes anvendte til Skalmuring af det søndre Sideskibs Mur.

[2] Se Side XIX, 2den Sp. og Anm. ††.

[3] Dette lille, runde Vindue er tidligere udførligere beskrevet i en Anmærkning.

og her i de lavere Partier, saaledes blandt Andet til Soklen. Her sees i Chorgavlen en Lysaabning, der fortjener særlig Omtale. I selve Glasfladen er den cirkelrund og har en Diameter af 1' 5", hvilket Maal udad forstørres til 2' 1½" i Façaden. Den indvendige Lysning danner derimod en smuk Oval, hvis lodrette Axe er den største og maaler 3' 4½", medens den vandrette kun er 2' 10". Ogsaa paa een af Sjællands Kridtstenskirker findes en rund Lysaabning, nemlig paa Altervæggen af Kagstrup[1] (Kjøge), ligesom jeg har seet en saadan paa den af Kalktuf opførte Chorrunding af Nørre-Jernløse (Holbæk) og sammesteds paa Sæby Kirke (Kallundborg), som er bygget af utilhuggen Granit med Hjørnekvadre og Kilesten i Bueslagene af Kalktuf. Hist og her sees ogsaa Flint anvendt i Ydermurene af den sidstnævnte Kirke; saaledes har man med velberaadt Hu benyttet dels dette Materiale, dels Granit umiddelbart under Lysaabningen istedetfor den blødere Tuf, der paa et sligt Sted let vilde hensmuldre. Farum Kirke er oprindelig bygget i romansk Stil af smaa, udkløvede Granitsten, men med Kvadre af Kalktuf paa Hjørnerne. Her sees lige mod Øst i Apsis en meget lille, rund Lysaabning, hvis større, øvre Del omgives af Kilesten af Kalktuf, medens man har benyttet Granit forneden af samme Grund som i Sæby. Ogsaa den af Kalktuf byggede Hyllinge (Roskilde) har paa Chorets Sydside længst mod Vest Spor af et rundt Kighul, ligesom det synes sandsynligt, at Apsis oprindelig har havt 3 Lysaabninger af tilsvarende Form, som dog alle ere tilmurede. Her maa det ogsaa tilføies, at der i Valby Kirke (nordvest for Hillerød) sidder en lille, rund Lysaabning i den øverste Spids af Langhusets østre Gavl. Denne Bygning er af særlig Interesse paa Grund af sit Materiale, idet den er opført af Sandsten, som formentlig ere hentede fra Sve-

[1] Denne nu tilmurede Lysaabning har oprindelig ført ind til en temmelig dyb Alterniche.

rige, dog er Langhusets vestre Gavl af raa Granit. Pastor Helms nævner de runde Vinduer i Apsis i Skanderup Kirke [1] (Skanderborg), der er bygget af Fraadsten.

Professor Kornerup har vedkommende de sjællandske Kirker velvilligst meddelt mig, at der forekommer en rund Lysaabning lige mod Øst i Apsis paa den af Kalktuf opførte Kværkeby Kirke (Ringsted) og paa det tilsvarende Sted i Høm i samme Egn, hvilken sidste, saavidt vides, ligeledes er bygget af nævnte Materiale. Endvidere har den sidstnævnte Forfatter, der har et saa omfattende Kjendskab til Kirkebygningerne paa Sjælland og de mindre Øer, gjort mig opmærksom paa, at den af Granitkvadre byggede, lille, eiendommelige Søllested Kirke paa Laaland har en cirkelrund Lysaabning mod Øst paa Chorrundingen, hvilken her mod Sædvane slutter sig umiddelbart til Langhuset. Ogsaa i den bekjendte Murstenskirke i Uvelse (Hillerød) har der oprindelig været 3 runde eller noget ovale Lysaabninger i Apsis [2]. Endelig har Professor Kornerup underrettet mig om, at det ved den Istandsættelse, som for Tiden foretages af den interessante Kirke i Tveie-Merløse ved Holbæk under Ledelse af Professor Storck, har viist sig, at Vinduet i Apsis oprindelig har cirkelrund Form og er omsat med Fraadstenskiler. Kirkens Mure ere forneden af raa og kløvet Granit; men foroven er den store Masse Fraadsten, særlig i Langhuset og Tvillingtaarnene. I Apsis er Muren af førstnævnte Materiale.

Firkløverformede Vinduer forekomme paa Apsis af Fjenneslevlille Kirke, i Rundkirken i Bjernede og paa Chorgavlen af Ledøie [3], alle paa Sjælland.

---

[1] Se: »Sallinglands K., Rødding H« Indledningen Side XIX. Disse Vinduer ere iøvrigt alle lidt ovale.

[2] Muligt er det dog, at de tvende yderste kun have været Blindinger.

[3] Se Afbildn. af det tilmurede Vindue paa denne mærkelige Murstenskirke i »Tegninger af ældre, nord. Architektur«, III. Række, Side 7.

Foruden de ovennævnte runde og firkløverformede Lysaabninger samt ovale Vinduer findes paa enkelte jydske Granitkirker, navnlig i Randers- og Veile-Koldingegnen, en Art sædvanlig smalle Aabninger, der have omtrent samme Hovedform som et almindeligt Vindue, kun at de som oftest ere langt mindre end dette og ere anbragte lavt nede paa Chorets Sydside tæt henimod den vestre Ende, altsaa ganske paa samme Plads, som i flere af de ovennævnte Kirker optages af den runde Aabning. Jeg har saaledes fundet den nævnte Art Aabninger i 12 forskjellige Tilfælde [1] foruden et 13de, nemlig Hvirring (Horsens), hvor Pladsen er noget forandret. Ogsaa i Veilby (Fredericia) sees et, senere tilmuret, lille Udkigshul; men denne Kirkes Chor er, som førnævnt, oprindelig bygget af Kalktuf, medens Størstedelen af Langhusets Mure bestaaer af hugne Granitkvadre. Det Samme er Tilfældet med den ovennævnte Kridtstenskirke i Ulstrup, der udmærker sig ved, at dens udvendige Hjørner ere afrundede, saa Planen minder om et Skib og vel er enestaaende her i Landet. I Helstrup og Ørsted ligesom i Dragstrup og Hvirring er den ydre Form høi og smal, hvorimod den i Avning og Tulstrup er betydelig videre, saa den ydre Aabning her faaer mest Lighed med et sædvanligt Vindue, dog at Forholdene ere noget fortrykte [2]. Tilmuringen hindrer i tilfulde at undersøge disse Aabninger, dog sees det, at de udadtil foroven i Reglen ere rundbuet afsluttede, idet Buen f. Ex. i Ørsted, Favsing og Hvirring er udhuggen i en almin-

---

[1] Nemlig i følgende Kirker: 199, 652, 107, 30 (Randers); 452 (Viborg); 78 (Mors); 108 (Lemvig); 538 (Silkeborg); 451 (Veile); 376, 95 (Fredericia) og 595 (Kolding).

[2] Dette synes ogsaa at have været Tilfældet i Ferring Kirke; men ved en foretagen Ombygning af Kvadrene paa Chorets Sydside ere alle udvendige Spor af dette Kighul gaaede tilgrunde.

delig Kvader[1], der holder Skiftegang med den øvrige Mur, medens Aabningen indadtil i nogle Tilfælde, f. Ex. i Avning, har en meget uregelmæssig Form og foroven sluttes af en flad Dæksten. Nogle Steder, saaledes i Ørsted, er det forreste, skarpe Hjørne brudt ved en Skraakant, og her maaler den ydre Aabning kun 1′ 9″ i Høiden og 9¼″ i Bredden, hvilke Maal ved Skraakanten yderligere formindskes indad mod selve Glasfladen. Høiden fra Overkanten af Soklen til Underkanten af Aabningen er her 4′ 3½″, i Helstrup derimod 3′ 9″ og i Favsing endog kun 3′ 2½″. I Helstrup, hvor Aabningen udvendig er noget forstyrret ved Ombygning, og hvor de oprindelige Sten kun ere bevarede ovenover og paa Vestsiden af samme, har Lysningsmaalet ikke udgjort mere end omtrent 1′ 1½″ i Høiden og 5″ i Bredden og selve Glasfladen været rektangulair. Aabningen omgives af et Profil, hvis væsentligste Led er en Rundstav, udenom hvilken gaaer en svagt fordybet Rille lignende en falsk Fuge. Profilet danner en Rundbue i Overliggeren, fra hvilken Bue en skraat indadgaaende Flade fører ned mod selve Glasfladen. I Avning og Tulstrup have Aabningerne paa Siderne almindelige Smigsten, men mangle ligesom de tidligere nævnte ganske Saalbænksten. Det førstnævnte Sted er Rundbuen udhuggen i 2 Sten, der have lodret Fuge i Midtlinien; det sidstnævnte er den i een større Sten som en sædvanlig Vinduesoverligger. Aabningerne ere i de 2 sidste Kirker stærkt indskaarne; saaledes aftage de ydre Maal i Tulstrup, 2′ 9″ i Høiden og 2′ 1½″ i Bredden, endogsaa til omtrent 1′ 8″ i Høiden og 6″ i Bredden i selve Glasfladen. I Avning udgjør Høiden fra Underkanten af Aabningen til Soklens Overkant 2′ 6½″ og er omtrent tilsvarende i Tulstrup. Aabningen i Smol-

---

[1] I den førstnævnte af disse Kirker er ikke alene selve Buen, men ogsaa et Stykke af Aabningens lodrette Sider hugget i Overliggeren.

lerup er aflang-firkantet, omtrent 1′ 7″ høi og 9″ bred samt er anbragt i en Høide af kun 1′ 6″ over Soklen. Paa den væsentlig af raa Granit opførte Kirke i Vester-Nebel (Kolding) har den indadtil en flad Dæksten, medens den i 1886 paa Façaderne anbragte tykke Cementpuds ganske hindrer en nøiere Undersøgelse udvendig. Paa Sydsiden af Choret i Hvirring afviger Aabningen, som sagt, med Hensyn til Pladsen endel fra de ovennævnte, idet den er anbragt i en Afstand af omtrent 8′ 6″ fra Langhusets Gavlmur. Høiden fra dens Underkant til Soklens Overkant er 3′ 8″ og selve Lysningsmaalet i Høiden 2′ 2″ og i Bredden 1′. Denne Aabning, som er ganske tilmuret baade udad- og indadtil, synes sidstnævnte Sted at have havt en meget betydelig Bredde, idet den her er sluttet af en omtrent 3′ 6″ lang, flad Dæksten, i hvis Flade er hugget en kraftig Rundstav.

De ovenfor beskrevne aflange Aabninger maa ligesom de førnævnte runde paa Chorets Sydside nærmest tænkes at have tjent til Udkig, og flere Omstændigheder tyde paa, at de oprindelig have været hyppigere, end de nu kunne paavises. I flere Kirker, saaledes i Rostrup (Hobro), Lyngaa (Randers), Veirum (Struer) og Aal (Varde) findes der, tildels indsatte paa urette Sted i Murene, hugne Granitsten, som kun synes at kunne have været bestemte til Dæksten over en slig lille, aflang Aabning. I det nordostlige Hjørne af Langhuset i Rostrup sees saaledes en Sten, i hvis nuværende Overkant (der oprindelig har vendt nedad) er hugget en 12¼″ bred, fladtrykt Bue, som omgives med Rundstave, hvilke ende spiralformet. Svarende til denne Sten har udentvivl været en anden, der er indsat lige ved Jordlinien i en senere Tilbygning paa Kirkens Nordside. Den sidstnævnte Sten, der har en lille Fordybning, som omgives af en Rundstav og er prydet af et svagt indhugget Bladornament, maa sikkert have været Saalbænksten for en aflang Aabning, hvortil den førstnævnte Kvader har dannet Overliggeren. I Lyngaa er den iøvrigt ganske simple

Dæksten, i hvilken en flad Bue er udhuggen, indsat i Nordsiden af det senere tilbyggede Taarn; men i Aal findes Stenen endnu paa Chorets Sydside om end ikke paa sin oprindelige Plads. I dens Underkant er dannet en halvcirkelformet Bue, som omgives af en Rundstav, der sluttes af et Bladornament. I Veirum har en omtrent paa samme Maade smykket Sten ved Ombygning faaet Plads i det øverste Skifte paa Chorets Nordside. Endvidere fortjener det at omtales, at der høit oppe paa Langhusets Nordside i Sneibjerg (Herning) findes betydelige og interessante Rester af et aflangt Udkigshul, navnlig Overliggeren og Saalbænkstenen, hvilke dog ikke kunne formodes at indtage deres oprindelige Plads og mulig ere hidførte fra en ganske anden Bygning, idet forskjellige Forhold udvise, at Kirkens Langhus er blevet stærkt forlænget mod Vest. Slige Rester sees ogsaa endnu i Vestervig Klosterkirke, hvor de dog ligeledes have fundet Plads paa ganske tilfældige Steder.

Endnu skal her nævnes en maaske enestaaende Ordning paa Chorrundingen i Hillerslev Kirke (Thy). Da dette interessante Parti ombyggedes i 1886, fandtes ved de i Anledning heraf foretagne Opmaalinger[1] tydelige Spor af tvende Lysspalter, der have været anbragte eller dog idetmindste paatænkte mod Nordost og Sydost, altsaa 1 paa hver Side af det større Vindue i Øst. Den nordostlige Lysspalte var nogenlunde bevaret, dog sade Stenene ikke i den oprindelige Orden. Mod Sydost vare de helt fjernede; men et Brudstykke af Overliggeren fra dette Sted laa i Fortovet ved Vaabenhuset, og hele Murværkets yngre Charakter og Materiale angav tydelig nok Pladsen, som Stenen havde indtaget. Lysspalterne, hvis Høidemaal har været 2′ 5″ og Breddemaal 8″, omgaves paa Sidestenene og Overliggeren af en lille Skraakant, der gik ind til en Dybde af $2^1/_4$″ fra

[1] Forfatteren ledede Arbeidet.

Façaden, hvor den smalleste Aabning var [1]. Ved Chorrundingens Nedbrydning viste det sig imidlertid at være det sandsynligste, at Lysspalterne her aldrig have været benyttede, idet man vistnok har gjort en Forandring i den oprindelig paatænkte Plan, hvorfor de nu ved Ombygningen vel bleve antydede, men kun som Blindinger.

I Begyndelsen af denne Afhandling er nævnt de betydelige Forandringer, som Kirkerne undergik paa Reformationstiden. Alt i Slutningen af Middelalderen var man, som bekjendt, begyndt at forsyne en stor Mængde Kirker med Taarne. Slige Tilbygninger ere Skyld i, at vi i mange Tilfælde ikke se Langhusets oprindelige, vestre Spidsgavl bevaret, idet man ofte har ombygget den øverste Spids af denne eller endogsaa nedbrudt den til Bjælkelagshøide, inden man lod den gamle Gavlmur danne Grundlag for Taarnets østre Mur. Ofte er desuden Chorets Spidsgavl i nyere Tider nedbrudt og kun opført af Mursten istedetfor af de til den gamle Bygning hørende Granitkvadre, som man fandt vare »tilovers« og derfor solgte til Trappetrin, Fliser, Grebningsten i Kostalde og Lignende. Heri maa vistnok Grnnden søges til, at vi nu kun meget sjeldent finde Spor af Dobbeltvinduer i de jydske Granitkirker; thi det synes sandsynligt, at slige Vinduer idetmindste undertiden have prydet Langhusets oprindelige, vestre Spidsgavl, ligesom der jo kan paavises eet Tilfælde, hvor det Samme endnu gjælder for Chorgavlens Vedkommende. I Vinderslev Kirke (Silkeborg) sees nemlig paa denne Gavl et meget charakteristisk Dobbeltvindue, der, da Kirken opførtes, har givet Lys ind paa Tagloftet. Vinduet har i Midten en fritstaaende Søile med Tærningkapitæl og Fodstykke med Hjørneknopper, og over Kapitælet findes en Gesimssten med kraftig Udladning, som i Forbindelse med de tilsvarende Sten paa Vin-

---

[1] En ganske lignende Ordning sees paa Lysspalterne i Trappetaarnene paa den førnævnte St. Gereon i Köln.

duets Sider bærer de tvende Rundbuer, der danne Afslutningen foroven, og som bestaa af Kilesten[1]. I Sydsiden af det senere tilbyggede Taarn i Bjerregrav Kirke (Randers) er indsat en mærkelig Sten, der fra først af neppe kan have havt anden Plads end som Overligger for et Dobbeltvindue i Langhusets vestre Gavl. Paa Stenens Forside er hugget et lignende Sløifeornament som det, der findes paa det søndre Portal i Ølst[2] og paa flere andre Kirker i Randersegnen. Stenen i Bjerregrav adskiller sig imidlertid fra Overliggerne i de nævnte Kirker ved, at den er langt mindre og i sin Underkant har 2 buede Huller, som synes at forudsætte, at dens Midte har været baaren af en Pille eller Søile. I Forbindelse hermed skal nævnes Dobbeltlugerne eller Lydhullerne paa Nordsiden af de gamle Taarne

---

[1] Paa Sjælland findes flere Dobbeltvinduer. Saaledes undersøgte Forfatteren i 1861 tvende Saadanne i Gavlen over Chorbuen i den af Kalktuf og raa Granit opførte Sonnerup Kirke ved Roskilde, hvilke da tildels saaes ovenover de senere indbyggede Hvælvinger. Et Dobbeltvindue sees endvidere i den oprindelige, vestre Gavl af Langhuset i Thorslunde Kirke (se »Materialet i de ældste danske Kirkebygninger« af J. Kornerup i »Aarb. for nord. Oldk. og Hist.«, 1870, Side 158, samt »Sjællands Stiftslandsbykirker«, opmaalte af A. L. Clemmensen og J. B. Løffler, Kjøbenhavn, 1880, Side 26 og Afbildn. Tavle 21), i Vestsiden af Taarnet i Himmelev Kirke (se sidstnævnte Værk, Side 20 samt Afbildn. Tavle 23) og i Taarnet i Vor Frue Kirke i Roeskilde. I Professor Løfflers »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger« er Dobbeltvinduet i Thorslunde ogsaa omtalt og afbildet Side 102. Angaaende de tvende eiendommelige, lignende Vinduer i Aakirkes Vaabenhus se: »Bornholms ældgamle Kirkebygninger«, opmaalte og undersøgte under Ledelse af Hans J. Holm, Kjøbenhavn, 1878, Tavle 31 og 34.

[2] Se: »Nordisk-Irsk Ornamentik« af Direktør Sophus Müller i »Aarb. for nordisk Oldk. og Hist.«, 1880, Side 307 og »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger« af J. B. Løffler, Side 20.

i Øster-Alling[1] (Randers) og Nødager[2] (Grenaa). Begge Steder have Dobbeltlugerne, hvis Omgivelser ere af huggen Granit, fuldkommen romansk Charakter, og de afsluttes af en Overligger, i hvis Underkant er hugget tvende Rundbuer, som have været baarne af en Søile eller Pille i Midten, hvilken imidlertid er gaaet tabt.

Endelig skal omtales et Par sjeldne Sten, der ere indsatte i Vestsiden af det senere tilbyggede Taarn ved Sønderbæk Kirke (Randers). I disse Sten, der have Form som almindelige store, langagtige Granitkvadre, og som ere sammenlagte med en vandret Fuge, er hugget et Par ovale Blindinger, hvis Lysningsflader gaa nogenlunde vinkelret ind; de have en Høide af omtrent 1′ 10″ og en Bredde af 1′ 6″ samt en Dybde af 5″ og ere dannede saaledes, at Halvdelen af Ovalerne er i hver Kvader. Blindingernes indbyrdes Afstand er $9^3/_8$″. Det synes, at disse Sten mulig have været Overliggere til et Par Dobbeltluger i Kirkens oprindelige Gavle[3]. At Lysningsfladerne, saaledes som ved de ovale Blindinger i Sønderbæk, gaa omtrent vinkelret ind, ja endog ere lidt underhuggede, turde være sjeldent; men et andet lignende Tilfælde lader sig dog paavise omtrent fra samme Egn, nemlig fra Nørre-Onsild (Hobro), hvor der i Taarnets Nordside er indsat en aflang-firkantet Sten, i hvis ene Ende er hugget en halvrund Fordybning, som omgives af en svagt udpræget Rundstav. Aabningens Diameter udgjør omtrent 1′ 7″. At denne Sten ikke har været Overligger til et almindeligt Vindue, men snarere dannet Halvdelen af en rund Lysaabning i een af Kirkens Gavle, er meget sandsynligt.

---

[1] Denne Kirke er, som førnævnt, oprindelig bygget af raa og kløvet Granit, og Taarnet, som er af samme Materiale, enten opført samtidig eller tilføiet i meget tidlig Tid.

[2] Angaaende Taarnet i Nødager se iøvrigt: »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger« af J. B. Løffler, Side 139.

[3] Et Fodstykke, som henstaaer i Vaabenhuset, kan mulig have hørt til den Søile, som bar Buerne i een af Gavlene.

Jeg skal nu gaa over til at gjøre nogle Bemærkninger om Vinduerne i de af raa og kløvet Granit med hugne Hjørnekvadre opførte, jydske Kirker. Her ere Undersøgelserne sædvanlig endel besværligere end i de førnævnte Kirker, idet man meget ofte maa borthugge Kalkpuds eller dog adskillige Lag Hvidtning for at se de oprindelige Forhold. Professor Løffler siger i »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder«[1]: »I de Egne af Landet, hvor Brudsten og raa Kamp fornemmelig vare Byggemidler, murede man i Almindelighed Vinduernes halvrunde Afslutning med skraat tilskaarne Sten (Kilesten); men en sjelden Gang have vi ogsaa Exempel paa, at den udhuggedes af en enkelt Stenblok.« Desværre kjender jeg ikke tilstrækkelig mange af den nævnte Slags Kirker paa Øerne for at kunne afgjøre, hvorvidt Reglen er holdbar der eller ikke; men for Jyllands Vedkommende passer den kun meget slet, hvad den raa Kamp angaaer, og da Halvøen netop er Granitkirkernes rette Hjem, var der vel Anledning til at undersøge Forholdet lidt nærmere. Alle de endnu tilbageværende, oprindelige Vinduer i de i Anmærkningen nævnte 19 Kirker[2] ere afsluttede med en enkelt Overliggersten af Granit, der er mere eller mindre tildannet, men

---

[1] Se Side 97.

[2] Nemlig: 400 (Holstebro); 688, 678 (Viborg); 590 (Randers); 83, 277 (Grenaa); 9, 576 (Aarhus); 243, 539 (Ebeltoft); 680, 38 (Odder); 376, 58, 95 (Fredericia); 673, 675, 44 (Kolding) og 121 (Ribe). I 590 ere flere af Vinduesoverliggerne udhugne i Nutiden ved nyere Vinduers Indsættelse. I Laastrup (Viborg) har det dog paa Grund af tyk Overkalkning kun været muligt nøiere at undersøge Chorets tvende, oprindelige Vinduer og ikke dem paa Langhusets Nordside. I Brabrand (Aarhus) var Overkalkningen ogsaa hindrende, men saavidt det lod sig se, var her ogsaa kun 1 Overliggersten over hvert af de gamle Vinduer. Almind (673) er ganske ombygget i 1887, men det gamle Materiale er tildels atter benyttet.

dog ofte meget uregelmæssig, og i hvilken man i flere Tilfælde tildels kun har indskrænket sig til at udhugge selve Rundbuen. Viuf Kirke (Kolding) viser endnu udvendig 5 af sine gamle Vinduer som Blindinger. Disse, der i de seneste Aar ere blevne rensede for Overkalkningen, have alle en enkelt Overliggersten med Undtagelse af Vinduet paa Langhusets Nordside, hvis Afslutning var dannet af ganske raa og uordentligt lagte Kilesten af Granit, »Brokkelværk«, som Graveren kaldte det[1]. Cementpuds dækkede nu denne Flade. I Skeiby (Aarhus) og Vistoft (Ebeltoft) ere lignende Overliggere indsatte paa urette Sted i Murene, og det Samme saaes i den nu nedbrudte, lille Grene Kirke (Veile). Om Vistoft maa det særlig bemærkes, at det senere tilmurede Vindue paa Chorgavlen er helt omgivet af Munkesten, der her udentvivl forekomme som oprindeligt Materiale[2]. Den meget uanselige Kirke i Nees (Lemvig) er bygget af smaa, utildannede Granitsten blandede med raa Kalksten, ligesom endel Granitkvadre ere benyttede i de nedre Partier af Chorets Sidemure, og Mursten ogsaa sees anvendte. Ligeledes her sees en Overligger af eet af Kirkens oprindelige Vinduer indsat paa et tilfældigt Sted i Chorgavlen. Paa Kirkegaarden i Tulstrup (Odder) findes 3—4 saadanne Sten.

Af og til træffe vi Exempler paa, at Vinduerne i een og samme Kirke, saaledes som nævnt i Viuf, ere afsluttede paa ganske forskjellig Maade i konstruktiv Henseende. I Øster-Alling (Randers) er det oprindelige, senere tilmurede

---

[1] Tvende tilmurede Vinduer paa Nordsiden af Ravnstrup (Viborg) sluttes ogsaa foroven af »Brokkelværk«.

[2] Rold Kirke ved Hobro synes oprindelig at have været helt opført af raa og kløvet Granit; men i Nutiden ere betydelige Ombygninger foretagne med Mursten. Her findes kun bevaret 1 gammelt rundbuet, senere tilmuret Vindue, nemlig paa Chorets Nordside, hvilket omgives af sidstnævnte Materiale.

Vindue paa Chorets Nordside dækket af en enkelt Overligger, medens det noget større paa Chorgavlen sluttes af en Bue af Kilesten. I Skjørring (vest for Aarhus) er Chorgavlens Vindue foroven ordnet paa sidstnævnte Maade, hvorimod de tilbageværende 2 Vinduer paa Langhusets Nordside hvert har Overliggeren huggen i een Sten. Tilst i samme Egn, hvor der er bevaret 4 oprindelige, senere tilmurede Vinduer, viser os de tvende paa Langhusets Nordside med Overliggeren huggen i een Sten, medens de 2 paa Choret have Bueslag, der hvert dannes af 3 Kilesten. Viby (Aarhus) afgiver ogsaa Exempler saavel paa Vinduer sluttede af en enkelt Overligger som paa et saadant med Kilestensbueslag. Hvilsted (Odder) er i denne Henseende ogsaa ret lærerig. Her har man anvendt mest Omhu paa det oprindelige Vindue paa Chorets Nordside, der sluttes af en enkelt Overliggersten. Et andet senere forsvundet Vindue har havt sin øvre Afslutning huggen i 2 Sten med lodret Fuge i Midtlinien, hvilke nu ligge foran Vaabenhuset; men Vinduet paa Langhusets Nordside omgives saavel foroven som paa Siderne af aldeles raa eller udkløvede Granitsten af ringe Størrelse. I Otting (Skive) ere Forholdene omtrent tilsvarende, idet 1 Vindue paa Langhusets Nordside har den uregelmæssig afsluttede Overligger huggen i een Sten samtidig med, at Vinduet paa denne Side af Choret dækkes af et Bueslag med raat tildannede Kilesten af Granit. De tvende endnu bevarede, men tilmurede, oprindelige Vinduer paa Nordsiden af Langhuset i Hornslet (Aarhus) have ligeledes Bueslag af meget raat tildannede Granitkilesten, og i de 2 lignende Vinduer paa Chorets Nordside og i Chorgavlen af Egaa Kirke i samme Egn har hvert af disse et Bueslag af 5 Kilesten. Ogsaa i Roelse (Ebeltoft) sluttes de tvende tilbageværende Vinduer, hvoraf dog det ene er endel ødelagt, af Rundbuer med saadanne meget raat tildannede Sten. I Glud (Horsens) er Arbeidet ved de 3 oprindelige Vinduer paa Langhusets Nordside udført i høi Grad simpelt

og paa en saadan Maade, at Benævnelsen »Kilesten« ikke engang kan anvendes. Hermed passer det godt, at denne Kirkes Hjørnekvadre kun tildels ere glathugne, men iøvrigt vise den udkløvede Flade. Særlig Grund er der til at omtale de 3 endnu bevarede, oprindelige, smaa Vinduer i Tjørring (Herning). Denne Kirke er opført af raa Granit og saaledes, at Hjørnerne ikke som sædvanlig ere af tilhugne Sten, men af ganske raa eller i det Høieste kun udkløvede[1]. Ogsaa de nævnte Vinduer have ikke een eneste tilhuggen Sten i deres Omgivelser, og deres Bueslag ere dannede af aldeles uregelmæssig udspaltede Granitflækker ikke større end Mursten.

I Hodsager (Holstebro) træffe vi ogsaa Kirken bygget af raa Granit uden Hjørnekvadre og saaledes, at der neppe findes en Sten, som har været i Berøring med Hammeren. Af oprindelige Vinduer sees ikke andre Spor end udvendig Blindingen af 1 lille Vindue, der omgives af røde Munkesten og foroven sluttes af en Segmentbue. Vinduets Sider gaa næsten vinkelret ind.

Ville vi nu betragte saadanne Kirker, der for Størstedelen ere opførte af raa og kløvet Granit, medens dog ogsaa den hugne Kvadersten er anvendt til Beklædning af betydelige Partier af Murene, finde vi Overliggere udhuggede i een Sten ved alle de endnu bevarede Vinduer i Faarup og Blegind (Aarhus). Det Samme gjælder om Ferring (Lemvig) og Madum (Ringkjøbing), som have deres Chor og mindre Partier af Langhuset byggede af hugne Granitkvadre, medens Murene i disse Kirkers større, vestre Del bestaa af raa og kløvet Granit, og om Heinsvig (Veile) samt Hjarup (Kolding), hvor Materialet er fordelt omtrent paa tilsvarende Maade. Ogsaa i Ølstrup (Ringkjøbing) se vi paa

[1] Dette stemmer altsaa ikke overeens med de Iagttagelser, som Pastor Helms har gjort. Sammenlign Indledningen til »Sallinglands K., Rødding H.«, Side XXI, Anm. *. Det Samme er Tilfældet i den lille Kirke i Sunds (Herning).

Nordsiden af Langhuset, hvis øvre Del er af raa Granit, hvorimod de nedre Partier ere byggede af Kvadre, et med enkelt Overliggersten afsluttet, oprindeligt Vindue. I Hjortshøi (Aarhus), hvor navnlig Nordsiden er af raa Granit, og Kirken iøvrigt udvendig er opført af hugne Granitkvadre, sees ligeledes just paa den nævnte Side 2 med Kirken samtidige Vinduer, hvis Overligger er huggen i een Sten. Sest (Kolding) har Choret og et mindre Parti af Langhuset bygget af sidstnævnte Materiale, medens den øvrige Del er af raa Granit. Her har et Vindue paa Langhusets Nordside og et andet paa dets Sydside hvert ligeledes kun een Overliggersten. Heils i samme Egn er bygget paa tilsvarende Maade som Sest. Ogsaa her har Vinduet paa Chorgavlen en enkelt Overligger, medens de tvende paa Langhusets Nordside, der vise Smigsten af huggen Granit, have deres Rundbuer dannede af Kilesten af Kalktuf. Murens Udseende gjør det maaske sandsynligt, at dette Materiale er anvendt i større Udstrækning til det øverste Parti, hvad Forholdene dog ei tillode nærmere at undersøge. I Jegindø Kirke, hvis lave Mure væsentlig ere reiste af raa og kløvet Kamp, medens ogsaa hugne Granitkvadre forekomme i de nedre Partier, ere de tvende endnu bevarede, dog tilmurede Vinduer hvert afsluttet af 1 Overliggersten. Vinduet paa Langhusets omgives her tildels paa Siderne af raa Sten eller dog af saadanne Smigsten, der have en meget ringe Tilhugning [1].

Det er tidligere nævnt, at Snæbum (Hobro) væsentlig er bygget af raa og kløvet Granit, dog ere de nedre Partier af Muren i Langhusets Nordside beklædte med hugne Granitkvadre, og — hvad der særlig her har interesseret mig at iagttage — Bygningens udvendige Hjørner for Størstedelen opførte af røde Munkesten som oprindeligt Materiale. Paa Sydsiden af Choret sees her et, med det øvrige

[1] Sammenlign hvad nylig er meddelt om Vinduerne i Tjørring.

Murværk samtidigt, lille Vindue, hvis Sider ere opmurede af røde Munkesten, medens Buen er udhuggen i en enkelt Granitoverligger, som er aflang-firkantet [1]. Kirkens Nordside og Chorgavlen have, som det synes, oprindelig ikke havt Vinduer; men den tidligere nævnte, udvendig ved en Halvcirkel afsluttede Granitoverligger har faaet Plads i Chorets Spidsgavl.

Ginnerup Kirke (Grenaa) er fra først af opført af raa og kløvet Granit med tildannede Hjørnekvadre, hvad navnlig endnu sees paa Langhusets Nordside, medens den østre Del af dettes Sydside og hele Choret er ombygget. Her viser sig endnu det oprindelige Vindue paa den førstnævnte Side af Langhuset, hvilket ikke er tilmuret, men kun lukket ved et Egetræs Brædt, som er anbragt der, hvor Glasfladen har havt sin Plads. Det sees heraf, at denne kun havde en Høide af omtrent 18″ og en Bredde af 4—5″, hvorfor det Hele snarest kun kan kaldes en Lysspalte. Smigerne ere dog meget stærkt indskaarne, saa Vinduets udvendige Bredde endog udgjør 3′. Dette afsluttes foroven af en Rundbue, som er dannet paa samme høist simple Maade, der nylig er beskreven ved Vinduerne paa Nordsiden af Langhuset i Viuf og Ravnstrup. Portalerne i Ginnerup sluttes af Segmentbuer af røde Munkesten, ligesom deres Sider dannes af

---

[1] Fra een af de fynske Kirker kan jeg fremdrage et lignende Exempel. Lumby (Odense). Denne er bygget af forskjelligt Materiale, nemlig grovt hugne Granitkvadre, raa Granit og Mursten. Den raa Kamp danner i alt Væsentligt Chorets Mur. Dette har paa Sydsiden, nær ved den østre Ende, Blindingen af et lille Vindue, hvis Rundbue er huggen i en foroven uregelmæssig afsluttet Granitoverligger, medens Smigerne ere murede af røde Munkesten, dog at de aabne sig noget videre end Buens Diameter. Maaske her kan være foretaget en senere Forandring. Det tilsvarende, nordre Vindue, som i al Fald er oprindeligt, er derimod helt omgivet af det sidstnævnte Materiale.

dette Materiale. De synes kun at kunne være samtidige med det nævnte lille, romanske Vindue.

I Veiby (Skive), hvor Hovedmaterialet er raa og kløvet Granit, forekommer ogsaa Flint og røde Munkesten som oprindeligt Murværk. Særlig bør det mærkes, at medens det med Bygningen samtidige Vindue paa Chorgavlen omgives af huggen Granit og har en enkelt Overligger, findes der ikke en eneste tildannet Granitsten omkring de tvende Vinduer paa Kirkens Nordside, men disses Bueslag ere murede af Tegl [1]. Forskjellige af raa og kløvet Granit opførte Kirker have mistet alle eller næsten alle Spor af de ældste Vinduer, saaledes Kirken paa Venø, Mollerup [2] (Mors), Hoed (Grenaa), Agri og Helgenæs (Ebeltoft) samt Saxild (Odder) og Østbirk [3] (Horsens).

Vi have seet i det Foregaaende, at der af og til oprindelig manglede Vinduer paa Nordsiden af de af hugne Granitkvadre opførte Kirker, ligesom dette ogsaa var Tilfældet med flere Murstenskirker. Bindeleddet mellem disse er jo imidlertid de af raa og kløvet Granit opførte Kirkebygninger. Ogsaa blandt de Sidste finde vi undertiden ganske tilsvarende Forhold, hvad saaledes viser sig ved Romlund og Borris, begge ved Viborg, i hvilke alle Enkeltheder ere yderst tarvelige, og hvor de udvendige Hjørner tildels ere opførte af Munkesten som oprindeligt Materiale. Romlund Kirke sees ogsaa at have maattet savne Vindue paa Chorgavlen. Gammelstrup i samme Egn slutter sig ligeledes temmelig nøie til de nysnævnte Kirker, dog er her

[1] Jeg skylder Sognepræsten, Hr. Pastor Munkebo i Lem, Tak, fordi han med megen Velvillie har foretaget den herhen hørende Undersøgelse.

[2] I de 2 sidstnævnte Kirker findes ogsaa Munkesten, der idetmindste i Venø ere oprindeligt Materiale og her ere benyttede til de udvendige Hjørner af Murene.

[3] Her staaer kun Langhuset tilbage af den oprindelige Kirke, hvilket dels er bygget af raa Granit, dels af Kalktuf.

Chorets Mure udvendig beklædte med hugne Granitkvadre. Heller ikke denne Kirke har havt Vinduer paa Nordsiden.

Vrads (Silkeborg) har sine Mure opførte af raa Granit, dog er endel af Langhusets vestre Gavl beklædt med tilhugne Kvadre af nævnte Materiale, medens Gavlens øvre Del er af Mursten. Her sees kun svage Spor af et Vindue paa Langhusets Nordside; men det synes, at Chorgavlen aldrig har havt noget saadant.

Jeg vil nu gaa over til at undersøge Vinduernes Materiale og øvre Afslutning i saadanne Kirker, hvori Kalktuf, Kridtsten eller Ahl, ja endog brændte Sten, forekomme ved Siden af Hovedmaterialet, den raa og kløvede Granit. I Framlev (Aarhus) er Chorgavlen tildels opført af Kalktuf, og denne sees benyttet omkring alle Kirkens 4 tilbageværende, oprindelige Vinduer, saaledes ogsaa til Kilesten i disses Bueslag. Kun under Vinduerne er der muret med raa Granit, da Fraadstenen her vilde have været mindre holdbar. Skiveholme Kirke (Aarhus) har Langhuset bygget af raa og kløvet Granit, medens Chorets nedre Partier dannes af Kalktuf og de øvre af røde Munkesten, som her ere oprindelige. Det østligste af Langhusets nordre Vinduer, der endnu er bevaret, men tilmuret, omgives helt af Kalktuf, som foroven er formet til et Bueslag af Kilesten, medens Blindingen af det ligeledes ganske romanske Vindue paa Chorets Nordside er opført af Munkesten. I Koldt Kirke i samme Egn, hvis Mure bestaa af raa og kløvet Granit samt Kridtsten og Kalktuf, ere saavel Smigstenene som Bueslagene ved de ældste Vinduer dannede af sidstnævnte Materiale med Indblanding af enkelte Ahlsten i Stikkene. Ormslev Kirke, ligeledes i Aarhusegnen, er meget ombygget, saa det kun er Langhusets vestre Del, der nu er levnet af den oprindelige Bygning. Murene i dette Parti ere opførte af raa og kløvet Granit samt Kalktuf, hvilket sidste Materiale er benyttet til at omgive de tvende endnu bevarede, men tilmurede, oprindelige Vinduer, som ligeledes

sluttes af Bueslag af Kilesten. Sønder-Vissing er bygget af raa Granit samt Kalktuf og Ahl, og her findes ogsaa paa Langhusets Nordside et med Bygningen samtidigt Vindue, der har et saadant Bueslag, hvori Kilestenene ere tilskaarne af de 2 sidstnævnte, blødere Stenarter.

Endnu skal nævnes, at vi i Hjermind (Viborg) have en Kirke, der oprindelig er bygget af Ahl, dog at raa Granit, som det synes, ogsaa er anvendt i mindre Grad i Murene. Store Partier af disse paa Sydsiden ere ombyggede i senere Tider med smaa Mursten; men endnu vise sig de gamle Vinduer paa Langhusets og Chorets Nordside omgivne paa Siderne af Ahl og sluttede med Bueslag af Kilesten af samme Materiale.

I de alene af raa Granit eller af denne i Forbindelse med Brudsten opførte Kirker finder man ikke sjeldent særlig dannede Saalbænksten[1], men i andre Tilfælde mangle saadanne ganske. Sædvanlig ere Vinduerne lave og brede, altsaa af daarlige Forhold, hvad der tyder paa en Forfaldstid. Som Exempler herpaa kan saaledes nævnes: Veiby[2] (Skive), Faarup og Viby (Aarhus) samt Agri (Ebeltoft). Ogsaa i Nøvling (Herning), der er bygget dels af hugne Granitkvadre, dels af raa Granit, se vi slige slette Forhold i de oprindelige Vinduer.

Flere af de Vinduer, der ere beskrevne i det Foregaaende, ville kunne give nogen Oplysning med Hensyn til det for Tiden blandt vore Archæologer brændende Spørgsmaal, hvornaar de jydske Granitkirker rettest maa antages

---

[1] F. Ex. i 680 (Odder); 376, 58 (Fredericia) samt 621, 673, 675 og 44 (Kolding). I 515 (Aarhus) er der kun Saalbænksten ved et Par Vinduer, medens andre mangle en saadan. 417 og 676 (Kolding) have den nedre Afslutning i de Partier af Kirken, som ere byggede af raa Granit (Resten er af hugne Granitkvadre) ordnet med Saalbænksten.

[2] Se: »Sallinglands K., Rødding H.«, Afbildningerne Side 9 og 10.

at være opførte. Jeg haaber, det maa lykkes mig i en senere Afhandling i Aarbøgerne at bringe dette vigtige Spørgsmaal i det mindste eet Skridt nærmere hen imod sin Løsning ved at give en Meddelelse om de talrige, sikkre Spor dels af Overgangsstil, dels af en begyndende Spidsbuestil i vore Granitkirker, som jeg har været saa heldig at finde, og hvorpaa jeg allerede tildels har henledet Opmærksomheden i det tidligere nævnte Foredrag i det Kgl. Oldskriftselskab den 16de Februar 1886.

STED-FORTEGNELSE MED HENVISNINGER TIL TEXTEN.

Tillæg.

325.

SKANDINAVIENS FUND AF ROMERSK GULD- OG SØLVMYNT FØR AAR 550.

AF

P. HAUBERG.

Den romerske Mynts Forekomst i Skandinaviens Fund fra Jernalderen har oftere været Gjenstand for nordiske Archæologers Iagttagelser. For Danmarks Vedkommende har Undersøgelsen af disse Myntfund været af stor Interesse[1], da der herigjennem ydes særdeles vigtige Bidrag til Belysning af Landets daværende Kulturforhold. Ogsaa i Norge, hvor den romerske Mynt kun yderst sjelden forekommer, ere de faa Fund derfra blevne iagttagne med særlig Opmærksomhed[2]. De betydeligste Bidrag til en Undersøgelse af denne Klasse Myntfund i Skandinavien skyldes dog svenske Forskere, af hvem det righoldige Materiale findes indgaaende og omhyggelig behandlet[3]. En samlet Oversigt

---

[1] Engelhardt, Nydam Mosefund. 1865. Pag. 36. 49 o. F. Samme, Kragehul Mosefund. 1867. Pag. 21 o. F. Samme, Aarb. f. n. O. o. H. 1875. Pag. 18 o. F.

[2] O. Rygh, Aarb. f. n. O. o. H. 1869. Pag. 52. Samme, Fund af romersk Mynt i Norge. I Aarsberetn. f. Foren. t. n. Fortidsminders Bevar. 1871. Pag. 164 o. F. J. Undset, Aarb. f. n. O. o. H. 1880. Pag. 149 o. F.

[3] O. Montelius, Sveriges hednatid. 1877. (Sveriges historia I). Pag. 179 o. F. Samme, Från jernåldern. 1869. Cfr. Månadsbladet 1872. Pag. 55 o. F. H. Hildebrand, Från

over disse Fund for hele Skandinaviens Vedkommende er givet af Professor O. Montelius i hans Skrift: Från jernåldern. Det er imidlertid nu over 25 Aar siden, at dette med største Omhu samlede Arbeide fremkom, og da Materialet siden den Tid er blevet væsentlig forøget, turde det have sin store Interesse, at Undersøgelsen bliver gjenoptaget. Foruden de i det nævnte Arbeide givne Oplysninger om Fundene findes i det Følgende opført de senere, indtil Aar 1893 gjorte Fund. Materialet hertil er samlet dels i den Kongl. Mynt- og Medaillesamlings Arkiv, dels ved Undersøgelser i Stockholm i Statens historiske Museums Arkiv, hvortil der velvilligst har været givet Forfatteren Adgang.

De tidligste, hidtil iagttagne sikre Tegn paa, at Sydeuropas Mynter have fundet Vei op til Skandinavien[1], træffes i talrige Fund af romerske Sølvmynter, Denarer, der have været tilført Norden i betydelig Mængde. De ere, med Undtagelse af to i Danmark fundne Denarer fra Republiken, prægede af de romerske Keisere, hovedsaglig fra Nero til Septimius Severus (54—211). Efter en længere Afbrydelse følger derpaa en Række Fund af øst- og vestromerske Guldmynter, Solidi. Den væsentlige Del af disse viser sig at tilhøre Tiden efter Romerrigets Deling, Aar 395, indtil den østromerske Keiser Anastasius (491—518). Disse Grupper af Fund frembyde stor Interesse, idet de vise, i hvor høi Grad Udviklingen i Nordens Handelsliv har været

äldre tider. 1882. Pag. 58—73. C. F. Wiberg, De klassiska folkens förbindelse med Norden. 1868. Pag. 46 o. F.

[1] Hos Montelius findes optaget Fund af 3 græske Mynter, fra Gulland, og af 12 romerske Republik-Denarer, fra Gulland og Nerike eller Østergøtland (Från jernåldern. Fund 1. 6); men Angivelsen har senere vist sig usikker (cfr. Zeitschrift f. Ethnologie. XXIII. Pag. 228). — 1893 fandtes i Kjøge en græsk Kobbermynt fra Syrakus (Ramus 121); nogen Betydning tør dog ikke tillægges dette Fund.

paavirket af Sydens vexlende Forhold, som have afsat saa betydelige Mærker her.

I den første af de to Perioder, i hvilke romersk Mynt tilførtes Skandinavien, var det, som anført, hovedsaglig Sølvmynter, Denarer, som bragtes hertil. Dette var imidlertid ingenlunde begrundet i, at der ikke brugtes Guldmynt i Romerriget; tvertimod foretoges der i dette Tidsrum meget betydelige Udmyntninger heraf. Men Forholdene have medført, at de romerske Guldmynter, Aurei, kun meget sparsomt fandt Vei hertil. I 1869 kjendtes kun 4, i Skandinavien fundne Aurei; nu er Tallet steget til 6, hvoraf 3 ere fundne i Danmark, 1 paa Øland, 1 paa Gulland og 1 i Upland.

Anderledes forholder det sig derimod med Denarerne, som fandt en meget vidtstrakt Udbredelse over Mellem- og Nordeuropa, og hvoraf der er gjort en stor Mængde Fund i Skandinavien. I 1869 kjendtes 74 Fund, som ialt indeholdt 2305 Denarer[1]. I 1893 vare Tallene naaede til 119 Fund med 5540 Mynter. Det ses heraf, at disse Fund ere fremkomne hyppig i dette Aarhundrede, og da der i de forudgaaende 14—1500 Aar efter Denartilførselens Ophør maa være kommet en Mangfoldighed af lignende Myntfund for Dagens Lys, kan man heraf slutte, at det maa have været meget anselige Summer af romerske Denarer, som i hin Tid bragtes hertil.

Den romerske Kobbermynt, hvoraf der i denne Periode ligeledes foretoges store Udmyntninger, synes derimod at have været ført op til Norden i langt ringere Mængde. Dog vides der at være fremkommet ikke faa Fund heraf. Da Kobberet er et let angribeligt Metal, træffes imidlertid disse Mynter som oftest i en meget slet konserveret Tilstand, og dette er utvivlsomt Grunden til, at man sjelden har skjænket

---

[1] Cfr. O. Montelius, Från jernåldern (Fundtabeller. Republik-Denarerne ere ikke medregnede).

dem tilstrækkelig Opmærksomhed. Oplysningerne om dem ere kun yderst sparsomme, og de kjendte Fund for faa i Forhold til dem, som ere gaaede tabt, til at de kunne yde Undersøgelsen noget Bidrag af Betydning, og de maa derfor lades ude af Betragtning. I 1869 havde man kun sikker Oplysning om 10 romerske Kobbermynters Fremkomst i skandinaviske Fund fra denne Periode [1].

Den efterfølgende Beskrivelse omfatter de kjendte skandinaviske Fund af Aurei og Denarer, som ere fremkomne indtil Aar 1893.

Danmark, undtagen Bornholm.

1) Falster. 1881. 1 Republiken. Familien Calpurnea. C. Piso Frugi. 1 Marc. Aurelius. Samlet Fund? (Mk. 468).

2) Rovmose, Slagelse H. Sjælland. 1782. Tiber— Marc. Aurelius. Ialt 428; velbevarede. Fundet er ikke beskrevet. (Cfr. Ant. Tidskr. 1843, Pag. 38).

3) Thorsbjerg Mose. Gottorp Amt. Slesvig. 1858—1861. 1 Nero, 1 Vitellius, 4 Vespasian, 1 Domitian, 7 Trajan, 6 Hadrian, 1 Ælius Cæsar, 6 Antoninus Pius, 1 Faustina d. Æ., 3 Marc. Aurelius, 2 Faustina d. Y., 3 Commodus, 1 Septimius Severus. Ialt 37; de fleste meget slidte. Mange Oldsager. (Engelhardt, Thorsbjerg Mosefund, Pag. 62).

4) Nydam Mose. Aabenraa Amt. Slesvig. 1859—1863. 1 Vitellius, 1 Hadrian, 10 Ant. Pius, 4 Faustina d. Æ., 7 Marc. Aurelius, 1 Faustina d. Y., 2 Lucius Verus, 2 Lucilla, 5 Commodus, 1 Macrinus. Ialt 34. Mange Oldsager. (Engelhardt, Nydam Mosefund, Pag. 36).

---

[1] Det største kjendte Fund i Skandinavien af Kobbermynt fra de ældre romerske Keisere er, saavidt vides, gjort i Skaane og indeholdt over 24 Mynter, hvoraf dog kun 4 kjendes: 1 Claudius, 1 Hadrian og 2 Ant. Pius. (Cfr. Montelius, Från jernåldern, Fund 21).

5) Bagsværd. Sokkelunds H. Sjælland. 1850. 3 Vespasian, 6 Hadrian, 1 Sabina, 15 Ant. Pius, 2 Faustina d. Æ., 5 Marc. Aurelius, 4 Faustina d. Y., 1 Lucius Verus, 3 Commodus, 3 Crispina, 1 Sept. Severus, 1 Macrinus. Ialt 45, slidte. Under en Sten paa Marken. (Mk. 85).

6) Gudme, Gudme H. Fyen. 1891—93. 1 Marc. Aurelius, 1 Commodus, samt 4 Solidi fra Constantius II, Constans og Magnentius. (Mk. 514, 593, 624, 653).

7) Stevns, Sjælland. 1885. 1 Republiken. (Mk. 592).

8) Rørbæk, Vinding H. Fyen. 1859. 1 *Aureus* fra Tiber. I en Gravkiste af Sten. (Kh. M. 18,380).

9) Store Lind. Møen. 1893. 1 *Aureus* fra Vespasian. (Mk. 652).

10) Fraugdegaard. Aasum H. Fyen. 1861. 1 Nerva. Sølv- og Bronzesager. Ved Skeletter. (Cfr. Aarb. f. n. O. o. H. 1868 p. 346).

11) Fangel S., Odense H. Fyen. Før 1820. 1 Trajan, med Guldbelægning. (Kh. M. CXIX).

12) Nørre Tranders, Fleskum H. Jylland. 1890. 1 Trajan. (Mk. 576).

13) Volmerstoft, Flensborg Amt. Slesvig. 1 Trajan. Mosaikperle. (Engelhardt, Nydam Mosef. Pag. 61).

14) Bennebo, Tusse H., Sjælland. 1857. 1 Ant. Pius. Guld-, Sølv- og Bronzesager. Ved et Skelet. (Kh. M. 16,388).

15) Nordrup, Ringsted H. Sjælland. 1882. 1 Ant. Pius. Guld-, Sølv- og Bronzesager. (Kh. M. C. 4823).

16) Vimose, Lunde H., Fyen. 1848—66. 1 Faustina d. Y. Sølv-, Bronze-, Jern- og andre Oldsager. (Aarb. f. n. O. o. H. 1867. Pag. 256).

17) Gunderup, Bjeverskov H. Sjælland. 1817. 1 Luc. Verus. Guld-, Sølv- og Bronzesager m. m. Ved et Skelet. (Kh. M. XCVI).

18) Aarslev, Vinding H. Fyen. 1845. 1 Geta, Efterligning af en *Aureus;* med Øsken. Guldsager. Ved et Skelet. (Kh. M. 8571).

Skaane og Halland.

19) Raflunda, Raflunda S. Kristianstads L. Før 1776. 2 Hadrian, 3 Ant. Pius, 1 Marc. Aurelius. Ialt 6. (Månadsbladet 1872. Pag. 57).

20) Skaane. Ukjendt Findested. Før 1845. 1 Trajan, 1 Hadrian, 3 Ubestemte. Ialt 5. (Montelius Nr. 13).

21) Mellby Strand, Søndrum S., Hallands L. 1854. 1 Trajan, 1 Lucilla, 1 Sept. Severus, 1 Caracalla, 1 Heliogabal. Ialt 5. (St. M. 2053).

22) Hagestadborg, Löderup S., Kristianstads L. 1871. 2 Nero, 1 Vespasian, 2 Domitian, 1 Nerva, 26 Trajan, 33 Hadrian, 6 Sabina, 2 Ælius Cæsar, 136 Ant. Pius, 38 Faustina d. Æ., 145 Marc. Aurelius, 52 Faustina d. Y., 21 Luc. Verus, 11 Lucilla, 60 Commodus, 7 Crispina, 6 Sept. Severus, 1 Julia Domna. Tilsammen 550. (Fundet var oprindelig større. Markfund. (St. M. 4521).

23) Flatebjer, Borreby S., Malmøhus L. 1 Ant. Pius, slidt. (Montelius 15).

24) Ved Lund. 1 Marcus Aurelius, slidt. (Montelius 16).

25) Smyge, Ø. Torp S., Malmøhus L. 1 Marc. Aurelius. (Montelius 18).

26) Qvarnby, Hoby S., Kristianstads L. 1 Commodus, slidt. I en Høi. (Montelius 14).

Bornholm.

27) Smørenge, Vestermarie S. 1833 og 1871. 1 Ant. Pius, 1 Faustina d. Æ. Guldsager m. m. Høre sandsynligvis sammen. (Kh. M. 2911. C. 2852. Cfr. Vedel, Bornh. Oldtidsm. Pag. 394).

28) Damaskegaard, Østerlarsker S. 1870. 2 Luc. Verus. (Kh. M. C. 762).

29) Borresø ved Lilleborg. Almindingen. 1832. 3 Trajan, 2 Hadrian, 2 Ant. Pius, 1 Faustina d. Æ., 3

Marc. Aurelius, 1 Faustina d. Y., 1 Luc. Verus, 3 Commodus. Ialt 16. Spiralfingerringe af Guld. (K. M. 2567).

30) Skovgaards Udmark, Knudsker S. 1853, 1857. 3 Trajan, 4 Hadrian, 12 Ant. Pius, 2 Faustina d. Æ., 25 Marc. Aurelius, 2 Faustina d. Y., 1 Luc. Verus, 1 Lucilla, 8 Commodus, 2 Crispina. Ialt 60, slidte. (Mk. 123. 169).

31) Udmarken, Knudsker S. 1853. 1 Nero, 1 Domitian, 7 Trajan, 14 Hadrian, 2 Sabina, 35 Ant. Pius, 6 Faustina d. Æ., 47 Marc. Aurelius, 8 Faustina d. Y., 8 Luc. Verus, 2 Lucilla, 24 Commodus, 1 Crispina, 1 Sept. Severus (?). Ialt 157, slidte. Hører muligvis til foregaaende Fund. (Mk. 122).

32) Robbedale, Rønne Udmark. 1893. 1 Vespasian, 11 Trajan, 20 Hadrian, 1 Ælius Cæsar, 56 Ant. Pius, 19 Faustina d. Æ., 70 Marc. Aurelius, 19 Faustina d. Y., 7 Luc. Verus, 3 Lucilla, 45 Commodus, 1 Clodius Albinus, 1 Sept. Severus, 1 Julia Domna. Ialt 255, meget slidte. I en Urne under en Sten. (Mk. 636).

33) Udmarken, Vestermarie S. 1861. 1 Trajan, sammen med Mynter fra 10de Aarh. og Sølvsager. (Mk. 224).

34) Rabekkegaard, Ibsker S. 1864. 1 Ant. Pius. (Kh. M. 21771).

35) Ukjendt Findested, Vestermarie S. 1883. 1 Ant. Pius.

36) Lilleborg, Almindingen. 1820. 1 Marc. Aurelius, slidt. (Kh. M. CCCXLII).

37) Sigaard, Clemensker S. 1884. 1 Diaduminian. (Mk. 506).

38) Vang, Rutsker S. 1873. 1 Alex. Severus. (Kh. M. C. 1615).

Øland.

39) Hulterstad, Hulterstad S. c. 1800. 2 Vespasian, 2 Trajan, 4 Hadrian, 18 Ant. Pius, 6 Faustina d. Æ.,

19 Marc. Aurelius, 5 Faustina d. Y., 3 Luc. Verus, 4 Lucilla, 8 Commodus, 1 Julia Maesa, 1 Alex. Severus, 6 Ubestemte. Ialt 79. Markfund. (Montelius 23).

40) Borgholm Slotsruin. 1886. 1 *Aureus* fra Trajan. (St. M. 7953).

41) Södra Qvinneby, Stenåsa S. 1868. 1 Ant. Pius. (St. M. 3946).

42) Nedra Åleback, Gårdby S. 1871. 1 Ant. Pius. I en »kulle«. (St. M. 4520).

43) Ukjendt Findested. 1870. 1 Marc. Aurelius. (St. M. 4372).

44) Ullevi, Gårdby S. 1872. 1 Faustina d. Y. Markfund. (St. M. 4857).

45) Södra Sandby, Sandby S. 1880. 1 Luc. Verus. (St. M. 6669).

46) Hylta, Runsten S. 1862. 1 Commodus. (St. M. 2987).

Gulland.

47) Thomasarfve, Eista S. 1838. 1 Trajan, 1 Hadrian, sammen med c. 2000 Mynter fra 10de—11te Aarh. Mange Sølvsager. Markfund. (St. M. 814).

48) Ukjendt Findested. 1 Otho (forgyldt), 1 Titus, 2 Trajan, 1 Ant. Pius. Ialt 5, slidte. Samlet Fund? (Montelius 31).

49) Buttlegårda, Buttle S. 1847. 1 Hadrian, 1 Ant. Pius, slidte. (St. M. 1345).

50) Øija, Øija S. 1863. Trajan, Ant. Pius, Faustina d. Æ., Marc. Aurelius. Ialt 9, slidte. Bronzesmykker m. m. (St. M. 3053).

51) Sigvards, Eskelhem S. 1703. Ant. Pius, Faustina d. Æ., Marc. Aurelius. Ialt 28, slidte. Sammen med 2 vestrom. og 3 østrom. Solidi. (St. M. Aar 1708. Cfr. F. 268).

52) Stora Tollby, Fole S. 1878. 1 Faustina d. Æ., 1 Marc. Aurelius, slidte og gjennemborede. 4 Guldbrakteater. Markfund. (St. M. 6130).

53) Øfvede, Sanda S. 1878. 3 Vespasian, 4 Trajan, 3 Hadrian, 1 Sabina, 18 Ant. Pius, 7 Faustina d. Æ., 6 Marc. Aurelius, 1 Faustina d. Y., 8 Ubestemte. Ialt 51. Engfund. (St. M. 6210).

54) Bro Sogn. 1836. 2 Vespasian, 7 Trajan, 3 Hadrian, 11 Ant. Pius, 4 Faustina d. Æ., 4 Marc. Aurelius, 4 Faustina d. Y. Ialt 35. (St. M. 725).

55) Folkedarfve, Akebäck S. 1847. 3 Trajan, 2 Hadrian, 4 Ant. Pius, 2 Faustina d. Æ., 10 Marc. Aurelius, 1 Faustina d. Y. Ialt 22, slidte. Engfund. (St. M. 1427).

56) Röstäde, Ekeby S. 1862. 1 Vespasian, 3 Trajan, 4 Hadrian, 3 Ant. Pius, 1 Faustina d. Æ., 1 Marc. Aurelius, 2 Faustina d. Y. Ialt 15, slidte. (St. M. 2985).

57) Hallegårda, Halla S. 1867. 1 Vespasian, 1 Domitian, 1 Trajan, 1 Sabina, 4 Ant. Pius, 2 Marc. Aurelius, 1 Faustina d. Y. Ialt 11, slidte. Markfund. (St. M. 3746).

58) Myrungs, Linde S. 1873. 4 Hadrian, 3 Ant. Pius, 1 Marc. Aurelius, 1 Faustina d. Y. Ialt 9, slidte. Markfund. (St. M. 4880).

59) Myrsjö, Stenkumla S. 1887. 1 Trajan, 1 Hadrian, 1 Ant. Pius, 1 Faustina d. Y. Ialt 4. Markfund. (St. M. 8215).

60) Stenkyrka Sogn. 1873. 1 Trajan, 1 Faustina d. Y. Markfund. (St. M. 5071).

61) Gyle, Ahla S. 1887. 1 Ant. Pius, 1 Faustina d. Y. Markfund. (St. M. 8217).

62) Thuna, Väte S. 1867. 1 Faustina d. Y., 1 Ubestemt, gjennemboret og Hullet senere fyldt. Guld- og Bronzesager. Havefund. (St. M 3740).

63) Bomunds i Burgen, Nähr S. 1858. 3 Galba, 11 Trajan, 15 Hadrian, 1 Sabina, 17 Ant. Pius, 3 Faustina d. Æ., 7 Marc. Aurelius, 2 Faustina d. Y., 1 Lucius Verus. Ialt 60, slidte. Sammen med Menneskeben. Engfund. (St. M. 2538).

64) Tollby, Fole S. 1872. 1 Vespasian, 2 Hadrian, 1 Faustina d. Æ., 2 Faustina d. Y., 1 Lucilla, 1 Ubestemt. Ialt 8. Markfund. (St. M. 4697).

65) Bjers, Gulldrupe S. 1859. 1 Otho, 3 Vespasian, 1 Domitian, 11 Trajan, 18 Hadrian, 2 Sabina, 21 Ant. Pius, 7 Faustina d. Æ., 28 Marc. Aurelius, 6 Faustina d. Y., 3 Luc. Verus, 2 Lucilla, 5 Commodus. Ialt 108, slidte. Slibesten og Ben. Under en Sten ved en Gravplads. (St. M. 2590 og 2616).

66) Øija, Øija S. 1864. 2 Nerva, 13 Trajan, 15 Hadrian, 10 Ant. Pius, 4 Faustina d. Æ., 11 Marc. Aurelius, 7 Faustina d. Y., 2 Luc. Verus, 2 Commodus. Ialt 66, slidte. (St. M. 3272).

67) Träskväller, Tingstäde S. 1844. 15 Trajan, 9 Hadrian, 13 Ant. Pius, 6 Faustina d. Æ., 10 Marc. Aurelius, 7 Faustina d. Y., 2 Commodus, 1 Ubestemt. Ialt 63, slidte. Markfund, ved en stor Sten. (St. M. 1140).

68) Øster Ryftes, Fole S. 1889. 2 Trajan, 4 Hadrian, 7 Ant. Pius, 2 Faustina d. Æ., 1 Faustina d. Y., 1 Commodus. Ialt 17. Guldbrakteat, Guld- og Bronzesager, Perler m. m. (St. M. 8793).

69) Bjerges, Lye S. 1851. 1 Hadrian, 1 Faustina d. Æ., 1 Marc. Aurelius, 2 Commodus. Ialt 5, slidte. Bronze- og Jernsager. Markfund. (St. M. 1748).

70) Ved Sanda Kirke. 1857. 1 Hadrian, 1 Ant. Pius, 1 Marc. Aurelius, 2 Commodus. Ialt 5. Guld- og Sølvfingerringe. Ved Veigravning. (St. M. 2409).

71) Hallegårda, Halla S. 1867. 2 Nero, 14 Vespasian, 5 Domitian, 1 Nerva, 47 Trajan, 40 Hadrian, 7 Sabina, 77 Ant. Pius, 28 Faustina d. Æ., 63 Marc. Aurelius, 14 Faustina d. Y., 3 Luc. Verus, 1 Lucilla, 8 Commodus, den ene gjennemboret, 2 Crispina. Ialt 312, slidte. Markfund. (St. M. 3701).

72) Djupbrunn, Hogrän S. 1873. 1 Nero, 1 Vespasian, 2 Titus, 1 Nerva, 20 Trajan, 31 Hadrian, 1 Sabina,

40 Ant. Pius, 17 Faustina d. Æ., 30 Marc. Aurelius, 15 Faustina d. Y., 3 Luc. Verus, 7 Lucilla, 13 Commodus, 3 Crispina, 1 barbarisk Efterligning, 25 Ubestemte. Ialt 211. 2 Guldbrakteater med Runer, Sølvringe m. m. Markfund, under nogle Sten. (St. M. 4877 og 5204).

73) Bringsarfve, Eskelhem S. 1834. 1 Vespasian, 2 Titus, 1 Nerva, 13 Trajan, 22 Hadrian, 1 Sabina, 1 Ælius Cæsar. 24 Ant. Pius, 8 Faustina d. Æ., 22 Marc. Aurelius, 6 Faustina d. Y., 3 Luc. Verus, 3 Lucilla, 11 Commodus, 2 Crispina, 4 Ubestemte. Ialt 124, slidte. Kobberringe. Markfund, i en Stensætning. (St. M. 664).

74) Hafvor, Hafdhem S. 1888. 1 Vespasian, 1 Domitian, 6 Trajan, 27 Hadrian, 1 Sabina, 24 Ant. Pius, 11 Faustina d. Æ., 19 Marc. Aurelius, 8 Faustina d. Y., 12 Luc. Verus, 4 Lucilla, 6 Commodus, 1 Crispina. Ialt 121. (St. M. 8403).

75) Ukjendt Findested. 1837. 1 Hadrian, 1 Sabina, 1 Ant. Pius, 1 Faustina d. Æ., 1 Manlia Scantilla. Ialt 5. Samlet Fund? (St. M. 777).

76) Suderbys, Vesterhejde S. 1852. 6 Trajan, 5 Hadrian, 15 Ant. Pius, 4 Faustina d. Æ., 13 Marc. Aurelius, 3 Faustina d. Y., 1 Lucilla, 6 Commodus, 1 Crispina, 1 Clodius Albinus. Ialt 55, slidte. Sølvtraadringe. I en Kjæmpehøi. (St. M. 1853).

77) Sindarfve, Hemse S. 1870. 2 Nero, 1 Vitellius, 16 Vespasian, 5 Titus, 10 Domitian, 7 Nerva, 150 Trajan, deraf 2 gjennemborede, 225 Hadrian, 11 Sabina, 6 Ælius Cæsar, 321 Ant. Pius, deraf fire gjennemborede, 130 Faustina d. Æ., 280 Marc. Aurelius, deraf tre gjennemborede, men Hullet paa den ene atter fyldt, 97 Faustina d. Y., 16 Luc. Verus, 22 Lucilla, 91 Commodus, 11 Crispina, 10 Pertinax, 13 Sept. Severus, 4 barbariske Efterligninger, 72 Ubestemte. Ialt 1500, slidte. Markfund, i en Lerkrukke. (St. M. 4391, 4398 og 4417).

78) Sojvede, Sjonhem S. 1874. 6 Vespasian, 1 Titus, 4 Domitian, 2 Nerva, 30 Trajan, 36 Hadrian, 4 Sabina, 5 Ælius Cæsar, 74 Ant. Pius, 38 Faustina d. Æ., 89 Marc. Aurelius, 27 Faustina d. Y., 5 Luc. Verus, 9 Lucilla, 27 Commodus, 4 Crispina, 3 Sept. Severus, 1 barbarisk Efterligning, 25 Ubestemte. Ialt 390. Markfund. (St. M. 5274).

79) Kams, Lummelund S. 1842. 1 Titus?, 1 Nerva, 17 Trajan, 34 Hadrian, 50 Ant. Pius, 25 Faustina d. Æ., 68 Marc. Aurelius, 28 Faustina d. Y., 4 Luc. Verus, 9 Lucilla, 44 Commodus, 5 Crispina, 1 Sept. Severus, 3 barbariske Efterligninger. Ialt 290, slidte og nogle medtagne af Ild. Markfund, paa et Lag Trækul. (St. M. 1021).

80) Ukjendt Findested. 5 Trajan, 2 Hadrian, 1 Sabina, 2 Ant. Pius, 1 Faustina d. Æ., 5 Marc. Aurelius, 2 Faustina d. Y., 1 Luc. Verus, 2 Commodus, 1 Sept. Severus. Ialt 22. I en Stendynge. (Montelius 28).

81) Ukjendt Findested. 1 Augustus, 1 Vespasian, 2 Ant. Pius, 3 Marc. Aurelius, 1 Faustina d. Y., 2 Luc. Verus, 2 Lucilla, 1 Commodus, 1 Pertinax, 1 Sept. Severus, 1 barbarisk Efterligning. Ialt 16, slidte. Samlet Fund? (Montelius 29).

82) Hallfreda, Follingbo S. 1858. 1 Trajan, 1 Marc. Aurelius, 1 Faustina d. Y., 1 Alex. Severus, 3 Ubestemte. Ialt 7. I en stenfyldt Høi, sammen med Ben. (St. M. 2480).

83) Ukjendt Findested. 101, uoplyste. Samlet Fund? (Montelius 27).

84) Gandarfve, Alfva S. 1824. c. 30, uoplyste. Gravfund paa en Mark. (Montelius 67).

85) Allmänningen, Øija S. 1847. 6, uoplyste. (St. M. 1378).

86) Valla, Klinte S. 1844. 1 *Aureus* fra Titus. Guldsager. Markfund. (St. M. 1152).

87) Hägvards, Hall S. 1874. 1 Domitian. Markfund. (St. M. 5282).

88) Vifvungs, Vänge S. 1868. 1 Trajan, slidt. Markfund. (St. M. 4017).

89) Sorbys, Väte S. 1892. 1 Trajan. Bronzesager. Havefund. (St. M. 9084).

90) Ukjendt Findested. 1854. 1 Hadrian, slidt og gjennemboret. (Montelius 32).

91) Ukjendt Findested. 1817. 1 Ant. Pius, muligvis sammen med endel angelsachsiske Mynter (Ethelred). (Montelius 33).

92) Norrbys, Vänge S. 1844. 1 Ant. Pius, slidt; sammen med en Solidus fra Anastasius. Markfund. (St. M. 1153).

93) Thuna, Väte S. 1847. 1 Ant. Pius. Markfund. (St. M. 1400).

94) Lukase, Hablingbo S. 1866. 1 Ant. Pius, slidt. (St. M. 3581).

95) Hartvik, Ganthem S. 1867. 1 Ant. Pius. (St. M. 3743).

96) Roma Kungsgård, Roma S. 1868. 1 Ant. Pius. Markfund. (St. M. 3817).

97) Nederbjers, Hörsne S. 1874. 1 Ant. Pius. Markfund. (St. M. 5348).

98) Thuna, Väte S. 1841. 1 Faustina d. Æ. Markfund. (St. M. 955).

99) Klockarbostället, Lärbro S. 1 Marc. Aurelius. (Montelius 35).

100) Ukjendt Findested. 1878. 1 Marc. Aurelius. (St. M. 6211).

101) Ved Visby. 1868. 1 Faustina d. Y., slidt. (St. M. 3816).

102) Sojvede, Sjonhems S. 1869. 1 Faustina d. Y., Bronzesager. (St. M. 4158).

103) Myrsjö, Stenkumla S. 1884. 1 Faustina d. Y., Markfund. (St. M. 7509).

104) Suderbys, Vänge S. 1866. 1 Commodus. (St. M. 3541).

105) Gällungs, Vestkinde S. 1880. 1 Commodus. (St. M. 6558).

106) Gahne, Bähl S. 1835. 1 Crispina. Bronzebrakteater og Sølvringe. Ved en Sten. (St. M. 712).

107) Endregårda, Endre S. 1868. 1 Sept. Severus. Markfund. (St. M. 3916).

108) Löfves, Hejde S. 1858. 1 Julia Sæmias. (St. M. 2516).

109) Ukjendt Findested. 1 Gordian, slidt. (Montelius 102).

110) Viklau S. 1864. 1 Ubestemt, slidt. (Montelius 57).

Sverig, undtagen de skaanske Lande, Øland og Gulland.

111) Husby, Stafby S., Upsala L. 1848. 1 *Aureus* fra Claudius. Markfund. (St. M. 1460).

112) Brottby, Øsbygarns S., Stockholms L. 1870. 1 Marc. Aurelius. I en Lerurne med Ben. Bronze- og Jernsager, Perler m. m. Sildigt Fund. (Månadsbladet 1872, Pag. 56).

113) Vijk, Upsala L. 1870. 1 Faustina d. Æ. (?). (Månadsbladet 1872, Pag. 83).

114) Hede, Möklinta S., Vestmanlands L. 1889. 3 Nero, 1 Vitellius, 16 Vespasian, 8 Domitian, 2 Nerva, 14 Trajan, 8 Hadrian, 6 Ant. Pius, 5 Faustina d. Æ., 4 Marc. Aurelius, 1 Faustina d. Y. Ialt 68. (St. M. 8614).

115) Vestergötland. Før 1841. 1 Commodus. (St. M. 908).

116) Gamla Upsala, Uplasa L. 1689. 1 Hadrian, med Øsken. I en Lerurne i en af Høiene ved Kirken. (Montelius 8).

Norge.

117) Dyster, Aas Pgd., Akershus A. 1879. 1 Hadrian, gjennemboret. Bronzesager. Sildigt Gravfund. (Aarb. f. n. O. o. H. 1880, Pag. 152).

118) Fuglseng, Ringsaker Pgd., Hedemarken. Før 1811. 1 Ant. Pius. (Cfr. O. Rygh, Fund af romersk Mynt i Norge. Aarsber. f. Foren. t. norske Fortidsmind. Bev. 1871, Pag. 165).

119) Mælum paa Modum, ved Eker. Før 1784. 1 August, 2 Gordian. (Aarb. f. n. O. o. H. 1880, Pag. 152).

De to Denarer fra Republiken, som ere fundne paa Sjælland og Falster (1 og 7), kunde synes at være af særlig Interesse, da de ere de ældste Mynter, som vides at være fremkomne i skandinaviske Fund[1]. Der tør imidlertid ikke tillægges dem nogen synderlig Betydning, fordi det maa antages, at de ere bragte hertil sammen med Mynter fra Keisertiden.

De yngste Denarer i de tidligste otte større Fund af Keisermynter ere prægede under Marc. Aurelius. Disse Fund tilhøre alle Gulland (51, 53, 54, 55, 56, 57, 63) med Undtagelse af to, fra Sjælland (2) og Vestmanland (114). I de følgende ti større Fund, otte gullandske (65, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 74) og to bornholmske (29, 30), tilhøre de yngste Mynter Commodus og hans Gemalinde Crispina. Der viser sig derefter en betydelig Nedgang i Antallet af de senere prægede Denarer, og Tilførselen maa i det væsentlige antages at være ophørt med Mynter fra Septimius Severus. Der kjendes ni betydeligere Fund, i hvilke denne Keisers Denarer ere de yngste, et slesvigsk (3), et skaansk (22), to bornholmske (31, 32) og fem gullandske (77, 78, 79, 80, 81). Den endelige Afslutning sker med et ølandsk (39) og et gullandsk (82) Fund, hvis yngste Mynter ere prægede under Alexander Severus, og med nogle enkeltvis fundne Denarer, af hvilke de to yngste ere fra Julia Sæmias (108) og Gordian (109), begge fundne paa Gulland. I et norsk Fund er fremkommet to fra denne Keiser (119). De yngste i Danmark fundne Denarer ere fra Macrinus (4, 5).

---

[1] Se Pag. 326, Note.

Aureus- og Denarfund indtil 1893		Danmark V. f. Øresund.	Skaane-Halland	Bornholm	Øland	Gulland	Sverig	Norge	Samlet Mynt-Antal
Republiken		2	»	»	»	»	»	»	2
Augustus	29 f.Chr.-14	»	»	»	»	1	»	1	2
Tiber	14—37	1 (A.)	»	»	»	»	»	»	1 (A.)
Claudius	41—54	»	»	»	»	»	1 (A.)	»	1 (A.)
Nero	54—68	1	2	1	»	5	3	»	12
Galba	68—69	»	»	»	»	3	»	»	3
Otho	69	»	»	»	»	2	»	»	2
Vitellius	69	2	»	»	»	1	1	»	4
Vespasian	69—79	8 (1 A.)	1	1	2	51	16	»	79 (1 A.)
Titus	79—81	»	»	»	»	13 (1 A.)	»	»	13 (1 A.)
Domitian	81—96	1	2	1	»	23	8	»	35
Nerva	96—98	1	1	»	»	15	2	»	19
Trajan	98—117	10	28	25	3 (1 A.)	372	14	»	452 (1 A.)
Hadrian	117—138	13	36	40	4	508	9	1	611
Sabina		1	6	2	»	32	»	»	41
Ælius Cæsar	† 138	1	2	1	»	12	»	»	16
Antoninus Pius	138—161	33	140	108	20	753	6	1	1061
Faustina d. Ældre ..		7	38	29	6	303	6	»	389
Marcus Aurelius	161—180	17	148	146	19	678	5	»	1013
Faustina d. Yngre ..		8	52	30	6	244	1	»	341
Lucius Verus	161—169	4	21	19	4	55	»	»	103
Lucilla		2	12	6	4	61	»	»	85
Commodus	180—192	12	61	80	9	225	1	»	388
Crispina		3	7	3	»	30	»	»	43
Pertinax	193	»	»	»	»	11	»	»	11
Manlia Scantilla		»	»	»	»	1	»	»	1
Clodius Albinus	193—197	»	»	1	»	1	»	»	2
Septimius Severus ..	193—211	2	7	2	»	20	»	»	31
Julia Domna		»	1	1	»	»	»	»	2
Caracalla	211—217	»	1	»	»	»	»	»	1
Geta	211—212	1 (A.)	»	»	»	»	»	»	1 (A.)
Diaduminian	† 218	»	»	1	»	»	»	»	1
Macrinus	217—218	2	»	»	»	»	»	»	2
Heliogabal	218—222	»	1	»	»	»	»	»	1
Julia Sæmias		»	»	»	»	1	»	»	1
Julia Maesa		»	»	»	1	»	»	»	1
Alexander Severus ..	222—235	»	»	1	1	1	»	»	3
Gordian	238—244	»	»	»	»	1	»	2	3
Efterligninger		»	»	»	1	10	»	»	11
Ubestemte		428	3	»	6	315	»	»	752
		560 (3 A.)	570	498	86 (1 A.)	3748 (1 A.)	73 (1 A.)	5	5540 (6 A.)

		Fund.	Myntantal.	Fund.	Myntantal.
Danmark, undtagen Bornholm:	Enkeltvis:	12	12		
	2—99:	5	120		
	Over 100:	1	428	18	560 (3 A.)
Skaane og Halland	Enkeltvis:	4	4		
	2—99:	3	16		
	Over 100:	1	550	8	570
Bornholm	Enkeltvis:	6	6		
	2—99:	4	80		
	Over 100:	2	412	12	498
Øland	Enkeltvis:	7	7		
	2—99:	1	79		
	Over 100:	»	»	8	86 (1 A.)
Gulland	Enkeltvis:	25	25		
	2—99:	30	566		
	Over 100:	9	3157	64	3748 (1 A.)
Sverig, undt. Skaane, Halland, Øland og Gulland	Enkeltvis:	5	5		
	2—99:	1	68		
	Over 100:	»	»	6	73 (1 A.)
Norge	Enkeltvis:	2	2		
	2—99:	1	3		
	Over 100:	»	»	3	5
				119	5540 (6 A.)

Af den omstaaende Oversigtstabel vil det ses, i hvilket Antal de enkelte Keiseres Denarer vides at være fundne i Skandinavien. Alene fra Ant. Pius og Marc. Aurelius med deres Keiserinder, de to Faustina'er, udgjøre Denarerne over Halvdelen af det samlede Antal.

Denarfundene ere i det væsentlige knyttede til det sydlige Skandinavien, hvor der altsaa maa have været et mere udviklet Handelsliv end i de nordligere Landsdele. Danmark med Skaane og Bornholm samt Øland og Gulland have frembragt saa godt som alle Fundene. Kun et enkelt større Fund kjendes fra Mellemsverig (114); ellers optræde Denarerne der ligesom i Norge saa sjelden, at disse

Dele af Skandinavien ikke kunne have været paavirkede af Denartilførselen.

Fra Gulland, som allerede dengang synes at have været Nordens mest fremragende Handelsplads, haves 64 Denarfund, altsaa over Halvdelen af det samlede Antal. Herfra er ogsaa det største, hidtil kjendte af disse Fund, fra Sindarfve (77), som indeholdt 1500 Denarer. Øland, som senere er saa rigt paa Fund af Solidi, er derimod forholdsvis fattigt paa Fund af Denarer, medens Bornholm har frembragt flere ret anselige Fund. Danmark og Skaane have ikke særlig mange at opvise; men til Gjengjæld ere to af Fundene (2, 22) blandt de største. Fra Halland kjendes kun et enkelt Fund (21) og intet fra Blekinge.

Tilførselen til Norden af romersk Sølvmynt standser i det væsentlige med Denarer fra Septimius Severus († 211), og der indtræder derefter et længere Tidsrum, som kun har efterladt faa og ubetydelige Spor af Mynttilførsel. Denarerne have utvivlsomt i længere Tid været i Omløb i Norden; men Hovedmassen maa dog have været nedgjemt, før Solidusperioden begynder ved Tiden 400—450, da det er yderst sjeldent, at Denarer og Solidi forekomme i samme Fund (6, 51, 92). Enkelte Denarer kunne dog endnu langt ned i Tiden findes blandt senere Perioders Mynter (33, 47, 91).

Den romerske Guldmynt benævnes stedse i den ældre Keisertid »aureus«, med underforstaaet »nummus« eller »solidus«. Senere indføres under Constantin den Store (306—337) en Forandring i Benævnelsen, idet »solidus« gjøres til den almindelige Betegnelse[1], og denne bruges i den Periode, da den romerske Guldmynt føres op gjennem Europa til Skandinavien. Denarerne vare under Sept. Severus blevne betydelig forringede i Værdi og bleve ikke senere forbedrede, hvorfor de synes helt at være vragede; kun ganske enkeltvis vides de at være naaede op til Norden.

[1] J. Sabatier. Monnaies byzantines. I. Pag. 51.

De tre i Skandinavien fundne Denarer fra Solidusperioden ere alle prægede under Constantin d. St. (121, 342).

Stundom træffes i Skandinavien Fund af de senere Keiseres uanselige Kobbermynter; men de forekomme for sparsomt, og Mynterne ere ligesom de tidligere, store Kobbermynter som oftest for slet konserverede til, at Fundene kunne faa nogen Betydning. De maa derfor lades ude af Betragtning.

Professor O. Montelius giver i »Från jernåldern» en Oversigt over de skandinaviske Solidusfund indtil 1869[1]. Der kjendtes da 142 Fund med 353 Mynter. I 1893 vare Tallene naaede op til 231 Fund, indeholdende 486 Mynter. Antallet af kjendte Solidusfund fra denne Periode er saaledes meget betydeligt, næsten dobbelt saa stort som af Denarfund; men de indeholde gjennemgaaende faa Mynter, saaledes at deres samlede Myntantal kun er ringe i Forhold til Denarfundenes.

Danmark (undtagen Bornholm).

120) Brangstrup, Gudme H., Fyen. 1865. Før Romerrigets Deling Aar 395: 1 Trajanus Decius, 1 Posthumus, 2 Aurelian, 1 Tacitus, 3 Probus, 2 Carus, 1 Numerian, 1 Carinus, 2 Magnia Urbica, 5 Diocletian, 3 Maximian, 2 Constantius Chlorus, 1 Helena, 1 Fl. Severus, 1 Maximinus II, 2 Licinius d. Æ., 13 Constantin d. St., 2 Constantin d. Y., 2 Constantius II, 2 Ubestemte. Ialt 48, deraf 11 forsynede med Øsken og Resten gjennemborede undtagen en, fra Constantin d. St. Guldbrakteat, Guldringe og andre Guldsager. (Mk. 267, 331).

121) Nyrup, Ods H., Sjælland. 1875. Før 395: 2 *Denarer* fra Constantin d. St., 1 Constans fra Trier, i Indfatning og med Øsken. Guld-, Sølv- og Bronzesager. (Kh. M. C. 1975—76. Cfr. Aarb. f. n. O. o. H. 1877, Pag. 370).

---

[1] Rigsantikvar H. Hildebrand har i »Från äldre tider«, Pag. 58—73 behandlet Solidusmyntens Forekomst i Sverig.

122) Gudme, Gudme H., Fyen. 1891—93. Før 395: 1 Constantius II, 1 Constans, 2 Magnentius samt to Denarer fra Marc. Aurelius og Commodus. Fundne til forskjellige Tider. (Mk. 514, 593, 624, 653).

123) Rynkebygaard, Gudme H., Fyen. 1848. Vestromersk: 1 Pl. Valentinianus III. Østromerske: 1 Marcian, 3 Leo I. Ialt 5. Guldbrakteat med Runer, Guldspiral og Barre af Electrum. (Mk. 72).

Før 395:

124) Taasinge. 1852. 1 Probus. Barbarisk Efterligning med Øsken. (Mk. 110).

125) Varpelev, Stevns H., Sjælland. 1877. 1 Probus, med Øsken. Mange Oldsager. (Kh. M. C. 3067).

126) Kværndrup, Sunds H., Fyen. 1861. 1 Maximian. Barbarisk Efterligning med Øsken. (Mk. 229).

127) Broskov, Vends H., Fyen. 1855. 1 Maximian. Barbarisk Efterligning. (Mk. 141).

128) Hundtofte, Sunds H., Fyen. 1774. 1 Constantin d. St. Markfund. (Odense Adresse-Kontors Efterretninger 1774 Nr. 21).

129) Frederikshaab, Tørrild H., Jylland. 1846. 1 Constantin d. St., ensidet Afpræg med Øsken. (Kh. M. 9409).

130) Ringe, Gudme H., Fyen. 1863. 1 Constantin d. St., fra Trier; gjennemboret. (Mk. 242).

131) Fyen, ukjendt Findested. 1864. 1 Constantin d. St., med Øsken. (Mk. 257).

132) Haldagerlille, Øster Flakkebjerg H., Sjælland. 1873. 1 Crispus, med Øsken. (Mk. 355).

133) Kværkeby, Ringsted H., Sjælland 1851. 1 Constantin d. Yngre. (Mk. 99).

134) Rørup, Vends H., Fyen. 1875. 1 Constantius II.

135) Gudme, Gudme H., Fyen. 1875. 1 Constantius II. Hører muligvis til Fund 122. (Mk. 383).

136) Trunderup, Sunds H., Fyen. 1893. 1 Constantius II, Medaillon, v. 20,02 Gr. (Mk. 639).

137) Ukjendt Findested. 1818. 1 Constantius II, med Øsken. (Kh. M. CXVI).

138) Faxe, Faxe H., Sjælland 1768. 1 Valentinian I, Medaillon med Øsken. (Kh. M. 8511).

139) Lunde Præstegaard, Vester Horne H., Jylland. 1850. 1 Valentinian I. (Ant. Tidskr. 1850, Pag. 122).

Østromerske:

140) Herfølge, Bjeverskov H., Sjælland 1859. 1 Theodosius II, med Øsken. (Kh. M. 18617).

141) Sallinge, Salling H., Fyen. 1863. 1 Theodosius II, med Øsken. (Kh. M. 21307).

142) Assentorp, Alsted H., Sjælland. 1869. 1 Leo I, med Øsken. (Mk. 304).

143) Hvidøre, Sokkelunds H., Sjælland. 1869. 1 Leo I. (Mk. 309).

144) Eeg By, Mols, Jylland. 1853. 1 Leo I, med Øsken. (Kh. M. 13623).

145) Elsehoved, Gudme H., Fyen. Før 1837. En ubestemt Solidus, med Øsken. Guld- og Bronzesager. (Kh. M. 22, 375).

146) Apholm, Horns H., Jylland. 1827. En ubestemt Solidus. Guldbrakteat, Guldbarre og to Sølvbarrer. (Kh. M. MDCLXVI).

Skaane. Blekinge.

147) Ukjendt Findested. Skaane. Vestromerske: 1 Pl. Valentinianus III, 1 Majorian. — Østromerske: 2 Leo I, 1 Zeno, 2 Anastasius. Ialt 7. Alle med Øsken undtagen Majorian. Guldsager. (Kh. M. 2700, 2701, cfr. Månadsbladet 1872, Pag. 74).

Før 395:

148) Ingelstad, Ingelstad S., Kristianstads L. 1857. 1 Probus, med Øsken. Markfund. (St. M. 2346).

Vestromerske:

149) Ukjendt Findested. Skaane. 1809. 1 Procopius Anthemius. (St. M. 390).

150) Attanäs, Thorhamn S., Blekinge L. 1865. 1 Julius Nepos. (St. M. 3377).

Østromerske:

151) Ønnestad, Ønnestad S., Kristianstads L. Før 1833. 1 Theodosius II, med Øsken. (Montelius 132).

152) Djurslöf, Tottarp S., Malmøhus L. 1843. 1 Theodosius II. (St. M. 1083).

153) Skättekärr, Brunnby S., Malmøhus L. 1867. 1 Theodosius II, med Øsken. Markfund. (St. M. 3678).

154) Ved Rör-sjön, nær Malmø. 1870. 1 Theodosius II, gjennemboret. Markfund. (Månadsbl. 1872, Pag. 74).

155) Ukjendt Findested. Skaane. c. 1859. 1 Theodosius II, med Øsken. (Kh. M. 18618; cfr. Månadsbladet 1872, Pag. 74).

156) Tjurkö, Augerum S., Blekinge L. 1817. 1 Theodosius II, med Øsken. 4 Guldbrakteater. (Montelius 129).

157) Tjurkö, Augerum S., Blekinge L. 1838. 1 Theodosius II. (Montelius 129$^1/_2$).

158) Kämpinge, Rengs S., Malmøhus L. c. 1840. 1 Leo I. (Månadsbladet 1872, Pag. 75).

159) Hveen. Før 1845. 1 Leo I. (Montelius 138).

160) Norrhvidinge, Norrhvidinge S., Malmøhus L. 1871. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 4565).

161) Østra Vemmenhög, Ø. Vemmenhög S., Malmøhus L. 1824. 1 Zeno. (Montelius 135).

162) Hammenhög, Hammenhög S., Kristianstads L. 1867. 1 Zeno, Markfund. (St. M. 3677).

163) Ukjendt Findested. Skaane. 1 Anastasius, Efterligning. (Montelius 136).

Bornholm.

164) Sandegaard, Aaker S. 1869. Østromerske: 1 Theodosius II, 3 Leo I. Guldbrakteat, Guldbarre, Guldringe m. m. (Mk. 313).

165) Kaasbygaard, Ruthsker S. 1840. Vestromerske: 2 Pl. Valentinianus III, 1 Procop: Anthemius. — Østromerske: 5 Theodosius II (den ene en barbarisk Efterligning), 3 Leo I, 1 Leo II og Zeno, 2 Zeno. Ialt 14. Guldspiralringe og Guldbarrer. (Mk. 3).

166) Svaneke. 1838. Østromerske: 1 Theodosius II, 1 Marcian (Efterligning), 1 Zeno. En saakaldet »Guldgubbe«. (Kh. M. 4714).

167) Almindingen. 1889. Vestromersk: 1 Pl. Valentinianus III. — Østromerske: 2 Theodosius II (den ene med Hul, som atter er fyldt), 2 Anastasius, 1 ubestemt barbarisk. Ialt 6. (Mk. 561).

168) Spagergaard, Østerlarsker S. 1860. Vestromersk: 1 Pl. Valentinianus III. — Østromerske: 1 Theodosius II, 2 Leo I, 2 Zeno, 1 Anastasius. Ialt 7. (Mk. 216).

169) Saltholmsgaard, Ibsker S. 1882. Vestromerske: 3 Pl. Valentinianus III (deraf to barbariske Efterligninger), 3 Libius Severus, 1 Glycerius. — Østromerske: 9 Theodosius II, 1 Marcian, 5 Leo I, 5 Zeno, 1 Leontius I, 1 Anastasius. Ialt 29. Barre af Electrum. (Mk. 475).

170) Soldatergaard, Aaker S. 1850. Vestromerske: 1 Honorius, 5 Pl. Valentinianus III, 1 Libius Severus, 1 Procop. Anthemius, 1 Julius Nepos. — Østromerske: 8 Theodosius II, 8 Leo I, 6 Zeno, 1 Basiliscus, 1 Basiliscus og Marcus, 3 Anastasius. Ialt 36. (Mk. 87 og 96).

Vestromerske:

171) Kløvegaard, Østermarie S. 1864. 1 Honorius, Efterligning. (Mk. 260).

172) Gudhjem. 1891. 1 Pl. Valentinianus III. (Mk. 591).

173) Sylten, Ibsker S. 1 Pl. Valentinianus III. (Vedel, Bornholms Oldtidsminder Pag. 397).

174) Ukjendt Findested. 1 Justa Grata Honoria (Ant. Ann. IV, Pag. 393. Formentlig i Biskop Münters Samling og efter hans Død solgt til Udlandet. Cfr. Vedel, Bornholms Oldtidsminder Pag. 189, Note).

175) Kattesletsgaard, Bodilsker S. 1870. 1 Libius Severus. (Mk. 321).

176) Lappegaard, Ibsker S. 1875. 1 Libius Severus. (Mk. 378).

Østromerske:

177) Svaneke. 1853. 1 Theodosius II. (Mk. 126).

178) Østermarie S. 1873. 1 Theodosius II, med Øsken. (Kh. M. C. 1547).

179) Østermarie S. 1843. 1 Leo I. (Mk. 22).

180) Ukjendt Findested. 1846. 1 Zeno. (Mk. 57).

181) — — 1859. 1 Zeno. (Mk. 197).

182) Sose, Vestermarie S. 1850. 1 Anastasius. (Mk. 91).

183) Kirselykkegaard, Østerlarsker S. 1861. 1 Justinus I, Fragment. (Mk. 220).

Øland.

184) Köping S. Før 1828. Vestromerske: 1 Honorius, 1 Pl. Valentinianus III. (Montelius 172).

185) Gärdslösa S. 1875. Vestromersk: 1 Majorian, 3 Ubestemte. Markfund. (St. M. 5626).

186) Björnhofda, Thorslunda S. 1864. Vestromerske: 2 Honorius, 8 Pl. Valentinianus III, 4 Libius Severus (den ene gjennemboret). — Østromerske: 1 Arcadius, 9 Theodosius II, 1 Ælia Eudoxia, 2 Marcian, 7 Leo I (den ene gjennemboret), 1 Basiliscus. Ialt 35. (St. M. 3247, 3258, 3274).

187) Preststommen, Bredsätra S. 1814. Vestromerske: 1 Pl. Valentinianus III, 1 Procop. Anthemius. —

Østromerske: 1 Theodosius II, 1 Marcian, 7 Leo I. Ialt 11. Guld- og Sølvringe. Markfund, under en Sten. (Montelius 171. Cfr. Månadsbladet 1872, Pag. 81).

188) Hvalsnäs, Löt S. 1854—1869. Vestromersk: 1 Honorius. — Østromerske: 1 Theodosius II, 1 Ælia Pulcheria, 2 Leo I. Ialt 5. Ved at jevne en »jättekulle«, under en flad Sten. (St. M. 2103, 2355, 2843, 2872, 4098. Formentlig sammenhørende).

189) Kyrketorp, Böda S. 1861—62. Østromerske: 2 Theodosius II, 1 Zeno. (St. M. 2902, 2993, 2880).

190) Norra Qvinneby, Stenåsa S. 1862. Østromerske: 2 Theodosius II. (St. M. 2944, 2992).

191) Törnbotten, Algutsrum S. 1872. Østromerske: 2 Leo I. (St. M. 4783).

Før 395:

192) Ukjendt Findested. 1849? 1 Constantin d. St. (St. M. 1546).

193) Dödevi, Högby S. 1871. 1 Gratian. Markfund. (St. M. 4626).

Vestromerske:

194) Mossberga, Högsrum S. c. 1820. 1 Honorius. (Montelius 165).

195) Skärlöf, Hulterstad S. 1841. 1 Pl. Valentinianus III. Markfund. (St. M. 976).

196) Bostorp, Norra Möckleby S. 1855. 1 Pl. Valentinianus III. Markfund. (St. M. 2134).

197) Stora Frö, Vickleby S. 1856. 1 Pl. Valentinianus III. (St. M. 2267).

198) Lundeby, Persnäs S. 1857. 1 Pl. Valentinianus III. Markfund. (St. M. 2388).

199) Tjusby, Gärdslösa S. 1878. 1 Pl. Valentinianus III. Markfund. (St. M. 6239).

200) Gettlinge, Södra Möckleby S. 1880. 1 Pl. Valentinianus III. Markfund. (St. M. 6665).

201) Gunnarstorp, Norra Möckleby S. 1881. 1 Pl. Valentinianus III. Markfund. (St. M. 6826).

202) Ukjendt Findested. 1890. 1 Pl. Valentinianus III. (St. M. 8797).

203) Ramsätra, Köping S. 1853. 1 Majorian. Markfund, i en »stenkulle«. (St. M. 1983).

204) Øfvetorp, Algutsrum S. 1876. 1 Majorian. Markfund. (St. M. 5784).

205) Norrböda, Bøda S. 1877. 1 Majorian. Markfund. (St. M. 6028).

206) Ukjendt Findested. Før 1828. 1 Libius Severus. (Montelius 139).

207) Norra Sandby, Sandby S. 1845. 1 Libius Severus. Markfund. (St. M. 1186).

208) Gynge, Resmo S. 1851. 1 Libius Severus. Markfund. (St. M. 1664).

209) Skogsby, Thorslunda S. 1854. 1 Libius Severus. (St. M. 2023).

210) Gettlinge, Södra Möckleby S. 1860. 1 Libius Severus. Jordfund. (St. 2777).

211) Gynge, Resmo S. 1870. 1 Libius Severus. Markfund. (St. M. 4310).

212) Björnhofda, Thorslunda S. 1870. 1 Libius Severus. Markfund. (St. M. 4449).

213) Øfvetorp, Algutsrum S. 1871. 1 Libius Severus. Markfund. (St. M. 4546).

214) Thorsborg, Thorslunda S. 1878. 1 Libius Severus. Markfund. (St. M. 6253).

215) Dödevi, Högby S. 1879. 1 Libius Severus. Markfund. (St. M. 6465).

216) Ramsätra, Köping S. 1880. 1 Libius Severus. (St. M. 6616).

217) Tjusby, Gärdslösa S. 1884. 1 Libius Severus. Markfund. (St. M. 7411).

218) Skogsby, Thorslunda S. 1891. 1 Libius Severus. Markfund. (St. M. 9002).

219) Ukjendt Findested. Før 1828. 1 Procop. Anthemius. (Montelius 139).

220) Ormöga, Alböke S. 1857. 1 Procop. Anthemius. Ovenpaa Jorden. (St. M. 2375).

221) Ekelunda, Sandby S. 1863. 1 Procop. Anthemius. Markfund. (St. M. 3118).

222) Ukjendt Findested. 1874. 1 Procop. Anthemius. (St. M. 5186).

223) Egby, Egby S. 1884. 1 Procop. Anthemius. Markfund. (St. M. 7503).

224) Sandby, Högby S. 1891. 1 Procop. Anthemius. Markfund. (St. M. 8856).

225) Arbelunda, Löt S. 1868. 1 Romul. Augustulus. Markfund. (St. M. 3860).

Østromerske:

226) Skriketorp, Högby S. 1850. 1 Arcadius, gjennemboret. Markfund. (St. M. 1613).

227) Isgärde, Glömminge S. 1843. 1 Theodosius II. (St. M. 1047).

228) Kyrketorp, Böda S. 1848. 1 Theodosius II. (St. M. 1475).

229) Runsberga, Gärdslösa S. 1853. 1 Theodosius II. Markfund. (St. M. 1988).

230) Högtomta, Gärdslösa S. 1856. 1 Theodosius II. (St. M. 2253).

231) Øfre Sandby, Bredsätra S. 1866. 1 Theodosius II, gjennemboret. Markfund. (St. M. 3608).

232) Runsten S. 1868. 1 Theodosius II, Efterligning. Markfund. (St. M. 3842).

233) Kåtorp, Thorslunda S. 1869. 1 Theodosius II. Markfund. (St. M. 4181).

234) Sörby Tall, Gärdslösa S. 1873. 1 Theodosius II, gjennemboret. (St. M. 4971).

235) Sandby, Högby S. 1879. 1 Theodosius II. Markfund. (St. M. 6386).

236) Melböda, Böda S. 1882. 1 Theodosius II. (St. M. 6977).

237) Fagerum, Böda S. 1882. 1 Theodosius II. (St. M. 7102).

238) Alledal, Algutsrum S. 1889. 1 Theodosius II. Markfund. (St. M. 8639).

239) Øfre Sandby, Bredsätra S. 1864. 1 Ælia Eudoxia. Markfund. (St. M. 3279).

240) Melböda, Böda S. 1848. 1 Marcian. Markfund. (St. M. 1503).

241) Ekelunda, Sandby S. 1853. 1 Marcian. Markfund. (St. M. 1982).

242) Ramsätra, Köping S. 1870. 1 Marcian. Markfund. (St. M. 4402).

243) Smedby Kirkegaard, Smedby S. 1813. 1 Ælia Pulcheria. (Montelius 143).

244) »Landtborgen«. Før 1797. 1 Leo I. (Montelius 140).

245) Dödevi, Högby S. 1845. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 1211).

246) Eketorp, Gräsgård S. 1845. 1 Leo I, med Øsken. Guldsager. (St. M. 1227).

247) Ismanstorp, Långlöt S. 1851. 1 Leo I, gjennemboret. Markfund. (St. M. 1671).

248) Källingemöre, Köping S. 1852. 1 Leo I. (St. M. 1872).

249) Gunnarstorp, Norra Möckleby S. 1855. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 2202).

250) Norra Möckleby, N. Möckleby S. 1857. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 2374).

251) Ekelunda, Sandby S. 1863. 1 Leo I. (St. M. 3138).

252) Bårby, Mörbylånga S. 1864. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 3213).

253) Stenåsa, Stenåsa S. 1866. 1 Leo I, gjennemboret. Markfund. (St. M. 3584).

254) Hvalsnäs, Löt S. 1869. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 4098).

255) Segerstad, Segerstad S. 1873. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 5005).

256) Norra Möckleby, N. Möckleby S. 1874. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 5185).

257) Salomonstorp, Köping S. 1884. I Leo I. (St. M. 7362).

258) Ramsätra, Köping S. 1891. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 8887).

259) Algutsrum S. Før 1846. 1 Leo II og Zeno. (St. M. 1317).

260) Ukjendt Findested. Før 1828. 1 Zeno. (Montelius 139).

261) Repplinge, Repplinge S. 1854. 1 Zeno. Markfund. (St. M. 2075).

262) Østerskog, Högsrum S. 1856. 1 Zeno. (St. M. 2269).

263) Stenåsa, Stenåsa S. 1865. 1 Zeno. Spiral af Electrum. Havefund. (St. M. 3449).

264) Munketorp, Högby S. 1870. 1 Zeno, gjennemboret. Markfund. (St. M. 4451).

265) Gunnarstorp, Norra Möckleby S. 1871. 1 Zeno. Markfund. (St. M. 4574).

Gulland.

266) Allvans, Rute S. 1864. Østromerske: 1 Leo I, 3 Zeno, alle gjennemborede. Spiralringe og Fingerring, af Guld. Markfund. (St. M. 3308).

267) Roma kungsgård, Roma S. 1848. Østromerske: 1 Leo I, 1 Zeno. I den saakaldte »Gullåker«. (St. M. 1498).

268) Sigvards, Eskelhem S. 1703. Vestromerske: 1 Honorius, 1 Procop. Anthemius. — Østromerske: 1 Theodosius II, 1 Leo I, 1 Basiliscus. Ialt 5; sammen med 28 ældre Denarer (cfr. 51). I en »stenvass«. (St. M. Aar 1708).

269) Øfvede, Eskelhem S. 1860. Vestromerske: 2 Honorius, 1 Majorian, 1 Libius Severus, 1 Procop. Anthemius. — Østromerske: 1 Leo I, 5 Anastasius. Ialt 11. Spiral og Knap, af Guld. Ved en Sten i en »Stensætning«. (St. M. 2747).

270) Nixdjup, Nähr S. 1836. Østromerske: 2 Zeno, 4 Anastasius. Markfund. (St. M. 724).

Vestromerske:

271) Ukjendt Findested. 1 Honorius. (Montelius 191).

272) Norrbys, Barlingbo S. 1876. 1 Majorian. Markfund. (St. M. 5808).

273) Snosarfve, Silte S. 1870. 1 Libius Severus. Markfund. (St. M. 4331).

Østromerske:

274) Ukjendt Findested. Før 1829. 1 Theodosius II. (St. M. 578).

275) Isums, Atlingbo S. 1862. 1 Theodosius II. (St. M. 3021).

276) Snovalls, Ahlskog S. 1862. 1 Marcian. (St. M. 3022).

277) Ukjendt Findested. 1 Leo I. (Montelius 191).

278) Ukjendt Findested. 1 Leo I. (Montelius 191).

279) Ukjendt Findested. Før 1827. 1 Leo I, med Øsken. (St. M. 462).

280) Myrväller, Tingstäde S. 1843. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 1082).

281) Träskväller, Tingstäde S. 1855. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 2174).

282) Ringome, Mästerby S. 1862. 1 Leo I. (St. M. 2956).

283) Hardings, Vall S. 1876. 1 Leo I. Guldtraad. Markfund. (St. M. 5807).

284) Hakuse, Björke S. 1879. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 6433).

285) Myrungs, Linde S. 1884. 1 Leo I, gjennemboret. Markfund. (St. M. 7377).

286) Ukjendt Findested. 1 Leo II og Zeno. (Montelius 190).

287) Ukjendt Findested. 1 Zeno. (Montelius 189).

288) — — 1 Zeno. (Montelius 191).

289) — — 1 Zeno. (Montelius 191).

290) Träskväller, Tingstäde S. 1838. 1 Zeno. Markfund. (St. M. 820).

291) Uddvide, Gärum S. 1843. 1 Zeno. Markfund. (St. M. 1071).

292) Smida, Väte S. 1843. 1 Zeno, med Øsken. Fra en Mark med Kjæmpehøie. (St. M. 1081).

293) Nixdjup, Nähr S. 1852. 1 Zeno. Markfund. (St. M. 1791).

294) Skogs, Hejde S. 1852. 1 Zeno. Markfund. (St. M. 1868).

295) Ostris, Alfva S. 1859. 1 Zeno. (St. M. 2645).

296) Jusarfve, Gothem S. 1875. 1 Zeno. Forgyldt Sølvring. Markfund. (St. M. 5572).

297) Ukjendt Findested. 1 Ælia Ariadne. (Montelius 191).

298) Lilla Burge, Hablingbo S. 1882. 1 Basiliscus og Marcus. (St. M. 7001).

299) Ukjendt Findested. 1 Anastasius. (Montelius 191).

300) Ukjendt Findested. 1 Anastasius. (Ant. Tidskr. f. Sverige II, Pag. 319).

301) Roma kungsgård, Roma S. 1839. 1 Anastasius. Markfund. (Montelius 199).

302) Etelhem S.? 1 Anastasius. (Montelius 208).

303) Norrbys, Vänge S. 1844. 1 Anastasius, gjennemboret; en Denar fra Ant. Pius. Markfund. (St. M. 1153).

304) Lauritse, Ahla S. 1847. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 1367).

305) Nederborge, Fardhem S. 1861. 1 Anastasius. Ved Grøftegravning. (St. M. 2848).

306) Ansarfve, Fröjel S. 1862. 1 Anastasius. (St. M. 2999).

307) Bjers, Hejnum S. 1868. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 3854).

308) Bjers, Hejnum S. 1870. 1 Anastasius. Markfund. Sammest. som foreg.? (St. M. 4330).

309) Lilla Vede, Follingbo S. 1870. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 4334).

310) Ekeskogs, Norrlanda S. 1870. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 4395).

311) Prestbåtels, Vänge S. 1873. 1 Anastasius. Bronzetraade. Markfund. (St. M. 4985).

312) Garde, Stenkyrka S. 1874. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 5333).

313) Linde S. 1875. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 5570).

314) Botes, Etelhem S. 1875. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 5639).

315) Hardings, Vall S. 1879. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 6422).

316) Goloser, Hangvar S. 1882. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 7060).

317) Nybjers, Hörsne S. 1882. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 7061).

318) Jufves, Väte S. 1886. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 8028).

319) Burge, Fardhem S. 1892. 1 Anastasius. Markfund. (St. M. 9081).

320) Alfveskogs, Eke S. 1869. 1 Justinian I. Markfund. (St. M. 4070).

321) Snosarfve, Silte S. 1880. 1 Justinian I. (St. M. 6615).

322) Mallgårds, Hörsne S. 1869. 1 ubestemt barbarisk Efterligning. Markfund. (St. M. 4218).

323) Kyrkeby, Etelhem S. 1870. 1 ubestemt barbarisk Efterligning. Markfund. (St. M. 4333).

324) Hardings, Vall S. 1877. 1 ubestemt barbarisk Efterligning. Markfund. (St. M. 5965).

Sverig, undtagen de skaanske Lande, Øland og Gulland.

325) Kalmar Lehn. Vestromerske: 1 Pl. Valentinianus III, 1 Jul. Nepos. — Østromersk: 1 Anastasius. (St. M. 2345).

326) Kaggeholm, Ekerö S., Stockholms L. 1783. Østromerske: 4 Theodosius II, 1 Marcian, 2 Leo I, 11 Zeno, 2 Anastasius, 1 ubestemt. Ialt 21; to Guldringe. (St. M. Aar 1783).

Før Aar 395:

327) Hammarby, Hammarby S., Södermanlands L. 1863. 1 Probus, gjennemboret. (St. M. 3088).

328) Ella, Gåsinge S., Södermanland L. 1848. 1 Constantin d. St. I en Bakke. (St. M. 1500).

329) Qvitsle, Njurunda S., Vesternorrlands L. 1881. 1 Valens. Guld- og Bronzesager m. m. I en Gravhøi. (St. M. 6772).

Vestromerske:

330) Holmåkra, Hylletofta S., Jönköping L. c. 1807. 1 Honorius. (St. M. 1192).

331) Kalmar, Kalmar L. 1873. 1 Procop. Anthemius, gjennemboret. (St. M. 4967).

332) Rinkaby, Hossmo S., Kalmar L. Før 1850. 1 Romul. Augustulus. Markfund. (St. M. 1606).

Østromerske:

333) Kalmar Lehn. 1 Theodosius II. (Montelius 127).

334) Kalmar Lehn. 1 Theodosius II. (Montelius 127).

335) Guleboda, Elmeboda S., Kronobergs L. 1854. 1 Theodosius II. Markfund. (St. M. 2085).

336) Skottgård, Timrå S., Vesternorrlands L. 1866. 1 Theodosius II, med Øsken. I en Stenrøse paa Marken. (St. M. 3562).

337) Jortslunda, Alunda S., Upsala L. 1851. 1 Leo I. Markfund. (St. M. 1692).

338) Vester Bröta, Grödinge S., Stockholms L. 1849. 1 Zeno. Markfund. (St. M. 1521).

339) Skön S., Vesternorrlands L. 1807. 1 Zeno. I en Gravhøi. (Ant. Tidskr. f. Sverige, II, Pag. 257).

340) Vestra Säby, Torpa S., Vestmanlands L. 1866. 1 Justinian I, gjennemboret. Markfund. (St. M. 3507).

341) Kalmar Lehn. Før 1834. 1 ubestemt barbarisk Efterligning. (St. M. 673).

Norge.

Vestromerske:

342) Hålevik, Gloppen Pgd., Nordfjord. 1889. 1 *Denar* fra Constantin d. Store, gjennemboret. Bronze- og Jernsager. Gravfund. (Aarsb. f. Foren. til norske Fortidsminders Bevaring. 1889. Pag. 72).

343) Aak, Grytens Pgd., Romsdals A. 1872. 1 Magnentius, barbarisk Efterligning. Fibula. I en Bronzekjedel i et stensat Gravkammer. (Christiania Vidensk. Selsk. Forh. 1872, Pag. 352).

344) Hoen, Eker Pgd., Buskeruds A. 1834. 1 Valens, med Øsken; 3 østromerske Solidi, 578—867, 5 franske, 1 engelsk og 9 kufiske (8 af Guld og 1 af Sølv), alle med Øsken. Fire Guld- og Sølvbrakteater, Guld- og Sølvsager m. m. Sildigt Fund. (Beskrevet af Holmboe).

345) Vestre Houe, Vanse Pgd., Lister og Mandals A. 1867. 1 Valentinian I, Medaillon i Indfatning og med Øsken. Bronze og Glas. Gravfund. (Cfr. Aarb. f. n. O. o. H. 1869, Pag. 152).

346) Midt-Mjelde, Haus Pgd., S. Bergenhus A. 1 Valentinian I, barbarisk Efterligning; i en Urne. (Aarb. f. n. O. o. H. 1880, Pag. 153).

347) Borgundöen, Fjeldberg Pgd., S. Bergenhus A. 1879. 1 Gratian, med Øsken. Gravfund. (Cfr. Aarb. f. n. O. o. H. 1880, Pag. 153).

348) Gunheim, Saude Pgd., Nedre Thelemarkens Fogderi. 1 Decentius, barbarisk Efterligning. Guldsager m. m. Gravfund. (Cfr. Aarb. f. n. O. o. H. 1869, Pag. 152 og 1880, Pag. 153).

Solidus- og Denarfund indtil 1893	Danmark V. f. Øresund.	Skaane Blekinge	Bornholm	Øland	Gulland	Sverig	Norge	Samlet Mynt-Antal
Før Delingen 395:								
Trajanus Decius 249-251....	1	»	»	»	»	»	»	1
Posthumus 258-267........	1	»	»	»	»	»	»	1
Aurelian 270-275..........	2	»	»	»	»	»	»	2
Tacitus 275-276...........	1	»	»	»	»	»	»	1
Probus 276—282..........	5	1	»	»	»	1	»	7
Carus 282-283............	2	»	»	»	»	»	»	2
Numerian 283-284.........	1	»	»	»	»	»	»	1
Carinus 283-285...........	1	»	»	»	»	»	»	1
Magnia Urbica.............	2	»	»	»	»	»	»	2
Diocletian 284-305.........	5	»	»	»	»	»	»	5
Maximian 286-305.........	5	»	»	»	»	»	»	5
Constant. Chlorus 305-306..	2	»	»	»	»	»	»	2
Helena..................	1	»	»	»	»	»	»	1
Fl. Severus 306-307	1	»	»	»	»	»	»	1
Maximinus II 308-313......	1	»	»	»	»	»	»	1
Licinius sen. 307-323......	2	»	»	»	»	»	»	2
Constantin d. St. 306-337...	19 (2 D.)	»	»	1	»	1	1 (D.)	22 (3 D.)
Crispus 317—326..........	1	»	»	»	»	»	»	1
Constantin II 337-340......	3	»	»	»	»	»	»	3
Constantius II 337-361.....	7	»	»	»	»	»	»	7

Solidus- og Denarfund indtil 1893	Danmark V. f. Øre-sund.	Skaane Blekinge	Bornholm	Øland	Gulland	Sverig	Norge	Samlet Mynt-Antal	
Constans 337-350..........	2	»	»	»	»	»	»	2	
Magnentius 350-353........	2	»	»	»	»	»	1	3	
Decentius 351—353........	»	»	»	»	»	»	1	1	
Valens 364-378............	»	»	»	»	»	1	1	2	
Valentinian 364-375........	2	»	»	»	»	»	2	4	
Gratian 375-383...........	»	»	»	1	»	»	1	2	
Ubestemte	2	»	»	»	»	»	1	3	85 (3 D.)
Vestromerske:									
Honorius 395-423..........	»	»	2	5	4	1	»	12	
Pl. Valentinianus III 423-455.	1	1	14	18	»	1	»	35	
Justa Grata Honoria	»	»	1	»	»	»	»	1	
Majorian 457-461	»	1	»	4	2	»	»	7	
Libius Severus 461-464.....	»	»	6	17	2	»	»	25	
Procop. Anthemius 467-472..	»	1	2	7	2	1	»	13	
Glycerius 473-474..........	»	»	1	»	»	»	»	1	
Julius Nepos 474-475......	»	1	1	»	»	1	»	3	
Romul. Augustulus 475-476.	»	»	»	1	»	1	»	2	
Ubestemte................	»	»	»	3	»	»	»	3	102
Østromerske:									
Arcadius 395-408..........	»	»	»	2	»	»	»	2	
Ælia Eudoxia	»	»	»	2	»	»	»	2	
Theodosius II 408-450	2	7	29	27	3	8	1	77	
Marcian 450-457...........	1	»	2	6	1	1	»	11	
Ælia Pulcheria	»	»	»	2	»	»	»	2	
Leo I 457-474.............	6	5	22	33	13	3	»	82	
Leo II og Zeno 474........	»	»	1	1	1	»	»	3	
Zeno 474-491	»	3	18	7	16	13	»	57	
Ælia Ariadne	»	»	»	»	1	»	»	1	
Basiliscus 476-477.........	»	»	1	1	1	»	»	3	
Basiliscus og Marcus.......	»	»	1	»	1	»	»	2	
Leontius 482-488..........	»	»	1	»	»	»	»	1	
Anastasius 491-518........	»	3	8	»	30	3	»	44	
Justinus I 518-527.........	»	»	1	»	»	»	»	1	
Justinian I 527-565........	»	»	»	»	2	1	»	3	
Ubestemte................	2	»	1	»	3	2	»	8	299
	83 (2 D.)	23	112	138	82	39	9 (1 D.)	486 (3 D.)	

Solidus- og Denarfund indtil 1893	Før Aar 395		Vestrom.		Østrom.		Blandede					Fund	Myntantal
	Fund	Mynter	Fund	Mynter	Fund	Mynter	Fund	Vest-rom.	Øst-rom.				
Danmark.													
Enkeltvis..........	16	16	»	»	7	7	»	»	»	23	23		
Flere	3	55(2D.)	»	»	»	»	1	1	4	4	60	27	83(2D.)
Skaane Blekinge.													
Enkeltvis..........	1	1	2	2	13	13	»	»	»	16	16		
Flere..............	»	»	»	»	»	»	1	2	5	1	7	17	23
Bornholm.													
Enkeltvis..........	»	»	6	6	7	7	»	»	»	13	13		
Flere	»	»	»	»	2	7	5	21	71	7	99	20	112
Øland.													
Enkeltvis..........	2	2	32	32	40	40	»	»	»	74	74		
Flere..............	»	»	2	6	3	7	3	17	34	8	64	82	138
Gulland.													
Enkeltvis..........	»	»	3	3	51	51	»	»	»	54	54		
Flere..............	»	»	»	»	3	12	2	7	9	5	28	59	82
Sverig, undtagen Skaane, Blekinge, Øland og Gulland.													
Enkeltvis..........	3	3	3	3	9	9	»	»	»	15	15		
Flere..............	»	»	»	»	1	21	1	2	1	2	24	17	39
Norge.													
Enkeltvis..........	8	8 (1D.)	»	»	1	1	»	»	»	9	9	9	9(1D.)
Flere..............	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
	33	85	48	52	132	170	13	52	122			231	486(3D.)

349) Hove, Vik Pgd., N. Bergenhus A. 1 barbarisk Efterligning. (Constantin II, Constans eller Decentius). Oldsager. Gravfund. (Cfr. Aarb. f. n. O. o. H. 1869, Pag. 152 og 1880, Pag. 153 Note).

Østromersk:

350) Evebö, Gloppen Pgd., Nordfjord. 1889. 1 Theodosius II, med Øsken. Sølv-, Bronze- og Jernsager. Gravfund. (Aarsberetning 1889, Pag. 70).

De sidste Mynter fra Denarperioden, som vides at være fundne i Skandinavien, ere prægede af Keiser Gordian (238—244), og den første Guldmynt i vore Fund er fra Trajanus Decius, en af hans nærmeste Efterfølgere (249—251). Tiltrods for den næsten 200-aarige Afbrydelse, som Myntfundene vise, at der i det væsentlige har fundet Sted i Mynttilførselen, mærkes der saaledes ikke noget egentligt Brud i Mynternes Rækkefølge. De skandinaviske Fund af romersk Guldmynt fra Tiden før Romerrigets Deling, Aar 395, ere dog kun faa, og naar Keisernes Navne desuagtet findes saa talrigt repræsenterede i Myntrækken, skyldes dette hovedsaglig det rige Fund fra Brangstrup paa Fyen (120). Foruden de 48 Mynter, dette Fund indeholder, kjendes fra Skandinavien ialt kun 34 romerske Guldmynter fra Tiden før 395.

Den egentlige Masse af Solidusmynt, som findes i Skandinavien, begynder med Mynter prægede af Honorius og Arcadius, altsaa umiddelbart efter Rigets Deling, og er derefter temmelig jevnt fordelt — dog stærkest repræsenteret af østromersk Mynt — indtil Standsningen i det væsentlige pludselig indtræder efter Udmyntningerne af Procopius Anthemius i Vest (467—472) og af Anastasius i Øst (491—518). Den endelige Afslutning sker med Mynter fra Romul. Augustulus i Vest (475—476) og fra Justinian i Øst (527—565). Tilførselen af østromersk Mynt er saaledes vedblevet en Tid lang efter det vestromerske Riges Fald, Aar 493.

Af det samlede Antal Mynter, 486, fra Solidusperioden tilhøre, som Oversigtstabellen viser, 85 Tiden før Aar 395, 102 det vestromerske og 299 det østromerske Rige. De østromerske Solidi vise saaledes en betydelig Overvægt over de vestromerske i de skandinaviske Fund. I størst Antal ere Mynterne fra de vestromerske Keisere Pl. Valentinianus III (35) og Libius Severus (25) og fra de østromerske Keisere Theodosius II (77), Leo I (82), Zeno (57) og Anastasius (44). Det samlede Antal Mynter fra disse 6 Keisere udgjør 320, medens kun 166 ere fordelte paa de andre.

Af Oversigtstabellen over Fundenes Fordeling i de forskjellige Landsdele vil det ses, at Guldmynten fra Tiden før Romerrigets Deling optræder talrigst vest for Øresund; navnlig har Fyen været rigt paa disse Fund. Tilsammen kjendes fra denne Periode 19 danske Fund med 71 Mynter, deriblandt to Denarer. Selv om Antallet af de her fundne Guldmynter, naar det store Brangstrup Fund fraregnes, ikke er saameget betydeligt, har det dog en afgjort Overvægt, — kun 6 vides at være fundne øst for Sundet, deraf ingen paa Bornholm og Gulland — og man tør maaske heraf slutte, at Forbindelsen mellem Skandinavien og de sydligere Lande, i det Tidsrum af Solidusperioden, som ligger forud for 395, særlig har været knyttet til det vestlige Danmark. At de i Norge fundne Solidi, paa en enkelt Undtagelse nær, tilhøre Tiden før Delingen, staar muligvis i Forbindelse hermed. Efter Romerrigets Deling indtræder der en iøinefaldende Forandring i Forholdet. Fundene falde nu kun sparsomt i Vest, men derimod forholdsvis talrigt paa Bornholm og navnlig paa Øland. De to Øer vise en saa betydelig Overvægt, at de 250 af det samlede Myntantal, 486, ere fundne her. Øland har dog atter noget Overvægten over Bornholm, om end kun i ringe Grad. Men her er en væsentlig Forskjel tilstede med Hensyn til Fundene, idet de bornholmske ere færre i Antal, men mere rige, saaledes at de enkeltvis fundne Mynter kun udgjøre 13, medens de 74 af Ølands 82 Fund ere enkeltvis fundne Mynter. De romerske Solidi vise sig saaledes at have havt en stor Udbredelse paa Øland, hvad der er saameget mere iøinefaldende, som Øen er forholdsvis fattig paa Fund fra Denarperioden. Gulland fremviser ganske det modsatte Forhold; medens denne Ø i Denarperioden spiller en saa overveiende Rolle fremfor de andre skandinaviske Landsdele, er dette langtfra Tilfældet under Solidusperioden, i hvilken den, undtagen mod Slutningen, i Henseende til Myntfund staar betydelig tilbage saavel for Øland som for Bornholm.

Tilfældige Forhold synes allerede paa hin Tid at have øvet en væsentlig Indflydelse for Østersøhandelens Vedkommende. Saavidt man kan dømme efter Fundenes Forekomst, maa Handelen i Tidsrummet efter Romerrigets Deling Aar 395 og indtil Keiser Leo I's Regjering have været langt stærkere knyttet til Øland og Bornholm end til Gulland. Af Theodosius II's Solidi er der saaledes fundet 27 paa Øland, 29 paa Bornholm, men kun 3 paa Gulland. Senere synes derimod Handelen atter at være trukket over til denne Ø fra de to andre, hvilket navnlig viser sig af Mynterne fra Anastasius, hvoraf der paa Gulland er fundet 30, paa Bornholm kun 8 og paa det mellemliggende Øland ikke en eneste [1].

Solidusfundene ere hovedsaglig knyttede til Øerne, hvorimod saavel de skaanske Lande som de tilstødende Landsdele ere meget fattige herpaa. Dog er der i de Bornholm og Øland nærmest liggende Kystlande, Blekinge og Kalmar Lehn, af og til fundet Solidi, som maa antages at være førte hertil fra disse Øer. I det vestlige og nordligere Sverig fattes den romerske Guldmynt ganske, og de fra norske Fund kjendte Solidi have mindre Betydning, da de alle enten have været anvendte til Prydelser eller ere barbariske Efterligninger. Af de faa i Skandinavien fundne Denarer fra denne Periode, ialt kun tre fra Constantin den Store, tilhøre de to Danmark (121) og den tredie Norge (342).

---

[1] Rigsantikvar H. Hildebrand har fremført den Tanke, at den hyppige Forekomst af Anastasius' Solidi paa Gulland kunde staa i Forbindelse med Herulernes Udvandring, et Folk fra det nordlige Ungarn, som just under denne Keisers Regjering fortrængtes af Longobarderne, og hvoraf en Del drog Nord paa gjennem Slavernes, Varenernes og Danernes Lande til Thule, hvor de nedsatte sig hos »Gauterne«, der da skulde have været Gullænderne. (H. H., Från äldre tider, Pag. 71. — Mémoires du congrés international de numismatique à Bruxelles 1891. Pag. 426). Imod denne iøvrigt saa tiltalende

Enkelte græske og romerske Mynter fra Tiden før Keiser Augustus ere fundne i de sydlige og østlige Kystlande ved Østersøen[1] og kunne synes at vidne om en Mynttilførsel sydfra til Nordeuropa, ældre end de romerske Keiserdenarers Periode. Disse Fund træffes just i de Lande, som gjennemløbes af de store Flodveie fra det østlige Mellemeuropa, Dniepr—Düna, Weichsel og Oder; men de ere for faa til at have nogen Betydning for Paavisningen af Handelsforbindelser mellem Syden og Norden[2].

De romerske Denarer fra Keisertiden fandt derimod en vid Udbredelse; der er truffet Fund af dem over hele Nord-Tydskland. Muligvis har der været en vestlig Forbindelse mellem Danmark og de romerske Besiddelser i Landene ved Rhinen[3], saaledes at en Del af Skandinaviens Denarskatte ere førte op ad denne Flodvei og videre nordpaa; men den væsentlige Tilførsel er sket gjennem det østlige Tydskland. Fra Landene nord for Romerriget, navnlig fra det nuværende Østerrig og Ungarn, ere Denarsummerne førte

---

Slutning kan dog indvendes, at Fundene kun vise en Omskiften af Handelsforholdene, men ikke indeholde noget fremmed i deres Karakter, og endvidere at »Gauterne« maa antages snarere at have været Befolkningen i Götlandene end paa Gulland, da Herulerne neppe have vovet sig ud paa det aabne Hav.

[1] Følgende Fund kjendes: **Liefland:** Dorpat 1 Bronzemynt fra Neapolis, Dreimannsdorf 1 Bronzemynt fra Kyrene (?), Arensburg, Øsel, 1 Bronzemynt fra Panormus. **Østpreussen:** Neukuhren 1 Sølvmynt fra Dyrrhachium, Gross-Hubnicken 1 Sølvmynt fra Athen, Fischhausen 1 Bronzemynt fra Neapolis, Deutsch-Thierau 1 romersk Republik-Denar, Angerburg 1 Republik-Denar. **Vestpreussen:** St. Albrecht, S. f. Danzig a) Efterligning i Sølv af en makedonisk Guldstater, b) 1 Kobbermynt fra Phlius i Achaia og 2 Kobbermynter fra Ægypten. **Pommern.** Rügen 1 Republik-Denar. Cfr. Zeitschr. f. Ethnologie XXIII. Pag. 223—228).

[2] Cfr. Sammest. Pag. 228.

[3] Cfr. Sveriges historia I, Pag. 179. (O. Montelius).

gjennem Polen, Schlesien og Sachsen op langs med Weichsels, Oders og Elbens Løb til Preussen, Brandenburg, Pommern, Meklenburg og Hannover. Talrige Mynt- og Oldsagfund, navnlig i Galizien og nordefter i Preussen ved Weichsels nedre Løb og i Schlesien langs med Oder, vise Hovedlinierne op gjennem Tyskland til Østersøen[1], hvor Denarerne førtes videre over til de skandinaviske Øer og Lande.

Medens Denarerne findes spredte over hele Nordtydskland, er dette derimod ikke Tilfældet med de romerske Solidi. Kun sjelden træffes de i de vestligere Østersølande, Pommern og Meklenburg. Fundene vise, at Tilførselsveien har ligget østligere og er gaaet op langs med Weichsels Løb gjennem Polen og det østlige Tydskland til Østersøen[2]. Dog pege de danske Fund, som tidligere anført, hen paa, at der i Begyndelsen af Solidusperioden muligvis har fundet en vestligere Tilførsel Sted, som imidlertid snart maa være blevet afbrudt.

Den store Udbredelse, Denarerne fandt udover Mellemeuropa, hvorfra de førtes videre til de nordtydske Lande og Skandinavien, maa antages hovedsaglig at have været begrundet i fredeligt Handelssamkvem mellem Romerriget og dets nordlige Nabolande. Myntudførselen viser sig just at have været stærkest under de store Keisere Trajan, Hadrian, Antoninus Pius og Marcus Aurelius, i Romerrigets lykkelige Fredstider. Tacitus omtaler, at romerske Kjøbmænd toge Ophold hos Marcomannerne[3] (i Bøhmen), og han antyder Grunden til, at de romerske Guldpenge udførtes i saa ringe Grad til Germanerne; disse foretrak nemlig Sølv for Guld, da det større Antal Penge var dem mere

---

[1] Cfr. Wiberg Pag 31 o. F. — Aarb. f. n. O. o. H. 1875, Pag. 18 (Engelhardt).

[2] Cfr. Wiberg Pag. 49. — Sveriges historia I, Pag. 226 (Montelius). — Aarb. f. n. O. o. H. 1875, Pag. 70 (Engelhardt).

[3] Tacitus, Annales. II, 62.

bekvemt til Smaahandel[1]. En ikke uvæsentlig Betydning for Denarernes Udbredelse i Mellemtydskland have utvivlsomt de store Summer havt, som sendtes de romerske Legioner til Lønning under de senere langvarige Kampe mod Germanerne.

Den pludselige Afslutning, Denarperioden faar, ligesom senere Solidusperioden, peger hen paa, at det maa have været bestemte Forhold eller Begivenheder, som have været Aarsag hertil. For Denarperiodens Vedkommende kunde Besvarelsen synes at ligge nær, idet den væsentlige Afbrydelse just indtræffer paa den Tid, da Keiser Sept. Severus gjør Forandring med Sølvmyntens Værdi, som i høi Grad blev forringet. Ifølge Trajans Ordning blandedes Sølvet i Denarerne med 20 % Kobber, men dette forhøiedes i Aaret 198 til 50—60 %[2], hvorved Mynten blev uden synderlig Værdi. Det synes dog ikke at have været denne Myntforandring, der har givet Anledning til Standsningen i Tilførselen; Fundene vise en tidligere Nedgang, allerede under Commodus. Selve Handelsforbindelsen har sikkert lidt et Skaar, uden Hensyn til Denarernes Værdiforringelse; thi i modsat Fald vilde de barbariske Nabofolk utvivlsomt have taget imod det romerske Guld, naar Sølvet blev for slet; men det fremgaar af Fundene, at dette ikke er sket. Den Omstændighed, at Nedgangen i Denartilførselen viser sig, efterat Krigen med Marcomannerne er udbrudt under Marc. Aurelius, og at Tilførselen derpaa lidt efter lidt aftager, indtil den helt døer hen under det vedvarende krigeriske Forhold mellem Romerriget og de germanske Folk, gjør det sandsynligt, at det er disse Begivenheder, som have medført Standsningen ved at virke ødelæggende paa det tidligere blomstrende

---

[1] Argentum qvoque magis qvam aurum seqvuntur — qvia numerus argenteorum facilior usui est promisca ac vilia mercantibus. Tacitus. Germania. 5.

[2] Mommsen, Gesch. d. röm. Münzwesens. Pag. 758.

Handelsforhold mellem Romerne og Germanerne. Denarperiodens Myntfund fra Tydskland vise en saa nøie Overensstemmelse med Fundene fra Skandinavien[1], at Tilførselen hertil uden Tvivl maa have været afhængig af Forholdene der.

Medens Denartilførselen væsentlig synes at skyldes en fredelig Udvikling i Europa, maa derimod Solidustilførselen antages at være fremkaldt ved de kampfulde Begivenheder i det sydlige Europa under de senere Keisere, da det romerske Rige maatte forsvare sig mod de urolige, nordboende Folks Plyndringstog og søge at skabe en taalelig Tilstand ved at betale store Pengeafgifter til Barbarerne, Gother og Hunner, fra hvis Landstrækninger de romerske Solidi spredtes videre ud, og en Del naaede op til Nordens Lande[2]. Den hertil førte Myntmasse begynder i Hovedsagen just med Mynter fra Keiserne Honorius og Arcadius, samtidig med Vestgothernes Indfald i Grækenland og Italien efter Romerrigets Deling Aar 395; den fortsættes derefter samtidig med Hunnernes Tog mod begge de romerske Riger og vedbliver gjennem den Periode, da Østgotherne have reist sig, og Keiserne Leo I og Zeno maa betale dem betydelige aarlige Afgifter. Endelig afsluttes den efter det vestromerske Riges Fald, Aar 493, da Kampene føres ved det østromerske Riges Nordgrændser mellem de derboende barbariske Folkestammer indbyrdes, og da Longobarderne fordrive Herulerne fra deres Hjemlande. De langvarige, ødelæggende Kampe dø nu omsider hen; men samtidig standser under de indtrædende, stillestaaende Forhold Tilførselen af den romerske Mynt til Barbarerne, og Solidusperioden i Skandinavien ophører.

At Tilførselen af Solidi hertil skulde have været begrundet i sydtydske Handelsforbindelser med Romerriget

---

[1] Cfr. Aarb. f. n. O. o. H. 1875, Pag, 20 (Engelhardt).
[2] Sveriges historia I, Pag. 226 (Montelius).

lader sig ikke antage; thi i saa Fald vilde den have udviklet sig under de fredelige Forhold og været fortsat videre frem i Tiden istedetfor at blive afbrudt ved Kampens Ophør.

I de skandinaviske Fund af romerske Denarer forekommer stundom mere eller mindre barbariske Efterligninger, der maa antages at være førte hertil med de ægte. Deres slidte Tilstand viser, at de sandsynligvis i Tydskland og ialfald her i Norden have circuleret sammen med disse. Optegnelserne nævne kun Efterligninger i fem Fund (72, 77, 78, 79, 81), men i Virkeligheden er Tallet sikkert adskilligt større. Det er imidlertid forholdsvis langtfra saa stort, som blandt de romerske Solidi. Ogsaa her omfatter Fundoptegnelserne sikkert langtfra det virkelige Antal, men kun de mest iøinefaldende Efterligninger. En nøiagtig Undersøgelse vilde muligvis udvise, at der sammen med de ægte findes saamange eftergjorte, at disses Antal vilde være ligesaa stort som hines [1]. Sandsynligheden taler for, at deres Fremkomst skyldes de barbariske Folkeslag nord for Romerriget, Østgother, Gepider og Heruler, hvilket sidste Folk, i det nuværende nordlige Ungarn, synes at have havt en væsentlig Del i Forbindelsen med Norden [2]. Sammen med de ægte Solidi ere Efterligningerne førte hertil, og Fundene vise, at man her ikke har gjort Forskjel paa dem, men taget dem alle for lige gode.

Efterat Myntmassen, saavel af Denarer som af Solidi, er ført op til Landstrækningerne nord for det romerske Rige, har sikkert en stor Part af den været i Omløb blandt Folkeslagene der i længere Tid, forinden den lidt efter lidt er blevet bragt op gjennem Tydskland og har naaet til de nordiske Lande; og Tilførselen hertil er utvivlsomt vedblevet gjennem et langt Tidsrum, efterat den er standset sydfra til Tydskland. Gjennem denne Betragtning lader det sig for-

---

[1] H. Hildebrand, Från äldre tider, Pag. 68.
[2] Sammesteds Pag. 70.

klare, at Denarerne i de fleste, saavel ældre som yngre Fund, ere medtagne af Slid, ofte i meget betydelig Grad. Et Fund af ikke slidte Denarer forekommer sjelden (2); derimod angive Optegnelserne ikke mindre end 36 af de 119 Denarfund som slidte. De fleste af disse ere større Fund og indeholde tilsammen over 3000 Mynter, altsaa 3/5 af hele Myntmassen. Og sikkert have Mynterne i adskillig flere Denarfund været slidte, uden at der er gjort Bemærkning derom.

Blandt Solidusfundene træffes ligeledes adskillige, i hvilke Mynternes Udseende vidner om, at de længe have været i Brug; men Antallet er dog langt ringere end blandt Denarfundene. Guldets større Værdi har sandsynligvis medført, at man har behandlet disse kostbare Mynter med større Varsomhed. De have sikkert heller ikke gaaet saa almindelig mellem Mand og Mand som Denarerne.

Gjennem de romerske Denarer bleve Nordboerne først kjendte med præget Mynt, og det fremgaar af forskjellige Forhold, at de maa have benyttet dem som Betalingsmidler og kun undtagelsesvis til Prydelser. Det er nemlig kun et rent forsvindende Antal, der ere forsynede med Hul eller Øsken for at bæres; Optegnelserne omtale kun en Snes Stykker. Derimod er det klart, at disse som oftest stærkt slidte Mynter, hvoraf der er fremkommet saamange store Fund uden Sammenblanding med andre Værdisager, ikke vilde være bevarede, hvis der ikke havde været en bestemt Grund hertil. Og Grunden kan kun have været den, at man har forstaaet Fordelen ved saadanne ensgjældende Stykker Værdimetal og fundet denne Form af Betalingsmidler praktisk. Derfor ere de ikke blevne omsmeltede og omdannede til Barrer eller Betalingsmidler af anden Form og ikke heller til Smykker. Selv om Denarerne muligvis ved større Betalinger ere blevne betragtede som Sølvmasse og ere tagne efter Vægt, have de dog sikkert circuleret som Betalingsmiddel af bestemt Værdi og ere benyttede som »talte Penge« ved Betaling af mindre Beløb. Ved dette Spørgsmaal maa

et Par Tilfælde bemærkes, hvor Denarerne have været gjennemborede, og Hullerne senere ere blevne fyldte med en lille Sølvprop (62, 77). Et tilsvarende Forhold træffes ligeledes med en østromersk Solidus (167). Hensigten hermed maa have været at give Mynterne deres oprindelige Udseende og Værdi tilbage; thi det havde selvfølgelig ikke været nødvendigt at fylde Hullerne, hvis man kun havde betragtet Mynterne som Værdimetal, der sammen med andet Sølv eller Guld skulde udveies paa Vægtskaalen.

Af Fundoptegnelserne vil det ses, at et forholdsvis langt større Antal Solidi end Denarer ere forsynede med Øsken eller med Hul for at bæres, enten som Smykker eller som Værdimetal. Af de 85 Guldmynter før Aar 395 ere saaledes ikke mindre end 57 indrettede til at bæres — heraf tilhøre dog de 47 samme Fund (Brangstrup F.). Desuden er det Tilfældet med 9 vestromerske og 28 østromerske, ialt 94. Og det er ingenlunde fortrinsvis de ældre. Af Theodosius II's Solidi findes 7, af Leo I's 10, af Zenos 4, af Anastasius' 3, og selv af Justinian I's tre Mynter er den ene gjennemboret. I vore nordiske Fund forekomme stundom romerske Guldmedailloner, der nærmest maa antages at have været benyttede som Smykker tiltrods for deres myntlignende Præg; de afvige i Størrelse fra Mynterne i større og mindre Grad (136, 138, 345).

Medens saaledes et stort Antal Solidi har været ananvendt til Prydelser, har dog utvivlsomt den største Part circuleret som Mynt i Norden. Mynterne vise, som tidligere anført, i mange Tilfælde saa stærkt Spor af Slid, at de maa have været lang Tid i Omløb, og kun en bestemt almindelig Anvendelse kan have reddet dem ligesom Denarerne fra Smeltediglen — deres Benyttelse som Betalingsmidler.

Ved at betragte de foranstaaende Oversigtstabeller saavel over Denar- som over Solidusfundene og bemærke Forholdet mellem Antallet af Fund og de deri indeholdte Mynter, vil det ses, at den overveiende Part af Fund be-

staar af enkeltvis fundne Mynter. Af de 119 kjendte Aureus- og Denarfund bestaa de 61 af en enkelt Mynt, og dette eiendommelige Forhold træder endnu skarpere frem ved Solidusfundene, af hvis samlede Antal, 231, de 204 ere enkeltvis fundne Mynter. Disse Tal kunne selvfølgelig ikke skyldes Tilfældigheder; de maa have en bestemt Aarsag. Det kan ikke forudsættes, at et saa stort Antal enkelte Mynter skulde være tabt, da i saa Fald lignende Forhold maatte forekomme ligesaa almindelig fra senere Perioder, hvilket ikke er Tilfældet. Ligeledes lader det sig ikke antage, at de ere nedgjemte i den Hensigt senere at optages til Brug; thi det vilde da være paafaldende mange Tilfælde, i hvilke Hensigten ikke er blevet opnaaet. Tilmed er det ikke sandsynligt, at det skulde være saa gjennemgaaende almindeligt just at eie en enkelt Solidus. Der maa derfor søges en anden Grund, og det ligger da nærmest at antage, at disse enkeltvis fundne Mynter kunne hidrøre fra religiøse Skikke og været Offergaver eller muligvis have været nedlagte ved Lig, idet det kan have været Skik, naar Vilkaarene tillode det, at medgive den Afdøde et Myntstykke. Næsten alle disse Fund angives som Eng- eller Markfund, der ere fremkomne ved Gravning eller Pløining, og de muligvis tilbageværende, svage Spor af Liget ere da ikke blevne bemærkede, naar Graven ikke har været betegnet paa en eller anden iøinefaldende Maade.

For saavidt mulig at komme til Klarhed over dette Spørgsmaal ligger det nær at betragte Fundene i Tydskland, hvor det nærmest vil kunne ventes at træffe tilsvarende Forhold. Ved at gjennemgaa de mange spredte Oplysninger om tydske Myntfund fra disse Perioder, finder man, at der ogsaa i Tydskland forekommer forholdsvis mange enkeltvis fundne Denarer og Solidi, navnlig i Østersølandene, hvor Overensstemmelsen med Skandinaviens Fund er størst. Hyppig forekommer der i Tydskland Gravfund fra Romertiden, i hvilke træffes Mynter, snart flere snart en enkelt og dels af

Kobber dels af Sølv eller Guld [1], hvoraf det fremgaar, at den hos Grækerne og Romerne almindelige Skik at medgive den Afdøde et Pengestykke i Graven til Betaling for at blive sat over Floden til de Dødes Rige har været optaget af de barbariske Folk, Romerne kom i Berøring med. Denne Skik kan være ført videre frem fra Germanerne til Skandinavien. Det maa dog fremhæves, at denne Betragtning, hvorefter den i Norden særlig hyppige Forekomst af enkeltvis fundne Denarer og Solidi skulde skyldes religiøse Hensyn til de Døde, møder Vanskeligheder i de af Archæologien antagne Resultater. Man kjender saaledes fra Bornholm Grave, der formentlig tilhøre disse Perioder, men uden Nedlægning af Mynter.

Med Hensyn til de særlige Forhold, under hvilke vore nordiske Fund af romerske Denarer ere fremkomne, indeholde Optegnelserne forholdsvis faa Oplysninger. Stundom har man valgt »en kulle« (42), »en Kjæmpehøi« (76), saaledes en af Upsalas Høie (116), hvor Stedet ansaas for helligt og ikke var udsat for Eftersøgning; stundom har Skatten været nedlagt »under en Sten paa Marken« (5), »i en Urne under en Sten« (32), »under nogle Sten« (72), »ved en Sten« (67, 106), »i en Stensætning« (73) eller »en Stendynge« (80). Hvorvidt de saaledes betegnede Steder have indeholdt Begravelser, oplyses ikke. Undertiden findes Denarer eller Aurei nedlagte i Grave [2], som endnu ere

[1] Schriften d. physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg. XXIII. Pag. 14, XXVII. Pag. 22, XXIX. Pag. 18—19, XXX. Pag. 28 (Tischler). — Cfr. Wiberg, Fundfortegnelse, Pag. 29 o. F. — Leitzmann, Num. Zeit. XL, Pag. 1 o. F. Paa en Gravplads ved Hanau i Hessen-Nassau, hvor 120 Grave undersøgtes, fandtes en romersk Kobbermynt nedlagt i 19. Der var hverken Sølv eller Guld i nogen Grav, som alle indeholdt brændte Lig. Mynterne tilhørte Tiden fra Augustus til Sept. Severus (Leitzmann, Num. Zeit. XL, Pag. 2).

[2] Engelhardt, Nydam Mosefund Pag. 47. — Aarb. f. n. O. o. H. 1892. Pag. 297. (C. Neergaard).

kjendelige, saaledes »i en Gravkiste af Sten« (aureus) (8), »ved et eller flere Skeletter« (18 (aureus), 10, 14), »i en Grav« (84), »sammen med Menneskeben« (63), »under en Sten ved en Gravplads« (65), »paa et Lag Trækul« (79) eller »i en stenfyldt Høi sammen med Ben« (82).

Angaaende Solidusfundene ere Oplysningerne om Nedlægningsforholdene ogsaa kun faa. Et Fund er nedlagt »under en Sten« (187), andre »ved at jevne en »stenrøs« eller »jättekulle« under en flad Sten« (188), »i en stenkulle« (203), »ved en Sten i Omkredsen af en Stensætning« (269), »i en stenvass« (268) eller »paa en Mark med Kjæmpehøie« (292). Enkelte ere Gravfund (342, 345, 347—50); »i en Urne« (346); »i en Gravhøi« (329, 339); »i en Stenrøse« (336); »i et stensat Gravkammer« (343).

De fleste af Fundene, saavel af Denarer som af Solidi, findes betegnede som Eng- eller Markfund, uden at der har været iagttaget noget, som har kunnet oplyse særlige Forhold.

Denarerne ere hyppig fundne uden Sammenblanding med andre Gjenstande; men ogsaa jevnlig sammen med saadanne, dels af Bronze alene (50, 73, 89, 102), dels tillige af Guld, Sølv og Jern (10, 15, 62, 68, 69, 106). Stundom træffes Denarerne sammen med Guld- eller Sølvsager alene, navnlig Ringe af forskjellig Form (29, 52, 70, 72, 76) og i enkelte gullandske Fund med Brakteater af Guld- eller Bronze (52, 68, 72, 106), hvilke Fund dog tilhøre en senere Periode [1]. Kun i fire Fund vides Denarer at være trufne sammen med Solidi (6, 51, 92, 122). Sølvmynten maa saaledes have været ude af Brug og omsmeltet, nedgjemt eller paa anden Maade forsvundet, da Tilførselen af Guldmynten er naaet frem til Skandinavien.

[1] Cfr. Månadsbladet 1890, Pag. 133. (H. Hildebrand).

Ogsaa Solidusfundene træffes jevnlig sammen med Guld- og Sølvsager, Smykker, Ringe og Barrer (120, 121, 123, 145, 146, 147, 156, 164, 165, 166, 169, 187, 246, 263, 266, 269, 283, 296, 326, 329, 344, 350). Blandt disse Skatte forekomme jevnlig de store Guldbrakteater (120, 123, 146, 156, 164, 344). Sølvet vides kun en enkelt Gang at være forekommet alene sammen med Solidi (295). Ogsaa Bronzesager ere sjelden trufne sammen med den romerske Guldmynt (145, 311, 342, 343, 345, 348).

Tilførselen af romersk Mynt medførte, at Skandinaviens Folk fik et rigtignok kun periodisk Kjendskab til Brugen af Mynt som Betalingsmiddel; den har sandsynligvis tillige faaet Betydning i Norden ved sin Indflydelse paa de skandinaviske Vægtforhold. En Overensstemmelse mellem den romerske og den daværende nordiske Vægt lader sig vel ikke paavise[1]; men muligvis er der bevaret Spor af en Paavirkning i enkelte nordiske Betegnelser af Vægtstørrelser, oprindelig opstaaede af latinske Ord og senere overførte til Benævnelser af Myntværdier. Det for de skandinaviske, germanske og angelsachsiske Folk fælles Udtryk »Penning«, »Pending« eller »Penny« stammer formentlig fra det latinske »pendere« og peger hen paa, at man derved har betegnet et Sølvstykke af en bestemt Vægt, muligvis en Denar. »Penningen« blev senere den almindelige Benævnelse for den nordiske Sølvmynt, om end dens Værdi ikke overalt blev den samme. Den for Skandinaverne særegne Vægt- og senere Myntbetegnelse »Øre«, »ora« udledes af det latinske »aurum« (eller »aurea«). Gjennem Oldtiden anvendtes som bekjendt Guldet til Betalingsmiddel under forskjellige Former, navnlig som Ringe

[1] Det romerske Pund antages at have veiet 327,45 Gram (Fr. Hultsch, Griech. u. röm. Metrologie. 1882. Pag. 161), hvorimod det skandinaviske (norske) regnes til c. 431 Gr. (Cfr. Christiania Vidensk. Selsk. Forhand. 1876, Nr. 1 Pag. 2. C. J. Schive).

og Stænger eller Barrer og i Solidusperioden tillige som Mynt. Den Antagelse synes herefter ikke at ligge fjernt, at man muligvis kan have benyttet Denarer og Solidi som Vægtenheder, som Dele af den almindelig brugte Vægt. Man har ialfald herigjennem kunnet have et bekvemt Middel til at kontrollere Rigtigheden af en Udveining i Sølv eller Guld. Det maa dog fremhæves, at man kun meget sjelden har truffet Vægte saavelsom Vægtlodder fra saa tidlig Tid her i Norden [1], saaledes at det ikke tør antages at have været almindeligt Brug at betjene sig heraf ved Kjøb og Salg.

---

[1] Engelhardt, Vimose F. Pl. 1. Nr. 24. 25. — O. Rygh, Norske Oldsager. Nr. 181 a—c.

BYGNINGSLEVNINGER AF TRÆ FRA DANMARKS TIDLIGE MIDDELALDER.

AF

HENRY PETERSEN.

Den eneste endnu samlede Rest af Træarchitektur fra Middelalderen, som vi have tilbage her i Landet, er Underdelen af en Bjælkevæg i Vordingborg Slots Gaasetaarn. Sammenligne vi denne Væg med de gamle norske Husbygninger, ville vi let finde Ligheder, særlig i Døren og dens Indfatning, f. Ex. med Gaarden Finne i Vossevangen[1]. Og naar det om denne Gaard siges, at den ikke kan være yngre end c. 1350, have vi derigjennem en Tidsbestemmelse, der passer med Gaasetaarnets Opførelse i Valdemar Atterdags Regeringstid. Dog maa man selvfølgelig være varsom med Tidsbestemmelser efter de ydre Ligheder ved Træbygninger, thi saa længe man stadigt arbejdede i et og samme Materiale, bevarede der sig let en bestemt Tradition i Materialets Tildannelse og i Bygningsmaaden; det var først i det 16de Aarhundrede, at de kongelige Forordninger mod Bulhuse[2] fremkaldte et absolut Brud i en saadan Tradition

---

[1] N. Nicolaysen: Kunst og Haandværk fra Norges Fortid. XLIII 10 LXVI 3.

[2] Allen: De 3 nord. Rigers Hist. IV, 62. Cancelliets Brevbøger udg. ved Bricka, Forordning under 28. Oct. 1554 for Nørrejylland.

for Danmarks Vedkommende. Gaasetaarnsvæggen viser da ogsaa for saa vidt en Afstand fra Gaarden paa Finne, som man i Taarnvæggen har gjengivet det oprindeligt constructive som noget decorativt. Det er nemlig ene ved kunstig Tildannelse, at de vandret liggende Tømmerstokke udvendigt have Træstammens Runding, og hver enkelt af dem er

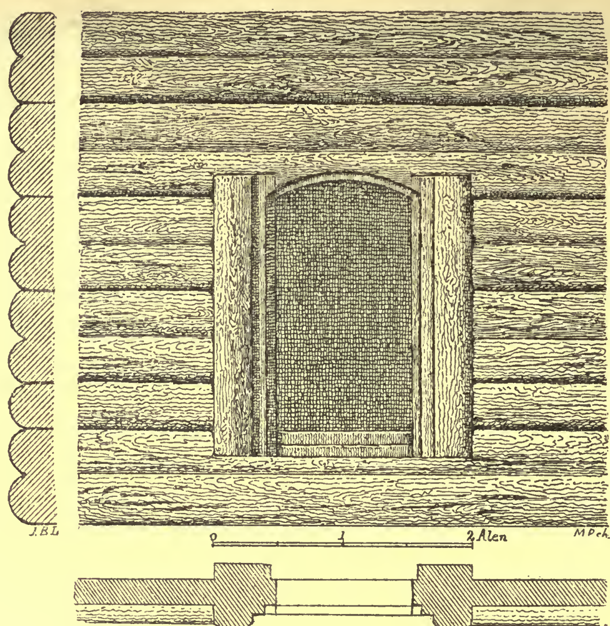

Fig. 1. Bjælkevæg i Gaasetaarnet.

endda tilhugget saaledes, at den ser ud som to paa hinanden hvilende Stammer. Indadtil vise alle Stokkene jevnt tilhugne Flader.

Constructionen af Husvæggene ved vandret paa hinanden hvilende Træer eller ved firsidet tildannede Tømmerstokke, der ere sammenfalsede med Stokkene i den tilstødende Væg, saa Enderne rage krydsvis ud over hinanden, er den, som vi den Dag idag kjende som den almindelige

alle Vegne, hvor Træhuse findes. Vi maa antage, at de fleste Oldtids-Træhuse have været byggede paa denne Maade her i Norden. Det er den samme Bygningsmaade (Blokhuset), vi paa Bayeuxtapetet finde angiven for Husene overalt, hvor man har villet fremstille eller antyde en By.

Men jevnsides med Blokhuset eller Laftbygningen, som Constructionen i Norge betegnes, finde vi Stavbygnings-Constructionen i de gamle norske Trækirker[1]. Væggene i Stavbygningen bestaa af lodret stillede Planker, egentlig flakte Stammer, der vende den naturlige Runding udad. De ere falsede i hinanden og bindes ved en vandret liggende Bjælke baade forneden og foroven. Væggen afsluttes af en firsidet eller rund Stolpe eller Søjle, der som Hjørnesøjle optager den tilstødende Væg.

Stavconstructionen vides i Norge at gaa tilbage til hedensk Tid. Den har været anvendt i Skaalebygninger, i Skibsnaust og i Lader; den fremtraadte tydelig i Gravkammeret i Gokstadskibet[2]. For Danmark kunne vi, hvad Oldtiden angaar, henvise til Gravkammeret i Jællingehøjen, for saa vidt som ogsaa dets Vægge vare dannede af lodretstaaende Planker. Disse vare imidlertid allerede ved den første Undersøgelse i 1820—21 meget forraadnede, og man synes ikke at have været istand til at iagttage, hvorledes de havde været samlede. Om Loftsbjælkerne bruges derimod Udtrykket, at Plankerne vare »sammenpløjede«, d. v. s. falsede i hinanden[3]. Saa meget snarere kunne vi antage, at ogsaa Vægplankerne have været forbundne paa denne Maade.

Man har længe forgjæves spejdet efter Oplysninger om Construction og Udseende af Danmarks Trækirker. Visse

---

[1] L. Dietrichson: De norske Stavkirker. Christiania 1892. Jevnf. Literaturfortegnelsen i Nordisk Tidsskrift 1893 S. 339 (Fr. Meldahl: Norges Stavkirker).

[2] Dietrichson, l. c. S. 165.

[3] Antikvariske Annaler IV, 93 flg.

Søjleformer og enkelte Basrelieffer i de ældste Stenkirker røbede vel Forbilleder i Træ, og Forekomsten af en udvendig Hjørnesøjle paa en af Fraadsten bygget Kirke syntes kun at kunne forklares som Gjengivelse af en Construction, der havde hørt hjemme i »Stavkirken«[1]. Selv om endnu 1175 en Kirke som Klosterkirken i Ebbelholt bygges af Træ, maa det kun have været undtagelsesvis og særligt for en Klosterkirke midlertidigt, at dette Materiale paa hin Tid benyttes. Størstedelen af Landets Trækirker maa nemlig antages at være bleven nedbrudt for at gjenopføres af Sten allerede inden 1200.

Prof. Kornerup har i Aarbøger for nord. Oldk. 1869 samlet alt, hvad der kjendtes af historiske Beretninger om Trækirker her i Landet. Endnu i det 17. Aarhundrede stod der Trækirker i Sønderjylland; den sidste nedreves ikke før 1709, men der er intet nærmere opbevaret om deres Ælde eller Udseende. Af flere Forfattere er det formodet, at den St. Albans Kirke i Odense, der nedbrødes 1542, var den Trækirke, i hvilken Kong Knud var bleven myrdet 1086. Denne Trækirke maa imidlertid antages nedbrudt, saasnart den tæt ved den opførte, af Kong Knud selv grundlagte Stenkirke, bygget »insigni lapideo tabulatu« (Ælnoth), var tagen i Brug. Den St. Albans Kirke, som Kong Christian III 1542 gav Odense Borgere med Forpligtelse til at nedbryde Choret, var bevisligt en Stenkirke — »hvis Sten, der brydes af samme Chor, skulle de lade antvorde vor Embedsmand« — og derved tænkes paa den Tid altid paa hugne Sten[2]. I Knytlinga Saga anføres der om hin Trækirke i

---

[1] J. B. Løffler: Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidlige Middelalder S. 3 og flg. — Sjællands Stiftslandsbykirker. Pl. 24—25. (St. Jørgensbjerg Kirke).

[2] Aktstykker til Oplysning om Danmarks indre Forhold i ældre Tid I, 62. Cfr. Berl. Tid. d. 26. Febr. 1886: St. Albani Kirken og St. Knuds Kirken i Odense af Henry Petersen — ogsaa i Særtryk.

Odense ved Beretningerne om Kongens Mord nogle Enkeltheder hvad dens Bygningsmaade og Udstyr angaar, men tvivlsomt er det, om Fortælleren har haft de virkelige Forhold for Øje.

Maatte vor Kundskab om Danmarks Trækirker saaledes endnu, da Kornerups og senere Løfflers Arbejder udkom, være for saa godt som intet at regne, har et Par tilfældige Fund siden bragt nogle synlige Vidnesbyrd for Dagen, som yde Bidrag til Besvarelse af Spørgsmaalet, og som vi derfor i det følgende nærmere skulle belyse [1].

Da Choret til den af Granitkvadre byggede Framlev Kirke, Vest for Aarhus, i Aaret 1890 var under Reparation, fandtes i Vinduet i den østre Endemur anbragt en ejendommelig Vinduesramme af Træ (Fig. 2). Ved et Besøg i Kirken for at undersøge dennes Kalkmalerier blev Prof. Magnus Petersen opmærksom paa den, og han saa Rester af en ganske lignende, der sagdes udtagen af den nordre Chormur, henkastede paa en Materialbunke. Disse Stykker ere ikke bevarede; den fuldstændige Ramme skænkedes derimod paa Museets Anmodning til dette af Kirkeejeren, Oberst Neergaard i Aarhus. (Invent. Protok. D. 2564).

Det er ikke sjældent, at man i romanske Kirker kan finde den Træramme siddende, der har omsluttet Ruden. Det er altid en smal, tynd Listeramme af nogle faa Tommers Bredde. Men Vinduesrammen fra Framlev Kirke er af en hel anden Art, 3½" br. og 3" tyk. Selve Aabningen til Vinduet er 13" vid, 32" høj, meget højere end det behøvedes for Bygningen, idet den nederste Fjerdedel af Rammen har været skjult i Muren; en Kalkstribe paa Rammen angav efter Udtagelsen tydeligt, hvor dybt den havde siddet under Stenbrystningen. Det var altsaa klart, at den oprinde-

---

[1] Fundene forevistes af Forf. i Oldskriftselskabets Januarmøde 1893. Foredragets Hovedindhold svarede til nærværende Afhandlings.

ligt havde hørt til en helt anden Bygning, ældre end den nu staaende Kirke, der maa antages opført senest omkring 1200. Falsen til selve Ruden er 1" br.; lige til dens nederste

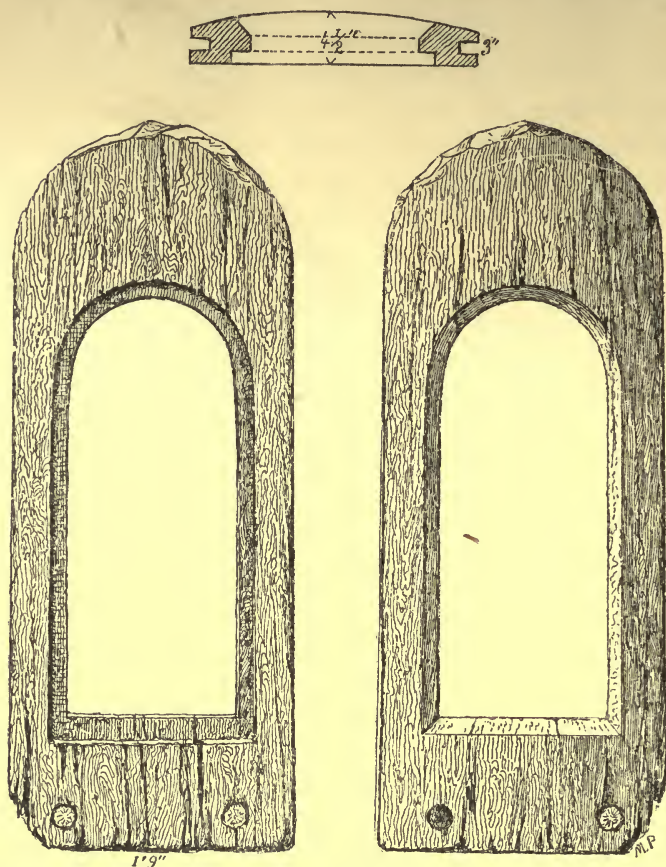

Fig. 2. Egeplanke med Vindue, Framlev Kirke. I Nationalmuseet, Inventarienr. D. 2564.

Rand ses Levninger af firsidede Jernsøm, der have fastholdt selve Ruden, og svare til dem, der ses i de tynde Listerammer med Rester af blyindfattede Glasruder fra romanske Stenkirker (Merløse Kirke).

Men det er i det hele mindre correct at betegne Træstykket fra Framlev Kirke som Ramme til et Vindue; thi som Afbildningen viser, er det en foroven afhuggen, oprindeligt længere Egeplanke, hvori Vinduesaabningen har været udhugget med smal, skraa Smig udad og Fals til Ruden indad. Forneden er Planken lige afskaaren, og der ses her $1^1/_2$" fra den nu stærkt medtagne Underkant to $^1/_4$" vide Bolthuller med isiddende Træbolte. Planken ses fremdeles tildannet med en svag Runding paa den Side, der har vendt udad; den har $1^1/_2$" dybe False i hver Sidekant i hele sin nuværende Længde, der vise, hvorledes den som Bygningstømmer har været bunden ind i en Væg af lodret stillede Planker. Den har altsaa hørt til en Væg bygget efter Stavconstructionens Principer.

Efter Vinduesaabningens Form ligger det nærmest at antage, at Planken har hørt til en Kirkebygning; dens Anvendelse i Framlev Kirke kunde tænkes grundet paa, at den var tagen netop fra den nedbrudte Træbygning, hvis Plads Stenbygningen kom til at indtage. Men i saa Fald er det at mærke, at ingen norsk Stavkirke fra den ældre Middelalder har rundbuede Vinduer af romansk Form i Sidevæggene. Vinduerne i disse ere smaa, runde Glugger i eller ved Taget.

Idet vi foreløbig kun fremhæve denne Ejendommelighed, skulle vi gaa over til at betragte det andet, paa den vedføjede Tavle og som Fig. 4 fra forskjellige Sider afbildede Træstykke, en afhuggen Ende af en Bygningsplanke af Eg, funden i 1887 i Pakfylden i Chormuren i Hørning Kirke ved Randers og erhvervet for Museet (Invent. Nr. D. 2309) ved Imødekommen fra Directionen for den Hørningske Stiftelse som Kirkeejer, efter at det særlige Kirkesyn (Etatsrd. Heinr. Hansen, Bygningsinsp. J. Vilhelm Petersen og Forf.), ved et Besøg i Kirken i Anledning af dennes Restauration, havde henledet Opmærksomheden derpaa. Stykket er 35" l., det har en Bredde af 22", en Tykkelse af $4^1/_2$"; paa den

ene Side er det prydet med Relieffremstillinger under en stærkt fremtrædende Rundstav og malet, paa den anden Side ses kun en malet Decoration.

Den 4" dybe, 2½" brede Fals langs igjennem hele Underkanten viser ligesom Bolthullerne klart, at Planken har været anbragt i en Trævæg, og der kan da ikke være Tvivl om, at den har indtaget en vandret Stilling, været Dækbjælke for Væggen — svaret til Stavlægjen i Stavbygninger, — idet den i Underkantens Fure har optaget Tapperne fra Vægstolperne. Da Plankens Ende er tildannet som en Tap med tre Bolthuller og saaledes ses at have været bunden ind i et andet Stykke Bygningstømmer, tør vi formode, at dette andet Stykke Tømmer har været Stavbygningens Hjørnesøjle. Rundstaven paa Forsiden, hvori er anbragt en ¾" dyb, ½" bred Fals som til Optagelse af et tyndt Brædt, er borthuggen i sin halve Tykkelse, idet Bjælkens Overkant, som det synes i senere Tid, er gjort smallere og viser andre Indskæringer, hvad vi senere skulle forklare.

Hvad Plankens Udsmykning angaar, vil først og fremmest den i Relief udskaarne Ormeslyngning fæste Opmærksomheden. Vi kjende denne Orm med det ejendommelige typiske Hoved, med de bagtil afrundede Øjne og Snudesnippen fra den irsk-nordiske Ornamentik paa den yngre Jernalders og ældste Middelalders Oldsager [1], vi kjende den med den samme Tegning af Hovedet, den samme krogdannede Ende paa Halen og bugtende sig i de samme 8-Talformede Slyngninger fra en talrig Gruppe svenske Runestene navnlig fra Upland, af Montelius henførte til 9de Aarhundrede [2]. Ofte ses Ormene parvis sammenstillede eller slyngede

---

[1] Sophus Müller, Dyreornamentiken i Norden. Aarb. f. n. O. 1880, 31.

[2] O. Montelius, Svensk kunst under hednatiden. (Fornminnesföreningens Tidskrift I).

om hinanden. Ogsaa paa Hørningplanken have flere Orme bugtet sig to og to om hinanden i Plankens hele Længde. Det er Hovedet af en, men Halen af en anden, vi se paa det bevarede Stykke. Har den ene Orm vendt Hovedet opad, har den følgende vendt Hovedet nedad, ganske som vi se det f. Eks. paa Bægeret fra Jællingehøjen og Mankestolebeslagene fra Mammen.

Plankestykket fra Hørning viser ved sine Udskæringer hen paa en tidligere Tid, end de norske Stavkirker; den af disse, der efter sin Ornamentik at dømme er den ældste, henføres til c. 1100. Da Plankestykket repræsenterer en fast dansk Fortidslevning, har det en særlig Interesse derved, at det godtgjør, at hin specielle Nuance af nordisk-irsk Stil maa have været lige saa hjemlig i Danmark som i Sverige (og Norge); hidtil er det nemlig kun Løsøre-Gjenstande der have vist os Exempler paa denne Stilnuance, og de hidrøre væsentligst fra Sverige og Norge. Hvad Ornamentstilen paa Hørningplanken lærer os, nemlig at den vedkommende Bygning maa have tilhørt en meget tidlig Tid af Middelalderen, præciseres yderligere ved de anvendte Farver: den gule Orm med det røde Øje, Øre og Snudeparti paa den sorte Bund og Rundstavens vexlende sort- og rødmalede Baand. Det er de samme Farver, vi finde anvendte paa det udskaarne Træværk fra Jællinge-Højen og paa mange af de i Forbindelse med Gokstadskibet fundne Gjenstande af Træ.

Naar vi foran have bestemt Hørningplankens Plads i en Stavbygning som »Stavlægje« — og vi forestille os jo, at denne Stavbygning snarest har været en Stavkirke, den oprindelige Kirkebygning i Hørning — maa det mærkes, at Stavlægjen paa de norske Trækirker aldrig er udskaaren eller paa anden Maade ornamenteret. For at finde en oplysende Parallel maa vi se hen til Sverige og mærkeligt nok til de svenske Stenkirker. Vi ville nemlig her møde det ejendommelige Tilfælde, at der er og har været Kirker i

Smaaland (Dref, Vrigstad) og i Vestergötland (Vårvik paa Dal), som helt ere opførte af Sten, men hvis væsentlige udvendige Prydelse er en udskaaren Gesimsplanke af Træ, der f. Ex. paa Vrigstads og Drefs Kirker løb saavel langs Chor som Skib [1]. Plankernes Bredde svarer til Hørningplankens, og dens Udskæringer komme dennes meget nær (Fig. 3): vi gjenfinde saavel Rundstaven med det snoede Baand som Feltet med de i Relief udskaarne Ormeslyngninger, der blot vise et noget yngre Trin af Ornamentikens Udvikling [2]. Forekomsten af en saadan Trægesims yder i det hele en vigtig Oplysning. Kan den endnu paavises for 3—4 Kirker i Sverige, har den i sin Tid smykket et mange

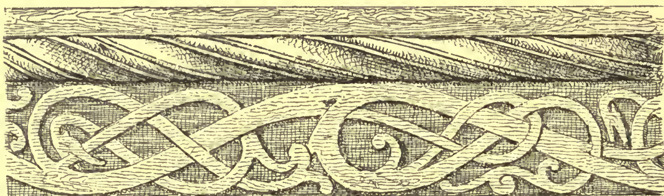

Fig. 3. Træplanke fra Vrigstad Kirke, Sverige.

Gange saa stort Antal, og det er ikke usandsynligt, at Trægesimser ogsaa have fundet Anvendelse i Danmark i mange Kirkebygninger fra romansk Tid, hvor i det hele en Gesimsafslutning saa tidt savnes. De kunne være udtagne af Stenmurene ved senere Reparationer, ved Murenes Forhøjelse, naar Hvælvinger bleve indbyggede, ved Tagets Omlægning o. s. v.

Den udskaarne Trægesims i Stenkirkerne i Sverige (og i Danmark) har været det sidste Minde om tilvante, hjemlige Bygningsdecorationer, som det ny Materiale fortrængte, det

[1] Vrigstads Kirke, se Tavle 4 i Svenska Konstminnen.
[2] Montelius: Svensk kunst under hednatiden s. 65. Figuren er vendt fejlt.

sidste Minde om Trækirken fæstet til et af dennes mest udsmykkede Led, et af de vigtigste i Bygningsconstructionen ved Siden af Hjørnestolpen, som Stenbygningen ikke havde Brug for, og af Portalen, overfor hvis rige Udsmykning med billedlig Ornamentik den romanske Stenbygningskunst paa sin Vis optog Traditionen fra Træbygningen. Det er ikke usandsynligt, at vi endog i de i Sten udformede Gesimsdecorationer, som f. Ex. de smukke Søjlebuer paa Kridtstenskirkerne i Djursland, hvortil svarer den i Teglsten gjengivne Søjlegesims paa Klosterkirkerne i Sorø og i Ringsted og paa den danske Klosterkirke i Bergen paa Rügen, se Prydelser, der repetere Trækirkens constructive Decorationer, Decorationer, der kunne opfattes som det sidste Minde om aabne Søjlegalerier.

Som det af Hørningplankens hele Tildannelse klart fremgaar, kan denne ikke have været anbragt som Gesimsplanke paa en Stenbygning. Af dens Plads som øverste Planke i en Bjælkevæg forklares den noget medtagne Tilstand, Overkanten viser. Indhakkene kunne paa en eller anden Maade være skete for Tagværkets Skyld, og den skraa opadvisende Fals i Rundstaven hentyde paa, at der heri kan have været anbragt en til Tagskægget støttet Vindskede.

At Træplanken har vendt en fri Inderside mod Kirkerummet, fremgaar af den malede Decoration, denne Side bærer (Fig. 4): en Bladranke malet med brede, sorte Conturer, begrændset af smalle, hvide Baand med dobbelte, med røde Linier tegnede Rundbuer.

Ved det første Øjekast faar man Indtryk af, at denne Maling med de gjennem hele Middelalderen anvendte »Rankeornamenter« er af langt yngre Datum end Udskæringerne, som absolut maa være samtidige med Rejsningen af Trækirken. Vi kjende da ogsaa fra Stenkirkerne ikke faa Exempler paa, at den ældste, malede Decoration i Kirkernes Indre er anbragt lang Tid efter, at Bygningen stod fuldført. Imidlertid er der en Omhu i Malingen, som man ikke kan

undlade at lægge Mærke til; særlig kan f. Ex. henvises til de smaa fine Rundbuer, som man ikke har ladet afbryde af Bolthullerne, men omhyggeligt trukket uden om disse, saa

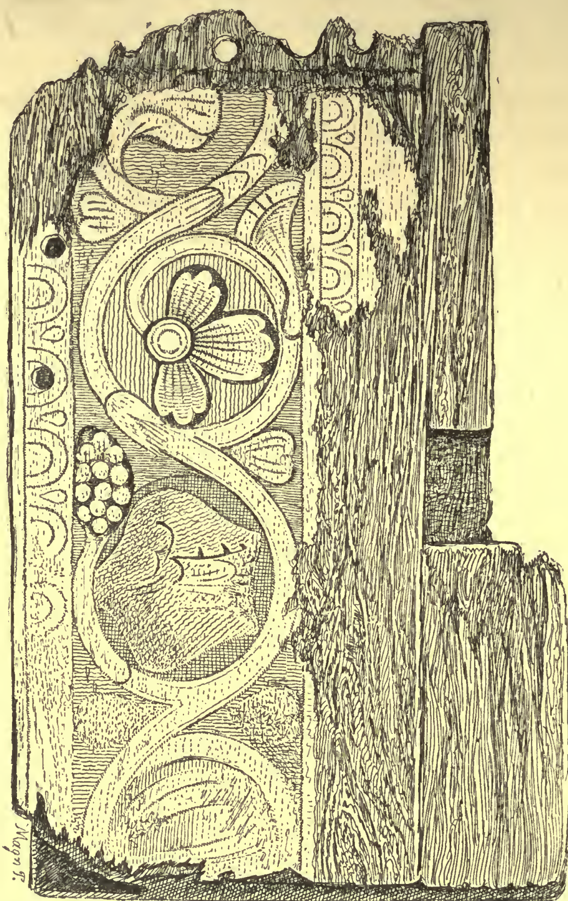

Fig. 4. Malede Ornamenter paa Indersiden af Egeplanken fra Hørning Kirke (Ydersiden cfr. vedf. Farvetrykstavle).

at de ligesom indramme dem, — blev end derved den enkelte Bue lidt videre end de andre i Rækken, — og man tænker derfor paa, om Forskjellen i Tid mellem de to Siders Decorationer ikke paa Grund af den forskjellige Stil skulde

synes større, end den i Virkeligheden er. Fine, med smaa, røde Rundbuer udfyldte, ornamentale Bræmmer finde vi paa nogle af de ældste Kalkmalerier her i Landet, i Jællinge Kirke. Ifølge Prof. Magnus Petersen er Malingen paa Træplanken udført uden Kridtgrund directe paa Træet, ganske som paa de malede Træarbejder, der kjendes fra Hedenolds sidste Dage, og han har yderligere udtalt: Farven smitter ikke af, naar undtages en mørkebrun Okkerfarve; Farvemassen danner en fast Skal, d. v. s. er Oliefarve, ligesom Farven paa Træstykkerne fra Jellinge-Højen. Men paa den anden Side er Vindrueklasen hidtil ikke funden i de romanske Rankeslyngninger, vi i saa stort Tal kjende fra vore Monumenter; det er først ned i Gothiken, at Vinrankestængelen med Klaser forekommer. Det maa imidlertid bemærkes, at der ikke er Sandsynlighed for, at Malingen kan være yngre end ved c. 1200, da den af Granitkvadre i romansk Stil opførte Kirke i Hørning byggedes, idet der er al rimelig Grund til at antage, at Plankestykket strax ved Stenkirkens Opførelse kastedes ned i Murens Pakfyld. Og forsøge vi med dette Udgangspunkt at følge den kirkelige Ornamentik tilbage til et ældre Trin end det, paa hvilken den fremtræder i de danske Kirkebygninger, desto hyppigere møde vi da der Vindrueranken med sine Klaser — Symbolet paa Christus —, og træffe den med fligede Blade tegnede paa samme Maade som paa Hørningplanken[1]. Heller ikke denne Bladform kjendes fra vor romanske Kunst. Decorationen paa Hørningplankens Yderside og Inderside tør saaledes betragtes som nær samtidig og belærende for os i en og samme Retning; den tilhører nemlig et Trin af den kirkelige Kunsts Fremtræden herhjemme i en førromansk Periode,

[1] Cfr. navnlig et Mosaikgulv fra et Privatoratorium fra Ancona. Holzinger: Die altchristliche Architektur in system. Darstellung. Stuttgart 1889. S. 182.

hvorom ellers ingen synlige Vidnesbyrd foreligger. Hørningplanken stammer fra en Tid, i hvilken den hjemlige, hedenske Ornamentik brødes med den Smag og Stil, som fulgte med Christendommen fra den klassiske Jordbund, hvor den først slog Rod i Evropa, og som havde fundet en ny Anvendelse og Udvikling i de carolingiske Herskeres Lande. Vi kunne derefter ikke sætte Trækirkens Rejsning i Hørning til en senere Tid end Aar 1000; der er Sandsynlighed for, at vi endog maa tilbage imod det foregaaende Aarhundredes Midte, Harald Blaatands Dage.

Det kan være tilfældigt, at der ikke længere spores Farver paa de udskaarne Partier af de norske Stavkirker; de mange Gange gjentagne Tjæringer af Træværket kunne have udslettet ethvert Spor; vi se jo endnu Farver (røde, sorte, hvide) anvendte paa decorative Led af Privatbygninger af langt ringere Ælde. Men »Stavlægjens« Udsmykning i danske Trækirker — og at de svenske Trækirker have svaret til de danske, fremgaar utvivlsomt af Gesimsplankerne fra Stenkirkerne — kunde ikke destomindre antages at tyde hen paa, at den norske Stavkirke ikke i alle Henseender er at betragte som Norm for vor Forestilling om Stavkirkernes Udseende i de andre nordiske Lande, og vi skulle i denne Sammenhæng henvise til den foran berørte Forskjel, som Forekomsten af større, rundbuede Vinduer i Framlevs fordums Trækirke frembød i Sammenligning med Gluggerne i de norske Trækirker. Men det var i det hele ikke utænkeligt, at den fremmede Indflydelse sønder fra har gjort sig stærkt gjældende i Danmark, strax da den christne Kirke her rejste sine første Bygninger, og at de hjemlige Traditioner her (og i Sverige) paa en anden Maade have brudt igjennem eller skaffet sig Livskraft ved Siden af den fremmede Kunst- og Bygningsstil end i Norge. Ogsaa den Omstændighed kunde have medvirket til Forskjelligheder i den ældste, kirkelige Architektur i de nordiske Lande, at Norge ikke modtog sine

kirkelige Impulser ad samme Vej som oprindeligt Danmark og Sverige, men væsentligst vestenfra, fra de britiske Øer.

Hvad der spiller en Hovedrolle i den norske Stavkirkes Construction er Søjlerne, som bære Taget og danne det treskibede Rum. Det er sandsynligt, at adskillige af de danske (og svenske) Trækirker have været byggede paa samme Maade, men det er dog i Forbindelse med, hvad oven er sagt, værd at mærke, hvad Prof. Dietrichson efterviser, at den enskibede Stavkirke spiller en mere og mere fremtrædende Rolle i Norge, jo længere man kommer imod Syd og Sydøst.

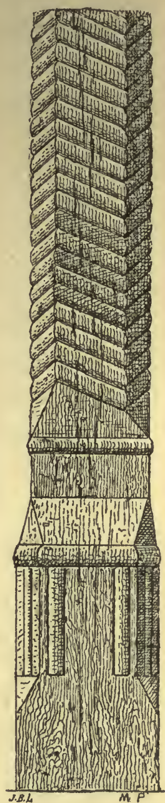

Fig. 5. Træsøjle fra Rambin Kirke paa Rügen. Skizze af J. B. Løffler.

En Søjle, som den i Sten huggede Hjørnesøjle fra Torslev Kirke i Ø. Hanherred[1] med et skægget Mandshoved som Capitæl, minder meget om Træsøjlerne i forskjellige norske Trækirker. I Rambin Kirke paa Rügen staa to ottesidede Træsøjler af Eg, hvis indbyrdes forskjellige Udskæringer (Fig. 5), den ene Zigzaklinier, den anden skraa Rundstave, ganske minde om tidlig romanske Søjleskafter af Sten, som vi f. Ex. finde dem i Lunde og Dalby Kirker, og som ydermere ved deres skiftende røde og sorte Maling ved første Øjekast kunde antages at være Levninger af en af de Trækirker, som i Absalons Dage byggedes paa Rügen; de ere c. 21 Fod høje, Overdelen af dem er utildannet. Men disse Søjler ere netop Exempel paa, i hvilken Grad Traditionen overfor Materialets Behandling har vist sig stærk. Søjlerne tjene som Støtter for en Tagrytter fra et af de seneste Aarhundreder.

---

[1] J. B. Løffler, Danmarks Kirkebygninger fra den tidlige Middelalder S. 21, Fig. 15.

Fig. 6. Træsøjle fra Velling Kirke. Nationalmuseets Inventarienr. D. 2718

Uden Tilknytning i Form eller Udskæring med Søjler fra norske Trækirker eller fra danske Stenkirker fra den tidlige Middelalder ere to firsidede Træsøjler af hosstaaende Form, indbyrdes meget overensstemmende, som hidrøre fra Velling Kirke ved Ringkjøbing, hvor de, da de først bemærkedes, stode som Stivere for Altertavlen (Fig. 6). De ere skænkede til Museet af Kirkeejeren Hr. Duusgaard i Ringkjøbing.

De ere 9 Fod høje; at de have dannet Led i en Bygningsconstruction af Træ, fremgaar saavel af Falsen i den øvre Ende som af de dybe, aflange Huller, der ere indstemmede i Søjlernes Sider, og som desuden vise, at de to Søjler have corresponderet med hinanden som Led i en Art Rammeværk, Gelender eller saa. Særlig paafaldende er den ejendommelige Maade, paa hvilken Søjlerne ere profilerede; hvert andet Led stemmer overens, men de sammenstødende Led forbindes flere i Række ved smaa, fremspringende Knopper eller ved lodrette, flade Baand. Der findes vel f. Ex. i gamle, engelske Manuskripter Gjengivelser af Søjler, hvis skarpe med rette Linier og Vinkler tegnede Profiler kunne minde om Vellingsøjlernes Udskæringer, men det er klart, at disse Tegninger kun paa en ubehjælpsom Maade gjengiver den »drejede« Træsøjle eller i hvert Fald Søjler, der havde saadanne til Forbilleder[1]. Men paa en Maade, der i en vis Grad svarer hertil,

[1] Tre Archæological Journal I 29.

kunne Søjlerne fra Velling Kirke have faaet deres Profilering; idet man med Øxe har tildannet de firsidede Stolper med den cylindriske Søjles (den drejede Træsøjles) skiftende Led og Profiler for Øje.

Dog uoplyst ved denne Forklaring af Søjleformens Fremtræden som »Type« blive de smaa, ovenfor omtalte Biled. Spørgsmaalet maa henstaa som aabent, ikke mindre end Spørgsmaalet om Søjlernes Tid og Anvendelse. Hvad Tiden angaar, har det fundet en foreløbig Besvarelse ved Søjlernes Opstilling i Nationalmuseet blandt Minderne fra vor tidligste Middelalder.

Men hvorom alting er, Fundene inde i Framlev og Hørning Kirkes Mure have vist, at vi ad en før uanet Vej kunne haabe at fremdrage Oplysninger om et vigtigt Led i vor Kulturhistorie: de danske Trækirker. Indenfor et nyt Omraade søger Archæologerne derfor velvillige Hjælpere ude i Landet, og anbefale Opmærksomhed hvor »fyldte« Kirkemure nedbrydes eller omsættes.

KIRKERNE I LILLEHEDINGE OG KARISE.

VED

J. B. LØFFLER.

Det er et forholdsvis saa ringe Antal af vore Landsbykirker, der vides at have eller have haft et fra det almindelige afvigende Anlæg i Skib og Kor eller blot i én af disse Bygningsdele, at enhver Forøgelse paa dette Omraade tør antages at blive mødt med nogen Interesse.

Lillehedinge Kirke i Stevns Herred, en med Limstenskvadre til Hovedmateriale opført Bygning, der senest kan være rejst i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, tyder allerede ved en flygtig Betragtning af det ualmindelig høje Skib hen paa ejendommelige Forhold, og ved en nærmere Undersøgelse bliver det klart, at nævnte Bygningsafsnit fra først af maa have indeholdt enten to Stokværk, eller — hvad der maaske er nok saa sandsynligt — et langs alle Sider løbende Galeri. Omtrent midtvejs for neden paa Skibet har der saavel mod Nord som mod Syd været et lille Vindue[1], og noget højere oppe paa Murene findes tydelige Spor af en ganske lignende Ordning, dog saaledes, at

---

[1] Det fortjener her at bemærkes, at største Delen af Kirkerne i Stevns Herred kun har haft ét Vindue paa hver af Skibets Længdesider, medens Antallet i Almindelighed var tre. Grunden til dette Forhold maa formentlig ene søges i Sikkerhedshensyn.

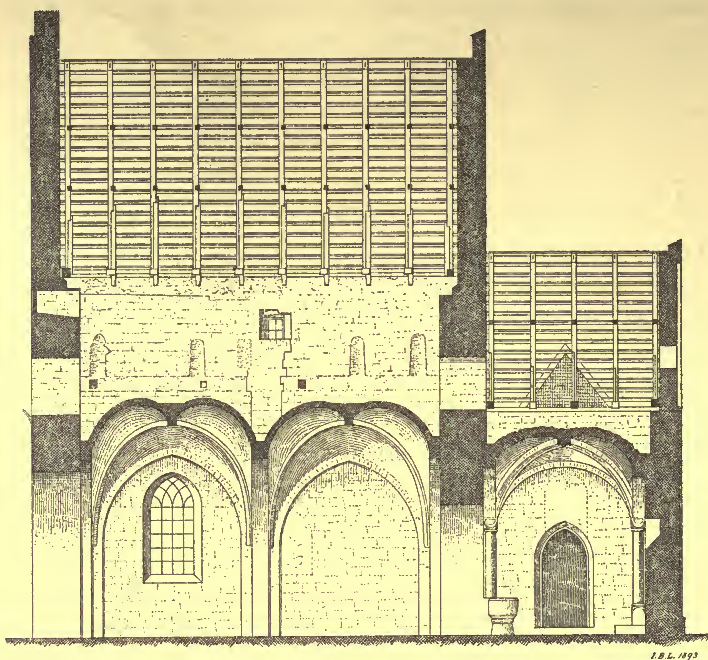
Vinduerne her ikke have siddet lige over dem for neden, men lidt mere vestlig. I Koret, hvis Ydervægge vare udstyrede med svagt tilbagetrædende Blindingsfelter, fandtes, saaledes som det jo i Almindelighed er Tilfældet, ét Vindue paa hver Side. Rundbuen dannede Afslutning paa Vinduerne i dette Bygningsafsnit, medens det paa Grund af senere foretagne Omdannelser næppe med fuld Sikkerhed lader sig afgjøre, hvorledes de have været formede i Skibet. Nærmest ligger det at antage, at den runde Bue er bleven benyttet i det mindste i dets nedre Afdeling; men usandsynligt er det dog ikke, at de saa vel her som for oven have haft en horizontal Begrænsning. Skibet havde efter vanlig Vis to Indgange, én i Nord og én i Syd, men den søndre er i Tidernes Løb bleven udvidet og den nordre tilintetgjort for hele det øvre Partis Vedkommende. Koret hviler paa en Sokkel med Skraakant.

Træde vi ind i Kirken, da ses det strax, at de to spidsbuede Krydshvælvinger, som nu dække Skibet, intet have med det oprindelige Anlæg at gjøre, men skyldes en i den yngre Middelalder foretagen Forandring (se Fig.). Anderledes forholder det sig i det smukke lille Kor, hvis Sider skraane saa stærkt sammen mod Øst, at man — særlig med Henblik paa, hvor stor Omhu der forøvrigt er anvendt paa det — næsten fristes til at tro, at det er gjort med Overlæg. Ogsaa her dannes Loftet af en Krydshvælving, men denne er øjensynlig bygget i én Støbning med Sidemurene og ligesom disse af Limsten[1]. Kapperne have ringe Stigning, Skjoldbuerne ere halvrunde, og de brede, kraftig fremtrædende Ribber, fra hvis Midte en Rundstav skyder sig frem, løbe i Hjørnerne ned paa Trekvartsøjler med tærningformede Hoved- og Fodstykker, som ere prydede med Rundstave,

[1] Over Koret i Thureby Kirke (Faxe Herred) træffes ligeledes en oprindelig, fra den romanske Periode hidrørende Krydshvælving af Limsten.

tildels udstyrede med Tovsnoning. Midt i hver Hvælvingskappe findes en smal, skarpkantet Søm[1].

Adgangen til Skibets øvre Stokværk sker nu fra Trappen, som fører op i Kirkens Taarn, en i det væsentlige af Limsten rejst Tilbygning, der maa henføres til den senere

Længdesnit gjennem Lillehedinge Kirkes Skib og Kor.

gotiske Tid og være lidt yngre end Skibets Hvælvinger. Taarnets østre Mur hviler paa Skibets vestre Taggavl. Denne er for Ydersidens Vedkommende muret med store, røde Tegl, som dog i det nederste Parti ere afstribede med Limsten, medens hele dens Inderside udelukkende viser

[1] I Nationalmuseets Arkiv findes en Plantegning samt Enkeltheder af Bygningen.

Limstenskvadre af betydelig større Dimensioner end dem, der findes i Sidemurene. I Skibets østre Taggavl træffe vi en lignende Ordning, kun med den Forskjel, at Limstenen her er benyttet til den Del af Ydermuren, som dækkes af Korets Tag, og Resten lagvis opført med Limsten og Tegl. Materialforholdene i disse Gavlpartier lede uvilkaarligt Tanken hen paa, at de i sin Tid ere blevne ommurede, saaledes som det faktisk er sket med Korets Taggavl, hvis store, røde Tegl, Kamtakker og Blindingsdekoration klart nok røbe den sildige Middelalder; men da vi jo andet Steds her hjemme kunne anføre Exempler paa, at man i den romanske Periode har anvendt forskjellige Byggemidler til en Murs Ydre og Indre — ikke sjældent netop Tegl og Limsten — og da en Ommuring ikke ad anden Vej lader sig konstatere, saa maa vi nærmest antage, at der ved de nævnte Partier ikke er foretaget nogen Forandring. — Fra Taarnet fører en lav, raat gjennembrudt Aabning ind over Skibets Hvælvinger, som vise sig at være af Munketegl med Undtagelse af Krydsribberne, til hvilke man har brugt Limsten. Paa begge Sidemurene lade Resterne af de tilmurede Vinduer sig tydeligt følge, og desuden lægge vi Mærke til nogle ejendommelige Spor i Murværket, som nærmest lede Tanken hen paa, at der langs begge Længdesider har strakt sin en Art Frise, til hvilken der navnlig paa den nordre Væg synes at have sluttet sig udskaarne Figurer. Formodningen om Tilstedeværelsen af saadanne er begrundet i fire, raat indskaarne, nicheformede Fordybninger, der alle spidse noget til opefter, og af hvilke den vestre er formet saaledes, at man faar Indtrykket af, at Figuren her har bøjet den venstre Arm ud til Siden (Maria med Barnet?)[1]. — Da Hvælvingerne vare indbyggede i Skibet, udmurede man formentlig ikke blot de nedre men tillige de øvre Vinduer og gjennembrød

---

[1] Disse Fordybninger kunne formentlig i intet Tilfælde sættes i Forbindelse med Udtagning af Bjælker.

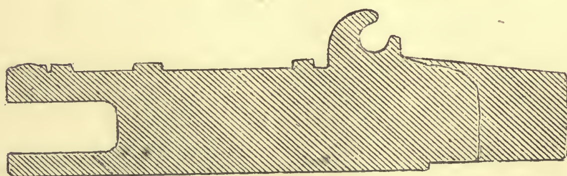
derefter i den vestre Gavl en Aabning med stærk Skraaning indad for at skaffe Lys til Tagrummet. Ved Opførelsen af Taarnet mistede man imidlertid atter dette Lys, og nu blev der for oven i hver af Sidemurene anbragt et lille, firkantet Vindue. Til Forbindelse mellem Skibets og Korets Loft havde man, vistnok paa samme Tid som Hvælvingerne spændtes over førstnævnte Bygningsdel, dannet en omhyggelig muret, fladbuet Gjennemgang. — Foruden Taarnet har Kirken i Tidernes Løb modtaget to andre Tilbygninger, nemlig et Sakristi ved Korets Nordside og et Vaabenhus ved Skibets Sydside, af hvilke i det mindste hint gaar tilbage til den yngre Middelalder. — De foretagne Omdannelser i Forbindelse med de mange Kalklag, under hvilke Kirkens Murværk er skjult saavel i det Ydre som i det Indre, umuliggjøre for Øjeblikket en mere i det enkelte gaaende Undersøgelse, der sikkert paa adskillige og meget væsentlige Punkter vil kunne bidrage til en fyldigere Forstaaelse af den interessante, lille Bygning.

Et Par Mil nordvest for Lillehedinge ligger i Faxe Herred *Karise* Kirke, der, om end ikke fuldt saa ejendommelig i Anlæget som den nys beskrevne, dog indtager en betydningsfuld Plads blandt vore arkitektoniske Mindesmærker fra den ældre Middelalder. Den ret anselige Bygning, der ikke kan være rejst tidligere end i det 13de Aarhundredes første Aartier, er opført af store, røde Tegl og har oprindelig bestaaet af Skib, Kor og Taarn dækkede med Krydshvælvinger. Til Afslutning for Vinduer og Døre samt i en paa Korgavlen forekommende Blindingsdekoration har Rundbuen funden Anvendelse, medens Spidsbuen træder os imøde i Hvælvingerne. En ganske særlig Interesse frembyder Korpartiet, idet dette Bygningsafsnit indeholder to Stokværk, hvorved det er blevet godt tre Alen højere end Skibet og har faaet et taarnlignende Udseende. Over det nedre Stokværk, det

egentlige Kor, er, som alt bemærket, spændt en Krydshvælving, der for oven danner en lige Gulvflade, medens der hen over det øvre, tre Alen høje Parti, i hvilket Lysaabninger ganske fattes, kun strækker sig Tagværkets Bjælkelag. Af de to andre Bygningsafsnit stiller navnlig Taarnet Krav til vor Opmærksomhed: Trappen fra første til andet Stokværk er anlagt indeni den vestre Mur og danner et enkelt Løb, dækket af en Tøndehvælving, der er sammensat af mange, smaa Bueslag. Adgangen til den skete oprindelig indvendigt fra den søndre Mur, i hvis vestligste Del en lille, forlængst blindet Dør lader sig følge i Omrids. I Taarnets andet Stokværk ses midt paa den østre Væg en rundbuet, af en fladbuet Blinding omgiven Dør, der nu er tilmuret og erstattet med en raat gjennembrudt Aabning paa samme Side men omtrent ved det nordre Hjørne. Til Korets øvre Stokværk fandtes ingen anden Vej end ad Taarntrappen, gjennem den nys nævnte Dør og hen langs Skibets Hvælvinger, og selve Indgangen til det — en lille, rundbuet Dør — var anbragt længst mod Nord i Skibets østre Gavl. I Skibet fremgaar Hvælvingernes Samtidighed med Sidemurene ikke blot af Vinduernes Plads i Skjoldbuerne, men tillige af, at der i det Ydre ud for Gjordbuerne fra første Færd har været Støttepiller. — Af Enkeltheder fra Bygningens Ydre ville vi særlig nævne en i Korets østre Gavl anbragt, med Mønstermurværk udfyldt Blinding, der afsluttes med smaa, opadstigende Rundbuer, samt under den en Gruppe paa tre rundbuede Vinduer, og fra det Indre de bl. a. fra Roskilde Domkirkes Korparti velkjendte femsidede Krydsribber, der løbe ned paa smaa Søjlestave med trapezskjoldede Kapitæler.

Des værre har denne Bygning om end i ringere Grad end den nys beskrevne ikke undgaaet Omdannelser og Tilføjelser. Blandt de betydeligste anføre vi, at Taarnets øvre Parti er ombygget, at man i den yngre Middelalder ved Skibets Nordside har opført et Vaabenhus, at Familien

Afskaaren Plankeende, funden i Hørning Kirkes Mur.

 Thieles Bogtrykkeri. Kjøbenhavn.

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1895.

II. RÆKKE.

10. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL

THIELES BOGTRYKKERI.

INDHOLD AF AARGANGEN

1895.

I Texten er indtrykt følgende Afbildninger:

S. 14, 18—21, 23: Middelalderlige Bygningsconstructioner, og

S. 26—31, 35, 37: Beleirings- og Angrebsmidler i Middelalderen, tegnede efter forskjellige Værker og chemityperede af Prof. Magnus Petersen.

S. 104—5: Valdemar II's Hovedsegl og yngre Kontrasegl, og

S. 112—3: Valdemar den Unges Hovedsegl og Kontrasegl, tegnede af E. Rondahl og zinkographerede af F. Hendriksen.

S. 141: Kort til Oplysning om Snubbe-Korsets Plads ved den gamle Landevei mellem Kjøbenhavn og Roskilde.

S. 166: Margrethe Snubbes Gravsten, af J. B. Løfflers »Danske Gravstene fra Middelalderen«.

S. 206, 209: Plan og Snit til Oplysning om Udgravninger i Lunds Domkirkes Grund.

S. 230—48: Planer, Snit og Enkeltheder af danske og fremmede, romanske Kirker, dels efter forskjellige Værker, dels tegnede af V. Koch; alle zinkographerede af F. Hendriksen.

S. 360, 369: Kjedelvogn fra Skallerup, tegnet af Alfr. Larsen, zinkographeret af F. Hendriksen.

S. 363—65, 370: Gravhøien ved Skallerup og Oldsager, tegnede og chemityperede af Prof. Magnus Petersen.

Til Bindet hører:

To phototyperede Tavler ved Pacht & Crone, gjengivende to enslydende danske Kongebreve fra 1230.

BEFÆSTEDE KIRKER I DANMARK FRA DEN ÆLDRE MIDDELALDER.

AF

OTTO BLOM.

Det maa være paafaldende for Enhver, der er nogenlunde bekjendt med de senere Aartiers ganske frodige Literatur om den romanske Kirkebygningskunst i Danmark, hvor ofte man ved Beskrivelsen af denne eller hin gamle Kirke eller ved Drøftelsen af dens arkitektoniske Enkeltheder finder den Formodning mere eller mindre bestemt fremsat, at der ved Opførelsen af Bygningen har gjort sig Hensyn gjældende ikke blot til dens gudstjenstlige Hovedformaal, men ogsaa til et krigersk, et fortifikatorisk Biøiemed.

Den Hypothese, at mange af vore ældste Kirker fra første Færd have været byggede til at kunne tjene som Fæstninger eller ialtfald som befæstede Tilflugtssteder mod fjendtligt Angreb, har, uagtet den egenligt allevegne kun fremtræder som en Paastand, havt let ved at finde Indgang, fordi den grelle Modsætning mellem det ubestridelige kirkelige og det formodede krigerske Øiemed tager Fantasien tilfange. Det er kun de Færreste iblandt os, der ikke ere saameget Romantikere, at de jo føle deres Interesse vakt, naar de tro at staa overfor Mindesmærker om Fortidens Krigsfærd; og endnu færre vide saamegen Besked om denne, at de kunne have nogen egen Dom om disse Mindesmærkers Authenticitet som saadanne. Vi Danske have saameget lettere ved i denne

eller hin Egenhed ved gamle Bygninger at tro at se Erindringer om Middelalderens Befæstningskunst, som denne i vort Land har efterladt saa faa og saa utydelige, virkelige og utvivlsomme Mindesmærker, hvorfor da ogsaa vor Literatur kun har syslet meget lidt med den.

Jeg kan ligesaa godt tilstaa det straks, at jeg er en stor Tvivler overfor Hypothesen om det krigerske Øiemed ved den oprindelige Opførelse af visse af Danmarks romanske Kirker. Jeg har længe holdt mig tilbage fra at bringe min Tvivl offenligt frem, i den Tanke, at enten maatte vel en af de ansete Arkæologer, der have fremsat eller knæsat Hypothesen, engang tage sig for at begrunde den nøiere, eller en Bygningskyndig maatte tage kritisk til Gjenmæle overfor den. Da ingen af Delene hidtil er sket, kan det vel forsvares, at jeg udtaler mig om, hvorledes jeg ser paa Sagen fra et Synspunkt, som det maaske ligger nærmere for mig at stille mig paa, end for de Fleste af dem, som have syslet med vor romanske Kirkebygningskunst. Om en eller anden Feiltagelse i et mindre væsenligt Punkt eller maaske et ubehjælpsomt Udtryk hist eller her maatte røbe for Læseren, at jeg ikke er specielt bygningskyndig, faar jeg ikke at tage mig det altfor nær; jeg giver mig jo ikke ud for at være det. Jeg tør blot haabe at fremsætte min Opfattelse og Grundene til den saa tydeligt, at de ikke ville blive misforstaaede.

Paastanden om et fortifikatorisk Biøiemed er fornemmelig kommen til Orde, hvor Talen er om Kirker fra et Tidsrum fra omtrent 1150 til omtrent 1250, hvis Anlæg afviger fra det simpleste Grundrids med et Langhus og et kortere og noget smallere Kor, det sidste oftest med en halvrund Apsis; den er saaledes bleven gjort gjældende mod snart sagt alle vore gamle Kirker med et saakaldet centralt Anlæg ligefra Rundkirkerne paa Bornholm til den femtaarnede Korskirke i Kallundborg; men ogsaa andre gamle Kirker, der

kun afvige fra den sædvanligste, oprindelige Form deri, at de have et med den øvrige Bygning samtidigt eller kun lidet yngre Taarn udfor eller over den vestre Gavl, har man i mange Tilfælde troet at maatte tillægge en krigersk Bibestemmelse. Jeg vil i det Følgende komme til ved en Række af Exempler at gjennemgaa de mest fremtrædende Former af gamle Kirker for at drøfte, om nogen af dem i sin Helhed eller ved Enkeltheder retfærdiggjør Hypothesen om et krigersk Øiemed. Men det vil være rigtigst, at jeg forinden vender mig til nogle almindelige Betragtninger, der ere blevne benyttede, om end ikke som Hjemmel, saa dog som Støtte for den ovennævnte Paastand.

Der er af flere Forfattere blevet henvist til, at der fra det 14de og 15de Aarhundrede kjendes udtrykkelige Forbud og misbilligende Udtalelser fra Geistlighedens Side imod, at Kirkebygninger ere blevne indrettede eller brugte som en Slags Fæstninger. Jeg skjønner dog ikke rettere, end at Et er, hvad en Kirke leilighedsvis i Ufredstider er bleven brugt eller indrettet til, et helt Andet, hvad den et eller flere Hundrede Aar iforveien fra første Færd er bleven bygget til, hvilket Sidste er det, det her kommer an paa, naar man vil gjøre sig Rede for de gamle Kirkers oprindelige Arkitektur. Endnu i dette Aarhundrede har man tidt brugt Kirker i Krigstid til Forsvar eller i andre militaire Øiemed, som de have egnet sig til derved, at de var grundmurede og forholdsvis brandfrie, rummelige og ofte isoleret liggende Bygninger, næsten altid liggende ved farbare Veie og tidt paa fremtrædende Høidepunkter i Egnen. Jeg er gammel nok til at huske at have set Krigsmagten bruge Vorfrue Kirke i Assens til Lasaret, Vorfrue i Odense til Magasin og til selv at have staaet paa Post ved Hørup Kirke paa Als, medens den brugtes som Krudttaarn; jeg behøver blot at erindre om, at Kirken i Wola udenfor Warszaw 1831 og den i le Bourget udenfor Paris 1870 ere blevne forsvarede med Heltemod til det Yderste. Der er ingen Grund

1*

til at tvivle om, at Kirker ogsaa i Middelalderen have været Skueplads for lignende heroiske og blodige Optrin; St. Albani Kirke var det da ialtfald hin Sommerdag 1086. Blandt vore gamle romanske Kirker er der en enkelt, som ogsaa i mine Øine bærer Mærker af engang i Middelalderen at være bleven indrettet til at bruges til Forsvar; jeg kommer senere tilbage til den. Det er kun et oprindeligt, fortifikatorisk eller krigersk Biøiemed med en romansk Kirkebygning, jeg ingensteds ved at paavise.

Antikvariske Beretninger, Betragtninger og Hypotheser høre som bekjendt, forsaavidt de nuomstunder ere mere end en 50 eller 60 Aar gamle, til det allerskrøbeligste Materiale. Vilde man tage Hensyn til saadanne, saa gaves der f. Ex. ingen Rundkirke i Norden ligefra St. Mikaels Kirke i Slesvig By lige til Solna og Bromma Kirker ved Stokholm, uden at man kunde faa den gjort til enten et Fæstningstaarn fra Middelalderen eller til et Gudetempel fra Hedenold, ganske efter Behag; og der gives snart sagt ingen Form af gamle Kirkevinduer eller af Lysaabninger og Glamhuller i Kirketaarne, uden at man kan finde den opfattet som »Schydegabber« og Skydehuller. Derved at selv nyere, samvittighedsfulde og iøvrigt høit fortjente Forskere tage feil af deslige Ting, nødes man til at være overmaade forsigtig overfor deres Omtale af, hvad de i god Tro opfatte som fortifikatoriske Enkeltheder, naar den da ikke er ledsaget af omstændelige Beskrivelser eller nøiagtige Detailtegninger.

Man har ment at finde nogen Støtte for Gisningen om visse Kirkers fortifikatoriske Biøiemed ved at henvise til deres Beliggenhed paa Høidepunkter med vid Udsigt over Egnen; men en saadan Beliggenhed have vist saamange Kirker i Landet, at man umuligt kan gjøre dem alle til halve Fæstninger. Mig kommer det for, at man vanskeligt kan øine noget taktisk Formaal ved Valget af Byggepladserne for de gamle Kirker; det kan man dog ofte ved Beliggenheden

af gamle Borgpladser og Herregaarde, der saa tidt ere anlagte paa Holme eller fremspringende Odder i Havet eller i Indsøer eller ved Vandløb, der have kunnet stemmes op til at fylde Borggravene med Vand; et Klippeland som Bornholm synes at maatte frembyde flere af Naturen vanskeligt tilgjængelige Byggepladser end just dem, Lilleborgen og Hammershus ere opførte paa; men til Kirker ere de ikke valgte. Jeg tror ikke at tage Feil i, at man i de allerfleste Tilfælde ved Valget af Beliggenheden har taget et Hovedhensyn til Sognefolkenes Bekvemmelighed og i anden Linie et Hensyn til Ønsket om, at Bygningen skulde tage sig ud og falde i Øinene.

Befæstningsanlæg udførte ved Menneskehænder udenom en Kirkes Grund kan man nu neppe paavise flere end et eneste Sted i Landet, nemlig ved Pedersborg i Sjælland, hvor Kirkebygningen selv er aldeles uden fortifikatoriske Prætensioner. Med den er Sammenhængen aabenbart den, at den er opført paa det ødestaaende Voldsted af den Borg, som i Valdemar den Stores Tid tilhørte Peder Thorstensøn, og som i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede kom i Sorø Klosters Besiddelse[1]. Kirkens Grund og Omgivelser ligne meget somme gamle Borgpladser i Normandiet og i England, hvis fordums Eiermænd nævnes blandt de Baroner, som vare med ved Val-des-Dunes, ved Hastings eller paa Stormstigerne mod Jerusalems Mure; ligesom disse Borgpladser og, for at tage et Par hjemlige Exempler, ligesom Sjørring Vold i Thy, Veierslev Gammelvold paa Morsø og Kleitrup Vold i Himmerland frembyder Pedersborgs Voldsted ingensomhelst Murlevninger af den gamle Borg, der maa have været bygget alene af Tømmer og

---

[1] Professor Erslev har i Hist. Tidsskr. 6. R., II, p. 370 paavist, at det beror paa en Forveksling med Padeborg, naar det berettes, at Pedersborg 1345 skulde være blevet indtaget af Holstenerne, og altsaa endnu saa sent have bestaaet som Fæstning. En Situationsplan over Pedersborg Kirke og dens Omgivelser findes i J. B. Løfflers Sjællands Stiftslandsbykirker.

Jord. Den ved Menneskehænder opførte eller blot tildannede, 30—34 Fod høie Jordbanke, som Kirken staar paa, har udentvivl fordum baaret dens centrale, tømmerbyggede Blokhus eller Hovedtaarn, hvad Franskmændene kalde dens »Donjon«, Engelskmændene dens »Keep«; udenom den har Borggaarden ligget med de ligeledes for længe siden forsvundne Beboelseshuse, Stalde o. s. v., helt omgiven af den endnu existerende Jordvold, der maaske har baaret mindre Trætaarne og et Plankeværk eller »Havelværk«, ɔ: en Palissadering paa sin Ryg, ligesom det var Tilfældet med Arkonas Vold og med det ældre Dannevirke. Ligesom i dette sidste har der muligvis været indlagt Tømmerkonstruktioner i Voldens Jordfyld for at bringe dens Yderside til at staa mere steil og ubestigelig. Hverken i Thyra Dannebods eller i Margrete Fredkulles Tid — om man vil følge A. D. Jørgensens Formodning om den sidstnævnte Dronnings Fortjeneste af Grænsevoldens Istandsættelse — har man her i Landet brugt Murværk i Befæstningskunsten; heller ikke Sigurd Jorsalafarer brugte andet end Jord og Tømmer, da han 1114—15 anlagde Borgen i Konghelle. Først Erik Emun eller Erik Lam skal have bygget en Ringmur om Staden Lund, og baade Svend Aagesen og Valdemar den Stores Gravskrift nævne det blandt denne Konges Storværker, at han byggede Dannevirkemuren og Borgen eller Taarnet paa Sprogø af brændte Sten. I sydligere Lande saasom i Frankrig og Vesttydskland, hvor man havde Romernes Fæstningsværker til Forbillede, havde man vel alt før Aar 1000 begyndt at opføre baade murede Borge og Bymure; men selv der ligesom i Nordfrankrig, England og Skotland menes mange Borge endnu i det 11te og 12te Aarhundrede og endog senere kun at have bestaaet af Jord og Træ.

Iblandt dem, som have taget Ordet for Hypothesen om visse af vore ældste Kirkers oprindelige Dobbeltøiemed i Gudstjenestens og i Forsvarets Tjeneste, er der Enkelte, som have peget hen paa, at det vides, at der til nogle Kirker i

Landet fordum har hørt Kirkeskyts. Ved en urigtig Oversættelse af »Ballistae«, der paa Middelalderens Latin betyder Armbrøster, har en Forfatter faaet ud, at der har hørt Blider til visse Kirker, og har derved ladet sig friste til fortvivlede Forklaringer af, hvorledes slige Krigsmaskiner have kunnet være opstillede ovenpaa Kirketaarne, selv saadanne, som altid maa have havt Tag. Sikkert er det, at der 1623 paa Hammershus fandtes endel, dengang vel omtrent 100 Aar gamle, metalstøbte Smaakanoner, næsten alle $^{3}/_{4}$ eller 1pds. Falkoner, der tilhørte bornholmske Kirker, en til hver; men blandt disse nævnes baade Rønne og St. Peders Kirke, som dog Ingen vil mistænke for militaire Bihensigter. Ligesaa hævede over en slig Formodning ere Horselunde Kirke paa Laaland, ved hvilken der 1523 fandtes en Kirkebøsse, saavelsom Oldenswort Kirke i Eidersted, i hvis Taarn der opbevaredes to 1pds skjæftede Smedejerns Slanger til løse Kammerser fra det 15de Aarhundrede, indtil Sognemændene 1858 skjænkede dem til Kjøbenhavns Tøihus, hvor de nu findes. Kirkeskytset vidner om, at Landalmuen ialtfald i visse Egne har været organiseret sognevis til Landets eller Provinsens Forsvar paa en Tid ved Overgangen fra Middelalderen til den nyere Tid; men det forekommer mig at fortælle ligesaa lidt om, at Kirkerne i det 12te og 13de Aarhundrede skulde være byggede i et Forsvarsøiemed, som Nutidens Kirkesprøiter vidne om, at de ere byggede til Brandvæsenets Tarv.

Der er et Raisonnement, som maaske ikke har været fremsat nogensteds i explicit Form, men som dog af og til stikker Hovedet frem, og som forekommer mig betænkeligt, den Konklusion nemlig, at da de meget gamle Kirketaarne ikke ere byggede til at hænge Klokker i, saa maa de være opførte til Forsvar; hvortil ellers? Men hvis det nu lod sig godtgjøre, at Taarnene ikke ere byggede til Forsvar, skulde man saa i Kraft af det omvendte Raisonnement slutte, at de dog maatte være til at hænge Klokker op i? Nei, til-

visse ikke. For selv om det ikke er saa afgjort en Ting, at fattige Landsbykirkers smaa Klokker fra hin Tid umuligt kunne have hængt i Taarnene, vise de mohamedanske Moskeers Minareter os, at Taarne ogsaa kunne være byggede i andre Øiemed end dem, der ligge os nærmest. De kunne være opførte med et praktisk Formaal, som vi slet ikke kjende. Der haves i saa Henseende en mærkelig Analogi i den gamle Mur, der delte Aakirkes Skib efter Længden, og som forekom selv de Kyndigste saa gaadefuld og umotiveret, at man ikke tog i Betænkning at bryde den ned ved Kirkens sidste Restauration. Nu bagefter har man ved Nedbrydningen af Østremarie Kirke faaet Troen ihænde paa, hvad en nyere Forfatter dog allerede havde formodet som sandsynligt, at hin gamle Længdemur i Aakirke alligevel har havt en virkelig praktisk Bestemmelse, den nemlig at bære de to Tøndehvælvinger, hvormed Skibet fordum har været dækket, og tilmed det svære Stentag, der engang har hvilet paa Hvælvingerne. Paa den anden Side synes det ikke umuligt, at de gamle Kirketaarne kunne være byggede uden noget haandgribeligt Øiemed, f. Ex. blot af et Skjønhedshensyn, det de ingenlunde helt have forfeilet, eller kun som et naivt Udtryk for Kirkebyggernes gudelige Iver og Offervillighed. I Arkitekturen have uden Tvivl praktiske Hensyn fordum ligesaalidt som senere været enegjældende. Og den æsthetiske Opfattelse i Bygningskunsten har for 700 Aar siden vel ikke været ganske den samme som nu; det bliver man let opmærksom paa blot ved at se paa de groteske Kampestens Skulpturer paa nogle af vore ældste Kirker; sandt nok, vi vilde nødigt undvære nogen af disse Kampestens Løver og andre Udyr, der endnu ere levnede, fordi vi Alle have en Fornemmelse af, at ogsaa gjennem dem taler vor Nations Historie og Aand til os fra en fjern Fortid; men noget umiddelbart Skjønhedsindtryk faa vi ikke af dem, og deres kristeligt allegoriske Betydning — om de ellers have havt nogen saadan — ligger os oftest saa fjernt, at selv den dybsindigste Forklaring af

den forekommer os søgt og dermed forfeilet; for Nutiden staa de nærmest som gaadefulde.

Man vilde neppe have faldet paa at tillægge vore gamle taarnede Kirker fra Perioden nærmest før og efter 1200 et fortifikatorisk Biøiemed, saafremt man ikke havde ment at finde en vis Lighed mellem flere eller færre af dem og visse Forsvarsbygninger, der ere karakteristiske for Middelalderens virkelige Befæstningskunst. Og af saadanne kan her vel egenligt kun være Tale om de isolerede Taarne, hvoraf der gjerne fandtes et (sjældent to) i hver middelalderlig Borg, hvor det dominerede dennes øvrige Bygninger saavelsom dens nærmeste Omegn, og hvor det tjente dens Besætning til sidste Tilflugtssted, som Kastel eller Reduit, naar den ikke længere mægtede at værge Ringmuren. Det jeg ved, har man paa Dansk ingen særskilt Benævnelse paa disse til selvstændigt Forsvar indrettede Taarne til Adskillelse fra dem, der vare sammenbyggede med Ringmuren, og hvis Øiemed var at yde flankerende Forsvar for dennes ydre Fod samt at kupere dens Krone, saaledes at en stormende Fjende ved at bemestre sig et enkelt Punkt af denne ikke derved straks blev Herre over den hele Enceinte. Det engelske Udtryk »the Keep« og det franske »le Donjon« har man paa Tydsk villet gjengive ved »der Bergfried«; men dette oprindeligt maaske østerlandske Ord for et Taarn, som fra Korstogenes Tid er med forskjellige Bibetydninger kommet fordreiet ind i næsten alle europæiske Sprog (Belfragium, Battifrede, Beffroi, Belfry, Bergfried, Barfred), synes baade i sin tydske og i sin danske Form at være blevet brugt om alle Slags Forsvarstaarne og selv om tømrede Stormtaarne. I Mangel af et bedre vil jeg i det Følgende bruge Udtrykket »Hovedtaarn« om det til selvstændigt Forsvar indrettede, isolerede Taarn; thi »Kjærnen« eller Kjærnetaarnet, som ellers kunde være et ganske passende Ord, er vistnok snarest et Egennavn for Hovedtaarnet i Helsingborg, ligesom »Folen«

var for det i Kallundborg, »Gaasen« for det i Vordingborg, og »Blakken« for det i Visborg.

Skulle vore taarnede Kirker fra det 12te og 13de Aarhundrede gjælde for opførte med et fortifikatorisk Øiemed, saa maa de til en vis Grad frembyde Lighed med Hovedtaarnene i samtidige eller endnu ældre Borge. Men af de to Typer af Hovedtaarne, som alt dengang havde udviklet sig, kan dog den ene her lades helt ude af Betragtning, fordi den egenligt aldrig eller ialtfald kun i en noget modificeret Form har været i Brug i Danmark, saavel som i Norden eller i Tydskland. Jeg mener hermed de saakaldte »normanniske Donjons« fra Tiden mellem 1080 og 1180, der forekomme i England (f. Ex. Newcastle, Hedingham for ei at tale om Tower of London), en stor Del af Frankrig (Loches, Beaugency, Broue), og i Schweiz, men kun ganske undtagelsesvis i det vestligste Tydskland. Det er oftest store, stundom meget store, firkantede Taarnbygninger, udvendigt udstyrede med Pilastre og Halvsøiler op ad Murfladerne og Hjørnerne, ofte med en fremspringende Risalit, hvori Indgangen har været. De ere gjerne rummelige nok til at kunne have til Stadighed huset Borgherren og hans Familie foruden en forholdsvis talrig Besætning i de store Haller, der i flere Etager over hverandre indtage Bygningens centrale Parti, og i de Kamre og Alkover, der ere udsparede i de 10—16 Fod tykke Mure, ofte i to Stokværk for hvert enkelt af den centrale Hal; for sin Tid ere de gjerne rigeligt udstyrede med Kaminer og lignende Bekvemmeligheder for det daglige Ophold. For Danmarks Vedkommende ved jeg kun at nævne et gammelt Taarn, der erindrer endel om hine normanniske Donjons, nemlig »Kjærnen« i Helsingborg. I Frankrig og England blev det fra omtrent 1180 Mode at bygge Donjonerne runde istedenfor firkantede, og man har dem fra denne Tid af meget forskjellige Dimensioner ligefra saa kolossale Bygninger som Donjonen i Coucy, 96 ′ i Tværmaal og 161 ′ høi, og den i Chateaudun, 55 ′ i Tværmaal

og 109 ' høi, ned til den i Conisborough, $50^{1}/_{2}$ ' i Tværmaal og 86 ' høi, og den i Tournebu, der hverken ved sine Dimensioner, $38^{1}/_{2}$ ' Diameter og 86 ' Høide, eller ved sin Form og Indretning adskiller sig særdeles meget fra den anden Type af Hovedtaarne, den, som har været den overveiende sædvanligste i Danmark og i Tydskland og derfor frembyder sig nærmest til Sammenligning med vore gamle Taarnkirker. Man har søgt Forbilledet for disse paa tydske Borgpladser almindelige, »Bergfriede« eller Hovedtaarne i de af Romerriget langs dets Grænse efterladte Vagttaarne og endog opfattet mange af dem i Rhinegnene ligefrem som romerske Bygningsværker, en Mening, der dog fra anden Side er blevet bestridt, som det synes, med god Grund.

Her i Danmark haves der saa faa og ubetydelige Levninger tilbage af Middelalderens Befæstningskunst, at det kun er ved at sammenholde dem med, hvad der er kjendt især fra Tydsklands meget talrigere Mindesmærker, at man ogsaa af dem kan lære noget om vor tidlige Middelalders Borganlæg og de for disse typiske Hovedtaarne[1]).

I en Borg fra den ældre Middelalder før 1300 er Hovedtaarnet ofte stillet nogenlunde midt i Borggaarden, stundom

---

[1] Som de Kilder, hvorfra jeg fortrinsvis har hentet Kundskab om Middelalderens Befæstningskunst og især om dens Borgtaarne, skal jeg her nævne følgende Skrifter:

A. de Caumont: Abécédaire d'Archéologie. Architectures civiles et militaires. 3die Udg. 1869.

E. Viollet-le-Duc: Essai sur l'Architecture militaire au Moyen-âge. 1854 (Et Uddrag af samme Forfatters Dictionnaire de l'Architecture française).

Krieg von Hochfelden: Geschichte der Militair-Architektur in Deutschland. 1859.

A. von Cohausen. Die Bergfriede besonders rheinischer Burgen. 18[illegible]0. (Særtryk af Jahrb. des Vereins für Alterthumsfreunde im Rheinlande).

G. T. Clark: Mediæval military Architecture in England, 1884, med hvilken Bog bør sammenholdes en Anmeldelse af den i The Quarterly Rewiew, Nr. 357, Juli 1894.

dog ved en af Siderne, kun i nogle faa Alens Afstand bag Ringmuren, eller i selve Enceinten ligesom Ringmurens øvrige Taarne, fra hvilke det da skiller sig ved sine sværere Murtykkelser og sin større Høide samt derved, at det oftest er bedre isoleret fra Omgivelserne; det er derhos tidt noget bedre indrettet til at bo eller idetmindste opholde sig i en Tidlang, uagtet de huslige Bekvemmeligheder i et Taarn fra det 11te og selv det 12te Aarhundrede mangen Gang ere reducerede til et Minimum, saa at man ikke altid kan paavise Ildsteder med deres Skorstene eller Latriner og Vaskestene med deres Nedløbsrør igjennem Muren. I enkelte Tilfælde synes Borgen egenligt kun at have bestaaet af det isolerede Taarn saaledes som det formentligt har været Tilfældet med Bastrup Taarn i Sjælland, og med Falkenberg Hus i Halland; andre Steder har Taarnet været omgivet med en simpel, uflankeret Ringmur som Taarnborg og Gurre i Sjælland, Sprogø Taarn, og Kalvø i Jylland; eller Hovedtaarnet har staaet i eller isoleret indenfor den mangengang først senere opførte Ringmur med dens mindre Taarne, saaledes som Tilfældet har været f. Ex. med Manteltaarnet paa Hammershus, Kjærnen i Helsingborg, Blakken i Visborgs Slot, med Folen paa Kallundborg, rimeligvis med det gamle Krudttaarn ved Korsør Slot og med Gaasetaarnet paa Vordingborg. De tvende sidste ere bortset fra Helsingborgs Kjærne de eneste Hovedtaarne af gamle danske Borge, der endnu staa uskadte, og ialtfald Gaasetaarnet vilde jeg her godt kunne bruge som Paradigma for Typen af gamle Hovedtaarne, saafremt jeg blot raadede over en god Tegning af det. Der er ikke faa af de ældgamle Borge, som have spillet en Rolle i vor Middelalders Historie, hvis Levninger eller ialtfald hvis Grundvolde i Aarhundreder have ligget begravede under Dynger af Grus og Jord, saa at en med Omhu og Indsigt ledet Udgravning af dem endnu maatte kunne give værdifulde Oplysninger om visse Sider af Fortidens Befæstningskunst; exempelvis kan man nævne Hunehals

i Halland, Lindholm i Skaane, Hjortholm i Sjælland, Hindsgavl og Hagenskov i Fyn, Hjelm og Hald i Nørrejylland. Ruinen af det gamle Søborg er vel udgravet og beskrevet, men ikke paa nogen fyldestgjørende Maade. Det staar til at haabe, at de sagkyndige Udgravninger af Vordingborg, Taarnborg, Ørkil, Falkenberg og Falsterbo Slot, der ere eller om ikke lang Tid ville være tilendebragte, saavelsom den snart fuldførte Restauration af Helsingborgs Kjærne ville danne en Indledning til, at der vendes en virksom Interesse til Levningerne af Middelalderens Militairarkitektur her i Landet.

Som Bygningsemne har man i de forskjellige Lande og Egne naturligvis til Fæstningsmure brugt i det hele taget de samme Stenarter, som samtidigt brugtes til Kirkebygninger, kun med den Forskjel, at Bekostningshensynet ved de første i endnu større Grad end ved de sidste har tvunget Bygherrerne til at holde sig til det Materiale, som laa nærmest forhaanden, og til at bruge det i en mere raa Form. Borgene i Syd- og Vesttydskland ere næsten altid opførte af Brudsten fra den nærmeste Egn, oftest Sandsten eller Kalksten; men sjeldent ere de opførte af tilhugne Kvadere, oftest af ikkun kløvede eller tugtede Sten, og selv af disse ere i Regelen kun Murenes Yder- og Indervægge opsatte nogenlunde ordenligt, medens Kjærnen er dannet af uregelmæssige Stene og Skjærver udstøbte med Mørtel i rigelig Mængde, en Byggemaade der jo ogsaa kjendes fra mange af vore gamle romanske Kirker. I Danmark har man vel ogsaa brugt naturlige Stenarter til Fæstningsmure, baade Kampesten, Cementsten og Sandsten (Lilleborg og Hammershus), delsvis ogsaa Fraadsten (Bastrup Taarn); men da de fleste Egne ganske mangle andre naturlige Stenarter end Granit-Rullestene, der ere saa besværlige og kostbare at tilhugge, og da Indførelsen af den brændte Tegl kun har faldet faa Decennier efter, at man her i Landet overhovedet begyndte at bygge Murbefæstninger, synes det helt naturligt, at der til de fleste Borgmure og Borgtaarne er brugt de store røde Teglsten idetmindste i de ydre og

indre Paramenter, om saa end Murkjærnen er dannet af Rullesten o. dsl. nedlagte i Mørtel uden ordenligt Forbandt. Mærkeligt nok er den henved $^1/_2$ Mil lange, 6'—6$^1/_2$' tykke og i sin Tid allermindst vist 20—25' høie Mur, som Valdemar den Store lod sætte op foran en stor Del af Dannevirkevolden, muret af Teglsten i sin hele Tykkelse. — Egenligt kultiverede arkitektoniske Former, saasom Gesimser, Friser og Sokler eller rigere profilerede Karme om Døre og Vinduer, maa man vist ikke tænke sig som almindelige ved danske ligesaalidt som ved tydske Borgtaarne, en Omstændighed der ikke gjør det lettere ved Betragtningen af et saadant Bygningsværk at danne sig en Mening om dets Alder.

Grundridset af et isoleret Hovedtaarn er i Regelen enten cirkelrundt eller kvadratisk; dog forekomme i Udlandet ogsaa rektangulaire saavelsom andre polygonale Former, ligefra ottekantede ned til trekantede, tilligemed en Slags kløverbladformede af Buestykker sammensatte Grundrids. Den firkantede Form har vistnok oprindeligt været den sædvanligste, indtil den cylindriske engang i det 13de Aarhundrede blev nok saa almindelig. For kvadratiske Taarne falder i Tyskland Firkantsiden, for runde Taarne Diameteren gjerne noget over eller under 30', og et Tværmaal af 40' maa allerede regnes for mindre sædvanligt. Til Sammenligning kan bemærkes, at det runde Gaasetaarn i Vordingborg har en Diameter af 35$^1/_2$' til en Murhøide af 82$^1/_2$', og det firkantede Taarn i Korsør en Side af 28$^2/_3$' til en Høide af 68$^1/_2$'; ogsaa med Hensyn til Høiden kunne derfor disse to Taarne siges at staa indenfor de sædvanlige Grænser, der falde ved 60 og 90'. Kjærnen i Helsingborg, har en Kvadratside af 47' og en Høide, der maa have været godt og vel 100'. Efter gamle Byggeregler skulde Murtykkelsen i det Stokværk af Taarnet, hvor dets Indgang fandtes, være næsten $^3/_{10}$ af det kvadratiske Taarns Side eller $^1/_4$ af det runde Taarns Diameter; og uden at jeg tør paastaa, at disse Regler ere fulgte strængt i alle Tilfælde, træffer man dog særdeles ofte

ved endnu staaende Fæstningstaarne, saaledes baade ved Gaasetaarnet i Vordingborg og det gamle Taarn i Korsør, ved Falkenbergs nu helt raserede Taarn og ved Kjærnen i Helsingborg, paa slige meget betydelige Førligheder af Muren. Opefter aftager Tykkelsen naturligt ved Afsætninger indvendigt for hver eller hveranden Etage, sjældnere ved udvendige Afsætninger i Muren. Sædvanligt er den ydre Murflade lodret og glat ligefra Kronen til Foden; dog finder man den undertiden artikuleret ved en Kordon eller Liste tæt under Kronen, stundom ved to eller flere under hinanden, ligesom Taarnet, hyppigst i England og Frankrig, har en høi, skraa eller trappeformigt muret Sokkel.

Hovedtaarnets Indre var inddelt efter Høiden i fire, fem eller flere Stokværk ved Tøndehvælvinger eller ved Kryds- eller Kuppelhvælvinger samt Bjæl-

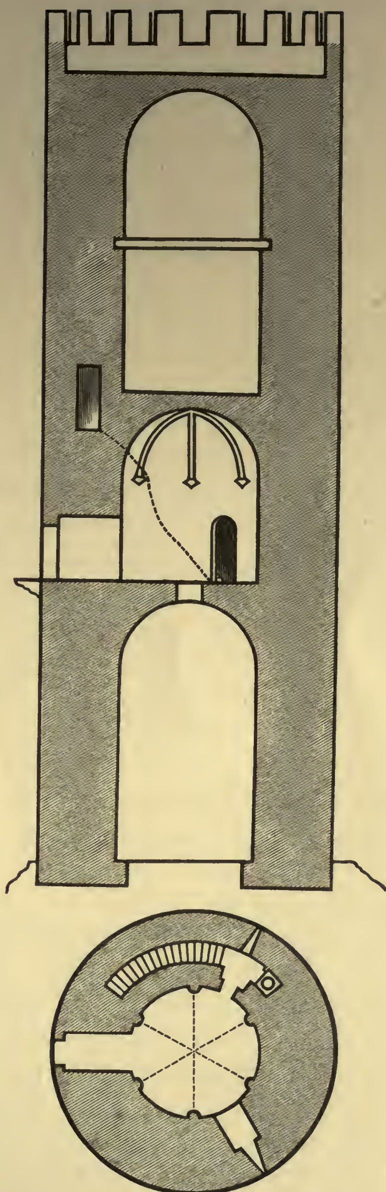

Fig. 1. Hovedtaarn i Borgen Nürburg i Rhinpreussen, opført før 1107.
(Efter von Cohausen: Die Bergfriede).

kelag, ikke sjældent ved Bjælkelag og Trægulve alene. Den underste Etage, hvis Gulv gjerne laa lige med Jorden, havde saagodtsom aldrig nogen Indgang udvendigtfra, men man kom til den gjennem en Lem i Loftet og ad en Stige fra den ovenover liggende, egenlige første Etage; den var kun sparsomt oplyst, ofte ved en enkelt høitsiddende og udvendigt ganske lille og smal Aabning i Muren; den brugtes som Forraadskjælder, og indeholdt om muligt en Brønd. I den første Etage over Kjælderen fandtes den eneste udvendige Indgang til Taarnet gjennem en smal Dør, hvis Tærskel laa i en Høide af gjerne 12—20′ over Murfoden, og som var indrettet til at stænge med en Stængebom, stundom tillige med et Faldgitter bagved, som manoeuvreredes fra Etagen ovenover. Udefra var Døren kun tilgjængelig enten ad en Stige, som Forsvareren kunde trække til sig, i hvilket Tilfælde der ofte udenfor Døren fandtes en Podest, hvilende paa et Par Kragstene eller Udliggerbjælker; eller, naar Taarnet var omgivet med en Grav, eller Adgangen gik fra en nærliggende Mur eller Bygning, ad en lille Vindebro, som Forsvareren kunde heise efter sig. Endnu dette første Stokværk, som vistnok tidt har tjent som Borgestue og Natteophold for Besætningen, har oftest kun faa Lysaabninger, ganske smalle ude i Ydermuren, men stærkt udvidede og, forsaavidt de sade høit under Loftet, med stærkt hældende Saal indefter for dog at give saameget Lys som muligt. Først i de øvre Etager, hvoraf en vel tjente Borgherren og hans Familie, en anden maaske dens nærmeste Tyende til Opholdsrum, og som laa høit nok til ikke let at kunne naaes udvendigtfra med Stormstiger, dristede man sig til at have noget større Lysaabninger eller Vinduer, der dog ikke vare bestemte til at skyde ud ad og derfor tidt ere delte med en lille Søile midt i Aabningen. Fra Begyndelsen af det 12te Aarhundrede finder man stundom Hallen i en eller flere af Etagerne udstyret med Kamin; hvor en saadan manglede, har man maattet hjælpe sig med aabne Ildsteder i Stengulvet eller Ildgryder, hvori der brændtes

Trækul, og finde sig i, at Kulosen maatte bane sig Vei ud, hvor den bedst kunde, igjennem Dørsprækker og Lysaabninger; at de sidste stundom ere fortsatte helt ned til Etagens Gulv, kan tænkeligvis være, for at den tunge Kulos ad den Vei bedre kunde slippe ud. De forskjellige Stokværk kommunicerede indbyrdes i en ældre Tid blot ved Stiger, i det 12te og 13de Aarhundrede oftest ved Stentrapper i den tykke Mur, der gjerne kun førte fra en Etage til den følgende, saa man f. Ex. for at komme fra den 2den til den 4de Etage først maatte gaa ad Murtrappen til den 3die og ind i dennes Midtehal for at komme til den Dør, hvorfra en anden Murtrappe førte op til den 4de Etage, en Disposition, der lettede et Forsvar fra Stokværk til Stokværk mod en Fjende, som var trængt ind forneden; i samme Øiemed vare Trapperne ofte til at lukke ved Døre og stænge. Vindeltrapper stundom i smaa Trappetaarne udenpaa Taarnmuren angives ikke at være blevne almindelige før i det 14de Aarhundrede [1]. Latriner og Vaskestene findes af og til i Murfordybninger ved Murtrapperne. Den sidste af disse førte fra den øverste Etages Midtehal op til Overkanten af den egenlige Taarnmur.

Det var fra Toppen af Middelalderens Fæstningsmure og Taarne, at det aktive Forsvar i det væsenlige førtes, og Murkronen var indrettet derefter. Men ikkun altfor ofte har

---

[1] I Helsingborgs Kjærne kommunicere Stokværkerne ved en Vindeltrappe i et udvendigt Trappetaarn, hvilket C. G. Brunius i sin Beskrivelse af denne Bygning anser for samtidigt med Hovedtaarnet; dette er vel en af hans Hovedgrunde til at henføre dettes Opførelse til det 14de eller endog det 15de Aarh. Da det imidlertid nu, efterat Grunden omkring Bygningen er ryddeliggjort, viser sig, at Trappetaarnet ikke hviler paa samme skraakantede Sandstenssokkel som Hovedtaarnet, bliver der nogen Rimelighed for, at det første er en senere Tilføielse maaske samtidig med de i Taarnet indbyggede Hvælvinger; og det bliver da tænkeligt, at Bygningen i det væsenlige er meget ældre, end Brunius antager, maaske fra et Tidspunkt lidt før eller noget efter 1200.

netop Murkronen lidt saameget ved Tidens Tand, at det er vanskeligt at gjøre sig Rede for dens oprindelige Indretning; og især gjælder dette naturligvis i de Tilfælde, hvor man paa den har benyttet Træ- og Bindingsværks Konstruktioner, hvad man hyppigt har gjort.

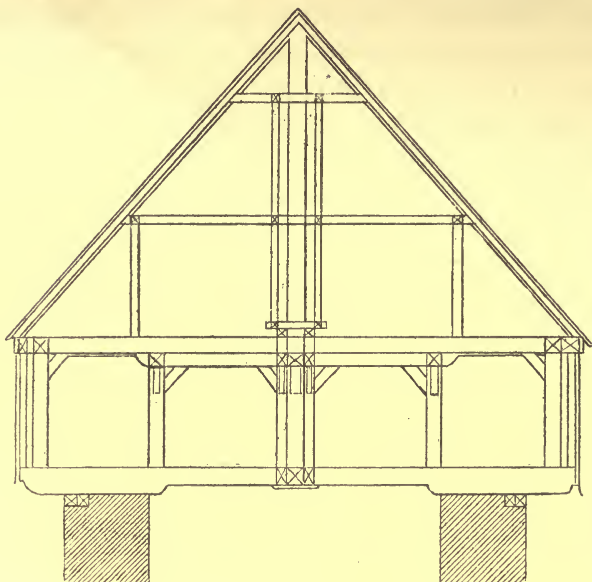

Fig. 2. Det tømmerbyggede, øverste Stokværk og Taget paa et Taarn i Leval.

(Efter A. de Caumont: Abécédaire d'Archéologie.)

Et mærkeligt Exempel har man i et Taarn fra omtrent 1200 i Byen Leval i Frankrig, hvilket har beholdt sin øverste, tømmerbyggede Etage, uagtet de enkelte Tømmere utvivlsomt maa være blevne udvekslede med nye, altsom de Stykke for Stykke vare fortærede af Tidens Tand. Ovenpaa det runde, murede Taarn er der lagt et hjuldannet Bjælkelag, der rager et Stykke udenfor den ydre Murflade, og ovenpaa dette Bjælkelag er der bygget et mere end mandshøit Stok-

værk, som bestaar af lodrette Stolper, hvorpaa de Tagbjælker hvile, der bære Spærene i det kegleformige Tag. I den lodrette Plankevæg udenom Stolperne er der skaaret nogle faa, firkantede Vinduer eller Skydeskaar, og i Gulvet er der imellem Bjælkeenderne udenfor Murfladen holdt Huller aabne, hvorigjennem man kunde skyde og kaste lodret ned mod Taarnets Fod, med andre Ord saakaldte »Machicoulis«. — Der er ingen Tvivl om, at en lignende Konstruktion maatte kunne udføres med let Murværk mellem Stolperne, og paa gamle Billeder af tydske Ridderborge ser man virkeligt stundom Mure og Taarne kronede med slige Bindingsværks Stokværk, foruden at der somme Steder udenpaa Murene er hængt Smaataarne og lukkede Balkoner eller Karnapper, hvad Tydskerne kalde »Erker« og »Pechnasen«, Franskmændene »Echarguettes« og »Moucharabis«, byggede af Bindingsværk og hvilende paa Udliggerbjælker.

Sædvanligt har man dog ikke taget tiltakke med saa lette Konstruktioner af Træ eller af Mur mellem Stolper paa Kronen af Fæstningsmure og Taarne; dels vare de jo noget udsatte for at blive sat Ild paa; dels kunde de let findes brøstfældige, netop naar de skulde bruges. I Regelen er Muren derfor afsluttet foroven med en Vægtergang med et Brystværn med Tinder. Den øverste Etage eller Hal i Hovedtaarnet er ofte dækket med et hvælvet Loft eller med et fladt Bjælkeloft, saa Taarnets Top udgjør en rummelig Platform; sjældnere findes et kegledannet eller pyramideformet Stentag; men derudenom danner selv i sidste Tilfælde den øverste Flade af den tykke Taarnmur en bred Gang; paa denne er der langs Yderranden af Taarnmuren opført en mandshøi, 2—3′ tyk Brystmur, i hvilken der er udskaaret firkantede, $2^1/_2$—$3^3/_4$′ brede Aabninger eller Skydeskaar med Saalen $2^1/_4$—3′ over Vægtergangen eller Platformen indenfor. Skydeskaarene staa enten aabne foroven, eller de danne firkantede Vinduer i Brystmuren; men i begge Tilfælde har denne næsten altid baaret et kegle- eller pyramideformet Tag

eller et Sadel- eller Valmtag, der dækkede over Taarnets Platform. Kurtiner eller Stræksmure af Ringmuren stode naturligvis uden Tag. I det 13de Aarhundrede blev det Brug i hver Merlon eller Murtinde midt mellem Skydeskaarene at anbringe et Skydehul for Buer og Armbrøster, der viser sig udvendigt som en kun faa Tommer bred, men meget lang Slidse i Muren, i hvilken den indefter udvider sig endel i Breden, men aftager endnu mere i Høiden, idet Saalen helder stærkt udad, forat Pileskud kunde ramme Fjenden, selv om

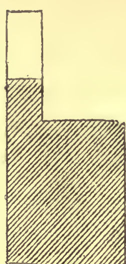

Fig. 3. Snit af Murkronen gjennem et Skydeskaar.

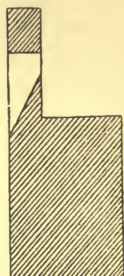

Fig. 4. Snit af Murkronen gjennem et Skydehul.

han var kommen temmelig nær ind under Taarnet. Var han naaet helt ind til dettes Fod, saa maatte Forsvareren for at holde Øie med ham eller for at skyde eller kaste paa ham bøie sig ud ad Skydeskaaret, som netop derfor var anbragt saa lavt i Brystmuren, at denne ikke ydede ham meget Værn saalænge. Det, at Forsvareren maatte stille sig saa meget blot i Skydeskaarene for Fjendens Pileskud, just naar denne var ved Foden af Taarnet eller Muren, var en saameget større Ulempe, som det netop var der, det gjaldt at imødegaa Angriberen; af en flankerende Beskydning havde denne jo ialtfald intet at frygte, naar han stod overfor Borgens Hovedtaarn, efterat alle dens andre Værker vare faldne.

Det var under saadanne Omstændigheder, at man maatte tage sin Tilflugt til en Hjælpekonstruktion, som Franskmændene og Tydskerne benævnede »Hurder«, og som det norske Skrift Kongespeilet fra omtrent 1250 kalder »hængende Vigskaar«, ɔ: Skydeskaar, men for hvilken jeg ikke kjender nogen dansk Benævnelse. Kongespeilet giver Anvisning paa, at naar under Forsvaret af en Borg Skuddene falde saa tæt, at man ikke længere kan holde ud i Skyde-

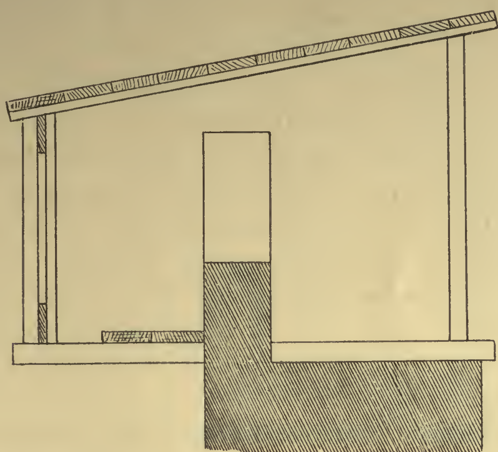

Fig. 5. Snit af Murkronen med dens hængende Trægaleri udenfor Brystmuren.

skaarene, saa skal man bruge Hængevigskaar af lette Flager, to Alen høiere end de egenlige Skydeskaar og tre Alen dybere; de maa hænge saa langt ud fra Muren, at man uhindret kan stride med alle Slags Vaaben mellem den og hine; de skulle hænge paa lette Aaser eller Tømmere, saa at man straks kan drage dem ind, om man vil, og atter hænge dem ud. Man har ment, at der med disse »Hængevigskaar« har været ment de Hængeporte, som man ganske vist brugte til at dække Skydeskaarene, og som, naar man lod dem staa halvt aabne, tillode Forsvareren at bøie sig

ud over Skydeskaarets Saal uden at blotte sig helt. Det forekommer mig dog rimeligere, at der er ment de hængende Trægalerier, som man i større eller mindre Udstrækning anbragte udenpaa Murkronen. De maa tænkes dannede paa et Skelet af Trærammer, hvis Fodstykker vare stukne ud gjennem dertil bestemte Huller i Foden af Brystmuren, medens Topstykkerne hvilede over denne paa ydre og indre Stolper; paa Topstykkerne laa der et Brædetag, til Yderstolperne var der fæstet en Plankevæg med Skydehuller for Buer og Armbrøster, og over Fodstykkerne var der udenfor Muren lagt et Plankegulv, dog saaledes at der i samme var levnet en Spalte, bred nok ikke blot til at skyde ned igjennem mod Murens Fod, men ogsaa til imellem Fodstykkerne at lade falde Stene, og hvad man ellers vilde traktere Fjenden med, ned over hans Hoved. Af den Slags ydre, hængende Vægtergange af Tømmer er der selvfølgeligt ingen i Behold i vore Dage; men Sporene efter dem findes stundom i de Huller i Muren, hvorigjennem Fodstykkerne have været stukne ud; fornemmelig kan man vente at træffe disse Spor ovenover de Punkter, som fortrinsvis vare udsatte for Angreb, f. Ex. over Indgangsdøren.

Udbygninger paa Muren, der hvilede paa Udliggertømmere, vare, naar de skulde blive permanent hængende, hvad enten de vare af Bindingsværk eller helt af Træ, udsatte for at gaa til Grunde ved at raadne; og naar man for at sinke denne Ødelæggelse lapsalvede Træværket med Tjære, bleve de saameget mere udsatte for at stikkes i Brand. Allerede i det 13de Aarhundredes Slutning begyndte man derfor at bygge dem paa fremspringende Kragsten under Skydeskaarene, og fra det 14de Aarhundrede blev det almindeligt at bygge de smaa Hængetaarne helt af Sten og at gjøre de tømrede hængende Vægtergange overflødige, idet Kragstenene bleve forbundne enten med Stenfliser eller med Bueslag, runde eller spidsbuede, saaledes at man kunde lade selve Brystmuren hvile paa Kragstenene endog saa langt fremme, at

der bag dens Fod blev en bred Spalte udenfor den egenlige Murflade aaben mellem Konsolerne til at skyde og kaste igjennem mod Murens Fod. Denne Indførelse af murede »Machicoulis« forandrede i ikke ringe Grad Murbefæstningernes ydre Udseende. Helt uden tekniske Vanskeligheder var den dog ikke. Den store Vægt, hvormed Brystmuren tyngede paa den frie Ende af Kragstenene, maatte man stundom modveie ved over den modsatte Ende, langs Taarnmurens indre Rand at opføre en anden Mur, som bar Taget, saa at Vægtergangen, der maatte være en 4 eller mindst $3^1/_2$ ' bred, kom til at løbe mellem to mandshøie Mure. Stundom byggedes endog den bageste Mur saa høi og tyk, at ogsaa den kunde have sin egen høiereliggende Vægtergang med Skydeskaar og Tinder. Her i Danmark har Mangelen af en Brudsten, der kunde yde saa store Kvadere, som der behøvedes til de langt udhængende Kragsten, formodenligt sat snævre Grænser for Brugen af murede Machicoulis. Helt ukjendt har den dog ikke været i Norden, ialtfald der hvor gode Brudsten havdes i Overflod, saasom paa Gulland. Visbys Mure ere opførte mod Slutningen af det 13de Aarhundrede med fremspringende, jordfaste Taarne; formodenligt har man ikke fundet Flankementet af Strækmurene tilstrækkeligt og derfor bagefter udstyret disse med lave Sadeltaarne, hængende over Strækmurene paa lange Konsoler saavel paa For- som paa Bagsiden [1]; men uagtet der

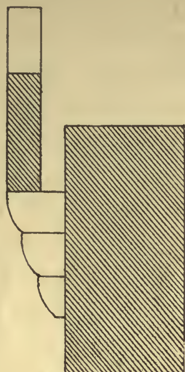

Fig. 6. Snit af Murkronen med Brystmuren stillet paa fremspringende Konsoler.

---

[1] De Forfattere, som have beskrevet Stadsmuren ved Visby, C. G. Brunius og H. Hildebrand, ere ikke enige om, naar den kan antages at være bleven forstærket ved en For-

saaledes er forsøgt paa at afbalancere den store Vægt, er dog i Tidernes Løb det ene efter det andet af disse Sadeltaarne styrtet i Grus medtagende Stykker af Strækmurene, der ellers ligesom de jordfaste Taarne troligt have modstaaet Tidens Tand i 600 Aar.

Det ligger udenfor Opgaven her at følge Udviklingen i Borgbefæstningen i de sidste to Aarhundreder af Middelalderen. De stigende Fordringer til dagligt, husligt Velvære medførte især i det 15de Aarhundrede, at de egenlige Vaaningshuse i en Borg fik større Høide og Omfang end før; endnu indrettede man dem til Forsvar med flankerende Taarne o. s. v.; men Hovedtaarnet tabte i Betydning eller faldt helt bort som karakteristisk Bestanddel af den befæstede Borg. Hvor man i et Slot fra en senere Tid finder et enkelt, særligt massivt eller dominerende Taarn, — som Blaataarn paa Kjøbenhavns Slot, det store sydvestre Taarn paa Kronborg, Kjæmpetaarnet paa Koldinghus og det store Taarn paa Skanderborg — saa staar det der enten som en Levning eller som en Reminiscens fra en ældre Tid, uden selvstændig fortifikatorisk Betydning. Indførelsen af Ildvaabnene fremskyndede en Bevægelse, der førte Fyrster og Stormænd til istedenfor Borge at bygge faste Stenhuse og Slotte og omsider Palaiser. Dem skal jeg ikke tale om; for det er kun med de isolerede Hovedtaarne fra det 12te og 13de Aarhundrede, at man med Rimelighed kan sammenligne de samtidige Kirker, der ere formodede opførte med et krigersk Biøiemed.

---

høielse af Strækmurene og Paabygningen af Sadeltaarnene, før eller efter 1288. Efter Analogien fra fremmede Murbefæstninger kan man dog neppe antage hængende Murkonstruktioner for at hidrøre fra det 13de Aarhundrede. Slottet Visborg, der var opført af Kong Erik af Pommern, havde foruden sine jordfaste Hjørnetaarne enkelte Sadeltaarne, »Smalle Henrik« og »Kikud«, hvad der synes at tale yderligere for en sen Tid for disse dristige Tilføielser paa Stadsmuren.

En Sammenligning fra et fortifikatorisk Synspunkt mellem Borgtaarnene og de gamle Kirker vilde kun blive lidet afgjørende, naar man ikke samtidigt holdt sig for Øie, hvilke Methoder og hvilke Midler der raadedes over i vor tidlige Middelalder til Angrebet og til Forsvaret af en Fæstning og af dens Hovedtaarn.

Saalænge en Befæstning kun bestod af en Jordvold med en Palissaderække paa Kronen til Brystværn og med Trætaarne eller Blokhuse til Støttepunkter, laa det nærmest at overvælde den ved et »voldsomt Angreb«, forberedt ved en Beskydning med Buer og Slynger og om fornødent understøttet ved, at der sattes Ild paa, hvad der kunde brænde, saaledes som det skete mod Dannevirke og mod Arkona. Men selv overfor en Murbefæstning var et Angreb »de vive force« i og for sig ikke helt udelukket.

Kunde Angriberen umiddelbart naa Forsvarsbygningens Indgang, saa laa Intet ham nærmere end at sprænge Døren med Øksehug, eller, hvis disse ikke bede paa dens Jernbeslag, da at stable et Baal mod Døren; naar det var brændt ud, turde man vel nok gjøre Regning paa, at Døren og dens Stængsel vare saaledes svækkede, at de ikke lagde stor Hindring iveien for et Angreb med de blanke Vaaben. Ved Middelalderens Befæstningskunst er det derfor et gjennemgaaende Hovedtræk, at Adgangenes Antal er indskrænket til det mindst mulige, helst til en eneste, samt at ethvert Middel er brugt til fremfor Alt at forsvare Døre og Porte.

Var Adgangsdøren gjort utilgjængelig for Angriberen, hvad den saagodtsom altid var ved en Borgs Hovedtaarn, derved at dets eneste Indgang var anbragt høit paa Muren over dennes Fod, saa kunde han sætte Stormstigen til Muren, hvis denne ikke var altfor høi. En mange Gange stadfæstet Erfaring har vist, at en Mur, som er 30' høi eller mere, ikke lader sig eskaladere med simple Stiger. Ringmure om Borge og Stæder, for ei at tale om disses Udenværker, vare mangen Gang kun 18—20' høie og derfor ingenlunde helt

stormfrie, selv om Murfladen var forsynet med en Frise eller blot en Kordon, hvis Fremspring gjorde det besværligt eller umuligt at føre Stigens forreste og øverste Ende op ad Fladen ved at bakse dens nederste Parti fremefter mod Foden af Muren. Var denne ikke stormfri, saa maatte Forsvareren være belavet paa og mandstærk nok til hvilketsomhelst Øieblik at kunne møde Angriberen paa Murkronen med en større Styrke, end denne paa en Gang kunde føre i Kamp

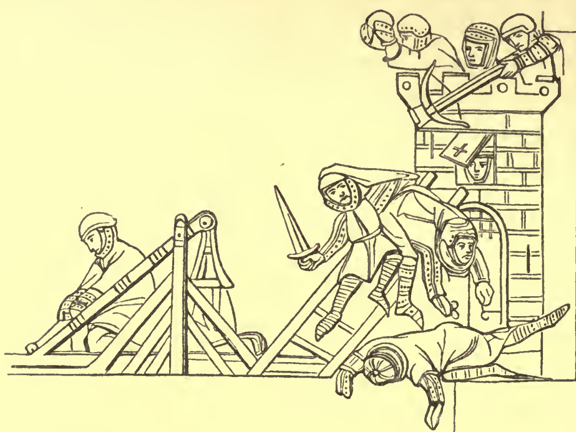

Fig. 7. Fra et Haandskrift fra det 13de eller 14de Aarh.
(Efter The Art Journal 1867.)

ad Stormstigerne; eller Angrebet maatte, før det kom saa vidt, kunne afvises med tilstrækkeligt Eftertryk ved Hjælp af Pileskud og Stenkast fra selve Ringmuren og fra dens flankerende Taarne. Et isoleret Taarn kunde hverken rumme nogen talrig Besætning eller vente Understøttelse ved Flankeforsvar; dette var en af Grundene, ihvorvel ikke den eneste, til at give Hovedtaarnet i en Borg saa stor en Høide, at det var absolut stormfrit.

Kunde Angriberen ingen Vegne komme, hverken ved et voldsomt Angreb mod Indgangen eller ved at sætte Storm-

stigen til Muren, saa maatte han bekvemme sig til en Slags regelret Beleiring. Han maatte indeslutte Fæstningen eller dens isolerede Hovedtaarn helst paa nært Hold med Løbegrave og »Skjærme« dannede af Palissader, stundom og med Plankevægge, der vare bevægelige paa Ruller, for i Ly deraf at kunne beskyde Muren og dens Vægtergang samt hindre Besætningen i at gjøre Udfald, om saa blot var for at hente Vand fra en Brønd, som underligt nok stundom findes tæt udenfor Foden af et Hovedtaarn istedenfor i dettes underste Etage eller Kjælder. De Fjernvaaben, som baade Angriber og Forsvarer i hin Tid betjente sig af, havde alle kun korte Skudvidder, som neppe overstege nogle enkelte Hundrede Alen, hvorfor en stor Murhøide havde den Betydning, at den formindskede den Dækning, Angriberens Skytter havde af deres Skjærme.

Med Haandslynger og Stavslynger, Haandbuer og Armbrøster kunde Angribere og Forsvarere fortrædige hinanden, naar de kom tilsyne i Skydeskaarne eller udenfor Skjærmene; de sværeste Armbrøster, Vindearmbrøsterne, kunde maaske paa kort Hold sende deres Pile igjennem en tynd Brædevæg. Men til at demolere Mure og stærkere Tømmerkonstruktioner vare disse Fjernvaaben naturligvis altfor svage; dertil maatte der fra begge Sider bruges andre Midler.

Det ligger ikke her for at drøfte, naar de store Kastemaskiner, der paa Dansk gjerne betegnes som Blider, paa gammelt Norsk som Valslynger, først ere komne i Brug i Europa. Her i Norden lader Jomsvikingesaga, som rigtignok ikke er nogen paalidelig Kilde, Palnatoke opstille en Valslynge til at forsvare Jomsborgs Havneindløb. Noget mere Vægt har det, at Einar Skulesøn i sit Kvad om Sigurd Jorsalafarer taler om Valslynger ved Beleiringen af Sidon 1110, til hvilken han dog ikke selv var Øienvidne; da Kvadet imidlertid først er digtet efter Kong Sigurds Død 1130, og Einar Skulesøn selv levede endnu henved 1160, er hans Vers ikke noget ganske fuldgyldigt Bevis for, at de nordiske

Deltagere i de første Korstog allerede have set Blider i Virksomhed i det hellige Land. Sikkert er det derimod, at Erik Emun 1133 fik en Blide reist mod Haraldsborg, skjøndt kun ved nogle tydske Roskildeborgeres Hjælp, eftersom de Danske dengang, ifølge en udtrykkelig Bemærkning af Saxo, endnu ikke ret forstode at omgaaes den Slags Krigsmaskiner. Og Aaret efter, 1134, havde ifølge Magnus den Blindes Saga denne Konge en Valslynge reist paa Nordnæs ved Bergen,

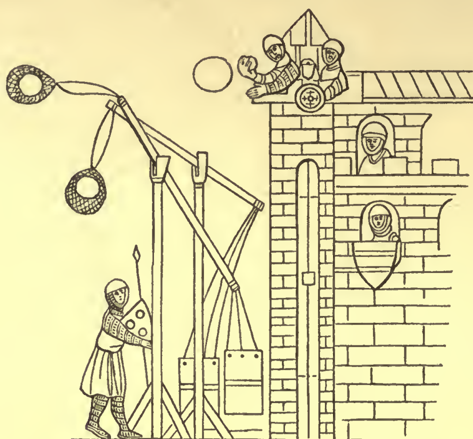

Fig. 8. **Fra et Haandskrift fra c. 1300.**
(Efter Archæological Journal, I.)

dengang han skjøndt forgjæves lavede sig til at modstaa Harald Gilles Overfald. Senere under de norske Borgerkrige omtales Bliderne af og til som et velkjendt Krigsredskab. Det er altsaa afgjort, at Bliderne have været kjendte og brugte her i Norden ligesaa tidligt, som man har brugt murede Befæstninger, og af de Kirkebygninger i Danmark, som man har tillagt et krigersk Biøiemed, er neppe nogen eneste ældre end Brugen af disse Krigsmaskiner her i Landet.

Det fremgaar af Samtidens rigtignok noget ufuldstændige Beskrivelser, f. Ex. hos Ægidius Romanus, og tillige af de samtidige, ligesaa ufuldkomne, billedlige Gjengivelser af

Blider, at man har havt saadanne af forskjellig Størrelse og af forskjellig Indretning. Fortrinsvis brugtes de alle til at kaste raat tilhugne Stenkugler, af Vægte lige fra nogle enkelte Pund til flere Centner. I alle Tilfælde bestod Bliden af en stor Vippe, hvis lange og stærke Vippestang hvilede med en Tværaksel paa to i Virkeligheden svært byggede og afstivede Opstandere; til Stangens lange Arm var der fastgjort en Slynge, hvori Stenkuglen eller, hvad man ellers

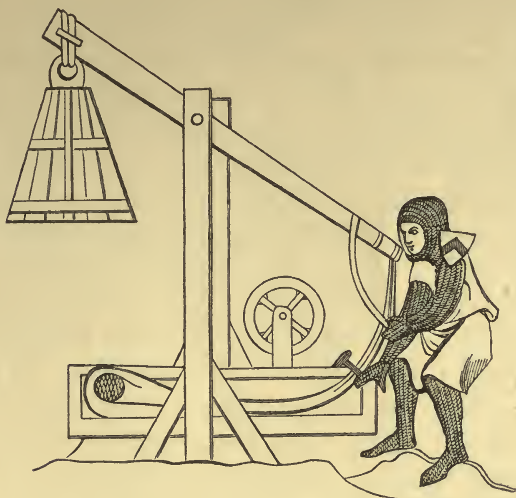

Fig. 9. Fra et Haandskrift fra det 13de Aarh.
(Efter Viollet-le-Duc: Dictionnaire de l'Architecture, V.)

vilde kaste, blev anbragt, naar Armen forud var tvunget ned mod Jorden i en Skraastilling; paa den korte Arm virkede Blidens Drivkraft, om hvilken mere straks nedenfor. Naar Drivkraften blev sat i Virksomhed, saa den korte Arm vippede ned og den lange iveiret, slæbte denne sidste først Slyngen med Stenen efter sig langs en horisontal Trærende mellem Opstanderne, hvori den var lagt, og svang den dernæst efter sig i en Bue ud i Luften, indtil Slyngen ved et

Vinkeludslag af Armen, som forud var afpasset, slap Stenen, saa at den for videre henover Bliden imod Maalet i en fri, steilere eller fladere Bane. — Til en Form af Blider eller Valslynger, og det vistnok den almindeligste, den som Franskmændene kaldte »Trébuchet« og Italienerne »Trabucco«, ydedes Drivkraften af en svær Kontravægt, der, anbragt paa den korte Arm ligesom paa en gammeldags Brøndvippe, naar den lange Arm blev sluppet løs, vippede denne og Slyngen tilveirs. Der er gjort mange Forsøg paa at rekonstruere denne Slags Blider i Tegning, de fuldstændigste af Prins Louis Napoleon, den senere Keiser, samt af den franske Arkitekt og Arkæolog Viollet-le-Duc, efterat den schweizerske General Dufour forud havde gjort Rede for Blidens ballistiske Theori og derved navnlig gjort opmærksom paa, hvor stor en Rolle Slyngen spillede. Jeg skal afholde mig fra at komme ind paa disse udmærkede Forfatteres Undersøgelser, men kun berøre Udbyttet af nogle Forsøg, som det franske Artilleri foretog 1850 paa Skydepladsen ved Vincennes med en efter Louis Napoleons Udkast rekonstrueret, meget stor Blide. Dens Vippestang af Egetræ var 33 Fod lang, dens lange Arm 5 Gange saa lang som den korte og Slyngen halvt saa lang som Stangen eller 16 Fod; Kontravægten veiede 9000 Pd., den øvrige Maskine ansloges til 14000 Pd.; og desuagtet viste det sig nødvendigt at betynge den yderligere med en død Vægt af over 12000 Pd., for at ikke Vippens Bevægelse ved hvert Kast skulde bringe den hele Maskine i altfor voldsom Rystelse. Efter nogle indledende Prøver, der tildels gave høist uventede og kurieuse Resultater, lykkedes det at bringe den ialt 35000 Pd. tunge Blide til at kaste en 24pds. Kugle ud paa en 280 Alens, en 50 Pd. tung Bombe paa ca. 230 Alens, og 110 og 160 Pd. tunge Bomber paa omtrent 190 Alens Afstand. Med noget mere Erfaring baade i Konstruktionen og i Brugen vilde det vel nok kunne være lykkedes at naa noget større Kastevidder med Maskinen; men trods sin kolossale Størrelse og Vægt viste

den sig for svagt bygget til, at man turde sætte Kontravægten op til 16000 Pd., som det fra først af var Meningen. En anden Hovedart af Blider, udentvivl Franskmændenes »Mangonneau«, Italienernes »Mangona«, paa Norsk benævnt »Mange«, havde vel ligeledes en Kontravægt paa den korte

Fig. 10. Fra en Skulptur i Kathedralen i Carcassonne.
(Efter Viollet-le-Duc: Dictionnaire de l'Architecture, VIII.)

Arm; men der var tillige til denne fæstet en Del Tovstjerter, i hvilke en Skare Mennesker arbeidede efter Kommando, saa at deres samtidige Ryk udgjorde Hovedparten af Drivkraften. Det var en slig Mange, tilmed betjent af Forsvarernes Kvinder, der under Beleiringen af Toulouse 1218 paa noget over 300 Alens Afstand dræbte Albigensernes

ubarmhjertige Forfølger Simon af Montfort, og som formodenlig til Minde herom er gjengiven i en Skulptur i Kathedralen i Carcassonne, hvor han er jordfæstet. Og det var med en Mange, at en Tydsker blandt Baglerne, medens de en føie Tid spillede Mestere i Bergen 1204, lovede at demolere Borgen, hvilket der dog ikke blev noget af, eftersom Birkebenerne kom over dem, inden han fik Mangen bygget. Ogsaa af denne Slags Blider har Viollet-le-Duc givet et interessant Rekonstruktionsudkast [1].

Det er ikke helt let at danne sig et Begreb om, hvad der har kunnet udrettes med Middelalderens Blider. Efter en Beregning, der dog støtter sig til noget usikkre Forudsætninger, har den 160 Pd. tunge Bombe, som den store Blide i Vincennes kastede ud paa 190 Alen, havt en levende Kraft, altsaa en Ødelæggelsesevne, der kan stilles jævnsides med den, en 6pds. Jernkugle udskudt med 1½ Pd. Krudt af en af vore gamle glatte Kanoner havde i Behold paa 1350—1500 Alens Afstand, hvad der vilde være utilstrækkeligt til at skyde Breche i eller demolere en nogenlunde forsvarlig Mur. Imidlertid er det jo muligt, at man ved at bruge tungere Stenkugler og tillige ved at proportionere Bliden og dens Slynge anderledes, end der blev Leilighed til ved hint

---

[1] De Rekonstruktioner foruden af »trébuchets« og »mangonneaux«, som Viollet-le-Duc i 5te Bd. af sin »Dictionnaire de l'Architecture française« under Artiklen »Engin« giver af andre Kastemaskiner, som Sydeuropas middelalderlige Forfattere benævne »caâbles« og »arbalêtes à tour«, tror jeg at kunne springe over. Skjønner jeg ret, er der ingen Grund til at tro paa, at middelalderlige Maskiner have brugt Torsionskraften i Sværtove i Forbindelse med Spændkraften i Staalbuer som Drivkraft. »Caâbles« er vel blot et af de snart sagt utallige Navne paa Blider; og »arbalêtes à tour« ere kun de samme Armbrøster, som Nordboerne og Tydskerne kaldte Vindearmbrøster, fordi de vare saa store og deres Staalbuer saa stive, at der behøvedes en lille Vinde og et Tridseværk til at drage Buestrængen tilbage til Laasen.

Forsøg, kunde have opnaaet en væsenligt større Kraftudvikling; og man nødes til at forudsætte en saadan, hvis man ikke vil underkjende de gamle Beretninger om, at det med Blidekast kunde lykkes at »bryde Borge«, d. v. s. at demolere en Fæstnings Mure, ikke blot at ødelægge dens Tinder, eller de Trækonstruktioner, som baade Forsvarer og Angriber brugte i stort Omfang, eller Tagene og Væggene paa Husene indenfor Borgens Ringmur. Til at afstedkomme stor Virkning har der i hvert Fald behøvedes meget svære Blider, hvortil Beleireren neppe har medført Tømmermaterialet, men maattet skove det i den nærmeste Omegn, og samle det paa det Sted, hvor Bliden skulde bruges, altsaa lige for Øinene af Forsvareren. Denne har paa sin Side ikke havt saa svære Blider behov, da han ikke havde Mure at kaste imod, men kun Angriberens tømmerbyggede Skjærme og Krigsmaskiner af alle Slags; han havde tillige den Fordel, at han kunde have sine Blider staaende monterede paa Borggaarden eller paa Fæstningens Taarne, før Beleiringen begyndte. Man maa endeligt have besiddet forholdsvis lette Blider, transportable, vel ikke i samlet og skudfærdig Stand, men dog i tilpassede Materialer, der hurtigt kunde samles og opstilles; en saadan maa, for at nævne et Exempel, den Valslynge have været, som Kong Sverre ved sit første Sammenstød med Baglerflokken 1196 i Saltøsund lod udskibe og opstille iland paa mindre end en kort Efteraarsdag, saa at der, endnu inden Solen gik ned, kunde kastes med den mod Baglernes Skibe. — Kongespeilet anbefaler udtrykkeligt, at man til Angrebet mod en Borg skal have baade nogle stærke Valslynger til at kaste store Sten mod Stenmure og andre svagere til at slynge Stenene henover Murene og bryde Huse ned; kun naar man ikke med stærke Valslynger kan faa Muren brudt eller demoleret, anbefaler Kongespeilet at bruge andre Midler dertil.

Det var iøvrigt ikke med Stenkugler alene, at Bliderne brugtes til at kaste; der haves Beretninger om, at Angriberen

kastede raadne Aadsler ind i Fæstningen for at gjøre Forsvareren Livet surt; vistnok med mere Udbytte have begge Parter kastet brændende Tjæretønder o. dsl. med deres Blider eller skudt Brandpile med Buer og Armbrøster for at sætte Ild paa Hus- og Taarntage eller Hængegallerier eller paa hinandens Krigsmaskiner, Blokhuse og Palissader. Den, som det synes, temmelig udviklede Pyroteknik, Byzantinerne havde besiddet i mange Hundrede Aar, maa i det 13de Aarhundrede delvis eller fuldstændigt være bleven baade Saracenerne og Occidentens Folk bekjendt; Kongespeilet synes at røbe rigtignok utydelige Spor af denne Kundskab, saasom i de forblommede Ord om den krumme Skjoldjætte, der spyr Ild og Luer, en bedre Maskine end nogen anden til at forsvare en Fæstning med, saavelsom i dets Anbefaling af Kul og Svovl som det bedste af Alt i Krigen tilsøs.

Var det lykkedes Angriberne med Pileskud og Blidekast at gjøre Murkronen med dens Skydeskaar og hængende Vægtergang uholdbar for Forsvareren, saa var det Tid for ham til, efter om fornødent først at have fyldt Graven foran Muren, at gaa frem til Foden af denne for at bryde Stormhul enten med den Maskine, som kaldtes »Vædderen«, eller blot med Hakker og Koben, et Foretagende, hvorved han overfor et isoleret Taarn ikke havde nødigt at dække sig mod flankerende Beskydning.

Vædderen, hvis Opfindelse ligger saa langt tilbage som i eller før de assyriske Kongers Tid, var som bekjendt en svær Bjælke eller Træstamme forsynet for Enden med et massivt Hoved af Jern og, som det er vist i Billeder fra Middelalderen, enten lagt over en Aksel med Hjul, eller ophængt horisontalt i Tov eller Kjeder under en eller maaske to Bukke; fuldt saa simple, som det er gjengivet paa gamle Miniaturer, have sagtens hverken Bukkene eller Ophængningen været; det kan derhos tages for givet, at Betjeningsmandskabet ikke har arbeidet med de bare Hænder, men i en Række af Tovstjerter anbragte henad Bjælkens Længde, saaledes at

mange Mænd kunde komme til at tage Haand i med, først ved paa Kommando at hale tilbage og derved faa Bjælken til at svinge ud, og dernæst hale fremefter for ved deres forenede Arbeide at forøge den Kraft, hvormed Bjælken rammede Muren, idet den atter svingede frem. Og denne levende Kraft eller Ødelæggelsesevne kan gjerne have været ganske betydelig; lad os antage, at man til Brug som Vædder har

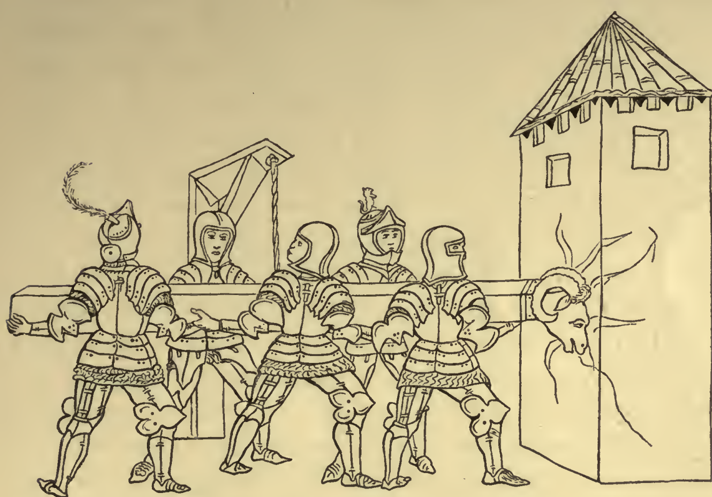

Fig. 11. **Fra et Haandskrift fra ca. 1475.**
(Efter The Art Journal, 1869).

taget en 20 Fod lang og 2 Fod tyk Egestamme af grønt Træ, som det fældes i Skoven; den har da veiet ca. 5600 Pd., eller med sit jernbeslagne Hoved mindst 6000 Pd.; for at Bjælkens Stød da skulde øve en Ødelæggelse lig den, en 6pds. Jernkugle udskudt med $1^1/_2$ Pd. Krudt paa 1500 Alens Afstand kan udøve, maatte der gives den en Hastighed i Stødet mod Muren af henved 18 Fod i Sekunden, hvad en Skare af en 20—30 haandfaste Mænd vel nok kunde bibringe den. Nogen egenlig Indtrængen af Vædderhovedet ved det

første Stød mod fast Murværk opnaaede man vel neppe; men de ideligt gjentagne Stød mod den samme Plet af dette maatte dog efterhaanden slaa Stenene løse, lettest naturligvis naar de ikke vare murede i ordenligt Forbandt, men kun satte op som et ydre Parement af kløvede eller tugtede Sten for en Kjærne af Rullestene, saa raa som man havde sanket dem op paa Marken, liggende tilligemed Stenskjærver hulter tilbulter i en Mørtelmasse, som vel neppe engang altid har fyldt alle Mellemrummene. En Mur af denne Beskaffenhed har vel heller ikke været meget vanskelig at faa Bugt med, selv om man maatte nøies med Spidshakkerne og Kobenet til at bryde Stenene løse med, blot der kunde arbeides vedholdende og uforstyrret med disse simple Redskaber. For at styrke en Mur mod Valslyngernes og Vædderens Stød foreslaar Kongespeilet at afstive den indvendigt med stort Egetømmer eller at terrassere den med Jord, at dække hele Muren udvendigt med tre- eller femdobbelte Flager af store Egegrene med Ler imellem, ligesom fra Murkronen at fire store Sække med Hø i Jernlænker ned foran Vædderens Hoved, Foranstaltninger, som det vist har været lettere at foreskrive end at iværksætte. Mærkeligt nok taler Kongespeilet ikke om et Redskab, kaldet »Ulven«, som nævnes i andre Skrifter fra Middelalderen; det var en Slags stor Jerntang, som man firede ned fra Muren i en Lænke i det Haab, at den skulde gribe fat om Vædderen, saa at man kunde gjøre denne uskadelig ved at trække den til sig.

Om det end var lykkedes ved Beskydning at fordrive Forsvareren fra Murkronen, inden Angriberen begyndte paa at bryde Hul paa Muren forneden, saa vilde den Første dog ideligt og ideligt vende tilbage til Vægtergangen og Skydeskaarene, fordi det alene var derfra, at han kunde gjøre Angriberen Fortræd, og det selv om denne var naaet ind i, hvad Nutidens Fortifikateurer kalde den »døde Vinkel« ved Murens Fod. Det var netop til et haardnakket Forsvar af

Murfoden, at Befæstningen var indrettet. Angriberen blev derved ofte tvungen til at lade de Mænd, som skulde bryde Stormhul, enten det nu var med Vædderen eller med Hakken, arbeide i Ly for Beskydning eller Bekastning fra oven under et paa Ruller bevægeligt Skjærmtag, som i fremmede Sprog gjerne kaldes en »Kat«, men stundom en »So« i nærmere Over-

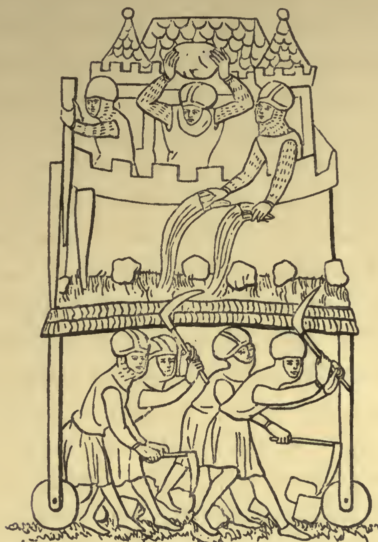

Fig. 12. Fra et Haandskrift fra ca. 1300.
(Efter The Art Journal, 1867).

ensstemmelse med Kongespeilet, som kalder denne Maskine et »Gravsvin«. Taget maatte være stærkt bygget for at kunne taale Stødet af de Ting, der kastedes ned paa det fra Muren; og det maatte være godt dækket med Græstørv og helst med raa Huder, for at det ikke skulde falde den Beleirede altfor let at sætte Ild paa det. Men naturligvis maatte ogsaa de Vægge og de Stolper, som bare Taget, saavelsom den Bjælkeramme, hvormed den hele Bygning hvilede paa sine Ruller eller sine Aksler, have en betydelig Styrke, saa

at det hele Gravsvin, især naar der under dets Loft skulde være ophængt en lang Vædderbjælke, og det tillige skulde rumme dennes Betjeningsmandskab, maatte blive en baade tung og uhandelig Maskine.

Fra et hængende Galleris Machicoulis kunde der skydes med Buer og Armbrøster mod Murens Fod. Men ogsaa hvor de hængende Vigskaar manglede eller vare ødelagte, kunde der fra Murkronen gjennem Skydeskaarene virkes mod Arbeiderne og deres Skjærmtag ved Foden af Muren ved, hvad Forsvarerne lode styrte ned over dem, fornemmelig Stene. Og her kom atter en stor Mur- og Taarnhøide Forsvaret tilgode. Omtrent det samme, som en Sten paa 24 Pd. udrettede ved at falde fra 30 Fods Høide, udrettede en Sten paa 12 Pd. fra 60 Fods, og en paa 8 Pd. fra 90 Fods Høide. Kongespeilet giver Anvisning paa at øse hele smaa Karrelæs af Stene udover Fjenden, formodenligt naar han gik udækket frem til Storm mod en Adgang eller mod en Breche, eller forsøgte at sætte Stiger til Muren; en »Skudvogn« paa to eller fire Hjul, læsset med Stene, lod man løbe rask frem ad en Plankebane igjennem et Skydeskaar, indtil den udenfor dette tørnede op i et Tov og ligesom en af Nutidens Tipvogne øste sit Indhold ud; og det foreskrives, at Stenene bør være af forskjellig Størrelse, saa spredes de bedst. En samlet, knusende Virkning opnaaedes ved at lade et »Løbehjul«, d. v. s. to Kværnstene paa en fælles Aksel, trille ud over Plankebanen i Skydeskaaret. Udenpaa Muren under Skydeskaarene kunde man have en »Igelkat«, paa Dansk et Pindsvin, d. v. s. en svær Tømmerstok besat med Træpigge, hængende helst i Jernlænker, saa at man, naar man en Gang havde ladet den styrte ned over Fjenden og hans Gravsvin, kunde hale den op igjen til Murkronen til Brug paany. Paa lignende Maade ophængtes »Brynklungen«, ɔ: Brynje-Edderkoppen, af Jern med Staalkroge; naar man lod den falde ned mellem en Flok Fjender, kunde En og Anden af dem blive hængende med sine Hærklæder paa Krogene, saa at

han maatte følge op med Brynklungen, naar man fra Murkronen halede den til sig igjen. En »Slagbrand« var en med haarde Trætænder besat Tømmerstok, som man havde stillet op paa Enden bag Brystmuren og lod vippe ud over den i det beleilige Øieblik. Vare alle deslige forud forberedte Kastevaaben slupne op for den Beleirede, saa sparede han ikke sit Bohave og Husgeraad til at styrte ned over den stormende Fjende; og den Tids Bohave var jo af vederhæftige Materialer og Dimensioner. Men ogsaa med flydende Varer trakterede man den Stormende; man heldte kogende Vand over ham eller endnu bedre smeltet Bly eller Glas; det holdt jo bedre Varmen under den lange Fart ned gjennem Luften. Mod Gravsvinet anbefaler Kongespeilet at sætte det i Brand ved fra Murkronen at lade falde jernbeslagne Pæle, paa hvilke der løst anbringes gloende Plovjern, ned paa det, saa at Jernene trænge ind i Træværket og blive stikkende i dette, naar Pælene hales op igjen; men derefter heldes der Beg og Svovl, sagtens smeltet, samt kogende Tjære for at nære Ilden. Det er netop et saadant Forsvar mod Gravsvinet, der er gjengivet i det gamle Billede, Fig. 12.

Jeg har dvælet ved de forskjellige Midler, som Kongespeilet anbefaler til det lodrette Forsvar fra Murkronen saavel mod Stormangreb mod Indgange som mod Angribernes Arbeider paa at bryde Breche i Foden af Muren; disse Midlers Karakter, deres Forskjellighed og deres Antal give nemlig et virkeligt Indtryk af, hvor stor Vægt Middelalderen lagde paa dette lodrette Forsvar af den døde Vinkel som det, hvorpaa Beleiringens Udfald først og fremmest kom an. Jeg tror derefter nok at turde vove den Paastand, at en Bygning fra Middelalderen før Krudtvaabnenes almindelige Indførelse, der ikke er indrettet til lodret Forsvar langs Murkronen, og fremfor Alt over Indgangen, den er ikke fra første Færd bygget til Forsvar, selv om den stikker Nutiden i Øinene som formentligt egnet dertil ved sine tykke Mure.

Og tilvisse var der al Grund for den Beleirede især i en isoleret Bygning eller et Hovedtaarn til at beflitte sig paa et energisk Forsvar af den døde Vinkel. Det fremgaar af historiske Beretninger saasom dem om Baglernes Angreb paa Sverresborg ved Bergen, 1198 og 1207, at en Borg allerede kunde bringes i Fare eller tvinges til Overgivelse derved, at der samledes og tændtes et stort Baal ved Foden af Muren, vistnok fordi Ilden let forplantede sig til Murkronens Trækonstruktioner og Tagværk; det var en Omstændighed, der i Forening med saamange andre opfordrede til at give Taarnene en stor Høide. Og lykkedes det Angriberen at bryde Stormhul og derigjennem eller ad en utilstrækkeligt forsvaret Indgang at gjøre sig til Herre over Taarnets underste Stokværk, saa var dermed Beleiringen vel ikke helt tilende, men dens Udfald dog i det væsenlige afgjort. Vel var det paa Grund af de snævre Forbindelsesveie fra det ene Stokværk til det andet ligesaa vanskeligt for Angriberen at trænge fra den nederste op i de øvre Etager med væbnet Haand, som for Forsvareren at drive Modstanderen ud der, hvor han engang var kommen ind. Forsvaret kunde føres videre fra Etage til Etage, men egenligt kun med det Formaal at opnaa taaleligere Vilkaar end det, der ventede Besætningen, om en Storm straks havde bragt den i Angriberens Hænder, medens Kampens Lidenskab endnu gik høit. Men den Angriber, der raadede over Bygningens nederste Stokværk, havde dens Skjæbne i sin Haand. Vare Etagerne kun skilte ved Bjælkelag og Trægulve, saa kunde han gjøre en hurtig Ende paa Sagen ved at anrette et stort Baal i det underste Rum. Vare Etagerne hvælvede, saa kunde Taarnet bringes til at styrte ved samtidigt med, at man afstivede Murene og Hvælvingspillerne med Tømmer, at bryde dem ned i tilstrækkeligt Omfang, dernæst gjøre Baal i Underrummet og sætte Ild paa det; man behøvede da ikke at vente længe, inden Taarnet styrtede, naar Afstivningen var brændt. Det var en Fremgangsmaade, der var ganske analog med den, der

ogsaa brugtes i Middelalderens Beleiringer, naar man drev Minegange udefra under Jorden ind under Fæstningsmure og Taarne for at spare sig Kampen foran Murens Fod.

Der gaves endnu et Beleiringsmiddel, der regnedes for det bedste af alle, men tillige det besværligste at bruge, nemlig at reise et Stormtaarn mod en Borg. Det var et høit firkantet Tømmertaarn reist paa en Bjælkeramme, som for Stabilitetens Skyld ragede udenfor Taarnets egenlige Grundflade til alle fire Sider, og som hvilede paa Hjul eller Valser. Det byggedes saa høit, at det ifølge Kongespeilet ragede mindst syv Alen over det Taarn, det skulde bruges imod; udvendigt behængtes det med raa Huder for ikke saa let at fænge Ild. Øverst havde det en Platform med Brystværn for Bue- eller Armbrøstskytter, der nedenfor et Stokværk, hvis Forside var som en Vindebro til at lade falde ned paa Kronen af den Mur, man vilde angribe, saa at en Stormkolonne, der steg op ad Stiger paa Bagsiden af Stormtaarnet, ad den Vei kunde ved et voldsomt Angreb bemægtige sig Fæstningens Vægtergang eller Fæstningstaarnets Platform. Den nederste Etage af Stormtaarnet var sommetider indrettet som et Gravsvin eller en Kat — det kaldtes isaafald paa Fransk »chat-chasteil«, »chat-faux« (hvoraf échafaud og catafalc). Naar Stormtaarnet var færdigbygget og ikke forinden af den Beleirede enten stukket i Brand eller ødelagt ved Blidekast, blev det rullet tæt hen til Fæstningsmuren, hvad der naturligt med en saa tung og derhos vaklevorn Maskine var et meget prekairt Stykke Arbeide, især naar den Beleirede forud i Jordsmonnet foran Muren havde gravet og igjen løseligt tildækket Grøfter, som Kongespeilet kalder »Taalgrave«, i hvilke baade Gravsvin og Stormtaarne kunde kjøre uhjælpeligt fast eller vælte. Men var det lykkedes at bringe Stormtaarnet nær nok til Fæstningsmuren, saa kunde Skytterne paa dets Platform fra denne dominerende Stilling holde Murens Vægtergang ryddelig og derved enten skaffe Tryghed for dem forneden i Taarnets Gravsvin til at arbeide paa at

sapere Foden af Muren, eller give en Stormkolonne Leilighed til over Broklappen at indtage Murkronen. Den dominerende Stilling gav en stor Overlegenhed i Skydefægtningen paa den Tids korte Skudvidder; det ser man f. Ex. af Sagaberetningen om Sigurd Jorsalafarers snilde Angreb paa Saracenernes befæstede Hule paa Formentera, ved hvilket det var den plongerende Beskydning fra den over Fjeldsiden nedfirede Baad, der drev de Vantro bort fra deres forreste Mur og saaledes gjorde det muligt at angribe denne ad den ellers ufremkommelige Opgang. Frygten for de dominerende Stormtaarne var et Motiv ved Siden af de alt foran berørte til at bygge Borgmuren høi, dens Taarne høiere og Borgens Hovedtaarn høiere end alle de andre. Kongespeilet tilraader da ogsaa Forsvarerne af en Borg overfor et Stormtaarn at reise et endnu høiere Trætaarn ovenpaa Fæstningsmuren, hvad der vel iøvrigt ikke altid var gjørligt. Ifølge den franske Krønikeskriver Richer af Rheims blev der under en Beleiring af Verdun i Aaret 984 reist et saadant Trætaarn paa Muren mod et Stormtaarn, hvormed Kong Lothar af Frankrig truede Staden; fra begge Taarne kæmpedes der ivrigt, indtil Angriberne fik et Tov med en Hage kastet over og gjort fast i Forsvarernes Taarn; ved at hale og rykke i Tovet fik man det sidste til at vakle og rave saameget, at dets Besætning ikke turde blive i det, hvorefter Staden overgav sig. Angrebsmaaden mod Trætaarnet har her været en lignende som den, Sverre, da han beleirede Baglerne under Reidar Sendemand paa Slotsbjerget ved Tønsberg 1201, prøvede paa at bruge mod deres Trætaarn.

Efterat at have gjennemgaaet de væsenligste Hovedtræk af Befæstningskunsten, forsaavidt de isolerede Taarne angaar, i det Tidsrum, der for os Nordboer udgjør den ældre Middelalder, samt Hovedmomenterne af samme Tidsrums Beleiringskrig, skal jeg vende mig til en Betragtning af de gamle Kirker

fra det 12te og 13de Aarhundrede, som man har troet at maatte tillægge et krigersk Biøiemed fra deres første Opførelse. At betragte hver især af dem vilde blive et vidtløftigt og paa Grund af de idelige Gjentagelser lidet interessant Arbeide, saameget mere som det ligger udenfor min Hensigt og for min Kompetens at granske dem fra et kunsthistorisk Stade; fra det fortifikatoriske Synspunkt turde det være nok at kaste et prøvende Blik paa de vigtigste Typer af vore romanske, formentligt befæstede Kirker, repræsenterede ved Exempler, som forhaabenligt ikke ville blive fundne ensidigt valgte.

Tryde Kirke i Skaane[1].

Den nu nedbrudte Tryde Kirke, som antages opført c. 1160, var bygget af Kalksten med Taarn, Langhus og Kor med halvrund Apsis, alle Dele samtidigt. Apsis var dækket med en Halvkuppel, Kor og Langhus oprindeligt med fladt Træloft; i Sidemurene havde der været nogle faa snævre og høitsiddende Vinduer med den smalleste Aabning midt i Murtykkelsen og derfra baade udvendigt og indvendigt stærkt udvidede saavel til Siderne som op og nedefter; de skulde jo skaffe saa roligt og saa meget Lys og saa lidt af Regn og Sne samt Trækvind og Slud ind i Kirken som muligt, hvorimod de ikke vare byggede til at tjene som Skydehuller. I Langhusets vestre Ende var der Portaler saavel i den søndre som i den nordre Mur. Langhusets vestre Gavl var skjult af et rektangulairt Taarn; medens Langhusets ydre Brede var 34′, havde Taarnet i samme Retning en Brede af $37^2/_3$′, fra Øst til Vest derimod kun en Brede af $15^1/_3$′; dets Høide til Tagskjæget var 53′, dets Murtykkelse forneden $4^3/_4$′. Forneden havde Taarnet et med en Tøndehvælving

---

[1] Jvfr. C. G. Brunius: Skånes Konsthistoria, p. 118 og pl. 1; J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger, p. 134.

dækket Rum, som aabnede sig med en 7' bred, søilesmykket Arkade imod Skibet og havde en ligesaa oprindelig Indgangsportal i den vestre Taarnvæg. Vinduer eller Lysaabninger synes dette Underrum ikke at have havt ligesaalidt som det, ligeledes med en Tøndehvælving dækkede andet Stokværk i Taarnet, fra hvilket en $4^1/_2$' høi, lidt spidsbuet Aabning eller Dør i den østre Taarnvæg førte ind til Tagrummet over Skibet. Det tredie Stokværk i Taarnet naaede op under dettes Sadeltag, men havde utvivlsomt fra først af ved et Træloft været delt i to Rum, af hvilke det øverste var oplyst ved fire Vinduer i hver af de lange og to i hver af de korte Sider, hvert af dem delt ved en lille Søile med Tærningkapitæl og Basis. De tre Etager i Taarnet vare forbundne ved Stentrapper i Muren, begyndende indvendigtfra i det underste Rum og svagt oplyste ved smaa Glugger; til den fjerde Etage maa Adgangen have været ad en Stige gjennem en Lem i Gulvet.

Det er mig ikke tydeligt, efter hvilke Indicier C. G. Brunius har dømt Tryde Kirke tilligemed henved 30 med den beslægtede, gamle skaanske Kirker til at være opførte med et Forsvarsøiemed. Jeg maa derfor indskrænke mig til at nævne de Kriterier, der i mine Øine godtgjøre, at dens Bygmester ikke har havt noget saadant Formaal. I Tryde ligesom i alle lignende gamle Kirker stod Taarnets underste hvælvede Rum i aaben Forbindelse med Skibet; havde en Angriber gjort sig til Herre over Langhuset og Koret, saa maatte derfor et alvorligt Forsvar af Taarnet opgives før eller senere. Det var altsaa hele Kirken under Et, der havde maattet forsvares; men dertil var der ingen Dispositioner truffet af Bygmesteren. Kirken kunde maaske have været betragtet som sikkret mod det første Anløb, hvis den kun havde havt den ene Indgang i Taarnets vestre Mur, der kunde tænkes forsvaret perpendikulairt fra de høit oppe paa samme anbragte fire Vinduer, saafremt disse ellers vare indrettede som Skydeskaar, hvad de ikke vare. Men Kirken havde desuden to

Indgange, en paa den søndre og en paa den nordre Side af Skibet, ialt saaledes tre Indgange, alle tre lige med Jorden, et Forhold, som neppe gjenfindes ved nogen Forsvarsbygning fra Middelalderen; og begge Sidedørene manglede saavel perpendikulairt som Flankeforsvar; Taarnet sprang vel omtrent en Alen frem for Skibets Mure, men der kunde fra dets Vinduer ikke skydes langs ad disse. Fra Østenden af Bygningen kunde Angriberen uset og ubeskudt snige sig lige hen til Skibets Døre for at bane sig Vei igjennem dem med Øksehug eller med Brand. Iøvrigt behøvede Angriberen slet ikke at gjøre sig til Herre over Skibet og Forhallen under Taarnet. Medens Forsvareren havde nok at tage vare med at bevogte de tre Døre, kunde Angriberen ved Hjælp af en ikke overvættes lang Stige komme op paa Loftet over Koret og Skibet, og enten derfra trænge ind i Taarnets 2det Stokværk gjennem Døraabningen i dettes østre Mur, eller hvis den var stænget, anlægge Ild under Tagværket; dettes og Bjælkeloftets Brand vilde snart gjøre Koret, Skibet og Taarnets Underrum, maaske tillige dets 2det Stokværk uholdbare for Hede og Røg; og Forsvarerne havde da egenligt ikke andet at gjøre, hvis de ikke foretrak itide at løbe ud og give sig, end at krybe sammen i Taarnets øverste Etager og der sidde og kigge efter, hvor længe det varede, inden ogsaa Taarnets Tagværk fængede Ild og omsider styrtede sammen over dem. Til et Forsvar i Middelalderens Stil har Tryde Kirke ikke været betænkt.

Men hvad har da været Meningen med det Taarn ud for Gavlvæggen paa Tryde og visse andre af vore ældste Kirker, naar det ikke har været til at hænge Klokker i? Det ligger udenfor min Opgave og udenfor min Kompetens at give Svar paa dette Spørgsmaal; men jeg kan jo gjerne sige min Mening derom, naar jeg ikke udgiver den for mere, end hvad den er, en Lægmands Gisning. Jeg tænker, at man blot har tilsigtet en smukkere og mere anselig Afslutning af Kirkebygningen end den, Vestgavlen paa en kullet Kirke

frembyder. Man havde endnu ikke fundet paa den tomme Dekoration med umotiverede Blændinger, hvormed Spidsbuestilen i den fattige Form, hvori den senere fandt Indgang her i Danmark, nødtørftigen skjulte Gavlfeltets Nøgenhed; endnu mindre kjendte man den Udvei, vor sildige Renaissancestil hjalp sig med, nemlig at forhøie Gavlmuren et godt Stykke op over Tagfladerne og udpynte den skjærmbrætagtige Mur med barokke Sveininger af Kontouren, med Voluter, Pilastre og Baand, tomme Nicher og endnu indholdsløsere Skulpturer o. s. v. Det 12te Aarhundredes Bygmestere have taget mere haandfast paa Tingen og dækket hele Gavlen med en taarnlignende Tværbygning, hvis underste Rum de brugte til en Forhal eller til et Kapel ved Skibet uden at tage sig det nær, at der ingen Brug var for de øvre Rum i Taarnet. Saafremt jeg har Ret til i de Tvillingtaarne, hvormed et ringere Antal romanske Kirker i Skaane og Sjælland ere smykkede, at se en videre Udvikling af det rektangulaire Taarn, hvorpaa Tryde Kirke gav et Exempel, saa bestyrkes, tykkes det mig, Opfattelsen af dette som rent dekorativt og uden egenligt praktisk Øiemed; Tvillingtaarne som dem i Merløse og Färlöf vil vel neppe engang en dristig Fantasi opfatte som byggede til krigersk Forsvar.

Østremarie Kirke paa Bornholm[1].

Saaledes som Østremarie Kirke er gjengiven i Prof. Holms fortræffelige Værk over Bornholms gamle Kirker, og som den stod, indtil den for faa Aar siden blev brudt ned, lignede den i sine væsenlige Hovedtræk Tryde Kirke saameget, at de sete fra et fortifikatorisk Synspunkt gjerne kunde betragtes som ens. Nedbrydningsarbeidet bragte imidlertid overraskende

---

[1] Jvfr. C. G. Brunius: Konstanteckningar under en resa till Bornholm, p. 221; H. J. Holm: Bornholms ældgamle Kirkebygninger, p. 9 og pl. 20, 21 og 22; A. Clemmensen: Øster Marie Kirke.

Ting for Dagen, saa at det er nødvendigt at dvæle noget ved denne bornholmske Kirkes oprindelige Form, saaledes som den nu kan opfattes ved Arkitekt Clemmensens høist lærerige Beretning om denne mærkelige Bygning.

Kirken, som var opført med Mure af raa Kampestene med Cementsten brugt til Karmsten for Vinduer og Døre, havde Kor med halvrund Apsis, Langhus og Taarn, alle opførte samtidigt. Koret var dækket med en Tøndehvælving sat af Kampesten i Mørtel, og det viste sig, at der paa denne Hvælving hvilede en anden med spidsbuet Tværsnit, udenpaa hvilken der var muret et massivt Stentag dannet af Sandstensfliser og en Slags Beton af Strandsten og en rimeligvis cementblandet Kalk. Det er en Tagform, for hvilken man har søgt Forbilledet i visse meget gamle Kirker i Sydfrankrig, men formentlig vilde have fundet det nok saa nær i Irland i gamle Kirker fra Øens Uafhængighedstid før 1176 [1], med hvilke Østremarie og andre bornholmske Kirker tillige have den Eiendommelighed fælles, at Dørene i Murene ikke have lodrette Sider, men ere bredere forneden end foroven. Endnu mærkeligere viste den Maade sig, hvorpaa Skibet havde været dækket; det fandtes, at i Østremarie Kirke havde Skibet ligesom i Aa Kirke før dennes sidste Restauration været delt paalangs ved en Mur, der forneden var gjennembrudt med Bueaabninger, saa at Muren over den østligste Arkade

---

[1] Jvfr. J. Fergusson: Handbook of Architecture, II, p. 918 o. 919. Ogsaa den ældgamle Kirke paa Egilsey blandt Orknøerne, der jo paa hin Tid vare et norsk Skatland og som saadant i henved et halvt Aarhundrede, indtil 1152, havde ligget under Lunde Erkestift, har havt en lignende Konstruktion af Stentaget som Koret i Østremarie Kirke; jvfr. Fr. Kugler: Geschichte der Baukunst, II, p. 297 o. 298, P. A. Munchs Afhandling om de orknøiske Stedsnavne i Ann. for Nordisk Oldkyndighed, 1852, p. 57 o. 76, samt D. Wilson: The Archæology and prehistoric Annals of Scotland p. 590.

har støttet sig mod Langhusets Gavlmur over Triumfbuen, over den vestligste mod Taarnmuren; fra Længdeskillemuren har der været slaaet Tøndehvælvinger over til Skibets Sidemure; og Hvælvingerne have endeligt baaret et muret Stentag bygget i Analogi med det over Koret, saaledes at der over Kapperne af de to parallele Tøndehvælvinger har været et fælles, i en Slags Spidsbueform hvælvet Rum under Taget langs Skibets Akse. I den vestlige Ende havde Skibet en Portal i den søndre og en i den nordre Mur; det var oplyst ved nogle faa, høitsiddende og meget smalle Vinduer af den sædvanlige romanske Form; i Koret og Apsis sidde Vinduerne meget lavere. Foruden Vinduerne fandtes der i hver af Skibets to Sidemure en hidtil uforklaret Aabning $6^1/_2$' over Sokkelen; den ene, som var uforstyrret, var udvendigt 9" bred og 17" høi; den udvidede sig indefter til en Brede af 36"; et Skydehul har denne Aabning sikkert ikke været, eftersom dens Saal heldede 16" indefter, medens Oversiden var horisontal.

Medens Langhusets ydre Brede var 29', havde det Taarn, som skjulte det mod Vest, en Brede af 33' og en Dybde fra Vest til Øst af 20'; dets Murtykkelse forneden var 4'; dets Murhøide til Foden af Sadeltaget var 47' 1874, men har oprindeligt været noget større, eftersom Tagbjælkerne kun laa 3' over Stengulvet i det øverste Stokværk. Det underste Rum i Taarnet var dækket med en fra Øst til Vest spændt Tøndehvælving, 15' høi under Slutstenen; der var ikke som i Tryde Kirke nogen Portal i Vestmuren, hvorimod Taarnrummet aabnede sig med to 7' brede og 8' høie Arkader, adskilte ved en lav, firkantet Pille, ud imod Skibets to Gange. Taarnets 2den Etage var hvælvet paa samme Maade og i samme Retning som den underste, og i Modsætning til denne havde den et enkelt Vindue mod Nord. I den østre Væg havde den en Dør, som ad et Par Trappetrin førte ind til det hvælvede Rum over Skibets to Tøndehvælvinger og under Stentaget; i dette Rum førte en smal Gang ovenpaa Skibets Længdeskillerum hen til en Dør i Langhusets Østgavl,

igjennem hvilken man kom ind i det lave Rum over Korets Hvælving og under dettes Stentag. Tænker man sig Taarnet som en Forsvarsbygning, kunde man forestille sig dette Rum over Koret som dens Forraadskammer; da dets Dør imidlertid antages at have været til at stænge, og det indvendigt fra, har man været mest tilbøielig til at tænke sig det brugt som et Tilflugtssted mod Fjender. Det er jo muligt; men i Middelalderens virkelige Befæstningskunst ved jeg ikke af, at et saadant Musehul til værgeløst at krybe i Skjul i hører hjemme. Taarnets 2det Stokværk havde endvidere i samme østre Væg til hver Side af den Dør, der førte ind over Skibets Hvælvinger, en Aabning, der maa have gabet ud høit under de to Hvælvinger. Disse Aabningers Bestemmelse synes noget gaadefuld; man har anset dem for Døraabninger, der kun vare tilgjængelige ad Stiger fra Skibet; men jeg skjønner ikke, at der foruden Trappen i Muren fra Underrummet behøvedes nogen anden Adgang, tilmed to, til Taarnets 2den Etage; snarere kunde jeg tænke mig, at Aabningerne have tjent til at gjøre det muligt fra dette Taarnkammer at følge Messetjenesten nede i Kirken. At der fandtes et dybt Stængehul i Muren ved hver af dem, lægger jeg ingen stor Vægt paa; man kunde jo nok ønske i visse Tilfælde at holde dem lukkede, og en virkelig Stængning eller Forramling af en Dør udkræver, at der er Stængehuller i begge dens Sider. Taarnets 3die Etage var delt tværs over ved en Bue, der støttede to Tøndehvælvinger, slaaede fra Nord til Syd; den oplystes ved et Vindue mod Vest. Den 4de Etage endeligt var allerede før 1874 brudt ned til c. 3′ over Gulvet; i Muren havde den mod Øst og Vest to, men mod Nord og Syd kun en Aabning, 18″ bred og med Underkanten kun nogle faa Tommer, høist en Fod over Gulvet. Derved at Overdelen af Muren var brudt ned, vare disse Aabninger naturligvis blevne aabne foroven, hvad der uden Tvivl har bestyrket den Tro, at man her havde uforfalskede Skydeskaar for sig; det kunde de nu forresten have været, ogsaa om de havde været lukkede

foroven, saafremt ikke baade deres ringe Brede og deres ubetydelige Knæhøide havde gjort det aldeles uantageligt; jeg kan ikke i dem se andet, end Levninger af Glamhuller i Muren. Af Gulvets Ujævnhed har man villet slutte sig til, at denne Etage oprindeligt har havt en Vægtergang; mon Ujævnheden virkeligt har været kjendeligt større end i andre Taarnrum i bornholmske Kirker, f. Ex. St. Ibs, hvor den vidner tydeligt om, at Bygmesteren ikke har tænkt sig nogen praktisk Anvendelse af disse Rum, siden han ikke engang har villet være over at jævne deres Stengulve? Jeg tænker mig, at Taarnet paa Østremarie Kirke ligesom dens Kor og Langhus oprindeligt har været dækket af et muret Stentag, hvoraf dog ethvert Spor for længe siden er borte. Kommunikationen mellem Taarnets Stokværk har gaaet fra det ene til det andet ad Stentrapper i Muren, oplyste sparsomt ved Glugger, der, saa smaa de end vare, dog vare store nok til at vise en udenfor Staaende, hvor Muren om det underste Rum var lettest at gjennembryde; saadant vilde en Fortifikateur have været for forsigtig til at røbe.

Har nu Østremarie Kirke været bygget til krigersk Forsvar? Med den oprigtigste Villie har jeg ikke fundet noget positivt Indicium derfor. Den har det tilfælles med Tryde Kirke og, jeg tror, med næsten alle andre gamle taarnede Kirker, at Taarnets Underrum staar i aaben Forbindelse med Skibet, der altsaa eventuelt maatte forsvares, men som har to Indgange, begge lige med Jorden og begge uden Forsvar fra Taarnet eller andenstedsfra. Den har havt det forud for Tryde Kirke, at den var fuldstændigt brandfri; men den har været nok saa let at ødelægge paa anden Vis for den, som var Herre over dens Skib. Det kan ikke have været overvættes vanskeligt med Tømmer at afstive Buerne paa begge Sider af den 4' tykke Pille, der forneden i Taarnet bærer en saa uforholdsmæssig Del af dets østre Mur og dets Hvælvinger, saavelsom Buen ved den nærmeste af de Piller,

der bar Skibets Længdemur, dets Hvælvinger og dets tunge Stentag; ved dernæst at bortrydde de nævnte to Piller og endeligt gjøre Baal omkring Afstivningerne maatte man uden Vanskelighed kunne bringe Taarnet til at styrte.

Lime Kirke i Salling[1].

Jeg skulde ikke have standset ved denne iøvrigt i flere Henseender mærkelige Kirke, ved hvilken Taarnets oprindelige Anlæg og Form ere saa stærkt forstyrrede ved senere Ombygninger, hvis ikke netop den var bleven fremhævet af en udmærket Forsker som en Kirke, om hvis Bestemmelse til Forsvar der ikke skulde kunne være Tvivl. Det synes snarest at være Taarnmurenes Tykkelse 5—6', der har ledet til denne Paastand; dog synes den ikke saa overvættes stor, at den jo kunde ventes i et Kirketaarn med et rektangulairt Grundrids af 19' × 27$^1/_2$', naar der ved dets Bygning er lagt Vægt paa dets Stabilitet. Taarnet antages engang at have havt en Portal i den vestre Mur; dog er det usikkert, men ogsaa uden stor Betydning for Spørgsmaalet her. Langt mere afgjørende er det, at dets underste Rum har en 12' bred Bueaabning mod Skibet, og at Kirkebygningen har tre oprindelige Portaler, alle uden Forsvar fra Taarnet, nemlig foruden de sædvanlige Mands- og Kvindedøre paa Syd- og Nordsiden af Skibet endvidere en Præstedør paa Sydsiden af Koret. Naar der saa endvidere lægges Mærke til, at dettes Apsis i Midtelinien har et oprindeligt Vindue, siddende 5$^1/_4$' over Jorden, saa at en Angriber blot behøvede at stille en Bænk eller en Klods henunder dette Vindue, for igjennem det at kunne sende Pileskud i hver en Vraa af Kirken, saa maatte der meget stærkere Indicier, end jeg kan faa Øie paa i Kirken, som den nu staar, til at godtgjøre dens formodede krigerske Bibestemmelse.

[1] Jvfr. J. F. L. Uldall: Sallinglands Kirker, 1ste Afd. p. 4 og pl. 11—16, samt Dr. J. Helms's Indledning p. XIV.

He og Vrigsted Kirker i Nørrejylland [1].

Blandt de gamle jydske Kirker med Parement af hugne Kampestens Kvadere bør He Kirke ikke forbigaas her, fordi den maaske let kan blive tagen for en Forsvarsbygning og er bleven taget derfor. Kirkens Vestgavl dækkes af en Taarnbygning, der dog er bygget senere end Skibet. Det er kun forneden, at Taarnet udvendigt er lidt bredere end Langhuset, idet dets nordre og søndre Mure ere førte op til lidt større Høide end det sidstes; men indenfor disse lavere Mure løfter der sig et smallere, omtrent kvadratisk Taarn med Vestmuren vokset op af den bredere Taarnmur forneden og med den nordre, østre og søndre Mur hvilende paa Buer mellem Vestmuren og to ind imod Skibet byggede Piller samt imellem disse to sidste. Til dette høiere Taarn, hvis øverste Del forlængst er ombygget, støtter der sig Halvtage, der dække over Rummene mellem det og de lavere, nordre og søndre Taarnmure, i hvilke der findes cirkelrunde Vinduer, der fordum ere blevne tagne for »Schydegabber«. Staaende oppe i Taarnet vilde man, naar man lænede sig ud ad et Vindue, kunne se, skyde og kaste ned til Foden af den vestre Mur; mod Øst vilde man se udover Langhusets Tag, mod Nord og Syd henover de ydre, lave Taarnmures Halvtage; men en Taarnbygning, som kun til en af de fire Sider kan føre et perpendikulairt Forsvar af sin egen Fod, er intet Forsvarstaarn, idet det nemlig væsenligt var netop for det lodrette Forsvars Skyld, at Middelalderen formede sine fortifikatoriske Bygninger som Taarne, kun i ringere Grad for Udsigtens Skyld. At det hvælvede Rum under He Kirkes Taarn staar i aaben Forbindelse med Skibet, og at dette som sædvanligt har to Sideportaler foruden en tredie gjennem Taarnets Vestmur ligesom Tryde Kirke, taler yderligere mod, at Bygmesteren har havt krigerske Hensigter med sit Værk.

---

[1] Jvfr. J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger, p. 141—144.

Ganske lignende Betragtninger som ved He Kirke kan der gjøres overfor andre jydske Kirker, der som den af Fraadsten opførte ved Vrigsted vel røbe Slægtskab med hin, men afvige fra den derved, at det er paa Langhusets egen Vestgavl og paa to indenfor dettes Sidemure opførte Piller, at Taarnet hviler.

Hammerlunde Kirke i Skaane[1] og Syderstapel Kirke i Sønderjylland[2].

Der existerer baade i den søndre Del af Skaane og i Sydslesvig smaa Grupper af gamle, af kløvede eller raa Kampesten opførte Kirker, der udfor Langhusets vestre Gavl have et med denne sammenbygget, cylindrisk Taarn med tykke Mure og uden Indgang udvendigt fra. Det er Skade, at der ikke over nogen af disse Kirker foreligger udførlige Beskrivelser eller Opmaalingstegninger, saa at den, i hvis Leilighed det ikke falder selv at reise omkring til dem, derved er afskaaren fra at gjøre sig bekjendt med saadanne Enkeltheder — f. Ex. Former af Dør- og Lysaabninger — der kunde bidrage til Afgjørelsen af det Spørgsmaal, om disse Taarne ere byggede til Forsvar, saaledes som det er blevet paastaaet; thi at Taarnene ere runde, afgjør ikke Sagen, aldenstund det ialtfald før 1300 i den virkelige Befæstningskunst var fuldt saa hyppigt, at Forsvarstaarne vare firkantede, som at de vare runde; forsaavidt er Grundridset ganske irrelevant. Saa begrænset min Kjendskab til de nævnte rundtaarnede Kirker end er, tror jeg dog at turde udtale den Mening, at Paastanden om deres oprindelige fortifikatoriske Bibestemmelse staar paa overmaade svage Fødder.

---

[1] Jvfr. C. G. Brunius: Skånes Konsthistoria, p. 171, og J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger, p. 151.

[2] Jvfr. J. P. Trap: Hist. stat. Beskrivelse af Slesvig, II, p. 609, og R. Haupt: Bau- und Kunstdenkmale d. Prov. Schleswig-Holstein, II, p. 239.

De cylindriske Taarne ved Oversø, Kosel og Syderstapel Kirker have et ydre Tværmaal af 32, 30 og 32' og dertil Murtykkelser af henholdsvis 6, 6 og 8'; ialtfald den sidstes runde Taarn er forsaavidt massivt nok til at kunne gjælde for et Forsvarsværk. For de skaanske, runde Taarne har jeg ikke fundet Dimensionerne opgivne; men at ogsaa de have tykke Mure, slutter jeg deraf, at Bollerups Kirketaarn kun har $15^1/_2$', Hammerlundes kun $14^1/_2$' indre Diameter. Til det fæstningsagtige Indtryk, disse Rundtaarne have gjort paa Arkæologerne, har det vel ogsaa bidraget, at de alle oprindeligt have været uden ydre Indgang, og de fleste kun have faa og smaa Lysaabninger eller slet ingen i det underste, hvælvede eller uhvælvede Rum. Jeg vil løbe den Risiko at blive beskyldt for at fremsætte en Paradox ved at sige, at det runde Taarn vilde have et mere virkeligt Præg af en krigersk Bestemmelse, om det havde havt en Dør udvendigt; for den havde det kunnet forsvare, medens det intet Forsvar havde for den aabne Forbindelse mellem dets Underrum og Kirkens Skib, hvilken f. Ex. i Syderstapel Kirke, hvor den er bevaret uforandret, er 8' bred. Forsvaret mod et umiddelbart Angreb maatte altsaa foregaa ved Langhusets to Døre paa Nord- og Sydsiden, hvor der fra Taarnet slet ikke kunde virkes med. Ligesom de rektangulaire Taarne ved skaanske og bornholmske Kirker ere de runde Taarne uden al fortifikatorisk Betydning og maa altsaa være byggede uden krigerske Bagtanker, selv om saaledes som i Hammerlunde Kirkes Taarn otte dog vistnok temmelig smaa Luger i det øverste Stokværks Mur for det første Øiekast kunne tage sig ud som ligesaa mange Skydeskaar.

I Syderstapel Kirke, hvis Graastens Taarn, efter at være blevet beskadiget ved Lynild, ved Restaurationen 1876 er blevet pyntet med en tindet Murkrone og et spidst Stentag, begge af Teglsten — selvfølgelig i Henhold til Fantasierne om et fortifikatorisk Øiemed — egner det massive Rundtaarn sig knap nok til at yde Forsvarerne en sidste Tilflugt, naar

de havde maattet rømme Skibet og dermed Taarnets Underrum. De forskjellige Stokværk ere nemlig kun skilte ved Trælofter; ved at tænde Baal forneden i Taarnet kunde Angriberen snart gjøre en Ende paa al fortsat Modstand. Og rimeligvis kunde den hele Ødelæggelse af Bygningen lade sig iværksætte, endog uden at Angriberen behøvede at skifte Hug med Forsvarerne ved Dørene til Langhuset. Hverken fra dette eller fra Taarnet kunde man hindre den Første i at eskaladere Korets eller Langhusets østre Ende, trænge ind paa Træloftet og anlægge Ild der; Heden vilde da snart fordrive Besætningen fra Kirken, og Ilden vilde fra Langhusets Tag snart naa Taarnets, eftersom dettes Murværk knap nok naaede op over Mønningen af Taget over Skibet. Under en Feide i Aaret 1402 skulle da ogsaa Ditmarskerne have sat Ild paa Syderstapels Kirke, der, saavidt det er mig bekjendt, er den eneste af alle de danske Kirker, Arkæologerne have villet gjøre til Fæstninger, der historisk vides at have været Skueplads for en krigersk Begivenhed[1]. Saavidt jeg kan skjønne af de rigtignok magre Beskrivelser af Kosel, Oversø[2] og Bollerup Kirker, vilde disse let være hjemfaldne til samme Skjæbne som Syderstapel Kirke, medens Hammerlunde Taarn, der er høiere og forneden hvælvet, bedre vilde modstaa Ildspaasættelse. I Kosel rager det 32′ høie Taarn ikke med sit Murværk længere op end til Mønningen af Langhusets Tag, og Oversø Taarn naar kun lidet over Langhusets Tagskjæg.

---

[1] Naar Trap sammenstiller det runde Taarn paa Syderstapel Kirke med det store Taarn hinsides Eideren ved Delve Kirke, maa det dog bemærkes, at det sidste stod isoleret paa den med Mure omgivne Kirkegaard og desuden først skal være opført i Aaret 1500 og allerede nedbrudt 1563. Derimod er der flere andre holstenske Kirker, især i Vagrien, der ligesom de her nævnte tre sønderjydske have runde Taarne ved Vestgavlen af Langhuset.

[2] R. Haupt: Bau- u. Kunstdenkm. d. Prov. Schleswig-Holstein, I, p. 180 o. 291.

Nylars Kirke[1] **og de øvrige Rundkirker paa Bornholm.**

Ligesom ved de tre andre bornholmske Rundkirker bestaar Hovedpartiet ved Nylars (ɔ: Nilaus) Kirke af en tilnærmelsesvis cirkelrund, taarnlignende Bygning; den hele Kirke har ydre og indre Vægge af kløvede eller raa Kampesten, mellem hvilke der er fyldt ud med Sten og Skjærver, udstøbte med Mørtel; kun til Indfatninger af de oprindelige Dør- og Vinduesaabninger er der brugt Cementsten. Det er neppe rimeligt, at Hvælvingerne ere byggede af regelmæssigt tilhugne Kilesten; de ere snarere ligesom de i Østremarie Kirke opførte paa Lærebuer af nogenlunde passende Sten, satte i Mørtel, hvorover der for at danne Gulv i den ovenoverværende Etage er lagt en Blanding af Sten og Skjærver med Mørtel, hvorhos et saadant Gulv, hvor det oprindeligt har skullet ligge blottet for Veirliget, har været dækket med Sandstens Fliser. Efter Høiden er Rundbygningen delt i tre Stokværk ved to ringformige Tøndehvælvinger, der med en Spændvidde af 15½' hvilede til den ene Side paa den cylindriske Ydermur, til den anden Side paa en 6' tyk, lav Murpille midt i Bygningen. Det nederste Stokværk staar ved en 11¾' bred Triumfbue i Forbindelse med den paa et halvelliptisk Grundrids og med en halvrund Apsis opførte Korbygning, der ligeledes er dækket med en Slags Tøndehvælving, og som kun har en Etage; dens Ydermure ere derfor kun 15' høie til Foden af Sadeltaget, Muren om Apsis kun 13' høi, medens Rundbygningens ydre Høide til Taget er 35½', dens ydre Tværmaal 48', dens Murtykkelse forneden c. 5½'. Rundhuset har upaatvivleligt oprindeligt havt to Indgange omtrent fra Sydsydvest og Nordnordvest til den underste Etage. I denne, der er 16' høi under Hvælvingen, har der været nogle faa og smaa Vinduer med

[1] Jvfr. H. J. Holm: Bornholms ældgamle Kirkebygninger, p. 4 samt pl. 5, 6 og 36; C. G. Brunius: Konstanteckningar under en resa till Bornholm, p. 103.

Underkanten 10′ over Gulvet; et lignende, lille Vindue i Apsis har sin nederste Kant 7′ over Jorden. Ad en smal Stentrappe i Rundbygningens Murtykkelse, udgaaende fra Koret straks indenfor Triumfbuen paa den søndre Side, stiger man op til Husets anden Etage, som kun er 10′ høi under den ringformige Tøndehvælving, og som aldrig har været indrettet til Kirketjeneste; den er tarveligt oplyst af to lavtsiddende Glugger, af hvilke den ene naar helt ned til Gulvet fra en Høide af 2′, og desuden af en Aabning i Muren mod Nordvest, 6′ høi og $2^{1}/_{4}$′ bred, der nu har Form som et Vindue, idet den forneden er lukket med en tynd Brystmur, men som engang nærmest har havt Karakteren af en Døraabning. Dersom Rundbygningens underste Etage havde været helt tillukket, uden Indgangsdøre fra Kirkegaarden, saaledes som den vilde have været i et virkeligt Forsvarstaarn, kunde man i denne Aabning, hvis Tærskel ligger 18′ over Jorden, se den egenlige, kun ad en Stige tilgjængelige Indgang; muligvis kunde man da tillige have Lov til at se et gammelt, rigtignok vist aldrig benyttet Ildsted i en Grube i Stengulvet tæt ved en gaadefuld Niche i Ydermuren. Det fortjener at bemærkes udtrykkeligt, at der hverken fra denne 2den Etage i Nylars Kirke eller fra Stentrapperne mellem den og de to andre Stokværk findes nogen Dør i Rundhusets Mur ud til Tagrummet over Koret, saaledes som der findes i de tre andre bornholmske Rundkirker, svarende til den Forbindelsesaabning, der i næsten alle meget gamle taarnede Kirker findes mellem Taarnet og Loftet over Langhuset. Det bør endvidere bemærkes, at Trappen fra det nederste, egenlige Kirkerum op til 2den Etage har været til at spærre ovenfra ved en Dør eller Dørflage, for hvilken der endnu findes Stængehuller i Murværket. Fra den 2den kom man op til den 3die Etage ad en Trappe i Muren, som, hvor den endte foroven i denne, har været dækket med en Kappe af Sandstensfliser, saa at den sikkert oprindeligt har udmundet under aaben Himmel. Rundhusets egenlige, tykke Mur naar

nemlig ikke høiere end til $29^1/_2$' over Jordlinien, hvor Hvælvingen over den 2den Etage med Murens Overkant danner en Platform; ovenpaa denne er der c. $6^3/_4$' indenfor dens Rand reist en $5^1/_2$' høi og $2^1/_2$ à $2^3/_4$' tyk Stenvæg, der i Forening med en central Murpille, endnu tykkere end i Etagerne nedenunder, fra første Færd har baaret Rundhusets kegleformige Tag. Den tynde Stenvæg har forskjellige med Cementsten indfattede smaa Lysaabninger og en Dør ud til den $6^3/_4$' brede, cirkulaire Gang paa Platformen langs Taarnets Rand, der, da den har været under aaben Himmel, er belagt med Sandstensfliser til Beskyttelse af Murværket. Det synes, at man først senere har forsynet denne aabne Omgang med en c. $2^1/_2$' høi og 2' tyk Brystning ovenpaa Flisebelægningen, efterat man dog til Afledning af Regnvandet fra den tilbageblevne, 4' brede Gang har anbragt Afløbsrender og Huller eller saakaldte Spygatter gjennem Brystmuren i Overfladen af Fliselaget, hvis Rand nu viser sig som en svagt fremspringende Liste eller Kordon udenpaa Murfladen. Endnu efter denne Forandring maa Rundbygningen have havt et ganske fredsommeligt Udseende; men dette har man, som Murværkets Beskaffenhed viser, forandret ved ovenpaa Brystmuren at opmure $3^1/_2$' høie Tinder eller Merloner, c. 4—5' brede og med c. $3^1/_2$—4' brede Skydeskaar imellem, der desuden røbe sig som yngre end Bygningen ellers derved, at de ikke som dennes oprindelige Dør- og Lysaabninger ere indfattede med Cementstenskarme. Til allersidst har man endeligt igjen lukket Skydeskaarene med noget maadeligt Murværk, maaske først samtidigt med, at man ombyttede det oprindelige, kegleformige Tag, der lod Omgangen staa aaben, med det nuværende, som naar ud over hele Rundbygningens Platform. Man har sagtens gjort den Erfaring, at dennes Sandstensfliser kun maadeligt beskyttede Murværket nedenunder mod Veirliget, og at det var klogest ikke at lade Regn og Sne fyge ind under Taget gjennem Skydeskaarene.

Hoveddimensionerne af Rundbygningerne i de fire bornholmske Rundkirker ere følgende:

	Nylars K.	Østrelars K.	Ols K.	Ny K.
Den ydre Diameter.	48′	53′	44′	44′
Murtykkelsen.	$5^1/_2$′	$5^1/_2$′	5′	5′
Murhøiden.	$35^1/_2$′	40′	41′	26′

Sammenlignede med samtidige Borgtaarne ere Rundhusene altsaa af meget anselige Tværmaal; men deres Mure ere knap nok halvt saa tykke, som man kunde vente det i Forsvarstaarne, og deres Murhøide er, selv om man ser bort fra den aldrig fuldendte Ny Kirke, vel stor nok til at gjøre en Eskaladering saagodtsom umulig undtagen fra Korbygningens Tag, men dog omtrent kun halvt saa stor, som man finder den ved Hovedtaarne i samtidige Borge. Af saadanne kjender jeg i Beskrivelse kun et, der i sine ydre Forhold ligner de bornholmske Rundkirker, nemlig det runde Taarn ved Hawarden Castle, Gladstones Herresæde, bygget c. 1275; det har kun to Stokværk, er 56′ i Diameter og kun 39′ høit; men det har 14′ tykke Mure.

Østrelars Kirke[1] er den, som ligner Nylars mest. Den mest iøinefaldende Forskjel er den, at førstnævnte i alle tre Stokværk istedenfor den centrale, massive Pille har en muret, hul Cylinder, der i det nederste Stokværk har Muren gjennembrudt med seks smalle Arkader, i det andet Stokværk med to Døraabninger og et Par Glugger, i det øverste under Taget, med en Dør og to Glugger. Af større Betydning med Hensyn til Spørgsmaalet om Bygningens mulige fortifikatoriske Karakter er det, at den Døraabning ud mod det Frie, som ogsaa her findes i 2den Etage, 20′ over Murens Fod, er forsynet med Stængehuller, hvorimod saadanne ikke ere fundne der, hvor de efter Forsvarshensyn vilde været fuldt saa nødvendige,

---

[1] Jvfr. H. J. Holm: Bornholms Kirker, p. 8 og pl. 17—19; C. G. Brunius: Konstanteckningar under en resa till Bornholm p. 203; J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger, p. 166.

nemlig i den Aabning i Muren mod Øst, der sætter denne Etage i Forbindelse med Tagrummet over Koret, som en Angriber saa let vilde kunne eskaladere. Af Ildsted er intet Spor fundet. Den øverste Etage har ligesom paa Nylars Kirke havt sin $2^1/_2$' tykke Mur staaende indenfor Inderranden af den egenlige Taarnmur, saa at denne har frembudt en $6^1/_2$' bred, aaben og derfor flisebelagt Omgang, paa hvilken Stentrappen fra de lavere Etager har mundet ud under en Kappe af Fliser. Indenfor den oprindelige Ydermur gaar man et Par Trappetrin ned fra Omgangen til det 3' dybere liggende Platformgulv; Døraabningen saavelsom de otte smaa Lysaabninger, der fordum have oplyst det indre Rum, have Karme af Cementsten, saa at dets Omfatningsmur hører med til den oprindelige Bygning; den har ingen Skydehuller, idet de omtalte otte Aabninger, der tilmed sidde 6' over Gulvet, kun have tjent til at bringe Lys, hvad de nu rigtignok ikke gjøre mere. Man har nemlig, rimeligvis først længe efter at Bygningen stod færdig, ligesom paa Nylars Kirke forhøiet dens ydre Murflade $6^1/_2$' ved langs Yderranden af Omgangen at opsætte en ny c. 2' tyk Mur, der her imidlertid ikke viser Spor af Tinder og Skydeskaar, og som synes opført i et Stykke; formodenligt er denne Forandring først sket, dengang man ved en Ombygning af det koniske Tag bestemte sig til at lade dette dække over hele Rundbygningen istedenfor som oprindeligt kun at hvile paa den gamle Ydermur, der derefter danner den indre, nu ganske overflødige Væg af Omgangen.

Ny og **Ols Kirke**[1] have ligesom Nylars en massiv Centralpille; de adskille sig fra den og Østrelars Kirke derved, at Korbygningen har det sædvanlige rektangulaire istedenfor et halvelliptisk Grundrids. Ny Kirke er aldrig bleven

---

[1] Jvfr. H. J. Holm: Bornholms Kirker, p. 7 og pl. 13, 14 samt 36; C. G. Brunius: Konstanteckningar under en resa till Bornholm p. 169.

færdigbygget i Høiden og har allerede af den Grund intet virkeligt Spor af fortifikatorisk Karakter. I Modsætning til Nylars og Østrelars har Ols Kirke aldrig havt nogen ydre Omgang udenom den øverste eller 3die Etage af Rundhuset, men dettes tykke Mur er fortsat helt op om dette Stokværk; saaledes at det er og altid har været den, der i Forening med Centralpillen bærer den kegleformige Tagkonstruktion. Dennes Tagbjælker ligge ca 9′ over Gulvfladen, altsaa høit nok til, at der kunde have været brudt Vinduer eller Skydeskaar i den tykke Mur uden særegne Foranstaltninger for at skaffe en tilstrækkelig Murhøide ovenover dem, saa at det ikke er let at forklare sig Aarsagen til følgende eiendommelige Bygningsforhold i denne Etage: Muren er med nogenlunde ligelige Mellemrum i Omkredsen gjennembrudt med ni omtrent 3′ brede Aabninger, hvis vandrette Afslutning foroven kun ligger 4′ over Gulvet; men ligesom for at en Mand desuagtet kunde træde helt ind i Aabningen, er der for hver saadan nedskaaret en rampeformig Fordybning i Gulvet til ca 1½′ Dybde nærmest Aabningen. Det er ikke ganske let at indse, hvad disse Aabninger i Muren egenligt have været bestemte til. Flere af dem ere blændede i deres hele Høide; i andre naar den tynde Blændingsmur saa høit i Muraabningen, at der kun foroven i denne er levnet et ganske lavt Vindue; i atter andre gaar den tynde Blændingsmur ikke høiere, end at Aabningen over den meget vel maatte kunne have gjort Tjeneste som et sædvanligt Skydeskaar; endeligt er der idetmindste en af Muraabningerne, hvor Blændingsmuren kun er en henved 12″ høi Tærskel i, hvad man nærmest fristes til at opfatte som en Dør ud mod det Frie. Der er al Rimelighed for, at der ved en eller anden Restauration af Bygningen er iværksat ganske vilkaarlige Forandringer med disse Blændingsmure; men hvorom alting er, faar det staa hen som noget ganske Uvist, om de ni Aabninger i Muren høre med til Bygningens oprindelige Anlæg, samt om de nogensinde alle have været blændede i en saadan Høide, at de kunde tjene

som Skydeskaar. — I Bygningens 2den Etage findes der i Muren mod Vest en lignende Aabning, der saaledes som den nu er blændet i sin halve Høide, gjerne kunde tjene som Skydeskaar; at det ikke er som saadant, men som Dør ud til det Frie, at den har været brugt, synes at fremgaa deraf, at der i den tykke Mur ved Gulvet til hver Side er holdt firkantede Huller aabne, der muligvis i sin Tid have tjent til Anbringelsen af Bjælker som Bærere for en Slags Podest udenfor Døren, 18' over Jorden. Det er dog at lægge Mærke til, at Overliggeren til denne Døraabning er af Træ, altsaa ikke oprindelig i Bygningen; muligvis er da hele Døren brudt igjennem Muren ved en senere Leilighed, maaske ved en eller anden Reparation, for at man kunde heise Murmateriale ind ad den istedenfor, som man ellers havde maattet, at slæbe det op ad den snævre Trappe i Muren. At man bagefter har ladet den staa halvveis blændet for at tjene som Vindue, er forklarligt nok, da denne Rundbygningens 2den Etage nok kunde trænge til et saadant, eftersom den ellers oprindeligt kun har været oplyst af to udvendigt i Muren ganske smalle Aabninger. Med Tagrummet over Koret er der Forbindelse ved en kun 2' bred og 4' høi Døraabning gjennem Muren. I den nederste, til Gudstjenesten bestemte Etage af Ols Kirke er der af fortifikatoriske eller rettere sagt ikke-fortifikatoriske Enkeltheder neppe andre at bemærke, end at den ligesom i de øvrige bornholmske Rundkirker har havt to Indgange fra Kirkegaarden, samt at et Par Smaavinduer i Apsis sidde i en Høide af kun 4' over Jordlinien.

Saavidt jeg har kunnet faa ud af de omhyggelige Opmaalinger og Tegninger fra 1874 af de bornholmske Kirker, som Prof. Holm har udgivet, frembyde Ny Kirke og Østrelars Kirke ingen tydelige Spor af at være byggede eller senere indrettede til Forsvar; Ols Kirke frembyder Enkeltheder, som der med lidt god Villie kan tillægges fortifikatoriske Tendenser; Nylars Kirke er den eneste, som, uagtet den fra første Færd har været ligesaa fri for krigerske Elementer som Østrelars,

dog i den tindede Brystmur, der er sat op udenom dens aabne Omgang, bærer et utvetydigt Mærke af engang, efter at den var bygget, at være blevet indrettet til Forsvar. Og at dette er sket, er forklarligt nok. Rundkirkerne frembød nemlig endnu bedre, tilfældige Betingelser for at kunne bruges i krigerske Øiemed end de fleste andre Kirker, dels ved deres sluttede Form, dels derved at deres Indgange fandtes i saa høi en Bygning, at de kunde forsvares perpendikulairt fra dens Murkrone, naar denne blot indrettedes dertil, hvad der især let kunde gjøres, hvor den oprindeligt havde en bred, aaben Omgang.

Men hvorledes vilde de bornholmske Rundkirker have set ud, hvis de fra første Færd vare byggede med det Biøiemed at skulle kunne tjene som Fæstninger? Selv om man gaar ud fra, at der ved Opførelsen ikke har været Raad til at offre ret meget Arbeide eller Materiale paa dette Biøiemed, saa havde man dog vist ialtfald ført Korbygningen op til samme stormfrie Murhøide som Rundhuset; man havde derved opnaaet, at den ikke som nu havde begunstiget et voldsomt Angreb, ført over Korhusets Tagrum enten igjennem Døren ind til Rundhusets 2den Etage, eller, med Benyttelse af Korhvælvingen til Opstillingen af Stormstiger, ved Eskaladering af dets Platform. Man vilde endvidere have forsynet baade Rund- og Korhuset med en sammenhængende Vægtergang med Brystmur og Skydeskaar til Forsvar af Murens Fod. Man vilde sikkert have indskrænket Tallet af Indgange paa Bygningen til en eneste, og rimeligvis flyttet denne op i Rundhusets 2den Etage altsaa med Adgang ad en Trætrappe, der let kunde tilintetgjøres. Dermed havde saa fulgt, at det var blevet denne 2den Etage, der gjordes til det egenlige Kirkerum, medens den nederste havde kunnet gjøres lavere under Hvælvingerne og uden egenlige Vinduer, alene rummende Forraadskjældere, Brønd eller Cisterne samt Ildsted, hvis det sidste ikke for Brandfarens Skyld kunde haves oppe i den øverste, ellers alene til det aktive Forsvar bestemte

Etage under Taget. Saaledes formede vilde de bornholmske Rundkirker have været, vel ikke synderligt stærke Fæstninger — dertil ere deres Mure baade for lave og for tynde — men dog virkelige Forsvarsbygninger, der som Tilflugtssteder vare istand til at modstaa et Hastværksangreb.

Thorsager Kirke i Nørrejylland og Bjernede Kirke i Sjælland [1].

De to her nævnte Rundkirker afvige betydeligt fra de bornholmske, ikke blot derved at de ere opførte, den førstnævnte helt og holdent, den anden for en Del af Teglsten, men ogsaa ved den indre Bygning, uagtet de ligesom hine bestaa af et forholdsvis høit Rundhus og en lav Korbygning, den sidste ved dem begge med et rektangulairt Grundrids. Bjernede Kirke er allerede fra ældre Tid saa mishandlet, hvad de øvre Partier angaar, at det vilde være meget vanskeligt at dømme om, hvorvidt den har været bygget med et krigersk Øiemed, hvis ikke dens Søsterkirke i Thorsager stod forholdsvis vel bevaret tilbage; det er den sidste, jeg derfor maa holde mig fortrinsvis til.

Thorsager Kirkes Rundhus har et ydre Tværmaal af 48', en Murhøide af 32' og en Murtykkelse forneden af 4'; til Rundhusets nederste Etage, der tjener Kirken som Skib, slutter sig med en bred Triumfbue et kvadratisk Kor med hvælvet Loft og en stor halvrund Apsis. Ligesom Bjernede Kirke synes den i Thorsager aldrig at have havt mere end en Indgang paa den søndre Side af Rundhuset. Frit inde i dette er der opmuret fire Søiler, som i Forening med Ydermuren bære Krydshvælvingerne over den underste Etage. Ad en Vindeltrappe stiger man op til den 2den Etage; ogsaa

---

[1] Jvfr. J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger, p. 257 og 249; J. P. Trap: Stat. topog. Beskr. af Danmark, 2den Udg., V, p. 658 og III, p. 377.

midt i denne er der opmuret fire Dværgsøiler, som paa Arkader bære et firkantet Taarn i to Stokværk, af hvilke det nederste endnu er skjult af Rundhusets kegleformige Tag, medens det øverste rager ovenud af dette og selv har et eget pyramideformet Tag. Rundhusets 2den eller øverste Etage, som ikke er hvælvet, staar ved en Aabning i Muren i Forbindelse med Tagrummet over Korhuset, saa at den ad denne Vei let maatte kunne angribes af en Fjende, der havde eskaladeret Korets neppe nok 20′ høie Mure for at trænge ind med Magt eller blot sætte Tagværket i Brand. Skydeskaar findes der ikke i Rundhusets 2den Etage, og det forekommer mig mere end tvivlsomt, om de smaa Lysaabninger, der findes i Muren, have saa steilt nedgaaende en Saal, at man fra dem har kunnet skyde med Bue eller Armbrøst mod Bygningens nærmeste Omegn. Heller ikke fra Glamhullerne øverst i Taarnet har man for Rundhusets Tag kunnet se eller bekaste Foden af dets Mur eller dets Indgang. — Saavidt man kan skjønne af de endnu bevarede oprindelige Partier af Bjernede Kirke, har denne ligesaalidt som den i Thorsager havt Nogetsomhelst i sin Bygningsmaade, der kunde udtydes som beregnet paa et Forsvarsøiemed. Den runde Form er som før omtalt aldeles intet Kriterium paa krigersk Bestemmelse.

Sverrig eier ligesom Danmark et lille Antal gamle Rundkirker, dem man — det kan næsten siges selvfølgeligt — ligeledes har villet gjøre til Forsvarsbygninger. De ere imidlertid alle, maaske med Undtagelse af Munsø Kirke ved Mælaren, saa mishandlede ved Tidens Tand, ved Ombygninger og fortvivlede Restaurationer, at der maatte meget omstændeligere Opmaalinger, Tegninger og Beskrivelser til, end der hidtil foreligger, for at der skulde kunne fældes nogen rigtigt begrundet Dom desangaaende af den, som ikke med egne

[1] Jvfr. H. Hildebrands Afhandling: »Rundkyrkorna i Sverige« i Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift, VIII p. 239.

Øine har set disse Mindesmærker; det er derfor kun med alt Forbehold, at jeg yttrer den Mening, at selv Voxtorp og Hageby Kirker i Smaaland ingenlunde med Sikkerhed kunne siges at være byggede med et oprindeligt Forsvarsøiemed.

Men naar vore danske Rundkirker ikke ere opførte med nogen krigersk Bagtanke, hvorledes skal man da forklare sig, at vore Forfædre ere komne ind paa at bygge Kirker af en saa særegen Form og Karakter? For visse Aarsagers Skyld vil jeg meget nødigt ind paa et saadant arkitekturhistorisk Problem; men Spørgsmaalet ligger saa nær, at jeg ikke ret vel kan undslaa mig for at berøre det. Saavidt jeg ser rigtigt paa Tingene, staa vore danske Rundkirker i Slægtskabsforhold paa den ene Side til de Kirker med centralt Anlæg, dels med cirkelrundt, dels med oktogont Grundrids, der findes spredte over hele Europa som Baptisterier, Gravkirker og Tempelherrekirker, paa den anden Side til de toskibede Kirker, der kjendes i ringe Antal fra vort eget Land. Lad os tænke os en treskibet Kirke som f. Ex. Vorfrue i Roskilde eller Salling Kirke i Himmerland [1], altsaa med Høikirkens Mure blot gjennembrudte med Arkader forneden ud til Sideskibene, men tillige tænke os Skibene dækkede med Tøndehvælvinger. Vilde en Bygherre efterligne en saadan Bygning i det Mindre, med indskrænkede Pengemidler og med liden eller ingen Erfaring i Opførelsen af vidtspændte Hvælvinger, saa kunde det vel nok tænkes, især naar han vilde lægge et meget tungt Stentag over hele Bygningen, at han greb til den Udvei, om jeg saa maa sige, helt at udelade Hovedskibet og stille de to Sideskibe umiddelbart op ad hinanden; og dermed kom han ligefrem til en

[1] Jvfr. J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger p. 35 o. 86, samme Forfatters Sjællands Stiftslandsbykirker, p. 1, samt J. Kornerups Beskrivelse i Aarb. f. nordisk Oldkyndighed og Hist., 1867, p. 145 o. Pl. II.

Bygningsform som Østremarie Kirkes Skib. Har det valgte Forbillede havt mere kultiverede Enkeltformer, har Høikirkens Mure forneden hvilet paa en Række Søiler, og Skibene været dækkede ved Krydshvælvinger, saa kom Efterligneren med de ringere Midler under samme Betingelser som ovenfor nævnt til en Bygningsform som den toskibede Udby Kirke i Sjælland [1]. Men set fra et konstruktivt Synspunkt har det enkelte Skib i Østremarie en ligesaa paafaldende Overensstemmelse med det ringformige Skib først og fremmest i Østrelars, men ogsaa i de andre bornholmske Rundkirker, som det enkelte Skib i Udby har med det ringformige Skib i Bjernede og Thorsager Kirker. Lad en Bygherre et eller andet Sted i Udlandet eller i Indlandet, f. Ex. i Storehedinge [2], have set en Rundkirke med en indre Rotunde, hvis øverste Parti som en Tambour ragede op over den i to Stokværk opførte ydre Omgang, som stod i Forbindelse med Rotunden ved to Rækker søilebaarne Arkader, den ene over den anden; lad ham saa have taget denne Bygning til Forbillede, men have givet Afkald paa at eftergjøre den indre Rotunde, saa maa han være kommen til en Bygning som Thorsager eller Bjernede Kirke, hvor det lille firkantede eller ottekantede Taarn med det spidse Tag efter fattig Leilighed gjør Fyldest for Tambouren. Lad Forbilledets Rotunde saaledes som f. Ex. St. Mikaels Kirkes i Slesvig [3] istedenfor Søilerækker have havt Mure med Arkader ud mod de hvælvede Omgange, saa kom Efterligneren til en Bygning

---

[1] Jvfr. J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger p. 219; N. Høyens Beskrivelse i Steenstrups Danske Maanedsskrift, IV, p. 170.

[2] Jvfr. J. Kornerups Beskrivelse i Aarb. f. nord. Oldkyndighed og Hist., 1867, p. 262.

[3] Jvfr. J. P. Trap: Stat. topogr. Beskrivelse af Slesvig, II, p. 555; J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger, p. 160. R. Haupt: Bau- u. Kunstdenkm. d. Pr. Schleswig-Holstein, II, p. 312; J. Helms: Danske Tufstens-Kirker, I. p. 58.

enten som Østrelars, eller som Nylars Kirke, i hvilken sidste Rotunden og dens Mure ere svundne ind til en massiv Pille. Som et Rudiment af en oprindelig Tambour kan man maaske betragte den inderste af de tre Rundvægge ovenpaa Østrelars Kirkes Platform; den er vel isaafald bleven fundet for uanselig, idet den flade Platform udenom den har skjult den for enhver Beskuer, der ikke stod meget langt fra Bygningen. Man har da straks erstattet denne egenlige Tambour ved udenom den at opføre den meget større, hvis runde Mur med oprindelige Stenkarme om Dør- og Lysaabninger nu danner den indre Væg af Omgangen, og denne Forbedring er taget tilfølge fra første Færd ved Opførelsen af Nylars Kirke. Den sidste er senere bleven omdannet til en Slags Forsvarstaarn ved at sætte en tindet Brystmur op langs Platformens Yderrand ovenpaa den Flisebelægning, hvormed denne var dækket mod Veirliget. Den Bygmester, som har opført Ols Kirke, har straks indset Ulemperne ved det flade Flisetag og derfor fra første Færd ført den egenlige Taarnmur op til den fulde Høide og ladet det kegleformige Tag dække hele Bygningen uden at tage sig det nær, at det oprindelige, fra ældre Rundkirker hentede Motiv derved gik tabt i det Ydre; men han har da søgt at hjælpe paa dette ved at give den tredie Etage de ni store Vinduer, som indefra tage sig ud som Døraabninger, der endog gaa ned under Gulvfladen. Omsider har man sat alle Skønhedshensyn tilside for Hensynet til Murværkets Konservation mod Veirliget; i Ols Kirke har man tilmuret de ni store Vinduer delsvis eller fuldstændigt; i Nylars Kirke har man tilmuret Skydeskaarene, samtidigt med at man har bygget et nyt og større Kegletag over hele Rundhuset; det sidste har man ogsaa gjort ved Østrelars Kirke, samtidigt med at man paa Platformens ydre Rand har sat den tynde Mur op, der nu danner Omgangens Ydervæg. — Der ligger jo ikke stor Magt paa en Lægmands Forsøg paa at gjøre sig Rede for den »tilbageskridende Udvikling«, der har ført til saa raa Bygningsformer som dem,

Danmarks faa toskibede Kirker og vore endnu staaende Rundkirker især de bornholmske nu frembyde; jeg kan helt vel finde mig i, om denne Forklaring vil blive underkjendt af dem, som have Indsigt i Kirkebygningskunstens Historie. Jeg vil derfor endnu kun tilføie den Bemærkning, at Forklaringens Rigtighed eller Urigtighed ikke paa nogen væsenlig Maade griber ind i Spørgsmaalet om Rundkirkernes oprindelige fortifikatoriske Biøiemed, et Spørgsmaal, som alene maa afgjøres efter, hvorvidt de fra første Færd have været opførte med ældre Tids Beleiringskunst og Forsvarsmidler for Øie, hvad de ikke have.

Storehedinge Kirke i Sjælland [1].

Denne af Kridtstens Kvadere opførte Bygning henhører ligesom Rundkirkerne i alle Landets Provinser til de Kirker, som have et centralt Anlæg, uagtet det taarnlignende Rundhus her har været erstattet med en Oktogon, saaledes som det ogsaa i sydligere Lande saa tidt er Tilfældet. Det er imidlertid ikke paa Oktogonens Beskaffenhed, at man har støttet en Formodning om, at ogsaa denne Kirke maatte være opført med et oprindeligt Forsvarsøiemed; thi den er for lang Tid siden sunket i Grus, saaledes at kun den nederste Del af dens Mure endnu vise dens Grundrids, og man iøvrigt kun har gamle og høist ufuldkomne Tegninger og Beskrivelser at slutte fra angaaende dens tidligere Form og Indretning. Men Korhuset staar endnu, og uagtet dets øverste Parti viser Spor af en tidlig Ombygning, er det dog i det, at man har ment at finde Kjendetegn paa et fortifikatorisk Anlæg. I dets nordre, østre og søndre Væg findes der nemlig inde i den omtrent 7′ tykke Mur en tøndehvælvet, ikkun 2′ 3″ bred men 9¼—10′ høi Gang; man kommer til den indvendigt

---

[1] Jvfr. J. Kornerups Beskrivelse i Aarb. f. nord. Oldkyndighed o. Hist., 1867 p. 262; J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger p. 155.

fra Koret ad to smaa Vindeltrapper, en paa hver Side indenfor Triumfbuen, og den fører til to ligesaa smalle, hvælvede Kamre i det tykke Murværk paa begge Sider af Korets Apsis. Disse to Kamre, om man ellers kan kalde dem saaledes, tilligemed et tredie, som man naar ad en anden Gang, have givet Anledning til meget forskjellige og meget fantasirige Gisninger, af hvilke den ædrueligste turde være den, at de have tjent til Gjemmested mod Tyvehaand og mod Ildsvaade for Kirkens Kostbarheder, dens Messerede og Korklæder, maaske ogsaa for dens Brevlader med Adkomstbreve. Hvis nogen vilde opstille den Formodning, at Kamrene i Storehedinge Kirkes Kormur ligesom det over Østremaries Kirkes Hvælvinger slet ikke have havt nogen praktisk Bestemmelse uden den at spare Murværk, hvor det ikke behøvedes — ja saa skulde idetmindste jeg for min Del ikke gjøre nogen Indvending mod denne Gisning. Den omtalte Gang i Murværket langs de tre af Korets Ydervægge har hidtil været oplyst af atten smaa Lysaabninger, grupperede tre og tre sammen; disse Vinduer ere, uvist af hvilken Grund blevne opfattede som Skydehuller eller Skydeskaar, og synes at have givet Anledning til Formodningen om den hele Kirkebygnings »strategiske« Formaal. Gisningen maatte falde til Jorden, saasnart man gjorde sig det klart, at til at haandtere en Armbrøst eller en Haandbue behøvede Skytten en Plads i Dybden af mindst en 42" og hellere 48"; fra en Korridor, der kun er 27" bred, har en Bueskytte slet ikke kunnet bruge sit Vaaben. Men Formodningen maatte endeligt vise sig blottet for enhver Grund, efterat det ved den i Sommeren 1894 foretagne Restauration af Korbygningen har vist sig, at Korridorens som Skydehuller fortolkede Lysaabninger oprindeligt have været tredelte, med Smaasøiler prydede Vinduer uden Spor af nogen krigersk Bestemmelse.

Kallundborg Kirke i Sjælland[1].

Denne mærkelige Bygning antages vistnok med god Grund at være opført af Esbern Snare samtidigt med eller vel rettere i Tiden nærmest efter, at han havde anlagt sin Borg indenfor Gisseløre ved den vigtige Havn, Hærvigen. Kirken, der er opført med massive Teglstensmure, bestaar som bekjendt af et kvadratisk Midteparti, fra hvis fire Sider der udgaar lige lange Korsarme, alle fire afsluttede hver med et ottekantet Taarn, hvis nederste Del er hvælvet og udgjør en Del af Kirkerummet; ogsaa Korsarmene og Kirkens centrale Rum ere dækkede med Hvælvinger, der for Midtehallens Vedkommende bæres af fire indenfor dens Mure fritstaaende, slanke Granitsøiler; paa Gjordbuerne mellem disses Kapitæler opførtes Kirkens svære, firkantede Centraltaarn. Den her i de store Hovedtræk beskrevne, ganske eiendommelige Bygning har det Særegne fremfor andre samtidige Kirker, at dens Grundrids frembyder stærkt indadgaaende Vinkler. Hin Tids Befæstningskunst forstod paa en Prik Fordelen ved en slig Tracé, nemlig at den gjorde det muligt at opnaa en flankerende Beskydning af Murens Fod og af Indgangene. Havde Esbern Snare i fjerneste Maade tænkt sig, at hans Kirke nogensinde skulde gjøre Tjeneste som Fæstning, saa vilde han sikkert have anbragt dens to Indgangsdøre saaledes, at de kunde flankeres, nemlig paa Siderne enten af Korsarmene eller af de Taarne, hvormed disse ende; men isteden derfor har han anbragt dem, som om han med Flid vilde unddrage dem ethvert flankerende Forsvar, nemlig i Taarnmurene for Enden af den vestre og den nordre Korsarm, tilmed altsaa idetmindste for den ene Indgangs Vedkommende saaledes, at man heller ikke fra Taarnene eller Murene af den nærliggende Borg kunde se, end mindre med Pileskud

---

[1] Jvfr. J. J. A. Worsaaes Beskrivelse i Danske Mindesmærker I, p. 1 og pl. I—III; J. B. Løffler: Danmarks Kirkebygninger p. 238.

forsvare Indgangen til Kirken. Dennes Portaler skulde alene være overladte til det vertikale Forsvar fra Kronen af hver sit Taarn. Men det øverste Stokværk i Taarnene viser sig aldeles bestemt aldrig at have været indrettet til Forsvar; det har hverken Skydeskaar eller Skydehuller. De fire Sider af Taarnene have været smykkede hver med et Tvillingvindue, som allerede derved, at det var delt ved en lille Søile, var ubrugeligt som Skydeskaar til at bøie sig ud af for den, der vilde skyde ned mod Foden af Muren, saavelsom til derfra at styrte Stene, »Løbehjul«, »Igelkatte« e. dsl. ned over den Fjende, som vilde angribe Indgangsdøren eller sapere Muren, og ligesaa ubrugeligt som Udgang til en lukket Træbalkon eller Vægtergang med Machicoulis i Gulvet, som man kunde tænke sig hængende udenpaa Muren. Og saa har Vinduesaabningen tilmed været aflukket med en halvrund Murblænding, der udadtil danner en Niche med Søilen i Midten; i Bunden af Nichen lige bag Søilen findes i Blændingsmuren en lav og smal Lysaabning, som fremefter udvider sig saameget i Breden, at nogle faa Lysstraaler kunne snige sig udenom Søileskaftet og igjennem Aabningen ind til Taarnrummet. Jeg maa tilstaa, at jeg forstaar ikke, hvorledes Arkæologer have kunnet opfatte et saaledes maskeret, dekorativt Vindue som et Skydeskaar eller Lysgluggen som et Skydehul og deraf slutte videre til et krigersk Biøiemed for hele Kirkebygningen.

Det kan ikke fragaaes, at det er en dristig Konstruktion, Kallundborg Kirkes Bygmester har indladt sig paa ved at stille det svære Centraltaarn ovenpaa de fire slanke Granitsøiler. Ved at betragte nogle af de ældste og smukkeste Mindesmærker blandt Sjællands romanske Teglstenskirker, forekommer det mig, at man faar et Indtryk af en Forkjærlighed hos de dueligste Bygmestre fra Slutningen af det 12te og Begyndelsen af det 13de Aarhundrede for Brugen af Granitsøiler af smækkre Former som bærende Led for svære Murmasser; det er ligesom, om man kan følge en

bestandigt voksende Dristighed i denne Retning ved at gaa fra Fjenneslev til Ledøie og til Kallundborg Kirke og endeligt til den øvre Koromgang i Roskilde Domkirke. Der er intet Spørgsmaal om, at denne Dristighed i Bygningen har sin store æsthetiske Berettigelse; men i en Bygning, der skulde have tjent til Forsvar, vilde en slig Dristighed have været i høi Grad malplaceret; Befæstningskunsten maa netop undgaa alle vovelige Konstruktioner og holde sig til dem, som ikke altfor let ramle sammen ved Overlast mod et enkelt Led. Om en Fjende gjennem de uforsvarede Indgangsdøre eller gjennem Vinduerne trængte ind i og bemestrede sig Kirkerummet i en Bygning, der havde et Taarn hvilende paa en eller flere Piller eller Søiler, maatte det blive i høi Grad skjæbnesvangert for et fortsat Forsvar. I Kallundborg Kirke maatte Angriberen have det i sin Magt at styrte idetmindste det store Centraltaarn i Grus ved at lægge et Kabeltov om en af de af fire Stykker løst sammensatte Granitsøiler, vise Tampen af Tovet ud igjennem en af Dørene eller Vinduesaabningerne og kaste den til et vel forpælet Gangspil eller Bratspil; og saadanne mekaniske Hjælpemidler saavelsom Tallier og Gier vare vel kjendte og i idelig, daglig Brug i Middelalderen.

Man har tænkt sig Kirken i Kallundborg opført som et befæstet Tilflugtssted for Kjøbstadens Indbyggere for det Tilfælde, at en Fjende skulde have trængt ind i Byen over dens Grave og Mure. Det forekommer mig dog nok saa rimeligt, at Borgerne have tænkt sig i et saadant Nødstilfælde at ty indenfor den umiddelbart vedliggende Borgs Mure. Man har troet at finde et Fingerpeg om Kirkens fortifikatoriske Bestemmelse deri, at den laa vesten for Borgen, altsaa nærmere ved det aabne Hav end denne; men om den havde ligget østen for Borgen, mon saa denne havde beskyttet Byen bedre og derved gjort det endnu mere overflødigt at indrette Kirken til Forsvar? En Fjende, som fra Søen vilde angribe Kallundborg, maatte ganske rigtigt komme seilende

vesterfra ind i Fjorden; men udenom Gisseløre maatte han dog, og derfra havde han nærmest til Byens Skibsbro for Enden af Skibbrogaden; derfor var Borgen lagt umiddelbart ved dette for en fjendtlig Landgang i alle Maader bekvemmeste Punkt, saaledes at den selv med Fjernvaabnenes korte Skud- og Kastevidder i hin Tid kunde beherske det, medens Kirken har faaet den mere fredelige Plads mod Vest, hvor allerede Brinken beskyttede den noget, selv om denne endnu ikke allerede har været kronet med en Gren af Stadsmuren ud mod Søen.

Men naar Kallundborg Kirke sikkerligen ikke er opført med nogen fortifikatorisk Bagtanke, hvorledes skal man da forklare sig den aldeles eiendommelige Form, Esbern Snare har givet den? Det er nu ikke Alting, man kan forklare, og det er ikke altid den ædruelige Forskning, der har en Forklaring paa rede Haand til ethvert Mindesmærke fra Fortiden. I dette Tilfælde har man dog maaske Lov til at tænke sig, at Esbern Snare har været en Bygherre, som, da han vilde bygge sig og sine Undergivne en Kirke, ikke fandt Smag i at følge den slagne Landevei, men havde baade Lyst og Fantasi nok, derhos Mod og Kyndighed til at lade bygge uden noget umiddelbart Forbillede, alene efter sit eget Hoved. Derfor har han faaet noget ud af sit Værk, det mest originale og mærkelige Bygnings- og Kunstmindesmærke, vor Middelalder har levnet os. Kirken med de fem Taarne og deres spidse Spir gjør et forunderligt levende, jeg kan vist godt sige et kjækt og krigersk Indtryk, som om det var en lille, tætsluttet Flok af hjelmklædte Mænd, man saa for sig. Et Minde om Befæstningskunsten paa Esbern Snares Tid er hans Kirke ikke; men Nationen kan ikke ønske sig noget bedre eller mere karakteristisk, synligt Mindesmærke om en af sine herligste Helteskikkelser.

Det har maaske bidraget ikke saa helt lidt til at skaffe Forestillingen om befæstede Kirker i Danmark saa almindelig

Indgang hos vore arkitekturhistoriske Forfattere, at det vides igjennem Literaturen, at der i sydligere Lande, saaledes baade i Tydskland og i Frankrig findes endel eller endog mange Kirker, som ere indrettede til Forsvar. Det kunde have sin store Interesse at se noget nærmere paa disse Udlandets befæstede Kirkebygninger for at komme underveir med, hvorvidt de frembyde virkelig Lighed med dem, man herhjemme har tillagt et lignende Dobbeltøiemed; men det er et Emne, jeg nødes til at overlade til den, der har større Kundskab om Bygningskunstens Historie i Mellemeuropa end den meget begrænsede, jeg har kunnet hente fra let tilgjængelige Kompendier. Tale disse i det Hele taget kun lidet om Middelalderens virkelige Befæstningskunst, saa tie de næsten helt stille om de Spor, denne Kunst har efterladt sig paa visse Kirkebygninger, vistnok især fordi disse Spor ere af saa ringe Betydning for den æsthetiske Betragtning af de romanske og gothiske Bygninger. Jeg maa da indskrænke mig til i Korthed at nævne nogle faa Exempler, som jeg har fundet omtalte.

Den bekjendte tydske, kirkelige Arkæolog Heinrich Otte omtaler befæstede Kirker som ingenlunde usædvanlige; han nævner Tilfælde, hvor hele Landsbyer, andre hvor Kirkegaarde ere omgivne med Ringmure og flankerende Taarne i Middelalderens Stil; og han meddeler som Illustration hertil en Grundtegning af den befæstede Kirkegaard i Hartmannsweiler i Elsass [1]. — I Norge er Kirkegaarden omkring Landets nordligste Kirke fra Middelalderen, Throndenæs paa Hindøen, nordligst i Lofoten, omgiven af en Ringmur, som endnu har Levninger af Forsvarstaarne [2]. Dette er noget, hvortil man, det jeg ved af, ikke har noget Tilsvarende i Danmark; for selv Kirkegaardsmure, der gjøre Indtryk af at hidrøre fra

---

[1]) Jvfr. H. Otte: Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie. 5te Udgave I, p. 18.

[2]) Jvfr. Nicolaysen: Norske Fornlevninger, p. 698 o. 699.

Middelalderen, f. Ex. den om Kyndby Kirke i Sjælland, have ikke Præg af at have været bestemte til Forsvar, men kun af simple Hegnsmure; og de forneden af Graasten, foroven af Bindingsværk opførte Klokkehuse paa Bornholm, der gjerne staa i Hegnet omkring Kirkegaarden og danne Indkjørselsporte til disse, frembyde intetsomhelst, hvoraf man kunde slutte, at de have tjent til Forsvar. Har Lysabel Kirkegaard paa Als fordum været befæstet med en Vold, hvoraf der endnu indtil 1841 skal have været Spor tilbage[1], saa ere disse ialtfald nu saa helt udslettede, at der intet lader sig sige om denne Volds fortifikatoriske Karakter. Otte mener, at Kirkebygningerne kunne have tjent som Donjons for de befæstede Kirkegaarde; uden at gaa nærmere ind paa Tingen nævner han blot i Forbigaaende, at de befæstede Kirker ere kjendelige derpaa, at deres Taarne have Skydeskaar, Vægtergange med »Pechnasen«, hvad Franskmændene kalde »moucharabis«, og Hængetaarne, eller at Langhuset har en Forsvarsetage oppe under Tagskjægget. — I Frankrigs Middelhavsegne synes nogle Kirker at have været befæstede fra den Tid, da disse Kyster jævnligt hjemsøgtes af saraceniske Pirater; men i det øvrige Frankrig antages Kirkebefæstningerne fornemmelig at skrive sig fra de hundredaarige Krige med England i det 14de og 15de Aarhundrede, saa at de kun forekomme som senere Tilføielser paa de meget ældre, romanske Kirker. Som et Exempel herpaa nævnes den gamle Kirke St. Sernin i Toulouse, hvor man ligesom paa flere andre Kirker i samme Landsdel ser, at Murene om Langhuset, Tværskibet og Koret til liden Baade for Skjønheden ere blevne forhøiede saameget, at der ovenover Tøndehvælvingerne har kunnet indrettes et stort Loftsrum, hvis Vinduer af Nogle menes at være bestemte til at tjene som Skydeskaar, medens Andre synes at betragte Rummet

---

[1]) Jvfr. Haupt: Bau- u. Kunstdenkm. d. Prov. Schleswig-Holstein, II. p, 407.

blot som et Kornloft[1]. — Et mere uomtvisteligt Exempel paa en befæstet Kirke har man i Kirkeruinen i Royat i Auvergne; Bygningen, som er opført i Rundbuestil og, uagtet denne Bygningsstil holdt sig længere i Brug i denne end i Frankrigs andre Provinser navnlig i dem nordenfor Loirefloden, neppe synderligt senere end i det 12te Aarhundrede, har bagefter faaet tilføiet langs Murkronen af Skibet, Tværskibet og Koret en fuldstændig Vægtergang med Machicoulis, hvis Brystmur hviler dels paa jordfaste Støttepiller eller Pilastre, dels paa Kragstene eller Konsoler, forbundne indbyrdes ved Rundbuer[2]. At man har valgt saadanne, hidrører maaske fra, at Muren oprindeligt har havt en Frise af tilsvarende, men lidet fremspringende Rundbuer, som det saa tidt findes paa romanske Kirker; i hvert Tilfælde kan man ikke af Buernes runde Form slutte, at Vægtergangen er samtidig med Kirken selv; den er neppe ældre end fra c. 1300. I Befæstningskunsten fik nemlig Modesmagen for de spidse Buer ikke saa ubetinget Overhaanden som i den kirkelige Bygningskunst; Staden Avignons Bymure, der skrive sig fra det 14de Aarhundrede, have deres Brystværn hvilende paa Konsoler dels med Spidsbuer, dels med Rundbuer imellem. — Endnu et Exempel paa en Kirke, som utvivlsomt er indrettet til Forsvar, har man i Kirken St. Philibert i Tournus i Bourgogne; paa den søndre Væg af Langhuset er der over Indgangsportalen og for at forsvare denne anbragt en meget stor »écharguette« — man kunde næsten sige et hængende Galleri — med Skydehuller i Formuren og Machicoulis i Gulvet mellem de seks meget stærkt fremspringende Stenkonsoler, som ere forbundne indbyrdes ikke ved Buer, men ved Sten-

---

1) Jvfr. A. de Caumont: Abécédaire d'Archéologie. Architecture réligieuse, 5te Udgave, p. 183. Fergusson: Handbook of Architecture, II, p. 622.

2) Jvfr. L. Batissier: Histoire de l'Art monumental. 2den Udg., p. 570; Fergusson: Handbook of Architecture, II, p. 638.

bjælker[1]; ogsaa her kan denne fortifikatoriske Tilbygning ikke være ældre end det 14de Aarhundrede.

Medens de ovenfor omtalte tydelige Spor til fortifikatoriske Indretninger ved franske Kirker skrive sig fra en senere Tid end den, i hvilken vore danske, romanske Kirker kunne antages at være opførte, træffer man baade i Irland og enkelte Gange i Skotland, samt mærkeligt nok paa Egilsey blandt Orknøerne paa en Art af Forsvarsbygninger ved Kirker, som bestemt tilhøre Rundbuetiden, men til hvilke der ligesaalidt kan paavises Sidestykker ved vore romanske Kirker; jeg tænker herved paa de isolerede runde Taarne ved Siden af Kirkebygningerne. I Irland finder man saaledes ved mange gamle Smaakirker, de fleste vistnok ældre end Engelskmændenes Erobring af Landet 1176, de saakaldte »round towers«, der vel ere af mærkeligt smaa Tværmaal og derhos af paafaldende slanke Former[2], men bortset derfra ligne Hovedtaarnene i gamle Borgbefæstninger saameget med deres høitsiddende Indgangsdøre, smaa Lysaabninger og stundom tindede Murkroner, at der neppe kan være Tvivl om, at ogsaa de have været bestemte til at tjene som befæstede

---

1) Jvfr. Batissier: Histoire de l'Art monumental, 2den Udg., p. 564. Det givne Billede siges sammesteds at gjengive Kirken la Madeleine i Tournus, men p. 570 at forestille St. Philibert. Uden at have Midler ved Haanden til bestemt at løse denne Modsigelse, er jeg dog af den Mening, at Gjengivelsen gjælder den ældgamle Kirke af det sidstanførte Navn, som har tilhørt Benediktinerabbediet i Tournus, og som er mærkelig i Arkitekturens Historie ved den eiendommelige Maade, hvorpaa dens Skib er hvælvet, nemlig med Tøndehvælvinger stillede paatværs af Kirkens Længderetning.

2) Høiden af de runde Taarne veksler mellem henved 60 og over 135'; Tværmaalet af Taarnet ved Kirken paa Øen Devenish er forneden sikkert ikke mere end knap 20' tykt til en Høide af 80', og dette som alle de irske runde Taarne har et saameget smækkrere Udseende, derved at det aftager i Diameter opefter.

Tilflugtssteder for Landets Klanfyrster under deres idelige indbyrdes Feider [1]. Kun undtagelsesvis ere disse runde Taarne sammenbyggede med den ene Side af vedkommende Kirke eller endog stillede paa Rygningen af dens Stentag; oftest staa de isoleret faa Alen ved Siden af den. — Det Sidste er altid Tilfældet med de af Almuen paa Gulland saakaldte »Kastaler«, af hvilke der endnu findes nogle enkelte ved Siden af Øens forholdsvis prægtige, gotiske Landsbykirker, f. Ex. ved Lärbro, og andre, af hvilke nu kun Ruiner ere tilbage som det for mindre end en Menneskealder siden sammenstyrtede Kastal ved Gothems Kirke [2]. Ved at betragte Billederne af disse Taarne kommer man let til den Forestilling, at de blot ere Levninger af ældre Kirkebygninger i romansk Stil, hvis Taarne man har skaanet, dengang Kirkerne iøvrigt vare erstattede med nye gotiske Bygninger rimeligvis i Slutningen af det 13de eller Begyndelsen af det 14de Aarhundrede. Den nøiere Beskrivelse af de gullandske Kastaler viser dog, at de ikke i Bygningsmaaden have stemt ganske overens med de romanske Kirketaarne, som i Danmark ere blevne ansete for befæstede. De vare opførte af tugtet Kalksten, dog med nogen Indblanding af Kampestene; Grundridset er helt eller saagodtsom kvadratisk,

---

1) Jvfr. Fergusson: Handbook of Architecture, II, p. 919—924; F. Kugler: Geschichte der Baukunst, II, p. 293 o. 299. Naar man læser Beretningerne om Drabet paa Magnus den Hellige, der netop skete paa Egilsey c. 1115, kan man ikke lade være at undre sig over, at han og hans Mænd ikke, saaledes som disse dog foresloge ham, prøvede paa at forsvare sig i den helt stenbygte Kirke eller endnu bedre i dens runde Taarn; formodenlig maa Forfatterne til de legendariske Beretninger have syntes, at det netop var den eneste passende Maade at dø paa for en retskaffen Helgen, modstandsløs at lade sig slaa for Panden ligesom et Slagtenød.

2) Jvfr. den af en Forening af Videnskabsmænd udgivne, illustrerede Sveriges Historia, II, p. 66 o. 67 samt C. G. Brunius' Gotlands Konsthistoria, II, p. 100 o. 246.

og Murene reise sig paa alle fire Sider ligefra Jordfladen, saa at deres underste Rum aldrig har staaet i aaben Forbindelse med noget Kirkeskib. I Modsætning til de gamle danske Kirketaarne frembyde de saaledes den første Betingelse for et selvstændigt Forsvar. Taarnet paa Lärbro Kirkegaard har en Firkantside af henved 29' dansk Maal, en Murhøide af $48^3/_4$' og den forholdsvis anselige Murtykkelse forneden af over 7'; det har to med Tøndehvælninger dækkede Etager og derover en tredie uden Hvælvinger. Mærkeligt nok og modsat, hvad man kunde vente ved et Forsvarstaarn, er der fra Marken Indgang gjennem en rundbuet Dør til det nederste Rum midt paa den østre Side; og at dette er et oprindeligt Forhold, bestyrkes derved, at den Murtrappe, som forbinder de tre Etager, begynder straks indenfor denne Dør. Ellers kunde man maaske nok tro, at denne var dannet ved en senere Gjennembrydning af Muren, og at Indgangen oprindeligt alene havde været gjennem en lignende Dør, der fra den 2den Etage fører mod Øst ud i det Frie. Det øverste Stokværk under Taget har paa hver Side to meget brede og høie Glamhuller, som Brunius imidlertid antager for at være blevne stærkt udvidede i en senere Tid, ligesom han dog uden nærmere Begrundelse anser det for givet, at der i denne Etage fordum har reist sig et mindre, firkantet Taarn indenfor den endnu staaende, ydre Væg, der her kun er 3' 4" tyk, og som han mener kun at have dannet Brystværnet for en aaben Vægtergang. En saadan Disposition fandtes nemlig ved den øverste Etage af det nu sammenstyrtede Kastal ved Gothems Kirke, som, bortset fra at det havde tre istedenfor kun to tøndehvælvede Stokværk, ellers i de fleste Henseender lignede det ved Lärbro, saaledes ogsaa deri, at der fra det næstnederste Stokværk fandtes Afløbsaabninger gjennem Muren for Latriner, hvad der jo tyder paa, at disse Bygninger i Modsætning til Kirketaarne have været bestemte til at tjene Mennesker til Opholdssteder. — Jeg skal iøvrigt ikke gaa

irette med den, som muligt maatte stille sig tvivlende overfor Tydningen af de gullandske Kastaler som Forsvarstaarne, men blot fremhæve, at de ere tilstrækkeligt forskjellige fra vore ældste Kirketaarne til, at den Forklaring, der findes at passe paa hine Bygningsværker, ikke uden videre kan overføres paa disse.

Det vil af det Foranstaaende fremgaa tydeligt nok, at det, idetmindste efter hvad jeg fra Beskrivelser og Tegninger kjender til Danmarks gamle romanske Kirker fra det 12te og 13de Aarhundrede, ikke er mig muligt at finde Kjendetegn paa, at de skulde være opførte med et krigersk Biøiemed. Ingen eneste af dem viser Spor af, at der ved Opførelsen har været taget Hensyn til det, som ved en isoleret Forsvarsbygning i Middelalderen uden Sammenligning var det vigtigste af Alt, nemlig Forsvaret af Murens Fod og især af Indgangen; og de Bygningsenkeltheder, nemlig en Murkrone med Omgang og Brystværn med Tinder og Skydeskaar, der tyde hen paa et krigersk Øiemed, lade sig kun paavise ved en enkelt Kirke, Nylars Kirke paa Bornholm, og det som en yngre Tilføielse eller Forandring ved den ældre Bygning, der maa formodes engang under urolige Tider at være bleven taget i Brug og omdannet som Fæstning, hvad den sammenlignelsesvis egnede sig ret vel til, uagtet den ikke var opført dertil.

Men foruden de velgrundede Indvendinger, som med Hensyn til det formodede militaire Øiemed lade sig reise mod hver især af de forskjellige Typer af vore romanske Kirker, er der andre, mere almindelige, som kunne gjøres gjældende mod de fleste eller vel egenligt mod alle dem, man har tillagt en saadan krigersk Bestemmelse.

De Hovedtaarne eller Donjons, hvoraf man finder idetmindste Grundvolden vistnok i de fleste Voldsteder af Borge, som endnu henligge øde fra Middelalderen, have vel i Regelen et Tværmaal eller en Firkantside, der er betydeligt mindre

end det tilsvarende Maal for vore Rundkirker, men have til Gjengjæld havt en større Høide og flere Etager. De vare ialtfald rummelige nok til for en Stund at huse Borgherren, hans Familie og dens nærmeste Tyende samt den Haandfuld Huskarle, der behøvedes til at forsvare et saadant Taarn. Ved de Kirker, der skulde gjælde for Fæstninger, maatte der imidlertid have været stillet større Fordringer til Rummeligheden; kun om en eneste af dem, nemlig Bjernede Kirke, kan man med en Slags Rimelighed tænke sig, at Eiermanden til den nærliggende Gaard, Sune Ebbesen, uagtet man neppe maa forestille sig denne Gaard som en Herregaard i senere Tiders Forstand, havde bygget den som et fast Tilflugtssted for sig og sine Nærmeste, om den ellers havde duet dertil. De allerfleste Kirker maa formodes byggede af Sognemændene; og vare de opførte som befæstede Tilflugtssteder, saa maatte det have været for Sognets Indbyggere. Men have Kirkerne havt Rum for alle disse og deres vigtigste rørlige Eiendom? Jeg henstiller kun dette Spørgsmaal til Overveielse, idet jeg godt ser, at det kan besvares meget forskjelligt, altsom man anslaar Folketallet i hin Tid forskjelligt og nærer afvigende Meninger om, hvor tæt man har kunnet stuve Folk og deres Løsøre sammen for kortere eller længere Tid. Men ved Overveielsen bør det vel tages i Betragtning, at i hin Tid bestod Folks rørlige Eiendom kun for en ringe Del i ædelt Metal, langt mindre i rede Penge eller Værdipapirer, men væsenligt i Bohave og Kvæg. Til at gjemme det vare Kirketaarnene og de øvre Etager i Rundkirkerne ganske uskikkede, idet Murtrapperne vare altfor smalle; i Kirkeskibet kunde der maaske henstuves en god Del Bohave; men dertil maatte Skibet i en kullet Kirke være ligesaa brugeligt som det i en taarnet Kirke, aldenstund Taarnet i intet Tilfælde var anlagt saaledes, at det kunde forsvare Indgangene til Langhuset.

Havde vore Forfædre bygget Kirkerne som befæstede Tilflugtssteder, saa maatte de ogsaa have tænkt paa, at disse

ialtfald i urolige Tider maatte holdes stadigt provianterede; for det var lovligt sent at slæbe Forraad sammen i det Øieblik, man havde Fjenden over Hovedet. Borgenes Hovedtaarn havde altid en Forraadskjælder; men hvor har man i de formodede, befæstede Kirker gjemt sine Forraad af Brød, Kjød eller Tørfisk, Øl og Brændsel? Tagrummet over Langhuset og Koret stod vel næsten altid i Forbindelse med et af Taarnets Stokværk, men duede ikke til Gjemmested allerede af den Grund, at en Angriber saa let og saa uanfægtet kunde skaffe sig Adgang dertil ad en ganske almindelig Stige, ialtfald naar Rummet ikke saaledes som ganske undtagelsesvis i Østremarie og formodenligt i Aa Kirke var dækket med et massivt Stentag. Eller i hvilket af de gamle Kirketaarne, i hvilken Rundkirke finder man Spor af en Brønd eller en Cisterne, eller af et Kogested — det er dog bemærket, at der muligvis findes et Ildsted i Nylars Kirke — eller af en Latrine, som dog heller ikke godt kunde undværes, hvor saa mange Mennesker skulde kunne leve indespærrede, om det saa kun var i nogle faa Døgn? Jeg kan godt tænke mig, at Sporene i mangfoldige Tilfælde kunne være udslettede; men et og andet Sted, skulde man synes, maatte virkeligt befæstede Kirker dog fremvise enkelte Tegn, om end aldrig saa svage, til at en ikke lille Flok af Mennesker skulde kunne friste Livet der en Stund.

Vil man tænke sig om, i hvilke Tidsrum af Danmarks Historie Befolkningen kan formodes fortrinsvis at have trængt til og derfor at have bygget sig befæstede Tilflugtssteder mod Overfald af fremmede eller indenlandske Voldsmænd, saa falder Tanken vistnok paa Tiden før Slaget paa Gratehede 1157 og dernæst paa den lange Ulykkesperiode efter Kong Abels Død 1252. Men vore romanske Kirker antages for den langt overveiende Del netop at være opførte i de Hundrede Aar mellem 1150 og 1250, fornemmelig altsaa i Valdemar den Stores, Knud den 6tes og Valdemar Seirs Tid, en Periode, hvor Danmark var mere sikkert mod ydre Angreb

og indre Ufred end i noget andet Tidsrum af Middelalderen. Det er helt forstaaeligt, at Kongerne og de enkelte Stormænd, der havde Evnen dertil, byggede sig Borge og Fæstninger i denne Periode til Landets Forsvar og til Hævdelse af deres Magt; det er ogsaa rimeligt, at Almuen under Geistlighedens stærke Paavirkning byggede sig Stenkirker i denne Velmagtsperiode, som derimod mindre end nogen anden opfordrede den til at tænke paa befæstede Tilflugtssteder, saavidt man nu kan skjønne. Den urolige Tid brød ikke ind over Landet før under Kong Kristoffer d. 1ste og alle hans Efterkommere, og det er først fra den Tid, at der her i Danmark lyder Klager og Banstrusler fra Geistligheden, vel at mærke ikke mod dem, som byggede befæstede Kirker, men mod dem, der brugte Kirkerne som Fæstninger og indrettede dem dertil, og det vist ligesaa ofte kullede som taarnede Kirker. Saavidt jeg ved, er det ogsaa først fra det 14de Aarhundrede, altsaa fra en Tid, der ligger efter alle vore romanske Kirkers Opførelse, at der foreligger historiske Efterretninger om, at Kirker her i Landet ere blevne beleirede og have været Skuepladser for krigerske Tildragelser.

Den romanske Bygningsstil giver de gamle Kirker et fælles Præg af alvorlig og tung Soliditet. Især er dette Præg fremtrædende ved de gamle Landsbykirker, paa hvis Udsmykning af det Ydre der ikke er anvendt ret meget, hvad vel i mange Tilfælde det benyttede Materiale, den haarde Kampesten, har bidraget til, og hvis store Murflader idetmindste oprindeligt kun have været afbrudte af faa og smaa Lysaabninger af den nærliggende Grund, at Bygmestrene ikke tænkte sig dem udfyldte med Glasvinduer til at holde Kulde og Slud ude. Jeg kan ikke tro andet, end at det strænge og tunge Præg, som saamange af vore romanske Kirker bære, har bidraget ikke saa lidt til, at Arkæologerne have været tilbøielige til at anse dem for opførte med et krigersk Øiemed foruden det gudstjenstlige.

Kirker, der ere byggede i gotisk Stil, give ikke saa let og have ogsaa langt sjældnere givet Anledning til en saadan Opfattelse, og det uagtet Gotiken i vort Land og med det fattige Bygningsmateriale, dette raader over, kun undtagelsesvis og mangelfuldt nok har kunnet forme Kirkebygningen efter sit egenlige Princip. Jeg tror kun at vide en eneste Kirke, opført i Spidsbuetiden, her i Landet, som man har tillagt et Forsvarsøiemed, nemlig Tranebjerg Kirke paa Samsø. Hverken af Selvsyn eller igjennem Tegninger kjender jeg den, og jeg kan altsaa ikke have nogen egenlig Mening om dens fortifikatoriske Karakter; men ere de steilt nedadgaaede Skydehuller i Muren, som Taarnets øverste Etage frembyder, efter hvad Professor Magnus Petersen velvilligt har meddelt mig, virkeligt oprindelige, saa synes de at give en Antydning i den Retning, at der ved Opførelsen af denne Kirke fra Middelalderens senere Tid eller ialtfald ved Opførelsen af dens Taarn er taget Hensyn til et Forsvar. Dog vilde det vistnok være noget overilet, om man vilde tage Sagen for afgjort efter dette ene Fingerpeg uden nærmere Undersøgelse; maaske er Sammenhængen den samme som ved Nylars Kirke, nemlig at ligesom denne engang, kortere eller længere Tid efter at den var bygget, har faaet Tinder og Skydeskaar langs Murkronen, saaledes har Tranebjerg Kirketaarn engang, uvist naar, faaet anbragt Skydehuller i Muren om det øverste Stokværk.

Efterskrift.

I sin meget instruktive Afhandling om Vinduerne i de jydske Granitkirker i disse Aarbøgers forrige Aargang har Lieutenant F. Uldall leilighedsvis udtalt sig angaaende den mulige Brug af Kirkevinduerne til derigjennem, naar Bygningen skulde anvendes til Forsvar, at skyde med Bue eller endog kaste med Spyd. Jeg skal ikke benægte, at de kunde bruges som Skydehuller, uagtet de efter deres Form kun egne sig lidet dertil. De høitsiddende Vinduers Brug som Skydehuller maatte ialtfald forudsætte en langs Kirkevæggen i en passende Høide anbragt Lægter eller Løbebro til Skytterne at staa paa; de lavtsiddende Vinduer og Lysaabninger vilde kunne bruges lige godt af Angriber og Forsvarer,

hvis ikke en af Parterne gjorde sig den ringe Umag at hænge et Klæde eller stille et Bræt op for Hullet og dermed forhindre Skydningen. De ganske smaa, runde eller aflange Vinduer, hvis Øiemed, naar de ere anbragte i Korhusets Væg, oftest i den søndre og nærmest Triumfbuen og kun i maadelig Høide over Gulvet, forekommer Forfatteren saa gaadefuldt, at han særligt for deres Vedkommende tyr til Hypothesen om deres Bestemmelse som Skydehuller, kunne dog maaske tydes paa en anden Maade. Betegne disse Aabninger ligesom de mere raat formede, Arkitekt Clemmensen fandt i Østremarie Kirkes Mure i Skibet nærmest ved Triumfbuen, ikke muligt den Plads, hvor Skriftestolen har staaet, og have de ikke kunnet give Lys nok til, hvad Præsten havde at se efter, medens han i sin lukkede Stol lyttede til, hvad den udenfor knælende Konfitent havde paa Hjertet? I det Hele maa man vel ved Opfattelsen af Lysforholdene i Middelalderens Bygninger, Kirker saavelsom Beboelsesrum, huske paa, at Fordringerne til Belysningen fordum vare saameget mindre end nuomstunder, fordi saa Faa kunde læse eller havde noget at læse — i Kirkerne ingen Andre end Præsten, i Borgtaarnet som oftest vel slet Ingen. Hvad Opholdsrummene i Borgtaarnene angaar, er der maaske snarere Grund til at undres over, at de vare saa slet ventilerede, end over de tarvelige Lysforhold; men det, at der i Regelen ingen Glas var i Lysaabningerne, har vel hjulpet paa Luftvekslingen, mere end man vilde skjøtte om nuomstunder, hvor man ikke gaar med Pelsværksklæder inden Døre.

I sit nysudkomne Værk, »Danske Tufstens Kirker« har Pastor Dr. J. Helms dvælet ved det Fænomen, at flere anselige Landsbykirker i Jylland oprindeligt have havt et Kvaderstens Taarn, af hvis Mure nu dog kun det nederste Stykke er bevaret. Han forklarer sig det sidste derved, at Kirkerne engang i Middelalderen maa være blevne beleirede og indtagne, og Taarnene ved den Leilighed nedbrudte eller ødelagte ved Ild. Man kan dog vist ogsaa vove en anden Gisning, nemlig at Taarnene Tid efter anden, uden ydre Overlast ere faldne ned af sig selv, fordi de vare slet byggede trods det faste Udseende, som Granitbeklædningen gav dem. En 4—6' tyk og sagtens 50—60' høi Taarnmur kan neppe have besiddet megen Stabilitet, naar Størstedelen af dens Masse bestod af Rullestene og Skjærver nedlagte i en vist ikke altid fortrinlig Mørtel mellem en ydre og en indre Skalmur uden indbyrdes Forbindelse, naar den endvidere manglede en solid Grundvold, og den endeligt havde Sidetrykket af Hvælvinger at modstaa. Det er Aarsager af samme Art, der have bragt f. Ex. Fjenneslev Tvillingtaarn, Ribe Domkirkes store Taarn og Storehedinges Oktogon til at falde, og som der har behøvedes en Mangfoldighed af Jernankre og uformelige Støttepiller til at modvirke ved de bornholmske Taarne.

TO ENSLYDENDE DANSKE KONGEBREVE FRA 1230.

AF

HANS OLRIK.

Ved i vintren 1892—93 at gennemgå de oldbreve, som M. D'Arbois de Jubainville har föjet til sit værk om Cisterciensernes og særlig Clairvaux' indre forhold, blev jeg opmærksom på en notits [1], om at der i Troyes, i arkivet for departementet Aube, fandtes to eksemplarer af et privilegiebrev, som kong Valdemar II har udstedt for munkene fra det berömte franske kloster Clairvaux. På foranledning af Rigsarkivaren modtog jeg senere af Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet det hverv, under et ophold i Frankrig at forhandle med autoriteterne om den mulige erhvervelse af det ene af disse gamle danske kongebreve, og efter selv at have undersøgt de to sammenhørende diplomer i arkivet i Troyes forebragte jeg i Paris det ærinde, jeg havde påtaget mig. Udfaldet blev heldigt. Ved det franske undervisningsministeriums imødekommen, fremfor alt dog ved den elskværdige iver, der udfoldedes af generalinspektøren for bibliotekerne og arkiverne, M. Ulysse Robert, lykkedes det virkelig

---

[1] D'Arbois de Jubainville, Études sur l'état intérieur des abbayes cisterciennes (Paris 1858), s. 407.

at erhverve for vort Rigsarkiv det smukkeste og ejendommeligste af de to danske kongebreve i Archives de l'Aube. Som vederlag fra dansk side er der af vort Nationalmusæum skænket Nationalmusæet i Saint-Germain en galvanoplastisk gengivelse af det store sølvkar fra Gundestrup. Det nyerhvervede oldbrev fra år 1230 er da siden Januar 1894 indlemmet i det danske Rigsarkiv (Danske gejstlige sager, appendix nr. 13). Det andet af de to diplomer er forblevet i Troyes; men — takket være den venlighed, der er víst af arkivaren for departementet Aube, M. Francisque André — har det på det franske undervisningsministeriums foranstaltning været udlånt til den franske legation i København, hvor det har været tilgængeligt for danske granskere. Derved er det blevet muligt at studere dette oldbrev nöjere og tilvejebringe en fototypisk gengivelse af *det* ligesåvel som af det andet danske kongebrev, der nu har sin plads i Rigsarkivet. For den store imødekommen, der således gentagne gange er víst fra franske autoriteters side, bringer jeg min ærbødigste tak.

De to tvillingbreve har megen interesse for os både ved deres indhold og deres form; hvad det sidste angår, særlig deres helt forskellige udseende. Da jeg imidlertid andensteds [1] allerede har haft lejlighed til at udtale mig om indholdet af privilegierne, skal jeg her kun lige beröre denne side af sagen med få ord.

Privilegierne er skænkede de munke fra Clairvaux, som gæstede Danmark i 13. århundred. Fra den hellige Bernards berömte kloster kom der nemlig ofte klosterbrødre for at visitere de mange danske Cistercienserklostre, som var Clairvaux' »døtre«. Af kong Valdemar får disse visitatorer nu

[1] Kirkehist. samlinger, 4. række III 22 ff. 424 f.

tilladelse til uhindret at færdes i Danmark, så ofte de vil, og toldfrit opkøbe huder og voks, så meget de har brug for, ligesom de overalt skal være fri for at udrede skibs- og færgeafgift. Det var en efterligning af de privilegier, som visitatorerne fra stamklosteret Citeaux allerede havde fået ved et kongebrev af 2. Marts 1229: de skulde være fri for told i havne og på markeder og have deres underhold hos kongens fogeder[1]. Privilegierne for Clairvauxmunkene er ganske vist ikke nogen særlig betydningsfuld statsakt, og derom vidner også diplomernes ordknappe, kun lidet höjtidelige tekst: her mangler den indledende påkaldelse af Treenigheden og det motiverende forord til den egenlige kundgörelse, og af de mange brugelige slutningsformler læser man hverken påbudet om ikke at bryde privilegierne eller truslen mod dem, der vover det, ligeså lidt som man træffer vidner eller underskrifter[2]. Men i hvert fald har vi for os et værdifuldt bidrag til vidnesbyrdene om det stærkt udviklede samkvem mellem Danmark og Frankrig, både på kirkens og handelslivets område, og for så vidt giver de to kongebreve os et interessant kulturbillede fra 13. århundred.

Skönt privilegiebrevenes indhold altså har en ikke ringe værd for vor historiegranskning, så har dog imidlertid deres velbevarede ydre skikkelse og fremfor alt tilværelsen af de to höjst forskellige eksemplarer af ét og samme dokument endnu mere interesse for os. De to kongebreve er derfor også på det kgl. Oldskriftselskabs foranstaltning gengivne i de vedföjede fototypier, der hidrörer fra Pacht og Crones illustrationsetablissement.

---

[1] Henriquez, Menologium Cisterciense (Antwerpen 1630), privilegia s. 235.

[2] Vidner forekommer for øvrigt kun i ganske få af de breve fra Valdemar II, som er os kendte. Jfr. Hugo Hennings, Studien über die ältere dänische Königsurkunde (Halle-dissertation, 1886), s. 45.

Begge oldbrevene er, på seglene nær, særdeles godt bevarede: pergamenterne er helt lyse og uden rift og flænge, og hvert skrifttræk står tydelig. Des mere falder det i öjnene, at der er gennemgribende forskel på de to tvillingbreve, og dette ejendommelige forhold æsker en forklaring. I det vi nu går over til at anstille en sammenligning mellem de to diplomer, vil vi kalde det eksemplar, som endnu findes i Archives de l'Aube i Troyes, for A, medens eksemplaret i vort Rigsarkiv betegnes som B.

Teksten er den samme i begge brevene. Kun vedrörende et enkelt ord, der ikke får nogen indflydelse på meningen, er der uoverensstemmelse, i det A har »*necesse* habuerint«, hvor B har »*opus* habuerint«. Afkortninger bruges mere i A end i B, og de to stedsnavne skrives forskellig: A har »Claraualle«, B har »Clareualle«; A har »Warthingborgh«, B har «Warthinburg«. A skriver årstallet med romertal, B med bogstaver. A skriver »incarna*c*ionis« og følger derved en i den tid begyndende mode[1]; B bogstaverer, mere konservativt, »incarna*t*ionis og »e*t*iam«.

Med forkortningerne opløste (trykte med løbeskrift) tager de to tekstformer sig således ud, i det der, ifølge den anførte iagttagelse vedrörende stavemåden, i A skrives »gracia«, i B derimod »gratia«:

---

[1] På samme måde finder man formerne »promo*c*ionem«, »nego*c*iandi« og »dana*c*io« i Valdemars udaterede privilegiebrev for Ribe borgere (Ribe bys arkiv) og formerne »nego*c*iando« og »ul*c*ionem« i Valdemars brev til borgerne i Braunschweig, udstedt 6. Sept. 1228. Se faksimilet i »Urkunden aus dem Stadtarchiv zu Braunschweig« (Br. 1889), pl. VI. Det vil altså sés, at når Staatsarchivar Dr. P. Hasse i sin afhandling om Angersfragmentet (Neues Archiv f. ältere deutsche Gesch., XII 330) har betegnet skrivemåden c for t som »ein Vorgang, der in den Urkunden des Nordens erst um 1300 beginnt«, da er denne påstand ikke rigtig.

A.

W. de*j* gr*aci*a danor*um* ſlauor*um*q*ue* Rex. Om*n*ibu*s* hoc ſcriptu*m* cernentib*us* ſal*utem* *et* gr*aci*am. Notu*m* ſit p*re*ſentib*us* *et* futuriſ. q*uod* dilectiſ i*n* xp*isto* fr*atr*ib*us* n*ostr*iſ de claraualle tale*m* duxim*us* gr*aci*am *con*cedenda*m*. ut i*n* regno n*ostr*o libere *et* abſq*ue* om*n*i theloneo eiſ emere liceat cuteſ *et* cera*m* q*ua*ntu*m* ad uſu*m* domuſ ſue uidebit*ur* expedire. Hanc *eciam* lib*er*tate*m* eiſdem *con*cessim*us*. ut n*u*lli officialiu*m* n*ostr*or*um* liceat naulu*m* exig*ere* uel recip*ere* ab eiſde*m*. ſet ip*s*i cu*m* rebuſ ſuis libere t*ra*nſeant. *et* abſq*ue* q*u*alibet exact*i*one q*uo*cienſ infra t*er*minoſ regni n*ostr*j opuſ habueri*nt* nauib*us* ad t*ra*nſeundu*m*. Vt ig*itur* hui*us* lib*er*tatiſ b*ene*ficiu*m* memoratiſ fr*atr*ib*us* collatu*m* pietatiſ i*n*tuitu ratu*m* *et* ſtabile p*er*ſeueret. p*re*ſente*m* pagina*m* eiſ *con*tulim*us* litt*er*ar*um* n*ostr*ar*um* testimonio *et* ſigilli n*ostr*i munimine roboratam. Datu*m* ap*ud* Warthingbo*r*gh anno i*n*carnacioniſ d*omi*ni. M̊. CC̊. XXX̊. VI̊. k*al*end*as* februarij.

B.

W. dei gr*ati*a danor*um* ſclauor*um*q*ue* Rex om*n*ib*us* hoc ſcriptu*m* cernentib*us* ſalute*m* *et* gr*ati*am. Notum ſit preſentjb*us* et futurjs. q*uo*d dilectis i*n* xp*isto* fr*atr*jb*us* n*ostr*js de clareualle talem duxim*us* gr*ati*am co*n*cedendam ut i*n* regno n*ostr*o libere *et* abſq*ue* om*ni* theloneo eis emere liceat cutes *et* ceram quantu*m* ad uſum domus ſue uidebitur expedire. Hanc etiam libertate*m* eiſdem *con*ceſſimus ut nullj officialiu*m* n*ostr*or*um* liceat naulum exigere uel recip*e*re ab eiſdem. ſ*et* ip*s*i cu*m* reb*us* ſuis libere t*ra*nſeant *et* abſq*ue* qualibet exactione quotiens infra terminos regni n*ostr*i neceſſe habuerint nauib*us* ad tranſeundum. Vt ig*itur* huius ljbertatis b*ene*ficium memoratjs fr*atr*ib*us* collatum pietatis intuitu ratu*m* *et* ſtabile p*er*ſeueret. preſentem paginam eis co*n*tulim*us* litterarum n*ostr*arum testimonio. *et* ſigilli n*ostr*i munimine roboratam. Datum apud Warthinburg. Anno in caRnationis domini Milleſimo duceñteſimo triceſimo. VI̊. k*alendas* febru a Rij.

Vedrörende de to oldbreves rent ydre skikkelse kan det först fremhæves, at begge pergamenter er temmelig små; men de svarer i störrelse til flere andre diplomer fra Valdemar II, således kongens brev fra 1219, hvorved han mægler i striden mellem Viborg domkapitel og Vitskøl kloster[1], og hans privilegiebrev for Braunschweig af 6. Sept. 1228[2]. Som man vil se, har de to samtidige breve fra 1230 forskellig form: Höjden af pergamentet er ganske vist næsten den samme, A er 10 og B 10½ centimeter, hvortil for begges vedkommende må lægges en omböjning (plica) på omtrent 3 cent.; men A er kun 16 cent. bredt, B derimod 22. Endnu större ulighed er der i pergamentets art: A er tyndt og papiragtigt, lidt ujævnt og rynket, B er tykkere, stærkere og glat.

A har ikke haft linjer til støtte for skriften, og denne er da heller ikke bleven ganske lige; på B sér man derimod fine støttelinjer.

Interessant er den store forskel i skrift. A har nærmest løbeskrift, noget böjet til venstre, og som følge deraf bruges der meget ofte forbindelsesled (ligaturer); vi har for os en øvet og hurtig hånd. B's skrift er derimod afgjort en egenlig minuskelskrift, aldeles opret, bredere og dog pynteligere i penneføringen, mere tegnet end skrevet. Forskellighederne i det enkelte står mer eller mindre i forbindelse med forskellen i de to skriftarters hele grundpræg. Blandt det, der særlig tiltrækker sig opmærksomheden, kan fremhæves, at medens A udelukkende bruger det lange ſ, har B både dette og tillige det korte s, det sidste idelig brugt som endebogstav, ofte forsynet med en hale under linjen. Ejendommeligt for B er de hankeagtige forlængelser nedefter på flere bogstaver, især ved m og n[3]. A bruger bestandig det lille r undtagen

---

[1] Rigsarkivet: Viborg kapitels arkiv.

[2] Urkunden aus dem Stadtarch. zu Braunschweig, anf. sted.

[3] Et for den tid gammeldags, helt uncialagtigt m forekommer i begge breve ved årstallet (millesimo), I datum brugtes oftere bogstaver af ældre og afvigende form.

i ordet »REX«; B har R ikke blot i dette ord, men også i »incaRnationis« og »februaRij«. I A fremtræder e forsynet med en hage; denne bruges i B kun ved slutningen af ordene »libere« og »exigere«. I A har x den nederste arm til venstre skarpt knækket og dernæst forlænget opad til höjre; i B er den tilsvarende arm på x forlænget til venstre og ender stundom i en lille krølle. A gengiver efter den tids sædvanlige skik forstavelsen con ved tegnet 9; B bruger én gang dette tegn (i »concessimus«), men ellers cō. Afkortningstegnet for »et« er mere kunstigt i A, mere enkelt i B; ordet »etiam« skrives i A ved tegn, i B helt ud. Afkortningssystemet er, som allerede ovenfor bemærket, mere gennemført i A; men dog har B enkelte afkortninger, som ikke findes i det andet diplom, f. eks. ved ordet »set«. At der viser sig forskel i de store begyndelsesbogstaver W, N, H og D, kan ikke undre; thi de store bogstaver var mindre under fast regel end de sædvanlig brugte minuskler.

Begge diplomers skrift frembyder megen lighed med skriften på andre breve fra kong Valdemar. Således kan det fremhæves, at Valdemar II's diplom om striden mellem Viborg og Vitskøl (1219) har en skrift, der ganske vist er mindre kursiv end A's, men dog ligner den så meget, at den næsten kunde antages at hidröre fra samme notar, hvis den blot ikke, ligesom B, stadig havde det korte s som endebogstav. Og Valdemars privilegiebrev til Braunschweig borgere (1228), der omtrent er samtidigt med de to breve til Clairvauxmunkene, har en skrift, der minder meget om B's, således det store W i kongens navn og den hyppige forlængelse af sidste streg i m og n under linjen, hist og her også af hovedstregen i r; men skriften har kursiv karaktér ligesom A's.

Naar de to breve fra 1230 viser forskel vedrörende brugen af enkelte bogstaver, særlig ſ og s, da er der grund til at bemærke, at denne forskel og vaklen også gör sig gældende i andre samtidige dokumenter, både danske og uden-

landske. Abbed Gunners smukke brev af 1219, hvorved han afgör striden mellem Viborg domkapitel og Vitskøl kloster, har således idelig ligesom A det lange ſ som endebogstav, medens abbed Johannes af Vitskøls og provst Johannes's breve i samme sag (1221) trods deres skrifts lighed med Gunners — håndskrifterne kunde hidröre fra Gunners berömte skriveskole — begge har det korte s som endebogstav[1]. Endnu mærkeligere er det, i ét og samme diplom at se vaklende brug af de forskellige s'er: Valdemars privilegiebrev til Braunschweig fra 1228 bruger ſ overalt, hvor det ikke er endebogstav, men dette ſ afviger fra det på Clairvauxbrevene derved, at det ikke når ned under linjen; som endebogstav bruges s med en temmelig lang krølle under linjen ligesom på B, men på tre steder ses et ſ, der går langt under linjen og fuldstændig ligner dem, der bruges overalt i A. Det lange ſ holdt sig i det hele allevegne ved siden af det korte s; i Frankrig, der dog går i spidsen med hensyn til skriftudvikling, findes det endnu — ifølge velvillig meddelelse af M. Léopold Delisle — langt ned i 13. århundred. Det i brevene fra 1230 påpegede ʀ findes også i samtidige franske breve; idelig forekommer det i Ludvig IX's diplomer, især i indledningsformlen og datum. Man sér det ligeledes på det nylig fundne brev fra dronning Ingeborg (af 1229), der er faksimileret i Bulletin du comité des travaux historiques; her findes til slut, ganske svarende til skrivemåden i B, ordet Febʀ—uario. I det hele svarer skriften i de to danske kongebreve fra 1230, ligesom andre af Valdemar II's breve, til samtidige franske diplomer og pavebuller. Man sammenligne A f. eks. med et brev fra 1224 i Maurice Prou, Manuel de paléographie latine et française (Paris 1890), pl. XI, og man sammenligne B med dronning Ingeborgs diplom fra 1229 og med brevet fra 1237 hos Prou, pl. XII (det sidste viser dog en lidt mere fremskreden skrift), eller man

---

[1] Alle tre breve findes i Rigsarkivet, Viborg kapitels arkiv.

sammenligne begge kongebrevene med faksimilet af en af Honorius III's buller i P. Pressutti, Regesta Honorii III, I (Romæ 1888). I denne retning går også en erklæring fra den skarpe kender af Middelalderens diplomer, M. Léopold Delisle, hvem jeg skylder tak for de ovenfor anførte oplysninger og for tilsendelsen af fototypi af dronning Ingeborgs brev, og som med största venlighed også har besvaret min forespörgsel om forholdet mellem skriften på de to diplomer fra 1230 og samtidig fransk diplomskrift således: »Je sais combien l'appréciation de la date des écritures est délicate et jusqu'à un certain point arbitraire. Je n'hésite pas cependant à vous déclarer que, si les deux chartes dont il s'agit m'avaient été présentées comme pièces d'origine française et dépourvues de date, j'aurais dit qu'elles me paraissaient écrites dans la période comprise entre 1210 et 1250. Mon jugement résulte de l'aspect général des écritures, plus encore que de l'examen du détail des caractères«. Den af tyske granskere fremsatte påstand, at Danmark med hensyn til skrift var halvhundred år tilbage for Syden og Vesten[1], passer således aldeles ikke for de danske kongebreve fra Valdemar II. Danmark er fulgt lige efter Frankrig, og intet er rimeligere, når man ser hen til vort lands glimrende kulturopsving i Valdemarstiden, og især når man betænker, at notarerne sikkert oftere har været Franskmænd.

Med hensyn til seglsnor indtager begge kongebrevene fra 1230 en særstilling blandt alle de breve fra Valdemar II, som er os bevarede eller hvorom vi i så henseende endnu har efterretning. De to breve til Clairvaux har nemlig seglet hængende i hampetråde, medens silke af forskellig farve ellers er det sædvanlige. Således har to breve fra Valdemars

[1] Wattenbach, Anleitung zur Lateinischen Palaeographie, 3. Aufl. (Leipzig 1878), s. 32. G. v. Buchwald, Zeitschr. d. Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenb. Geschichte, VII 298. P. Hasse, Neues Archiv, XII 329.

förste år (i arkivet i Lybek) grönne silkebånd og det samme vides at have været tilfældet med et udateret privilegiebrev til Odensemunkene; Valdemars brev fra 1205 i hovedarkivet i Neu-Strelitz har gul silkesnor; et fra 1214 i Rigsarkivet[1] har røde og hvide silketråde sammensnoede; et diplom fra 1215 i det storhertugelige Hus- og Centralarkiv i Oldenburg har røde silketråde; et fra 1216 i Lybeks arkiv har røde silkebånd; brevet fra 1228 i Braunschweig Stadtarchiv har en snor af røde og gule silketråde, Valdemars stadfæstelse af jordegodsgaven til hans svigerdatter Eleonore, udstedt i Ribe 25. Juni 1229 og fra gammel tid opbevaret i det franske Nationalarkiv i Paris, har gul silkesnor; et af den udvalgte kong Erik i 1232 til Soest udstedt diplom, der nu findes i Rigsarkivet[2], har ligeledes gule silketråde; et fra samme konge hidrörende diplom af 28. April 1239 i Herlufsholms arkiv (nr. 7) har røde silketråde, og et nu tabt brev fra Valdemar II af 12. Marts 1241, udstedt til Ribe kirke, vides at have haft seglet hængende i grönne silketråde, hvortil endnu kan föjes, at Erik Plovpennings brev fra 1241 i den arnamagnæanske samling[3] og hans brev af 4. Maj 1242 i Ribe bys arkiv henholdsvis har røde og bronzefarvede silketråde, medens et stadfæstelsesbrev fra hertug Abel til Odensemunkene skal have haft silketråde af både brun, hvid, sort og gul farve[4]. Et helt andet forhold viser sig ved et i Ribe

---

[1] Membranea Gottorpensia, fasc. III (Cismar).

[2] Lybek og Hansestæderne 1, 1.

[3] Arnamagn. saml. XIX, 5.

[4] Neu-Strelitz: Mecklenburg. Urkundenbuch, I 173. Efterretninger om de nu tabte breve: Kr. Erslev, Repertorium diplomaticum nr. 141; udat. 79, 89. Hasse, Schl.-Holst.-Lauenb. Urkunden u. Regesten, I 276 [612]. Oplysninger om seglsnorene ved diplomerne i Lybek skyldes hr. assistent i Rigsarkivet, cand. mag. W. Christensen. Fra arkiverne i Oldenburg og Braunschweig har jeg modtaget oplysninger ved de herrer arkivarer Archivrat, Dr. jur. G. Sello og Professor, Dr. jur. L. Hänselmann, fra det franske Nationalarkiv af

bys arkiv opbevaret, udateret brev fra Valdemar II; seglet er her befæstet på en halvt fraklippet strimmel af pergamentet. Derimod har kongebrevet fra 1219 om striden mellem Viborg og Vitskøl ganske vist hampetråd ligesom de to breve fra 1230; men hampetrådene ved dette diplom er flettede sammen til en tynd snor og farvede mørkeblå, så at de gör et helt andet indtryk end de to tvillingbreves hampetråde, der kun løselig er snoede sammen og er ufarvede. Når Valdemarernes kancelli således en enkelt gang har brugt ufarvet hampetråd, har det fjernet sig fra det franske, der ellers i flere måder synes at have været forbilledet, og har efterlignet det pavelige kancelli, der gjorde udstrakt brug af hampen ved siden af silken. De to sammenhørende breves snor er for øvrigt ikke éns: A har finere, men kortere hampetråde; B har grovere, men over 40 cent. lang snor.

Når vi endelig betragter kongeseglene, der hænger ved de to diplomer fra 1230, møder vi den störste og væsenligste indbyrdes uoverensstemmelse. Thi ikke blot er A's segl i grönt voks, medens B's er gult; men fremfor alt er der brugt helt forskellige signeter. Vel svarer omskrifterne til hinanden, og de billedlige fremstillinger er i deres grundtræk de samme: på hovedseglet kongen, siddende på sin trone, med scepter i höjre og rigsæble i den udadvendte venstre hånd[1]; på kontra-

souschefen ved dets historiske afdeling, M. Lecoy de la Marche. Oplysningerne fra Ribe bys arkiv skyldes hr. overlærer N. J. Øllgaard, oplysningen fra Herlufsholms arkiv min svoger, adjunkt Alfr. Bruun. For alle disse meddelelser bringer jeg min oprigtige tak. — På samtidige fyrstebreve i udlandet er seglene særlig ofte fastgjorte til røde silkesnore. I diplomet, der kundgör overenskomsten 1223 mellem Fredrik II og hans sön på den ene side og grev Henrik af Schwerin på den anden side, om udleveringen af Valdemar, er der 7 seglsnore, alle af rød silke, kejserens dog tillige af gul. Se G. A. Seyler, Gesch. der Siegel (Leipzig 1894), s. 174.

[1] På næsten alle middelalderlige segl er den hånd, der bærer rigsæblet, vendt udad. Dog har Konrad III ført et segl,

seglet kongeskjoldet med de tre løver og søbladene (hjerterne). Men i alle enkeltheder viser der sig gennemgribende forskel, hvilket vi senere skal komme tilbage til.

Hvorledes skal vi nu forklare os, at privilegiebrevet for Clairvauxmunkene forekommer i to eksemplarer.

Den tanke ligger jo nær, at de franske klosterbrødre kan have anmodet om dobbelt udstedelse af de tilståede privilegier. At man virkelig nu og da har udstedt to eller endog flere eksemplarer af én og samme akt, er sikkert nok. Vi finder allerede karakteristiske tilfælde af den art i Merovinger- og Karolingertiden, men de fortsætter sig ned gennem århundrederne. Alene i Frankrig har man i begyndelsen af 13. århundred flere eksempler på en sådan dobbelt forekomst af kongebreve, og tilsvarende eksempler kendes fra Henrik II i England[1]. For Tysklands vedkommende kan bl. a. vises hen til Otto IV's toldprivilegium for Braunschweig (1199), som i denne stads arkiv opbevares i to smukke originaleksemplarer, det ene dog ikke så lidt mere elegant udstyret end det andet[2]. Men også vor egen historie kan for 13. århundred opvise udstedelsen af diplomer i to eksemplarer: i Rigsarkivet[3] findes nemlig to eksemplarer af Ribebispen Gunners brev af 1245 om afhjælpelsen af bispestolens gæld,

---

hvor venstre hånd er böjet indad, så at rigsæblet holdes foran brystet, og ved samme tid har staden Aachen fået et segl, på hvilket Karl den store fremstilles i samme stilling. Jfr. Seyler, Geschichte der Siegel, s. 206, 305 ff.

[1] Nouveau traité de diplomatique, par deux religieux Bénédictins, I (Paris 1750), s. 162 ff. 170. A. Giry, Manuel de diplomatique (Paris 1894), s. 10 f. L. Delisle, Catalogue des actes de Philippe-Auguste (Paris 1856), nr. 749, 910, 1479 (s. 172, 209, 337). M. Ulysse Robert, der velvilligst har gjort mig opmærksom på en hel række af sådanne dobbelte udfærdigelser af diplomer, bringer jeg herved min hjerteligste tak.

[2] Begge disse diplomer findes faksimilerede i »Urkunden aus dem Stadtarchiv zu Braunschweig«, pl. II—III.

[3] Ribe bispestol 110—11.

og begge diplomer forsynede med biskop Gunners segl[1]. At der ved sammenligning mellem de to breve fra 1230 viser sig forskel i pergament og skrift, ja endog små uoverensstemmelser i tekst, kunde i og for sig ikke forringe sandsynligheden af, at de var to samtidig udstedte originaleksemplarer af ét og samme diplom; det vilde blot vise os, at de hidrörte fra to forskellige notarer. I udlandet er der i så henseende paralleller nok at vise hen til. Således har pave Calixtus II udstedt samme bulle to gange, men med forskellig dagtegning; Henrik II i England har endog udstedt samme brev i en kortere engelsk og en længere latinsk udgave, og Filip Augustus i Frankrig har i Febr. 1203 udstedt ét og samme diplom i to så forskellige skikkelser, at teksten i det ene af dem, udstyret med indgangsformel og de höje embedsmænds navne, har næsten en halv gang så stort et omfang som teksten i det andet, der fremtræder i mindre höjtidelig form[2]. Ligeledes er der forskel på de to omtalte breve fra biskop Gunner af Ribe; det ene er dagtegnet 15., det andet 16. September; det förste har egenhændige underskrifter, det andet mangler underskrifter, for ikke at tale om, at der viser sig uoverensstemmelse vedrörende enkelte ord i teksten. Særlig interesse har det for os, at det förste eksemplar har en skrift, der nærmer sig til kursiv, medens det andet eksemplar har udpræget minuskelskrift, bispens navn endog skrevet med store bogstaver og pyntelig initial[3]. I så henseende svarer altså disse tvillingbreve fra 1245 på ganske mærkelig måde til tvillingbrevene fra 1230. I det hele kan der være stor ydre ulighed

---

[1] Erslev, Repertorium 165.

[2] Ulysse Robert, Bullaire du pape Calixte II (Paris 1891), II 97 ff. 220 ff. (Det er M. Ulysse Robert selv, der har gjort mig opmærksom på forholdet mellem de to buller). Nouveau traité de diplomatique, anf. st. Delisle, Catalogue des actes de Philippe-Auguste, s. 505.

[3] Jfr. G. v. Buchwald i Zeitschr. f. Schl.-Holst.-Lauenb. Geschichte, VII 299 f.

mellem de forskellige eksemplarer af ét og samme diplom, uden at man dog kan frakende noget af dem navn af original [1].

Disse tilfælde kunde jo synes at være gode paralleller til forekomsten af de to énslydende kongebreve fra 1230, og den gådefulde dobbelthed kunde allerede antages at være forklaret. Pergamentets, skriftens og tekstens forskelligheder kunde, efter hvad der er anført, ikke omstyrte forklaringen, forskellen i voksets farve heller ikke. Men her kommer selve seglene i vejen: uligheden mellem de to breves segl umuliggör med ét slag vort forklaringsforsøg. Hvis endda det ene segl kunde ansés for yngre end det andet, i det Valdemar II i så fald skulde have skiftet segl i sine sidste år, så kunde man endnu til nød redde den antagelse, at begge breve var udstedte af Valdemar II. Rigtignok måtte man da, tværtimod al sandsynlighed, påstå, at det ene diplom var udstedt nogen tid efter det andet, skönt de udgiver sig for at være udstedte samme dag. Men vi kan spare os dette tankeeksperiment. Thi, som det senere skal påvises, kan der ikke her være tale om et ældre og et yngre segl af samme grundtræk fra kong Valdemar II. Seglet, der findes under A, kendes nemlig både fra tiden för og tiden efter dette diploms udstedelse og kan altså ikke være kasseret til fordel for det segl, der er anvendt til B. Heller ikke kan der være tale om, at de to segl som samtidige kongesegl, af samme störrelse, med samme fremstilling, men forskellige i enkelthederne, kan hidröre fra samme kancelli. Vi må da søge en anden udvej, om vi vil tyde gåden.

Det var ikke unaturligt, om der nu rejstes mistanke mod det ene af de to diplomer: Hvad om det ene eksemplar slet ikke skyldtes nogen dansk hånd, men var lavet af Clairvauxmunkene selv? Kunde man ikke ad den vej forklare alle forskellighederne, ja endog det afvigende, der er ved seglet under B? Indrömmes må det for det förste, at kopier

---

[1] Nouveau traité de diplomatique, I 167.

af oldbreve spillede en overordenlig stor rolle i Middelalderen[1]. Fremdeles må det siges, at vi virkelig har eksempler på, at modtageren af et diplom har udarbejdet en efterligning af det uden at betegne denne som kopi; han vilde altså lade den gælde for at være en original eller i det mindste udgive den for at være et fuldt ud autentisk dokument[2]. Undertiden blev denne kopis tilværelse vel aldrig kendt for den, der havde udstedt originaldiplomet. Men det kunde også ske, at modtageren fik udstederen til at sætte sit segl under den kopi, han havde udarbejdet, og derved godkende den. Således kan særdeles vel det sidste af de to breve af 1245 fra biskop Gunner være et eksemplar, som modtagerne, Ribe kanniker, har ladet udføre, hvorefter bispen har sat sit segl derunder. Det kunde jo straks synes, som om én af disse to muligheder, almindelig kopi og godkendt kopi, kunde bruges til forklaring af tilværelsen af privilegierne for Clairvaux fra 1230 i to eksemplarer, så at det ene af dem var kopi af den ene eller den anden art. Indrömmes måtte det tilmed for det andet, at Clairvauxmunkene godt kunde have sat pris på at have to eksemplarer af dokumentet, da rejsen til Norden var lang, stundom også farlig, og deres privilegiebreve derfor kunde være udsatte for at gå til grunde undervejs.

Trods alt det anførte er jeg imidlertid overbevist om, at disse iagttagelser vedrörende kopier af diplomer i Middelalderen ikke lader sig bruge overfor de to danske kongebreve

---

[1] Jfr. f. eks. Erik Mændveds forordn. af 1304: »certa transscripta« (Gehejmeark. årsberetn., V 43).

[2] Man har også eksempler på, at den, der mundtlig eller skriftlig havde fået tilsagn om privilegier, selv udarbejdede dokumentet fra förste færd og fik landsherren til at godkende det ved at sætte sit segl under. G. v. Buchwald (Bischofs- und Fürsten-Urkunden des XII. und XIII. Jahrh., Rostock 1882, s. 213 f.) mener, at dette aldeles uomtvistelig kommer frem ved Valdemar II's privilegiebrev for Lybek af 7. Dec. 1204. Sagen forekommer mig dog ikke så afgjort. Et sådant forhold kommer i alt fald ikke i betragtning ved drøftelsen af forskellighederne mellem de to kongebreve fra 1230.

fra 1230 eller rettere sagt, overfor det ene af dem. For det förste kan der ikke være tale om, at det ene eksemplar er en af udstederen godkendt kopi, da seglet ikke er det samme. Man måtte da holde sig til den anden mulighed, at vi for os havde en kopi, der ikke var autentisk. Men også denne antagelse støder på uoverstigelige hindringer. Indlysende er det jo nemlig, at sådanne diplomefterligninger, der uretmæssig vilde give sig ud for originaler, måtte være så nöjagtige kopier som muligt; men her finder vi store uoverensstemmelser mellem de to breve. Lad endda være, at forskellen i skrift, afkortninger og enkelte ord måske ikke trådte hindrende i vejen for den antagelse, at B var en selvgjort efterligning af A, så måtte dog seglet tale indtrængende imod en sådan gisning. Thi seglet var det egenlige og væsenlige ægthedsmærke og det allerfarligste at efterligne [1]. Indlod man sig derpå, vilde man dog fornuftigvis give efterligningen den mest indgående lighed med originalen og ikke, som her, lade den afvige i alle karakteristiske enkeltheder, hvor man godt kunde have opnået lighed (kronen, tronstolen, løverne, søbladenes form og tal o. s. v.). De afvigelser, seglkopien kunde opvise, måtte kunne henføres til klodsethed eller brist på teknisk-kunstnerisk duelighed hos efterligneren; men det flygtigste blik på seglet under B vil vise os, at herom kan der ikke i mindste måde være tale. Dermed må efterligningshypotesen falde. Da en sådan efterligning jo dog i påkommende tilfælde skulde bruges som reserve, vilde det være utrolig dumt, om munkene under udarbejdelsen af signetet tog sig så store friheder, at seglet blev et helt andet; det kunde blive dem en farlig sag at møde op med et så slet udført falskneri. Höjst besynderlig vilde denne antagne

[1] Nouveau traité de diplomatique, s. 171 ff. G. v. Buchwald, Bischofs- und Fürsten-Urkunden, s 8. 313. — Ifølge et pavebrev fra 1244 har en mag. Peder Krage fået en betingelsesvis tilladelse til i udlandet at lade Odensebispens segl eftergöre, men det pådrog ham blot beskyldning for signetforfalskning (Ny kirkekist. saml., III 87 f.).

omdannen af seglet også være af den grund, at den ikke peger hen mod de franske kongers segl eller mod andre forbilleder; er der tale om omdannen af seglet, så er denne aldeles fri, men dermed så meget mere vilkårlig og meningsløs. Dertil kommer, at der ellers så godt som ikke vides noget om, at man ved den slags diplomefterligninger har vovet sig til seglene[1]. I reglen undgik man helt at kopiere alt, hvad der var stadfæstelsestegn. Enkelte gik dog så vidt, at de efterlignede underskrifter og monogrammer, ja lavede huller i pergamentet for at give det udseende af, at der havde været seglsnor[2]; da man ved domkirken i Schwerin o. 1200 udarbejdede en forfalskning af Henrik Løves brev af 9. Sept. 1171, der endnu haves i original, anbragte man endog en silkesnor under dette nye diplom, men rev den med forsæt itu for ligesom at give en forklaring på mangelen af segl[3]. Ud over disse kunstgreb synes folk næppe nogensinde at have vovet sig, og ved det sidst anførte eksempel har vi endda ikke længer at göre med en egenlig kopi, men med et stærkt forfalsket diplom. Resultatet bliver da, at netop fordi dette oldbrev, vi har kaldt B, er forsynet med segl, og netop fordi dette segl afviger så stærkt fra det under A, må diplomet være fuldt autentisk, og vi må søge en ny forklaring af tilstedeværelsen af de to eksemplarer af privilegierne.

Det er uligheden mellem de to oldbreves segl, som har umuliggjort begge de opstillede forklaringsforsøg. Des större betydning har det for os at underkaste begge segl en nöjere undersøgelse, der måske kan føre os nærmere hen imod gådens løsning.

Foreløbig vil vi se bort fra seglet under det af de to diplomer, som nu er i Rigsarkivet (B), og holde os til seglet under det andet kongebrev (A).

---

[1] Her tales jo ikke om ligefrem komponerede diplomer. Under sådanne finder man ganske vist falske segl. Men sådanne breve fingerer jo i reglen at være fra betydelig ældre tid, ikke samtidige med deres virkelige tilblivelse.

[2] Giry, Manuel de diplomatique, s. 12.

[3] Mecklenburgisches Urkundenbuch, I 95 ff. [nr. 100].

A's segl er ganske vist kun ufuldstændig bevaret; men brudstykkerne er til dels ret betydelige, så at der ikke har været noget i vejen for at sammenligne dem med de andre af Valdemar II's segl, som er i behold. Udbyttet af under-

Valdemar II's hovedsegl. Rekonstruktion.

dersøgelsen er blevet, at A's hovedsegl er det samme som det, vi også bestandig finder andensteds under kong Valdemar II's diplomer, lige fra de to segl i Lybek og det i Neu-Strelitz fra Valdemars förste kongetid til seglene fra 1215 og 1216 i Oldenburgs og Lybeks arkiver og videre ned til seglet fra 1228 i Braunschweig, ja vi kan endog

følge dette segl lige til Valdemar II's død; i Langebeks seglsamling (Rigsarkivet) findes nemlig to tegninger af seglet under det nu tabte diplom for Ribe af 12. Marts 1241, og trods alle deres store mangler er disse tegninger dog i stand

Valdemar II's yngre kontrasegl. Rekonstruktion.

til at godtgöre, at dette segl har været det samme som de andre[1]. Med andre ord har Valdemar II i hele sin kongetid

---

[1] En meget fri gengivelse af seglet, udarbejdet alene på grundlag af de upålidelige tegninger i Langebeks seglsamling, findes i Årb. f. nord. oldkynd. 1879, s. 20—21.

brugt samme hovedsegl[1], og A's hovedsegl afviger ikke fra de andre.

Derimod har Valdemar II brugt to helt forskellige kontrasegl. Seglene fra 1203 og 1204 i Lybek og seglet fra 1205 i Neu-Strelitz har i kontraseglet en væbnet rytter, der sprænger afsted med hertugfanen i hånden[2], og det samme kontrasegl har været anbragt under det udaterede privilegiebrev til St. Knuds kloster i Odense. Senere ombyttedes dette kontrasegl med et andet, der fremstiller kongeskjoldet med løver og søblade. Det kunde synes underligt, at Valdemar i sine förste år har brugt et kontrasegl med hertugbilledet, medens hans broder Knud dog allerede på sit kontrasegl, havde sat kongeskjoldet med løver (leoparder) og søblade[3], den fremstilling, hvortil Valdemar selv senere vendte tilbage. Men rimeligvis har Valdemar allerede i sit sidste hertugår ført seglet med rytteren, og da han så blev konge, har han brugt dette hertugsegl som kontrasegl, ganske ligesom Vilhelm Erobreren efter at være bleven engelsk konge brugte sit normanniske hertugsegl til kontrasegl. I sin tid havde også de danske konger plejet på kontraseglet et afbilde sig selv til hest, hvorved de fulgte den skik, der i England havde været rådende siden Vilhelm Erobrerens dage; det ses således på tegningerne af Knud den helliges og Erik Lams segl. Da Valdemar II anlagde et nyt kontrasegl, forlod man altså for anden gang de engelske kongers skik, og denne gang for aldrig mere at genoptage den.

Hvornår i sin kongetid Valdemar II har ladet denne

---

[1] En lille stump af et segl under Valdemar II's stadfæstelse af grev Alberts gaver til Johannesklosteret i Lybek, dagtegnet 23. Maj 1214 (Rigsarkivet, Membranea Gottorpensia, fasc. III), kunde synes at være et brudstykke af et lidt afvigende segl; men forskellen hidrörer blot derfra, at seglaftrykket er uheldigt, så at bogstaverne i omskriften er blevne forskubbede.

[2] Se tegningen i Henry Petersens afhandling, Årb. 1882, s. 55.

[3] Afbildet i Henry Petersens anf. afhandling, s. 27.

forandring foregå, er vi i stand til at fastslå. Under det brev af 23. Maj 1214, hvorved han stadfæster grev Albert af Orlamündes gaver til Johannesklosteret i Lybek[1], findes nemlig en lille stump segl, og hvorvel der af kontraseglet knap er to af omskriftens bogstaver tilbage, nemlig bogstavet Є og begyndelsen af D med ⁝ imellem og i snoet eller punkteret indfatning, er dette dog tilstrækkeligt til at vise, at kontraseglet ikke har været det, som vi finder under Valdemars diplomer fra den følgende tid, men derimod Valdemars förste kontrasegl, med rytteren og hertugfanen. Indramningen af omskriften på det senere kontrasegl er nemlig blot to ophöjede cirkellinjer, medens den her ligesom på kontraseglene fra 1203 og 1204 i Lybek og det fra 1205 i Neu-Strelitz er snoet; randen og bogstaverne er på det senere kontrasegl större, her derimod mindre og spinklere; til adskillelse af ordene bruges der i det senere kontrasegl to prikker, men her finder vi tre. Fremfor alt er der i indskriften på det yngre kontrasegl ikke noget ord, der ender på Є, hvorimod dette passer i omskriften på det ældre kontrasegl, der kendes fra de omtalte nordtyske arkiver. Ved hjælp af de fuldstændigere omskrifter på de omtalte segl i Lybek og Neu-Strelitz kan vi nemlig bestemme, hvilken plads det lille brudstykke af seglet fra 1214 har indtaget i den samlede omskrift, således: (WALDЄMARVS⁝DVX⁝IVCI)Є⁝D(OMINVS NORThALBINGIЄ⁝). Medens Valdemar II altså endnu i foråret 1214 har sit ældre kontrasegl, ser vi det nye kontrasegl med kongeskjoldet brugt under diplomerne fra 29. Juli 1215 og 1. Maj 1216 i Oldenburg og Lybek. Forandringen må efter dette være sket i slutningen af 1214 eller begyndelsen af 1215. Men det er interessant at se, at denne forandring står i forbindelse med en tilsvarende forandring i kongens selvbetegnelse i diplomerne. I alle sine breve för 1214 og endnu i det omtalte brev fra 23. Maj dette år

---

[1] Se ovenfor s. 106 note 1.

kalder Valdemar sig: »Waldemarus Dei gratia Danorum Sclavorumque rex, dux Jutiæ, dominus Northalbingiæ«; men allerede i et brev af 3. Jan. 1215 til nonnerne i Ribe[1] skriver Valdemar sig blot: »Waldemarus Dei gratia Danorum Sclavorumque rex«, og således bliver det ved i den følgende tid. Forandringen i titulatur er da foregået sidst på året 1214, og ombytningen af kontrasegl må være sket ved samme tid[2]. Fra nu af følges det nye kontrasegl, hvis omskrift er: CLIPEVS : WALDEMARI : REGIS : DANORUM :[3], med den afkortede titulatur i diplomerne. Kun det udaterede brev i Ribe bys arkiv danner en undtagelse: det har den længere titulatur i teksten, men samtidig det nye kontrasegl, hvorfor det må antages at hidröre fra den förste tid efter at dette var kommet i brug[4]. At forandringen i titulatur og segl

---

[1] Script. rer. Dan., VII 333.

[2] Brevet af 3. Jan. 1215 skal underlig nok have været beseglet af kansleren, biskop Nils. Dog tales der tillige om, at diplomet var forsynet med de sædvanlige og lovlige segl, altså vel også kongens.

[3] Randen, hvori denne omskrift står, er bredere end randen på hovedseglet.

[4] Brevet, der er trykt hos Terpager, Ripæ Cimbricæ, s. 685, henføres af vore Regester [681] til 1222. Hugo Hennings, der allerede har gjort iagttagelsen vedrörende ændringen i Valdemars titulatur ved år 1214, vil af denne grund henføre brevet til tiden för dette år (Studien über die ältere dän. Königsurkunde, s. 40). Min iagttagelse vedrörende kontraseglene viser, at dette dog ikke kan være tilfældet; men på den anden side sætter Regesterne vistnok brevet til et altfor sent år. 1215 turde være det rimeligste. Professor Kr. Erslev har godhedsfuldt gjort mig opmærksom på, at i en registratur fra 1542 over Ribe bys privilegier (Gl. kgl. saml. 1128 fol.) åbnes rækken med optegnelse om et brev af samme indhold som det omtalte udaterede, men det henføres til 1236 (notitsen findes nu i Erslev, Repertorium, udat. 83); men denne årsangivelse må være vilkårlig og fejlagtig. — Angående grunden til uoverensstemmelsen mellem kongens titulatur og seglet under Ribebrevet skal jeg blot udtale den formodning, at brevet ikke er skrevet af nogen

netop skete i 1214, turde stå i forbindelse med Frederik II's höjtidelige afståelse af alt land hinsides Elben og Elde, hvilket fandt sted i slutningen af dette år [1]. Derved havde Valdemar lovformelig fået herredömmet over flere lande, som dog ikke alle kunde opregnes på et segl, hvorfor man både i diplomerne og på seglet vendte tilbage til den mere enkle kongetitel, som Knud Valdemarsön havde brugt. For øvrigt var opgivelsen af rytterseglet en lempelse hen mod fransk og tysk skik, da det ellers kun var hertuger og grever, som på deres segl lod sig afbilde i rustning og til hest [2], hvorimod de engelske konger rigtignok fortsatte den ved Vilhelm Erobreren indførte skik, og endnu århundredet ud lod ligeledes de norske konger sig på deres kontrasegl fremstille sprængende afsted i fuld rustning [3].

---

af Valdemars notarer, men af Ribe borgere eller på deres foranstaltning med ældre breve fra kongen som forbillede, og at kongens kancelli blot har anbragt seglet under diplomet. Det finder støtte i følgende ejendommelige passus i slutningen af diplomet: Ut igitur ista donacio firma et immutabilis habeatur presentem paginam *dignam* (ikke som ellers: dign*u*m) duximus roborari sigilli nostri testimonio.

[1] R. Usinger, Deutsch-dänische Geschichte 1189—1227 (Berlin 1863), s. 160.

[2] Jfr. Henry Petersen i Årb. 1882, s. 55.

[3] De engelske kongesegl: Giry, Manuel de diplomatique, s. 642. De norske kongesegl: Gustav Storm, Norges gamle våben, farver og flag (Kristiania 1894), s. 12 ff. Det må bemærkes, at Erik Præstehaders ældre kontrasegl (afbildet hos Storm, s. 27), der har skjoldet med den øksevæbnede løve, danner en afbrydelse i rækken af kontraseglene med kongen til hest. Eriks broder Håkon genoptog løven i sit kontrasegl, og fra nu af var dens plads sikker. — I Sverige er forholdet således, at kongerne af Sverkers æt, i det mindste Karl Sverkerson († 1167) og Jon Sverkerson (1216—22), hvis segl kendes, på deres kontrasegl har haft deres rytterbilled, medens Eriksætten ikke har haft det; Knut Erikson (1169—95) har nemlig slet intet kontrasegl, og Erik Knutson og Erik Erikson, Valdemar II's samtidige, har leoparder i deres kontrasegl, den förste to modstående leoparder, den

Efter at kontraseglet med våbenskjoldet er blevet indført, bruges det selvfølgelig bestandig. Vi ser det ikke alene under de omtalte diplomer fra 1215 og 1216 og under det udaterede brev i Ribe bys arkiv, men også under diplomet fra 1228 i Braunschweig og, som det sés af tegningerne i Langebeks seglsamling, under diplomet af 12. Marts 1241; det har altså været brugt lige til Valdemar II's død. Kontraseglet under det danske kongebrev i Archives de l'Aube (A) viser sig at være lig med dette kontrasegl, hvad der jo er i sin orden, da dette har været brugt 15 år för og over 10 år efter, at privilegierne for Clairvauxmunkene blev udstedte.

Det er disse segl — hovedseglet, der er brugt i hele Valdemar II's lange kongetid, og kontraseglet, der er brugt fra år 1215 —, som sés gengivne på afbildningerne side 104-105. I korthed skal der göres rede for disse tegningers tilblivelse. Seglet under A var altfor brudt og smuldret til at kunne gengives i særskilt tegning. Men det viste sig, at brudstykkerne af seglet under det udaterede brev i Ribe bys arkiv supplerede seglet under A ret heldig[1]. Jeg besluttede da ved hjælp af de to segls brudstykker at forsøge en rekonstruktion af kong Valdemar II's segl, og under min ledelse gav segltegneren, hr. arkitekturmaler E. Rondahl, sig i lag med denne ingenlunde lette opgave. De tegninger, der frem-

---

anden 3 leoparder, anbragte ligesom det danske kongevåbens løver (B. E. Hildebrand, Svenska sigiller I, pl. I f.; H. Hildebrand i Antiquarisk tidskrift f. Sverige VII, 1, s. 9).

[1] For at kunne anstille disse undersøgelser og sammenligninger havde jeg ved Rigsarkivarens mellemkomst fået Ribediplomet til låns i Rigsarkivet; jeg bringer såvel Rigsarkivaren som Ribe byråd min tak derfor. — Endnu i forrige årh. har dette segl i Ribe været så godt bevaret, at kun nogle bogstaver af omskriften har manglet. Det ses af en i Kall'ske samling 426 4to opbevaret, fint udført tegning, der er föjet til et håndgjort faksimile af pågældende brev til Ribe by. Om end denne tegning er unöjagtig i flere enkeltheder, står den dog langt over de tegninger af Valdemars segl fra 1241, som findes i Langebeks seglsamling i Rigsarkivet.

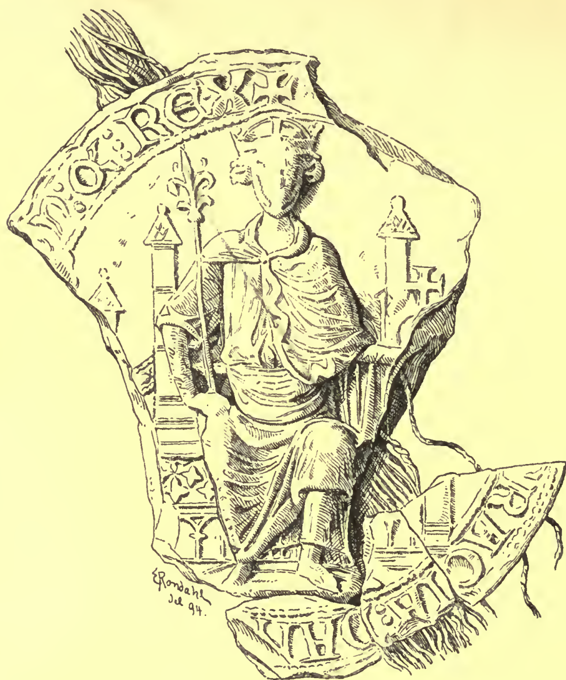
kom, gengav det meste såvel af hovedsegl som af kontrasegl. Jeg lod nu tage fotografier af tegningerne på deres daværende stadium, og disse fotografier blev sendte til de nordtyske arkiver, hvor der findes segl fra Valdemar II. Derved blev det muligt at konstatere identiteten med samtlige hovedsegl og med kontraseglene efter 1214, og tillige kunde jeg ad den vej skaffe mig underretning om, hvorvidt jeg i de tyske arkiver kunde få supplementer til fuldstændiggörelse af tegningerne. Disse blev førte et godt skridt videre derved, at hr. assistent i Rigsarkivet, cand. mag. W. Christensen under et studieophold i Lybek havde den godhed, med hr. Staatsarchivar Dr. Hasses tilladelse at lade tage fotografier af det velbevarede segl under diplomet af 1. Maj 1216; nu kunde tegningerne forøges med flere enkeltheder, særlig venstre rand af skjoldet på kontraseglet og en del af omskriften på begge segl. Velvilligst tilstillede hr. Archivrat Dr. Sello mig dernæst to ypperlige tegninger, han selv havde udarbejdet efter det segl fra 1215, som findes i det storhertugelige arkiv i Oldenburg[1]; flere enkeltheder, væsenligst på hovedseglet, viste sig at være tydeligere på det oldenburgske eksemplar, så at tegningerne kunde modtage nogle smårettelser, bl. a. vedrörende scepteret. Endelig havde arkivaren ved det storhertugelige mecklenburgske hovedarkiv i Neu-Strelitz, Dr. Gustav v. Buchwald, den godhed at sende mig et under hans og hr. arkivregistrator W. Müllers ledelse udarbejdet fotografi af Valdemar II's segl (hovedseglet) fra 1205 i Neu-Strelitz. Derved suppleredes de få bogstaver af omskriften, som endnu manglede, ligesom skamlen og det nederste af tronstolen kunde fremtræde med större tydelighed. Således er det altså lykkedes at give en fuldstændig fremstilling af Valdemar II's hovedsegl og en tilnærmelsesvis fuldstændig fremstilling af hans yngre kontrasegl[2].

---

[1] Disse tegninger er af mig givne til Rigsarkivet.

[2] Jeg har ikke haft brug for det ret anseelige brudstykke af Valdemars segl under diplomet fra 1228 i Braunschweig,

Vi går dernæst over til at betragte det nedenfor gengivne vokssegl under B. I alle enkeltheder afviger såvel hovedsegl som kontrasegl meget fra seglet under A, og de vigtigste forskelligheder skal påpeges her. B's segl har randen til omskriften på begge sider og ligeledes randen af skjoldet (på kontraseglet) betegnet ved perlesnore, medens A blot

Seglet under kongebrevet fra 1230 i Rigsarkivet
(Valdemar den unges segl). Hovedseglet.

har ophöjede linjer. Bogstaverne i omskriften er mindre på B end på A, og B synes overalt at bruge det unciale M,

men nytter lejligheden til at göre opmærksom på, at der i Langebeks seglsamling findes en forholdsvis god tegning efter en kopi af dette segl.

medens A kun bruger det som endebogstav i omskriften på kontraseglet[1]. Störst betydning har dog forskellighederne mellem de to segls kongeskikkelser og kongevåben. Medens

Seglet under kongebrevet fra 1230 i Rigsarkivet
(Valdemar den unges segl). Kontraseglet.

kongen på A's segl er glatraget, ser det næsten ud, som om kongen på B's segl har skæg; på grund af sliddet kan det

[1] I omskrifterne på seglene fra 13. årh. ser man oftere, at ᗰ og M (ligesom 𝔥 og H) skifter. Jfr. Seyler, Gesch. der Siegel, s. 377 ff. A's kontrasegl har for øvrigt også et uncialt n.

dog ikke afgöres med sikkerhed. Øjensynlig er derimod den store forskel på kongekronerne: på A en höjere og smallere åben krone med större, liljeformede takker, på B en fladere og bredere lukket krone med små takker. A's scepter bærer en lilje på skaftet og ender med en enkelt lilje, B's scepter har et helt glat skaft og ender med en dobbeltlilje. A's kappe sammenholdes ved skulderen af et stort spænde, B's kappe derimod af en mindre knap. På A er kappen sværere og hænger fortil fra skulderen helt ned over kongens skød, på B er kappen lettere og dækker kun venstre side af brystet; endvidere har A's kappe en bred, rudemønstret[1] guldbræmme, og ganske vist er B's kappe også forsynet med en sådan bórt (på fransk kaldet »*orfroi*«), men den er smallere, umønstret og i det hele mindre fremtrædende. På A er overærmet så langt, at det næsten når til håndleddet; på B når det kun til albuen. På A er overkjortelen (dalmatikaen) noget kortere end underkjortelen; på B synes de at være lige lange, men overkjortelen er trukket op fra venstre skinneben, hvorved der fremkommer karakteristiske folder. Også vedrörende tronstolen viser der sig stor forskel: A's tronstol har lette og slanke stolper med ægformige ornamenter og tverbånd, B's har sværere stolper, forsynede med tagagtige spidser, der ligner den tids kirkespir; endvidere har A's tronstol fortil nogle fine og lette rundbuede ornamenter, medens B's tronstol fortil har en kraftigere, blad- eller stjerneagtig ornamentering. Ser vi på de to kontrasegl, bemærker vi straks, at B's skjold er mindre end A's, søbladene med bredere rand eller dybere spaltede og meget færre i tal (8 imod 23), og løverne helt forskellige: på B har de mere udspilede forpoter og kækkere rejsning, og manken fremtræder tydelig som frynser fortil, medens A's løver er mere slanke

---

[1] I Valdemar II's grav i Ringsted er der også fundet silketöj, som var rudemønstret. Rudeformige prydelser spiller i det hele en vis rolle på den tid.

og langstrakte, unægtelig noget hundeagtige. På begge segl er løverne endnu ukronede, medens allerede Erik Plovpenning både som udvalgt og som regerende konge førte kronede løver i sit segl.

Den kunstneriske fremstilling på B's segl står måske en kende höjere end A's; men i rent teknisk henseende har det ingenlunde noget fortrin. Signeterne til begge seglene har været ypperlige arbejder, der stod på höjde med de store kulturlandes kongesigneter i förste halvdel af det 13. århundred. Muligvis er det franske kunstnere, der har stukket alle 4 signeter; men fremstillingen må helt igennem bygge på virkelige danske forbilleder, både vedrörende kongekappe, tronstol, scepter og andre enkeltheder. I alt fald røber intet af seglene påvirkning fra Filip Augustus's, Ludvig VIII's og Ludvig IX's segl, hvor tronen er et lavt sæde, dannet af to løver, og hvor kongens hoved og fødder går ud over omskriften og deler den, hvor fremdeles kongen ikke har rigsæble, men scepter i venstre hånd og en lilje i höjre, og hvor fremfor alt kontraseglet er ganske lille og aflangt, blot fremstillende en lilje uden omskrift. De danske kongesegl har skullet give et virkeligt billede af kongen og hans skjold, og om end der næppe kan være tale om egenlig ansigtslighed, så må dog alt det øvrige antages at være fremstillet korrekt.

Som det allerede ovenfor er sagt, kan seglet under B ikke være et yngre segl, som Valdemar II har brugt i sine sidste år; thi det sædvanlige segl vides jo at være brugt få dage för hans død. Heller ikke kan der være tale om, at Valdemar har haft to sideordnede segl med samme fremstilling. Det må derfor hævdes, at seglet slet ikke er Valdemar II's. Men da omskriften er den samme som på Valdemar II's segl, bliver der kun én mulighed tilbage: at seglet er Valdemar den unges.

Den unge konge, Valdemar Sejrs og Dagmars sön, var født 1209 og blev på stormandsmødet på Samsø og det straks påfølgende ting i Viborg 1215 kåret til konge, hvorpå

8*

han i året 1218 højtidelig blev kronet i Slesvig »i en forsamling af alle rigets stormænd, 15 biskopper, 3 hertuger og ligeså mange grever samt mange abbeder«, således som årbøgerne med stolthed beretter; men allerede 28. Novemb. 1231 døde han som følge af et vådeskud. I året 1230, da privilegierne blev givne Clairvauxmunkene, stod han altså ved sin faders side som hans medkonge; for så vidt passer det godt at henføre brevet til ham. Dertil kommer, at vi også andensteds finder vidnesbyrd om, at der er udstedt diplomer af den unge Valdemar: ligesom sin fader gav han under 16. April 1231 Antvorskov kloster et beskyttelsesbrev, og i Codex Esromensis er gengivet et af ham udstedt stadfæstelsesbrev, der henføres til 1230; ligeledes har man uddrag af et privilegiebrev, han har udstedt til St. Peders kloster ved Næstved [1]. Muligvis har Valdemar den unge ikke haft sit eget signet — og dermed heller ikke sit eget kancelli — för netop i begyndelsen af året 1230. I den overenskomst, som fandt sted vistnok i de förste dage af året [2] mellem kong Valdemar II og grev Gunzelin om udløsningen af Valdemars yngre sönner, anføres han nemlig som vidne og forlover, men medens de andre fyrstelige personer og flere danske stormænd har beseglet brevet tilligemed Valdemar II, har den unge Valdemar ikke hængt sit segl ved og har da formodenlig endnu ikke haft signet [3]. I så fald er det rimeligvis netop ved udfærdigelsen af privilegierne for Clairvauxmunkene, 27. Januar 1230, at han förste gang har brugt sit signet, og således vilde dette eneste bevarede diplom fra den unge konge tillige være det ældste. At den udvalgte konge for sig udsteder et brev af samme indhold som den regerende konges, er ganske naturligt. Det samme fandt jo sted i

---

[1] Kr. Erslev, Repertorium 120. Codex Esromensis ved O. Nielsen, s. 159 f. Script. rer. Dan., IV 338.

[2] Usinger, Deutsch-dänische Geschichte, s. 387 f.

[3] Mecklenburg. Urkundenbuch, I 359 ff. [nr. 374].

April 1231 i Vordingborg, da begge kongerne tog Antvorskov kloster i deres beskyttelse. I visse måder har man noget tilsvarende, da dronning Agnes og hendes sön, den unge kong Erik, begge i året 1288 udstedte nye privilegier for Clairvaux, altså for selv samme kloster, som de to Valdemarer begunstigede i 1230[1].

Det enestående, der er ved B's segl, har således fået sin forklaring. Seglet hidrörer fra den unge konge, som døde så tidlig og derfor kun har fået brugt sit signet så lidet. Og dog har hans segl måske endnu en kort tid efterladt sig svage spor. Det segl, der findes under den udvalgte kong Eriks brev af 1232 til borgerne i Soest[2], forekommer mig nemlig at vise noget slægtskab med Valdemar den unges segl, dels i den perlesnoragtige indramning, der dog er gjort på en anden måde, og dels, hvad der er væsenligere, i søbladenes fåtallighed — ligger der muligvis en tanke i dette træk? —, endvidere i kjortelens folder og i kronens form. Da Erik blev sin broders efterfølger som udvalgt konge, kan han jo virkelig godt have ladet nogle enkeltheder af broderens segl efterligne; for øvrigt står Eriks segl langt under Valdemars i teknisk-kunstnerisk udarbejdelse. Tilföjes skal det, at hvis Eriks segl virkelig røber påvirkning af Valdemars, har vi endnu én stærk grund mod den ovenfor afviste antagelse, at diplomet (B) og dets segl kunde hidröre fra Clairvauxmunkene selv.

Da Valdemar II's hovedsegl hidrörer fra 1202, er det ganske i sin orden, at seglet under B eller Valdemar den unges segl, som vi jo nu tör kalde det, ved sine afvigelser genspejler lidt af den alméneuropæiske kulturudvikling i förste menneskealder af 13. århundred. Også her vil vi have lej-

---

[1] Kirkehist. saml., anf. sted, s. 424, jfr. s. 23 f.

[2] Diplomet findes i vort Rigsarkiv (Lybek og Hansestæderne 1, 1), i det det nemlig i sin tid er indgået i Gehejmearkivet som gave (Suhm, Hist. af Danmark, IX 619). Seglet er afbildet i Thorkelins diplomatarium, tab. I nr. 3.

lighed til at iagttage, hvor fremmeligt et land Danmark den gang var. Når Valdemar II — for øvrigt i modsætning til sine forgængere [1] — afbildes med en stor, åben, liljebladet krone, så sés de samtidige franske konger Filip Augustus (1180—1223) og Ludvig VIII (1223—26) afbildede på deres segl med ganske lignende kroner; og når Valdemar den unge fremstilles med bredere og lavere krone, så har den samtidige Ludvig IX i Frankrig (konge fra 1226) en krone af tilsvarende form, ligesom begge har en dobbeltlilje på deres scepter, og den krone, hvormed Fredrik II er afbildet på sin smukke guldbulle (1219), ligner ligeledes den unge Valdemars krone meget [2].

Når A's segl er Valdemar II's og B's segl er Valdemar den unges, da er voksets farve, henholdsvis grön og gul, måske ikke noget rent tilfældigt. Valdemar II brugte i begyndelsen af sin kongetid ufarvet eller brunligt voks, således til seglene fra 1203 og 1204 i Lybek, seglet fra 1205 i Neu-Strelitz og endnu til seglene under diplomet af 23. Maj 1214 i Rigsarkivet og diplomet af 29. Juli 1215 i Oldenburg. Men seglet i Ribe bys arkiv, der rimeligvis er fra 1215 eller fra et af de nærmest følgende år, og seglet fra 1216 i Lybek [3] har den mörkegrönne farve ligesom seglet i Troyes [4]. Atter

---

[1] Se Årb. 1882, s. 26 (Knud Valdemarsöns segl), og mønterne (Ramus og Devegge, Beskr. af danske mønter, tab. XX f.).

[2] Alle tre franske kongers segl findes afbildede i Natalis de Wailly, Élements de paléographie II (Paris 1838), pl. D, nr. 1 (jfr. s. 343), 2 og 3. Kongeskikkelsen på Filip Augustus's og Ludvig IX's segl findes tillige hos Demay, Le coustume au moyen âge d'après les sceaux (Paris 1880), s. 80 f. Fredrik II's guldsegl: Demay, s. 7. Af denne guldbulle har man haft et eksemplar i Danmark, nemlig under Fredrik II's diplom fra 1214, hvorved han afstår landene hinsides Elben og Elde; jfr. Erslev 79.

[3] Vedrörende oplysningerne om seglene se ovenf. s. 96, note 4.

[4] Seglet under Valdemar II's diplom af 25. Juni 1229 i Nationalarkivet i Paris var endnu i behold, da Waitz offenlig-

her er det værd at se hen til den rådende skik i udlandet, og særlig til de franske og engelske kongers segl. Medens i Frankrig seglfarven tidligere havde været vilkårlig, gjorde Filip Augustus det til en fast skik, at de höjtidelige akter, der havde varig betydning, forsynedes med segl i grönt voks, hvorimod der til mindre betydningsfulde diplomer brugtes ufarvet voks [1]. Under Henrik III blev ligeledes grönt voks det almindelige for de engelske kongesegl [2]. Disse forhold i udlandet har man taget til mønster i Danmark, idet Valdemar II fra 1216 må antages overvejende at have brugt grönt voks til sine segl. Så regelmæssigt som i Frankrig var det dog ikke hos os: Valdemars privilegiebrev af 1228 for Braunschweig har et segl i ufarvet voks [3], og hans brev af 12. Marts 1241 til Ribe kirke vides at have haft et segl i rødt voks [4]. Det sidste diplom kunde måske endda, hvis vi vilde se hen til Filip Augustus's kancelliforhold, regnes til de ikke-varige akter, da det kun var en stadfæstelse af hertug Abels overenskomst med Ribe kirke, og denne overenskomst kunde jo ændres ved nye forhandlinger mellem parterne; noget tilsvarende kan dog ikke siges om det Braunschweig'ske privilegiebrev. Men selv om der altså ikke har været nogen helt fast regel om, hvilken farve voks Valdemar II's notarer skulde bruge, så kan det godt tænkes, at den grönne farve på den tid har været en forret for den regerende konge. Der kan i alt fald ligge en tanke i den noget påfaldende omstændighed, at den unge Valdemar, der udsteder et brev

---

gjorde dette brev (Nordalbing. Studien, I 84 f.); men ifølge velvillig meddelelse fra M. Lecoy de la Marche er det ikke længere til.

1 L. Delisle, Catalogue des actes de Philippe-Auguste, XC. Giry, Manuel de diplomatique, s. 643.

2 Gray-Birch, Catalogue of seals in the British Museum, I (London 1887), s. 15 ff.

3 Velvillig meddelelse fra arkivaren, Prof. Dr. L. Hänselmann.

4 Hasse, Schl.-Holst.-Lauenb. Urk. u. Regesten, I 276 [612].

af samme ordlyd som faderens og udsteder det på samme sted og samme dag, bruger en anden farve voks til sit segl. Og en sådan formodning støttes ved, at Erik Plovpenning som udvalgt konge har sat et hvidrødt segl under privilegiebrevet til Soest (1232), hvorimod han straks som regerende konge under diplomer af 2. Juli 1241 og 4. Maj 1242 fører et grönt segl, der for øvrigt er aftryk af et helt nyt signet[1]. Dog vil jeg betone, at denne formodning om den regerende konges eneret til at føre segl i grönt voks kun er en mulighed; vort seglmateriale er for lille til at spörgsmålet kan afgöres med sikkerhed.

Æren for först at have henført B's segl til Valdemar den unge tilkommer Museumsdirektør Dr. Henry Petersen, som straks efter en flygtig betragtning af en skitse, jeg havde taget af seglet, udtalte denne formodning. Jeg kunde den gang ikke gå ind på Museumsdirektørens anskuelse, dels fordi jeg endnu ikke havde haft lejlighed til at undersøge alle segl fra Valdemar II og derfor endnu tænkte mig muligheden af, at Valdemar ligesom så mange andre konger

---

[1] Det förste af disse to segl findes i Arnamagnæanske saml., fasc. XIX, 5, og det er afbildet i Årb. 1879, s. 22; det andet findes i Ribe bys arkiv, og jeg skylder hr. overlærer Øllgaard oplysning om seglets farve. Allerede inden Erik Plovpenning blev enekonge, har han, om man kan tro en notits i Langebeks seglsamling, anlagt sig nyt signet. Det noteres nemlig ved tegningen af seglet fra 1242, at det afviger fra seglene 1239 og 1241, og tegningen af Eriks andet segl henføres til begge disse år. Ved seglet fra 1239 må være ment det segl, der har været under brevet af 28. April til St. Peders kloster (Herlufsholms ark. nr. 7), og hvoraf rester af omskriften gengives i Resens Atlas (Arnamagn. saml. 361 fol., s. 408). — Vedrörende seglvoksets farve kan det tilföjes, at med 1242 ophører den grönne farve at være den herskende ved kongeseglene og giver plads for den røde. Under et til Odense udstedt diplom fra 11. Nov. 1242 har der været rødt segl (Erslev, Repertorium 149), og det smukke segl fra Abel under et diplom af 3. Sept. 1250 (Rigsarkivet, Viborg kapitels arkiv) er ligeledes rødt.

havde haft to forskellige hovedsegl, dels fordi selve diplomets udstyring og ordlyd forekom mig at tale derimod. Thi for det förste var det mig påfaldende, at den udvalgte konges brev skulde være langt finere udstyret end den regerende konges; og for det andet var det mig mistænkeligt, at brevet ikke i mindste måde angav sig at hidröre fra den unge Valdemar, medens han dog i de omtalte breve til Esrom og Antvorskov kaldes »Waldemarus junior« og »Waldemarus tertius«. Disse betænkeligheder udtalte jeg i mit foredrag om de to kongebreve fra 1230 i det kgl. Oldskriftselskab den 20. Februar 1894, og jeg hævdede derfor ved den lejlighed, at begge brevene måtte antages at være udstedte af Valdemar II. Denne opfattelse blev dog under den diskussion, der knyttede sig til mit foredrag, stærkt angreben af Professor, Dr. Kr. Erslev; han betonede det overordenlig usandsynlige i, at den samme konge samtidig skulde have brugt to seglstempler, når dog netop seglet var hovedmærket for et brevs ægthed, og udtalte, at han da hellere vilde tyde det ene eksemplar af brevene som en kopi, udarbejdet af munkene selv. I denne sidste tanke har jeg ganske vist, som det fremgår af det ovenfor udviklede, ikke kunnet følge Professor Erslev; men jeg må jo indrömme, at jeg under min fortsatte syslen med de to breve helt har måttet ændre mine anskuelser om, hvem der har udstedt det ene af dem (B).

Hvad nemlig först angår den elegantere udstyring af den unge Valdemars brev, da kan denne være en tilfældighed; vi har halvvejs en parallel, når vi ser hen til det af de to bispebreve fra 1245, som ikke er originalen, men dog er det smukkest udstyrede. End mere er mine betænkeligheder vedrörende mangelen på særskilt betegnelse for den unge konge blevne reducerede. Når Valdemar den unge i ét brev kalder sig »junior«, i et andet »tertius« — forudsat at afskrifterne overhovedet har gengivet originalerne ordtro og ikke selv har föjet disse betegnelser til! —, så kan han vel i et tredje brev helt have undladt at give sig noget

mærke, der kunde betegne ham til forskel fra faderen. Og her har det ikke været uden betydning for mig, at jeg er bleven opmærksom på det omtalte uddrag af et brev fra den unge Valdemar i Næstved St. Peders klosters brevbog. Her gengives nemlig den unge konges egenhændige underskrift: »Ego Waldemarus Rex Danorum SS (ↄ: subscripsi). Altså kalder den unge Valdemar sig her slet og ret »Valdemar, de danskes konge«, og föjer hverken junior eller tertius til sit navn. Men fremfor alt har dog undersøgelsen af selve seglet i forbindelse med undersøgelsen af alle de bevarede segl fra Valdemar II ført mig til at gå over til Musæumsdirektør Henry Petersens mening, den jeg ovenfor har søgt at forsvare.

Er det nyerhvervede brev fra Valdemar den unge, da ophæves al tvivl vedrörende år og dag for de to breves udstedelse. Ellers kan i årstallet M̊ CC̊ XXX̊ VI̊ kl̄. februarii tallet VI i og for sig enten høre til årstallet eller til kl̄., altså til dagen. I förste tilfælde får man 1. Febr. 1236, i sidste tilfælde 27. Jan. 1230. Da Valdemar den unge allerede døde i året 1231, bliver imidlertid alene det sidste muligt. For øvrigt har også Clairvauxmunkene, som senere i 13. århundrede satte arkivmærker på bagsiden af brevene, med arabertal skrevet 1230 på dem begge[1].

[1] Under dette årstal står på begge diplomer »pedagia *in* dacya« (betalinger i Danmark), altså privilegier, der fritog for told og anden afgift. Med en hånd fra 14. århundred er der til venstre derfor skrevet »Pedagior. x l iiij«. Diplomerne har altså haft nr. 44 i afdelingen »Pedagia«, som var den sidste af de 27 afdelinger — i 15. årh. blev der skudt en ny afdeling ind, hvorved »Pedagia« blev nr. 28 —, hvori Clairvauxmunkene i 13. årh. ordnede deres arkivsager. »Pedagia« omfattede ved afslutningen af Clairvaux' chartularium (o. 1263) allerede næsten halvhundred numre (D'Arbois de Jubainville opgiver först, Études s. XV, tallet 46, senere, s. 325, tallet 49).

Dansk kongebrev, udstedt til Cla

A. Eksemplaret i Archives de l'

W. d(e)i gr(ati)a danor(um) slauor(um)q(ue) Rex. Omnib(us) hoc scriptu(m)
p(re)sentib(us) (et) futuris. q(uod) dilectis i(n) xp(ist)o fr(atr)ib(us) n(ost)ris de cla
ut i(n) regno n(ost)ro libere (et) absq(ue) om(n)i theloneo eis e
usu(m) domus sue uidebu(n)tur expedire. hanc (et) libera
n(ost)ror(um) liceat naulu(m) exige(re) u(e)l recipe(re) ab eisde(m). Se
(et) absq(ue) q(ua)libet exactio(n)e q(ua)era(n)t infra t(er)minos
co(n)sequendu(m). Ut (autem) h(uius) n(ost)re libertatis b(e)n(e)ficiu(m) memoria
ratu(m) (et) stabile p(er)seueret. p(re)sente(m) pagina(m) eis
(et) sigilli n(ost)ri munimine robor(a)tam. Datu(m) a
nis d(omi)ni. m. cc. xxx. vi. kl. februarij.

irvauxmunkene 1230.

'Aube (Troyes).

Fototypi Pacht & Crone.

122b

Dansk kongebrev, udstedt til C

B. Eksemplaret i Ri

W. dei gra danorum sclauorumque Rex omnibus hoc scriptum cernentibus salutem et

nasteriis de clareualle talem dominum gratiam concedendam ut in regno nostro libere et abs

usum domus sue indebitam exequi. Hanc etiam libertatem eisdem concess

recipere ab eisdem. sed ipsi cum rebus suis libere transeant et absque qualibet grav

nauibus ad transcendendum. Ut igitur huius libertatis beneficium memoriajus

sentem paginam eis contulimus litterarum nostrarum testimonio et sigill

burg. Anno in carnatione domini millesimo ducentesimo et

lairvauxmunkene 1230.

gsarchivet.

Fototypi Pacht & Crone.

MINDRE BIDRAG TIL NORDISK MYTHOLOGI OG SAGNHISTORIE.

AF

SOPHUS BUGGE.

I. Finngálkn.

Det er et Vidundervæsen fra Middelalderens Fabelverden, hvis Liv jeg her paa nogle Blade vil søge at følge, for derigjennem at vise, hvorledes Forestillinger, som er opstaaede i vidt adskilte Kredse, paa besynderlig Maade har kunnet smelte sammen hos de gamle Nordboer.

Et af de ældste nu bevarede islandske Haandskrifter, Pergamentbogen 673 a 4to i den Arnamagnæanske Samling, der er skreven ved Aar 1200, indeholder en Bearbeidelse af Physiologus, Middelalderens Dyrebog, hvori Dyr med fabelagtige Egenskaber og andre Naturphænomener udlægges som Billeder paa Christus, Djævelen eller Mennesket.

Her heder det[1]: »Onocentaurus heder et Dyr, som paa vort Sprog kaldes *finngalkan*; det er fortil et Menneske og bagtil et Dyr.« *(Honocentavrvs heyter dyr þat es ver kollom finngalkan. þat es maþr fram en dyr aftr).* Det islandske Ord heder ellers *finngálkn.*

---

[1] Aarbøger for nord. Oldkynd. 1889 S. 261 og Facsimile II L. 11 f.

I en islandsk Optegnelse om Dyrekredsens Tegn [1], som er skreven ved Midten af det 14de Aarhundrede [2], gjengives *sagittarius* ved *fingalcn.* Stjærnebilledet *sagittarius* »Skytten« er efter de gamle Grækeres og Romeres Forestilling en Centaur, som spænder Buen. Naar *sagittarius* gjengives ved *finngálkn,* har dette sin Grund deri, at *finngálkn* ligesom *centaurus* er et vidunderligt Væsen sammensat af Menneske og Dyr.

Forestillingen om *finngálkn* som et af indbyrdes uensartede Væsener sammensat Dyr ligger til Grund for Kunstudtrykket *finngálknat.* Skalden Olav Tordssön, Snorre Sturlassöns Brodersøn, bruger, i sin ved Aar 1250 forfattede grammatiske Afhandling, *nykrat* (af *nykr Nök*) eller *finngálknat* som Betegnelse for den Versfigur, at en Skald i samme Strophe af et Digt betegner en og samme Gjenstand ved flere indbyrdes uensartede Billeder [3].

Ordet *finngálkn* er paa de anførte Steder brugt for ved et hjemligt Udtryk at gjengive Begreber eller betegne Gjenstande, der omhandles i lærde Skrifter eller som Islændingerne har lært at kjende af fremmede Bøger. Men dette Ord maa allerede forinden have været almindelig kjendt paa Island, og det forekommer tillige i folkelige Fortællinger.

Fabeldyret *finngálkn* nævnes i Hauk Erlendssöns Recension af Landnaamabok [4] i Forbindelse med Ketil Kjölfare, som var Bedstefader (eller efter en anden Recension Tipoldefader) til Kveldulvs gamle Ven Grim fra Haalogaland. Denne Ketil skulde vel altsaa have levet i 8de Aarhundred.

---

[1] Gislasons Prøver S. 478 L. 19.

[2] I Haandskriftet 1812 4to i gamle kongelige Samling, kgl. Bibl., Kjøbenhavn.

[3] Björn Ólsen »Den tredje og fjærde grammat. Afhandl. i Snorres Edda« III, 13 S. 80 (Sn. Edda ed. A. M. II, 122) og IV, 9 S. 131 (Sn. Edda II, 212). Haandskrifterne har *finngalgknat, finngalkat, finngaalknat.*

[4] Landn. V, 13 (Ísl. ss. I, 317); Udgaven af Hauksbók S. 123.

Sagaens Ord *Ketils kjǫlfara þess er »fingalknit« barði í hel* udsige, at Ketil blev dræbt ved Slag af et *finngálkn*[1]. Det siges ikke, hvor dette skede, og Fortællingens Ord giver os ikke Midler til at bestemme, hvor gammelt dette Sagn har været.

I Njaals Saga, der har faaet sin nu kjendte Form, efter at Island kom under Norge, fortælles, at Islændingen Torkell Haak i Finland *(fyrir austan Bálagarðs síðu)* en Kvæld, da han skulde hente Vand, mødte et *finngálkn*, som han dræbte. Siden gjorde han det i Estland af med en flyvende Drage[2].

I Fortællingen i Flatöbogen[3] om den svenske Kjæmpe Styrbjörn berettes følgende Sagn. Da han med sine Krigere var i Jomsborg i Vendernes Land, kom der et *finngálkn* op af Borggraven og kvad en Strophe, hvori det varslede blodig Kamp.

En nærmere Beskrivelse af Fabeldyrets Udseende finde vi i Orvarodds Saga. Det er kun nævnt i Sagaens yngste Redaction, som foreligger i Haandskrifter fra 15de Aarhundred og som sandsynlig har faaet sin Form i anden Halvdel af 14de Aarh.[4]. I denne Interpolation, hvori der fortælles en Række af Eventyr, som høre hjemme i Fabelverdenen, møde vi Fortællingen om en Kvinde, som er bleven forvandlet til et *finngálkn*[5]. »Hendes Hoved er at se til som et Menneskes, men nedentil er hun som et Dyr. Hun har grulig store Kløer og en voldsomt svær Hale, saa hun dermed dræber baade Mennesker og Fæ, Dyr og Drager.« Dette *finngálkn* opholder sig i Skovene. Orvarodd fælder det i England, efterat det har dræbt 60 Mand for ham og

---

[1] I Udgaven af 1774 oversættes finngálkn ved »chimæra«.
[2] Njáls s., Udg. 1772, Kap. 120, S. 183.
[3] Flat. II, 71 = Fornm. s. V, 246
[4] Boers Udg. af Ǫrvar-Odds saga (1888) S. XII f.
[5] Boers Udg. (1888) S. 127 f. Fornald. s. II, 243 f.

saaret endel. Hvor Kampen med det skildres, heder det: »De saa et forfærdelig stort Dyr komme frem af Skoven. Det havde Menneskehoved og voldsomt store Hugtænder; dets Hale var baade lang og tyk, Kløerne grulig store, og det havde et Sværd i hver Klo«. Det hyler rædselsfuldt.

Olrik (Sakses oldhistorie I, 133; II, 3 f.) har gjort det sandsynligt, at dette Orvarodds Eventyr med et Fingalkn er, ligesom andre Motiver i Fortællingen om Orvarodd, Efterligning af et Eventyr i en norrön Haddings Saga, der gjenfindes i Saxos Fortælling (p. 48 ed. Müll.) om, at Hadding paa Helsinglands Kyst dræber et Dyr af ukjendt Art *(inauditi generis bellua)*, der egentlig er et overnaturligt Væsen i fremmed Ham.

Dog kan man ikke se, om Fortællingen om Hadding, der efter Olrik har været »et Udtryk for Asatroen i dens sidste Tid«, har havt Betegnelsen *finngálkn* eller har fremstillet det Væsen, Hadding dræbte, med Menneskehoved og Dyrekrop.

I den fabelagtige Fortælling Hjálmtérs ok Ölvers saga[1], som er udgiven efter sene Papirhaandskrifter, finde vi følgende Beretning om et Eventyr, som Hjálmtér oplever paa en Ø i Blaaland. »Han hørte stort Brag i Skoven og saa Træerne ryste. Derpaa kom der frem et stort *finngálkn*. Det havde Hestehale, Hover og stor Manke, Øinene var hvide, Munden bred og Hænderne store. Hun havde et prægtigt Sværd i sin Haand«. De samtale med hinanden, og hun oplyser ham om, at hun er omskabt til et *finngálkn* af sin Stedmoder. Den omskabte Kvinde bliver forløst ved hans Kys.

Endnu fortælles paa Island Sagn om dette Fabeldyr. I Hafnir i Gullbríngu sýsla i det sydvestlige Island fortælles det, at *finngálkn* er Navnet paa et Dyr, som er Bastard af Hankat og Hunræv. Det er meget slemt, gjør større Skade

---

[1] Fornald. s. III, 473 f.

paa Sauerne end nogen Ulv. Det er sky og rapt paa Foden. At faa det skudt er ugjørligt uden med Sølvknap eller Sølvkugle. Det liker svært godt alt sødt, helst Honning[1].

Det er en lærerig Forvandling, som Forestillingen her har undergaaet. Det Fabeldyr, som vidfarne Vikinger i Middelalderen skulde have bekjæmpet i fjærne Lande, det gjør nu Skade paa den islandske Bondes Sauer. Trods Forvandlingen er *finngálkn* dog nu som før et farligt Trolddyr, som i sig forener to uensartede Væsener.

Istedenfor *finngálkn* optræder i sen Tid, i Haandskrifter fra 15de Aarh. af[2], Formen *finngálpn*. Denne er sandsynlig fremkaldt derved, at *pn* (f. Ex. i *vápn*) dialektisk udtaltes *kn*.

Det er kun i Skrifter fra kristelig Tid, vi hidtil har fundet *finngálkn*; men Skaldevers viser, at Navnet og Fore-

---

[1] Árnason »Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri« I, 613 f.

[2] Cod. AM. 466 4to af Njáls saga, fra 15de Aarh., har *fingalpn*. Formen med *p* findes ogsaa i Papirafskriften Nr. 30 4to i Stockh. Bibl. af Hjálmtérs saga ok Ölvis, der er skreven 1680—1690. Af cod. AM. 173 fol. af Ǫrvar-Odds s., skrevet c. 1700, anfører Boer S. 127 *p̄galpni* for *finngálkni*. Paa de følgende Steder undgaar denne Afskrift Ordet. I Sturlunga saga (Vigfussons Udgave II, 182 og 187) nævnes Aar 1254 en Islænding *Halldórr galpin*. Dette *galpin* er ikke en Sideform til *gálkn* og har intet dermed at gjøre, men er, som Vigfusson i Ordbogen antager, d. s. s. nyisl. *galapín* »a merry fellow«, der er laant fra skotsk *galopin* »a lackey«, hvilket er det franske *galopin*. Nyisl. *galgopi* »overgiven Person« (Thorkelsson Suppl.) er vel en Omtydning af det samme Ord. Det nyislandske Ord synes at have forandret sin Betydning ved Indflydelse fra *galinn*. Jfr. nynorsk Dial. (i Jarlsberg og Larviks Amt) *galhoppe* i samme Betydning som *galneheie* »en Kvinde (især en Pige), som støier, snakker eller ler meget«. I *galgopi* er *-gopi* kommet frem under Indflydelse fra *gopi*, Sn. Edda II, 490, »a vain person« (Vigfusson); jfr. nordeng. *goppish* »proud, pert, testy«; *galhoppe* er derimod paavirket fra Verbet *hoppe*.

stillingen allerede har været kjendt i Hedendommens sidste Tid paa Island. Ogsaa det i det foregaaende anførte Sagn om Ketil Kjölfare taler herfor.

Hos Kunstskalde fra den første kristelige Tid finde vi *gálkn*. Skaldene betegner en Gjenstand, der ødelægger en anden Gjenstand, som dennes Trold, og de kalde saaledes f. Ex. Sværdene for Skjoldenes Trolde. Paa samme Maade kalde de Sværdene for »Skjoldenes *gálkn*«[1] og udtrykke derved Forestillingen om, at *gálkn* er etslags Trold.

Saaledes kalder Hallfred i sit Mindedigt (*erfidrápa*) om Kong Olav Tryggvessön, der blev digtet i Høsten og Vinteren 1001—1002, Sværdene for *hlífa gálkn* »Skjoldenes Trolde«[2]. Som Led af et ensartet Udtryk for Sværde findes *gálkn* i et Digt (*flokkr*), som Hallfreds Samtidige Halldor ukristne digtede om Eirik Jarl[3]. Han siger her om Sværdene, at de »gabte« (*ginðu*), hvoraf man ser, at han tænkte sig det Trold, som kaldtes (*finn-*)*gálkn*, med et stort Gab[4].

Omtrent paa samme Tid optræder Ordet i et Gudekvad, som i sine Udtryk er paavirket af den kunstige Skaldedigtning, nemlig i *Hymiskviða*. Dette Digts Forfatter har sikkerlig lært at kjende Ishavets Kulde og Mørke, dets Storme og al dets Gru. Han skildrer det forfærdelige Øieblik, da Tordenguden der nordpaa trækker Midgardsormen op til Baadens Ræling og rammer dens Hoved med sin

---

[1] Egilsson anfører under *gálkn* efter Laufáss-Edda, en sen Papirafskrift af Snorres Edda: *hvat sem öðru býðr ofríki, þat má kalla tröll eðr gálgn* (sic!) *þess, er minna má eðr lægra lut berr.*

[2] Fms. II, 315; Vigfusson Fornsögur S. 207; C. P. B. II, 91; Wisén Carm. norr. S. 35.

[3] Ól. s. Tr. i Heimskr. Kap. 120 (130); Fms. III, 4, hvor Strophen feilagtig tillægges Hallfred, i et andet Hskr. Hallarstein; Vigfusson C. P. B. II, 101: . . . *ginðu* || *priðja hauðrs á þjóðir* | *þunn gálkn iarnmunnum.*

[4] I et Vers i Gunnlaugs saga Kap. 13 (Ísl. ss. II, 272) kaldes Sværdene *randgálkn.*

Hammer. Der høres Hyl og Hvin fra Fjældørkenen, Jorden skjælver, da synker Uhyret i Havet. Her heder det:

hreingálkn hrutu[1],
en hølkn þutu.

hreingálkn »Renernes *gálkn*« »Rensdyrenes Trolde« maa vel betegne Ulvene, thi de ødelægge Rensdyrene[2].

Ordet *gálkn* optræder altsaa hos Islændingerne ikke med Sikkerhed førend paa den Tid, da Kristendommen brydes med Hedendommen. *gálkn* og *finngálkn* er — naar vi lade Hymes-Digtets Hjem være uafgjort — kun paaviste hos Islændinger, ikke hos Nordmænd. Af Sagnet om Ketil *kjǫlfari* lader sig næppe noget sikkert slutte om, naar og hvor Ordet tidligst brugtes i Norden. I nyere norske Bygdemaal er der ikke fundet Spor af disse Ord. I Sverige og Danmark har de, saavidt nu vides, aldrig været brugte.

Disse Ords Oprindelse har hidtil ikke med Sikkerhed været paavist[3]. Jon Jonsson i Glossariet til Oversættelsen af Njaals Saga 1809, S. 674 f. mener, at *finngálkn* ikke har sit Navn af Finnerne, men at Ordet er opstaaet af *finggálkn* og sammensat af *sphinx*, gr. *σφίγξ*, boeot. *φίξ*

---

[1] Cod. AM. 748 4to har *hrvtv*, Cod. reg. *hlvmþo*. At hint Ord her er det rette, godtgjøres af Metret. Ogsaa Rimet taler derfor.

[2] I Glossaret til Udgaven af Landnáma 1774 anføres det efter »Edda« (d. e. et sent Papirhaandskrift af Snorres Edda), at en Hund i Digtersproget kaldes *gálkn beina*.

[3] I Vigfussons Ordbog læses under *gálkn:* »prob. a Fin. word; Lap. *galco* = beast«. Et lappisk Ord af en saadan Betydning existerer ikke. Forklaringen er gjennem Egilsson hentet fra Glossariet til den AM. Udgave af Sæmund. Edda I, hvor der henvises til *galko* med Knud Leems Forklaring »Eet vilt Dyr som har een slet Farve«. Men lapp. *gālkko, gālko* betyder efter Friis »den Beskaffenhed ved Skindet af et vildt Dyr, at det ikke har sin rette Farve, eller at det er i mindre god Stand med Hensyn til Farven paa Haarene«. Det er heraf klart, at oldisl. *gálkn, finngálkn* intet har med dette lappiske Ord at gjøre.

og oldisl. *gálkn* »noget som skader en anden Gjenstand«. Jeg tror, at denne Formodning ikke er rigtig, men at den dog tildels fører os paa ret Spor.

Torkell Haak mødte et *finngálkn* i Finland og Ketil Kjölfare, som var fra Haalogaland, blev (som man vel maa tænke sig) dræbt af det i Finmarken. Baade disse Sagn og selve Ordet *finngálkn* viser, at vore Forfædre har sat det derved betegnede Væsen i Forbindelse med de professionelle Troldmænd Finnerne. Disse har fra de ældste Tider af hos Nordmændene staaet i stort Ry for sin særegne Dygtighed i Trolddomskunst[1]. Det at øve Trolddom paa Finnernes Vis findes i Oldnorsk betegnet ved *finnvitka.* De gamle norske Kristenretter indeholde Forbud mod at *trúa á Finna* eller *gera Finnfarar, fara til Finna,* reise til Finnerne for at lære Trolddom af dem eller for at søge Hjælp af deres Trolddomskunst, hvilket flere Nordmænd ifølge Sagaerne i Hedendommens sidste Tid skal have gjort. Trolddom, som man fordum tillagde Finnerne, betegnes nu i Nordland ved *Finngjerd* (efter Aasen).

I den i Skotland fundne Historia Norvegiæ (Storm Monum. hist. Norv. p. 85 sq.) fortælles, at *gandus* (d. e. oldn. *gandr*) er en ond Aand, hvoraf Finnerne betjene sig for ved Hjælp af den at udforske og forudsige, hvad der i Fremtiden vil ske, fra fjærne Egne tilveiebringe, hvad de ønske, og paa vidunderlig Maade i lang Afstand føre skjulte Skatte frem for Lyset. Ganden rider afsted paa Hvaler eller Rener, farer paa Ski eller Skib, drager over høie snedækte Fjælde eller dybe Vande. Den kan reise i den Hensigt at berøve Troldmandens Fiende Livet eller for at beseire en fiendtlig Gand. Den onde Aand, »Ganden« kan selv optræde i forskjellige Skikkelser, vise sig som en Hval eller

---

[1] Fritzner i (Norsk) Hist. Tidsskr. IV, 160—217.

som en spids Stage. Det fremgaar af Meddelelserne i Historia Norvegiæ, at Ganden tildels opfattedes som Troldmandens Sjæl, der i Exstase forlod Legemet.

Hermed staar det oldnorske Udtryk *gandreið* i Forbindelse. Det betegner det at bevæge sig gjennem Rummet ved Trolddom paa vidunderlig, overnaturlig Maade. Det brugtes dels om mythiske Væsener, dels om Mennesker. I sidste Tilfælde dels om dem, som færdes i fremmed Ham, dels om det at ride paa et Menneske, Dyr eller en livløs Gjenstand, som ved Trolddom sættes istand til at føre Troldmanden eller Troldkvinden afsted paa vidunderlig Maade, navnlig gjennem Luften. En Kvinde, som saaledes paa vidunderlig Maade har færdets ude, siger: *viða hefi ek gǫndum rennt í nótt*[1]. Endnu bruges i norsk Nordland *Gandferd* (udtalt bl. a. *Gannfal* med »tykt« *l*) om et Følge af Hekser og onde Aander, som tænkes at ride i Luften[2].

Allerede i den mythiske Digtning fremtræder den Forestilling om *gandr* som et Dyr, hvori der er en ond Aand, som ved Trolddom sætter Dyret i Bevægelse. I Vǫluspá 50 kaldes Midgardsormen *jǫrmungandr* »den store Gand«, fordi dette af Nordboerne efter Leviathan dannede Væsen tænktes som et djævelsk, af en ond Aand fremdrevet Væsen. Ligeledes kaldes *Fenrir, Fenrisúlfr,* d. e. *lupus infernus,* der er opstaaet under Indflydelse fra Dyret i Aabenbaringen og Behemoth, for *Vánargandr* (Snorra Edda I, 268), d. e. Vaans Gand, fordi to Elve *Ván* og *Vil* »Haab og Fortvivlelse« rinde ud af dens Gab. Om Spaakvinden Heid i Vǫluspá siges det, at hun *vitti ganda,* ved Trolddom satte Gander i Bevægelse, og *spá ganda* synes i Vǫluspá at være Betegnelse for Kundskab til Fremtiden, som erhvervedes ved Hjælp af *gandar.*

Gandr er altsaa et af en ond Aand besat og bevæget Væsen eller en ond Aand, som ved Trolddom sætter et

---

[1] Fóstbr. s. S. 96.

[2] Se Aasens og Ross's Ordbøger.

andet Væsen i Bevægelse. Paa Grund af denne Betydning kan efter min Formodning dette Ord neppe, som Fritzner og Wadstein (Indogerm. Forsch. V, 30) mene, være samme Ord som det, der betyder »en Kjæp, en Stage«. Jeg skulde snarere formode, at det her behandlede *gandr* er udgaaet fra en førhistorisk Form **gandaʀ* af **ga-andaʀ* og etymologisk betegner »den med Aande eller Aand (oldn. *ǫnd*) begavede«. Ordet vil, hvis denne Forklaring er rigtig, være dannet som got. *gaskohs* »som har Sko paa«, *gaguds* εὐσεβής (som har Gud i Hjærtet), mht. *gehant* »begavet med Hænder«, *gehâr* »haaret«, og lign.

Da *gandr* ligesom *gálkn* opfattedes som et Troldvæsen, brugtes det ligesom dette af Skaldene i kunstige Omskrivskrivninger for at betegne noget, som skader noget andet. Sturla Tordssön kalder Ilden for *hallar gandr* »Hallens Gand«, Egil Stormen for *selju gandr* »Piletræets Gand«.

Da vi tillige har seet, at baade *gandr* og *gálkn* sættes i Forbindelse med Finnerne, saa er der fra Betydningens Side god Grund til at spørge, om ikke *gálkn* formelt staar i Forbindelse med *gandr.*

Den oprindeligere Form er efter min Formodning **gálkan,* som foreligger i *finngálkan*[1]. Dertil dannedes regelret en Dativ *finngálkni,* som *aptni* til *aptann, gamni* til *gaman.*

Efter Dativformen *finngálkni,* (Gen. pl. *-kna*, Dat. pl. *-knum*) er dannet en ny Nominativ *finngálkn,* der blev den sædvanlige. Der forekommer i Oldnorsk mange Exempler paa det, at man saaledes ved Analogidannelser fører den synkoperede Stammeform gjennem hele Bøiningen. Efter *magni,* Dativ af *megin,* dannede man f. Ex. senere Nominativformerne *magn* og *megn.* Istedenfor *fórn* Gen. *fórnar* sagde man tidligere **fœrin* Gen. *fórnar.*

---

[1] Med Urette, som jeg tror, mener Dahlerup (Aarbøger 1889, S. 262), at Formen *finngálkan* grunder sig paa en Skrivfeil eller Misforstaaelse.

De to Former *finngálkan* og *finngálkn* maa i lang Tid have været brugte ved Siden af hinanden, thi Hallfred og Halldor ukristne bruge ved Aar 1000 *gálkn*, medens *finngálkan* forekommer ved 1200.

Jeg formoder, at **gálkan* (i *finngálkan*), *gálkn* kan være opstaaet af **gandlíkan* eller rettere af en førhistorisk Form **gandalíkana*. Ordet har da oprindelig været dannet som *manlíkan* n. »Menneskeskikkelse«. I den senere Form *mullaug* af *munnlaug*, *mundlaug* »Vaskefad, hvori man vasker sine Hænder« er *ndl* assimileret til *ll*. Allerede før den historiske Sprogforms Tid er *nl* blevet assimileret til *ll* i *ellifu*.

Svagtbetonede oprindelig lange Vokaler er i Oldnorsk oftere faldt ud efter først at være blevne forkortede; f. Ex. *minngastr* af **minþīgōstaʀ*. Ogsaa i Sammensætninger, f. Ex. *gǫtvar* Rustning (der dog kan være Laanord fra Ags.), ags. *geatwe* af **gátœwōʀ*. Sammendragningen af den af mig formodede Form **gandlíkan* blev fremskyndet derved, at Ordet forbandt sig med Finnernes Navn, saa at der opstod *finngálkan*, *finngálkn*.

Herved er at mærke, at kun dette Ord, ikke *gálkn*, forekommer i Prosa og at *gálkn* kun findes brugt enten som andet Sammensætningsled eller i Forbindelse med en Genetiv, aldrig alene.

Allerede af det, som jeg her har holdt frem, turde det følge, at min som Mulighed fremsatte Forklaring ikke gjendrives derved, at *-líkan* er bevaret uforandret i *manlíkan*, *ólíkan*. Desuden forekommer det oftere, at andet Sammensætningsled i ét Ord er forkortet i Lyd og at det talende Folk ikke længer har Bevidsthed om dets Oprindelse, medens det samme Sammensætningsled i andre Ord er bevaret uforandret og endnu af det talende Folk opfattes som identisk med det usammensatte Ord, hvortil det hører. F. Ex. oldn. *hanzki* (der dog ikke oprindelig hører hjemme i Norsk) = tysk *Handschuh* ved Siden af *húðskór* og lign.; *Skáni* (dog

ogsaa *Skáney*) ved Siden af mangfoldige Sammensætninger paa *-ey*. I de forskjellige Tilfælde kan dette have forskjellige Grunde [1].

Forlængelsen af *a* foran *lk* i *finngálkan* er regelret.

gálkn skulde altsaa etymologisk betyde »en Gand-Skikkelse«; et Væsen, der har en Gands, et Trolddyrs Skikkelse; et Væsen, der har en Skikkelse som et af en ond Aand, en Trold besat og bevæget Væsen [2]. Ved Udtrykket *hreingálkn* i Hymiskviða kan nu mindes om, at Ganderne kan fare med Ren.

I Ordet *finngálkn* har vi altsaa, som det synes, en ældgammel, ægte norsk og snarest nordnorsk Betegnelse for et Troldvæsen, som sattes i Forbindelse med Finnerne og de overtroiske Forestillinger, som Nordmændene havde om deres Trolddomskunst.

Men Ordets Brug og Betydning synes i senere Tid at være bleven paavirket af et sydlandsk Ord og af sydlandske overtroiske Forestillinger [3].

Det græske Navn Sphinx leder Tanken hen paa førhistoriske Forbindelser, gjennem hvilke Orientens ældste

---

[1] Oldn. *tálkn*, Pl. *tǫlkn* betyder »Gjæller, Hvalbarder«. Skulde dette Ord være opstaaet af **tannlíkan*, fordi Barderne hos Bardehvalerne svare til Tænderne hos Tandhvalerne og fordi Gjællerne, med sit tildels kamlignende Udseende, blev, saaledes som tysk *Kiefer* synes at vise, opfattede som tyggende Kjæver?

[2] I Vǫluspá 40 siges den Ulv, som sluger Solen, at være *i trollz hami* »i Troldeham«.

[3] Keyser bemærker om *finngálkn:* »disse Beskrivelser synes mere at være udgangne af Sagaskriverens Indbildningskraft, ledet ved Udmalningen af lignende Uhyrer i sydligere Folkeslags Myther, end at være støttede paa noget gammelt fra Hedendommen bevaret Sagn, skjønt vistnok allerede Hedningerne have tænkt sig et overnaturligt Væsen af dette Navn at være til« (Samlede Afhandl. S. 387).

Kulturfolk ved Euphrat, Tigris og Nilen fik Indflydelse paa Lilleasiens Folk og Hellenerne. Men Forestillingen om Sphinx knytter sig hos Hellenerne i den senere Tid navnlig til Oidipus-Sagnet og overføres i denne Forbindelse til Romerne. Forestillingen om Sphinx eller om flere Sphinxer træder jævnlig frem i den romerske Litteratur hele Oldtiden igjennem, saaledes endnu hos de i Gallien fødte Forfattere Ausonius i 4de og Sidonius Apollinaris i anden Halvdel af 5te Aarhundred. Ogsaa Kirkefaderen Augustin paa Overgangen fra 4de til 5te Aarhundred nævner dette Fabeldyr. Naturligvis førte ogsaa flere grammatiske Commentarer og mythologiske Haandbøger Meddelelser om Sphinx over til Middelalderen i Vesteuropa.

Der er nær Overensstemmelse mellem Fabeldyret Sphinx i græske eller romerske Skrifter og *finngálkn* i islandske Fortællinger.

Sphinx er nedentil som et vildt Dyr, men har Ansigt som en Jomfru. Hos Auson. Idyll. 11, 40 heder det:

Terruit Aoniam volucris, leo, virgo, triformis
Sphinx, volucris pennis, pedibus fera, fronte puella.

Augustin. CD. XVIII, 13 nævner: *Sphinga, humana facie quadrupedem.*

Saaledes er *finngálkn* nedentil som et Dyr og har Ansigt som et Menneske. I Orvarodds Saga og i Sagaen om Hjalmter og Olver er *finngálkn* kvindelig ligesom Sphinx.

Ved det islandske Fabeldyr fremhæves i Orvarodds Saga dets forfærdelige Kløer. Ligesaa nævner Sidon. Apoll. 5 ep. 7 særlig *Sphingarum ungues* som vidunderlige. Efter den sædvanlige græske Fremstilling har Sphinx Løvekløer. I den første vaticanske Mythograph (I, 169) siges det, at Sphinx sønderriver dem, som ikke kan løse hendes Gaade, med Kløer og Tænder. I Orvarodds Saga bider Fingalknet en Mand ihjel og slaar for at dræbe en anden sine Kløer i Bringen paa ham. Sphinx har Slangehale; Fingalknet har en stor og tyk Hale, hvormed hun dræber Mennesker.

Den væsentligste Uoverensstemmelse mellem de to Dyr er, at det nordiske aldrig siges at have Vinger. Skildringen af Fabeldyret i Hjalmters og Olvers Saga er paavirket af Centaurens eller bestemtere Hippocentaurens Figur, ligesom vi har fundet Ordet *finngálkn* brugt til Gjengivelse af det fremmede Ord *onocentaurus* og om Stjærnebilledet »Skytten«, der tænktes som en Centaur og undertiden kaldtes *centaurus*.

Baade Sphinx og *finngálkn* dræber Mennesker. Sphinx fremsætter en Gaade i Vers (*Sphingae carmen* Hyginus). I Fortællingen om Styrbjörn kvæder Fingalknet en Strophe, og Hjalmter samtaler med Dyret.

Flere Ligheder mellem det sydlandske Fabeldyr og det islandske er sandsynlig at opfatte som ensartede, men indbyrdes uafhængige Udviklinger fra samme Grundforestilling. Saaledes f. Ex. naar en Kvinde efter Scholiasten til Euripides Phoin. 45 forvandles til Sphinx, ligesom efter islandske Fortællinger til et Fingalkn. Endelig kan det mærkes, at Fabeldyret Fingalkn træffes i fjærne Lande. Styrbjörn finder det i Venden og Hjalmter i Blaaland[1]. Det er først i det nyislandske Folkesagn, at det er et farligt Trolddyr paa Island selv.

De i det foregaaende sammenstillede Ligheder mellem Fingalkn og Sphinx synes at være altfor specielle og gjennemgaaende til alle at kunne være tilfældige.

Jeg tror snarere, at disse Ligheder skal forklares deraf, at Forestillingerne om Sphinxer, som Nordmændene efter min Formodning først lærte at kjende paa de britiske Øer, paavirkede og forandrede Nordmændenes Forestillinger om det fra gammel Tid kjendte Fabeldyr *finngálkn*.

---

[1] I græske Fortællinger siges Sphinx at være kommen fra det yderste Æthiopien. *Sphinx* var ogsaa Betegnelse for etslags Abe.

I Latin brugtes af *Sphinx* undertiden de græske Accusativformer *Sphinga*, *Sphingas*. Derefter blev dannet den sent latinske Form Nom. *Sphinga* Gen. *Sphingae*, der forekommer hos Hyginus, Sidon. Apollin., i Anthol. Lat. og hos Isidor. Derhos skrev man i den tidlige Middelalder snart *sfinga*, snart *spinx* og *spinga*.

De talrige Skrifter af Biskop Isidor af Sevilla, som levede i 6te og 7de Aarh., og navnlig hans *Origines* eller *Etymologiae*, var en i Middelalderen stærkt benyttet Encyclopædi. Isidor siger Orig. XX, 11, hvor han taler om Stole eller Bænke til at sidde eller ligge paa: *sphingae* (Var. *spingae*) *sunt* (sc. *lecti*), *in quibus sphingatae* (Var. *sping-*) *effigies quos nos gryphos dicimus*. Denne Artikel gik, ligesom andre Artikler hos Isidor, over i middelalderske Ordsamlinger. Den findes saaledes i forvansket Form i en latinsk-engelsk Ordsamling fra 15de Aarhundred [1].

Jeg formoder, at Nordmændene i Vikingetiden fik i Britannien høre om Fabelvæsenet *sfinga* eller *spinga* med Kvindehoved og Dyrekrop. Jeg tænker mig, at de tillige fik høre den Meddelelse, som findes hos Isidor om *sphingatae effigies*. Paa Angelsaksisk kunde *sphingata effigies* gjengives ved **sfingalîca* eller **spingalîca* i Lighed med *manlîca* »Menneskeskikkelse«, pl. *-lîcan*, paa Oldnorsk ved **sfingalíkan* i Lighed med *manlíkan*.

Det var da naturligt, at Nordmændene ved Meddelelserne om det fremmede Fabeldyr kom til at tænke paa sit eget Fabeldyr *finngálkan* [2].

Det turde være ikke usandsynligt, at dette Ord dengang, da Nordmændene først kom i Berørelse med Folkene paa de britiske Øer, endnu blev udtalt **finngalíkan*, da

---

[1] Wright-Wülcker Vocabularies I, 743[15].

[2] Oldn. *finngálkan* kan ikke, som Jon Jonsson mente, forklares ved Hjælp af boeot. *φίξ*, thi Latinen har ikke en Form med *ph* i Fremlyd.

oldn. *lǫgr* dengang blev udtalt *lagor* og da *Bárðr* i irske Krøniker findes kaldt *Barith, Barid.*

Det hjemlige Ords Brug og Betydning blev nu, tænker jeg mig, modificeret, udvidet og nærmere bestemt derved, at man overførte paa det de Forestillinger, som oprindelig havde tilhørt det fremmede Ord, der ved sin Betydning og Lyd mindede om det hjemlige.

SNUBBE-SLÆGTENS MINDESMÆRKER I SENGELØSE SOGN.

AF

Arkivsecretair THISET.

Af de mange Fortidsminder, hvorpaa den tidlig bebyggede Egn imellem Kjøbenhavn og Roskilde fordum var saa rig, ere nu kun saare faa tilbage. Medens »Danske Atlas«[1] 1764 kunde berette, at i »Taastrup Sogn findes ikke mindre end 9 Stendysser, af hvilke en holdes for den største og anseeligste i det ganske Land«, saa er der nu i dette Sogn ikke levnet en eneste Dysse, og i Nabosognet, Sengeløse, blev den sidste Dysse, Hyldedyssen kaldet, i Mandsminde nedbrudt. Ellers feiler man neppe, naar man for disse Sognes Vedkommende giver Anlæget af den nye Kongevei til Roskilde, just paa den Tid »Danske Atlas« udkom, Hovedskylden for Dyssernes Tilintetgjørelse, og Veiens Flytning blev, om end mere indirecte, vistnok ogsaa den egentlige Aarsag til, at et andet af sidstnævnte Sogns Fortidsminder, det saakaldte Snubbe-Kors, blev tilintetgjort; thi saalænge dette Kors laa ved alfar Vei, blev det, uagtet det kun var reist af en Privatmand til Minde om en Familiebegivenhed af allerintimeste Art, fredet og bevaret, og det igjennem 600 Aar, da ellers Faa eller Ingen tænkte paa at værne om Fortidsminder, hvorimod Interessen for det efter Veiens Flytning

---

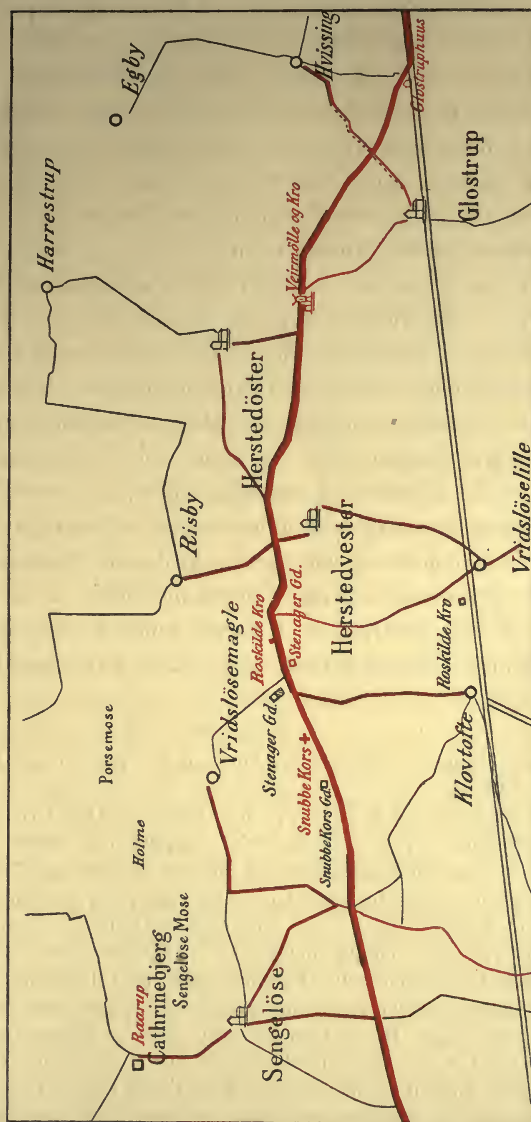
[1] II. 234.

tabte sig saa hurtigt, at det ved allerførste Leilighed blev tilintetgjort, ovenikjøbet saa at sige paa Indstilling af selve Commissionen for Oldsagers Opbevaring. Vor Tid har i Sammenligning med Fortiden en kort Hukommelse. Endog paa Egnen selv er Erindringen om dette i sit Slags enestaaende Mindesmærke godt paa Veie til at dø ud, og det er derfor vistnok paa høie Tid at samle de spredte Meddelelser, der haves om Snubbe-Korset og dets Historie fra dets Oprindelse til dets Tilintetgjørelse.

Snubbe-Korset eller Snibbe-Korset, som Egnens Beboere kalde det, stod paa en lille Høi, der ligger paa Vridsløsemagle Mark i Sengeløse Sogn lige ved Skjellet mellem Gaardene Snubbekorsgaards og Stenagergaards Jorder. Nu ligger denne Høi paa bar Mark, men fordum laa den, som medfølgende Kort udviser, umiddelbart op til den ældgamle Hovedlandevei imellem Kjøbenhavn og Roskilde, der kun paa Strækningen fra Kjøbenhavn til de nye Fæstningsværker faldt sammen med den nuværende Kongevei, men her dreiede mod Nordvest og saa løb et langt Stykke omtrent parallelt med den nuværende Vei, men en Fjerdingvei nordligere. Ved dette Stykke, hvor Veien passerede Store Veile Aa, laa den gamle, 1772 afbrudte Roskilde Kro, altsaa ganske som den nuværende Kro, men som sagt en Fjerdingvei nordligere, og 2000 Alen vest for Kroen stod Korset.

Det var efter den gængse Tradition reist i Kong Valdemar Seirs Dage af en anset Mand, Eskild Hemmingsen Snubbe, som en from Tak til Forsynet for hans Hustrus lykkelige Forløsning paa dette Sted, og for at sikkre dets Vedligeholdelse i Eftertiden havde han dertil henlagt Afgiften af to Bøndergaarde. I Reglen udpeges som disse Gaarde de to nysnævnte: Snubbekorsgaard og Stenagergaard.

Skjøndt Rigtigheden af denne Tradition om Korsets Tilblivelse ikke fuldtud kan documenteres, er der dog formentlig ingen Anledning til at drage Beretningen i Tvivl. Gammel er den i hvert Fald, thi alt Morten Pedersen, i sin bekjendte,

Egby
Hvissing
Glostruphuus
Glostrup
Harrestrup
Veirmölle og Kro
Herstedöster
Risby
Herstedvester
Vridslöselille
Stenager Gd.
Roskilde Kro
Vridslösemagle
Roskilde Kro
Stenager Gd.
Snubbe Kors
Snubbe Kors Gd.
Klovtofte
Porsemose
Holme
Sengelöse Mose
Cathrinebjerg
Raarup
Sengelöse

1589 trykte Bog om Biskop Absalons og Esbern Snares Herkomst og adelige Stamme, knytter til Eskild Hemmingsen Snubbe den Bemærkning: »at Snubbe Kaars haffuer Naffn aff hannem meenis aff mange«, og Snubbe-Korset selv er endda bevisligt adskilligt ældre end 1589. I Kong Christiern II.' Forordning om Anlæg af Kroer paa Sjælland bestemmes der, at Kroen imellem Kjøbenhavn og Roskilde skal ligge »ved Snwbekorss«[1], hvilket den som bekjendt ogsaa kom til; og endnu tidligere nævnes Korset, nemlig i et Pergamentsskjøde fra 1488, der endnu findes i Rigsarkivets topographiske Samling[2] og er trykt i allerførste Bind af Danske Magazin (S. 21). Ved dette Skjøde sælger Raadmand i Roskilde Jep Andersen til velbyrdig Mand Peder Hansen, Borgemester i Helsingør, en Gaard »liggendes i mellen Roschilde oc Køpmanhauen aff sydes vth fra Snubbe Kors vdi eeth[3] som hedr Holme liggendes i Lille Hæreth i Sengeløse Sogn . . . .«. For over 400 Aar siden bar altsaa Snubbe-Korset allerede dette Navn og var saa gammelt og vel kjendt, at det til Stedsbetegnelse kunde gives Forrangen foran Herred og Sogn.

Den ældste Beskrivelse af Korset findes i Jens Lauridsen Volfs Encomion Regni Daniæ, trykt 1654, hvor det (S. 477) hedder:

---

1 Danske Saml. f. Hist., Top., Pers. og Literaturhist. 1. IV. 356.

2 »Gisselfeld«.

3 D. Mag. gaaer ud fra, at der her fattes et Ord i Originalen; et saadant savnes ganske vist ogsaa, men Skriveren af Skjødet har dog maaske med beraad Hu skrevet, som der staaer, idet han formodentlig ikke har vidst, hvorledes han skulde betegne dette »et, som hedder Holme«. Selv i vore Dage vil man nemlig forgjæves eftersøge dette Sted paa Kortet. Paa Egnen selv er Holme forøvrigt velbekjendt; det er et Høidedrag, som en Fjerdingvei fra Snubbe-Korset adskiller Sengeløse Mose fra Porsemosen, og har naturligvis sit Navn fra den Tid, det var en eller flere virkelige Holme i den af Moserne fordum dannede Sø. Her ligge endnu et Par Bolsteder og Huse, som sagtens ere Rester af den i Skjødet nævnte Gaard.

»Naar mand reyser fra Kiøbenhaffn oc til Roeskild, da seer mand paa en Høy, som ligger en Spadtzere Vey fra Kroen paa den høyre Haand, et stort Crucifix, hvor paa Gvds Søns Billede oc Efterlignelse med udracte Arme er tilnaglet, som vender imod Roeskild. Dette Kaars kalder mand Snuble Kaars, som menes at haffve sit Naffn aff en, som heed Eskild Hemmingsen Snuble; hand vaar Oluff Glugs Søn[1], som førde udi sit Vaaben tvende hvide Orme, som gaar i Bucter; hand var aff en meget skiøn gammel adelig Stamme oc aff Hr. Skialm Huides Affkom«.

50 Aar senere nævnes Korset i den 1707 i Rotterdam trykte Beskrivelse af den engelske Gesandt Vernons Reise her i Aaret 1702[2]. Gesandten havde taget Forargelse af forskjellige Rester af Papisme, som han mente at have truffet her i Landet, bl. A. Præsternes Messehagel og saa »sur le grand chemin entre Roskild et Copenhagen un crucifix, devant lequel a ce qu'on m'a assuré le menu peuple en passant se met à genoux & y fait ses prières«. Gesandten tilføier: »Si cela est vrai, on feroit bien mieux d'ôter de devant les peubles ces objets d'adoration«, et Raad, man sikkert forlængst havde fulgt, om Nogen paa den Tid endnu havde gjort Knæfald for Korset eller til dette knyttet nogensomhelst overtroisk Forestilling.

Næste Gang nævnes Korset 1730 i Pontoppidans Theatrum[3]: »Auf dem Wege nach Copenhagen siehet man, was sonst selten in einem protestantischen Lande gefunden wird, nemlich ein grosses Crucifix von Stein gehauen und mit einer halb derüber gebaueten Mauer bedecket ist, zu dessen Unterhaltung 2 volle Bauer-Höfe geleget sind. Es wird gemeinlich Sunble Kaars genannt, von einem gewissen Eskild Hemmingsøn Sunble (Volf Enc. d. p. 477) dessen Gemahlin, wie man

---

[1] Trykfeil for »Sønnesøn«.
[2] Relation d'un voyage en Danemarc. 8⁰. S. 107.
[3] Theatrum veteris et modernæ. Bremen 1730. 4⁰. S. 107.

davor hält, an diesem Orte auf der Reise glücklich ist entbunden worden«.

Femten Aar efter trykkes i Danske Magazin det før nævnte gamle Skjøde, og ved denne Leilighed beskrives Monumentet som »en opmuret Steen-Stytte, hvorpaa staaer opreist paa den Side til Veien et af Steen udhugget Crucifix eller Christi-Billede paa Korset .... og seer man af det Aarstal 1715, som staaer neden under paa Fodstykket, at det i samme Aar er fornyet og forbedret, efterat det tilforn af Ælde skal have været næsten forfaldet«.

Endelig Danske Atlas[1] taler om Crucifixet »af huggen Sten, ophøyet paa en muret Pillere«, og, for at tage Alt med, i Supplementsbindet[2] nævnes »det bekjendte grundmurede Snubbekors«.

Af alle disse mere eller mindre fattige Beskrivelser, som senere væsentligt skulle blive supplerede, fremgaaer et sikkert: Monumentet har været ualmindelig stort og anseeligt, og skjøndt der nu paa Høien ikke er en eneste Steen tilbage deraf, stemmer dog dermed godt de faa Efterretninger om Korset, som ere bevarede i Omegnen. De gaa nemlig bl. A. ud paa, at den nordlige Granitsokkel, hvorpaa Snubbekorsgaardens nuværende, ca. 33 Alen lange Stuehus hviler, helt og holdent skyldes Materiale, hentet fra Snubbe-Korset. Nogle Aar efter at Korset i sin Tid var nedfaldet, benyttede den daværende Eier af nævnte Gaard, paa hvis Mark Høien findes, en Del af Stenene til en Stenkiste under sin Vei, men da Gaarden senere, for henved 30 Aar siden, blev ombygget, førtes saavel Stenkisten som de øvrige, den Gang endnu paa Høien henliggende Sten til Anvendelse paa Byggepladsen. Sokkelen bærer da ogsaa i sine endnu synlige Huller til Anbringelse af Jernankere Vidnesbyrd om sin fordums Anvendelse, men ellers frembyder den intet Mærkeligt, da man selvfølgelig i sin Tid har vendt Stenenes glatteste

[1] II. S. 234 f. [2] VI. S. 18.

Side ud ad. Kun den øverste Del af Monumentet, en til en smuk Renaissance-Frontespice udhugget stor Sten, kunde paa Grund af sin tresidede Form ikke finde Anvendelse; denne Korsets sidste Rest henligger den Dag i Dag ved Snubbekorsgaarden.

Forøvrigt er det paafaldende, saa fuldstændigt Snubbe-Korset er gaaet ud af Egnens Beboeres Bevidsthed; navnlig kan nu Ingen længere give nogen tilforladelig Efterretning om dets Udseende. Alt for 15 Aar siden har nærværende Forf. forgjæves søgt Oplysninger i saa Henseende af gamle Folk, der dog i deres Barndom og Ungdom maa have seet Monumentet.

Eskild Snubbe havde i Tide tænkt paa sit Kors' fremtidige Vedligeholdelse, og det var vel betænkt af ham, thi uagtet det synes at have været opført af det aller solideste Materiale, trængte det dog i de senere Aarhundreder idelig til Istandsættelse. Det var nu naturligvis ikke selve Bønderne paa de to dertil givne Gaarde, der skulde varetage Vedligeholdelsen, skjøndt denne Misforstaaelse atter og atter har gjort sig gjældende. Nei, Eskild Snubbe havde været klogere end som saa; han havde lagt sine Gaarde under Roskilde Domcapitel, som forlenede Gaardene bort som andet Capitelsgods, og det var den, som nød Indtægten af Gaardene, der skulde bekoste Korsets Vedligeholdelse. Dette fremgaaer klart af følgende Brev fra Kong Christian IV. til Roskilde Domcapitel:

»Vor synderlige Gunst tilforne. Eftersom der mange Aar forleden er lagt noget Gotz til et Crucifix imellem wore Kiøbsteder Kiøbenhaffn och Roschild vedlige at holde, huoraff den, dermet forlent er, schall aarligenn kannd haffue een selands Lest Koren, da effterdi forbemeldte Crucifix nu nogenn Tide forleden er ombfaldenn och sidenn icke igienn opsatt, bede vi Eder och naadigst wille, at I denn, som samme Lest Koren der forre nyder, tilholder, at hand denne, som een anden Crucifix, som der i denn foriges Sted haffuer giort

och forferdiget, hansz betingede Arbeidt, huoraff Eder herhoes Designation tilschiches, strax betaler och der forudenn for saadann hansz Forsømmelse, at denn forige saaledes er nedfalden och forgaaenn, giffue Noget til de Fattige, saafremt vii icke dertil schal lade bruge anden Middel, huoromb I os och i woris Kanzelie haffuer at tilschiche. Der ved scheer wor Wille. Befalendis Eder Gud. Skreffuet paa wort Slot Frederichsborg dend 22 Januarij Ao. 1645«. Udskrift: »Os elsk. hæderlige och høylærde residerende Prælater och Cannicher hosz Roschilde Domkierche«.[1]

Dette Brev fik man ad Omveie fat i, da der sidste Gang var Tale om Korsets Gjenopførelse[2]; men Capitlets Svar naaede man ikke at faae fat i. Det er vist heller neppe nu bevaret i Original, men dets Indhold fremgaaer af følgende nye, hidtil ukjendte Brev fra Kongen til Capitlet:

»Capithelet i Roskild fich Breff, Kaarszet imellem Kiøbenhaffn och Roskild anlangendis.

C4tus

»Wor synderlige Gunst tilforn. Eders vnderdanigste Erklering om Kaarset imellem Wore Kiøbsteder Kiøbenhaffn och Roskild er Os saa wel mund- som skrifftlig bleffuen forbragt; da effterdi deraff erfaris, Capittelet Ao. 1619, da M. Daniell Knoff det lod opszette, icke at haffue weret der imod, i den oprettede Fundatz Ao. 1621 det icke heller expresse exciperis, och Capittelet imod de 2 Gaarder, som i Windtzlöff derfra er bortskifftet, andensteds haffuer bekommet fyllist Wederlaug, wille Wi naadigst, at enten Capittelet eller och den, der med forskreffne Præbende forleent er, effter Woris naadigste forrige Missivis Indhold den paa forskreffne

[1] Sjæll. Tegn. 1645, S. 257.

[2] En af B. Thorlacius verificeret Afskrift af Originalen, der havde Paategning: Læst paa Roschilde Capitelshus den 29 Januari 1645«, findes ved Sagen om Korsets Nedrivning, jvf. nedenfor S. 154.

Kaars paa ny att opsette anwende Bekostning med forderligste erlegger och hiidskiker och derforuden for den skeede Forsømmelse til de Fattige noget giffuer. Datum Fredericksborg den 7 Febr. 1645«[1].

I Aaret 1619 havde Mester Daniel Knof altsaa ladet Korset gjenopsætte, og 1645 var dette Kors bleven helt fornyet; men man fristes til at antage, at det nye Kors kun har været af Træ, thi alt en Menneskealder efter, var det saa faldefærdigt og ødelagt af Veir og Vind, at den lærde Ole Borch fandt sig foranlediget til for egen Regning at lade et nyt, vel simpelt, men kunstnerisk udarbeidet Kors forfærdige og derefter en Nat i al Hemmelighed opsætte i det gamles Sted[2]. Dette nye Kors blev saa allerede 1715 »fornyet og forbedret« — det har ikke været muligt at faae oplyst af hvem eller paa hvis Foranstaltning —; men saa henstod det ogsaa i nøiagtig 100 Aar, til det 1815 nedfaldt for, som det synes, aldrig at skulle reises mere. Det gik imidlertid ikke saa let at fordrive det gamle Monument fra den Plads, hvorpaa det havde over et halvt Aartusindes Hævd; det lykkedes først efter en langvarig og vidtløftig Forhandling frem og tilbage, der vistnok directe og indirecte har kostet adskilligt mere, end Korsets Gjenopførelse vilde have krævet. Da denne Forhandling ikke er uden Interesse, skal den her i alt Væsentligt blive gjengivet.

Begyndelsen var en Indberetning fra Universitetets Arvefæster Peder Andersen om, at det paa hans Gaards Mark staaende murede Mindesmærke, »Sneppekors« kaldet, af Mangel paa Reparation dels var nedfaldet, dels faldefærdigt, hvisaarsag han anmodede om at maatte nedrive samme og benytte sig af Materialerne, som han fandt for godt. Universitetsforvalter Holm sendte under 24 Sept. 1815 denne Begjæring til Stiftamtmand, Geheimeconferentsraad Moltke med

---

[1] Sjæll. Tegn. 1645, S. 284 f.

[2] E. F. Koch: Oluf Borch, Kbhvn. 1866, S. 125.

Bemærkning om, at der fra Godsets Side Intet var til Hinder, dog kjendte Forvalteren ikke Anledningen til dette Mindesmærke, om noget Fond til Korsets Vedligeholdelse existerede, eller om det som Oldsag havde nogen Mærkværdighed. Herom forlangte Stiftamtmanden saa en Erklæring af Amtsforvalter, Justitsraad Bierg, der atter indkrævede en Beretning af Sognefogeden i Sengeløse. Denne afgav derpaa følgende kortfattede

»Indberetning
i Anledning af det saakaldte Sneppekors.

Rygtet siger, at en Fru Sneppe i Barnsnød skal være bleven forløst paa dette Sted og saa til Mindesmærke opført denne Støtte.

Af hvem det hidtil er bleven vedligeholdt, eller hvorfra Bekostningen er affundet, herom kan ingen Oplysning gives. Et Aarstal 1715 har staaet udhugget for paa bemeldte Støtte. I August Maaned 1815 faldt bemeldte Støtte ned, som den Gang strax blev af mig indberettet til Hr. Cancelliraad og Politimester Wedege. Nogle af de nedfaldne Materialier ere bortstjaalne; nogle Jernankere er taget i Forvaring af Gaardmand Peder Andersen, som herved skyldigst indberettes. Vridsløsemagle den 8 October 1815.

underdanigst Hans Larsen«.

Under 13 Oct. gik saa denne Indberetning tilligemed et Par Uddrag af, hvad der i D. Atlas II. S. 234 og Hofmans Fundationer VII. S. 36 berettes om Korset, fra Amtsforvalteren til Stiftamtmanden med en Tilføielse om, at de to efter disse Uddrag til Korsets Vedligeholdelse henlagte Gaarde ikke kunde udpeges, ligesom man heller ikke havde kunnet komme efter, hvem der var i Besiddelse af dem; men at det iøvrigt var ønskeligt, om Stifterens Hensigt med dette Mindesmærke maatte blive bevaret i Danmarks Historien enten for de dertil henlagte Gaardes Regning eller og i andet Fald for det Offentliges. Stiftamtmanden sendte derefter under 21 Oct. hele Sagen til Amtsprovst Hammond i Brøndbyvester med

en Forespørgsel, om der ikke i Provstearkivet eller i Sognepræstens Embedsbøger fra de ældre Tider maatte findes Oplysning om, af hvem Mindesmærket sidst er bleven istandsat, eller hvilke de Bøndergaarde ere, som skulde være henlagte til Vedligeholdelsen. Da Provsten Intet fandt, sendte han den 28 Oct. Sagen videre til Sognepræsten i Sengeløse, Dr. Schack, der under 2 Nov. afgav følgende Erklæring:

»I Embeds Bøgerne, henhørende til Sengeløse Pastorat, findes aldeles Intet, Snubbekorset vedkommende.

Hvad min Kundskab desangaaende angaaer, da indskrænker den sig til det, som i hoslagte Bilag[1], sammenholdt med en Beretning om bemeldte Kors, som findes i Danske Videnskabs Selskabs Skrifter, om jeg mindes ret 13de Tome, findes anført. Paa sidstnævnte Sted bliver det bemærket, at det var paalagt Magistraten i Helsingør at have Tilsyn med, at de til bemeldte Mindesmærkes Vedligeholdelse henlagte Gaarde i saa Henseende opfylde deres Forpligtelse[2]. Men hvilke disse Gaarde have været, derom vides Intet uden af uvisse Traditioner. For mig er anført den Gaard, Universitetet tilhørende, paa hvis Grund Støtten befinder sig, og som nu ved Arvefæste Skjøde tilhører Gaardmand Peder Andersen[3] som den ene — og Gaardmand Hans Larsens[4] som den anden. Denne Sidste er nu en Selveiergaard og skal engang i sin Tid have tilhørt en Bartholin. Da denne Gaard er den eneste i Sognet, som har tilhørt et særskilt Herskab, saasom alle de øvrige have lagt under Cathrineberg, Universitetet, Frederichsborg Ladegaard og Wartou Hospital, synes

---

[1] Dette indeholder Uddrag af de ovenfor omtalte Steder i Volfs Encomion og Danske Magazin.

[2] Det kan ikke oplyses, hvortil Dr. Schack sigter med denne Henvisning til Videnskabernes Selskabs Skrifter; formodentlig skyldes Henvisningen kun en forplumret Erindring om det i D. Mag. trykte Skjøde fra 1488 til Borgemesteren i Helsingør.

[3] ɔ: Snubbekorsgaard.

[4] ɔ: Steenagergaard.

Rygtet her at ledsages af en Art Sandsynlighed. Men hvilket Herskab den tilhørte, da Eskild Hemmingsen Snubbe tilkjøbte den sin Frihed, hvorledes den igjen har tabt denne og endelig nu er bleven en Selveiergaard. derom veed jeg Intet. Skulde man ikke i denne Sag alt have raadspurgt Etatsraad, Professor og Ridder Abraham Kall eller Professor Rasmus Nyrup, da troer jeg, man burde det, thi paa Universitets Bibliotheket erindrer jeg at have læst om Snubbe Korset, uden nøiere at have lagt Mærke til hvor eller hvad. En Grund har man jo til at formode, at Consistoriummets Annaler maa indeholde Documenter hidrørende, saafremt en af dets Gaarde virkeligen nogen Tid enten har havt eller er bleven berøvet nogetsomhelst Privilegium hidrørende. Maaske Aarstallet 1715 kunde give nogen Oplysning. I ethvert Tilfælde troer jeg, at man bør forhøre Consistoriummets eller Universitets-Directionens Mening, thi vistnok er Høyen, hvorpaa Støtten er opført, ikke under det Areal af Jord, hvoraf Universitets Bonden Peder Andersen bør være i Besiddelse; den er altsaa, som det synes, uden for al Tvivl Universitetet tilhørende. Og neppe skulde jeg troe, at man hverken vilde være saa aldeles ligegyldig ved denne Sag, som Forvalterens Skrivelse af 14 Sept. d. A. synes at tilkjendegive. Mit Votum er for Støttens Istandsættelse paa dens Fødeplet, hvilket, da de fleste Materialier ere der, lige saa let kan skee 1815 som 1715, og den ringe Bekostning, som hermed vilde være forbunden, burde Universitetet paatage sig. Til dens totale Nedriven burde man ingenlunde skride og allermindst tillade Enkeltmand at nyde godt af dens Ruiner.

Sengeløse Præstegaard den 2 Nov. 1815.

underdanigst N. C. Schack.

E. Skr. Da jeg havde sluttet Ovenstaaende, finder jeg blandt efterladte Papirer af min Formand, at den her omtalte Gaard, Hans Larsen tilhørende, sidst har tilhørt Hr. Etatsraad Brinck-Seidelin, Herre til Erichsholm i Holbecks Amt. Og da denne Mand sikkert har Interesse for en Gjenstand, som

her omhandles, var det dog nok Umagen værd at forhøre, paa hvilken Maade en fra hans øvrige Godser saa isoleret Gaard var kommen under hans eller Forfædres Herskab.

N. C. Schack«.

Denne omstændelige Erklæring indsendte Amtsprovsten 21 Nov. til Stiftamtmanden, der derefter under 5 Dec. indstillede til Cancelliet, om dette maatte finde sig foranlediget til at brevvexle med Universitetet, og forespurgte, om Resolution til det omhandlede ældgamle Mindesmærkes Vedligeholdelse bør sees imøde, eller om de deraf endnu tilbageblevne Levninger rent kunne borttages. Under 23 Dec. udbad saa Cancelliet sig Universitets-Directionens Tanker om Sagen meddelte, og under 6 Jan. 1816 anmodede Directionen atter Consistorium om en Betænkning. Consistorium sendte Professor Thorlacius ud at tage Korset i Øiesyn, og om denne Expedition afgav han følgende Beretning, der giver den udførligste Oplysning om det, som haves:

»Efterretning om Snubbekorsets nuværende Tilstand.

For at skaffe mig paalidelig Efterretning om det saakaldte Snubbekors nuværende Tilstand reiste jeg afvigte Søndag den 17 Marts ud at besee det. Det findes ved Byen Vritzløsemagle paa det øverste af en liden Høi, et Par Bøsseskud fra den gamle Roskilde Landevei, som det paa Videnskabernes Selskabs Kort af Anno 1765 er betegnet; omtrent $2^1/_2$ Mil fra Kjøbenhavn. Det har været et særdeles svært og anseeligt Monument. Basis, som er det eneste, som endnu staaer temmelig ubeskadiget, er $2^1/_2$ Alen høi og paa alle Sider af 2 Alens Brede, bestaaende af lutter Kampesten, tilhugne i regulaire Firkanter og som paa forskjellige Steder have været sammenføiede med Jernkramper, af hvilke dog nogle ere borttagne. Crucifixet fandt jeg aldeles borttaget, paa Stedet laae kun en stor Mængde Brudstykker af røde Mursten. Jeg lod sætte en Stige til og gik op paa Basis, hvorved jeg overbeviste mig om, at Crucifixet, skjøndt maaske brøstfældigt, ikke kunde være saaledes nedfaldet, men maa

være borttaget, da Overfladen af Basis var næsten planeret. Den nærmeste Bondegaard ved Høien tilhører Gaardmand Andersen paa Universitetets Gods under Conferentsraad Moldenhawers Corpus. Ham gik jeg til for at erfare, hvor de til Crucifixet hørende Sten vare blevne af. Han sagde, at han efter Forvalterens Anmodning havde ladet alt det Nedfaldne hjemkjøre til hans Gaard, hvor det endnu opbevaredes. Paa Gaarden saae jeg da omtrent 50 svære røde Mursten, af hvilke Halvdelen vare hele. Ved at betragte de Stene, som egentlig have udgjort eller hørt til Crucifixet, bemærkede jeg, at disse vare lutter Kampesten, i hvilke Korset med Christus paa i Hautrelief var udarbeidet. Jeg talte henved 10 mest store, men ordentlig tilhugne og temmelig ubeskadigede Stykker. Da de laae tildels under Is og Sne, og nogle Stykker vare saa svære, at der behøvedes mere end een Mands Styrke til at løfte og vende dem, kunde jeg ei tilfulde overbevise mig om, at alle til Crucifixet hørende Stykker vare tilbage. Men da jeg opdagede, at det tilhugne Stykke, hvorpaa var Christus' Hoved, Bryst og begge udstrakte Arme var i Behold; da jeg saae baade Hvælvingen over Crucifixet og et Stykke af Korset selv og Understykket, hvorpaa stod Anno 1715, da jeg fandt adskillige i Firkant ordentligen tilhugne Granitstykker, som ventelig have staaet bag og ved Siden af Korset til det Understøttelse, saa slutter jeg deraf, at Crucifixet, hvis Høide vist har været over 3 Alne, intet mangler af de dertil hørende Stykker, som blot behøve at sammensættes og forsynes med nye Jernkramper. Maaske 1 eller 200 Mursten, et Par Tønder Kalk, Stillads og en 4—5 Dages Arbeidsløn er da formodentlig alt, hvad dette ærværdige og anseelige og i sit Slags i Danmark eneste Monuments Gjenopførelse vil koste. Endelig maa jeg tilføie, at da jeg spurgte Gaardmanden om, hvor høit i Tiden Gaardens Skjøder gik tilbage, (da jeg haabede derfra at kunne erholde nogen historisk Oplysning) svarede han, at

alle Papirer af det Slags vare sendte til Herskabet i Kjøbenhavn. Kjøbenhavn den 20. Marts 1816.

B. Thorlacius«.

Under 31. Jan. havde Consistorium desuden henvendt sig til Professorerne Abrah. Kall og Rasm. Nyrup, men fra disse modtog man kun Afskrift af en i Stiftsarkivet funden Erklæring af 6. Aug. 1759 fra den daværende Forvalter paa Cathrinebjerg Lindam bl. A. om, at de to til Vedligeholdelsen henlagte Gaarde ikke fandtes blandt det under Cathrinebjerg hørende Gods. Denne Erklæring viser dog ikke, at man 1759 har lyst efter de to Gaarde; Originalen hører nemlig til de Indberetninger, som Justitsraad Hans de Hofman indhentede til Udgaven af Fundationen, og den henligger endnu blandt disse Indberetninger i Provindsarkivet i Kjøbenhavn. Forøget med disse nye Bilag retournerede saa Consistorium under 22. Marts Sagen til Universitets-Directionen, ledsaget af en Udtalelse om, at Conservationen af det omqvæstionerede mærkelige Monument vel i antiqvarisk Henseende var ønskelig, hvorom det formentlig kunde være nyttigt at correspondere med Commissionen for Oldsager, men at Universitetet formentlig ikke kunde være forpligtet til at holde det vedlige, »da Bestemmelsen om tvende Gaardes Henlæggelse til Korsets Vedligeholdelse er meget ældre end den Tid, da Universitetet fik Gods i Vridsløsemagle, og muligen endog Grunden meget længe efter den Tid er bleven Universitetets, ligesom man og ved at eftersee Acta Consistorii ikke har kunnet bringe i Erfaring, at Universitetet forhen har bidraget til Korsets Vedligeholdelse«.

Universitets-Directionen havde Intet at bemærke til dette skrøbelige Argument og indskrænkede sig derfor til under 4. Mai at indsende Sagen til Cancelliet, der ogsaa denne Gang fulgte den givne Anvisning og tilstillede Commissionen for Oldsager samtlige Akter, udbedende sig dennes Tanker, bemeldte Gjenstand betræffende, meddelte. Herpaa svarede Commissionen under 28 Juni Følgende:

»Det kongl. danske Cancelli har i behagelig Skrivelse af 18 Mai d. A. ønsket, at Commissionen for Oldsagers Opbevaring vilde meddele dens Tanker om det gamle, nu nedfaldne Mindesmærke i Sengeløse Sogn, Snubbe Korset kaldet, og hvorvidt samme fortjente igjen at opsættes.

Efter at have bestræbt sig for, saavel ved et Par at sine Medlemmer paa Stedet selv at undersøge dette Monument som af gamle Documenter at udfinde, hvem det tilkommer at vedligeholde det, giver Commissionen sig den Ære at melde, at den af følgende Grunde anseer Monumentet for saare mærkværdigt, og derfor indstiller, at det bliver istandsat og bevaret.

a) Af et i D. Mag. (Kb. 1745 4⁰) 1. Del S. 21 indført Pergamentsbrev fra 1488 sees tydeligen, at Monumentet er, skjøndt ofte restaureret, vist over 4 Hundredaar gammelt, maaske endog ældre, ifald den Adelsmand Snubbe, som har ladet det sætte, er Eskil Hemmingsen Snubbe, der levede i det 13 Seculum, omtr. 1250.

b) Selve Monumentets Høide — omtr. 6 Alen — og Anseelighed berettiger det til at bevares, saa meget mere som det er det eneste i sit Slags i Danmark. Det stod paa en Kampestens Basis af henved 3 Alens Høide, og Crucifixet, selv af Sandsten, var indfattet med Kamp- og Mursten og over 2½ Alen høit; det var beliggende paa en smuk Høi ikke langt fra Landeveien og har for længe siden, som det fortjente, tildraget sig de Reisendes Opmærksomhed.

c) En hidtil utrykt kongl. Skrivelse af 22. Jan. 1645, som Commissionen har været saa heldig at erholde af det danske Selskabs Archiv, og hvoraf her vedlægges en Afskrift, viser, at Kong Christian den 4. satte saa stor Pris paa dette Mindesmærke, at han i de bestemteste Udtryk befalede dets Istandsættelse, bevidnende sin Misfornøielse med dets Forfald[1]).

---

[1] Jvfr. det foran trykte Brev. Oldsagscommissionens Referat

d) Af Aarstallet 1715, som fandtes ved Foden af Crucifixet, sluttes, at det da sidste Gang har været repareret, og man tør haabe, at naar det nu forsvarligen istandsættes, vil det kunne staae i 1 Aarhundrede, ligesom det efter den sidste Restauration har holdt sig fra Aar 1715 til 1815. I Henseende til det Spørgsmaal, hvorfra Omkostningerne ved dets Istandsættelse skulle udredes, har det ikke været muligt at finde, hvilke de to Gaarde vare, som efter Traditionen have været henlagte til dets Vedligeholdelse, da de Papirer, der kunde oplyse dette, venteligen ere brændte med Stiftsarchivet 1728, men hoslagte Skrivelse fra Kong Christian 4. viser tydeligen, at i 1645 har det paaligget det Roskildske Domcapitel at paasee dets Vedligeholdelse. Da Kongen deri udtrykkelig befaler at gjøre Indberetning om Ordrens Udførelse til det danske Cancelli, saa vil formodentlig i Cancelliets Archiv for 1645 denne Indberetning findes og deri maaske videre Oplysning om denne Sag. Det synes da ustridigt, at den Stiftelse (nu ventelig Duebrødre-Klostret i Roskilde), der er i Besiddelse af de fleste af Domcapitlets Indtægter, bør i det Mindste tildels bære den samme Forpligtelse, som Ao. 1645 paalaa det.

Saasom det er et Factum, at Snubbe Kors staaer paa en Grund, der tilhører Kjøbenhavns Universitet, saa forekommer det Commissionen billigt, at Universitetet, der erkjender Mindesmærkets antiqvariske Værd, ogsaa bidrager Noget til dets Vedligeholdelse. Men man indseer, at af Mangel paa Documenter kan ingen streng juridisk Forpligtelse i den Henseende for Universitetet finde Sted. Skulde altsaa den Billigheds Grund ikke kunne gjøres gjældende, at det efter al Formodning dog er Universitetet, til hvem Roskilde Domcapitel efter Allerhøieste Ordre har overladt en af de Gaarde, som Korsets Vedligeholdelse paalaa, saa indsees

---

af Brevets Indhold er, som det let vil sees, ikke saa lidt tillæmpet i Korsets Faveur.

ikke rettere, end at Duebrødre Klostret i Roskilde ifølge det ofte anførte Rescript af Christian den 4. kommer til at bære den hele Udgift. Opsættelsen af Monumentet vil nok koste 400—500 Rdl. og foretages vel bedst strax efter, at Høsten er fuldendt. Dersom den besluttes, saa er undertegnede Commission villig til, saasnart det er bestemt, af hvem Bekostningerne skulle udredes, at drage Omsorg for Restaurationen, da det uden Tvivl vil blive nødvendigt at anmode Sognepræsten i Sengeløse Dr. Schack, hvis Erklæring viser Interesse for Monumentet, efter Aftale med Commissionen at accordere med Stenhugger, Murmester og Smed, helst i Roskilde som den nærmeste Kjøbstad, om den billigste Betaling, — jævnlig at have Opsyn med Arbeiderne og at være behjælpelig med at skaffe disse Logis og Pleie, medens Arbeidet udføres. Commissionen for Oldsagers Opbevaring, Kjøbenhavn den 28. Juni 1816.

Hauch. Monrad. B. Thorlacius. Nyerup. Werlauff«.

Efter Modtagelsen af dette Svar gik det stadig føielige Cancelli gjennem Stiftsøvrigheden løs paa Duebrødreklostret i Roskilde, men det vil af efterfølgende Erklæring fra dettes Inspection sees, at denne ogsaa efter bedste Evne værgede sin Kasse.

»Til S. T. Sjællands Stifts høie Øvrighed!

I Anledning af den høie Stiftsøvrigheds høibehagelige Anmodning af 31 f. M. om en Betænkning af os angaaende, hvorvidt Istandsættelsen af det saakaldte Snubbekors kunde formenes at paaligge Duebrødre Kloster, maae vi underdanig erklære, at om det end af høisl. Kong Christian den 4' Skrivelse af 22 Jan. 1645, hvoraf os blandt de øvrige Papirer er bleven meddelt Copi, kunde formodes, at Domcapitlet i Roskilde, som det i høibemeldte Kongl. Skrivelse paalægges at tilholde Vedkommende til at betale en dengang indkommen Regning paa Snubbekorsets Istandsættelse, derfor selv har været pligtig til at udrede og indestaae for denne Udgift samt virkelig har gjort det, — hvilket maaske ikke

med tilstrækkelig Grund kan antages, saalænge man ikke har nogen Kundskab om Indholdet af den Indberetning, det i samme Kongl. Skrivelse er paalagt Domcapitlet i den Anledning at gjøre til Cancelliet, da selve Kongens Udtryk vise, at det ei var ham ret bekjendt, hvad det var for Gods, der til Crucifixets Vedligeholdelse var henlagt, eller hvem dermed forlenet var, og det altsaa let kan være muligt, at Capitlet har gjort Remonstrationer eller givet Oplysninger, som have foranlediget anden Bestemmelse af Kongen, — saa vilde derfra dog ingenlunde kunne gjøres nogen Slutning til nogen Forpligtelse for Duebrødre Kloster angaaende bemeldte Korses fremtidige Vedligeholdelse, saalænge det end ikke med blot Sandsynlighed kan bevises, at de tvende Gaarde, som efter et gammelt Sagn, eller det Gods, som efter Kong Christian 4.' Skrivelse vare forpligtede til at bekoste denne Vedligeholdelse, ere enten ved Domcapitlets Ophævelse eller før blevne henlagte under Duebrødre Kloster i Roskilde. Meget mere er der, da Duebrødre Kloster som en allerede længe før den Tid bestaaende Stiftelse ikke vides at have faaet nogen af Domcapitlets Indtægter eller Eiendomme, men snarere derimod en Del af samme maa være bleven tillagt Universitetet, hvis Professorer i det Mindste stundom ere blevne forlehnede med Canonicater i Roskilde, ja endydermere den Gaard, paa hvis Grund Snubbekorset staaer, endnu tilhører Universitetet — langt større Sandsynlighed for, at det Gods, der efter Kongens Skrivelse kan formodes dengang at have henhørt under Domcapitlet, ved Souverainitetens Indførelse snarere er bleven Universitetets end Duebrødre Klostrets Eiendom. Paa Grund heraf kunne vi altsaa ikke troe denne sidste Stiftelses Kasse forpligtet til at afholde de til Korsets Istandsættelse medgaaende Bekostninger, ligesom vi heller ikke kunne tilbageholde den uforgribelige Formening, at da bemeldte kongl. Skrivelse af 22 Jan. 1645 udtrykkeligen viser, at det nu atter omfaldne Crucifix ingenlunde er det gamle og oprindelige, men et andet, som i det forriges Sted

er opsat, — altsaa fra en Tidsalder og en Konge, fra hvilken vi eie saa mange langt betydeligere Mindesmærker, — synes dette Kors os at have tabt for meget af sin antiqvariske Mærkværdighed og mulige Nytte for Historien, til at en Stiftelse, der har saa mange vigtigere og mere nødvendige Udgifter at afholde, uden bevislig Forpligtelse skulde bebyrdes med Bekostningen af en Reparation, der mulig vilde blive betydelig nok. Roskilde i Inspectionen for Duebrødre Kloster d. 15 Sept. 1816.

O. Brun. Bloch. J. F. Møller«.

Denne Klosterinspectionens »uforgribelige Formening« har, som det synes, gjort et stærkt Indtryk til Skade for Monumentet, hvilket bl. A. sees af følgende nye Erklæring fra Oldsagscommissionen, til hvilken Sagen igjennem Stiftsøvrighed og Cancelli var kommen tilbage:

»Ved at remittere hoslagte Documenter, Snubbe-Kors angaaende, giver undertegnede Commission sig den Ære til Gjensvar paa det Kongl. danske Cancellis Skrivelse af 5 Nov. 1816 herved at yttre Følgende.

Commissionen kan ikke være enig med Duebrødre Klostrets Inspecteurers Formening i Skrivelse af 15 Sept. d. A. deri, at Mindesmærket skulde have tabt sin Mærkværdighed. Det forekommer den, at de i Commissionens Betænkning af 28 Juni d. A. fremstillede Grunde for det Modsatte ere aldeles usvækkede og finde ikke liden Bestyrkelse i den Vægt, som høisalig Kong Christian den 4. har lagt paa dette Monuments Vedligeholdelse.

Heller ikke indseer man, hvorpaa den i samme Inspecteurernes Betænkning yttrede Formodning grunder sig, at Domcapitlet skulde have gjort Remonstrationer imod Kongens Befaling, hvilket neppe Nogen vil indrømme, der kjender til Kong Christian den 4des Characteer, som ei befalede Noget, uden at dets Grunde vare tilstrækkeligen hjemlede, men derfor ogsaa fordrede Befalingernes punktlige Efterkommelse.

Skjønt det maaske ikke med strenge Bevisligheder kan godtgjøres, at Duebrødreklostret i Roskilde har deltaget i Domcapitlets ved Reformationen (!) inddragne Eiendomme, saa bliver der dog altid største Rimelighed for, at dette Kloster har erholdt Gods i en saa kort Frastand fra Roskilde, og det var derfor ikke ubilligt, at det paa Grund heraf deltog i et derværende offentligt Monuments Conservation.

Commissionen havde haabet, at saavel de af den anførte Rimelighedsgrunde som nogen Interesse for et gammelt Mindesteds Vedligeholdelse skulde have formaaet Inspecteurerne til at indvillige i at bidrage paa Klosterets Vegne Halvdelen af de til Monumentets Restauration udfordrende Omkostninger, og den tvivlede da ikke paa, at Universitetet, der har erkjendt Ønskeligheden af dets Istandsættelse, vilde efter fornyet Anmodning have præsteret den anden Halvdel; men da dette Haab er forfeilet, saa maa Commissionen indskrænke sig til det Ønske, at det høie Cancellicollegium vilde gunstigst foranstalte eftersøgt i dets Archiv dels om den i Christian den 4.' Brev befalede Indberetning fra Domcapitlet i Roskilde i Begyndelsen af Aar 1645, dels om den officielle Rapport om Reparationen Aar 1715, da Korset sidste Gang blev istandsat. Det, at i Universitetets Acter for sidstnævnte Aar Intet findes derom, synes at pege paa, at Restaurationsomkostningerne ikke dengang af Kjøbenhavns Academi ere udredede.

Skulde paa denne Maade ingen afgjørende Oplysning fremkomme om, hvem Korsets Vedligeholdelse endnu kan paaligge, maa Commissionen, saa nødig den end vil det, give Slip paa det Ønske, at et Monument, som i 1645 endog tildrog sig Dannerkongens Opmærksomhed, ikke i 1817 skulde tilintetgjøres, da man under nuværende Omstændigheder vel ikke tør nære det Haab, at Statens Kasse, der har saa mange andre Udgifter at udrede, vil anvende fire til fem Hundrede Rdl. paa dette Monuments Restauration. Dog dette indstilles aldeles til det høie Cancellicollegii Bedømmelse.

Skulde det blive besluttet, at Mindesmærket ei mere skal opføres, saa har Commissionen kun den Bemærkning at tilføie, at den betydelige Stenbasis paa 2½ Alen i Qvadrat af tilhugne Kampesten, der hverken skjønnes at tilhøre Bonden, paa hvis Lod den staaer, eller Universitetet, der har vægret sig ved at conservere Monumentet, rimeligst tilbydes Veivæsenet(!) til paa dets Bekostning at bortføres og saaledes anvendes til offentligt Brug, men de Stykker Sandsten, der have udgjort det egentlige Crucifix, ønskedes henlagte i den nærmeste Kirke, nemlig Sengeløse, og Sognepræsten sammesteds anmodet om at paasee, at de der paa det Bedste bevaredes. Commissionen til Oldsagers Opbevaring d. 17 Dec. 1816.

Hauch. Monrad. B. Thorlacius. Nyerup. Werlauff«.

Der havde nu vel ikke været stor Sandsynlighed for, at Oldsagscommissionens ikke særlig overbevisende Forsøg paa en Gjendrivelse af Klosterinspectionens Betragtninger alene vilde have været istand til at fremtvinge Snubbe-Korsets Gjenopførelse, men efterat Commissionen selv i ovenstaaende Skrivelse har formuleret Monumentets Dødsdom og det endog med en Anvisning paa dets Anvendelighed til Veiskærver, kan det ikke komme overraskende, at det hidtil saa medgjørlige Cancelli nu pludselig fandt det ganske overflødigt at gjøre sig mere Uleilighed for en saa ringe Sags Skyld. Der er ikke mindste Spor til, at de af Oldsagscommissionen ønskede Arkivundersøgelser ere blevne anstillede, og ikke en eneste Sten førtes senere til Sengeløse Kirke, hvor sagtens heller aldrig en Moders Sjæl har søgt derefter. Cancelliet indskrænkede sig til under 21 Jan. 1817 at tilmelde Amtmanden over Kjøbenhavns Amt, at Stenene af Mindesmærket »kunne anvendes til det offentlige Brug, naar de dertil behøves«; mærkelig nok gjorde det Offentlige ikke Brug af Gaven; det blev, som alt omtalt, Snubbekorsgaardens Eier, der høstede Profit af de værdifulde Materialier, hvormeget

end hans Sognepræst og Oldsagscommissionen, ja selv det høie Cancelli havde søgt at forhindre denne Anvendelse.

Spørges det nu, hvem var vel den egentlige Synder, der 1815 unddrog sig sin Forpligtelse til at holde Korset vedlige, saa kan Svaret neppe blive saa vanskeligt at give nu, da vi have det faste Holdepunkt, som man den Gang savnede, nemlig Kongens Brev af 7 Febr. 1645, der viser, at Mester Daniel Knof 1619 havde ladet Korset opsætte. Mester Daniel var nemlig da ikke blot Sognepræst ved Domkirken i Roskilde, men tillige siden 1605 Lector theologiæ[1] ved Domkirken, og til dette sidste Embede var ifølge Domcapitlets i Rigsarkivet opbevarede Jordebog af 1614 knyttet »Brøndby-Præbende«, der foruden andet Jordegods omfattede — to Gaarde i Vridsløsemagle. Disse Gaarde, beboede dengang henholdsvis af Christen Ibsen og Peder Ibsen, svarede hver aarlig i Landgilde 4 Pd. Byg, 4 Tdr. Havre, 1 Lam, 1 Gaas og 4 Høns, hvorhos der af tre tilhørende Husmænd svaredes ialt 3 Tdr. Havre og af Kromanden i Roskilde Kro 1 Daler, altsaa tilsammen paa det nærmeste den sjællandske Læst Korn[2], hvortil Kongen 1645 anslog Indtægten af Snubbe-Korsets to Gaarde. Det kan derfor neppe være Tvivl underkastet, at vi her have Snubbe-Korsets to Gaarde, sagtens de selv samme, som Eskild Snubbe fordum havde givet dertil, dem, Traditionen den Dag i Dag udpeger: Snubbekorsgaard og Stenagergaard[3]. Dette hidtil faste Forhold forrykkedes imidlertid, da Capitlet kort Tid efter i 1622 gjorde et stort Mageskifte med Kronen og da ogsaa afstod disse to Gaarde i Vridsløsemagle. Som Vederlag udlagdes til Brøndby Præbende Gods i Kirkesaaby[4], men efter Kongens Brev af

[1] Wibergs Præstehistorie II. 633.
[2] 1 Læst Korn var ifl. Ar. Berntsen = 12 Pd. Byg = 80 Tdr. Havre. 1 Lam = 1 Skp. Korn = 2 Par Høns = 2 Gæs.
[3] Sidstnævnte Gaard er, som det paa foranstaaende Kort er paavist, flyttet og bestaaer nu af to sammenlagte Gaarde.
[4] L. Laursen: Kronens Skøder S. 411 f.

7 Febr. 1645 at dømme maa man dengang have overført Forpligtelsen med Hensyn til Snubbe-Korset til to Gaarde i Venslev, hvad enten hermed menes Venslev i Horns Herred eller Sognebyen af samme Navn i Vester Flakkebjerg Herred, og disse Gaarde havde Capitlet atter bortbyttet forinden 1645[1]. Selv om man nu ved denne Leilighed helt har forsømt at sikkre Snubbe-Korsets Vedligeholdelse, maa det dog formodes, at Kongens strenge Formaninger 1645 have nødsaget Capitlet til at træffe dertil sigtende Foranstaltninger, men hvilke unddrager sig nu al Control, eftersom Capitlets Arkiv ikke er bevaret. Nærmere Oplysning herom er imidlertid ogsaa overflødig, thi Brevene fra Kongen til Capitlet vise i sig selv noksom, at Forpligtelsen til at varetage Korsets Istandsættelse paahvilede Domcapitlet selv, uanseet hvilke Transactioner dette i Tidens Løb foretog med det dertil oprindelig givne Gods, og da saa efter Enevældens Indførelse Capitlet ophævedes, og dets rige Eiendomme hverken tilfaldt Universitetet eller Duebrødreklostret, men overtoges af Staten, som udlagde Størsteparten deraf til Ryttergods, ja saa burde Staten selvfølgelig ogsaa have overtaget de til disse Eiendomme knyttede Forpligtelser, og det er altsaa Staten, der den Dag i Dag utvivlsomt under en eller anden Form nyder godt af Eskild Snubbes Gave, som 1815 burde have sørget for, at hans Kors var bleven gjenopreist.

---

[1] I begge de nævnte Byer af Navnet Venslev havde Capitlet havt Eiendomme, i V. Flakkebjerg H. dog kun, som det synes, en enkelt Gaard, erhvervet 1562 (Kronens Skøder S. 89), som imidlertid maa være afhændet før 1614, da den ikke findes i Jordebogen; i V. i Horns H. havde Capitlet 1614 kun en Halvgaard, der 1630 afstodes til et nyoprettet Professorat ved Universitetet, men Aaret efter helt bortskiftedes til Frands Rantzow (Smst. S. 445, 449), hvorimod Capitlet 1633 her fik 6 Gaarde ved et Mageskifte med Christian Friis, hvilke Gaarde Capitlet endnu maa have besiddet 1648 (Smst. 473). Hvorledes Angivelserne i Brevet af 7 Febr. 1645 skulle rimes hermed er ikke til at see.

Saavidt vides, haves der ikke en eneste, end ikke den tarveligste Afbildning af Snubbe-Korset; men af de forskjellige Beskrivelser synes at fremgaa, at det ved de gjentagne Fornyelser delvis har skiftet Skikkelse. I 1654 vender Crucifixet mod Roskilde, altsaa mod Vest, og Figuren er tilnaglet til Korset, altsaa maaske begge Dele af Træ, hvorimod det 1745 vender mod Veien, følgelig mod Syd, og helt er udhugget i selve Stenen. 1730 omtales en over Crucifixet bygget Mur, der ikke berøres i de andre Beskrivelser, men hvorfra troligvis de af Professor Thorlacius forefundne røde Mursten hidrørte. Duebrødreklostret havde altsaa forsaavidt Ret, naar det gjorde gjældende, at Monumentet slet ikke, eller ialtfald kun delvis, thi den solide Granitbasis var vel nok urørt, var det gamle og oprindelige; men det var jo netop det Eiendommelige ved Snubbe-Korset, at det ikke som andre lignende Mindesmærker, Hellig Anders Korset ved Slagelse maaske ene undtaget, var en halvforglemt Fortidslevning, som ene skyldte sin afsides Beliggenhed eller et blot og bart Tilfælde, at den var bleven overgjemt til vor Tid, men tvertimod, saalænge det stod ved den alfareste Vei i hele Landet, blev fornyet og bevaret endog længe efter, at det ved Tidernes Ugunst var bleven berøvet sin lovlige Eiendom. Dette Mindesmærke havde derfor visselig netop af vort Aarhundrede fortjent en bedre Skjæbne end den, der blev det til Del.

Snubbe-Slægten havde i Sengeløse Sogn sat sig endnu et andet Minde, som baade med Hensyn til Oprindelse og Ælde var paa det nøieste knyttet til Snubbe-Korset, med hvilket det ogsaa paa et hængende Haar var kommet til at dele Skjæbne; det er Ligstenen over Jomfru Margrethe Hemmingsdatter Snubbe i Sengeløse Kirke. Endnu i den sidste Udgave af Traps Danmarks Beskrivelse omtales denne Gravsten, en af de ældste i Danmark, som endnu værende

i Kirken, men allerede Aaret efter, at denne Bog udkom, i 1873, søgte nærværende Forf. forgjæves efter den baade inden og uden Kirken. Stenen var imidlertid endnu den Gang i Sengeløse, men rigtignok i en uventet Forfatning og gjemt paa et Sted, hvor Ingen let skulde falde paa at søge den. Adskillige Aar efter, under et Besøg i Sengeløse Skole i Efteraaret 1883, erfarede jeg nemlig af Læreren, Hr. Petersen, at en af de tidligere Capellaner i Sengeløse, den ifjor afdøde Pastor Lohmann, i sin Tid havde gjort sig megen Umage for at samle Stykkerne af en ituslaaet Ligsten, som ved Kirkens Restauration 1869 var bleven udkastet paa Kirkegaarden i en Bunke andet Affald fra Restaurationsarbeidet. Hvad han fandt, havde Pastor Lohmann dengang samlet i en Baas i Præstegaardens Stald, hvor vi nu ogsaa ved den paa min Anmodning foretagne Eftersøgning gjenfandt dem under et forsvarligt Lag af gammel Halm osv. Der laa ialt 7 større og mindre Stykker, tilsammen udgjørende godt og vel de fire Femtedele af Stenen. Det Passerede blev strax indberettet til Directionen for de antiqvariske Mindesmærkers Bevaring, og allerede faa Dage efter meddelte Kammerherre Worsaae mig, at Stenen snarest vilde blive gjenindsat i Kirken[1]. Det skyldtes i

---

[1] Kammerherre Worsaae fortalte Forf. ved samme Leilighed, at han selv i 1868 havde været i Sengeløse for at see Stenen over Margrethe Snubbe, men Sognepræsten, Provst Budde, havde da med stor Forundring hørt Kammerherrens Ærinde, som absolut maatte bero paa en Misforstaaelse, thi han, Provsten, kjendte sin Kirke ud og ind, og der fandtes virkelig ikke en saadan Sten i den, saa at det var spildt Uleilighed at gaae over i Kirken for den Sags Skyld, og da Worsaae mente, at det dog altid var et Forsøg værd, var Provsten nær ved at tage fortrydeligt op, at hans Ord ikke stod til Troende. Alligevel gik man over i Kirken, hvor det Første Worsaae saae, var Stenen, liggende i Midtergangen saa udsat som mulig for Alles Øine og — Fødder. »Men der er den jo!« sagde Kammerherren. »Ih, ja der er den!« sagde Provsten, »nu har jeg i 11 Aar mindst et Par

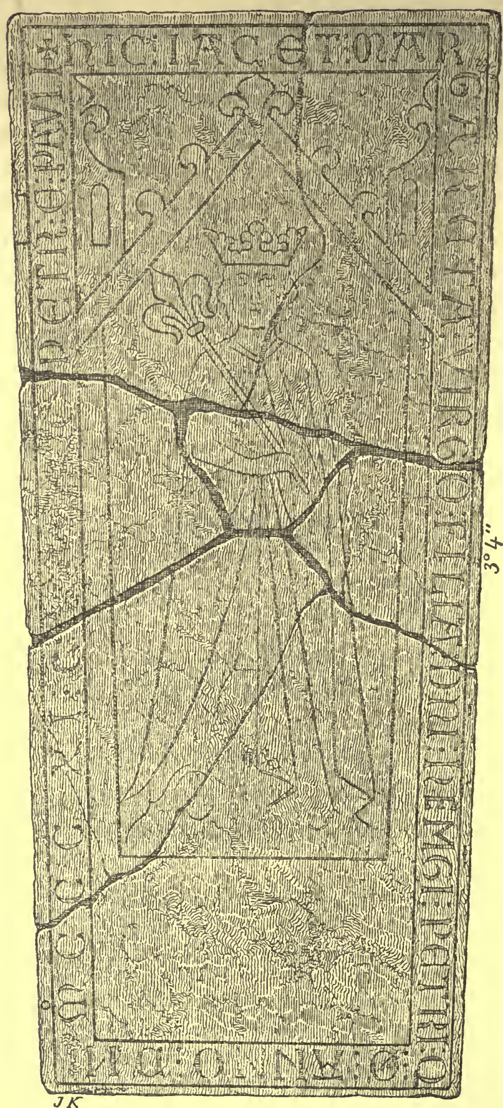
Virkeligheden nuværende Museumsdirecteur Dr. Henry Petersen, at Pastor Lohmann i sin Tid havde taget sig af Stenen, idet han ved et Besøg i Sengeløse i 1876 havde bemærket flere Stykker af den dels i Skjærvebunken, dels i Hjemmet hos Bunkens Eier. Sagen var imidlertid siden død hen, nærmest fordi det ikke var lykkedes at finde samtlige til Stenen hørende Stykker, fordi Pastor Lohmann kort Tid efter var bleven forflyttet, og endelig fordi den daværende Kirkeeier havde stillet sig mindre imødekommende med Hensyn til Stenens Indsættelse i Kirken. Men nu lod Directionen for de antiqvariske Mindesmærkers Bevaring gjøre Alvor heraf[1], og Stenen sidder nu velforvaret op ad Muren indvendig i Taarnet. Dén mangler sit øverste høire Hjørne, men det er dog senere lykkedes Skolelærer Petersen i Sengeløse, der fra først af med varm Interesse havde taget Del i Bestræbelserne for at bjerge den gamle Gravsten, at opspore og bringe tilstede endnu nogle mindre Stykker, der vistnok ville udfylde omtrent alt det Manglende. Disse Stykker gjøre midlertidig Tjeneste som Balance i Kirkens Orgel; forhaabentlig bliver der Leilighed til at anbringe dem paa deres rette Plads, medens de endnu ere i Behold.

Af Margrethe Snubbes Gravsten gives her en Afbildning efter Professor J. B. Løfflers fortræffelige Værk over Middelalderens Gravstene[2]. Det maa dog strax bemærkes, at denne Afbildning, der oprindelig er tegnet af Professor Kornerup, viser Stenen i en langt smukkere og fuldkomnere

Gange daglig gaaet op ad denne Gang, men jeg har saa sandt aldrig seet den før.« Kun Skade, at Provsten heller ikke ved denne Leilighed fik større Interesse for Stenen, end at den allerede det følgende Aar uden Indsigelse fra hans Side kunde havne ude paa Skjærvebunken.

[1] Ved samme Leilighed blev det Brudstykke af en anden Gravsten fra det 14. Aarh., som hidtil havde ligget foran Vaabenhus-Døren, opsat i Vaabenhusets Mur. Det har Indskriften: Hic iacet Petrus Presbiter . . .

[2] J. B. Løffler: Danske Gravstene fra Middelalderen Fig. 96.

HIC : IACET : MAR
3°4''
JK

Skikkelse, end den nu frembyder efter den haarde Medfart, den har lidt. Navnlig skal der nu skarpe Øine til for hist og her at opdage en enkelt Linie af den paa Afbildningen saa tydelige Kvindefigur. Denne forestiller naturligvis ikke Jomfru Margrethe selv, som i Traps Beskrivelse angivet. Skal Fremstillingen ikke forestille hendes Navnehelgeninde, saa tyder Kronen og Lilliescepteret afgjort paa, at den gamle Stenhugger har tænkt paa selve Himmeldronningen, saaledes som Professor Løffler mener. Omskriftens enkelte Bogstaver sees derimod endnu ganske tydeligt paa Stenen; den lyder HIC : IACET : MAR|GARETA : VIRGO : FILIA : DN̄I : HEMḠI : PETRI : Q | : O : ANNO : DN̄I | : MCCCXI : . . ., hvorefter har fulgt en Angivelse af Dødsdagen, som forlængst er forvitret, saa at deraf nu kun kan læses Slutningen . . . PETRI : ET : PAVLI †. Den lader sig imidlertid supplere til IN · VIGILIIS · PETRI · ET · PAVLI (altsaa 28. Juni) af den lærde Fru Anne Krabbes topographiske Optegnelser fra det 16. Aarh., de saakaldte »sjællandske Antiqviteter«, der opbevares i Rigsarkivet. Formodentlig er Margrethe Snubbe død meget ung, maaske endog i sine Børneaar, hvilket kan sluttes af, at hendes Fader overlevede hende i mange Aar, og af, at hun jordedes i Sengeløse Kirke og ikke blev henført til sin Slægts store Fællesgrav i Sorø.

Medens det fordum ved Alfarvei staaende Snubbe-Kors oftere omtales, førte Gravstenen i den afsides Kirke naturligvis en mere ubemærket Tilværelse. Endog Sognets Beboere synes hurtigt at have glemt den Forbindelse, som knyttede Korset til Gravstenen, hvortil naturligvis særlig den Omstændighed har bidraget, at den sidstes Indskrift slet ikke indeholder Navnet Snubbe. Der haves vistnok fra Fortiden ikke andre Optegnelser om Stenen end Fru Anne Krabbes, men denne synes til Gjengjæld at indeholde et Fingerpeg til Besvarelsen af det nærliggende Spørgsmaal: I hvilket Forhold stod Snubbe-Slægten til Sengeløse Sogn, eftersom

den her reiste sig to saa anseelige Mindesmærker. Fru Anne Krabbe skriver:

»Sengeløsze Kierche er indwied Sannete Poull. Der haffuer ligged i Sogned mellom Raarup och Kiercken enn Herregaardt med Graffue och Windebrouer, hiede Bytte Borigh. Møtt paa Kiercke Gulffuidt, som fordum haffuer staaed wor Frue Altter, ligger begraffuenn wnder en suortt Stienn enn Jomfrue, vdhuggen paa Stiennen med en Kronne paa Hoffuedett och en Spiir ij Haandenn. Om Stienen leszis: HIC · IACET · MARGARETA · VIRGO · FILIA · DOMINI · HEMINGI · PETRI · QVÆ · OBIIT · ANNO · DOMINI · 1311 · IN · VIGILIIS · PETRI · ET · PAVLI. Paa dannske saa møggit: Her ligger begraffued Margrette, Hr. Hening Pedersens Datter, som døde Aar epter Guds Biurdt 1311 paa Sti. Petri och Pauli Dagh och Fest.«

I Marginen har Fru Anne Krabbe selv senere tilføiet: »Jomfru Margrette Henningsdatter, hun war aff Slegtted enn Dressilberigh«.

Der er vistnok ikke andetsteds, hverken i Historie eller Sagn, bevaret nogensomhelst Efterretning om denne Gaard Bytteborg. Har der end maaske endnu paa Fru Anne Krabbes Tid været Spor af de af hende omtalte Vindebroer og Grave, saa ere de nu ganske forsvundne, endog, som det synes, af den stedlige Tradition. Men Stedet, som Fru Anne sigter til, maa ellers antagelig efter den Tids Fordringer have egnet sig helt vel til Anlæget af en befæstet Borg, thi netop imellem Raarup (det nuværende Cathrinebjerg) og Sengeløse By indskærer der sig en bred Arm af Sengeløse Mose, hvilken Mose fordum i Forbindelse med Porsemosen som en stor halvmaaneformig Sø adskilte Sengeløse og Vridsløsemagle Bymarker mod Nord fra Ledøie Sogn.

Her har da formodentlig Eskild Hemmingsen Snubbe og hans nærmeste Efterkommere havt deres befæstede Herresæde med Sengeløse Kirke til Sognekirke, men troligvis er

»Bytteborg« selv bleven gjort til Bytte og tilintetgjort i hine umilde Aar i det 14. Aarh., da »milde« Grev Johan og hans Holstenere huserede paa Sjælland, eller maaske snarere alt 1323 under Hr. Niels Olufsens og Hr. Knud Porses hærgende Indfald her i Landet. Snubbe-Slægten er da flyttet til andre Egne efter at have afhændet sine Besiddelser her til Roskilde Bispestol, der deraf oprettede Bispelehnet Raarup. Det siges udtrykkelig om Jomfru Margrethe Snubbes Fader, Hr. Hemming Pedersen, at han døde vel fortjent af Kirken i Roskilde.

Slægten Snubbe har utvivlsomt bl. A. paa Grund af sit nære Slægtskab med Hvide-Ætten hørt til de anseteste Ætter, men den døde saa tidligt ud, at de Efterretninger, der nu haves om den, i alt Væsentligt indskrænke sig til Følgende:

1230 var Eschillus Snubbe nærværende, da Kong Valdemar stadfæstede Esrom Klosters Besiddelse af Gods i Huseby og Schetheruth (i Holbo Herred)[1].

I Sorø Kirke findes Navnene: Ds. Hemmingus filius Olavi Ebbisun, D.s (Eskillus) Snubbe Hemmingsun, Ds. Nicolaus Drukkin frater hujus, Da. Margareta filia Hemmingi Olafsun[2].

1282 Juli 20 var Dominus Nicolaus Drukken en af de fire Voldgiftsmænd i en Trætte imellem Sorø Kloster og Hr. Peder Olufsen af Tystofte[3].

1304 gav nobilis vir Dominus Eskillus dictus Snubbe til Sorø Kloster sin Gaard i Merløse in præsentia Domini Olavi Biørssøn, Canonici Roskildensis[4], et fra-

---

[1] Codex Esromensis 160.

[2] Marmora Danica I. 149.

[3] Script. Rer. Dan. IV. 506.

[4] Denne Geistlige, som alt nævnes 1287, 1304 var Degn og Official i Roskilde og endnu levede 1310, maa have været af Snubbe-Slægten, da han førte samme Vaaben som denne Slægt (Arne Magn. Saml. Fasc. LIII. 11, LIV. 3, 14, 27, jvf. Danske Geistl. Sigiller Nr. 203).

trum suorum (ɔ: Eskild Snubbes) Kanuti Jwl et Hemmingi Petherssøn, militum[1].

I Sorø Kirke findes Navnene Nicolaus Drukkin, Eschillus Snubbe[2].

I Roskilde Domkirke holdtes Aartid for Eskillus Snwbbe[3].

1311 Juli 27 udstedte Petrus Mulæ et Gjenbrev til St. Agnete Kloster i Roskilde, beseglet af Hemmingus Pætærsson et Petrus Niclæsson, Riddere. Hr. Hemmings Sigil er endnu bevaret[4].

1315 Mai 15 kvitterede Nicholaus Pætærsson, Kanutus dictus Juul og Petrus Pauelsson for 2 Aars Afgift, for hvilken de havde sagt god for Johannes Pætærsson i Myræløsæ Herred[5].

1318 Sept. 21 (el. Febr. 24) tilskjødede nobiles viri Nicolaus Drukken, Willelmus Jenssøn et Hennikinus de Nørtz, Arvinger efter vir de nobili prosapia Auti, filius Domini Kanuti Jwl, militis, til Sorø Kloster Gods i Sortorp, som denne Auti havde testamenteret til Klostret[6].

S. A. Nov. 11 nævnes Hemmingius Pedersøn blandt Kong Erik Menveds Forlovere ved Forliget i Roskilde med Kong Hakon o. Fl.[7]

1320 Febr. 28 gav Biskop Olaf i Roskilde meget Gods til Roskilde Capitel, hvoriblandt var Gods i Ormagræ i Flakkebjerg Herred, som Eskillus dictus Snubbæ havde tilskjødet Bispen[8].

---

1 Script. Rer. Dan. IV. 492.
2 Marm. Dan. I. 150.
3 Script. Rer. Dan. VIII. 321, 325.
4 Love Herred 21, Suhms Danm. Hist. XI. 908, Danske Adelige Sigiller 95.
5 Rigsark. Reg. 69 XXI. a. 6, Erslevs Repertorium I. 184.
6 Script. Rer. Dan. IV. 497.
7 Huitfeldts Danm. Krøn. 406.
8 Arne Magn. Fasc. XX. 11., Erslevs Repertorium I. 207.

1324 Marts 28 var Hæminggus Pætærssun, miles, Medudsteder af et Thingsvidne paa Sjællands Landsthing, hvorunder hans Sigil endnu findes[1].

1326 Sept. 23 Moriuntur ..... IX. Kal. Octob. D. Hemmingus Petri filius, miles, B. M. de Ecclesia Roschildensi[2].

1327 Aug. 19 nævnes Nicolaus Denkæn (!) i et Vidne af Sjællands Landsthing[3].

1328 Febr. 3 nævnes Nicholaus Druckæn i et Vidne af Sjællands Landsthing[4].

1328 Oct. 30 solgte Johannes dictus Drukken noget til hans Fader pantsat Gods til Hr. Niels Brok jun.[5] Denne Johannes er vel den Samme, som ellers kaldes Nicholaus.

1329 Sept. 28 var Nicolaus Drucken en af Grev Johans Forlovere i det for Marsken Hr. Ludvig Albertsens Efterladte udstedte Beskjærmelsesbrev[6].

1335 Marts 15 fik vir discretus Nicholaus Drukken en Gaard i Draughby østræ i Pant af Jakob Paulsen, Degn i Roskilde[7].

1336 Juni 8 oplader Petrus Grubbe de Oræbyærgh til Johannes Magnussen Møllen ved Thorslundæ litlæ i Litlæ Herred, som til Hemmingo Pætersson bone memorie, patri dilecte consortis mee, var pantsat af Petrus dictus Snubbæ for 280 Mark sjæll. Mynt, og Boecius Dyræ, mee uxoris maritus, skjødede til domino Ebboni

1 Arne Magn. Fasc. LVI. 7. Erslevs Repertorium I. 226, Danske Adelige Sigiller 95.
2 Script. Rer. Dan. I. 300.
3 Dipl. Svecan. IV. 22.
4 Dipl. Svecan. IV. 46.
5 Fyen og Smaalandene 2, Erslevs Repertorium I. 249.
6 Huitfeldts Danm. Krøn. 445.
7 Sjælland Møen 129, Erslevs Repertorium I. 278.

Johannis, Canonico Roskild., som Vederlag for Gods i Ringsbyærgh, Byæuerscoghs Herred[1].

ud. Dat. Grev Johan af Holsten og Stormarn, Syællendieque capitaneus, tildømmer Petro Niclæsson Thorslundæ Mølle, der af Petrus Snubbæ, pater vxoris dicti Pætri Niclæsson, var pantsat til Hemmingo Pæterson og paa Litlæ Herredsthing og Sjællands Landsthing var tildømt Petro Niclæsson og Løsesummen frembudt paa Thinge[2].

ca. 1343 oplader Johannes Hasinbergh miles ex parte generi mei Nicolai Drukken et vxoris sue sororis mee, samt flere Medarvinger Gods i Skyts Herred, som de arvede efter Johannes Duua, til Kong Magnus, bl. A. som Vederlag for Krav, Kongen havde til Arvingerne efter dominus Martinus Duuæ og domina Ingegerd, vxor sua[3].

1349 Juni 26 stifter Magister Hemmingus, archidyachonus ecclesie Roskildensis, med Samtykke af Biskoppen og af honesta dna. dna. Eethlæ, relicta quondam Petri Grubbæ, consanguinea mea dilecta, et Vicarie ved det Alter, som nu bygges i Roskilde Kirke, og en Messe for sine Forældres, Brødres og Frænders Sjæle, og giver dertil sit fædrene Gods i Thorslundæ og Reethærsløf med Undtagelse af en Gaard i Thorslundæ, som dna. Eethlæ efter hans Død maa udvælge sig osv. osv. Hans Sigil indeholder intet Slægtvaaben[4].

1388 Aug. 1 tilskjøder Petrus dictus Snubbæ sororio suo dilecto Johanni Swensson sin Ret til to Gaarde i Thoslundæ maklæ, sædvanlig kaldet Brytiægarthæ, med en Mølle og i en Gaard i Thorthorp i Syluøryth Sogn[5].

---

1 Arne Magn. LVI. 27, Erslevs Repertorium I. 285.
2 Arne Magn. LXV. 12, Matzen: Panteret 458.
3 Dipl. Svecan. V. 233.
4 Arne Magn. XLIX. 19, jvf. 22, Erslevs Repertorium I. 366, Danske Geistl. Sigiller 217.
5 Arne Magn. I. 18.

1388 Aug. 9 beseglede Petrus Snubbæ de Gerthorp til Vitterlighed et Skjøde fra Cecilia Jacobsdatter, Nicolaus Kaths Enke, til Conrad Moltke paa to Gaarde og et Bol i Wrytzløsæmaglæ in parochia Syængæløsæ. Hans herunder bevarede Sigil viser samme Vaaben, som Slægten Griis fra Nordrup førte, nemlig et delt Skjold, i 1. Felt et Løvelaar, 2. tre Gange tværdelt[1].

1391 Dec. 15 afhændede Hennechinus Olefson til Dronning Margrethe bl. A. Gods i Bagswerdæ, som Sweno Pætærson og Petrus Snubbæ forhen havde solgt til Erik Nielsen af Hørningsholm[2].

1400 Jan. 21 var Pæter Snubbæ af Gerdorp Medudsteder af et Vidne af Sjællands Landsthing[3].

1404 Juni 11 ligeledes; ogsaa under dette Vidne er hans Sigil bevaret, men her er det delte Skjolds første Felt tomt og i andet Felt er to Bjelker; det er altsaa tvivlsomt, om han er samme Person, som den 1388 nævnte Peder Snubbe[4].

1406 Oct. 6 besegler han et lignende Vidne[5].

1410 Oct. 15 ligeledes[6].

S. A. Oct. 17 beseglede Petrus Snubbe til Vitterlighed med Hr. Evert Moltke af Vixø[7].

I Nestved Klosters Dødebog nævnes: Petrus Snwbbæ. Botildis uxor ejus. Sammesteds nævnes: Jens Snwbbæ armiger og Jacobus Snwbbæ de Gerdrop[8].

1454 Sept. 11 var Snwbbæ af Gerdrop Medudsteder af et Vidne af Sjællands Landsthing[9].

---

[1] Top. Sml. Perg. Smørum Herred 57.
[2] Smørum Herred 11.
[3] Holbo Herred 9, Molbech & Petersens Dipl. 176.
[4] Danske Selskabs Membraner.
[5] Molb. & Petersens Dipl. 300.
[6] Merløse Herred 28.
[7] Tybjerg Herred 59.
[8] Scrip. Rer. Dan. IV. 294, 326, 327, 328.
[9] Vinding Herred 5.

1456 sagde Snwbbe, adspurgt paa Landsthing, sig ingen Rettighed at have til Gerderop anderledes end at være Værge og Forsvar til sine Broderbørns Gods[1].

1464 Sept. 10 var Per Snwbbe, wor kære Husfrwes Hofsynnær, nærværende i Kjøbenhavn i Hemming Jensens Stue, da Kongen stadfæstede et Skjøde[2].

1480 solgte og skjødede Prior i Antvorskov til Bo Jenssøn i Gerderop 1 Ørtis Skov paa Gerderops Fang, liggendes i Tydeberg Herret[3].

1486 oplod og skjødede Boo Jenssøn, Væbner, med sin Husfrues Samtykke Margretes til Næstved Kloster Gerderop og al dets Fang, som skylder en Læst Korn 12 Sk. grot med andre Beder, Riisloffue Kirkes Jord undtagen, med saadant Skjel, at Brødrene skulle holde en Messe Hellig Trefoldighed til Lov om Søndagen for vor Frues Alter og to Begængelser om Aaret, dennem levendes, og efter deres Død da en Messe om Søndagen og en om Onsdagen for christne Sjæle. Og i deres Livsdage skulle de have af Klostret Hus og Livs Bjergning[4].

S. A. lode Boo og Margretæ forskrevne skjøde paa Landsthing til Klostret paa Nielss Bossøns Vegne, forskrevne Boos Søn, Gerderops Gaard og al Byen[5].

1487 udstedtes Thingsvidne, at den Tid Bo Jenssøn fik sin Husfrue, Husfru Margretæ, Niels Snwbbis Dotter, da annammede han og fik Gerderop og Gerderops Fang frit og kvit med hende, som var hendes rette fædrene. Og samme Gerderop og dets Fang haver været uillet i 40 Aar, uden paa 1 Ørtis Jord, som Prior i Ant-

---

1 Script. Rer. Dan. IV. 356.
2 Codex Esrom. 243.
3 Script. Rer. Dan. IV. 356.
4 Smst. 357.
5 Smst. 357.

vorskov satte Dele paa, og siden bleve derom vel forenede[1].

I Næstved Kalendariet nævnes: VII idus Februarii obiit domina Marina de Gerdhrop uxor Nicolai Snubbes .... IIII idus Julii obiit Bo Jonssøn, qvi cum uxore sua Margareta Snubbesdotther contulit bona sua Gerdhorp .... V idus Octobris obiit Mettæ juvencula filia Bo Jensson de Gerdorp .... og i Dødebogen: Nicolaus Snwbbæ aff Gerdrop, domina Ermæger, uxor ejus, domina Marina, uxor ejusdem[2].

1492 Marts 30 tilskjødede Jens Michelssen i Skowclosther med sin kjære Husfrue Margrettæ Snwbbesdatthers Samtykke velbyrdig Mand og strenge Ridder Hr. Henrich Meyenstrop, Landsdommer i Sjælland og Høvedsmand paa Korsør, en hendes Gaard i Flakkebjerg Herred, Vindinge Sogn i Tornemarke. Hendes Sigil viser et delt Skjold med to Bjelker i 2. Felt (samme Vaaben som Peder Snubbes 1404) og Omskriften **margrete nielsse** (?); hans indeholder et Bomærke[3].

Denne Margrethe Snubbesdatter synes at have været den sidste af Navnet Snubbe; men, som det sees, vare Slægtens Kaar nu saa beskedne, at hun havde giftet sig i ufri Stand.

Vil man nu, med Stamtavlen i Scriptores Rerum Danicarum IV. 545 tab. III. som Udgangspunkt, opstille en Slægttavle over Snubbe-Slægten paa Basis af de foranstaaende Brevuddrag, faaer den omtrent følgende Skikkelse:

---

[1] Script. Rer. Dan. IV. 356.
[2] Script. Rer. Dan. IV. 300, 307, 312, 327.
[3] Øster Flakkebjerg Herred 72.

Skjalm Hvide.

Ebbe Skjalmsen, Præfectus Roscildensis, † ved 1250, g. 1^0 m. Gytha, 2^0 m. Regnild 1161. · *Asser Ryg.*

[2] *Gytha,* g. m. Oluf Ebbesen Glug 1147—1170, begr. i Sorø. · Erkebisp *Absalon.* · *Esbern Snare.*

Hemming Olufsen, begr. i Sorø.

Johannes, g. m. Jares! · *Eskild Snubbe,* 1230, reiste Snubbekorset, begr. i Sorø. · *Nicolaus Drukken,* begr. i Sorø. · *Margrethe,* begr. i Sorø.

Jon. · *Peder Snubbe.* · *Nicholaus Drukken,* 1282.

Asa. · Hr. *Eskild Snubbe,* 1304, begr. i Sorø. · Hr. *Knud Jul,* 1304, 1315, var † 1318. · Hr. *Hemming Pedersen,* 1304, † 23 Sept. 1326. · *Nicholaus Drukken,* 1318—1335, g. m. en Søster til Johannes Hasenberg. · En Datter, g. m. Peder Nielsen (i Bagsværd) 1311.

Auti Knudsen, 1318. · ? En Datter, g. m. Vilhelm Jensen. · ? En Datter, g. m. Henneke de Nörtz. · *Margrethe,* † 28 Juni 1311, begr. i Sengeløse. · *Edle,* 1349, g. 1^0 m. Bo Dyre, 2^0 m. Peder Grubbe af Orebjerg, 1329, var † 1349. · ? *Hemming,* Erkedegn i Roskilde 1349. · ? *Niels Pedersen.*

? *Hemming.* · *Peder Grubbe* til Orebjerg, som han solgte 1383, og til Gjerdrup. · *Peder Snubbe* til Gjerdrup, 1388—1410, g. m. Bodil. · *Margrethe,* g. m. Svend Pedersen.

Vilhelm Hemmingsen, Kannik i Roskilde, 1386—1398. · *Marine,* g. m. Niels Snubbe. · *Christine,* g. m. Jep Beintsen, 1466, (hvis Vaaben var en Enhjørning). · *Niels Snubbe* af Gjerdrup, g. 1^0 m. Ermegaard, 2^0 m. Marine Grubbe. · *Jep Snubbe* af Gjerdrup, 1456? · ? *Jens Snubbe.* · *Johannes Svendsen,* 1388.

Peder Snubbe, var Hofsinde 1464. · *Margrethe* til Gjerdrup, 1492, g. 1^0 m. Bo Jensen, 1480, 1487, hvis Vaaben var to Sparrer omsatte af 3 Lillier, 2^0 m. en Ufri Jens Mikkelsen, 1492.

Niels Bosen, 1486. · *Mette,* † ugift.

Efter Morten Pedersens Beretning skulde Eskild Hemmingsen Snubbe have ført sit Vaaben tre Gange tværdelt af Guld og Blaat med en hvid »Ormegang« i 2. og 4. Felt; hvorimod hans Broder og Søn af Navnet Niels Drukken ligesom den yngre Eskild Snubbe i deres Vaaben førte to Drikkehorn, og da ogsaa Hr. Hemming Pedersens endnu bevarede Sigiller fra 1311 og 1324 viser dette Mærke, maa dette utvivlsomt ansees for den oprindelige Snubbe-Slægts rette Vaaben, hvorledes saa end Sammenhængen er med det for Eskild Hemmingsen Snubbe angivne afvigende Vaaben. For de yngre, paa Gjerdrup bosatte Snubbe'rs Vedkommende er det rette Vaaben mere tvivlsomt, da Peder Snubbe 1388 som alt berørt fører et andet Vaaben end Peder Snubbe 1404 og dennes Sønnedatter, men ligesom, det synes mindre sandsynligt, at det ikke skulde være samme Peder Snubbe, som nævnes 1388 og 1404, saaledes savnes ikke et Bindeled mellem de to afvigende Vaaben; 1347 nævnes nemlig en Petrus Niklessen de Barswerthe (Bagsværd), der førte et delt Skjold, hvis 1. Felt var blankt, 2. tre Gange tværdelt[1]), og han turde være identisk med den 1311 forekommende Peder Nielsen, fornævnte Peder Snubbes formodede Farfader (jvf. S. 173 Brevet fra 1391).

Snubbe-Navnet døde altsaa ud ved Aar 1500, og selv for Beboerne af den Egn, hvor Slægten fordum færdedes, vilde det vel have været aldeles fremmed, om ikke Snubbe-Korset havde bevaret det saa nær op til vor Tid. Derimod er det ret mærkeligt, at det ellers i vore Dage sjeldne Fornavn Hemming endnu bestandig forekommer ret almindeligt i Sengeløse Sogn. Skulde det være en Arv fra hin fjerne Fortid, da Eskild Hemmingsen og Hemming Pedersen raadede over Sogn og By? Saavel Navne som Traditioner ere jo ofte mærkværdig seige, og det er derfor heller ikke umuligt, at der i Fru Anne Krabbes Randbemærkning, at

---

[1] D. Adelige Sigil. 362.

Jomfru Margrethe Hemmingsdatter var af Slægten Dresselberg, skjuler sig en nu tabt Viden om et Slægtskab mellem Snubbe'rne og den i det 17. Aarh. uddøde Slægt Dresselberg. De høist forskjellige Vaaben vise dog, at Slægtskabet, om det har existeret, kun har været paa mødrene Side[1].

Baade Snubbekors-Høien og den ærværdige Gravsten i Sengeløse Kirke ere altsaa nu kun bevarede i en sørgelig lemlæstet Skikkelse, og den sidste har nærmest den energiske Indskriden af Directionen for de antiqvariske Mindesmærkers Bevaring at takke for, at den i den ellevte Time blev reddet fra fuldstændig Undergang. Maatte nu ogsaa Staten som Afdrag paa gammel Gjæld drage Omsorg for, at den sidste tilgængelige Rest af det gamle Kors blev ført tilbage til Høien, og begge Dele derefter af Hensyn til Stedets gamle Historie overleveret Efterverdenen som et fredlyst Minde! Eller bedre endnu: Ole Borchs priselige Exempel finde en Efterfølger i vor Tid, saa at den lille Høi atter kunde blive prydet med et »vel simpelt, men kunstnerisk udarbeidet Crucifix« til fortsat Fuldbyrdelse af gamle Eskild Snubbes fromme Tanke, at her skulde staae et »evigt« Tegn paa hans Taknemmelighed for Forsynets Velgjerninger!

---

[1] Jvf. Danmarks Adels Aarbog 1891 S. 122. ff.

DE JYDSKE GRANITKIRKERS ALDER.

Svar til Dr. J. Helms.

Af

Arkitekt V. KOCH.

I det af Kirkeministeriet udgivne Værk: Danske Tufstenskirker har Dr. J. Helms i en særlig Efterskrift — »Til Belysning af en Kritik« — taget til Gjenmæle mod og rettet et skarpt Angreb mod den Maade, hvorpaa jeg i det ligeledes af Kirkeministeriet udgivne Værk: Sallinglands Kirker. II. Nørre Herred, har kriticeret nogle Punkter i en Afhandling om Nørrejyllands Granitkirker, der er meddelt af nævnte Forfatter som Indledning til sidstnævnte Værks første Bind, der omhandler Rødding Herred. Da Uoverensstemmelsen mellem de af Dr. Helms og mig hævdede Standpunkter vedrører det vigtige Spørgsmaal om vore Landsbykirkers, særlig de jydske Granitkirkers Alder, turde der være Anledning til her at meddele et Svar paa Dr. H.s Modbemærkninger.

I Modsætning til den af Professor J. B. Løffler tidligere fremsatte og endnu hævdede Anskuelse, at Hovedmassen af vore med Natursten opførte Kirker synes at maatte henføres til 12. Aarhundredes anden og tredie Fjerdedel, har Pastor Helms i den nævnte Afhandling om Nørrejyllands romanske Granitkirker søgt at bevise, at Tiden for disses Opførelse, for et meget betydeligt Antals Vedkommende, maa skydes

langt ud i det 13. ja maaske endog til det 14. Aarhundrede[1]. Jeg har i min Kritik udtrykkelig indrømmet Muligheden af, at dette kan være rigtigt, men har søgt at paavise, at Dr. H.s Argumenter ikke ere tilstrækkelig overbevisende, idet jeg særlig har henholdt mig til de Bevisgrunde, som ere hentede fra Karakteren af visse arkitektoniske Former[2].

---

[1] Der kan her være Grund til at gjøre opmærksom paa, at Dr. H. nu synes at have taget betydelig Afstand fra sine tidligere Anskuelser om dette Spørgsmaal, fremsatte i »Tufstenskirkerne i Omegnen af Ribe«. Det hedder nemlig her, p. 57, at Spørgsmaalet om de jydske Granitkirkers Opførelsestid omtrent maa besvares saaledes, »at endel af dem vel skrive sig fra det 12. Aarhundrede, og nogle af de ældste endog maa være byggede i dettes første Halvdel, men at det overvejende Flertal dog især turde hidrøre fra de to følgende Aarhundreder«. Sml. hermed Dr. H.s Slutningsbemærkning i Indledningen til Sallinglands Kirker, Rødding Herred, p. XXI, hvor det hedder om de jydske Granitkirker, at det »endnu er et aabent Spørgsmaal, paa hvilken Side af Aar 1200 Antallet er størst«.

[2] Jeg nødes her til at gjøre et Par Bemærkninger om min Ret til at tale med om disse Forhold. Dr. H. bebrejder mig nemlig, at jeg ikke har taget tilstrækkeligt Hensyn til de historiske Bevisgrunde, som han har fremført, og mener, at jeg herved har vist at have ringe historisk Kundskab og Interesse, ligesom det antydes, at jeg som Kunstner ikke har Ret til at fælde Dom over et Arbejde, der tildels støtter sig paa historisk Granskning.

Jeg indrømmer med største Beredvillighed og Anerkjendelse Betydningen af Dr. Helms' historiske Undersøgelser og er ganske enig med ham i, at mine historiske Kundskaber ere meget mangelfulde. En Bebrejdelse herfor forekommer mig derimod malplaceret, da jeg ingensinde har gjort Fordring paa at være Historiker. Noget anderledes end med den historiske Kundskab forholder det sig med den historiske Interesse; denne kan vel nok næres ogsaa af den, der ikke er Fagmand, og Tilstedeværelsen af en saadan Intesesse, som jeg. trods Dr. Helms' formentlig noget dristige Benægtelse, nok tor hævde for mit Vedkommende, berettiger mig vel ogsaa til at modtage Fagmandens historiske Resultater med en vis Tvivl, naar de staa i Strid med de Anskuelser, hvortil jeg,

Jeg maa saaledes gjøre opmærksom paa, at den eneste, som det synes, paalidelig dokumenterede Efterretning, hvorpaa Dr. H. støtter sin Opfattelse, nemlig den forholdsvis sene Opførelsestid for Borrie Kirke[1] i Skaane, netop af mig anføres som talende for, at Dr. H. kan have Ret. Selvfølgelig lader der sig dog ikke af et enestaaende Exempel drage Slutninger af ret lang Rækkevidde, særlig ikke for en

---

som Fagmand paa et andet Omraade, er kommen, og under Forudsætning af at disse historiske Resultater ikke fremtræde som dokumenterede Kjendsgjerninger, men kun som mer eller mindre usikre Hypotheser.

[1] Denne Kirke, som nu kun er en Ruin, og som jeg har haft Lejlighed til at se paa en Rejse i Sommeren 1894, har, saavidt det nu lader sin afgjøre, ikke nogen gothicerende Enkeltform, medens Chorbuen dog frembyder ejendommelige, barokke, andetsteds fra ukjendte Former. De grove, i højt Relief udskaarne Figurer, som pryde den af Kridtsten opførte Chorbues Sider, have ganske den rent romanske Stils Karakter. Alle Buer ere runde. Skibet har havt Bjælkeloft, og Choret har været dækket af en halvcirkelformet Tøndehvælving. Alle disse Forhold gjøre det unægtelig meget mærkeligt og overraskende, om Kirken skulde være opført saa sent, som Brunius angiver: efter 1319. Særlig maa det forbavse, at man saa sent skulde gribe til at overdække Choret med en Tøndehvælving, en Hvælvingsform, som, til Overdækning af større Buer, andetsteds synes ganske opgiven længe før 1200. Dens Tilstedeværelse her saa sent som det 14. Aarh. turde være noget ganske enestaaende og pege paa en mærkelig Stagnation i Udviklingen. Paalideligheden af Indholdet af det Brev, som Brunius henviser til, trænger dog sikkert til nærmere Undersøgelse, saa meget mere som Brunius's Angivelser ikke sjældent ere ukorrekte. Sml. Prof. J. B. Løfflers Udtalelser herom i Hist. Tidssktift 1895 p. 419.

Ifølge Brunius: Skånes Kunsthistoria p. 193 hidrører Efterretningen om Pavens Tilladelse til Opførelse af et Kapel i Borrie fra et Brev fra Erkebiskop Birger, af 29. Maj 1514. Om man tør fæste absolut Tiltro til en Meddelelse om en Begivenhed, der havde funden Sted c. 200 Aar forinden, maa Historikerne afgøre.

anden, fjerntliggende Landsdels Vedkommende. Naar jeg for de øvrige af Dr. H. fremførte historiske Oplysningers Vedkommende har indskrænket mig til at sammenfatte dem som »faa og lidet oplysende historiske Data«, et Udtryk, som jeg fuldtud vedkjender mig, da beviser Dr. H. Intet ved at gaa ud fra, »at jeg ikke har gjort mig bekjendt med Fremstillingens hele Sammenhæng, men kun med en Del af dens Detailler«, en Paastand, der gentages for hvert et lille Punkt, der lades uomtalt i min Kritik. At jeg særlig har fremdraget de Forhold, der vedrøre det Arkitektoniske, som jeg som Fagmand mente at kunne behandle udtømmende, og som stod i Forbindelse med de Kirkebeskrivelser, hvortil min Kritik dannede Indledningen, turde være naturligt, saa meget mere som Forholdene nødvendiggjorde en Begrænsning af min Afhandling. Da Dr. H. imidlertid nu atter har fremhævet sine formentlige, historiske Beviser, skal jeg nedenfor omtale disse, idet jeg, for at sikre mig mod, ved ikke at tage alt med, at faa gentaget Beskyldningerne for overfladisk Læsning, skal bemærke, at jeg kun agter at omtale de Bevisgrunde, som Dr. H. selv fremfører i sin Modkritik, og som jeg derfor maa antage, at han tillægger mest Betydning.

Jeg kan ikke lægge megen Vægt paa, hvad der anføres om det urimelige i, at saa mange hundrede Kirker, byggede af Granitkvadre, skulde være opførte i det 12. Aarhundrede i Løbet af 60 Aar (Dr. H. gaar ud fra, hvad der iøvrigt ikke er bevist, at Gjellerup Kirke, opført 1140, er den ældste). Praktisk taget er der jo intet i Vejen for, at de, paa en Tid, hvor en stærk Trang til Stenkirker gjorde sig gjældende, og Landet gjennemgaaende var i en blomstrende Forfatning, kunne være blevne opførte paa endnu kortere Tid. Den største Del af Arbejdet er sandsynligvis bleven udført af Befolkningen paa hvert enkelt Sted, den samme Mester kan have ledet flere Bygningers Opførelse samtidig, og hver enkelt Kirke kan ikke have taget ret mange Aar at opføre. Dr. H. har saaledes i »Danske Tufstenskirker« — p. 112

og ff. — oplyst, at den anselige Venge Klosterkirke sandsynligvis er bleven fuldført i Løbet af højst 3 Aar. Iøvrigt henvises til, hvad Professor Løffler udtaler om dette Spørgsmaal i ovennævnte Afhandling i historisk Tidsskrift 1895 p. 415 og ff.

Som en »mærkelig og meget oplysende Kjendsgjerning«, der skulde vise, hvor langt ind i det 13. Aarhundrede den romanske Stil anvendtes, nævnes endvidere[1], at ved Ribe Domkirke de, bevislig i anden Halvdel af det trettende Aarhundrede af Tegl opførte Mure, hvormed de oprindelige Sideskibes Udmure ere blevne forhøjede, endnu have smalle, rundbuede Vinduer. Jeg kan ikke se, at dette Forhold i mindste Maade er mærkeligt eller oplysende; det viser kun, hvad der er bekjendt nok, at man i det 13. Aarhundredes Overgangsstil længe bibeholdt den rundbuede, romanske Vinduesform, selv efter at Spidsbuen overvejende benyttedes ved større Bueslag. Roskilde Domkirke og adskillige mindre Kirker, f. Ex. Karise S. for Kjøge, afgiver i saa Henseende tydelige Exempler. Men selv om det ikke forholdt sig saaledes, maatte netop den Omstændighed, som Dr. H. selv gjør opmærksom paa, at de store, spidsbuede Vinduer i Overkirken ere udførte af de ved Rhinen uddannede Mestre, medens de smaa, rundbuede ere udførte af almindelige, jydske Haandværkere, gjøre varsom med Hensyn til de Slutninger, der heraf kunne drages. Hvad enten disse sidste nu have udført spidsbuede Vinduer før eller ej, mon de da ikke, med den ringe Dygtighed, som de vise sig at have havt, vilde være ængstelige og varsomme, naar de bleve satte til at arbejde videre paa en Bygning, der for dem maatte staa som et uopnaaeligt Mesterværk, og derfor have foretrukken at holde sig nogenlunde til de Vinduesformer, som iforvejen fandtes i Sideskibet, fremfor at indføre forholdsvis nye og for Bygningen ellers fremmede Former. De store, brede og lave

[1] J. Helms: Danske Tufstens Kirker p. 121.

spidsbuede Vinduer, som de fremmede Bygmestre havde indsat foroven i Højkirken, kunde jo ikke tjene til Forbillede for de smaa Vinduer, som her vare tilstrækkelige. Endelig vilde en kyndig Iagttager, uanset de af Dr. H. fremdragne historiske Oplysninger, sikkert paa Forhaand henføre de høje og smalle Vinduer, som paa Sydsiden ere sammenkoblede 2 og 2, og ere forsynede med Fals, til Overgangsstilen. Medens Enkeltformerne i de med disse Vinduer samtidige Stenhuggerarbejder i det Hele vise en plump Efterligning af de ældre romanske Former, findes der dog enkelte Detailler, som tydelig bære Overgangsstilens Præg og ikke lade i Tvivl om, at man her er ude over den rent romanske Tid — se saaledes Kapitælet paa den lille Halvsøjle, der er afbildet T. XVI, 3, i Værket over Ribe Domkirke af J. Helms.

Skulde der endnu behøves yderligere Bevis for, at disse Vinduer ikke lade sig anføre som Exempel paa rent romansk Byggemaade, da kan jeg henvise til en Udtalelse af Hr. Dr. Helms selv. I »Ribe Domkirke« — p. 130 — læses nemlig følgende om disse Vinduer: »At man paa den bekvemmeste og mest tilvante Maade, trods det i Højkirken givne Exempel, endnu her har anvendt den runde Bue, giver derfor heller ikke de høje og smalle Vinduer nogen »romansk Karakter«.« Man lægge Mærke til Uoverensstemmelsen hermed i samme Forfatters Udtalelse i Indledningen til Sallinglands Kirker — p. XV. —, idet der her siges om disse Vinduer, at de vise en »hel romansk Form« og ere byggede paa »gammel romansk Vis.«

Blandt de Punkter, som jeg i Dr. H.s Afhandling skulde have overset, nævnes ogsaa en Henvisning til, at man i Nordtydskland er vedbleven med at bygge Kirker med Granitkvadre helt ind i det 14. Aarhundrede, ligesom saadanne bevislig ere blevne anvendte i jydske Kirker ved senere Tilbygninger. Det falder her vanskeligt at forstaa, at den Omstændighed, at man paa den nordtydske Slette, ofte med

delvis Benyttelse af Tegl, byggede gothiske Granitkirker i 13.—14. Aarhundrede[1], skal kunne paralleliseres med, at man i Nørrejylland skulde være vedbleven at bygge romanske »skære« Granitkirker i samme Tidsrum. Hvad de Granitkvadre angaar, som findes i nyere Tilbygninger, og som ikke kunne hidrøre fra nedrevne Dele af den oprindelige Kirkebygning, da er der jo for det første den Mulighed, at saadanne kunne være hidbragte fra en anden, nedbrudt Granitkirke, hvad der vides at have været Tilfældet adskillige Steder f. Ex. ved Selde Kirke i Salling og Torslev Kirke N.V. for Nibe, og dernæst er der — selv hvor Granitkvadrene muligvis have været tildannede af nyt, specielt for vedkommende, af en senere Stil præget Tilbygning — et langt Spring derfra til at bygge helt nye romanske Kirker af dette Materiale. Det er jo saa nærliggende og har utvivlsomt fundet Sted til alle Tider, at man, naar man vilde udføre en saadan Tilbygning til en Granitkirke rigtig godt og forsvarligt, eller naar man har manglet andet Materiale, har grebet til Granitkvaderne. Der har jo altid været Stenhuggere, som kunde tilhugge Sokkler, Trappesten o. s. v., og hvem det ikke kunde falde vanskeligt ogsaa at udføre Kvadre til Murbeklædningen. At man undtagelsesvis i en sen Tid kan have opført en helt ny Kirke af Granitkvadre vilde jo aldeles ikke være overraskende. Udviklingen gaar jo intetsteds i den Grad efter en Snor, at Afvigelser fra det almindelige ikke af en eller anden Grund kunne finde Sted; men selv om saadant — hvad jo forøvrigt intetsteds er paavist — havde været Tilfældet, hvad vilde saa være bevist herved? At man udover det 12. Aarhundrede en vedbleven at benytte huggen Granit som Bygningsemne er vist ingensinde nægtet. Det ofte nævnte Exempel fra Ribe Domkirkes Vestparti er jo i saa Henseende et vel dokumenteret Vidnes-

---

[1] Se Adler; Bachsteinbau des preussischen Staates, I, 92 og II, 19.

byrd. Men det maa ikke overses, at Formerne her ikke ere rent romanske, men afgjort tilhøre Overgangsstilen.

En særlig Vægt med Hensyn til vore Granitkirkers Alder synes Dr. H. at lægge paa, at der i Tydskland og Frankrig er Egne, i hvilke den romanske Bygningsmaade i mange Tilfælde er bleven fortsat helt ned mod Slutningen af 13. Aarhundrede. Her kunde været tilføjet, at der er Egne af Frankrig — Provence, med en enkelt Undtagelse, og Auvergne —, til hvilke den gothiske Stil aldrig naaede. Men hvad vedkommer det os, hvad der skete i hine fjerne Egne, med hvilke vi ikke havde nogen nævneværdig Forbindelse? Havde det endda været i England eller Nordtydskland, at dette Forhold havde fundet Sted, men begge disse Steder var den gothiske Stil i fuldt Flor i det 13. Aarhundrede. Hvad Rhinegnene angaar, da er det rigtigt, at den gothiske Stil ikke formaaede at trænge helt igennem i alle Bygninger før Slutningen af 13. Aarhundrede, men deraf følger rigtignok ikke, som af Dr. H. angivet, at man byggede romansk. De middelalderlige Stilarters Udvikling turde i Danmark have gaaet for sig paa noget lignende Maade som i Rhinegnene. Heller ikke hos os er den gothiske Stil trængt igjennem i det 13. Aarh., ja ikke engang helt i det 14. For saa vidt har udentvivl Dr. H. Ret. Men der er ikke ført noget Bevis for, at man i det 13. Aarhundrede, hvad enten Materialet var Granit eller ej, i noget Omfang byggede anderledes end i den Stil, som baade i Rhinegnene og hos os særlig tilhører det 13. Aarhundrede: den saakaldte Overgangsstil, som, uden at benytte Gothikens konstruktive System, dog optog en Del af dens Enkeltformer. Det er ogsaa denne Stil vi træffe i den af Dr. H. som romansk betegnede Abbedikirke i Werden, der er opført fra 1257—75[1]. Hvor tidlig visse af Overgangsstilens Former optræde i Rhinegnene, kan blandt andet ses af, at der findes vifteformede Vinduer i den c. 1150

[1] Indledning til Sallinglands Kirker I, p. XIV, Anm. ****)

opførte, ældste Del af Dobbeltkirken i Schwartz Rheindorf og endnu tidligere i Abbedikirken i Laach. Store St. Martin i Køln, der er opført c. 1200, har spidse Buer og Søjler med Ringprydelser i Skibet. Dr. H. skriver selv, p. 22: »Det Mindesmærke, hvori hin romanske Rokokoperiodes Udskejelser naa deres Toppunkt, er vistnok den, ifølge en samtidig Indskrift inde i Kirkens sydlige Sideskib, fra 1209 opførte St. Quirinus i Neuss«. Ogsaa i denne Bygning er der fuldt op af Spidsbuer. Og naar Ombygningen af St. Cunibert — p. 21 — omtales som et Exempel paa, at man endnu i 13. Aarhundrede — fra 1200—1247 — fandt Behag i at bygge med romanske Former, maa det ikke overses, at her, ved Siden af rent romanske Enkeltheder, findes spidse Buer, Ringsøjler o. s. v. Det vilde sikkert være ganske enestaaende, om det lod sig paavise, at medens man i 13. Aarhundrede i Jyllands Kjøbstæder holdt Skridt med Stiludviklingen andetsteds (Ribe Domkirke, Viborg Søndersognskirke, Frelsers Kirke i Horsens, Sæby Kirke) og ogsaa i enkelte Landsby Kirker, f. Ex. Bryndum og Aal, fulgte med Tiden og opførte Nybygninger og Tilbygninger i Overgangsstil, at man samtidig hermed skulde have opført en Mængde nye Granitkirker Landet over, uden at der skulde kunne paavises mere end højst nogle svage Antydninger af Overgangsstilens gothicerende Former. At Granitens Haardhed og Utilbøjelighed til at modtage saadanne Former her skulde være traadt hindrende i Vejen, er en formentlig ganske ubegrundet Paastand, som tydelig nok modbevises ved den ved 13. Aarhundredes Midte udførte Vestportal i Ribe Domkirke. Der findes her, som Dr. H. selv fremhæver, spidse Buer, pæreformede Profiler, Ringsøjler, Kapitæler og andre Enkeltheder i udpræget Overgangsstil, alt udhugget i Granit. Der er desuden mangfoldige Steder i vore jydske Granitlandsbykirker udført Arbejder i romansk Stil — jeg skal her blot nævne Døbefontene — som ere langt vanskeligere at udhugge end f. Ex. Ringsøjler, det gothiske Ribbeprofil eller den

spidse Bue, hvilken sidste jo aldeles ikke frembyder større Vanskelighed at udføre end den runde. Det er i saa Henseende værd at lægge Mærke til, at medens Teglstenen fra 12. Aarhundredes Midte saa godt som udelukkende beherskede Byernes Arkitektur i Nordtydskland, vedblev den langt overvejende Del af Landsbykirkerne her, som ovenfor bemærket, væsentlig at holde sig til Granitkvadrene som Bygningsemne; men, vel at mærke: med det fra den romanske Periode overleverede Materiale, bibeholdtes ikke de romanske Former. Saavidt det lader sig se af Adlers korte Redegjørelse for dette Forhold, optoges de tidlig gothiske Former kort efter 12. Aarhundredes Slutning[1]. For en enkelt Landsdels Vedkommende (Priegnitz) nævnes det udtrykkelig ved Granitkirkerne, at »romanische Nachklänge« kun i ganske enkelte Tilfælde, saaledes i en Kirke fra 1240, lade sig paavise. Hvor rigere Detailformer ere anvendte, synes disse dog at være af Tegl[2].

Med Hensyn til de som Halvcylindre formede Buevedhæng paa Grinderslev Kirkes Chor[3], da ere Divergenspunkterne mellem Dr. H. og mig nu, efter de af denne — p. 119 — gjorte Indrømmelser, ikke længere saa betydelige, at jeg skal opholde mig videre ved, hvad vi endnu ere uenige om. Hvis Dr. H. ved sin Hævdelse af, at disse Bueprydelser ere et sent romansk Træk, forstaar, at de ikke ere rent romanske, men ere paavirkede af Overgangsstilen, da er jeg ikke enig med ham heri, hvorimod jeg vel kan indrømme, at noget taler for, at man ikke i den ældre romanske Stilperiode kunde indlade sig paa saadanne »Finesser«. Paa den anden Side vil det vist indrømmes, at de Buevedhæng af denne Art, der findes paa Virring Kirkes

---

[1] Ovennævnte Værk I, p. 92. Her nævnes, næst efter en Række daterede Kirker i romansk Stil, alle fra Tiden før 1216, 6 »altgothische« Kirker af Granit.

[2] Samme Værk II, p: 19.

[3] Sallinglands Kirker II, p. 1—2.

Chorbue, ved Tilstedeværelsen af de øvrige arkitektoniske Former og navnlig den svære i Buen omløbende Rundstav, just ikke føre Tanken hen paa nogen sent romansk Tid. Heller ikke om den lille Kvader fra Thorslunde[1] skal jeg gjøre videre Bemærkninger. Jeg indrømmer det umulige i at bevise, at denne Kirke hidrører fra 12. Aarhundrede, men kan ikke give Dr. H. Ret i, at det lille Dobbeltvindue fra samme Kirke[2] derved, at det er delt med en Midtsøjle, skulde pege hen mod en forholdsvis sen Tid. Der haves jo fra den tidlige romanske Stil Eksempler nok paa Dobbeltvinduer, selv om det ikke er i en Gavl, at saadanne i Reglen findes. En tilsyneladende saa tilfældig Omstændighed som, at Dækstenens Hjørner ere afskaarne, tilmed saa uregelmæssigt, som det her er Tilfældet (den er ikke, som Dr. H. anfører, »gavllignende«), kan jeg end mindre tillægge kronologisk Betydning.

Vi have her et af disse rent ubetydelige Træk, som jeg vedblivende mener, at Dr. H. er tilbøjelig til at tillægge for stor Betydning, og som formentlig ere ret betydningsløse for Tidsbestemmelser. Det samme gjælder, hvad Dr. H. anfører om cirkelrunde og ovale Vinduer[3]. Det kan maaske i al Almindelighed siges, at saadanne forekomme hyppigere i de senere end i de ældre Kirker, men, naar det kan paavises, at cirkelrunde Vinduer findes i Venge Klosterkirkes Chor, der efter Dr. H.s meget overbevisende Udvikling er bygget fra 1160—63, og at der i Fjenneslev Kirke, der hidrører fra 12. Aarhundredes Midte, findes baade et rundt og et firkløverformet Vindue, da maa det mildest talt kaldes betænkeligt at benytte denne Vinduesform som et Forhold, der taler for sen Opførelsestid. Ogsaa i Udlandets gamle romanske Kirker optræde cirkelrunde Vinduer hyppig, saa-

---

[1] Sallinglands Kirker II, p. 2 og Fig. V.
[2] Samme Værk Fig. VI.
[3] Indledn. t. Sallingl. K. I, p. XIX og Danske Tufstensk. p. 103.

ledes f. Ex. i den i »Danske Tufstenskirker« p. 37 afbildede Mariekirke i Utrecht, hvilken, ifølge Dr. H., i hvert Fald er fuldendt før 1100. Men, selv bortset fra det oven anførte, maa det forbavse, at en Vinduesform, som er saa simpel og som, uafhængig af Tid og Stil, maa kunne falde enhver Haandværksmand ind, kan kaldes for en »sen og vilkaarlig Form«[1]. For de ovale Vinduers Vedkommende er der ikke fremdraget nogen Datering, men, selv om det var Tilfældet, vilde det heller ikke være tilladt at slutte noget deraf for andre Kirkers Vedkommende.

At der 1175 blev bygget en Kirke ved Ebelholt Kloster af Træ[2], beviser formentlig ikke meget, hverken overfor Spørgsmaalet om vore Stenkirkers Alder i det Hele eller med Hensyn til min Udtalelse — paa hvilken jeg iøvrigt kun har lagt ringe Vægt — om det usandsynlige, i at Grinderslev Kloster endnu i 1176 skulde have nøjedes med en Trækirke. Jeg kan i saa Henseende henvise til Prof. J. B. Løfflers Omtale af dette Forhold i ovennævnte Afhandling, p. 15 og flg., hvor det paavises, at Trækirken i Ebelholt sandsynligvis fra først af har været bestemt til at være midlertidig.

Hvad angaar den kronologiske Betydning af Granitarbejdets mere eller mindre omhyggelige Behandling, da har jeg brugt det Udtryk, at en saadan »antydes« af Dr. Helms. Jeg maa her indrømme denne, at selv med det Forbehold, der ligger i det anførte Ord, tør jeg ikke fastholde, at han har fremsat nogen Regel i saa Henseende, selv om visse Bemærkninger pege paa, at han finder dette Forhold betydningsfuldt ved Tidsbestemmelser.

I Anledning af min Udtalelse — p. 5 — »at der ikke lader sig drage sikre Slutninger ved en Sammenligning mellem saa usammensatte Former som flere af de her nævnede«, og at der i Dr. Helms' Indledning »intet Træk er paavist, som

---

[1] Indledn. til Sallinglands Kirker I, p. XIX.

[2] Danske Tufstenskirker p. 119.

med god Grund lader sig henføre til det 13. Aarhundredes Overgangsstil, saaledes som den især fremtræder ved Rhinen«, fremsætter Dr. H. — p. 121 — følgende Udtalelse, til hvilken jeg kun med meget Forbehold kan slutte mig: »Hvor Forholdene ere som de alt paapegede ved de jydske Granitkirker, kan det ikke ventes, at det vil være gjennem klart og logisk udviklede Arkitekturformer, at den senere Tids Mærke vil komme til at fremtræde, men derimod meget mere gjennem det samstemmende Vidnesbyrd af flere i og for sig smaa og hvert for sig ingenlunde afgjørende Træk«. Tilvisse en farlig Methode, der maa benyttes med stor Varsomhed, hvis den ikke skal føre ud i allehaande Uføre af Spekulation og Skarpsindighed. Jeg vil tro, at man paa Grundlag af den nævnte Art vil kunne naa at overbevise sig selv, men mener, at man ikke i ret mange Tilfælde vil kunne overbevise andre. Alt vil naturligvis her bero paa den samlede Vægt af de gjorte Iagttagelser, men jeg kan, med al min Ærbødighed og taknemmelige Anerkjendelse af, hvad Dr. H. har udrettet for vor Arkitekturhistorie, ikke tilbageholde den Yttring, at han formentlig af og til lader sig nøje med for let Vægt. Lad være, at jeg herved udsætter mig for en gjentagen Beskyldning for uberettiget Overlegenhed. Jeg mener dog i al Beskedenhed, at jeg i min Egenskab af udøvende Arkitekt og ved den Maade, hvorpaa jeg i Landets forskjellige Egne har gjort Bekjendtskab med et stort Antal Landsbykirker, som jeg ved ugelangt Ophold ved hver enkelt har undersøgt og aftegnet, dog har erhvervet mig et Kjendskab til disse, som paa en vis Maade er grundigere, end det kan skaffes selv ved den mest samvittighedsfulde Undersøgelsesrejse, og at jeg derfor har nogen Ret til at udøve Kritik selv overfor en Forfatter, hvis Erfaring er mange Aar ældre end min, og som jeg i mange Henseender er langt underlegen.

Ved Grønbæk Kirke anføres — Indl. p. XVI — forskjellige saadanne smaa Træk, om hvilke det maa siges, at

de hvert for sig ingenlunde ere afgjørende med Hensyn til Tidsbestemmelsen: Søjlernes fuldt fremhævede Skafter (efter Prof. Storcks Tegning i »Ældre nordisk Arkitektur“ II Række I, 3 synes de ikke at være helt fritstaaende), den rige Profilering af to af Chorvinduerne, Formen af Søjlehovederne, der angives at ligne en Kapitælform fra 13. Aarhundrede, som forekommer paa Vægsøjler fra omtr. 1249, men formentlig ligesaa godt kan sammenstilles med den fra de 4 store Søjler i Kallundborg Kirke, Døbefontens Firkløverform med dens »ligesom elastisk bøjede Hjørneblade« paa Foden og den sent romanske Karakter af forskjellige Dyrereliefer. Nuvel! nogle af disse Træk ere vistnok sent romanske, men have afgjort Intet med Overgangsstilen at gjøre. At Kirken er opført senere end 12. Aarhundrede, er jo vel muligt men aldeles ikke bevist og lader sig ikke bevise paa det angivne Grundlag af vage og lidet udprægede Former[1], og

[1] I Sallinglands Kirker II, Nørreherred, har jeg udtalt, »at der ikke lader sig drage sikkre Slutninger ved en Sammenligning mellem saa usammensatte Former som flere af de her omhandlede«, idet der som Exempel nævnes de halvcylinderformede Vedhæng til Buerne fra Grinderslev Kirkes Chorrunding. Ligesom ved et andet Citat, hvor Ordet »fleste« er brugt paa en lignende Maade som her »flere«, mener Dr. H. i en saa reserveret Udtryksmaade at finde et Bevis for, at jeg i mit stille Sind indrømmer, »at der dog er nogle Former, der ikke kan fralægges en vis Vægt i saa Henseende«, hvis det da ikke er en »famlende Udtryksmaade«. Det skulde synes, at der behøves meget lidt god Villie til at forstaa, at Ordet »flere« her er indskudt for at forhindre den Misforstaaelse, som ellers vilde ligge nær, at alle de forud omtalte Former efter min Mening skulde være saa usammensatte, at de ikke lode sig bruge som Grundlag for Sammenligninger.

At Dr. H. paa dette og andre Steder har brugt formentlig mindre vel overvejede Udtryk, vil synes saa meget uheldigere, som han i stærke Ord bebrejder mig min uopmærksomme Læsning af hans Udtalelser vedrørende den kronologiske Betydning af lav eller høj Relieffremstilling.

hvad vilde det vel betyde, selv om der for nogle af dem lod sig paavise Paralleler fra Bygninger i 13. Aarhundrede? Skulde ikke saa grov og raa en Form som den, de omtalte Kapitæler vise, kunne udføres uden Forbillede, eller Søjlerne gives frie Skafter, uden at Bygmesteren nødvendigvis skulde have set saadant andetsteds? Eller skulde en Mand med lidt Talent ikke af sig selv kunne finde paa at lave et Profil om Vinduerne? I Sandhed man maa have grumme lidt Tro til den Tids Menneskers Fantasi og Selvstændighed, naar man absolut vil forudsætte et Forbillede for hver enkelt lille Afvigelse fra det almindelige. Naar Dr. Helms — p. XIX —, støttet paa Argumenter af denne Art, siger om denne og 3 andre, senere omtalte, rent romanske Kirker: »Disse her anførte Træk, hvorved fire af Jyllands endnu staaende, betydelige Granitkirker betegnes som henhørende til trettende Aarhundredes første Halvdel eller Midte, kunde let forøges med flere«, da kan jeg ikke, trods Professor J. Langes paaberaabte Attest, erkjende, at en Argumentation af denne Art er »videnskabelig«.

Det er ikke vanskeligt fra en romansk Kirke fra det 12. Aarhundrede at samle en Række Smaatræk, som, ifølge den af Dr. Helms benyttede Methode, langt snarere end Grønbæk og de andre nævnte Kirker kunde vise hen mod det 13. Aarhundrede. Her kan saaledes peges paa Kallundborg Kirkes ringprydede Søjler, den lidt tilspidsede Kuppelform under de 4 Taarne, de usædvanlige Vinduesformer i Taarnene, de som en kantstillet Kvadrat dannede, smaa Murhuller ved

---

Da Misforstaaelsen nu er berigtiget, skal jeg undlade at give efter for Fristelsen til paa dette Punkt at føre et personligt Forsvar, som næppe vil have almindelig Interesse, idet jeg kun fastholder, at Dr. H. selv, ved sine uforsigtige Udtalelser — se saaledes ogsaa p. XVII, Anm. **) — har givet Anledning til en Opfattelse af hans Ord, som jeg deler med Mænd, for hvis arkæologiske Indsigt ogsaa Dr. Helms sikkert har Agtelse.

disse, Taarnenes polygonale Form, de aflange Hvælvingsfag o. s. v. Er det mon tvivlsomt, at Dr. Helms, hvis der ingen historiske Efterretninger havdes om denne Kirkes Opførelsestid, vilde have bevist, at den tilhørte 13. Aarhundrede?

Dr. H. ser dernæst i Grundplanen af Bur Kirke, ved hvilken Choret har samme Højde og Bredde som Skibet, enten en Indvirkning fra Gothiken eller muligvis fra Tiggermunkenes Bygningsmaade. Skulde det nu virkelig være nødvendigt at søge saa langt bort for at finde et Forbillede til en saadan Ændring af den almindelige, romanske Plantype, eller rettere, hvorfor i det Hele søge et Forbillede til en saa simpel Form, som enhver kunde finde paa, naar man af en eller anden Grund ønskede, at Chorets Brede i Forhold til Skibets skulde være større end sædvanlig? Maaske er det simpelthen Kirkens Lidenhed, der har givet Anledningen. Istedetfor, som det ellers er almindeligt, at udelade Chorrundingen og nøjes med et Skib og et lige afsluttet, smallere Chor, hvilke to Bygningsdele altid kunne bringes i et passende Forhold til hinanden, uanset Kirkens Størrelse i det Hele, har man her undtagelsesvis, trods Kirkens Lidenhed, ønsket at beholde Chorrundingen — maaske blot fordi den gav Bygningen et pynteligere Udseende — og i rigtig Erkjendelse af, at det med de givne Hoveddimensioner vilde give Kirken et dværgagtigt Udseende, hvis Skib, Chor og Chorrunding hver for sig og med aftagende Størrelse skulde fremtræde i det Ydre paa sædvanlig Maade, har man da givet Choret samme Brede og, som en Følge deraf, tillige samme Højde som Skibet. Eller maaske maa Aarsagen kun søges i en Lyst til at variere den sædvanlige Anordning. — Dog hvorfor fortabe sig i Muligheder, som ere ligesaa ubevislige og betydningsløse som Dr. Helms' Hypotheser?

Det angives endvidere af Dr. H., at Bur Kirkes Chorbue er spidsbuet, idet der dog tilføjes: »som det snarest synes, har der rigtignok fra først af været tilsigtet at give denne Korbue en noget anden Form end den nuværende;

men det er dog paa ingen Maade udelukket, at den nuværende Spidsbue jo godt kan være oprindelig«. Der er her en paafaldende Modsætning i, at Dr. H. først med spatieret Skrift udhæver som et vigtigt Moment, at Chorbuen er spidsbuet, og derefter tilføjer en saa stærk Reservation som den citerede, hvorefter det Hele reduceres til, at det ikke er udelukket, at den kan være oprindelig. Hvis der er Spor af, at der har været tilsigtet en anden Form, maa denne jo have været rundbuet og have været udført, før den blev ændret til en Spidsbue; thi det kan dog umulig antages, at man først har begyndt paa at gjøre Buen rund og derpaa, under selve Opførelsen, inden den blev færdig, ændret den til en spids. Jeg skal endnu tilføje, at da jeg for nogle Aar siden undersøgte og opmaalte denne Kirke, hvorved jeg opholdt mig i flere Dage paa Stedet, faldt det mig ikke ind, at der kunde være Tale om andet, end at denne Bue, som det saa ofte er Tilfældet, var ommuret i senere Tid og derved havde faaet den spidse Form. Spørgsmaalet vil jo iøvrigt let kunne løses ved en delvis Afbankning af Pudsen; indtil da vil det vist være heldigst at se bort fra denne Mulighed. At føre Beviser af denne Art i Marken er unægtelig at tage alt med, men tyder ikke paa et righoldigt Rustkammer.

Med Hensyn til de øvrige Exempler paa spidse Buer i jydske Landsbykirker af Natursten, som — p. 122 — nævnes af Dr. Helms, forholder jeg mig ellers i det Hele taget skeptisk. Jeg skal dog ikke, efter at være gjort opmærksom paa de af Arkitekt Uldall gjorte Iagttagelser[1]), benægte, at saadanne findes enkelte Steder, ogsaa i Granitkirkerne, men maa dog bemærke, at selv om dette er Tilfældet, maa det først ved omhyggelig Iagttagelse godtgjøres, at det ikke er en tilfældig Form, fremkommen ved Ommuring, Forskydning eller uregelmæssig Henstilling af Buestenene, eller at den ikke skyldes en Forandring, udført i den gothiske Stilperiode, ligesom en

[1] Meddelte i »Nationaltidende« 17. og 21. Febr. 1886.

omhyggelig Opmaaling, i ethvert Tilfælde af Buen, men helst af hele den Kirke, i hvilken en saadan findes, maatte foreligge. At alt dette til Dato mangler eller dog ikke er bragt offentlig frem, vil man indrømme.

Der findes altsaa muligvis oprindelige Spidsbuer ogsaa i Granitkirkerne. Heri vil der jo i og for sig ikke være noget overraskende, da saadanne ogsaa findes i enkelte andre af Landets Landsbykirker fra den ældre Middelalder, med eller uden Overgangsstilens Præg, og Tilstedeværelsen af saadanne Buer vil derfor i det højeste bevise, hvad vist ingen har tænkt paa at benægte, at der findes enkelte Granitkirker i Jylland, som ere yngre end 1200. Det vil dog ikke være ufornødent at minde om, at Professor J. B. Løffler har paavist[1], at der i Ringsted Kirkes ældste Del findes en enkelt, lidt tilspidset Bue. Samme Forfatter har dernæst meddelt mig, at Bjernede Kirke har flere, afgjort spidse Gjord- og Skjoldbuer i de oprindelige Hvælvinger[2]). Begge disse Bygninger hidrøre fra 12. Aarhundrede; altsaa behøver Tilstedeværelsen af en Spidsbue ikke nødvendig at pege paa det 13. Aarhundrede.

Det vil jo imidlertid altid have betydelig Interesse at faa opklaret, hvad der vides om de spidse Buers Forekomst i vore, af Natursten byggede Landsbykirker. Jeg skal derfor søge nærmere at belyse de af Dr. H. nævnte Exempler, idet jeg gjør opmærksom paa, at jeg ikke har sagt, at saadanne ikke findes, men kun, at de ere yderst sjældne. At der efterhaanden vil kunne fremdrages nogle flere Exempler paa saadanne, end der, da jeg skrev om dette Emne, vare be-

---

[1] Danmarks Kirkebygninger fra tidligere Middelalder, p. 178.

[2] Bjernede Kirkes Bygningshistorie foreligger vel endnu ikke tilstrækkelig oplyst; men der er dog ingen Grund til at tro, at Hvælvingerne kunne være senere end 12. Aarhundredes Slutning: thi selv om den øverste Del af Kirken synes at være noget yngre end Underdelen, er den dog opført som en umiddelbar Fortsættelse af denne.

kjendte, er naturligt. Jeg kunde selv nævne flere Exempler paa spidsbuede Vinduer og Døre fra Kridtstens Kirker i Stevns Herred og nærmeste Omegn, hvor Forholdene dog, paa Grund af den vedvarende Benyttelse af Kridtstenen udover den romanske Stilperiode, ere exeptionelle. De spidse Tufstensbuer i den af Dr. Helms fremdragne Bryndum Kirke[1] tilhøre jo, ligesom hele Choret, afgjort Overgangsstilen og, ifølge Hvælvingernes Form, sandsynligvis endda en forholdsvis sen Periode af denne.

Af de af Arkitekt Uldall i Nationaltidende nævnte, formentlig spidse Buer kjender jeg af Selvsyn kun den lille Dør paa Nordsiden af Torslev Kirke, hvilken, ifølge Dr. Helms, af Hr. Uldall er betegnet som »fuldstændig spidsbuet«, og som jeg har havt Lejlighed til at opmaale og aftegne tilligemed hele Kirken. Denne Dør synes virkelig ved første Øjekast noget spidsbuet; ved nærmere Undersøgelse viser det sig imidlertid, at Buestenene meget godt kunne have været tilhugne til en rund Bue, og at kun den uregelmæssige Henmuring af disse har frembragt en Form af en, rigtignok meget skjæv Spidsbue. Alene den Omstændighed, at der ingen lodret Midtfuge findes (den ved Issepunktet nærmeste Fuge sidder et Par Tommer til Siden), viser formentlig, at Spidsbueformen ikke er tilsigtet. Naar Dr. H. mener, at Øster Hornum Kirke (ifølge Uldall) har spidsbuede Vinduer, da maa dette rettes til, at kun et af disse, hvis Bue undtagelsesvis er udført af Kilesten, danner »en svagt tilspidset Bue«[2]. Hvorvidt der her foreligger en tilsigtet Form, en tilfældig Uregelmæssighed eller en senere Ommuring kan ikke afgjøres, førend ialfald en omhyggelig udført Opmaalingstegning foreligger. Ogsaa til Bedømmelsen af den af 8 smaa Spidsbuer sammensatte Frise, som om-

---

[1] Danske Tufstenskirker, p. 89—91.

[2] F. Uldall: om Vinduerne i de jydske Granitkirker. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894, p. 244.

slutter det rundbuede Vindue i Klim[1] Kirke, er en Tegning nødvendig, ligesom det maa beklages, at heller ikke de 3 Vinduer i Estvad, Mejrup og Helligsø Kirker, hvilke Arkitekt Uldall i ovennævnte Afhandling — p. 281 og flg. — betegner som »lidt tilspidsede«, ere blevne viste i Afbildning. Ved det i Mejrup svækkes Tilliden til Betydningen af den ringe Tilspidsning yderligere ved, at det bemærkes, at Stenen, i hvilken Buen er udhugget, har faaet en Revne, medens det angives, at dette ej i kjendelig Grad »synes« at have forandret den oprindelige Form.

Blandt de af Arkitekt Uldall i ovenanførte Avisartikel fremdragne 8 Exempler paa tilspidsede Chorbuer nævnes Villerslev som havende en særlig smuk Spidsbue. Herved maa formentlig forstaas, at Spidsbueformen her er udpræget i Modsætning til de øvrige, hvor den synes at være svagt fremtrædende[2].

Jeg kan ifølge det ovenanførte ikke tilbageholde den Bemærkning, at Arkitekt Uldall, som øjensynlig med Flid har eftersporet spidse Bueformer i Granitkirkerne, ved disse smaa Afvigelser fra den normale Rundbue muligvis ikke har taget tilstrækkeligt Hensyn til, at saadanne, hidrørende fra Tilfældigheder og unøjagtig Udførelse, ganske naturlig kunne lade sig finde blandt Jyllands Hundreder af Granitkirker. Andre Uregelmæssigheder, f. Ex. lidt fladtrykte Rundbuer, ere jo saaledes hyppige nok, især ved Triumfbuer.

---

[1] Samme Afhandling p. 278.

[2] I en Række, Ministeriet tilhørende, Beskrivelser af Kirkerne i Randers Amt nævner Hr. U. endvidere, at Chorbuen i Mellerup N. Ø. for Randers er ganske svagt tilspidset. Hvis jeg ikke havde haft Lejlighed til at se denne Udtalelse, vilde det aldrig være faldet mig ind, at denne Bue skulde være spids, saa rent ubetydelig afviger den fra Rundbuen. Jeg føler mig ganske overbevist om, at her kun foreligger en tilfældig Uregelmæssighed. Hvorvidt Hr. U. vilde medtage denne ved en eventuel, udførligere Offentliggjørelse af sine Undersøgelser i denne Retning, ved jeg jo iøvrigt ikke.

Dr. H. omtaler dernæst et Vindue i Vokslev, »der minder om Gothiken«. Et Tvergjennemsnit af dette, som er afbildet af Hr. Uldall — ovenn. Afh. F. 3 —, viser et Profil af Hjørnerne, bestaaende af to Karniser med en mellemliggende Rundstav; dette er ganske vist en usædvanlig, men dog formentlig ikke nogen for den senere romanske Kunst overraskende Profilering. Vinduerne i Farsø Kirke, om hvilke Dr. H. udtaler, at de muligvis, ifølge det nævnte Referat i Nationaltidende, kunne være spidse, har ifølge Arkitekt Uldalls oven omtalte Afhandling, runde Buer. Foruden den spidse Chorbue i Bur paapeger Dr. H. lignende i Lunde, Jerne og Hostrup. Der nævnes dog intet om, at det ved nærmere Undersøgelse, f. Ex. ved Afbankning af Pudsen, er godtgjort, at de ere oprindelige. Særlig for Hostrup Kirkes Vedkommende, hvis Chorbue er vist i »Danske Tufstenskirker« T. 44, tillader jeg mig at betvivle, at denne stærkt tilspidsede Bueform skulde være samtidig med de øvrige, rent romanske Enkeltheder fra denne Kirke, medens det ligger nær at antage, at man her, som saa ofte andetsteds, har forandret Chorbuen fra rund- til spidsbuet samtidig med Indbygningen af de gothiske Hvælvinger i Skib og Chor. Naar der endelig peges paa den indadtil spidsbuede Form af et af de to smaa Vinduer i Darum Kirkes nordre Chorvæg, da har Dr. H. overset, at, medens den østre af Chorets to Hvælvinger er i Overgangsstil, til hvilken Vinduets runde Bue passer, er den vestre gothisk, altsaa opført paa en Tid, da spidse Buer overalt havde Overvægten; hvor naturligt er det da ikke, at man, samtidig med at Hvælvingen indbyggedes, har forandret den runde Bue i Vinduet til en spids. At her skulde foreligge en oprindelig Form er intet Øjeblik faldet mig ind under Opmaalingen af Kirken, og jeg tør trøstig gaa ud fra, at en nærmere Undersøgelse vil give mig Ret.

Jeg vil af flere Grunde her nødig komme ind paa en nærmere Omtale af, hvad der i Værket Danske Tufstenskirker udførlig meddeles om de Forhold, der kunne tale

for, at Johannesklostrets Kirke ved Slesvig, Kirken i Ballum og Spandet Kirke ere ældre end 1200. Jeg skal her kun udtale, at Begrundelsen af, at sidstnævnte Kirke skulde være yngre end 1323, ikke helt tilfredsstiller mig, medens jeg dog ikke tør udtale en afgjort Mening om Rigtigheden af, hvad der siges om den sene Karakter af Bygningsformerne, før jeg har faaet Lejlighed til at undersøge disse paa Stedet eller dog til at se nøjagtige Tegninger, som nu ganske mangle. Naar Johannesklostrets Kirke ved Slesvig Aar 1250 nævnes som »Nonnernes nye Kirke«, da er Begrebet »ny« jo relativt, og Opførelsestiden kan saaledes ligge mange Aar tilbage; men selv om en Del (Sidemurens Overdel) af denne Kirke virkelig skulde være opført tæt op mod 1250, saa er der jo intet paafaldende i her at træffe rundbuede Vinduer tilmed af en saa langstrakt Form som disse; saadanne bibeholdtes jo, som alt bemærket, længe i det 13. Aarhundredes Overgangsstil ved Siden af spidse Buer i andre Bygningsdele. Om en fra nyt af opført, romansk Kirke er her jo ikke Tale.[1]

At den dobbelte, sammenslyngede Rundbuefrise, som forekommer ved Ballum og flere andre af Tufstenskirkerne, anses for et forholdsvis sent Træk, som nok kan pege paa Begyndelsen af 13. Aarhundrede, er vist rigtigt. Det samme gjælder sikkert ogsaa de ved Ballum, Brøns og flere Kirker paapegede, i skraat Rudemønster udførte Friser. Men netop saadanne Træk vise, at man, naar man byggede i 13. Aarhundrede, ogsaa ved Halvøens Landsbykirker kunde følge med Udviklingen andetsteds, og de fremhæve endnu mere Granitkirkernes forholdsvis store Fattigdom paa udpræget sent romanske, og endnu mere paa de fra Overgangsstilen hentede Særformer. Heller ikke maa det overses, at i begge de nævnte Kirker, og i flere af de yngre Tufstenskirker, den forholdsvis sene Opførelsestid viser sig, ligesom

[1] Se Danske Tufstenskirker p. 64.

i de østsjællandske Kridtstenskirker, ved en delvis Anvendelse af Tegl, noget vi som bekjendt i Jyllands Granitkirker aldeles ikke kjende, skjøndt her synes at have været nok saa megen Grund til at tage den bekvemme Tegl til Hjælp i den store Mængde Nybygninger af Granit, som Dr. H. mener, at der opførtes i det 13. Aarhundrede, altsaa paa en Tid, da Teglen var kjendt og benyttet over hele Danmark, ogsaa i Jylland[1]. At der i og for sig ikke er noget unaturligt i en Sammenstilling af Granit og Tegl, vise de nordtydske Granitkirker tilstrækkelig tydelig.

Resultatet af denne Undersøgelse, i Forbindelse med hvad jeg har anført om disse Spørgsmaal i Teksten til Sallinglands Kirker. II. Nørreherred og med Professor Løfflers ovennævnte Afhandling i historisk Tidsskrift, maa da formentlig blive: at Dr. Helms' Forsøg paa at rokke ved den hidtil almindelig antagne Mening, at Hovedmassen af vore af Natursten opførte romanske Kirker, og særlig de jydske Kirker af huggen Granit, har været opført ved 12. Aarhundredes Udgang, i Hovedsagen er mislykket, og at saaledes Spørgsmaalet om disse Kirkers Alder, for det langt overvejende Antals Vedkommende, endnu henstaar uløst.

---

[1] Af jydske Teglstens Bygninger fra den ældre Middelalder kan saaledas nævnes: Aarhus Domkirke, den nylig udgravede Vitskøl Klosterkirke, Frelsers Kirke i Horsens, flere Landsbykirker i Egnem omkring Hjørring, Thorsager Kirke, samt de senere indbyggede Hvælvinger fra Overgangstiden i Ribe Domkirke og flere Landsbykirker.

A GERI, A WETLANDI I KONGEBREVET 1135

AF

KR. ERSLEV.

Det ældste, endnu existerende nordiske Kongebrev er som bekendt et Gavebrev til Lunde Domkirke, udstedt 1135 af Erik Emune, hvoraf det er lykkedes Arkivar Dr. Secher at finde et Brudstykke i det svenske Rigsarkiv; et Facsimile deraf meddelte han i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1882, og et nyt er givet i Værket: »Svenska Skriftprof från Erik den helliges till Gustaf III's tid«. En fuldstændig Afskrift af Brevet haves i Kapitlets Brevbog, der stammer fra 1494, og naar man herfra tager det, der nu fattes i det bevarede Brudstykke af Originalen, opregnes det Gods, Kongen skænker Kirken, saaledes:

> **de** Geri in villa Wraum occidentali unus mansus, Hoeum mansus, Hugby mansus, in Scio dimidius mansus, Herthalef quadrans, **de** Wetlandi in villa Fialkum quadrans, in insula Amacum in villa Tummathorp duo mansi, Thornby mansus.

Paa den Vis læser Secher, og den sidste svenske Udgiver har det samme. Derimod har den Skriver, der har afskrevet Brevet i Registrum ecclesie Lundensis, ikke de to ovenfor fremhævede **de**'er; i Stedet for det første **de** skriver han: **A**; paa det sidste Sted har han indskrænket sig til at eftertegne, hvad han saa i Brevet. Jeg tror nu

ubetinget, at den middelalderlige Afskriver her har Ret overfor de to moderne Lærde.

Naar Secher faar **de** ud, opfatter han, hvad der staar i Brevet, som et **d** med Forkortelsesstreg. Allerede denne Forkortelsesmaade vækker Tvivl, da det i alt Fald er ret usædvanligt at forkorte **de** paa denne Vis; men fremfor alt: Bogstavet kan umuligt være et **d**. Dette skrives i Brevet dels **d**, dels **ð**, og saaledes at det altid for oven ender med en Krusedulle; denne findes ikke paa de to tvivlsomme Steder, og hele Bogstavets Form er ogsaa ganske forskellig fra **d**'ernes. Derimod stemmer baade det ene og det andet Tegn, om end indbyrdes lidt forskellige, fuldstændig med et Uncial **A**, saaledes som dette kendes andensteds fra, og de ligner ligeledes i Grundtrækkene ganske det **A**, som Brevet har i sin sidste Linie i Navnet *Ascero;* her er ogsaa den høje Streg uden Krusedulle, og den afrundede Linie begynder ogsaa her tyndt for siden at blive bredere, ligesom den straks gaar skraat nedad, to Træk, der ikke findes i **d**'et.

Rent palæografisk maa man da ubetinget læse: **A**; Forstaaelsen synes at kræve det samme. Secher siger vel: »Sammenhænget kræver et Forholdsord, som angiver en Deling, særlig: de«. Det synes da, at han opfatter Stedbetegnelserne saaledes, at der f. Ex. indenfor Byen Vestre Vram var noget, der hed Geri, af hvilket Kongen saa bortskænkede et Bol. Dette er dog næppe rimeligt; mellem By og Bol kan der ikke godt tænkes at være noget Led. — Læses derimod **A**, maa dettes opfattes som et dansk Forholdsord, der er kommet ind i det latinske Brev, hvad der jo har adskillige Sidestykker, og dette passer ogsaa godt med de to efterfølgende Former: Geri, Wetlandi, der jo synes at være nordiske Dativformer. Følgeordenen i Brevets Godsopregning bliver da meget naturlig: »paa (i) Geri i Vestre Vram et Bol, . . . paa (i) Wetlandi i Byen Fialkum et Fjerdingbol«, ganske som lige efter: »paa (i) Øen Amager

i Byen Tømmerup to Bol«. Herved forstaas saa endelig, hvad Geri og Wetlandi betyder; Vestre Vram ligger i Gærds Herred, Fialkum er sikkert Fielkinge i Villands Herred[1]. Ligesom der efter Tømmerup nævnes Taarnby, en anden By paa Amager, maa det da formodes, at ikke blot Vestre Vram, men ogsaa de følgende Lokaliteter maa søges: »a Geri«, i Gærds Herred, og her finder man da ogsaa let Herthalef, nu Härlöf i Åsum Sogn, og Hugby, nu Hofby i samme Sogn; ved Hoeum kunde man tænke paa Hommentorp lige tæt ved, medens jeg ganske vist ikke formaar at paavise Scio. Naar hertil endelig føjes, at i Knud den helliges Gavebrev fra 1085, der nu kun kendes gennem Afskrifter, vel som Regel foran Herrederne bruges det latinske: in, men dog ogsaa et Steds staar: »A Guthisbo in Sandby unus mansus«, altsaa ogsaa **a** ved et Herredsnavn (Gønge Herred), saa synes al Tvivl om Læsningen af Kongebrevet 1135 at maatte forsvinde[2].

---

[1] De to Herreder skrives i Valdemars Jordebog Gæræhæræth og Wætlandshæræth, Former, der jo kommer Brevets overordentlig nær.

[2] De anførte Ord af Brevet af 1085 ses paa Facsimilet i Thorsens Runemindesmærker. Dette Facsimile viser ogsaa, at Secher næppe har Ret, naar han i Brevet 1135 har ment at finde Bogstavet Þ (th). Han tror at se dette Bogstav i Navnet »MalfriDe«, idet han ikke kan tro, at det D-lignende Bogstav er et Majuskel D midt iblandt Minusklerne. Men i Afskriften af Knud den helliges Brev forekommer i Byen Lunds Navn (LunDæ) det samme Bogstav, og her kan det sikkert ikke forstaas som andet end D.

LUNDS DOMKYRKAS GRUND

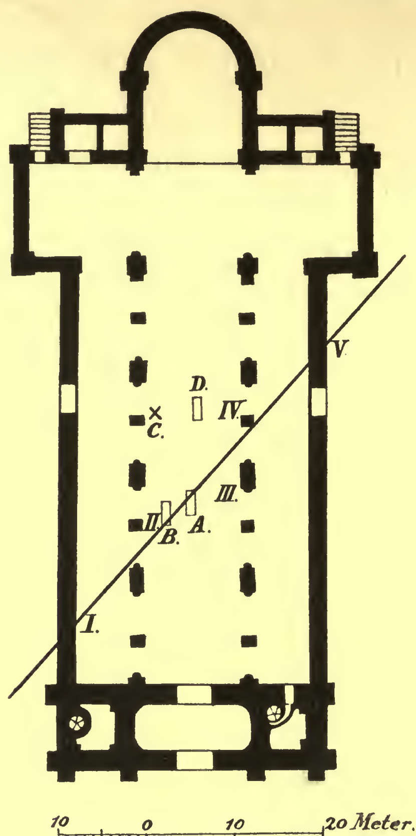
AF

DR. CARL WIBLING.

De fynd, hvilka vid anläggning af värmeledning 1890 anträffades i Lunds domkyrka, väckte en viss uppmärksamhet bland allmänheten och blefvo föremål för skilda uttydningar. Det var derför ursprungligen min afsikt att söka lämna en noggrann och uttömmande redogörelse för de samma. Aflägsnad från Lund och upptagen af trägna göromål, har jag måst afstå från denna plan. På grund af det historiska intresse, som Lunds domkyrka äger, har jag emellertid ansett mig hellre böra i fragmentarisk form offentliggöra de anteckningar, som gjordes vid dessa gräfningar, än låta dem förkomma i mina gömmor.

Med anledning af Domprost C. Olbers anmälan, att bland graflämningarne under kyrkan anträffats en orubbad sarkofag, anmodades jag af Riksantikvarien att å hans vägnar närvara vid dennas borttagande. När nämnda uppdrag i medlet af maj lämnades mig, hade emellertid arbetet inom domkyrkan en längre tid pågått och åtskilliga grafvar bortröjts. Därvid lära enl. uppgift ej några anmärkningsvärda fynd gjorts med undantag af tvenne med guldornament försedda riddarsvärd, hvilka anträffats i sydvästra hörnet af midtskeppet. Såsom sedermera visade sig, hade grafvarne redan under Brunii tid, då de gamla grafstenarna fingo vika för en modernare golfläggning, till större delen blifvit raserade.

Den oskadade sarkofagen (A), som var 2,3 m. lång och 0,8 m. bred, befanns innehålla den 1664 drunknade borggrefven Fredrik von Dohnas lik. Därefter undersöktes ett något skadadt grafhvalf, beläget i mellersta delen af midtskeppets norra sida. Här anträffades flera skelett

och kistor, som utan ordning lågo hopade på hvarandra. Troligen hade dessa vid den förut omnämnda golfläggningen ej ansetts nog förvandlade för att kunna blandas med fyllningen och därför hit inkastats. Mera intresse erbjödo de fynd, som gjordes under grefve Dohnas graf.

Då man hittills antagit, att kyrkan hvilade på ett jordlager af ganska lös beskaffenhet, lät jag, för att närmare klargöra detta förhållande, här anställa gräfningar. Först anträffades ett 25 cm. mäktigt af ler- och kalkspillning bildadt lager, i hvilket lågo ganska väl bibehållna människoskelett jämte trä- och järnfragment. Härpå följde ett omkring 30 cm. mäktigt brunaktigt kulturlager, som innehöll djurben och krukskärfvor samt på bottnen kol, aska och dyartad mylla. Detta lager hvilade på ett uteslutande af lera bestående skikt, som i norra kanten var 11 cm., men alltmera afsmalnade mot söder. Härpå vidtog ånyo kulturlagret, som nu var mörkare och mera illaluktande samt stundom bestod af nästan oblandad gödsel. I sistnämnda lager, som sträckte sig till ett djup af inemot 1 m., anträffades en massa fynd, såsom skinnbitar, gröfre krukskärfvor, i följd af syran svartnade benstycken, skiffer- och flintbitar, af hvilka några visade spår efter bearbetning, afsågade och tillspetsade horn- och benstycken, nedtill afsmalnande och brända pålar och pinnar m. m. På bottnen hittades bland annat äfven en ganska väl bibehållen och bearbetad trästaf, liknande en s. k. bandsked, samt fragment af tyg, hvilket synes blifvit förfärdigadt af tvinnadt nöthår.

För att de pågående arbetena med värmeledningen ej måtte försummas, blef jag snart tvungen att afbryta undersökningarne. Då emellertid Riksantikvarien, som underrättats om resultatet, anmodat mig att fortsätta, återupptogos dessa under en graf, som låg 2,75 m. norr om Dohnas.

Denna graf (s. 206 B), hvars längd var 2,8 m. och bredd 1,6 m., synes, att döma af dess läge och ålder, hafva tillhört den 1390 vådligen omkomne erkebiskop Magnus[1]. Vid grafvens borttagande hade blott anträffats en i midten

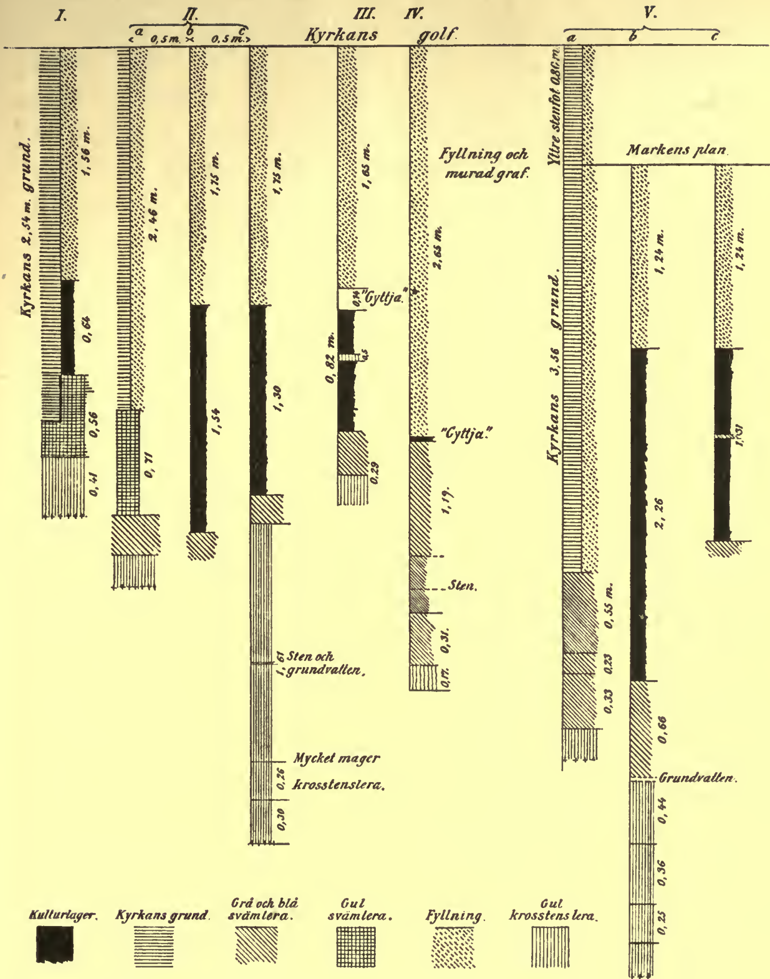
---

[1] Se härom min uppsats, »Tvänne medeltidsgrafvar i Lunds Domkyrka«, Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Månadsblad för 1890, s. 121—123.

nedsatt lerkruka, troligen ett rökelsekärl, som innehöll kol och smärre benfragment, samt några större ben. Dessa befunno sig i grafvens öfverkant och hade troligen sedermera hit nedkastats. Lagerföljden under denna graf var ungefär densamma som under Dohnas. För att närmare belysa fyndens beskaffenhet och läge, meddelar jag här ett utdrag af gräfningsjournalen.

»I lagret närmast under grafven lågo kalkbitar, skelett, trä- och järnfragment. Därunder, på 30 cm. djup, anträffades hornkvicken, tillspetsade asppinnar, kol och aska, fiskben, ett stycke kalktuff, krukskärfvor, flintstycken; på 35 cm. djup fiskkotor, kruksskärfvor, flintstycken, skinnbitar; på 40 cm. djup krukskärfvor, ben, däribland käkpartiet efter ett större svin; på 45 cm. djup krukskärfvor, ben, flintstycken, ett träredskap af obekant användning; på 50 cm. djup skinnbitar och krukskärfvor; på 60 cm. djup nötskal, fiskben, krukskärfvor, flintstycken, en träpåle; på 65 cm. djup en på kant stående, större ekplanka, en mängd krukskärfvor och flintstycken, ett afskuret råbockshorn; på 70 cm. djup en sten, som röjde spår efter användning, ben efter nötboskap, underkäke af simfågel, ett stycke benestadskalk, en större skinnbit, ett bockhornskvicke; på 80 cm. djup kruk- och flintskärfvor; på 90 cm. djup större bitar af en kruka, ett par bearbetade horn, ett bastrep, slagg, ben med märken efter skärning, flera flintbitar, däribland en lång och smal sådan, skinnstycken, en underkäk m. m.«

Då således äfven här förhållandet visade sig likartadt med det på föregående ställe, och det för öfrigt från flera synpunkter var af vikt att få frågan om domkyrkans grund fullt utredd, anmodade jag nu, på uppdrag af Domprost Olbers, Docenten J. C. Moberg att biträda vid undersökningarne. Det rent geologiska resultatet af dessa framgår tillräckligt af bifogade profiler och torde därför ej behöfva särskildt omnämnas. Beträffande åter kulturlagret, hvarom här närmast är fråga, anser jag mig böra återgifva, hvad Doc. M. härom yttrar.

I.
II.
a
0,5 m.
b
0,5 m.
c
III.
IV.
Kyrkans golf.
V.
a
b
c
Kyrkans 2,54 m. grund.
1,56 m.
0,64
0,56
0,41
2,46 m.
0,71
1,75 m.
1,54
1,75 m.
1,30
1,67
Sten och grundvallen.
Mycket mager krosstenslera.
0,26
0,30
1,65 m.
"Gyttja."
0,82 m.
0,29
Fyllning och murad graf.
2,65 m.
"Gyttja."
1,19.
Sten.
0,31.
0,17.
Yttre stenfot 0,80 m.
Kyrkans 3,56 grund.
Markens plan.
0,55 m.
0,23
0,33
1,24 m.
2,26
0,66
Grundvallen.
0,44
0,36
0,25
1,24 m.
1,31
Kulturlager.
Kyrkans grund.
Grå och blå svämlera.
Gul svämlera.
Fyllning.
Gul krosstens lera.
100
50
0
1
2
3 Meter.

I redogörelsen vid prof. II, b, heter det bland annat: »I samma graf, men 0,5 m. S. från pelaren, iakttogs följande lagerserie (se profilteckningen II, b): Under golfytan fans fyllning (af murbruk o. d.) till ett djup af ungef. 1,75 m. Därunder kom ett egendomligt lager, som återfinnes i flertalet af de följande profilerna och därför torde vara förtjänt af att här noggrannare beskrifvas. Med undantag af en och annan renare gyttjerand, som dock alltid var af obetydlig såväl mäktighet som utsträckning, bestod lagret nära nog uteslutande af kulturrester. Dess färg är svart, ofta med någon dragning i grönt eller brunt. Någon ordentlig skiktning fanns ej. Här och hvar på ställen, där halm(?) eller mosstorf funnos inblandade i rikligare mängd, syntes dock tydligen spår af skiktning, visande oregelbundet fall. Lagret gjorde då starkt intryck af att hafva bildats genom anhopning af stallströ och stallspillning. I massan voro inblandade en stor mängd ben (af fisk, fågel, tamoxe, får och tamsvin), stycken af arbetadt trä och läder, träkol, krukskärfvor m. m. dylikt. På ett och annat ställe funnos smärre klimpar och blå fläckar, sannolikt bildade af jordformig vivianit. Lagrets begränsning är särdeles ojämn. Underlagret har alltid en blåaktig färg. Det hela är med all säkerhet ett gammalt kulturlager. Mäktigheten var här ungefär 1,54 m. (Läget af kulturlagrets öfre och fyllningens undre gräns blef här ej exakt fastställdt.)

I slutet af sin redogörelse förklarar därjämte Doc. M.: »Efter hvad af dessa profiler framgår, ligger kulturlagret här i en håla, som särdeles i närheten af kyrkomuren har ett ej obetydligt djup. I dess understa, mig direkt tillgängliga del anträffades skal af hasselnötter, horn med flera skelettdelar af tamoxe och får, en käke af tamsvin samt bröstbenet af en större fågel. Flerestädes funnos tillspetsade furupålar, stående upprätt i gyttjan. Öfversta delen bestod af öfvervägande gyttja, undre delen liknade däremot mera oblandad gödsel. I grafvens östra vägg syntes ganska tydlig skikt-

ning; här liksom på flere andra ställen orsakades skiktningen af den rikliga förhandenvaron af mosstorf. Vid norra änden af nämnda vägg stupade skikten tämligen starkt mot S. (underst 45° och derutöfver, men högre upp något mindre); vid södra ändan var stupningen däremot nordlig. Att detta ej är en verklig mossbildning, anser jag vara höjdt öfver hvarje tvifvel. Antagligen är det dock i en dylik bildning, som den brutna skalle af Bos longifrons, dvärgoxen, anträffats, hvilken Nilsson angifver vara »upptagen från djupet af en torfmosse nära domkyrkan här i Lund«[1]. Kulturlagret, som i närheten af kyrkomuren i den uppkastade grafvens västra vägg ej nådde så högt som i densammas östra vägg, är på förstnämnda stället skildt från kyrkans grundmur af en blålera, af hvilken det ock längre i S. till en del betäckes.

Såsom en sammanfattning af de viktigaste bland de genom undersökningen erhållna resultaten torde följande här få anföras:

Kyrkans grundmurar hafva ett växlande djup och visa sig å de undersökta ställena (s. 206) alltid vara lagda så långt ned, att de kommit att direkt hvila på fasta lerlager, huru djupt ned det gyttjeblandade kulturlagret än må gå äfven i grundmurens omedelbara närhet.

Då härtill kommer, att meranämnda gyttje- och kulturlager såväl genom sin art som genom sin växlande mäktighet och sitt förhållande till angränsande jordlager visat sig vara af en relativt lokal utbredning, synes mig således något verkligt skäl till det gängse talet om domkyrkans dåliga grund ej finnas, för såvidt därmed hänsyftas på de jordlager, å hvilka kyrkans grundmurar blifvit uppförda.

Angående kulturlagrets ålder tyckas lagringsförhållandena vid profil II, a med säkerhet angifva, att det är äldre än

---

[1] S. Nilsson, »Skandinavisk Fauna«, I Däggdjuren, 2 Uppl., s. 561.

kyrkans grundvalar, för så vidt man näml. får antaga, att marken å angifna stället ej blifvit ånyo rubbad, sedan grundvalarne först blefvo lagda. För ytterligare belysning af hithörande förhållanden, skulle det helt visst varit af mycken vikt att, såsom jag ämnat, vid lokal V (s. 206) äfven inre sidan af grundmuren blifvit undersökt. Man skulle då fått se, om kulturlagret äfven där kunnat anträffas, fått se dess förhållande till grunden, äfvensom dess djup och mäktighet, i förhållande till det utanför kyrkan, på andra sidan muren varande, likartade lagret. Tyvärr blef dock arbetet, just då jag stod i begrepp att utföra denna del af undersökningen, afbrutet genom Öfverintendenten Zettervalls förbud mot all vidare gräfning.

Den mark, å hvilken domkyrkan hvilar, tyckes mig, efter hvad jag hittills kunnat döma, innan den kom att användas för sitt nuvarande ändamål, hafva i sin södra del varit upptagen af vattenfyllda hålor, möjligen gamla lertägter, i hvilka sedermera under en längre tid allehanda afskräden nedkastats.«

Under det de geologiska undersökningarne pågingo hade jag alltjämt med liknande resultat företagit mindre gräfningar dels något norr om erkebiskop Magnus' graf (s. 206 C), dels i kyrkans midtskepp (s. 206 D). De senare hade emellertid knappast påbörjats, förrän, såsom redan nämnts, Öfverintendenten Zettervall, under förebärande, att domkyrkan genom gräfningarne råkade i fara, uppmanade mig att inställa desamma. Antagligen hade eljest hufvudresultatet af såväl mina som Doc. M:s undersökningar ställt sig något förmånligare. Genom Zetterwalls ingripande blef min undersökning inskränkt till marken närmast utanför domkyrkan.

För att förbinda kyrkan med det sydost om denna belägna kapellet, där värmeledningsapparaten blifvit uppställd, gräfdes en djup ränna mellan dessa platser. Äfven här anträffades vid gräfningarne öfverst lik och kistor, däribland flera af ytterst primitiv beskaffenhet, samt under dessa

ett liknande kulturlager som det i kyrkan befintliga. Lagret befanns i allmänhet här vara mindre djupt och innehållsrikt. Noggrannare undersökning företogs emellertid blott under Carl Eriksson Rödes 1334 här uppförda graf, som låg midt i vägen för nyssnämnda ränna och därför måste borttagas.

Under denna graf, som var 2,25 m. lång och 0,95 m. bred, undersöktes jordlagret till ett djup af inemot 1 m.[1]. Härvid hittades, förutom ben, flera andra fynd, såsom snörskor af olika form, en läderslida till en mindre knif, trenne rader tillspetsade och brända pålar af furu med mellanliggande gröfre ekplankor samt vid en af pålarnes spets en afbruten balans till en mindre våg, troligen af brons, och stutligen en, såsom det tycktes, murad eldstad jämte några ihåliga och refflade stycken af bränd lera, hvilka möjligen blifvit använda till gjutformer; åtminstone var en af dessa vid påträffandet täckt af ett tunt lager guldglänsande stoff. I följd af brådskan med värmeledningens införande måste emellertid äfven dessa undersökningar, som pågått under ett par dagar, snart afbrytas.

För närmare specificering af vid gräfningarne anträffade aminala rester sändes dessa till Lunds Zoologiska museum, och har Konservator C. Roth däröfver lämnat följande utlåtande: »Beträffande uppgiften å exemplar, så är det mycket svårt, om ej omöjligt, att uppgifva någon exakt siffra, enär olika osteologiska partier kunna tillhöra samma individ. — Endast i det fall, att samma osteologiska parti kunnat uppvisas för hvarje individ eller mera sällan samma parti på olika sidor, då det utvisat olika kön eller storleksförhållande eller ålder, har jag vågat räkna individantalet. Häraf torde resultera, att sannolikt för litet än för stort antal individer blifvit beräknade.

---

[1] Se härom min förutn. uppsats: »Tvänne medeltidsgrafvar i Lunds domkyrka«. Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens månadsblad för 1890, ss. 116—120.

Inom kyrkans murar äro funna:

Canis familiaris	(Hunden)	2 ex.	(högra underkäken).
Felis domestica	(Katten)	4 »	(vänstra tibian).
Sus scrofa	(Svinet)	26 »	(högra underkäken).
Equus caballus	(Hästen)	5 »	(vänstra främre kanonben).
Bos longifrons	(Dvärgoxen)	21 »	(högra underkäken).
Ovis aries	(Fåret)	37 »	(» »).
Capra hircus	(Geten)	8 »	(kvicket).
Cervus alces	(Elgen)	1 »	(hornfragment).
Cervus dama?	(Dofhjort)	1 »	(vänstra underkäken).
Gallus domesticus	(Tuppen)	3 »	(vänstra humerus).
Anser domestica	(Gåsen)	7 »	(humerus).
Anas boscas	(And)	3 »	(metatarsus).
Esox lucius	(Gädda)	6 »	(vänstra underkäken).

Utom kyrkan äro funna:

Canis familiaris	1 ex.	(humerus).
Felis domestica	1 »	(Carpalben).
Sus scrofa	3 »	(vänstra underkäken).
Equus caballus	1 »	(femur).
Bos longifrons	3 »	(högra kanonbenet på framfoten).
Ovis aries	5 »	(vänstra underkäken).«

Äfven de öfriga fynden tillvaratogos med stor sorgfällighet och förvaras nu å universitetets historiska museum. Jag har dock aldrig sedermera hunnit genomgå och specificera samlingen i sin helhet, ej heller har, såvidt jag känner till, någon annan forskare tagit den i närmare skärskådande. Rektor N. G. Bruzelius, som merendels öfvervar gräfningarne, har emellertid ansett sig »efter noggrann granskning« böra förklara[1] de i kulturlagret anträffade fynden »vara af ganska hög ålder, delvis troligen äldre än kyrkan, ehuru det naturligtvis är alldeles omöjligt att ens

---

[1] Se dennes uppsats: »Fynden i Lunds Domkyrka«, Lunds Veckobl. d. 31 maj 1890.

tillnärmelsevis bestämma deras ålder, isynnerhet som sannolikt föremålen under en lång följd af år därstädes blifvit hopade«. Beträffande de uppgräfda krukskärfvorna utlåter han sig något bestämdare, nämligen »att de sannolikt härröra från slutet af järnåldern«.

Innehållet i domkyrkan var i sin helhet alltför unikt och oväntadt för att ej vid allmänhetens försök att vinna förklaring däröfver framkalla skilda hypoteser. Så framhöllos af somliga, att Lund såsom en gammal kulturort öfverallt torde förete en liknande grund. Men såsom redan under samma sommar vid nedläggning af kloakrör visade sig, var emellertid detta långt ifrån händelsen. Dels var kulturlagret nästan allestädes betydligt mindre, fastän anhopningen härstädes försiggått under vida längre tid, dels var äfven innehållet å öfriga platser ej så omväxlande som i kyrkan, utan i allmänhet mera enartadt, såsom t. ex. vid torget, där nästan uteslutande skinnfragment anträffades.

En annan åsikt, som emellertid vann föga anslutning, var den, att kulturlagret bildats under de 70 år, som byggnadsarbetet pågick. Men äfven om under denna tid ett så pass djupt lager kunnat bildas, är dock föga antagligt, att arbetarne skulle med dylikt afskräde hafva orenat ett blifvande tempel, eller, om så verkligen skett, att detta ej sedermera undanskaffats från en plats, som snart blef använd till begrafning. Åtskilligt synes däremot tala för den förmodan, att domkyrkan blifvit uppförd på det ställe, där fordomtima den hedniska offringen försiggått.

Att i Lund funnits en forntida offerplats, framgår redan af själfva namnet, men att denna, såsom hittills vanligen ansetts, legat öster om staden, hvarest fordom förekommit uppkastade jordhögar[1], är föga sannolikt. Tvärtom

---

[1] C. U. Berling, »Lund, öfversikt af stadens historia och öfriga märkvärdigheter«, s. 3.

hafva dessa troligen varit rester efter den forntida begrafningsplatsen, medan offerlunden legat inne i staden och, liksom förhållandet var i Gamla Upsala, omgifvit självfa templet. Att Nordens främsta metropolitankyrka förlades på ett föga dominerande och sumpigt ställe har förvisso ej skett utan sitt särskilda skäl, isynnerhet som, att döma efter tillfälliga gräfningar, det nuvarande Lundagård redan då var en öppen plats och sålunda erbjöd en långt lämpligare byggnadstomt.

De fynd efter hästar och fåglar m. m., som Rudbeck gjorde vid sina gräfningar å Gamla Upsala, gåfvo stöd åt den gängse traditionen, att afgudatemplet stått på ungefär samma plats som den kristna kyrkan. Och detta torde långt ifrån vara att betrakta såsom något enstaka fall. Om mera akt gåfves på grunden vid ombyggandet och nedrifningen af våra äldre kyrkor, skulle helt visst lika oväntade fynd bringas i dagen som de, hvilka anträffats i Lund och Gamla Upsala.

Vid nedrifningen af Torhamns gamla kyrka i Bleking hittades sålunda enl. uppgift å ett hörn af bottnen aska och kol, »liksom efter en större eldstad«, jämte ben och flintsaker. I Åryd af samma provins anträffades 1873 vid nedrifningen af kyrkan bl. a. äfven tvänne flintyxor, af hvilka den ena låg tätt invid grundmuren [1]. På Karlshamns kyrkogård hittades för några år sedan tvänne stenföremål, på Broddarp i Skåne ett bronssvärd etc. Att kontinuiteten mellan hedendom och kristendom ej är så skarpt afbruten, som man i allmänhet anser, framgår äfven däraf, att på flera ställen, där fornminnena ej genom odling blifvit förstörda, de äldsta kristna begrafningsplatserna ofta befinnas utgöra en omedelbar fortsättning af de yngsta hedniska.

Vid Öjaby i Wexiö-trakten sträcker sig det 500 m. långa järnåldersgraffältet in på själfva kyrkogården, i det

[1] Enligt Prosten Lundhs fyndbeskrifning.

att den här befintliga klockstapeln vid företagen gräfning befanns vara uppförd på en forntida ättehög. Det samma lär äfven vara händelsan vid Aneboda kyrka inom Jönköpings län. Vid Hjortsberga i Bleking fann jag förlidet år mellan klockstapeln och kyrkan smärre upphöjningar, som innehöllo kol, aska och brända ben. I närheten af Linköpings domkyrka[1] samt Aringsås och Tutaryds kyrkor i Småland finnas äfvenledes forntida begrafningsplatser. Vid Kånna i samma provins hade, innan planeringsarbeten för ett par år sedan företogos, ett mindre graffält legat tätt invid kyrkan. Så har äfven varit förhållandet med Edestad, Lösen och Hoby m. fl. kyrkor i Bleking.

Af särskildt intresse, då det gäller frågan om Lunds domkyrkas grund, synes mig därjämte vara, att arkitekten Sesselberg, som med anslag af konstakademien i Berlin under nära ett års tid studerade hennes byggnadssätt, lär hafva ansett grundmurarne vara betydligt äldre än de öfriga partierna. Detta gör antagligt, att liksom, enl. hvad Biskop Carl i Westerås (d. 1283) berättar[2], förhållandet varit med kyrkan i Gamla Upsala, Lunds domkyrka blifvit uppbyggd på lämningarne efter det forna afgudatemplet. I så fall torde »jätten Finn«, hvilken afbildas såsom uppbärande en af kryptans pelare, vara att betrakta såsom en allegorisk hänsyftning på den hedniska grund, på hvilken den kristna kyrkan hvilar.

---

[1] Enligt hvad under förra året anträffade fynd synas gifva vid handen.

[2] J. Peringskjöld, »Monumenta Uplandica per Thiundiam«, d. I, s. 160—161.

OM ET PAR EGENHEDER VED NOGLE JYDSKE LANDSBYKIRKERS KORBYGNINGER.

AF

JACOB HELMS.

Nedenstaaende Bemærkninger ere fremkaldte ved Læsningen af Arkitekt F. Uldalls i forrige Aargang af »Aarbøgerne« S. 213 ff. meddelte righoldige Oplysninger »Om Vinduerne i de jydske Granitkirker«. Der skyldes ganske vist Hr. Uldall megen Tak for det særdeles omfattende Materiale, han her har fremlagt, efter at han igennem en lang Række af Aar har samlet det fra saa stor en Mængde danske Landsbykirker, som sikkert nok ingen anden Forsker har paa Stedet gjort Optegnelser om. Nægtes kan det imidlertid ikke, at med Hensyn til Tydningen af de af Forfatteren paapegede Egenheder har han næppe altid været lige heldig, og der skal her fremdrages et Par Punkter, med Hensyn til hvilke der vistnok er Grund til at gøre en anden Opfattelse gældende end den, der er fremsat af ham.

Hvad vi i denne Henseende her først ville dvæle lidt ved, er Spørgsmaalet om, hvad Hensigten har været med at anbringe den mindre Aabning, som Hr. U. paa et ikke helt lille Antal Kirker har forefundet anbragt paa en med Hensyn til Stedet og andre Forhold nær overensstemmende Maade forneden tværs igennem Korets ene Udvæg.

Herom skriver Hr. U. først S. 289, at han i syv forskellige, mest i Vestjylland beliggende Kirker har fundet

»en lavtsiddende rund Aabning paa Korets Sydside tæt henimod den vestre Ende«, og det oplyses i det følgende, at disse Aabninger, som udvide sig stærkt udefter, inde i Muren i Regelen kun synes at have et Tværmaal af 4 à 5 Tommer, hvorimod deres ydre Lysning maaler 11 à 23 Tommer tværs over. De ere anbragte saa lavt nede, at Afstanden imellem denne ydre Lysning og Sokkelen kun er imellem 29 og 38 Tommer. — Og lidt senere oplyser Forfatteren dernæst S. 296 ff., at han paa en ganske tilsvarende Plads har paa mindst tolv Kirker, hvilke mest tilhøre Østjylland, forefundet »smalle Aabninger, der have omtrent samme Hovedform som et almindeligt Vindue, kun at de som oftest ere langt mindre end dette«. Ogsaa disse aflange Aabninger udvide sig stærkt udefter, men paa Grund af Tilmuring kendes deres mindste Maal inde i Muren oftest ikke; dog ses det i et Par Tilfælde, at Bredden er 5 à 6 Tommer. Højden, hvori de ere anbragte over den ydre Sokkel, synes ifølge Forfatterens Opgivelser med Hensyn til nogle af dem i Regelen at være imellem halvanden og to Alen; paa en enkelt Kirke angives den dog at være 3 à 4 Tommer mere, medens den derimod atter paa en anden er meget betydeligt mindre, saa at Aabningen der kun er 3 Kvarter over Sokkelen. Udadtil ere disse Aabninger i Regelen rundbuet afsluttede, hvorimod »Aabningen indadtil i nogle Tilfælde har en meget uregelmæssig Form og foroven sluttes af en flad Dæksten.«

Med Hensyn til de først nævnte af disse Aabninger — de runde — udtaler Hr. Uldall, at det hidtil ikke er lykkedes ham at finde nogen sikker Forklaring af Hensigten med deres Anbringelse; men det forekommer ham sandsynligt, at de »have været benyttede som Udkigshuller for fra Choret at iagttage, hvad der foregik udenfor Kirken, f. Ex. om et Ligtog nærmede sig eller Lignende, hvortil de sædvanlige Vinduer jo vare altfor højtsiddende«, og hertil føjes saa endnu dette: »Man tør vistnok ei heller afvise den Tanke ganske, at Aabningerne mulig kunne have været

bestemte til Skydeskaar for Bueskytter«, hvilken Mulighed saa dernæst yderligere søges begrundet dels derved, at Kirkerne i Ufredstider benyttedes som faste Tilflugtssteder, dels derved, »at Aabningerne næsten alle ere anbragte ganske paa samme Plads og i een af Kirkens saakaldte »døde Vinkler«, i hvilken Fjenderne vare sikkre mod Forsvarernes Pile og Spyd fra Langhusets Vinduer«. — Om de sidst omtalte aflange og smalle Aabninger[1] siger Hr. U. dernæst S. 298 uden nogen yderligere Tilføjelse, at de »maa ligesom de førnævnte runde paa Chorets Sydside nærmest tænkes at have tjent til Udkig«.

Imod disse Forklaringer ligger det dog nær at indvende, at hvis man, fordi Vinduet sad for højt oppe, vilde i Koret anbringe en anden mere bekvemt siddende Udkigsaabning eller endog et Skydehul, kunde man dog sikkert umuligt have søgt at opnaa dette ved at anbringe disse saa lavt nede, at man nu tværtimod maatte paa en meget generende Maade bukke sig dybt ned baade for at se og for at skyde ud af dem. Og med Hensyn til det eller de formentlige Formaal — hvad blev der saa opnaaet ved at benytte den lavt siddende Aabning fremfor det højt siddende Vindue? Hvad andet vel end dette, at man derved fik en stærkt begrænset Udsigtskreds i Steden for den videre oppe fra Vinduet af. Og endnu mindre have de saa lavt siddende Aabninger da egnet sig til at skyde ud af.

Ville vi naa frem til en mere fyldestgørende og rigtigere Forklaring, synes det allerførst at gælde om at søge at faa

---

[1] S. 298 anfører U. endnu flere andre Kirker, i hvilke der senere paa urette Sted er indsat hugne Granitsten, som ligeledes synes at have været anvendte til Dæksten for en saadan lille, aflang Aabning. Iblandt disse Kirker er ogsaa den i Aal, hvor den nævnte tilhugne Sten, som det vil ses i »Danske Tufstens-Kirker«, II, T. 53, jfr. T. 51, endnu har sin Plads nær ved det Sted, hvor den formentlig fra først af har været anbragt, forneden, udvendig paa Korets sydlige Mur.

Klarhed over, hvad Grunden kan være til, at paa alle de omtalte Kirker findes disse Aabninger, hvad enten de ere runde eller aflange og smalle, omtrent paa eet og samme Sted, nemlig forneden paa Korets sydlige Mur. Spørge vi derom, møder os da ogsaa straks det Svar, at netop paa dette Sted, nær ved Alterets sydlige Side (»Epistelsiden«), findes der i saare mange gamle Kirker bevaret fra Middelalderen et saakaldet »Piscina«, d. e. en lille Vaske- eller Skyllekumme, hvori Præsten efter de gamle kirkelige Forskrifter skulde vaske sine Hænder før Messen og tillige skylle Fingrene efter dens Tilendebringelse, ligesom ogsaa Ministranten derefter skulde afskylle Alterkalken. Dette sidste gik dog af Brug fra det femtende Aarhundrede af, da det nu begyndte at blive almindeligt, at Præsten selv drak Ablutionsvandet, og fra den Tid af synes ogsaa i det hele Brugen af Pisciner efterhaanden at være ophørt [1].

Især ved de ældste af de endnu bevarede Pisciner er det almindeligt, at den lille Kumme er, i en for Hensigten passende Højde, anbragt saaledes, at den inde i Koret eller Alterkapellet springer frem ud foran Muren, og Afløbet derfra er da sædvanlig lodret ned igennem en derunder værende kort Søjle eller Pille. Hyppigst fik Kummen dog sin Plads inde i en ind i Væggen fordybet Niche, hvilken der i mange Tilfælde gaves en rig arkitektonisk Udstyrelse, og hvori der oftere ved Siden af den ene eller de to Kummer [2] eller paa en derover anbragt lille Hylde blev Plads til at hensætte de hellige Kar i Steden for paa et særskilt Kredensbord. Ogsaa

---

[1] E. Reusens: Éléments d'archéologie chrétienne. Louvain, 1871—77, I, p. 393 et suiv. II, p. 276. — Viollet-le-Duc: Dictionnaire de l'architecture, VII, p. 187 et suiv.

[2] Især i Hovedkirker blev det nemlig almindeligt at have et dobbelt Piscina med to særskilte Afløbsrender, idet det ikke holdtes for sømmeligt, at det Vand, der var brugt ved Afskylningerne efter den hellige Handling, blev ført bort ad den samme Vej som det, hvori Præstens Hænder før samme vare tvættede.

fra det saaledes inde i Vægnichen anbragte Piscina synes Vandet ofte at være blevet ledet ned i Grunden; men da dette let maatte erkendes at være kun lidet heldigt, blev det nu ogsaa meget almindelig Brug at lede det igennem en Rende, der blev lagt skraat ud igennem Muren, ud paa den indviede Grund, der udenfor omgav Kirken. Paa denne Maade førtes f. Eks. ved Alterkapellerne omkring Koret af Notre-Dame i Paris Vandet fra de der fra trettende og fjortende Aarhundrede hidrørende Pisciner ud paa den omgivende Grund igennem Stenrender, der ligesom Tagenes Vandspyere ende i bisarre gabende Hoveder. Der vil saa meget mindre være Grund til at tvivle om, at det jo er en saadan Ordning, der ogsaa har foranlediget Anlæggelsen af de af Hr. Uldall nu fremdragne Aabninger lavt nede igennem de omtalte jydske Landsbykirkers sydlige Kormur, som Pisciner ordnede paa den Maade ikke sjælden forefindes ogsaa i Landsbykirker ikke blot i det sydlige Udland, men ogsaa, som det allerede forlængst har været bekendt, endnu i nogle saadanne i den gamle danske Provins Skaane [1].

I det mindste ved en enkelt af de af Hr. Uldall omtalte runde Muraabninger er der en Egenhed, som yderligere bestyrker Rigtigheden af vor Antagelse, at den er bleven

---

[1] Som Eksempel paa et saaledes ordnet Piscina, der er bevaret i en tysk Landsbykirke, kan her nævnes et i Alt-Christburg i Østpreussen, hvorom H. Otte siger i sin Handb. d. kirchl. Kunst-Archäol. 4 Aufl. I, S. 196: »hier der Abfluss aus einem Granitsteine bestehend, der sich frei durch die Mauer öffnet« — Om Pisciner i skaanske Kirker, hvilke »framskjuta ur murarne« har allerede C. G. Brunius givet flere gode Oplysninger i Skånes Konsthistoria, 1850, S. 549 f., og det ikke blot om saadanne i Lunds Domkirke, i Bosjø Klosterkirke, i Mariekirken i Helsingborg og i Peterskirken i Malmø, men ogsaa om et Par i Landsbykirkerne i Sallerup og Nøbbeløf. Med Hensyn til Piscinet i Sallerup Kirke siger Br.: »Denna uttömningssten har en åttbladig fördjupning med en ränna, som från bottnen utledt vatten genom muren«.

anbragt for derigennem at udlede benyttet Vand fra Korets Indre. Af den Tegning, som U. paa S. 292 meddeler af Forsiden af den runde Aabning paa Hassing Kirke, ses det, at denne Rundkredses øverste Halvdel er omgiven af en smukt hugget Frise med Palmetter, hvorimod der paa dens underste Halvdel, over hvilken Ablutionsvandet altsaa har skullet løbe ud, intet saadant særligt Ornament findes. Derimod er der her udhugget to skraat nedadgaaende falske Fuger, der have passet godt til at indramme det nedadflydende Vand og til ligesom at antyde og følge dets Bevægelse.

Der er imidlertid ikke Grund til at antage, at der i alle vore Landsbykirker har været Pisciner, som have været ordnede paa en af de ovenfor anførte Maader. Heller ikke i de i kirkelig og kulturhistorisk Henseende mere fremskredne Lande har dette altid været Tilfældet, idet man nemlig ofte har hjulpet sig paa andre Maader, saaledes enten med transportable Pisciner eller ogsaa simpelthen blot med et aabent Hul i Korets Gulv. Ved nøjere Undersøgelse og større Opmærksomhed paa dette særlige Punkt vil det imidlertid nok komme til at vise sig, at der endnu er Spor tilbage af flere virkelige Pisciner, end det for Tiden er bekendt. Sandsynligvis vil det da ogsaa komme for Dagen, at en og anden af de smaa Vægnicher, der ikke saa sjælden findes i en af Korets Sidemure, har hørt sammen med et Piscina[1].

[1] For Kirkerne i Lincolns Bispedømme haves der en gammel Anordning om, at naar der i en Kirke intet Piscina fandtes, skulde der nær ved Alteret være et Hul i Gulvet til det omtalte Brug. (J. H. Parker) A Glossary of terms used in . . . . gothic Architecture. 5th. edit. Oxford 1850, I, p. 363. — Oftest have de smaa Murnicher i Koret dog vistnok været fast lukkede Vægskabe (armaria). Jfr. Danske Tufstens-Kirker, I, S. 61**). — I Kirken i Odilienberg, i hollandsk Limburg, findes der endnu i Koret baade et Piscina — dette fremspringende fra den søndre Væg og med en Søjle under — og et Væggemme i den nordre Væg, hvilket ifølge en fra 14. Aarhundrede bevaret Efterretning maa antages at

Skønt det allerede i Midten af niende Aarhundrede blev foreskrevet af Pave Leo IV, at der i Kirkerne skulde være et med et rent Haandklæde forsynet Sted, hvor de hellige Kar kunde afskylles og Præsten vaske sine Hænder efter Kommunionen, kan Brugen af faste Pisciner i alt Fald i det det nordlige Europas Kirker nu dog langtfra paapeges saa langt tilbage. I Kirker i England kendes de først fra Midten af tolvte Aarhundrede, og de ere dertil baade der og i franske Kirker overordentlig sjældne endnu i dette Aarhundredes anden Halvdel, og hvad Belgien angaar, angives det, at der fra hele den romanske Tid kun kendes to Pisciner i de derværende Kirker[1]. Det er først fra det trettende Aarhundrede af, at de findes indordnede i Bygningernes Arkitektur og i det hele blive mere almindelige, og der bliver da saaledes ogsaa god Grund til at antage, at hvor de have været i jydske Granitkirker, have hverken de eller disse Kirker selv i Regelen været ældre end fra den Tid[2].

Foruden de syv Granitkirker, hvori Arkitekt Uldall har forefundet en rund Aabning forneden paa Korets Sydside,

---

have været Opbevaringsstedet for Eucharistien (viaticum) og de hellige Olier. L. von Fisenne: Kunstdenkmale des Mittelalters. 1880 ff. II S. 14 og Bl. 17—18.

[1] Glossary of terms, I, p. 362. — De Caumont: Abécédaire, archit. relig., 4 edit. p. 249. — Reusens: Éléments d'archéol. I, p. 395.

[2] I Forbindelse hermed maa jeg tilføje, at jeg ogsaa skylder Hr. Uldalls Afhandling (nemlig en Bemærkning S. 295) at være bleven bragt i Erindring om — hvad jeg i sin Tid havde set paa Stedet selv, men ikke huskede paa, da jeg skrev de Bemærkninger i »Danske Tufstens-Kirker«, I, S. 121, hvor det burde have været anført —, at ogsaa den af huggen Granit byggede Kirke i Søllested paa Laaland har en Plan, der stemmer med Bur Kirkes ved Holstebro og med Bjergby Kirkes paa Mors. Ogsaa Vester Vandet Kirke i Thy har ifølge den af Hr. Uldall nu S. 215 givne Oplysning »særdeles megen Lighed med denne« — d. e. med Kirken i Bur —, »hvad Planen angaar«. Det vil altsaa ses, at Bur Kirkes Grundplan ingenlunde er enestaaende iblandt vore Granit-

nævner han ogsaa, at han paa Dejbjerg, Sydøst for Ringkøbing, har truffet paa en ganske lignende Aabning paa det tilsvarende Sted, men her paa Korets Nordside. Uden Tvivl har dog ogsaa denne Aabning været anbragt til Udløb for et Piscina. Thi ganske vist har dette i Regelen faaet sin Plads ved Alterets Epistelside, men der møder dog heller ikke sjælden Undtagelser fra denne Regel, saa at Piscinet findes ved Evangeliesiden. Dette forekommer saaledes ikke usædvanligt i Kirker i Normandiet[1]. Og hvad angaar den lignende Aabning, som U. har fundet paa Lime Kirke ved Randers, men længere henne imod Øst i Korets sydlige Mur og saa højt oppe, at der derfra er endog 3 Al. 5 Tom. ned til Sokkelen, da maa hertil bemærkes, at den større Nærhed hen imod Korets Østende ikke kan vække nogen Betænkelighed med Hensyn til den Antagelse, at ogsaa denne Aabning kan have været benyttet som Udløbet for et Piscina, da dette oftere findes anbragt endogsaa i selve Østmuren; men derimod kan den nævnte betydelige Højde, hvori den forefindes, ikke andet end give Anledning til Tvivl i denne Henseende. Imidlertid var det vel muligt, at der i sin Tid kunde have været et eller andet særligt Forhold til Stede inde i denne Kirkes Kor, som kunde have foranlediget, at et Piscina her var blevet anbragt saa usædvanlig højt oppe.

Iblandt de af Hr. Uldall fremdragne Egenheder ved nogle jydske Granitkirkers Korbygninger er der endnu et

kirker, og at den Fremhævelse deraf, som i sin Tid er gjort af mig, heller ikke af den Grund behøver, saaledes som det er gjort gældende af Professor Løffler i Historisk Tidsskrift, 6 R. V, S. 422, at bero paa »en betydelig Misforstaaelse«.

[1] J. H. Parker: A concise Glossary of terms. 6th edit. Oxf. 1882, p. 148. Ogsaa hedder det i det af Brunius, Skånes Konsthist. S. 549, anførte Sted af Consuetudines canonicæ, cap. IX om Lavatoriets Plads blot, at det skal være »non longe ab altari in competenti loco«.

andet Punkt, med Hensyn til hvilket den af Forfatteren givne Forklaring ikke synes at kunne være ganske rigtig. Der sigtes herved til det Spørgsmaal, om det virkelig, saaledes som det antages af Hr. U., skulde have været som Relikviegemmer, at der er udhugget mindre Fordybninger i eller over Saalbænkstenen udvendig foran to Kirkers østlige Vindue. Der er Grund til at være Arkitekt Uldall meget taknemlig for, at han har meddelt godt oplysende Tegninger af de nærmere Forhold begge Steder, ligesom ogsaa for, at han ved en tidligere Lejlighed har udtalt sig ret omstændeligt om det ene af disse Tilfælde. Har han, som vi mene, heller ikke her truffet den rette Forklaring, saa er det dog lige fuldt ham Æren tilkommer for, at denne Egenhed bliver mere almindelig bekendt, og for at den nu eller senere kan opnaa en mere fyldestgørende Udtydning.

Den ene af de to Kirker, som her skulle omtales, er den i Hillerslev i Thy. Paa S. 265 giver Hr. U. en Tegning af dens paagældende Vindue med dets firkantede Fordybning i Saalbænkstenen. Nærmere Oplysning derom har U. allerede for længe siden meddelt i Folioværket om »Rødding Herreds Kirker«, 1884, under »Tilføjelser og Rettelser« S. 18, hvor det berettes, at Forfatteren ved sin Undersøgelse af Kirken der »fandt en Relikvie nedlagt udvendig paa Kirken, nemlig i den øverste Flade af Solbænkstenen« for Vinduet lige imod Øst. Efter at have oplyst om det formentlige Relikviegemme, at det er aflangfirkantet, $2^1/_2$ Tomme langt, $1^4/_2$ T. bredt og, som det syntes, $1^3/_4$ T. dybt, samt »at det aldrig har været beskyttet ved Dækplade«, tilføjer Hr. U. endnu derom: »I samme fandtes ikke en egentlig Blyæske, men derimod endeel meget fast sammenbanket Bly, der dækkede over et lille Stykke Jern paa Gjæmmets Bund, hvilket har mest tilfælles med et Brudstykke af en Jernnagle eller lignende«.

Hvad angaar Østvinduet paa den gamle, nu stærkt med Ombygning truede Kirke i Vejen ved Kolding, da er

det, som det ses af Tegningen S. 276, ikke en firkantet, men en rund Fordybning, som findes her, og denne er ikke anbragt i selve Saalbænken, men derimod ned i en af denne opskydende og midt for Vinduet staaende, men stærkt afstumpet og lav Stenkegle, hvis Forside er prydet med et i Relief fremstillet lille Kors. Efter Tegningen at dømme synes det runde Hul, hvorom der her er Tale, at have et Tværmaal af omtrent to Tommer. Om dets Dybde eller om, at der her snarere end i Hillerslev skulde have været nogen Dæksten, erfares intet, ligesom der heller intet siges om, at Hr. U. her har fundet nogen formentlig Relikvie. Alligevel er Arkitekt U. i den Grad forvisset om, at der ogsaa her alene kan være Tale om et Relikviegemme, at han S. 277 tilføjer: »Dette er først det andet Exempel, jeg har fundet paa, at Relikvier have været nedlagte udvendig i Kirkers Mure«.

Lige saa lidt i det ene som i det andet af disse to Tilfælde forekommer det mig dog, at der er nogensomhelst Sandsynlighed for, at de omtalte Fordybninger have været Opbevaringssteder for Relikvier. Inde i Kirkens Mure eller vel forvarede inde i Piller og Søjler, der have Plads inde i Kirkerne selv, kunne saadanne ganske vist ikke sjælden findes. Men hvor er det vel hørt, at Relikvier ere blevne anbragte paa den Maade, som Hr. U. her forudsætter, i en aaben, utildækket Fordybning uden paa en Kirke, ej blot udsatte for Vind og Vejr, men ogsaa for at tildækkes af Støv og Snavs, af Regnvand og Is, og endelig i høj Grad udsatte for at borttages af en eller anden, som maatte ønske at komme i Besiddelse deraf? Skulde det ikke være sandsynligere, at saavel den firkantede Fordybning foran Østvinduet i Hillerslev som den runde foran det i Vejen simpelthen ere Taphuller, som have været benyttede til Anbringelse af et lille Helgenbillede af Sten eller Træ, maaske en Figur af Frelseren eller af hans Moder, eller i Hillerslev maaske af St. Peder, til hvem Kirken der jo skal have være viet. Kunne vi ikke tænke os, at et saadant mindre Helgenbillede kan være

blevet anbragt der i samme Mening som den noget større udhugne Kristusfigur forneden paa Kirken i Viuf ved Kolding, hvilken saa meget gør Indtrykket af at være sat her til Beskærmelse for Angreb paa Kirkebygningen paa dennes allermest udsatte Sted[1]. Og hvad angaar det, at Hr. Uldall mener i Hillerslev endnu at have forefundet selve Relikvien, saa vil det vist findes, at det af ham beskrevne »lille Stykke Jern, hvilket har mest tilfælles med et Brudstykke af en Jernnagle eller lignende«, næppe vil være i Stand til at vække bedre Tillid til Sagen hos den, der først er kommen til at tvivle derom. For en saadan Tvivler, som tillige ikke selv har set det, hvorom Talen er her, men som kun har Hr. U.s Beskrivelse deraf at støtte sig til, vil det indtil videre være vanskeligt nok at komme bort fra det Spørgsmaal, om det nævnte lille Stykke Jern ikke i Virkeligheden kunde være den underste Spids af en Jerntap, og om det »meget fast sammenbankede Bly« ikke kunde have været Levninger af smeltet Bly, der havde været benyttet til at fastgøre Jerntappen med[2].

---

[1] Se min Meddelelse om »Kirken i Viuf og dens gamle Stenbilleder« i Illustreret Tidende 1862, Nr. 151.

[2] Det være mig tilladt nu — under Korrekturlæsningen — her at tilføje en Berigtigelse af en Fejltagelse med Hensyn til en Egenhed ved en kirkelig Bygning, hvori jeg selv er kommen til at gøre mig skyldig ved en parentetisk indskudt Bemærkning i »Danske Tufstens-Kirker«, I. S, 12, Note 1. Ved et for nylig aflagt Besøg i Lunds Domkirke slog det mig nemlig straks, at de af mig paa hint Sted nævnte korintiske Kapitæler afgjort ere oprindelige, og at det Kapitæl, i hvilket jeg tidligere havde ment at finde en paabegyndt Omdannelse fra et Tærningkapitæl til et korintisk, tværtimod utvivlsomt maa opfattes saaledes, at man, efter at der ogsaa her var begyndt paa at fremstille et korintisk Kapitæl i Lighed med de to nærmest mod Øst derfor, under selve Arbejdet derpaa er bleven bragt til at opgive dette og saavel her som længere frem imod Vest at nøjes med de mere tarvelige tærningformede Kapitæler.

OM NORMANNISKE OG IRSKE BYGNINGSFORMER I DANSKE KIRKER.

AF

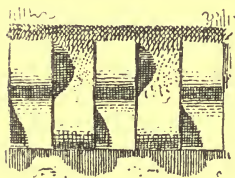
V. KOCH.

Som bekjendt stod Danmark ligefra Begyndelsen af 9. Aarhundrede til Hardeknuds Død i vedvarende nær Berøring med England, først gjennem Vikingetogene og den med disse følgende Kolonisation og Indvandring, senere ved Englands fuldstændige Erobring under Svend Tveskjæg, 1013. Der var saaledes Lejlighed nok til, at engelsk Byggevis kunde faa Indflydelse paa de i Danmark opførte Kirkebygninger, saa meget mere som en engelsk-dansk Mission jo begyndte under Svend Tveskjæg og udfoldede en stor Virksomhed, navnlig i Skaane og paa Øerne, ved hvilken disse Landsdele først virkelig bleve kristnede, medens Halvøen vedblev at staa under de hamborgske Erkebiskoppers Indflydelse. Imidlertid lader der sig paa vore Kirkebygninger nu ikke paavise noget Spor af engelsk Paavirkning, som kan henføres til den Tid. Den engelske Kirke havde vel allerede dengang en Stenarkitektur; men den synes ikke at have havt noget fremtrædende Særpræg og kunde saa meget mindre faa Indflydelse paa vore Kirkers Udseende, som disse dengang udelukkende maa have været opførte af Træ. Derimod kan det jo være rimeligt nok, at idetmindste nogle Træk fra engelske Trækirker kunne være blevne overførte paa vore, og at navnlig Stavkonstruktionen, saaledes som Professor Dietrichson har paavist for Norges Vedkommende, ogsaa kan

være naaet direkte til os, enten gjennem den engelske Mission eller endnu tidligere, ved den langvarige Forbindelse med England, som gik forud for Missionen. At der idetmindste i nogle af vore gamle Trækirker har været anvendt Stavværk, er der i Virkeligheden flere Tegn, der tyde paa; herpaa skal jeg dog ved denne Lejlighed ikke komme nærmere ind.

Da Normannerne 1066 erobrede England, medførte de deres ejendommelige og rigt udviklede Bygningskunst, som fra nu af, dog med nogle særlig engelske Modifikationer, blev eneraadende. De forholdsvis faa Træk i vore romanske Stenkirker, som pege paa engelsk Paavirkning, tilhøre alle denne Periode, som altsaa først begyndte nogen Tid efter, at den politiske Forbindelse mellem Danmark og England var ophørt.

Blandt de for den normanniske Stilretning typiske Former, er der en Række ejendommelige Enkeltheder, som ikke findes i de ældste, fransk-normanniske Bygninger, men først synes at være optraadt paa engelsk Grund og derfra senere udbredtes ogsaa til de andre, af Normannerne beherskede Lande. Blandt disse Enkeltformer skal jeg først nævne de saakaldte »roll-billets« (Fig. 2), Led, sammensatte af korte Stykker Hulstave og Rundstave, i skiftende og modstillet Orden, eller blot af Rundstave. Saadanne findes hos os i Venge Klosterkirkes Apsis, i den gamle Portal paa Frue Kirke i Aalborg, paa den nordre Dør af Lime Kirke i Salling, i Lund Domkirke, i Hammarløf Kirke i Skaane, samt paa flere af de mærkelige Kridtstenskirker i Grenaaegnen; ved disse sidste er Motivet dog varieret noget fra den rene Type, idet de enkelte Smaaled afvexlende have Form af en retstillet og en

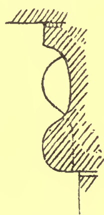

Fig. 1. roll-billets fra Lyngby Kirke ved Grenaa. (Forf.)

omvendt Karnis (Fig. 1). Foruden i de normanniske Bygninger findes »roll-billets« almindelig i Auvergne og ogsaa hist og her i det øvrige Europa. Motivet synes at være hentet fra Træformer.

I Buestikket ved Portalen paa Frue Kirke i Aalborg optræde »roll-billets« ved Siden af de, ligeledes for normannisk Arkitektur egne Zikzak-Ornamenter (Fig. 2), der ogsaa findes paa enkelte af de ældste, gullandske Kirkeportaler.

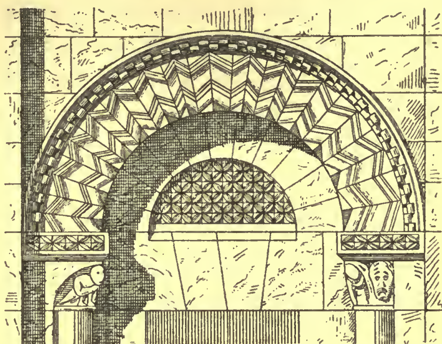

Fig. 2. Normanniske roll-billets og Zikzak-ornamenter.
(Kirkeportal i Cheux. — *Dehio* og *Bezold*).

Begge de nævnte Ornamentformer vise Exempler paa de engelske Normanners Tilbøjelighed til at bryde og smaadele de arkitektoniske Led, en Tilbøjelighed, der ogsaa har givet sig et Udtryk i en for denne Stilnuance ejendommelig Modifikation af Tærningkapitælet, det saakaldte Pibe- eller Foldekapitæl. En Deling af Tærningkapitælet, saaledes at dette sammensættes af flere mindre, behøver ikke i og for sig at tyde paa engelsk Afstamning. Firdelte Kapitæler af denne Art forekomme saaledes hyppig i Elsass, og en Mellemform, hvor Tærningkapitælets 4 halvcirkelformede Sideskjolde hver indeslutter to sidestillede, mindre Halvcirkler, forekommer i Klosterkirken i Paulinzelle (Fig. 3) og hos os paa den Søjle, der i nederste Afdeling af Kirketaarnet i Nørre Tranders bærer de 4 sammenstødende Hvælvinger.

De engelske Tærningkapitæler, baade de enkelte og sammensatte, have imidlertid et fra den almindelige Type (Fig. 4) afvigende Præg, idet den, foroven af halvrunde Sideskjolde begrændsede, nederste Del af Kapitælet —

istedetfor, saaledes som det ellers er Reglen, at være forholdsvis lav, stærkt udbuet og ofte tilnærmelsesvis formet efter en Kugleflade — ved de engelske er stærkt opadstigende, forholdsvis høj, med stramt og lidet udbuet eller endog retliniet Profil. Istedetfor Kugleformen er det her Kegleformen, der er Udgangspunktet. Da der til hver af Sideskjoldene svarer en Kegleflade, danner der sig ved Sammenskjæringen af disse dybe Indskjæringer eller Folder, hvilket ogsaa er Tilfældet

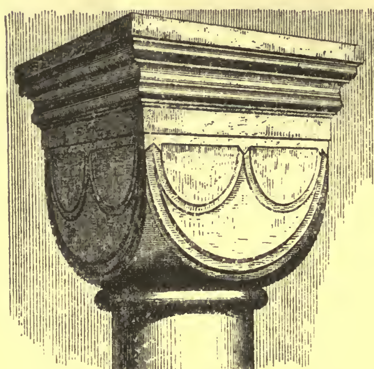

Fig. 3. Kapitæl fra Klosterkirken i Paulinzelle. (*Dehio* og *Bezold.*)

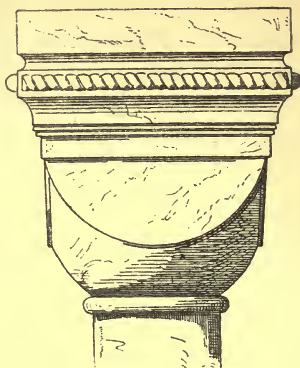

Fig. 4. Tydsk Terningkapitæl. Qvedlinburg. (*Dehio* og *Bezold.*)

ved det usammensatte Tærningkapitæl, som saaledes viser en let kjendelig, udpræget Type. Kapitæler af denne Art, der f. Ex. findes i Domkirken i Winchester, forekomme hos os i de to Kridtstenskirker Virring og Asferg, begge i Randersegnen (Fig. 5 og 6) og paa en lille Søjle paa Ribe Domkirke (J. Helms: Ribe Domkirke T. XII 3). Blandt de sammensatte, engelsk-normanniske Foldekapitæler kan skjelnes mellem de firdelte, hvor hver af Sidefladerne er delt med to Halvcirkler — ialt 8 — og de mangedelte, der ere sammensatte af et større Antal. Begge Former ere indførte fra England til det franske Normandi og herfra spredte til enkelte Kirker i Rhinlandene og Østerrig. I Dan-

mark haves, paa Halvsøjlerne i den indre Dør paa Raasted Kirke ved Randers, den firdelte Form (Fig. 7), som ogsaa findes — noget modificeret — i Østre Herrestad Kirke i Skaane, medens den mangedelte træffes i Lund Domkirke,

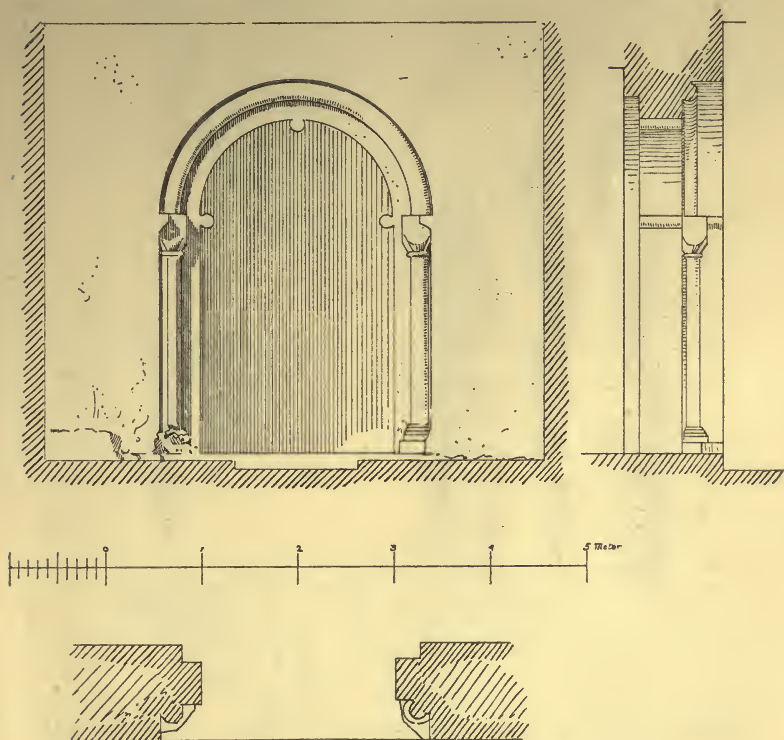

Fig. 5. Virring Kirkes Chorbue. (Forf.)

paa en enkelt Halvsøjle i Ribe Domkirke, i Vaabenhuset paa Dalby Kirke i Skaane, paa en af Søjlerne i Storehedinge Kirkes Chorgalleri, paa et Granitkapitæl fra Søborg (Fig. 8) og et lille Kapitæl, af brændt, glasseret Ler, fundet ved Esrom Kloster (Fig. 9). De to sidstnævnte ere nu i Nationalmuseet. Endnu findes et Foldekapitæl, der meget ligner det fra Søborg, paa en Søjle i Kronborg Slots-

kjælder. Dette er dog selvfølgelig, tillige med andre, middelalderlige Fragmenter sammesteds, taget andetsteds fra, maaske fra Norge[1]. Dette Land vedligeholdt jo — som dets Byg-

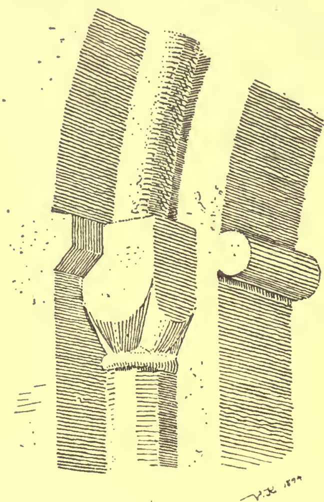

Fig. 6. Kapitæl fra Virring Kirkes Chorbue (Kridtsten).

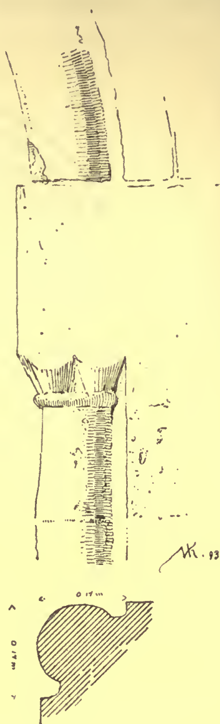

Fig. 7. Kapitæl fra Raasted Kirke (Kridtsten).

ningskunst ogsaa tydelig viser — meget længere end Danmark Forbindelsen med England, hvorfor normanniske

---

[1] I et Kongebrev af Prederik II., dat. 29. Decbr. 1578, findes der en Meddelelse om, at der til Opførelsen af Kronborg er hentet Sten fra Lyse Kloster i Norge. Danske Samlinger V, 142 og Friis: Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie, p. 292 f. (Ifølge velvillig Meddelelse fra Hr. Dr. J. A. Fridericia).

Former, deriblandt Foldekapitæler, træffes meget hyppig ogsaa i Landsbykirker. Paa Gulland, hvis Handelsforbindelse

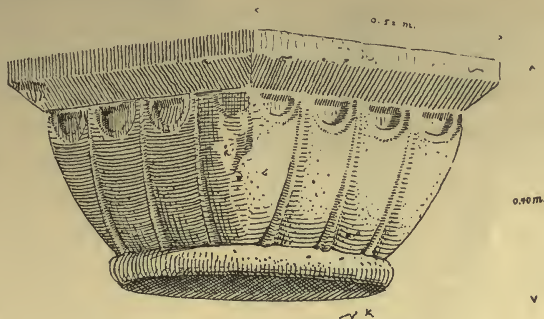

Fig. 8. Granitkapitæl fra Søborg.

med England jo navnlig før 12. Aarhundrede var saa ualmindelig levende, optræder saavel Foldekapitælet som de normanniske Zikzakprydelser paa Portalerne i de ældste Kirker. For Fuldstændighedens Skyld skal endnu nævnes Kapitælerne

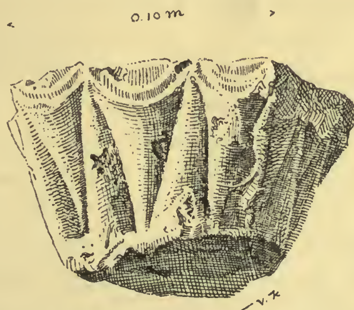

Fig. 9. Kapitæl fra Esrom (glaceret Ler).

paa Halvsøjlerne paa Billum Kirkes Apsis (Fig. 10), i hvilke Forsiden er tredelt saaledes, at der for Enderne af det noget brede og lave Kapitæl er afskaaret to korte Stykker, der hvert for sig, ligesom det mellemliggende, brede Stykke, danner en Art Tærningkapitæl. Ogsaa til denne Anordning kan der paavises Forbilleder i engelske Kirker.

Af andre Bygningsformer, som ere af engelsk-normannisk Oprindelse, har Dr. J. Helms gjort opmærksom paa det ejendommelige Rudeornament — Englændernes »trowel point« — i de af halvrunde Buer begrændsede Murfyldinger ved Ribe Domkirkes Triforiegallerier.

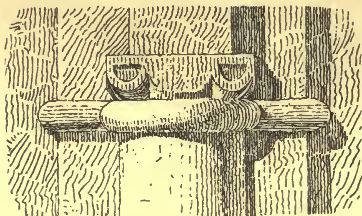

Fig. 10. Kapitæl fra Billum Kirkes Apsis (Rhinsk Tuf. — J. Helms: Danske Tufstenskirker).

Ogsaa i de lavstammede, cylindriske Piller i Vestervig Klosterkirke, med deres stærkt sammentrykkede Kapitæler har man villet se en Indflydelse fra den engelsk-romanske Stil. J. B. Løffler gjør dog opmærksom paa, at den ornamentale Udsmykning paa Pillehovederne ikke indeholder et eneste Motiv fra den nævnte Stilretnings karakteristiske Enkeltheder, og det turde vistnok være paa Tide at ramme en Pæl gjennem den ofte gjentagne Paastand — oprindelig vistnok fremsatte af F. Kugler — om denne Bygnings Forhold til engelsk Bygningskunst, en Paastand, som neppe har noget andet Grundlag end de lave Kapitæler, der ganske naturlig ere blevne saa sammentrykkede for at svare til de firkantede Pillers Gesimsled. Søjlehoveder eller Kapitæler af lignende Forhold findes iøvrigt ogsaa andetsteds i Danmark, saaledes i Tamdrup Kirke ved Horsens og i Skarpsalling Kirke. Der forekommer ganske vist i normanniske Kirker ofte lave pillelignende, runde Søjler som Bærere af Arkaderne; men, skiftende med firkantede Piller som i Vestervig, træffes de neppe i nogen engelsk Kirke, hvorimod en saadan Vekslen af Søjler og Piller er almindelig i det franske Normandi ligesom jo ogsaa andetsteds, især i Tydskland.

I vore romanske Landsbykirker, i hvilke Plananlæg og Konstruktioner ere saa simple og usammentatte, vil det især være karakteristiske Enkeltheder, der kunne afgive Bevis

for en arkitektonisk Paavirkning fra en bestemt Egn. Til de forholdsvis faa af vore Kirker, der have mere sammensatte Plananlæg, hører Præmonstratensernes Klosterkirke i Børglum. Af dens oprindelige Anordning kjendes ganske vist kun Korets Grundplan; men denne er meget karakteristisk og peger formentlig paa normanniske Forbilleder. Børglum Kirke har været en treskibet Korskirke, hvis Højkor endte i en halvrund Apsis. Det ejendommelige ved Koranlæget (se Fig. 11) bestaar i de 4 Sidekor, som udgaa fra Korsarmenes Østsider, og omslutte Højkoret, to paa hver Side. De to inderste have samme Længde som dette, men kun dets halve Bredde; de fremtræde som en Art Fortsættelse af Langhusets Sideskibe og aabne sig, foruden mod Korsarmene, hver med to Arkader mod Højkoret. De to yderste, til hvilke der kun har været Adgang fra Tværskibet, have samme Bredde som de inderste Sidekor, men kun deres halve Længde. Kirkens oprindelige Korplan, som bragtes for Dagen 1862 ved Undersøgelser, foranstaltede af Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring, er afbildet og beskreven af I. B. Løffler i »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder«, 1883, og der nævnes her 4 andre Kirker, som for Koranlægets Vedkommende ligne Børglums, nemlig St. Etienne i Caen, Klosterkirken i Paulinzelle, Stiftskirken i Ellwangen og Benediktinerkirken i Kønigslutter. Efter denne Bogs Fremkomst har

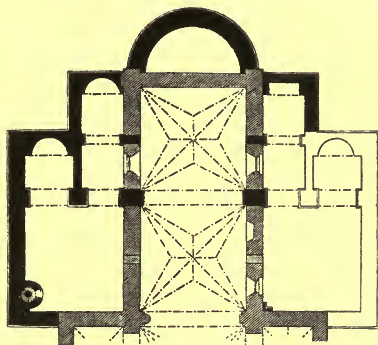

Fig. 11. Plan af Børglum Kirkes Kor. (I. B. Løffler: Danmarks rom. Kirkeb.)

imidlertid Dehio og Bezolds fortræffelige Værk, »Die kirchliche Baukunst des Abendlandes«, gjort det let at faa en Oversigt over dette Korskemas Udbredelse, og det viser sig da, at det har været anvendt i betydelig Udstrækning. Systemet er udgaaet fra Cluny og er almindelig udbredt i Burgund, saaledes i Clunyacenserkirkerne i Payerne og Anzy le duc, begge fra 11. Aarhundrede, medens selve Klosterkirken i Cluny, som blev indviet 981, og som maa formodes at have afgivet det første Exempel paa denne Art af Koranlæg, nedreves 1089 for at give Plads for den storartede Bygning med Koromgang og radiale Kapeller, af hvilken endnu en Rest er bevaret. Begge disse Arter af Kordispositioner ere fremkomne ved Trangen til en større Plads for Præsteskabet og en Forøgelse af Altrenes Antal; men, medens sidstnævnte System først fik sin egentlige, glimrende Udfoldelse i den senere Middelalders gothiske Kathedraler, er Systemet med Sidekorene udelukkende knyttet til den romanske Kunst.

Som bekjendt udgik den store Klosterreform, der gav Stødet til Middelalderens mægtige Opsving efter Aar 1000, fra Cluny. Dette Kloster fik derved en saa stor Anseelse, at det affødte en Mængde Døttresamfund, hvis Kirker, som naturligt er, optoge Moderkirkens Plantype. I Tydskland var det navnlig Reformklostret i Hirsau, der sluttede sig nær til Cluny, og Systemet udbredte sig derfra, ikke alene til Hirsauerskolens Klosterkirker, men ogsaa til en Række af Tydsklands øvrige Kirker fra første Halvdel af 12. Aarhundrede. Blandt mange Exempler kunne nævnes Benediktinerkirkerne i Paulinzelle (1105—1119), Breitenau (1142) og Kønigslutter (1135), Præmonstratenserkirken i Jerichow og Liebfruenkirche i Halberstadt. Ogsaa til Spanien og Italien naaede den fra Cluny udgaaede Koranordning. Særlig udbredt blev den i Normandiet, hvortil den bekjendte Abbed Vilhelm bragte Clunyacenserreglerne; han opførte her en Mængde Kirker og Klostre i Begyndelsen af det 11. Aar-

hundrede. Fra denne Tid hidrøre saaledes Abbedikirken i Bernay og S. Vigor i Cerisy la forêt, medens S. George i Bocherville tilhører 12. Aarhundredes første Halvdel. Med Normannerne førtes dette Korskema til England: Kathedralen i Canterbury, 11. Aarhundrede.[1]

Medens alle de nævnte Kirker, for Korplanens Vedkommende, i Hovedtrækkene ligne Børglum, er der en Særegenhed ved denne, som vi ikke gjenfinde i nogen af de tydske eller burgundiske Kirker, nemlig den Maade, hvorpaa Sidekorene ere afsluttede mod Øst, indvendig ved en halvrund Kornische, udvendig ved en lige Væg[2], en Afslutning, der er varieret i det ene af de indre Sidekor, det søndre, idet her ogsaa Nischen har faaet en retvinklet istedetfor en halvcirkelformet Begrændsning. Kun i en eneste af de her omhandlede Kirker findes, udenfor Normandiet og England, et lige afsluttet Sidekor, nemlig i Aureliuskirken i Hirsau, men der er her ingen Nische, hverken halvcirkelformet eller retvinklet, medens begge de i Børglum forekommende Afslutningsmaader findes i de normanniske Kirker, for hvilke overhovedet de lige afsluttede Sidekor ere typiske. Som bekjendt blev det ved de engelsk-normanniske Kirker — alle-

[1] Ogsaa Cistercienserne optoge i mange af deres talrige Bygninger fra 12. Aarhundrede Systemet med Sidekor, men i en simplere Form — hos os Sorø Kirke.

[2] Korafslutninger af denne Art ere overalt i Europa ret sjeldne; de forekomme hyppigst i Italien, men ogsaa enkeltvis i Frankrig, Tydskland, Spanien og England. For armeniske Kirker ere de typiske. I Skandinavien ere de, næst Børglum, kjendte fra Storehedinge og en Del nærliggende Landsbykirker, der ere paavirkede herfra, et Par Smaakirker i Horsensegnen, Helligaandskirken i Visby og nogle norske Landsbykirker. At ville henføre alle disse Korbygninger til bestemte Forbilleder vilde sikkert være urigtigt. Saadanne simple Anlæg kunne utvivlsomt meget vel opstaa spontant, naar de paa en naturlig Maade, hvad der er Tilfældet med flere af de nævnte Exempler — Storehedinge og Visby —, foranlediges ved de stedlige Forholds Krav.

rede i den romanske Stilperiode — almindeligt ogsaa at afslutte Højkoret med en lige Væg. I Børglum have ogsaa de ydre Sidekor en lige Afslutning mod Øst; men med Undtagelse af dette Forhold, der, saa vidt mig bekjendt, ikke træffes i nogen anden Kirke, er Ligheden med de normanniske Kirker — navnlig med S. George i Bocherville og S. Vigor

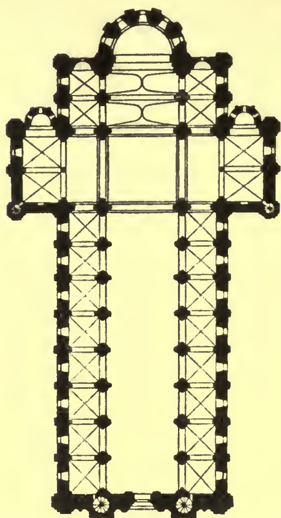

Fig. 12. S. Georg, Bocherville. *(Dehio og Bezold.)*

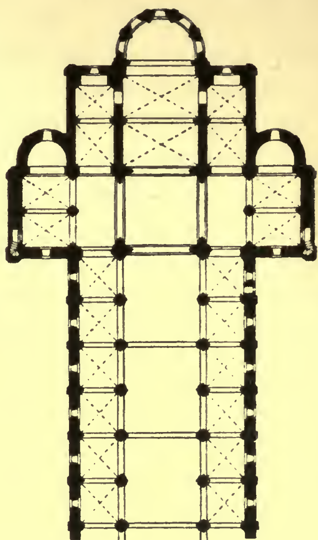

Fig. 13. S. Vigor, Cerisy la forêt. *(Dehio og Bezold.)*

i Cerisy la forêt (Fig. 12 og 13) — saavel i Forhold som Anlæg særdeles iøjnefaldende, saa det formentlig ikke vil være uberettiget i disse Kirker at se det nærmeste Forbillede for Plandispositionen af Børglum Kirkes Kor.

Et endnu rigere Koranlæg, med ikke mindre end 6 med Højkoret parallele Sidekor, fandtes oprindelig i den nu noget omdannede S. Albans Abbedikirke i England, indviet 1116 (Fig. 14). Et saadant Anlæg findes nu kun bevaret i Château-Meillant i Burgund; men denne Kirke

har ikke den for de engelske Kirker karakteristiske, store Længdeudstrækning af Koret.

Det synes dog, som om vi ogsaa her i Landet, i Aarhus Domkirke have havt et Koranlæg, der i meget minder om S. Albans og sandsynligvis har sit Forbillede i dette.

Som bekjendt er der paa Siderne af Aarhus Domkirkes i gothisk Stil ombyggede Højkor endnu bevaret de to skjønne, til det oprindelige, romanske Koranlæg hørende Sidekor. Hvis Apsider ved den sidste Restauration gjenopførtes paa de gamle Fundamenter. Det maa nu anses for meget sandsynligt — hvad allerede I. B. Løffler har gjort opmærksom paa —, at ogsaa Højkoret og de paa begge Sider løbende Fortsættelser af Sideskibene oprindelig have havt hver sin Apsis. Men ogsaa paa den udvendige Side af de to tilbagestaaende, romanske Sidekor har der efter al Rimelighed været en lille Apsis, som er nedbrudt for at give Plads for de nuværende, nyere, firkantede Kapeller (Fig. 15)[1]. Under Forudsætning af det her fremførtes Rigtighed, har Kirken saaledes havt ikke mindre end 7, alle mod Øst vendende Apsider, ganske som i S. Albans Kirke, og den paafaldende Længde af Tverskibet er da foranlediget ved den store Plads, som disse 6 parallele Sidekor indtoge. Denne ualmindelige Længde af Tverskibet er saa karakteristisk for de engelsk-normanniske Kirker, at alene Tilstedeværelsen af dette Forhold peger bestemt paa engelske Forbilleder, og hele den østlige Del af Aarhus Domkirke — Tverskibet og Koret — frembyder saaledes, naar dette i Tanken restaureres efter den ovenfor fremsatte Anvisning, med sine 7 parallele Kor en slaaende Lighed med S. Albans Kirke, der næppe kan være tilfældig. En fuldstændig Sikkerhed vil maaske kunne tilvejebringes ved Gravning under Højkorets og de ydre firkantede Kapellers Gulv.

[1] Paa Figuren, som er laant fra I. B. Løfflers ovennævnte Værk, er af mig med punkterede Linier angiven den formodede Plads for de 7 oprindelige Apsider.

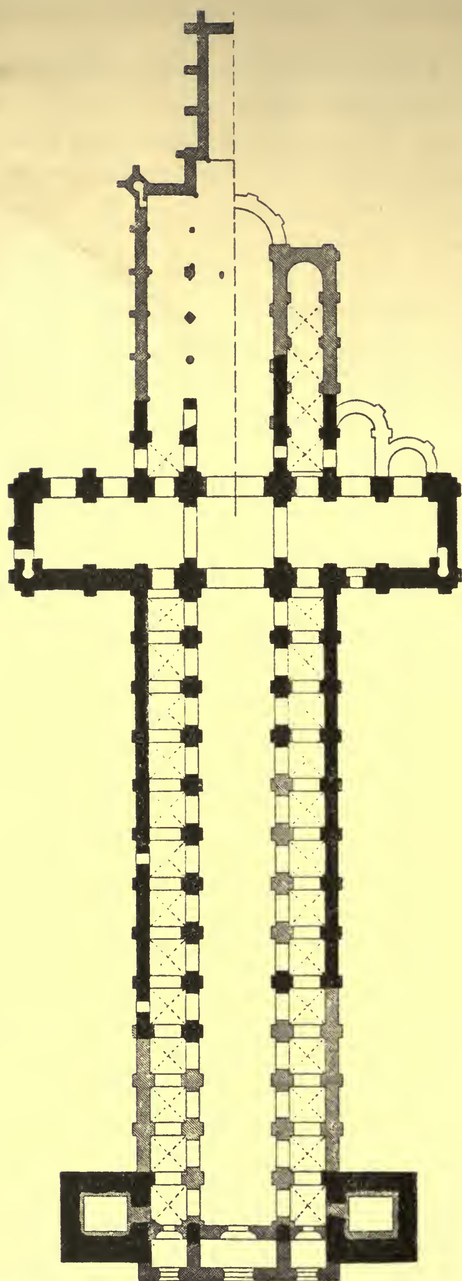

Fig. 14. S. Albans Kirke. *(Dehio og Bezold).*

Ganske forskjellig fra den engelsk-normanniske Bygningsstil, af hvilken der her er fremdraget nogle Træk, har den oldirske Bygningsvis været, hvilken for Træbygningernes og Ornamentikens Vedkommende allerede meget tidlig har udbredt sig over en stor Del af Europa, saaledes som Professor Dietrichson og flere skandinaviske Oldforskere tydelig nok have vist. Som bekjendt kan der i nogle af vore romanske Kirker paavises irske Ornamentformer, hugne i Sten; men disse maa dog rimeligvis opfattes som en Efterklang fra den, allerede i Hedenskabets Tid optagne irske Ornamentik og bevise saaledes ikke nogen direkte Forbindelse med irsk Kirkebygningskunst. Imidlertid lader dog ogsaa en saadan sig formentlig paavise for enkelte danske Kirkebygningers Vedkommende.

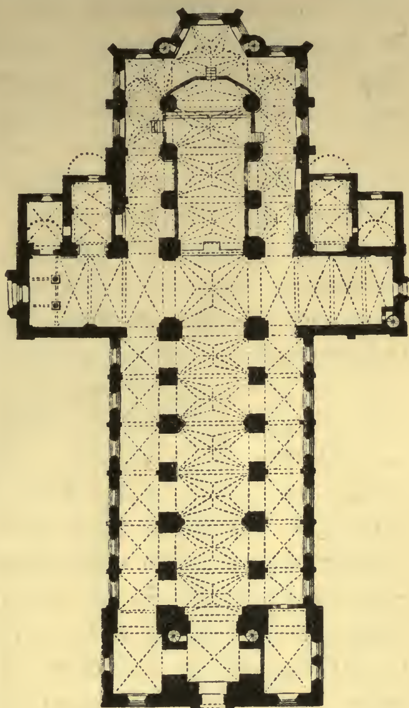

Fig. 15. Aarhus Domkirke.

Den oldirske Bygningskunst er primitiv og raa, men er, i Modsætning til det øvrige Europas oldkristelige Arkitektur, ganske uden Tilknytning til den degenererede antik-romerske Kunst, hvorimod den, mærkelig nok, i meget minder om etruskiske og de tidligste oldgræske — pelasgiske — Bygningsformer og Byggemaader. I den ældste, irske Byggeperiode finde vi Sten lagt oven paa Sten, uden Tilhugning og uden

Bindemiddel. Kilesnitsbuen er ukjendt og Døre og Vinduer, der paa græsk Vis ere betydelig smallere foroven end forneden, ere afsluttede med lige, vandrette Stenoverliggere. Først i det 9. Aarhundrede gjør en mere udviklet Teknik sig gjældende, og Kilesnitsbuen tages i Anvendelse. Den sidste Periode, 11.—12. Aarhundrede, betegnes ved de normanniske Dekorationsformers Optagelse, uden at iøvrigt den særlig irske Bygningsmaade og Konstruktion væsentlig ændres. Kirkerne vedblive at være ganske smaa og yderst simple i Plananlæget, idet hver enkelt af de smaa, stærkt afsondrede Kirkesamfund skulde have sin egen Kirke. Døraabningerne, som nu i Reglen ere rundbuede, beholde deres mod hinanden heldende Dørposter; enkelte oldirske Ornamentmotiver beholdes ved Siden af de normanniske, og, hvad der her særlig interesserer os, det ejendommelige, helt af Sten konstruerede Tag, kombineret med Tøndehvælvingerne over Kirkerummene, vedbliver i alt væsentligt at være det samme som ved de ældste Kirker. Overhovedet synes Benyttelse af Træ til Tagkonstruktion at have været ganske ukjendt ved de ældre irske Stenbygninger. Som ovenfor nævnt, var Kilesnitsbuen fra først af ukjendt i den irske Bygningskunst. I en af de ældste Stenbygninger — St. Gallarus oratory[1] — er der benyttet et Overhvælvingssystem, der ganske svarer til det, der er anvendt i »Atreus's Skatkammer« og andre antike Gravkamre, idet et Rum af spidsbuet Gjennemsnit er tilvejebragt ved en successiv Udkragning af de stedse vandret liggende Skifter. Det næste Trin i Udviklingen viser sig ved, at Bygningen faar almindelig Husform, med plane Tagflader, medens endnu det samme Udkragningssystem af de vandrette Skifter bibeholdes; den store Vægt af den kompakte Murmasse mellem Tøndehvælvingen

[1] Margaret Stokes: Irish architectur I, Pl. XXXIII. Dette smukke Værk, til hvilket denne Fremstilling hovedsagentlig støtter sig, giver en, af mange Illustrationer ledsaget Beskrivelse af alle de vigtigste oldirske Monumenter.

og Tagfladerne frembød dog store Ulemper og gav Anledning til den Konstruktion, som ses (Fig. 16) i S. Flannans oratory, Killaloe, opført 1007, idet man mellem Tøndehvælvingen og Tagfladen indskjød en lille, øvre Hvælving, der formindskede Murmassens Vægt og bragte Trykket af den bort fra Tøndehvælvingens Issepunkt. I denne Bygning ere begge Tøndehvælvinger konstruerede som Kilesnits-

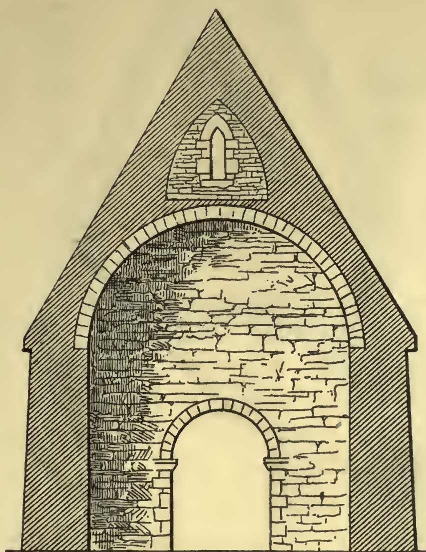

Fig. 16. Gjennemsnit af S. Flannans oratory. (M. Stokes).

buer, medens i flere ældre Bygninger, saaledes det saakaldte S. Kevins kitchen[1], den øvre, spidsbuede Hvælving er opført efter det ældre, primitive System. Margaret Stokes nævner 14 Bygninger, i hvilke dette dobbelte Hvælvingssystem har fundet Anvendelse, fra først af sikkert udelukkende af konstruktive Hensyn. Senere, saaledes i Cormacs chapel (Fig. 17), opført 1134, er det øverste, hvælvede

[1] Afbildning i Margaret Stokes: Irish architectur p. 68.

Rum blevet saa bredt og højt, at det fremtræder som et øvre Stokværk og synes at have været anvendt til kirkelige Øjemed og delvis til Beboelse, ligesom det ved en Vindeltrappe er sat i Forbindelse med Kirkens Hovedrum. Ved

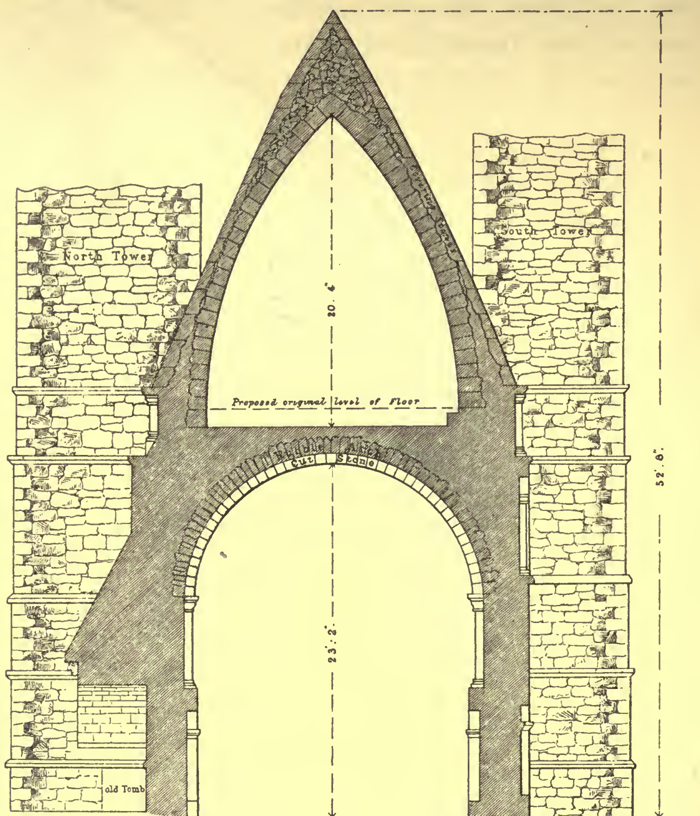

Fig. 17. Gjennemsnit af Cormacs chapel. (M. Stokes.)

de ældre Bygninger af denne Art var der ingen anden Adgang til den øvre Afdeling end ad en løs Stige, gjennem et Hul i den nederste Tøndehvælving. Disse Konstruktioner, om hvis irske Oprindelse der ikke kan være Tvivl, ere tildels samtidige med de bekjendte høje, runde Taarne, der menes at

have tjent dels til Vagt- og Udsigtstaarne og dels til beskyttede Tilflugtssteder særlig mod de nordiske Vikinger. At ogsaa selve Kirkebygningerne og navnlig deres øverste Afdelinger have været benyttede paa lignende Maade, er vel meget sandsynligt. Foruden i Irland findes paa Orkney-Øerne to Kirker med runde Taarne af irsk Byggemaade; den ene af disse Bygninger, S. Magnus, har havt et dobbelt Hvælvingssystem og Stentag af ganske samme Art som S. Kevins kitchen.

Naar her saa udførlig er dvælet ved disse irske Kirker, er det, fordi vi i Danmark i Østermarie Kirke paa Bornholm have en Bygning, der i sin Konstruktion, for Korets Vedkommende, paa det nøjeste svarer til den i Fig. 16, afbildede irske Type. Desværre er Kirken jo nu nedreven paa Koret nær, der endnu staar som et af de ejendommeligste Exempler paa Bornholms mange særegne, kirkelige Bygningsformer. Fig. 18 viser et Gjennemsnit af Koret. Ogsaa Skibet, der oprindelig havde to parallelt løbende Tøndehvælvinger, der hvilede paa en midtstillet Arkaderække, har haft en ganske lignende, helt af Sten udført Tagkonstruktion som Koret. Med Hensyn til de øvrige Forhold ved denne, ogsaa i andre Henseender mærkelige Kirke, henvises til A. Clemmensen: Østermarie Kirke, 1894, hvorfra hosstaaende Afbildning er laant, og hvor fuldstændige Afbildninger og Beskrivelse af Kirken findes. Sammesteds gjøres opmærksom paa, at den gamle, nu nedrevne Arkaderække langs Midten af Skibet i Aa Kirke peger paa, at her har været et ganske lignende Hvælvings- og Tagsystem som i Østermarie Kirkes Skib, medens det angives, at det iøvrigt ikke er lykkedes at træffe Spor af lignende Konstruktioner i de øvrige bornholmske Kirker. I det af Hans I. Holm udgivne Værk »Bornholmske Kirker« findes der imidlertid paa Nordsiden af Ols Kirke Tab. 14 angivet en Række Fliser, der, indmurede i Rundbygningen, rage lidt frem fra denne og som en Trappe med heldende Trin følge

Korets Tagskraaning. Der kan neppe være Tvivl om, at vi her have Rester af Korets oprindelige Stentag, der ganske svarer til den Konstruktion af Tagafdækningen paa Østermarie Kirkes Kor, som er afbildet paa Blad 6 i ovennævnte Værk af A. Clemmensen. Muligvis vil det ved nøjere Undersøgelse vise sig, at endnu flere af de born-

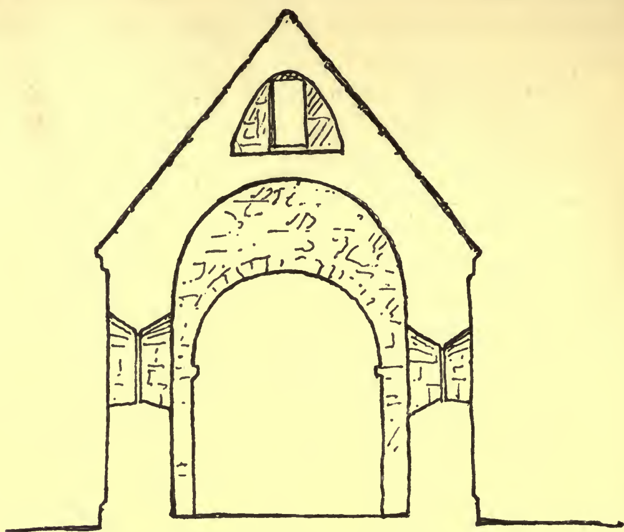

Fig. 18. Gjennemsnit af Østermarie Kirkes Kor.

holmske Kirker have havt Stentage. Det ligger nær at formode, at saadanne ogsaa have været anvendte i de Kirker i den sydlige og østlige Del af Skaane, som i mange Henseender ligne de bornholmske. Jeg havde derfor, ved en med ministeriel Understøttelse foretagen Rejse i Skaane i Sommeren 1894, Opmærksomheden henvendt paa dette Forhold, og det lykkedes ogsaa i Ingelstad Kirke mellem Ystad og Cimbrishamn at finde vel bevarede Rester af et saadant Tag, under den nuværende Trækonstruktion.

Af Ingelstad Kirke, som frembyder flere mærkelige Forhold, ogsaa for det gamle Taarns Vedhommende, har C. H.

Brunius givet en Beskrivelse i »Skaanes Kunsthistorie« p. 128—30. Idet der henvises til denne, skal her blot bemærkes, at baade Skib og Kor ere tøndehvælvede, et Forhold, som, saa vidt vides, ikke findes i nogen anden dansk Kirke. Tøndehvælvingen i Skibet har halvcirkelformet, i Koret lavt spidsbuet Tvergjennemsnit. Ovenpaa disse Tøndehvælvinger har der, hvad Brunius ikke har bemærket, været opført en kompakt Murmasse lige til Tagfladen. Den oprindelige Tagbeklædning er nu for Skibets Vedkommende fjernet, medens der over Koret er bevaret en Rest af denne, der bestaar af taglagte Kalkstensfliser. Af de tagdannede Rygningssten ligger endnu en enkelt paa sin Plads. Som man ser, er Konstruktionen den samme som paa Østermarie Kirke — kun at det øverste, hvælvede Hulrum mangler — og ganske den samme som i nogle af de irske Kirker. At denne Konstruktion maa være kommen til Danmark fra Irland, maaske over Orkney-Øerne, maa vel anses for sikkert, ligesom at de øvre, hvælvede Lønkamre i Østermarie og Taarnene samt de øvre Stokværk i Rundkirkerne paa Bornholm have været benyttede som Tilflugtssted i urolige Tider. At baade Irland og Danmark, paa Grund af ensartede Forhold, uafhængig af hinanden begge skulde have frembragt disse, i statisk Henseende ikke ufarlige Konstruktioner, strider sikkert mod alle Erfaringer. At en udviklet Bygningskunsts Mestre uden Forbillede kunde finde paa en forholdsvis saa simpel Konstruktion er vel muligt; men, hvor Bygningskunsten staar paa et saa lavt Udviklingstrin, som det var Tilfældet i Irland og paa Bornholm, da disse Konstruktioner fremkom, springe Ideerne ikke fuldt færdige frem, men udvikle sig gradvis fra en simpel Begyndelse. I Irland have vi en saadan Udviklingsrække, paa Bornholm og i Skaane ikke Spor af nogen saadan. Som et Forhold, der yderligere taler for Overførelsen af irske Bygningsformer til Bornholm, kan anføres de mod hinanden

heldende Dørposter i de fleste af Bornholms Kirkeportaler, et Træk, der er saa karakteristisk for de irske Kirkers Døre.

Hvorvidt den i Auvergnes og Sydfrankrigs mange, tøndehvælvede Kirker benyttede Konstruktion af Stentage — der ganske ligner den fra Ingelstad og altsaa savner det øvre, hvælvede Hulrum — er indført fra Irland, hvor den i ethvert Tilfælde optræder først, eller er autokton, kunne vi ikke afgjøre[1]. Disse Kirker hidrøre alle fra 11. og 12. Aarhundrede og ere ifølge Dehio og Bezold byggede paa denne solide Maade, efterat de ældre Kirker ved normanniske og saraceniske Hærgninger vare opbrændte. Saa vidt vides ere Tage, konstruerede paa den her beskrevne Maade, udenfor Irland, Orkney-Øerne, Danmark, Auvergne og Sydfrankrig ikke anvendte noget Steds i Bygninger med almindelig Tagform, hvorimod Konstruktionsprincipet i sig selv er gammelt nok og anvendt lige fra Pyramiderne og andre antike Gravkamre til romanske Taarntage og centrale Anlæg med Kuppeloverhvælving.

Det er interessant at lægge Mærke til, hvorledes Spidsbuen, i alle de nævnte Egne, af konstruktive Grunde er bragt i Anvendelse længe før Gothiken optog denne Bueform. Vi have iagttaget dens Anvendelse i Irland i Kirkernes øvre Hvælvinger og finde den anvendt i stor Udstrækning ved Tøndehvælvingerne i Frankrigs stendækkede Kirker, ganske af samme Aarsager som hist, og endelig træffe vi i Østermarie Kirke paa Bornholm en ellipsoid Hvælvingsform, der meget nærmer sig til Spidsbuen, medens Tøndehvælvingen over Ingelstad Kirkes Kor danner en ægte Spidsbue — sikkert den ældste i det gamle Danmark. Det maa dog fremhæves, at vi i denne ikke maa se en første Antydning af Gothikens Former. Spidsbuen er her som i

---

[1] Kun i S. Maria au lac, Le Thor, ved Avignon findes et hvælvet Hulrum, men her over en Række Krydshvælvinger.

Sydfrankrig og Irland udelukkende en, af Forholdenes Krav fremkaldt, konstruktiv Form, der er ligesaa ægte romansk som nogen Rundbue.

Efterat ovenstaaende Afhandling var nedskreven, er der i nærværende Aarbøger for 1895 meddelt en Afhandling af Otto Blom: »Befæstede Kirker i Danmark fra den ældre Middelalder«. I denne omtales ogsaa Østermarie Kirke paa Bornholm, idet der kortelig henpeges paa irske Kirker som Forbillede for dens Konstruktion. Naar nævnte Forfatter, for denne og andre danske Kirker gjør gjældende, at de ikke have været byggede med et rationelt, aktivt Forsvar for Øje, udelukker det jo ikke, at de, saaledes som jeg har antydet for Østermarie Kirkes Vedkommende, meget godt have kunnet været opførte som forholdsvis vel beskyttede Tilflugtssteder, til hvilke man kunde ty hen — ikke just i Krigstid — men vel snarere i urolige og lovløse Tider, under Angreb af Voldsmænd og navnlig af Sørøvere, særlig Venderne. Ved saadanne pludselige, men kortvarige Angreb maatte det være af Vigtighed at have et vanskelig tilgjængeligt Skjulested for Liv og Gods, medens der ikke kunde være Fare for, at Fjenden vilde give sig Tid til at udfolde nogen Belejringskunst eller sætte meget ind paa, under et Togt, hvis Formaal var Plyndring, at ødelægge Bygningen og dermed det Gods, som kunde være opbevaret i den. Den Formodning, at det særlig er til Beskyttelse mod de fra Østersøen kommende Vender, at de saakaldte Fæstningskirker ere blevne indrettede, bestyrkes, naar man lægger Mærke til, at de Landsdele, i hvilke disse især findes, ere: Bornholm, Skaanes sydlige og vestlige Kyst og Østsjælland, særlig Egnen omkring Stevns. At det lille mørke, hvælvede Rum over Østermarie Kirkes Kor maa have været bestemt til at afgive et Skjulested, maa i ethvert Fald indrømmes, naar der ses hen til, at den eneste Dør, der fører ind til det, har kunnet spærres indvendig fra ved en Bom.

BIDRAG TIL
JELLINGS OG DETS MINDESMÆRKERS HISTORIE.

AF

O. NIELSEN.

At Jelling har været bebygget fra meget gammel Tid, fremgaar af de mange Gravhøje paa Bymarken, af hvilke flere bleve undersøgte af Worsaae, da han var ung Student, og viste sig at tilhøre Bronzealderen[1]. Jelling laa i fjerne Tider ikke som nu inde i Landet, men ved en Arm af Vejle Fjord, idet en Sidedal til den dybe Dal, igennem hvilken Hopballe Aa løber ud i Grejs Dalen, findes ikke ret langt sønden for Jelling Kirke paa Jelling Bymark. En saadan snever Fjord hed i Oldsproget Anger, men Navnet kan vanskelig paavises i danske Stednavne, da den ubetonede Endelse tidlig gik over til -ing[2]. I de fleste Tilfælde er denne Endelse alene en Afledsendelse som i Helsing af Hals, Hørning af Horn, Ferring af Faar osv., men de ældste Former for Jelling tyde paa, at Endelsen her er en anden. Medens Svend Aggesen skriver Jaling (ogsaa Jelling, hvilket neppe er en oprindelig Form), Annales Lundenses Yalinggi og de andre gamle Krøniker samt Valdemars Jordebog Jaling og Jalinge, har Saxo Formen Jalunga, Anon. Nestvevedensis Jallungi og Calend. Nestvedense Jalungi. Disse

---

[1] Ann. f. n. Oldk. 1840—41 S. 145—47.

[2] Saaledes hed Vordingborg Bugt eller vel en Del deraf opr. Hvitanger, senere Hviding, se Hist. Tdskr. 5 R. IV. 729.

gamle Kilder have altsaa Endelsen -ung, og en Krønike fra det 13. Aarh. (S. R. D. II 166) Endelsen -ang (Jalang). Denne sidste Form slutter sig til de islandske Kilder, der have Lejlighed til at nævne Stedet i Anledning af Sagnet om Frodefreden og kalde det Jalángr. Da disse islandske Kilder i flere Tilfælde gennem Kvad maa antages at have bevaret Navneformer, der ere ældre end de i de danske skrevne Kilder forekommende, maa Anger saaledes være den oprindelige Endelse i Jelling, og Navnet gaa tilbage til den Tid, da her virkelig var en Fjordarm[1]. Forstavelsen Jal synes at være en Brydningsform af det norske ila, der betyder Kilde, Vandløb, og som kan have været Navnet paa Afløbet af Faarup Sø, der løber i nys nævnte Aadal. Et Navn som Ilebro ved Hjørring, der nævnes i et Dokument 1676, kan saaledes kun betyde Broen over Vandet Il, medens dog mange andre Navne, der begynde med Il, kunne have anden Oprindelse[2]. Iller i Grønbæk Sogn, Lysgaard Herred, kaldes i Valdemars Jordebog Jallær[3].

Stedets Betydning i Oldtiden fremgaar ogsaa af den Omstændighed, at det ikke alene gav Navn til Syslet, men ogsaa til Herredet; dog ændredes Navnet Jelling Herred allerede omkring Aar 1300 til Tyrild Herred. Jelling Syssels Provsti som Benævnelse paa den Autoritet, der førte Tilsyn med Kirkeregnskaberne, bestod til henimod Slutningen af det 17. Aarh., medens Syslet som verdsligt Administrationsomraade synes at være ophørt ved Midten af det 14. Aarh.;

---

[1] Se Sophus Bugges Bemærkninger i Arkiv f. nord. Fil. VI. 238. I Egnen omkring Limfjorden har jeg ogsaa troet at finde Stednavne fra den Tid, nuværende Søer og Kær have været Dele af Limfjorden, se min Hjerm og Ginding Herreder S. 164, 318.

[2] Se Blandinger, udg. af Univ. Jub. d. Samf. II. 24.

[3] I Indber. til O. Worm 1638 fra Dybe Sogn i Vandfuld Herred siges, at der i den midterste Del af Sognet er en Bæk, »som kaldes Jilling eller Jelling«.

dog bestod Sysseltinget til Reformationen, men synes tilsidst at være holdt i Vejle.

Selv om vi ikke havde haft Krønikernes Udsagn, forudsætter baade Herredets og Syslets Navn Tilværelsen af en Kongsgaard i Jelling, om hvilken det maa bemærkes, at Saxo ikke skriver, at Kong Vermund har boet her, men at han maaske (forte) har boet her. Medens Saxo fortæller, at Harald Kesie med sine Børn om Natten blev overfalden af sin Broder Erik Emune i Skjærup, og Anon. Roskild. er samstemmende heri med Tilføjelse af, at den halshuggede Haralds Legeme blev begravet af Sognemændene i et Hjørne af Kirkegaarden (altsaa Skjærup), beretter Svend Aggesen, der sikkert var bedre inde i jydske Forhold end hine 2 Forfattere, at Harald Kesie overnattede paa sin Gaard Jaling og derfra blev lokket hen til sin Broder. Det er saaledes sandsynligt, at Harald virkelig er dræbt i Skjærup og at hans Børn derpaa bleve tagne til Fange paa Kongsgaarden i Jelling.

Om Kongsgaarden ved denne Lejlighed er gaaet op i Luer og dermed mange Minder fra Gorms og Thyras Dage, vide vi nu ikke, men man skulde tro, at her endnu var Sædet for en Høvedsmand 1231, da Valdemars Jordebog nævner Jelling blandt Konunglev; dette er dog usikkert. Snarest maa man antage, at Kongsgaarden er gaaet til Grunde paa en Tid, da den alene har bestaaet af Bjelkehuse, og at dens Jorder ere overgaaede i Fællesskab til Bønder, medens de Gaardsæder og Trælle, der hidtil havde hørt under Kongsgaardens Gaardsret, nu som Fæstere vedbleve at være sammenknyttede under en Birkeret. Af saadanne smaa kongelige Birker, der ere opstaaede omkring en Kongsgaard, der er gaaet til Grunde førend den Tid, da man brugte Mursten, findes der flere. Her skal alene nævnes Kongensgaard i Lønborg Sogn i Nørre Horne Herred, der er nedlagt i den tidlige Middelalder; men alligevel bestod Lønborg Birk, der kun var de 12 Gaarde i Lønborg By, til

efter 1660, medens der samtidig var et andet lille Birk i Sognet, Vostrup Birk, der omfattede Ribe Bispestols Gods[1]. Mange Byer med Fællesskab ere opstaaede af store Gaarde og man maa være varsom med at antage en oprindelig Bebyggelse i Landsbyer allevegne, alene af den Grund, at man finder Markfællesskab i de sidste 3—4 Aarhundreder. Hvis Jelling var en oprindelig Landsby, maatte man vel søge Kongsgaarden omkring Kirken; hvis det derimod er en oprindelig Gaard, kan man søge dens Plads overalt paa Bymarken, men der er næppe nogensteds fundet Spor deraf, ligesaalidt som der i Efterretninger om ældre Lokaliteter findes det svageste Minde herom[2].

Byen og Birket beskrives saaledes i Præstens Indberetning 1662 til Matriklen:

Præstegaarden er saa god som halvanden Gaard udi Byen, som Hr. Jørgen Pedersen har for sin Bestilling fri. Der kan saas Rug 5½ Tdr., Byg 5 Tdr., Havre 24 Tdr., 30 Læs Eng, Skov til 6 Svin.

Herredsfogden Oluf Thomsen[3] nyder en Gaard fri for sin Bestilling, kan saas 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 16 Tdr. Havre, 20 Læs Eng, Skov til 4 Svin.

---

[1] P. Fløe og O. Nielsen, Hist. Efterr. om Lønborg og Egvad Sogne, S. 2, 12.

[2] I Beg. af det 16. Aarh. nævnes i flere Dokumenter Jep Jul til Jellinggaard, men hans Hjemstavn er Vendsyssel, om ikke Ellinggaard, der oftere skrives Jellinggaard.

[3] Der havde længe boet en Herredsfoged i Jelling, thi 21. Marts 1572 fik Las Mortensen Bevilling paa at besidde den Gaard, hans Fader iboede, kvit og fri saa længe han var Herredsfoged. Ligeledes synes her ogsaa længe at have boet en Herredsskriver, thi 27. Maj 1637 forskaanedes Søren Larsen for ¼ af Landgilden, fordi han havde været Skriver i 12 Aar, nydt ringe Løn og derhos haft stor Besværing med fremmede Folk, som hans Hus søgte, efterdi han boede paa en alfar Vej (af Lensregnskabet for 1648 ses det, at han havde beværtet 24 Personer, der ledsagede Dronningens Rustvogne, og givet Foder til 53 Heste). Grunden til, at

Herredsskriver Jørgen Folmersen har en halv Gaard ogsaa fri for sin Bestilling, kan saas 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 8 Tdr. Havre, 10 Læs Eng, Skov til 2 Svin.

Dernæst opregnes 16 Gaarde (altsaa Halvgaarde) med samme Udsæd, Engbjerring og Skov som sidstnævnte og hver med Landgilde af 1 Td. Smør, 1 Td. Havre, for $^1/_2$ Svin $1^1/_2$ Mark, Gæsteri 4 Mark. Af disse vare de 2 ubesatte, om 2 hedder det »besat med Armod«; en af Beboerne var Kaptajn Jonas.

Desuden var der 2 Gadehuse[1] og den øde Skovdal

---

her stadig boede Herredsfoged og Herredsskriver, var den, at disse Stillinger forenedes med dem som Birkefoged og Birkeskriver, hvilke sidstnævnte jo maatte bo indenfor Birket. 1. Jan. 1641 indstiller Lensmanden følgende: Eftersom Herredsfogden udi Tyrild Herred, som ogsaa var Birkefoged til Jelling Birketing, for nogen Tid siden er ved Døden afgangen og jeg da paa K. Majestæts naadigste Behag var foraarsaget at forordne Tingskriveren til Herredsfoged og Birkefoged, ved Navn Søren Lassen i Jelling, saa har jeg udi lige Maade paa K. Majestæts naadigste Behag forordnet Peder Svensen til Tingskriver til Tyrild Herredsting og Jelling Birketing igen, efterdi de begge vare dygtige til samme Bestillinger der at betjene, og efterdi at den fattige Mand boer udi et Bolshus der udi Jelling og har været Skolemester der at undervise Godtfolks Børn udi deres Børnelærdom og har ingen Brugelighed til samme Bolig at holde Hest eller Vogn af, der han kan lade sig føre til Tinge og fra med, og er han derfor paa det allerunderdanigste begærendes, at K. M., min allern. Herre, ham naadigst vilde bevilge en af Gaardmændene kvit og fri for Ægt og Arbejde, som maatte age ham til Tinge og tilbage igen, eftersom hans Formand hans (ɔ: sin) Gaard, han paaboede, fri for Ægt og Arbejde nydt har. — De citerede Kongebreve findes i Jydske Tegnelser og Registre, de andre Skrivelser i Indlæg dertil og i indkomne Breve til Danske Kancelli. Da de alle nævnes med Datum, ville de let kunne findes igen, hvorfor det ikke anses fornødent at angive Kilden for ethvert Sted.

[1] Præsten Hr. Jørgen Pedersen ansøgte Kongen 23. Marts 1635 om, at han vilde bevilge et Gadehus i Jelling, der aarlig

Mølle, der havde ydet 6 Ørter Mel, og de Jelling Bymænd gav 8 Ørter Rug for en Mølle, »de efter kgl. Benaadning fik opbrudt udi Dronning Margretes Tid, som kaldtes Jelling Mølle«; for den øde Styvels Mark gave de til Sognepræsten efter kgl. Brev 1 Ørte Rug og 1 Ørte Byg.

1683 findes flere af Halvgaardene at være sammenlagte, idet der foruden Præstegaarden var 4 Helgaarde, af hvilke dog Fogedgaarden var afbrudt og øde, men paa hver af de 3 Helgaarde boede 2 Bønder; paa en af de 12 Halvgaarde boede den forrige Korporal Nicolaus Engel, de 2 Halvgaarde vare øde.

Ingen af de Marker, der opregnes i Opmaalingsprotokollen 1683, havde Navne, der henpegede paa Oldtiden; de hed Lamhave, Magerager, Galleager, Knoldager, Stakkelsbjerg, Knudager; der nævnes Agre ved Vesterdam, Styvelsvej, Melbjerg, Stidam, Pedershøj, Lyngbjerg, Sorthøj, Hvidflod, Hvidbjerg, Rævhøj, Sødmose, Bagisbjerg, Lishøj, Dybdal, Skindbjerg, Hugkjær, Stenbrohøj, Stenbrosig, Amhøj, Korshøj, desuden Gaaseager, Tornsager, Langager, Sandager, Lillestavnager, Ørnkuleager. Engene vare delte i Hummel-

---

skyldte 1 Rigsort, til et Skolehus, da der intet Degnebol var, og at Præsterne selv maatte sætte en dansk Skolemester derudi. Dette bevilgede Kongen 27. Marts, imod at Bymændene betalte Afgiften og Sognepræsten og hans Medhjælpere satte en dygtig Karl til dansk Skolemester, som flittig kunde informere Ungdommen. 24. Marts 1646 udstædtes kgl. Befaling i Anledning af, at den sidst afgangne Skolemesters Enke havde besiddet samme Skolehus paa 5 Aars Tid og krævede Betaling, for hvad hendes Husbonde havde bekostet paa Huset, hvorfor hun ikke vilde flytte derfra, førend hun var fornøjet, uanset hun paa Birketinget var tildømt at gøre Skolehuset ryddeligt for den Person, som igen blev forordnet til samme Bestilling. 1641 blev Skolemesteren Tingskriver i Herredet og Birkeskriver i Birket, saa det er ventelig hans Enke, der ikke vilde flytte, thi det ses, at han blev boende i Huset ogsaa i sin ny Bestilling.

gaardskifte, Trangkjær, Skidenskifte, Tueskifte og Raaddenmosekjær[1].

Ej heller i Indberetningen 1638 nævnes Gravhøje af særlige Navne; norden for Jelling omtales 22 Høje, vesten og sønden derfor Korshøj, Starhøj og Karlshøj og »langt vester udi Heden for Jelling, dog paa Jelling Mark, findes som en gammel Skanse, kaldes Skjermklint, som siges af de Gamle, Kong Gorm der med sin Krigshær at skulle have ligget.« Derimod fandtes ved Hørup en Høj, der hed Danshøj, i hvilken man mente Kong Dan var begravet[2].

Ved Jelling har været en Mølle, som vistnok er den, der nævnes i Valdemars Jordebog med Afgift af 10 Mark Penninge. 1525 nævnes Jelling Mølle med Afgift af 16 Ørte Mel[3]. 2. Nov. 1578 befalede Frederik II, at Tingsted Mølle skulde afbrydes, »af den Aarsag for Os er beklaget, at Møllen skal være Jelling By til Fortrængsel«, og da Bymændene

---

[1] Jelling Skov var af Frederik II frataget Bønderne, medens de følgelig beholdt Græsningen. 7. Nov. 1590 fik Lensmanden paa Koldinghus følgende Befaling: »Menige vore og Kronens Bønder, Tjenere og Bymænd udi Jelling Birk have underdanigst ladet give os tilkende, hvorledes de meget skulle være brøstholdne for Bygningstømmer, Vogntømmer og hvis de til anden Nødtørft behøve, underdanigst begærendes at maatte bekomme vor naadigste Tilladelse, at hvis de udi saa Maade behøve, maatte dem nødtørftigen forvises af vore og Kronens Skove udi forskrevne Birk liggendes«, hvilket Kongen tillod, imod at Lensmanden havde Indseende med, at Skovene ikke bleve forhuggede til Upligt og Tømmeret anvendtes paa Gaardene i Birket og ikke andensteds. Iøvrigt havde Jelling Mænd dette Aar en Trætte med Fru Maren Bilde, Lavrids Skrams Enke til Faarupgaard, der paastod, at hendes Gaard Hornstrup havde Del i Jelling Bys Fædrift og Tørvegravning.

[2] Hvorledes man i vore Dage henlægger Sagnet om Kong Frodes Guldring til Skjærum Klint se »Dania« II. 46. Det er en tildels lynggroet Aas med 3 Højdepunkter (ikke Gravhøje som paa Kortet hos Kornerup), alt naturlig Dannelse.

[3] Ny D. Mag. VI. 303.

havde tilbudt sig at give 18 Ørte Mel og 1 Td. Smør, som var Møllens Skyld; de maatte derfor nyde Møllestedet med de Ejendomme, som Mølleren tilforn havde. 1. Marts 1580 fritages Præsten for de 1½ Ørters Afgift, der faldt paa hans Del af Mølleskylden. I dette Brev kaldes Møllen Jelling Mølle, medens den i et kasseret Brev af 7. Jan. 1581, hvorved Bønderne helt bleve forskaanede for Afgiften, kaldes Tingsted Møllested. Dagen efter sattes Skylden ned til 10 Ørte, da Bønderne beklagede, at de havde besværligt ved at udgive den tidligere Afgift. Underligt er det forresten, at samme øde Møllested med et øde Bol 25. Marts 1580 skattefrit blev overdraget til Peder Povlsen og hans Hustru Diana Holgersdatter, thi dette Skøde maa have været ugyldigt[1]. 14. Juli 1587 nedsattes Skatten yderligere, da Lavrids Andersen i Jelling, Herredsfoged i Tyrild Herred og Birkefoged i Jelling Birk, forskaanedes for Landgilde af den Gaard, han beboede, og for sin Del af den Skyld, som Jelling Mænd gav af den afbrudte Mølle. Da der formodentlig længe boede Herredsfogeder i Jelling (endnu 1662), er Skylden ikke siden bleven forhøjet, thi i Indberetning til Matriklen 1662 siges, at Jelling Bymænd gave 8 Ørte Rug for en Mølle, „de efter kgl. Benaadning fik opbrudt i Dronning Margretes Tid«; hvorledes Dronning Margrete kommer frem her istedetfor Frederik II, er uvist. Da Møller og store Gaarde sædvanlig findes i Nærheden af hinanden, kunde man vente Kongsgaardens Plads nærved denne Mølle, hvis Beliggenhed endnu kendes c. 1000 Alen vesten for Hopballe Mølle.

Der har ogsaa været en anden Mølle, hvorom der 22. Feb. 1596 udstædtes Reskript til Hr. Albert Friis, der da havde Tyrild Herred i Len, at han havde ladet en Søn af Niels Jensen i Jelling Vold oversværge for en lille Mølle, han havde nedbrudt, men da han var undvegen og Niels Jensen havde stor Hjælp og Bistand af ham til sin Næring og

---

[1] Kronens Skøder I. 229.

Bjerring og han tilmed havde forset sig af Ungdoms Uforstand, skulde Albert Friis afstaa fra Tiltale og Forfølgning og lade ham felig og sikker komme hjem til hans Faders Hus, »anseende mere hans Ungdoms Brøst og Uforstand, end hvad den højeste Ret undertiden give kan«. Dette er formodentlig Skovdal Mølle, der i Indberetningen til Matriklen 1662 opgives som ganske øde og som fordum gav 6 Ørter Mel; men den er dog vist ødelagt i Svenskekrigen, og den nævnes i Matriklen 1683 som værende i Brug.

Da Kong Frederik II i Aarene 1575—83 havde udkøbt alle Herremænd i flere Herreder omkring Kolding og Vejle og saaledes indrettet sig en egen Vildtbane[1], blev det nødvendigt at indrette bedre Veje mellem de Steder, hvor han mest yndede at tage Ophold. Imellem Kolding og Skanderborg laa saaledes den nys erhvervede Hovedgaard Nygaard, det gamle Møgtved, i Starup Sogn i Brusk Herred, og den gamle Kongsgaard Nim, i Nim Herred. Disse Gaarde forbandt han med en Vej, der kom til at gaa over Jelling. Over Jelling Hede gik vel en gammel Vej i Retning af Nim, men denne betegnes i nedenfor nævnte Reskript af 1587 som »arg«. Nuv. Seminarieforstander R. J. Holm meddelte 1869[2] Oplysninger om denne Vej, der gik over Kollerup, Hesselballe, Uldum og i Retning af Nim og som kaldtes Riber Vej; gamle Folk kunde fortælle, at den havde gaaet over Jelling Hede, men da den ikke blev brugt, blev den omkring 1780 udskiftet med Jellings øvrige Marker. Den var meget bred og bestod af flere jevnsides løbende Hulveje. Paa Jelling Hede blev den skaaren af den gamle Viborg—Kolding Vej, der endnu brugtes som Studevej og gik over Nørre Snede, Bredsten og Ødsted. Ribervejen har sikkert gaaet over Foldingbro til Ribe og maa stamme fra den ældre Middelalder, da Ribe havde sin største Betydning, og

---

[1] Jydske Saml. VI, 1 flg.
[2] Ugeblade for Menigmand 1869, Nr. 38.

det er den Vej, Vedel tænkte paa, da han tildigtede Dagmarvisen Versene om Valdemars Ridt fra Skanderborg over Randbøl Hede og Gredstedbro.

Om Anlægget af Kongens ny Vej findes ingen særlig Befaling, men den var færdig, da der udstædtes følgende kgl. Reskript af 9. Okt. 1587: »Som vi have ladet gøre os [en] ny særdeles Vej her udi Koldinghus Len imellem vor Gaard Nygaard og Jelling, paa det vi des iligere, naar det vor og Rigens Nødtørft og Lejlighed fordrer, kunne forrykke og forrejse imellem vort Slot Koldinghus og vort Slot Skanderborg saa og andensteds udi Lenet, udi lige Maade saadanne Veje have forordnet og ladet gøre til vor Lejlighed, og vi komme udi Forfaring, at nogle sig skulle understande at fare og rejse over samme Vej, endogsaa at opslaa Laasene for Slagbommene og Leddene, som ere gjorte og ordnede paa forskrevne ny Vej til saadan Modvillighed at hindre, hvilket dersom i saa Maade skulde have Fremgang, er vel at eragte, at samme ny Vej skulde med Tiden blive uligelig argere end den gamle«, befalede Kongen, at hvis nogen Bonde blev truffen paa den ny Vej med Heste og Vogn, skulde han have forbrudt, hvad han havde med at fare, og hvad Skade og Spot, der vederfaredes Folk af anden Stand, skulde de have for Hjemgæld og tilmed staa Kongen til Rette«[1].

Den ny Vej fremkaldte Besværinger fra Bønderne, der maatte gøre Vognægter, hvortil de ikke havde været vante. Bønderne i Jelling Birk klagede saaledes over, at de skulde køre ind i Nørvang Herred til Vindelev, og Vindelev Mænd erklærede ikke at kunne age, da de kun vare 7, og af dem vare en Herredsfoged og en Sandemand ifølge deres Stilling fritagne for Ægt. Kongen befalede derfor 3. Dec. 1593, at Kronens Bønder over al Tyrild Herred, Jelling Birk og de i Vindelev skulde skiftes til at fremføre dem, som rejste

[1] Secher, Forordninger og Recesser II. 480—81.

med kgl. Pas eller med anden nødvendig Bestilling og Besked; de skulde annamme Ægterne i Jelling og age til Nim Birk, hvor der var Vognskifte. Der beskikkedes derfor en Foged, som kunde have tilbørligt Tilsyn med, at Vognægten gik lidelig og ret til.

Af dem af Frederik II's Dagbøger, der ere bevarede, ses det, at Kongen 1. Feb. 1583 kom fra Rask og til Jelling og næste Dag drog til Vilstrup. 18. Sept. kom Dronning Sofie fra Nygaard til Jelling og rejste Dagen efter til Nim. 21. Feb. 1584 overnattede Kongen i Jelling paa Rejsen fra Nim til Nygaard, og 1. og 20. Maj drog han den modsatte Vej uden at overnatte i Jelling. 19. Marts 1587 rejste Kongen fra Rask til Nygaard, men Dronningen og Børnene fra Rask til Jelling og næste Dag til Kolding; 12. Juli samme Aar overnattede Kongen, Dronningen og de 2 ældste Døtre her paa Rejsen fra Kolding til Skanderborg[1].

Det kan vides med Sikkerhed, at der førend Frederik II's Tid ikke har været noget Sted i Jelling, hvor kongelige Personer toge ind, ligesom Jelling i det hele indtil da laa udenfor Kongevejene, idet vi have saa nøjagtige Oplysninger om de kgl. Rejser og Nathold i Christian III's Tid, at der ingen Tvivl kan være. At det er Frederik II, der har ladet Høvdingsborg i Præstegaarden opføre til kongeligt Herberg, er ikke alene rimeligt af ovennævnte Oplysninger om Vejen, men fremgaar ogsaa sikkert af et Reskript af 16. Dec. 1633. Det hedder deri, at Hr. Jørgen Pedersen, Sognepræst i Jelling, har ladet andrage, »hvorledes han med stor Bekostning har ladet renovere et Hus, som til vores Behov udi Jelling Præstegaard er opbygget for nogen rum Tid forleden, samt en Stald til 16 Heste sammesteds«; der bevilgedes ham derfor Kvægtienden af Hover, Gadbjerg, Lindeballe og Skibet, »hvorimod han skal være tilforpligt at holde forskrevne tvende vore Huse, som udi forskrevne

---

[1] Hist. Tdskr. 4. R. III.

Jelling Præstegaard til vores Behov opbygte ere, saaledes ved lige og Magt, som forsvarligt kan være«. 22. Dec. samme Aar fik Lensmanden Befaling til at lade Præsten faa nogen Hjælp af Bygningstømmer til samme Huse, men den videre Omkostning havde han selv at udstaa.

Formodentlig som Vederlag for hans Besvær med at modtage de høje Gæster bevilgedes der paa Nygaard Hr. Anders Nielsen 15. Sept. 1587 Kongetienden af Gjellerup Sogn i Hammerum Herred kvit og fri, men hvis denne var bevilget nogen anden, skulde dette Brev dog ingen Magt have. Det var desuden ikke Meningen, at Præsten skulde give fri Fortæring, thi 8. Marts 1598 fik Lensmanden Kasper Markdanner følgende Skrivelse: »Vid, at som højbaarne Fyrster, de unge Herrer og andre vore Folk og Tjenere skal have gjort nogen Fortæring hos Hr. Anders udi Jelling, da bede vi dig og ville, at du betaler og fornøjer forskrevne Hr. Anders hvis Fortæring, forskrevne de unge Herrer og andre vore Folk og Tjenere hos ham have gjort efter hans underskrevne Registers Lydelse og endnu rester ham ubetalt, og det saaledes lader indføre til Regnskab.

Da Hr. Jørgen Pedersen 4. Juli 1666 afstod Kaldet til sin Søn Hr. Søren Jørgensen, betingede den gamle Præst sig bl. a. følgende: »Husværelse belangende skal jeg og min Hustru begge vores Livstid have den Bulstue[1] norden i Gaarden altsammen oven og neden, intet deraf undtaget, og skal vi have Kvisten og det Loft derover, item Halvparten af Vognhuset til min egen Vogn, og skal jeg have Halvparten af Gæstestalden, den nordeste Part, og gøre Skillerum der imellem, naar jeg vil, og Loftet derover til en Del mere Ildebrand, nok Halvparten af Giafstien[2] for neden og alt for oven til mine Høns. Gaardsrum da skal jeg have næst sønden til Bulsen[3], begynde fra den søndre

[1] Altsaa Bjælkehus.
[2] Svinestien.
[3] Bulhuset.

Hjørnestænge paa Gæstestalden, saa langs øster paa, som Bulsen naar, og til den vestre Ende af Giafstien, saa bredt som Gæstestalden er vid, siden skal vi nyde Bryggers og Bagers, naar vi vil, og vare hverandre til 5 Dage tilforn, at vi hverandre ikke skal være til Forhindring, og skal Hr. Søren altid forskaffe fri Ildebrand og Kulved og vi lade Bryggekedel og Bryggekar til. Den gamle Oldemoders Stue skal vi og maa bruge, naar Behov gøres, til Slagteri og Brændevin at brænde, Bingkammeret skal vi have Halvparten af og enhver have Nøglen dertil«.

Da Sønnen døde 1668, fornyedes Kontrakten med dennes Efterfølger og dette blev skæbnesvangert for Høvdingsborg.

I en Indberetning fra 1690[1] skriver nemlig Præsten Mag. Lavrids Gonsager:

»Som Hans kgl. Majestæt paa sin Rejse mellem Skanderborg og Kolding plejer at have sin Harested[2] og Vognskifte her i Jelling Præstegaard, som vores itsige allern. Arvekonge ogsaa 2 Gange i min Tid, nemlig Anno 69 d. 25. Juni saa og Anno 87 d. 4. Sept. med sin Svite har været og engang pernokteret, saa var her i forrige Tider et stort 2 Loft højt Hus med en Kvist ved, som kaldtes Høvdingsborg; ovenpaa vare Gemakker for Kongen og Dronningen. Dette afbrændte med min store Skade Anno 1673 d. 3. April af Hr. Jørgen Pedersens og hans Tjenestepiges Forseelse, thi de havde Malt paa vores Kølle, og han tog Pigen derfra til anden Bestilling, saa Ilden tog Overhaand, og i dette Hus havde vi alt det, os tilhørte; 13 Fag tvært over for, norden i Gaarden var et andet Salshus, et Loft højt, med Stuer og Kælder, samt 2 andre smaa Huse, hvorudi Hr. Jørgen Pedersen boede, er dette og afbrændt, der Kirken og den halve By gik af Anno 1679, d. 1. Juli. Istedenfor det første har jeg opbygget 20 Fag Hus for min egen

---

[1] Provinsarkivet i Viborg.

[2] Af det tydske harren, at vente, opholde sig.

Bekostning, som jeg og med Tingsvidne kan bevise, hvorfra Tømmeret er kommet. Istedenfor det andet norden for har jeg i lige Maade bygget et Hus 7 Fag«.

Præsten skriver videre om Præstegaarden: »Imellem begge Huse er en Plads, som kaldes Borgegaarden[1]. Laden bestaar af 4 Huse, det nordeste, hvor der er Stald for Kongens Heste, af 11 Fag, det vesterste Øxen- og Hestestald, er 28 Fag, det søndre er Kornladen, 20 Fag, det østerste er Nød- eller Kohuset, 12 Fag. Videre er der østen for Gaarden en Abildhave, som slutter med Mikkel Pedersens Huse. Sønden for Gaarden en stor Toft, men en Del er indskiftet fra andre og givet andensteds Jord i Marken for, baade af mine Formænd og mig; jeg har plantet den med Esker og ladet en Dam kaste deri. Vesten for Gaarden en liden Toft med en Fiskedam midt udi«.

Af sidstnævnte Fiskeparker ere vistnok de Damme Levninger, der nu findes ved Præstegaarden, og om hvilke det nu antages, at de have været Grave omkring Præstegaarden, der paa Grund af Høvdingsborg antages for den gamle Kongsgaard. At der ikke er noget i denne Antagelse, maa være paavist ved ovenskrevne.

Iøvrigt var Høvdingsborg allerede for en stor Del ødelagt i Krigen 1658—59, thi paa en Ansøgning, som Præsten Hr. Jørgen Pedersen har indgivet 1661 og hvori han ansøger om at lægge en øde Halvgaard under Præstegaarden og derimod afstaa Kvægtienderne af Skibet, Gadbjerg og Lindeballe, »hvilke Tiender ham og hans Formænd ere bevilgede for en kgl. Værelse at holde vedlige, som til kgl. Majestæts Rejse der i Landet er opbygget«, resolverer Rentekammeret: »Beror paa E. K. M.'s naadigste Resolution, om

---

[1] Dette Navn hidrører ikke fra, at her har været en gammel Borg, men en Borgegaard er en Gaardsplads mellem Stuehuse i Modsætning til Gaardspladsen mellem Lade- og Staldbygninger.

dette Hus, for hvis Vedligeholdelse bemeldte Kvægtiender ere bevilgede, igen skal opbygges«, hvori Kongen indvilligede ligesom i at opfylde Præstens Ønske[1].

Førend den ny Kongevej blev anlagt, var Jelling et lidet kendt Sted, hvor ingen kom, men nu varede det ikke længe, inden man fik Øje for Stedets Mærkværdigheder. Det var 1586, at Lensmanden paa Koldinghus Kasper Markdanner lod den store Sten udenfor Kirkedøren opgrave, og dette fandt Kongen saa mærkeligt, at han lod en Indskrift med forgyldte Bogstaver til Minde herom opsætte i Kirken; at dette er sket, medens Frederik II levede, altsaa senest 1588, ses af nedenfor nævnte Reskript fra 1648. Dette gav Anledning til, at den lærde Henrik Rantzau lod Højene og Stenen stikke i Kobber 1591, hvilket var første Gang, vore Runemindesmærker kom frem i Literaturen. Kort efter er det ogsaa, at den mindre Runesten er flyttet fra Thyres Høj[2].

I Haandskriftet »Jydske Antiqviteter[3]«, der 1607 er samlet af Anna Krabbe til Stenalt, findes en Fortolkning af den store Runesten i Overensstemmelse med H. Rantzaus, men tillige Forsøg paa at forklare Figurerne paa Bagsiderne, ligesom der gives Oplysning om et Forsøg paa at bryde ind i Gorms eller, som den da kaldtes, Thyras Høj. Hendes Ord ere disse:

»Ved Jelling Kirke ligger tvende store Høje, en paa hver Side Kirken, i hvilke ligger begraven Kong Gorm af Danmark og hans Gemalinde Dronning Thyra Dannebod. Hendes Grav har sig nogen understaaet at opkaste, ere forhindrede af Vand, som sig har opgivet midt paa Højen og aldrig siden er udtørknet. Paa Kirkegaarden er oprejst en stor Sten, 5 Alen høj, trekantet, paa den ene Side er udhugget med Runebogstaver: Gorm konningh bygde kubbe

---

[1] Danske Saml. I. 101—02.

[2] L. Wimmer, De danske Runemindesmærker S. 31, 38—39.

[3] I hist. Geneal. Arkiv i Rigsarkivet, Generalia Nr. 23 i Kvart.

thisse offuer Thyre konne sinn, og der nedenfor paa samme Sten paa Siden er udhugget: Harald Konghe byggede kiercke och kubbe thisse offuer Gorm fader sinn och offuer Thyre moder sinn. Haraldher keest offuen denmarch. Paa den anden Side af Stenen er udhuggen en Grif, Løve og Lindorm og derover: Jach och nura Jach. Paa den tredie Side Kong Harald selv i sit fulde Kyrads udhuggen med en foldet Kjortel over Harnisket, og under ham: Jach troer in christno.

Hun har altsaa troet, at den mindre Sten var en Del af den større, men det er ogsaa klart, at denne Sten da ikke længer stod paa Højen.

Det kan ikke fejle, at de kgl. Personer og andre fornemme Folk, der rejste over Jelling, jo toge Højene og Runestenene i Øjesyn. Da Indskriften paa Tavlen i Kirken viste sig at være unøjagtig, idet allerede Præsten Hr. Jørgen Pedersen 1638 havde læst Stenen nogenlunde rigtig[1], maaske dog ifølge Paavirkning af O. Worm, der havde været her 1621, og efter Udgivelsen af O. Worms Monumenta 1643, udstedte Frederik III følgende Befaling til Lensmandens Enke paa Koldinghus, Fru Margrete Lunge: Eftersom vi naadigst erfare, der vi senest vare udi Jelling, den Afskrift, som udi vor elskelige, kære Hr. Faderfader, sal. og højlovlig Ihukommelse, Tid udi forskrevne Kirke er bleven opsat, af det Monument, som der paa Kirkegaarden findes, ikke at være ret, da have vi naadigst Præsten sammesteds anbefalet, at han en Tavle skal lade opsætte og der paa ret indtage lade, hvis der paa forskrevne Monument findes; thi bede vi eder og naadigst ville, at I forskrevne Tavle og hvis derpaa bekostet vorder, forskrevne Præst igen betale, det eder og siden saaledes skal godtgøres. Datum Flensborg d. 28. Sept. 1648.

---

[1] Donatio variorum paa Univ. Bibl. Nr. 45, jfr. D. Saml. 2. R. IV. 67. O. Worm takker (Monumenta S. 332) ogsaa Præsten for Afbildning af Stenen.

Under 13. Sept. 1649 fik den ny Lensmand Ebbe Gyldenstjerne en ny Befaling: Eftersom vi naadigst havde anbefalet os elskelig Margrete Lunge, at hun udi Jelling Kirke en Tavle skulde lade opsætte, og vi nu naadigst erfare, forskrevne vores Befaling ikke fuldkommen at være efterkommet, førend hun kom fra Lenet, da bede vi dig og naadigst ville, at du den med forderligste lader forfærdige og vores naadigst til hende derom givne Ordre efterkommer, det dig og saaledes skal godtgøres.

Ej heller denne Befaling synes at være efterkommet; i Regnskaberne for Koldinghus Len synes der ikke at findes nogen Udgiftspost om nogen ny Tavle, saa det er troligt nok, at det var Kasper Markdanners Tavle, der brændte med Kirken 1679.

Præsten Hr. Jørgen Pedersen var meget nidkær for Mindesmærkerne. I en Ansøgning af 23. Marts 1635 skriver han bl. a.: »At de 2 store Høje i Jelling, som er Kong Gorms og Dronning Thyræ Begravelser, maatte omlukkes med Plankeværk, og er der Skov nok, af hvilken det kunde bygges«. Kongen, der da var paa Koldinghus, har derpaa 27. Marts givet Befaling til at lade Højene omgærde, »som bedst ske kan, paa det ingen skal derop komme«, men Aaret efter har Præsten været hos ham paa Koldinghus og klaget over den Maade, hvorpaa Arbejdet var udført, hvorfor der 10. Marts 1636 udstedtes følgende Befaling til Lensmanden Ernst Norman:

»Vid, eftersom vi dig nogen Tid forleden naadigst befalet have, at du skulde lade gøre et Gærde omkring de tvende Bjerge ved Jelling Kirke og vi naadigst forfare dersammesteds aleneste at være gjort et Risgærde, da bede vi dig og naadigst ville, at du befaler Bønderne i begge Herreder, Jerlev og Holmans Herred, at de derom sætte et godt fast Stengærde, som lukkes paa alle Sider, og at du det begge forskrevne Herreder imellem skifter, og naar samme Skifte er færdiggjort, ville vi, at du skal tildele Bønderne udi

Jelling Sogn, eller om de ikke ere nok, da i lige Maade dem i det næste Sogn, hver sin Anpart derudaf at holde vedlige«.

At Hr. Jørgen havde særlig, men mundtlig kgl. Befaling til at have Tilsyn med Mindesmærkerne, ses af en Ansøgning til Kongen 1661, hvori han bl. a. begærer at være skattefri »for den Bekostning Skyld, han paa Antiqviteten efter Eders M.'s Befaling gjort har og aarligen gøre skal«. Dette bevilgedes dog ikke[1].

Til Kirkens Historie findes ikke mange Oplysninger. Da den baade var Herredskirke og den oprindelige Hovedkirke i Syslet, kan man ikke undre sig over, at der i den er foregaaet retslige Forhandlinger. Saaledes afsagde Biskop og Bygdemænd en Dom i den 1509[2]. 6. Marts 1620 udstædtes en kgl. Befaling til Lensmanden, at Fru Maren Skram, Jakob Hardenbergs til Faarup, havde begæret »til en Begravelse at maatte faa det gamle Kapel, som staar ud af Jelling Kirke«, hvorfor hun vilde give saa mange Mursten, som den gamle Kirke kunde hvælves med. Lensmanden skulde derfor give Erklæring, om det kunde ske Kirken uden Skade, og i saa Fald handle med hende, om hun desuden vilde give Kalk og Arbejdsløn til samme Hvælving.

1642 klagede Fru Sofie Belov, sal. Christen Thotts til Faarupgaard, for Kongen, at der begav sig adskillig Uorden og Trætte i hendes Sognekirke i Jelling med deres Stolestader, saa at en Del af hendes Tjenere ingen visse Stolestader havde, hvorfor Kongen 24. Dec. 1642 befalede Lensmanden og Biskoppen at gøre saadan Anordning, at alt der skikkelig og ordentlig kunde tilgaa, saa de, som mest tiende til Kirken og ere ældst, kunde faa de bedste Stolestader, og at de Stolestader, som stode i Altergulvet, kunde af-

---

1 Danske Samlinger I. 101—02.
2 Gl. jydske Tingsvidner S. 125.

skaffes, saafremt de eragtede, at der var fornøden og bekvemmelig Plads nok i Kirken.

Den følgende svenske Krig og Forandring af Lensmand hindrede denne Befalings Ikrafttræden, hvorfor Anna Thott 20. Marts 1656 fornyede sin Moders Ansøgning.

I Indberetningen 1690 berettes, at da Kirken brændte 1. Juli 1679, gav Kongen til dens Opbyggelse 300 Rdl., hans »Ministre« 265 Rdl., og hvad andre Guds Børn havde givet, fandtes i 2 Kollektbøger i Ribe Kapitels Kiste.

I nævnte »Jydske Antiqviteter« findes følgende Indskrift i Kirken over Lavrids Skram til Faarupgaard, hvilken vel ikke hører hid, men som vistnok ellers ukendt dog kan have nogen Interesse for Jellings nyere Historie:

Huo som offuer min graff monne staa
Betenche naar du gaar her fraa,
Saa skiøn som du wor iegh i liffue,
Som ieg nu er, slig skalttu bliffue,
Der fore fryct Gud, bed hanom om naade,
Af hanns ord lad dig styre och raade,
Giør och din neste ingen wskiell
Med frie willie eller forsett.
Bed Gud, att hand dig wile begaffue
med ett erligtt rycte i dinn graffue,
Leff, saa du kandst døe christelligh,
Saa giffuer dig Gud wist himmerigh.

DE ÆLDSTE SKJALDE OG DERES KVAD.

I anledning af prof. *S. Bugge:* Bidrag til den ældste Skaldedigtnings historie. Christiania 1894.

AF

FINNUR JÓNSSON.

Det arbejde, hvis titel er anført i overskriften for denne afhandling, er så godt som helt igennem rettet imod den gamle antagelse af de ældste norske skjaldekvads ægthed, som også jeg har hævdet og søgt at give en fast begrundelse af. Det er svar på et par afhandlinger af mig [1], der direkte var rettede mod prof. *Bugges* mytologiske »Studier« og mod muligheden af, at det kunde forholde sig rigtig med hans med så megen lærdom og videnskabelig energi fremstillede anskuelser angående den gamle nordiske mytologis oprindelse og væsen. Jeg sammenfattede min kritik i den med vilje så skarpt formulerede fordring: »det må **bevises**, — det er ingenlunde tilstrækkeligt, at det søges gjort rimeligt eller sandsynligt — det må **klart** og **utvetydigt bevises**, at de ældste skjaldekvad er **uægte** ɔ: fra det 10. årh. eller endnu yngre«, og jeg tilföjede: »Men dette er efter min mening umuligt« [2].

Denne således formulerede fordring fremsatte jeg for derigennem at vise, at det spörsmål, hvorom sagen drejede sig, var af en sådan vigtighed, at mere eller mindre løse for-

---

[1] Trykte i Arkiv f. nord. filol. VI og IX.
[2] Arkiv IX, s. 19.

modninger, mere eller mindre sandsynlige eller mulige kombinationer aldrig kunde blive afgörende eller betragtede som fyldestgörende. Jeg var ganske vist tillige på det rene med, at min fordring var umulig, d. v. s. at et sådant bevis, som jeg krævede som absolut nødvendigt, ikke lod sig føre, uagtet jeg ikke havde imødegået alt, hvad der formentlig lod sig sige imod ægtheden. Bugges afhandling har i fuldt mål bekræftet min forudsætning; den har ikke formået hos mig at svække tilliden til de ældste skjaldekvads ægthed, og jeg kan ikke erkende, at Bugge har fremført andet end formodninger og kombinationer, hvis værd dog er meget forskelligt, men som ikke på noget punkt er afgörende. På den anden side indrömmer jeg gærne, at Bugges afhandling, som sædvanlig, er særdeles interessant og tiltrækkende på grund af de sindrige kombinationer, den alsidige lærdom og, ikke mindst, ved den elskværdige behandling af en modstander, der overfor en mand som Bugge føler sin egen lidenhed, så at jeg kun kan være prof. Bugge taknemmelig for hans nye afhandling, hvis betydning ingen vil underkende.

Allerede i Bugges bekendte Eddaudgave 1867 glimter tanken om indflydelse fra vestlige sprog og kulturer lejlighedsvis frem eller ligesom dæmrer i de mange fra oldengelsk sprog og litteratur anførte paralleler til oldnordiske ord og udtryk; jfr en udtalelse i Tidsskr. for Philol. VI, 93 (1865). Tydeligere fremtræder den i afhandlingen om »biskop Bjarne Kolbeinssön og Snorres Edda« i Aarbøger 1875; det antages her, at de såkaldte navneremser (*þulur*) i Snorra-Edda er forfattede i Vesten, snarest af en Orknøing (og da digteren biskop Bjarne), fordi de indeholder flere navne på vestlige, særlig skotske steder samt endel benævnelser af formentlig engelsk og keltisk oprindelse. Denne antagelse er nu vistnok aldeles urigtig[1], men et er sikkert, hvem forfatteren så end

---

[1] Jfr min afhandling *þulur og gátur* i festskriftet til *K. Maurer* 1893 og min Litt. hist. II, 171 ff.

er, at disse remser ved deres fremmedord vidner om nære berøringer med vestlige folk og kulturforhold, og sådanne er jo historisk noksom bekendte. Da disse remser imidlertid er af en så sen oprindelse (fra c. 1200), er de af ingen betydning for det her omhandlede hovedspörsmål.

Året 1879 udkom *A. C. Bangs* ligeså bekendte som lidet heldige afhandling: Völuspaa og de Sibyllinske Orakler [1], hvis titel angiver målet, at godtgöre, at Völuspås indhold går tilbage til de sibyllinske orakler, og altså er kristelige lærdomme; disse orakler skulde den nordiske forfatter have lært at kende i Vesten (»det keltiske Irland«). Denne lære blev på det grundigste tilbagevist af prof. *V. Rydberg* i en afhandling: Sibyllinerna och Völuspa [2]. Bugges modbemærkninger [3] afkræfter ikke Rydbergs kritik. Ikke heldigere end Bang var *Bröndsted* i sin afhandling: »En kirkelig Allegori og en nordisk Mythe« (1881) [4]. Samtidig omtrent udkom der imidlertid første hæfte af det værk, som skulde få en ganske anden betydning, nemlig *Bugges* »Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse«. Her havde forf. med kraftig energi og uhyre lærdom påtaget sig at godtgöre, at en hel mængde af de såkaldte nordiske myter stammede dels fra græsk-latinske myter og sagn, dels fra kristendommen og middelalderlige kristelige legender; det land, hvor Nordboerne var blevne bekendte med disse myter, sagn og legender skulde være Vesten, først og fremmest Irland. Jeg skal ikke her komme ind på at skildre, hvilket røre i den videnskabelige verden, og forresten også udenfor denne, disse »Studier« vakte. Jeg skal lade mig nöje med at bemærke, at de i begyndelsen syntes at vinde tilhængere overalt; man

---

[1] I Krist. Vidensk. Selsk. forhandl.

[2] I det Letterst. tidsskr. 1881; jfr Undersökn. i germ. mythol. II, 483—577.

[3] Sst. (Lett. tidsskr.) s. 163—72.

[4] Norsk Hist. tidsskr. 2. R. III, s. 21—43.

blændedes af de skarpsindige kombinationer, fremdragne paralleler og al det lærde stof, de indeholdt. Men kritikken udeblev ikke. Den første og virksomste kritik stammede fra *K. Müllenhoff* (Deut. alt. kunde V, 1), der søgte at godtgöre, at Völuspå er et ægte hedensk digt fra først til sidst; desværre var Müllenhoffs polemik i den grad hensynsløs, ja ligefrem upassende skarp, at dens virkning sikkert derved er bleven endel svækket. Alligevel havde den uden tvivl til følge, at flere, som var begyndt at vakle i troen, atter blev sikre. I øvrigt er det ikke min hensigt her at dvæle ved de afhandlinger med eller imod, der siden er fremkomne angående den nordiske mytologis oprindelse, da det ikke er denne, der i første instans er æmnet for denne afhandling.

För vi går videre måtte en personlig bemærkning være mig tilladt.

Ved filologmødet i Kristiania 1881 holdt Bugge et foredrag om Freyja, som blev modtaget med meget bifald af forsamlingen. Dette foredrag var fuldstændig af samme art som »Studier« og blev fremført med Bugges sædvanlige lærdom og virkningsfulde foredragsmåde, så at det bifald, det vakte og som særlig synes at have bragt Müllenhoff ud af fatning (se Arkiv II, 191—2, jfr Deut. alt. V, 72), bliver forståeligt. Jeg, der var tilstede, havde haft stor lyst til at tage til genmæle, da jeg fandt Bugges påstande lidet rimelige og hans navnefortolkninger lidet antagelige, men da jeg kun var en ung student, tav jeg. Havde jeg talt, var det også vistnok blevet mere lidenskabens, end videnskabens ord. Den lyst til indsigelse, som dengang opstod, har holdt sig, og dog vilde jeg næppe have indladt mig i en diskussion, hvis det udelukkende havde drejet sig om mytologien som sådan; men det, der har bragt mig til at træde op, er den uundgålige konflikt mellem Bugges mytologiske teorier og de ældste skjaldekvad, og jeg har derfor hævdet (i de to ovenfor nævnte foredrag) dels, at Brages digte er ægte, dels at de nævnte teorier ikke kan forliges med digtenes ægthed.

Brages digte indeholder, antyder og forudsætter tilstedeværelsen af en mængde myter (påvist i det enkelte i mit sidste foredrag); forudsat, at digtene er fra den første halv- eller tredjedel af det 9. årh., kan disse myter umulig bero på Nordboernes første vikingefarter c. 800—830 til Irland. Ægtheden af digtene tilintetgör en meget stor del af de nye teorier. Rigtigheden af denne tankegang har Bugge erkendt (s. 6 og 7 i sin afhandling). Derfor søger han at bortrydde denne hindring for berettigelsen af sine teorier ved at søge at føre bevis for de ældste digtes senere tilblivelse. Dette bevis skal nu i det følgende nærmere prøves.

Endnu skal tilföjes, at Islænderen *Guðbr. Vigfússon*, vistnok uafhængig af Bugge, er i tidens løb kommen til den anskuelse, at navnlig — de fleste af — Eddadigtene stammer fra de vestlige øer (se § 33 i hans Prolegomena for Sturlunga, særlig s. clxxxvi, samt Corp. poet. bor., Introd. § 8); for så vidt mødes han og Bugge. Desværre var G. Vigfússon en af dem, hvem det falder lettere at fremsætte hypoteser end at give en alsidig og nogenlunde fyldestgörende begrundelse af disse. Hans bevisførelse, hvis man overhovedet kan tale om en sådan, er da også höjst tarvelig og består for det meste i at fremføre forekomsten af formentlig keltiske og oldengelske ord i Eddadigtene; men fra forekomsten af sådanne ord at slutte til den stedlige tilblivelse er forhastet; derfor er det lige så sandsynligt, at digtene er forfattede i Norge, da intet af dem er ret meget ældre end c. 900.

Imod G. Vigfússon skrev *A. Edzardi* en alt i alt dygtig afhandling i Paul-Braunes Beiträge VIII (Ueber die heimat der Eddalieder), ligesom også *B. Gröndal* tog stærkt til genmæle i sin anmældelse af Sturlunga i det Isl. litterære selskabs tidsskrift (Tímarit) I.

Det kan endnu tilföjes, at skönt G. Vigfússon og Bugge mødes m. h. t. antagelsen af Eddadigtenes hjem, var Vigfússon dog langt fra tilböjelig til at antage Bugges teorier om my-

ternes oprindelse fra græsk og latinsk mytologi (Corp. poet. II, 459), hvorimod han knæsatte Bangs opfattelse af kristelig indflydelse.

Efter denne korte oversigt er det nødvendigt, for det følgendes skyld, her at omtale *H. Zimmers* mening om irske (keltiske) lån af tyske sagn (Sigurd-Niflunge-sagnet), som Irerne skal have fået fra Nordboerne. Denne mening vilde, hvis den var begrundet, støtte eller kunne støtte Bugges meninger om en udviklet gensidig åndelig påvirkning allerede i det 9. årh.

Zimmer har, særlig i sine bekendte undersøgelser: Keltische beiträge I og III (i Zeitschr. f. deut. altertum XXXII og XXXV)[1], påvist, at de keltiske oldsagn er stærkt påvirkede af oldtyske sagn, navnlig det om Sigurd fafnirsbane, men vi kan ikke her indlade os på at komme nærmere ind på Zimmers påvisninger i det enkelte eller referere dem her. Derimod er det af betydning at drøfte, hvorfra disse lån stammer, hvorledes de enkelte sagn er komne til Kelterne og sammensmeltede med deres oldsagn. Zimmer antager uden betænkning, at de er norske d. v. s., at Kelterne har lært disse oldtyske sagn at kende af nordiske (norske) vikinger. For at kunne göre dette mere rimeligt, antager han, at forbindelserne mellem Norden og Irland er langt ældre, end almindelig antaget, til trods for, at den angelsaksiske krönike udtrykkelig siger, at det var i året 793[2], at vikingeskibe for første gang viste sig i Vesten. En så vel afhjemlet oplysning nægtes ikke af Zimmer, men han betoner, at der her er tale om krigersk forbindelse; derfor kunde

---

1 Jfr *Bugge:* Nyere Forskninger om Irlands gamle Aandskultur og Digtning, dens Forhold til Norden, Krist. Vidensk. Selsk. Skr. 1892.

2 Dette årstal er vistnok rigtigere end 789, som jeg tidligere har fulgt (Arkiv IX, 12), men det er naturligvis omtr. ligegyldigt for hele spörsmålet; 4 år fra eller til gör intet til sagen.

der godt være tale om gensidigt kendskab af ældre dato. Man skulde tro, at der var særlig vægtige grunde, som Zimmer kunde føre i marken for sin antagelse, der, som det så ofte sker, kritikløst er bleven modtaget og benyttet af flere. Zimmer bygger sin antagelse på et sted hos munken Dicuil i dennes skrift: De mensura orbis, forfattet 825. Dicuil nævner her (7, 15) nogle nordlige øer (Færøerne): »fere cunctæ simul angustis distantes fretis, in quibus in centum ferme annis heremitæ ex nostra Scottia navigantes habitaverunt; sed ... nunc causa latronum Nortmannorum vacuæ anachoritis osv« (Partheys udg.). De spatierede ord (in— annis) opfatter Zimmer som »for c. 100 år siden«; altså ved 725 skulde disse eneboere have forladt øerne (Færøerne) på grund af vikingeanfald, hvilket altså skulde vise langt ældre sammenstød mellem Nordboer og Kelter end ved tiden c. 800. Denne opfattelse har Zimmer fastholdt; han benytter dog et mindre bestemt udtryk i sin afhandling Ueber die frühesten berürungen der Iren mit den Nordgermanen (i Sitz. ber. der kgl. preuss. Akad. d. Wiss. 1891). Denne opfattelse af Dicuils ord er nu i virkeligheden ganske urigtig. *In centum ferme annis* kan kun betyde: »i omtrent 100 år« (eller: »omtr. i det sidste hundredår«); hele sætningen betyder altså: »de (en anden øgruppe, Færøerne) er så godt som alle adskilte kun ved smalle sunde; til dem har eneboere fra vort Skotland (Irland) sejlet og bot der i de (sidste) 100 år omtrent; men nu er de folketomme osv.« Således har *P. A. Munch* forstået ordene (N. F. Hist. I, 1, 418) og kun således har bægge professorer i de klassiske sprog ved Khavns Universitet, hvem jeg i den anledning har rådspurgt, *M. C. Gertz* og *J. L. Ussing*, ytret at ordene måtte forstås. Hvad enten man nu vil regne disse 100 år fra 825 tilbage eller fra et noget tidligere tidspunkt, nemlig 795 i henhold til Dicuils ord i 7, 11, hvor han om Thule (Island) beretter, hvad en mand har fortalt ham derom »for 30 år siden«, er det ganske klart og afgjort, at Munch har ret, når han af Dicuils

ord drager den slutning, »at de vikinger, der hærjede i disse egne, kaldtes Nordmænd og at disse Nordmænd ej viste sig förend ved hans levetid, eller omkring år 800«. Dicuils ord kan ikke afgive hjemmel for samkvem eller forbindelse mellem Nordboer og Kelter i tiden för c. 800, og svarer således netop til den angelsaks. krönikes ovennævnte angivelse. Årstallet 793 bliver herefter som tidligere den bestemte grænse opad i tiden, den historiske mærkepæl, vi har at rette os efter m. h. t. den historiske umiddelbare forbindelse mellem Norden og Vesten.[1]

Det er indlysende, at denne misforståelse i en betydelig grad må svække Zimmers opfattelse af nordisk indflydelse på keltiske sagn i det hele. Og jeg skal nu søge at godtgöre, at hans påvisning af, at de tyske sagnmomenter, der efter ham skal genfindes hos Irerne, beror på nordiske hjemmelsmænd, er illusorisk og uholdbar.

Zimmer formulerer sit resultat (Zeitschr. f. deut. alt. 32, 327) således, at: ». . . die Nibelungensage, wie sie die Iren von nordischen vikingern hörten, unzweifelhaft die jüngere nordisch-niederdeutsch-oberdeutsche form ist. gerade die characteristischsten züge in der irischen entlehnung — die hornhaut und die ermordung Sigfrids durch Hagen — gehören nur dieser jüngeren form der germanischen Nibelungensage an«, og han tænker sig, at vikingerne, der i begyndelsen af det 9. årh. (s. 330) hærjede de nordtyske kyster, her har hørt Nibel-

---

[1] Når *Zimmer* i Brandanuslegenden finder et bevis for en sådan forbindelse, må man være meget nöjsom med historiske bevismidler. Brandanus siges at være kommen på et lille skib til en ø. På land ser han hesteridt og hestekampe (hvilket skal være det nordiske *hestaat*); af frygt sejler B. og hans mænd lydløst bort og kommer således ikke i den fjærneste berøring med dem, der var på øen! Desuden er det jo umuligt at behandle en sådan legende som en historisk kilde. Beskrivelsen af hestekampen har heller intet særlig nordisk ved sig.

ungensagnene i den yngre form og så bragt dem til Irland og meddelt dem til de indfødte.[1] Som man ser, en lille omvej!

Zimmer har bl. a. påvist, at der i de irske Cuchulinn-sagn findes for det første sådanne træk som antydninger af usynlighedskappen (Sigfrids tarnkappe, s. 317—18); der findes for det andet bestemte hentydninger til Sigurds hornhud; for det tredje findes der antydning af 4 brødre (»blutbrüder«) ɔ: Hagen, Gunther, Gernôt og Giselher (s. 312); af disse kaldes den sidste *Fer Bālth*, d. v. s. den enfoldige; i tyske sagn kaldes Giselher »der tumbe man«. Intet af disse sagntræk findes så meget som løselig antydet i de nordiske (norsk-isl.-grönlandske) Eddadigte; her findes ingen tarnkappe, ingen hornhud, ingen Giselher, hverken klog eller dum[2]. Nordmændenes (og Islændernes) ældste sagnform indeholder intet som helst minde om disse særlig karakteristiske sagnbestanddele. Heraf er der fornuftigvis kun én slutning at drage, nemlig den, at fra nordiske vikinger har Kelterne ikke fået dem — og da naturligvis heller ikke de øvrige sagndele, der her er tale om. Og selv om man ikke vil drage denne slutning i hele dens strænghed, er det, efter hvad der foreligger (Eddadigtenes beskaffenhed), naturligst og sandsynligst at søge forklaringen af de irske sagnlån på en anden måde, end Zimmer har gjort. Naturligst og sandsynligst er det da at antage, at alt hvad der af lån fra tyske sagn om Nibelunger og Sigurd fafnirsbane er kommet til Irerne, er indkommet direkte fra Tyskland og ikke ad den Zimmerske omvej. Forklaringen af en sådan overførelse ligger lige for hånden. Fra ældgammel tid havde der, som bekendt, været den liv-

---

[1] Når så skal være, hvad nytter det så at antage berøringer mellem vikinger og Kelter, ældre end c. 800?

[2] Her kan vi naturligvis kun tage hensyn til Eddadigtene og ikke f. eks. til Þiðrekssaga fra 13. årh.

ligste forbindelse mellem Irer og Tysker eller mellem Irland og fastlandet [1]. Irske munke oversvømmede Tyskland og stiftede der berömte klostre; der var tyske lærde, som studerede i Irland osv. Det følger af sig selv, at der var den livligste forbindelse mellem disse munke og deres hjemstavn. Det er disse forbindelser, der har ført de gamle tyske sagn til Irland, og ikke de nordiske vikinger.

På den anden side må det fremhæves, hvilket også stiller sagen i den rette belysning, at der blandt de nævnte sagnlån ikke findes et, der i særlig forstand er nordisk.

Det er således, forekommer det mig, ganske og aldeles klart, 1) at Zimmers antagelse af tidligere berøringer mellem Irer og Nordboer end c. 800 beror på en ren misforståelse af Dicuils tekst og ikke støttes ved nogen som helst anden pålidelig efterretning, samt

2) at de hos Irerne forefundne lån fra tyske sagn er komne fra Tyskerne selv, men intet som helst har at göre med Nordboer eller nordiske vikinger.

Følgelig har Zimmers keltiske undersøgelser, hvor udmærkede i andre retninger de end er, aldeles ingen betydning for spörsmålet om de mulige åndelige berøringer mellem Irerne og de nordiske vikinger, særlig i det 9. årh. De vedkommer os ikke her og må helt lægges til side [2].

---

[1] Jfr Zimmer selv i Preuss. jahrb. 59, 27—59, Zeits. f. deut. alt. 32, 199 ff., samt f. eks. *A. D. Jörgensen* i Den nord. kirkes grundlæggelse.

[2] Jeg kan ikke helt forbigå at göre et par anmærkninger til de af Zimmer fremdragne låneord, der skal være af nordisk oprindelse, idet jeg forudskikker den bemærkning, at intet af dem vidner om ældre tider end 9. årh. I Zs. 32, 267 ff. har han anført en mængde »germanske« låneord, f. eks. *elta (= hjalt)*, *sceld* (skjold), *mergge* (mærke), *brōc* (brog) osv. Flere af disse, som f. eks. *rethar* (= isl. *såld*),

Hermed har jeg gjort de nødvendige bemærkninger til de første sider i Bugges afhandling (»Zimmer om Irernes forhold til Nordboerne i første halvdel af 9. århundred«). Kun skal jeg endnu tilföje, at jeg opretholder den af mig fremsatte, af Bugge s. 4 anm. 2 anførte mening (at vikingerne ikke i den første vikinge-periode i det 9. årh. har været modtagelige for belæring af Kelterne), da Zimmers antagelser ikke indeholder skygge af bevis for det modsatte. Og selv om man med sikkerhed kunde påvise forekomsten af et enkelt eller enkelte nordiske ord i keltiske skrifter c. 840 (f. eks. dem, Bugge nævner s. 5, hvor der dog sikkert ikke er tale om låneord i egenlig forstand), kan der under alle omstændigheder ikke være tale om påvirkninger af den art, at mytestoffet i Brages digte — forudsat at de er ægte — kan være af irsk (keltisk) oprindelse. Herom er der enighed mellem mig og min ærede modstander.

---

rot (vej), *rōn* (sælhund), *ammor* (trug), *slim* (tynd) ofl. genfindes kun i angelsaks. eller nuværende engelsk, andre tildels også i oldhöjtysk. I bægge sprog findes f. eks. de særdeles vigtige ord *elta* : ags. *hilt*, oht. *helza; sceld* : ags. *scild*, oldsaks. *skild*, jfr *bethir* = oht. *bero*, angels. *ber* (i nordisk kun i sammensætninger som *berfjall)*. Der er nu ingen, der kan sige, at disse og lignende ord mere er indkomne fra nordisk end fra et af de andre germanske sprog, særlig angels. eller tysk. (Jfr Bugge selv s. 3). Næppe et eneste af alle de anførte ord er udelukkende nordisk (dog med undtagelse af *mergge*, der forekommer i en bog fra c. 1100); derimod findes ord som *gicgil* (kildren) = mht. *gickel* 'das jucken', *clap* (snak) = mht. *claf*. Det forekommer mig, at disse og lignende ord indeholder et tydeligt fingerpeg m. h. t. oprindelsen til sådanne ord, men det viser i hvert fald ikke mod nord, jfr et ord som *costud* = consuetudo osv. Jeg kan henvise til *W. A. Craigies* afhandling i Arkiv f. nord. fil. X, 149 ff., hvor hele dette spörsmål behandles i sammenhæng, men ikke just til gunst for Bugges eller Zimmers meninger. I øvrigt vilde det ikke være påfaldende, om ganske enkelte, også nordiske låneord fandtes i oldirsk, men de må påvises sikkert og afgjort.

Jeg agter ikke i det følgende at komme ind på de enkelte myter og drøfte, hvorvidt det er rimeligt, at de kan være af keltisk, ɔ: romersk-græsk eller kristelig oprindelse, til trods for at Bugge synes halvvejs at bebrejde mig, at jeg ikke indlader mig på en »kritisk prøvelse« af dette spörsmål. Jeg har betragtet det og betragter det endnu som unødvendigt fra min side, at drøfte rimeligheden eller muligheden af Bugges teorier og sammenstillinger i og for sig selv, sålænge selve grunden ikke er ryddet; og uryddet er den, sålænge det ikke er klart bevist, at Brages vers er uægte. Viser det sig, at disse er uægte eller i hvert fald retteligen så omtvistelige, at de ikke bör benyttes, er det tid at tage fat på Bugges forklaringer. Ti det må vel erindres — hvad jeg tidligere også har fremhævet og som jeg finder grund til her at gentage —, at selv om de ældste skjaldekvad viste sig at være uægte, er Bugges teorier og udviklinger ikke derfor mere beviste, end de var i forvejen.

I.

De Brage tillagte vers søger Bugge at bevise er uægte, d. v. s. ikke digtede för end efter midten af det 10. årh., ved at fremdrage ordformer, der formentlig skulde være yngre end Brages tid (II; 8—27), og ved at søge at godtgöre, at ordforrådet tyder på senere tider (III; 27—52); fremdeles hæntes argumenter fra digtenes art (V; 54—59) og versemålenes udvikling (VI; 59—67), fra de billedlige fremstillinger på de gamle skjolde, digtenes æmne (VII; 67—76), og endelig fra personen »Ragnar« i Brages vers og historien (VIII; 76—96). Det sidste afsnit (X; 92—102) handler om litteraturhistoriske fabrikater, sådanne som »Brages« digte skal være.

I betragtning af, at det første af de hernævnte afsnit (det om ordformerne) uden tvivl er det vigtigste, vil jeg først behandle de øvrige, i det jeg begynder med Brage selv

som historisk person og den Ragnar, som hans navn og digt er knyttet til.

Om Brage selv kan jeg fatte mig kort, da Bugge indrömmer og altid har indrömmet, at Brage er en historisk person. Jeg har i den ovenfor nævnte afhandling samlet vistnok alt, hvad der tjæner til at belyse hans levetid, i det jeg der — ligesom også *H. Gering*[1] — har påpeget, at han sættes i bestemt genealogisk forbindelse med visse hovedslægter i Norge og på Island, og at han efter slægtleddene må have levet i den første halvdel af det 9. årh. De kilder, der her kommer i betragtning, er Landnáma og Egilssaga. Brage nævnes i Hervarars. og Hálfss. som en ven af kong »*Bjǫrn at Haugi*« (jfr *Bjǫrn Svíakonungr* i Egilss.) i Sverrig, og vi finder i en pålidelig kilde en kong *Bern* i »Birca«, samtidig med Ansgar, der for længe siden er bleven identificeret med *Bjǫrn* i de isl. kilder. Betydningen af disse kildesteder erkender Bugge tilfulde. Når så Brage sættes i forbindelse med kong Hjǫrr på Hördaland og hans dronning, og når dennes navn og herkomst anføres på forskellig måde i kilderne (Landn., Hálfss.), indrömmer jeg, at vi med hensyn til det sidste, står overfor forskellige sagn. Ikke desto mindre står det fast, at Brage i dem enstemmig sættes i forbindelse med de to treårige brødre, Geirmundr og Hámundr heljarskinn, som er sikre historiske personer og selv to af de islandske landnamsmænd. Deres spæde ungdom må falde i tiden för 850 eller snarest för 840. Således fører alt til et og det samme tidsrum, begyndelsen af den virkelig historiske tid i Norden. Her er der ikke tale om en genealogisk tilknytning til særlig glimrende historiske eller mytiske personer, og slægtrækken op til Brage går kun ét, höjst to led udenfor Island og da til Norge. Det nytter lidet, for at svække tilliden til disse slægtregistre, at henvise til, at nogle, f. eks. Are frodes slægtregister, føres tilbage til Ynglingerne i Sverrig

[1] Kvæþabrot Braga ens gamla Boddasonar.

(Bugge s. 93). Jeg indrömmer heller end gærne, at de genealogier, der går længere tilbage end til c. 800, ikke er pålidelige; men der skal et overmål af tvivlesyge til at påstå, at Olaf fejlan, Ares første stamfader på Island, ikke har været en sönnesön af Olaf den hvide, der må have levet i begyndelsen af det 9. årh., og det er ingen inkonsekvens på den anden side at antage, at den Olafs tilknytning til Ynglingen kong Olaf trételgja med forskellige mellemliggende led er digt [1]. Mangen en nulevende mand på Island vil magelig kunne fremvise sit slægtregister lige op til fader Adam; derfor kan den sidste halvdel være ganske i sin orden.

Angående Brages forhold til kong Eysteinn (bele) kan jeg lade mig nöje med at henvise til Bugges egne bemærkninger. Denne konge er en så historisk ubekendt person, at jeg ikke vil opholde mig videre ved ham; men hans ubekendthed afgiver ingen grund til at betvivle Brages tilværelse; dette mener også Bugge. — Den uden sammenligning for os mærkeligste person, som Brage knyttes til, er imidlertid den kong Ragnarr, om hvem eller, rettere sagt, om hvis skjold Brage digtede sit kvad; ham må vi dvæle noget nærmere ved.

I det Brage tillagte digt, der kaldes *Ragnarsdrápa* (Sn. E. I, 436), nævnes en Ragnarr i omkvædet v. 7 og 12 som den, der har foræret digteren et skjold; denne Ragnarr kaldes en sön af *Sigurðr* i v. 2 (*Sigrvnar* i cod. Upsal. fortjæner sikkert ingen som helst tiltro; deri er jeg enig med Bugge, se s. 77). I det første vers tiltales en *Hrafnketill*,

---

[1] Når Bugge i anledning af Ares stamtavle (s. 93) udbryder: »Når det går således med det grönne træ, hvorledes skal det da gå med det törre«, er denne bemærkning ikke på sin plads. Are tog naturligvis, i den tids gode tro, den fra fædrene nedarvede genealogi for gode varer. For ham måtte træet være grönt; vi kan skönne, hvad der er vissent; det skærer vi bort; resten beholder vi.

der må være den, der har overbragt skjoldet og som digteren henvender sig til som den fraværende Ragnars repræsentant.

Hvem er så denne Ragnarr? I Snorra Edda (ɔ: cod. regius fra c. 1325), udg. I, 370 hedder det udtrykkelig, at det er Ragnarr *loðbrók*; i et andet håndskrift, 1eβ, der i virkeligheden er et søsterhdskr. til cod. reg., der, såvidt det rækker, er, hvad teksten angår, snarere bedre end reg., nævnes ikke Ragnarr loðbrók (det hedder blot: »herefter digtede Brage skjald« Sn. E. II, 576). I cod. worm. mangler kap. ganske. Der kunde således, som følge heraf, være grund til at slutte, at tekstens ordlyd i cod. reg. ikke hidrører fra Snorre selv. Samme steds (Sn. E. I, 436) kaldes Ragnarr atter loðbrók, men dette sted findes kun i cod. reg. (og worm. fra c. 1350, der overhovedet stemmer med reg.); i cod. Upsal. mangler alle de i reg. anførte vers tilligemed indledningsordene; og i virkeligheden synes her at foreligge en senere interpolation i Snorres tekst. Det er altså höjst tvivlsomt, hvorvidt Snorre har kaldt denne Ragnarr *R. loðbrók*. I Málskrúðsfræði IV (Sn. E. II, 206) kaldes han kun »kong Ragnarr«. Derimod kaldes han bestemt *loðbrók* i det Skáldatal, der har stået i Heimskringla-håndskriftet Kringla fra c. 1260 (Sn. E. III, 251); på tilsvarende sted i Ups. udelades tilnavnet, men da »kong R. loðbrók« er nævnt lige i forvejen, taber dette sted i betydning, da skriveren kan tænkes at have udeladt det, for ikke at gentage det. Man kan ikke slutte heraf, at Snorre har kendt og benyttet dette tilnavn til Brages kong Ragnarr; men da tidsafstanden mellem Snorres død (1241) og Skáldatal i Kringla (c. 1260) er så ringe, vil man vistnok finde det rimeligt, at Snorre har ment, at kong R. var R. loðbrók. Ikke desto mindre er det klart, at dermed er ikke sagt, at denne identificering beror på gammel tradition; det kan meget godt være et lærd påfund fra det 13. årh.

Jeg er tidligere gået ud fra *Steenstrups* udvikling i Normannerne I med hensyn til Ragnarr loðbróks identificering;

men jeg indrömmer nu — overfor *Bugge* —, at den af Brage nævnte Ragnarr Sigurdssön ikke kan være den samme som den høvding, Steenstrup har identificeret Ragnarr loðbrók med[1]. Men der haves jo, som Bugge selv bemærker (s. 78, jfr Norm. I, 91), en historisk Ragnerus (d. c. 845) der i følge tiden godt kunde være Brages Ragnarr[2]; det er i hvert fald mindst lige så muligt eller rimeligt som at antage, at der har været en — ellers fuldstændig ubekendt — Ragnarr på de vestlige øer omkr. 975 (Bugge). I øvrigt er det ganske ørkesløst, i det mindste sålænge det ikke engang er sikkert, hvorvidt Brages Ragnarr er den navnkundige Loðbrók, at lede efter en historisk person, for at identificere denne med digtets Ragnarr[3]. Men når så er, er det jo ganske klart, at der ikke lader sig frembringe et argument mod digtets ægthed deraf, at det er knyttet til en konge ved navn Ragnarr Sigurdssön; så meget er vist, at dette navn er langt almindeligere i det 9. end i det 10. årh. Hvor mange »konger«, fylkeskonger, søkonger, hærkonger fra det 9. årh. særlig dettes første halvdel, må der ikke have været, hvorom historien ikke siger os et ord?

Jeg må således på det bestemteste hævde, at der må ganske andre grunde til for at bevise digtets uægthed end den, at det nævner og er knyttet til en »kong Ragnarr Sigurdssön«. Kan denne omstændighed ikke vidne for digtets ægthed — eftersom Ragnarr er en ubekendt eller i hvert

---

[1] Nemlig med den »Raghnall, en sön af Albdan, konge af Lochlann«, som Three fragments omtaler, hvis da ikke angivelsen af faderens navn i kilden beror på fejl eller urigtig kombination.

[2] At han på latin kaldes *dux* og ikke *rex* har næppe nogen betydning.

[3] M. h. t. Sigurd ring og Ragnar har i øvrigt Jón Jónsson (Arkiv X, 144 ff.) gjort endel forstandige bemærkninger, der er værd at overveje.

fald usikker historisk person — kan den endnu mindre vidne derimod[1].

Jeg går nu over til Bugges kapp. V—VII. Heraf handler det første (V) om »Lovkvæder om skjolde og høvdinger«. Jeg havde fremført det som argument for Brages digts ægthed, at dets indhold talte for dets höje alder, i det det handler om et af en fyrste skænket skjold og dettes billedlige fremstillinger. Ser vi nemlig på lævningerne af skjaldepoesien fra det 9. og 10. årh., undgår vi ikke at lægge mærke til, at flere af de ældste digte er skjoldkvad (Brage, Tjodolfs Haustlǫng, Ölve). Dette kan næppe opfattes som et tilfælde; jeg har deraf sluttet, at man overhovedet i det 9. årh. har digtet om gaven og ikke om giveren. Først da det egenlige hirdskjaldevæsen begyndte under Harald hårfagre, begyndte den egenlige digtning om fyrsten selv (Hornklofe). Forudsat, at de ældste kvad(lævninger) er ægte, vil denne opfattelse vanskelig kunne gendrives. I hvert fald må en sådan digtning have været samtidig med en — os ubekendt — egenlig fyrstedigtning. Herimod stiller Bugge den omstændighed, at der findes endnu skjoldkvad i det 10. årh., og han henviser til de to digte, som Egill Skallagrímsson siges at have digtet om to skjolde. Ja, ganske rigtigt; Egill digtede to skjoldkvad (c. 970—75), men vi må tage i betragtning, både af hvem Egill modtog disse skjolde og i hvilket forhold disse to digte står til samtidens øvrige digtning. Den ene af de to givere var en norsk bonde, der ikke vides at have udført nogen nævneværdig bedrift og hvem

---

[1] Jeg skal tage afsked med Ragnarr loðbrók med den bemærkning, at når han göres til en bedstefader til Björn at Haugi (så at Brage ikke kan have været samtidig med dem bægge), står vi her overfor lærde kombinationer og genealogier fra det 12/13. årh. Den slags kombinationer og urigtig kronologi for de ældste tiders vedkommende er selvfølgelig betydningsløs og bör kun lægges til side.

Egill havde hjulpet til sin fædrenearv; den anden var den unge Einarr skálaglamm, som dengang, da han forærede skjoldet, endnu ikke havde udøvet nogen dåd, der kunde mindes i sang. Hvad skulde Egill sige om disse mænd? Forudsat, at Egill vilde sige tak for gaven, måtte han optage den gamle skik, at digte om gaven selv. Egill var jo overhovedet en mand, som ikke fulgte ret med tiden, men indtog også på andre områder en særstilling. Hertil svarer den omstændighed, at disse to digte står absolut isolerede blandt den store mængde af fyrstedigte fra det 10. århs sidste halvdel; de er undtagelser fra reglen og kan kun betragtes som de sidste udløbere af en tidligere digtningsart. De er naturligvis i og for sig ikke nogen afgjort hindring for, at Ragnarsdrápa kunde være omtrent samtidig med dem; men der er dog den hovedforskel på Egils draper — der haves ganske vist kun et vers af hver, men det er tilstrækkeligt for at vise deres formelle beskaffenhed — og Ragnarsdrápa, at medens denne opviser formelle uregelmæssigheder og ufuldkommenheder af enhver art, er Egils vers omtrent aldeles regelrette (regelret drotkvædede), og det taler ikke for samtidigheden.

Bugge søger at godtgöre, at den her omhandlede kunstdigtning (skjoldkvad) er opstået hos Nordmænd og Islændere i Vesten under keltisk påvirkning; de irske barder skal have forfattet lignende digte, — i modsætning til de gamle Germaners digte samt Eddadigtene. Her er der nu ikke tale om bevis, men kun om en antagelse, en hypotese, der bliver så meget svagere, som Bugge fremfører oldgermanske digte som modsætning til de keltiske og de deraf påvirkede nordiske kvad. Om de gamle germanske digte vides nemlig meget lidt; at man havde etslags arvekvad, og at man besang »majorum facta« (Jordanes), er omtrent alt, hvad der vides. I øvrigt er det jo meget muligt, at skjoldkvad er en særlig nordisk frembringelse. Men at antage keltiske digte som forbilleder er som sagt en ren og skær og det ovenikøbet ganske svagt

begrundet hypotese. Det er værd at mærke, at der f. eks. hos *O'Curry* i hans skildring af irske skjolde ikke findes den ringeste antydning af, at de var forsynede med mytiske eller sagnhistoriske billeder af nogen som helst art; her kan der således ikke være tale om forbilleder til norske skjolde med deres billeder. Bugge udtaler selv (s. 57), efter at have nævnet et keltisk »skjoldkvad«: »men dette digt har i sit indhold for øvrigt i n g e n l i g h e d[1] med Brages skjolddråpa«. Denne udtalelse er ikke alene ærlig, men også höjst karakteristisk; til at støtte hypotesen egner den sig egenlig talt ikke[2]. Fordi der hos Kelterne findes enkelte digte om skjolde, som ellers ingen lighedspunkter har med Brages digt, er der ikke synderlig grund til at antage en indre sammenhæng. Kan vi så ikke lige så godt gå til Homer, hvis skjolddigt (i Iliadens 18. bog) med hensyn til indholdet har store ligheder med Brages digt? I øvrigt forekommer det mig ikke at være et så stort kunststykke af en digter af sig selv at komme på den tanke, at digte om en prægtig gave, han havde fået. At en gammel landsmand af prof. Bugge kunde have fået den indskydelse, finder jeg kun naturligt. Jeg hævder i ethvert tilfælde, at Bugges bemærkninger om en irsk skjolddigtning ikke kan stå som led i en stræng videnskabelig bevisførelse[3].

---

[1] Udhævet af mig.

[2] Vildledende er det og ganske urigtigt, når Bugge henviser til O'Curry, II 327 f., angående et skjold, som digteren Ferberna får til gave af en konge. Ferberna digtede et kvad om kongen og b a d selv om et gammelt mærkeligt skjold; her er ingen eller så godt som ingen lighed tilstede med en nordisk skjald.

[3] Den lighed, som Bugge (s. 58—9) fremhæver mellem den irske og isl. kunstdigtning (hirdskjaldekvad »i deres fuldt udprægede ejendommelighed«), er tilvisse ikke större end så, at den kan være ganske tilfældig, og s e l v o m man kunde gå så vidt at indrömme, at der mulig her forelå en påvirkning med hensyn til u d v i k l i n g e n, har det ingen betyd-

Vi kommer nu til versemålet i Brages digte og dets forhold til de øvrige digtes form, særlig málaháttr. Hvad dette spörsmål angår, har prof. *H. Gering* (i Kvæþabrot osv.) og jeg (Arkiv VI, 149 ff.; jfr *K. Gislason* Njála II, 20) fremhævet alle de store uregelmæssigheder både med hensyn til de mangelfulde rimstavelser, deres regelløse antal og stilling, samt hovedstavens stilling — hvorved disse lævninger, der tillægges Brage, adskiller sig fra alle ellers kendte digte, — undt. den rent efterklassiske efterligningspoesi i Fornaldarsögur fra 12. og 13. årh.

»Af 128 verslinjer er der 34 uden rim (deraf 32 ulige); helrim forekommer 34 gange i lige linjer (i st. f. 64 g.) og 2 g. i de ulige; halvrim forekommer 28 g. i de lige linjer og 30 g. i de ulige« (Arkiv VI, 149); i fyrstedigtene fra det 10. årh. (og de følgende tider) er jo forholdet det, at helrim findes i alle lige linjer, halvrim, der dog kan erstattes af helrim, i alle de ulige (undtagelsesvis mangler her rimstavelser, se Arkiv VII, 309 ff.). Man ser heraf, hvilken grundforskel der er på disse og Brages kvad. — »Stillingen af disse hendingar, navnlig af den sidste i linjen, er vel værd at lægge mærke til. Den hending, som ellers plejer at stå i linjens næstsidste stavelse, findes ikke mindre end 7 gange i linjens 3. stavelse ....«. »Hertil kan föjes den stilling, som hovedstaven undertiden har, ikke mindre end 5 gange findes den — ikke i linjens første, men i linjens andet ord (= anden stavelse)« (Arkiv VI, 149—50). Modsætningen hertil giver sig af sig selv. Heraf har jeg draget den efter min mening eneste logisk mulige slutning: »Det er ikke let at tænke sig disse uregelmæssige vers samtidige med hine« ɔ: de regelmæssig formede fyrstedigte fra det 10. årh. Blandt disse digte (og deres

ning for Brages digte, för end man da ved hjælp af andre uigendrivelige beviser har godtgjort, at de er fra c. 950 eller senere. Jfr mine ord i Arkiv IX, 16.

ægthed har Bugge ikke bestridt) findes intet digt, der blot tilnærmelsesvis kan sammenstilles med Brages vers; de står iblandt dem ganske isolerede[1]. Det nytter i denne sammenhæng ikke det mindste at henvise til digte som Krákumál eller versene i de uhistoriske sagaer *(fornaldarsögur)* overhovedet; alle disse vers er digtede i litteraturens lærde tidsrum, det 12. og 13. århr. De er en lærd efterligning af de digte, som man i dette tidsrum anså for at være de allerældste (altså netop Brages vers m. fl.); nogen anden sammenhæng mellem dem og disse er der ikke; jfr min fremstilling i min Litteraturhistorie II, 1. Når jeg altså har sagt, at »intet andet senere digt kan opvise magen til« Brages uregelmæssigheder (sml. Bugge 61 anm. 2), er det rigtigt; det følger af sig selv, at jeg, i det jeg udtalte mig således, mente at være berettiget til at se bort fra denne lærde epigonpoesi.

Jeg har antaget, at fornyrðislaget er historisk ældre end drotkvædet versemål og moder til dette. Altså måtte — slutter Bugge — just fornyrðislagsversene (Eddadigtene) absolut være ældre end alle drotkvædede digte. Dette er en falsk slutning. Det er nemlig ganske klart, at man, efter at drotkvædet versemål var blevet dannet (opfundet) af fornyrðislaget, også længe herefter kunde blive ved med at benytte det oprindelige versemål jævnsides, dog kun til digte af helt forskellig art og indhold. Der er således fra den side intet ivejen for, at Brages vers er ældre end de os nu opbevarede Eddadigte (i fornyrðislag). Fra formens side kan det ikke godtgöres, at Brages vers er fra det 10. århs sidste halvdel; dette måtte først bevises ved andre uomstødelige

---

[1] Den af Bugge antagne kunstdigtning (»vers og digte, som fingeres at være fra tiden för eller omkr. Islands bebyggelse«) i en særlig kunstform kendes der absolut intet til i det 10. og 11. årh. At forudsætte en sådan, bliver aldrig andet end et rent postulat.

grunde, og dernæst måtte det forklares, at de, tiltrods for deres form, er så unge. Er der ikke sådanne grunde tilstede, bliver formen fremdeles at betragte som et hovedbevis for versenes höje ælde og primitivitet.

Hvad dernæst forholdet mellem drotkvædet versemål og málaháttr (5-stavelseslinjen), for også at göre et par modbemærkninger derom, angår, har jeg udtalt (se Bugge s. 62), at dette versemål vistnok er en af de yngste metriske frembringelser, opstået c. 900; denne tidsbestemmelse er naturligvis meget usikker — og jeg har aldrig givet det udseende af at være anderledes — og hviler kun på den mulighed eller antagelse, at Þorbjörn hornklofes digt om kong Harald og hans hird er det første digt, der er forfattet i dette versemål. Efter den måde, hvorpå málaháttr er benyttet, nemlig dels i skjaldedigte (Þorbjörns), dels i Eddadigte, har jeg antaget, at det var en sen frembringelse, yngre end drotkvædet versemål i hvert fald; derfor blev dets brug, fordi det var noget nyt, noget usikker og vaklende. Men jeg indrömmer, at noget bevis herfor gives der ikke; måske er versemålets tilblivelse endnu ældre, ja ældre end Brage. Jeg skal således ikke benægte muligheden af, at málaháttr er mellemled mellem fornyrðislag og drotkvædet versemål (Bugge). Men det er tydeligt, at hvor de kronologiske forhold med hensyn til de forskellige versemåls historiske tilblivelse og optræden er så usikre, ja rent ud sagt helt tilhyllede af tidens mörke, er det fuldstændig umuligt ved hjælp af versemålenes indbyrdes forhold at vinde nogen som helst kronologisk støtte for en sen tilblivelse af Brages vers. Versemålene må som et led i Bugges bevisrække simpelt hen helt udgå.

Det næste kapitel (VII) handler om »skjolde med fremstillinger af mytiske og heroiske sagn«. Det fremgår af Brages digt, Ragnarsdrápa selv, at det handler om billedlige fremstillinger på et skjold (v. 1 osv., samt omkvædsversene 7 og

12: »det mandefald ser jeg på ringens [den malede kres'] fagre bund — den kamp kan jeg se på Odins-sal-penning [= skjoldet]«; i bægge tilfælde tilföjes der: »Ragnarr gav mig skjoldet og de mange sagn«). De to bevarede hovedpartier af digtet handler om det tyske, forlængst indvandrede og med andre sagn (i Norden) sammenknyttede sagn om Jörmunrekkr (kong Ermenrich, død 374), samt det nordiske Hilde-sagn (kampen mellem Högne og Heðinn i anledning af den røvede Hildr). De øvrige vers, der formodentlig også hører til Ragnarsdrápa og som kun er dele af længere afsnit, handler om Gefjon—Sælland, Tor—midgårdsormen og mulig et par myter til.

Som ovenfor bemærket, haves der flere sådanne skjoldkvad; de sidste er de ovenfor nævnte af Egill Skallagrímsson. Tilstedeværelsen af disse digte beviser naturligvis den virkelige tilstedeværelse af sådanne skjolde med billedlige fremstillinger. En samlet beskrivelse af et sådant skjold findes ikke i oldlitteraturen; men vi får et par særdeles vigtige oplysninger om dem. Foruden at Snorre siger (Sn. E. I, 420): »På gamle [mærk dette udtryk] skjolde var det skik at male *[at skrifa]* den ring (kres), der kaldtes baugr«[1] osv., hedder det mere oplysende i Egilssaga kap. 78 (min udg. s. 291): »og det (af jarlen forærede skjold) var den störste kostbarhed; det var bemalet *[skrifaðr]* med gamle sagn, men overalt mellem de malede partier *[skriptanna]* var der lagt guldplader; dertil var det besat med stene (ɔ: glasperler)«. Det er ganske klart af sagaens udtryk, at man har tænkt sig de billedlige fremstillinger på de gamle skjolde frembragte ved maling[2]. Man kunde tænke sig, at de tillige var indskårne og de skårne træk så var blevne malede; men herom oplyses intet; at de var malede, bestyrkes til-

---

[1] Dette sted er urigtig tydet af Bugge s. 70.

[2] Jeg ser, tiltrods for Bugges benægtelse (s. 72, anm. 2), ingen mulighed for at forstå udtrykkene anderledes.

fulde ved udtryk som: »det er *fátt* (ɔ: malet) på mit skjold« (Haustlǫng), jfr *bifum fáðr, bifkleif (?)* (sst.), og ikke mindst ved selve Ragnarsdrápas udtryk: *hreingróit steini* omtr. = *gróit* (ɔ: *blað* i en omskrivning for skjold) *hreinum steini* ɔ: 'bevokset' = bemalet med ren sten (= mineralsk farve); jfr et adj. som *steinfarinn* 'oversmurt med sten-farve' [1]. Alle sådanne skjolde af den art, som Egilss. beskriver så levende, har vistnok kun været pragtstykker, egnede til at bruges ved höjtidelige lejligheder og sådanne, hvor det galdt at tage sig godt ud og overstråle andre. De var følgelig anselige og kostbare vennegaver; men til at anvendes i krig har de

---

[1] Jeg kan ikke undlade her at göre en bemærkning om ordet *steinn* og vb. *at steina.* Bugge søger at udlede ordet af det franske *disteindre*, der betyder 'at tage farven bort' (!), gennem engelsk *steinen*, »som ikke kan påvises för i 14. årh. og er afkortet af disteinen«. Det forekommer mig at en sådan udledning dömmer sig selv tilstrækkelig. At *steina* ligefrem er dannet af *steinn* i betydningen 'mineralsk, lerarts-farve', synes så naturligt og nærliggende, at man næsten forbavses over, at nogen anden forklaring søges, hvad enten man kender den måde, hvorpå farven vandtes eller ej. Hvad ved vi overhovedet om vore forfædres kultur i det enkelte i det 8. og 9. årh.? Ja, vi ved ikke engang, hvorledes de gamle Islændere lavede deres fortrinlige, kulsorte blæk. Det fortjæner her at fremhæves, formentlig til at godtgöre, hvor aldeles grundløs Bugges antagelse er, at en pålidelig og begavet isl. mediciner (cand. med. & chir. Guðm. Björnsson) har meddelt mig, at han i sin hjemstavn kendte noget, der kaldtes *rauðsteinn*; det var etslags lerart, der kunde skæres (skrabes) med en kniv ligesom kridt og således omdannes til støv; dette blev så rørt ud i vand eller olje; på den måde fik man maling, hvormed f. eks. en hel facade på en isl. gård kunde males. At *steinn* overhovedet bruges om enhver jordart af fast, hård art, er ganske naturligt. Jfr også Arkiv IX, 195, m. h. t. et ord som *sorta.* Der kan også henvises til *Mohr:* Islandsk Naturhistorie, hvor der (s. 295—6) tales om et slags ler (argilla bolus), som man har brugt til at male en kirke med, men det isl. navn på lerarten anføres ikke.

sikkert ikke egnet sig. Fra oldtiden kendes nu intet skjold med malede billeder; intet sådant er hidtil blevet fremdraget af jordens skød, og det nytter således kun lidt at henvise sagen til arkæologerne; de ved for öjeblikket derom intet mere end vi andre.

Når det nu forholder sig således, som her bemærket, skulde det synes overhovedet at være håbløst, at drøfte sådanne skjoldes oprindelse eller forhold til fremmed kunst; her savnes i virkeligheden ethvert positivt holdepunkt, enhver fast grund under fødderne, og jeg har liden lyst til at begive mig ud på hængedynd.

Bugge henviser til nordengelske billeder på det northumbriske hvalbensskrin (Weland-myten) fra 8. årh., Gosforthstenkorset (Loke og Sigyn) fra 9. årh. (?), Gosforth-stenen (Tor og Midgårdsormen), samme tid, — og ytrer så: »Men afbildninger af den germanske sagnhistories scener kan tidligere påvises i Nordengland, det ældre culturland, end i det skandinaviske Norden. Herved synes det at være godtgjort eller i det mindste at være gjort overvejende sandsynligt, at den kunstvirksomhed, som fremtrådte i de billeder, der ifølge Brages digt fandtes på hans skjold, lige så vel som i billederne i Olav pås hal, er fremkommen i norden ved indflydelse fra nordengelsk kunst« — og så kan jo Brages skjolddigt ikke være fra c. 840. Mod dette ræsonnements berettigelse må der nedlægges den bestemteste indsigelse. For det første kan det være rent tilfældigt, at sådanne afbildninger påvises tidligere i Nordengland end i Norden, — og dernæst: hvor er de sikre tidsbestemmelser her? Hvad kan nordengelske stenbilleder desuden bevise med hensyn til alderen af malede billeder på skjolde? Og selv om der var et slægtskab, middelbart eller umiddelbart, mellem bægge arter af billeder, hvor ved man da fra, hvorledes dette slægtskab er, og ad hvilke veje det er fremkommet? Om alt dette savner vi ethvert gran af viden. Sålænge alle tidsbestemmelser her er svævende og usikre, sålænge vi så godt som udelukkende er

henviste til gisningernes luftkasteller, kunde vi med selvsamme ret påstå, at de nævnte billedlige fremstillinger i Nordengland, i hvert fald deres indhold, havde deres rod i nordisk kunst eller nordiske sagn. Det vilde ikke være umuligt, at forklare, hvorledes det kunde være gået til; man kunde sikkert göre det lige så sandsynligt som det modsatte. Sammenligningen af Brages skjold — om hvis virkelige udseende vi trods alt ved så lidt, om hvis kunstneriske udførelse og værd vi absolut intet ved — med nordengelske eller overhovedet hvilke som helst andre kunstfrembringelser er for os rentud værdiløs, når vi skal dömme om alderen af skjoldet og de dertil knyttede vers. Også dette argument må simpelt hen udvises af diskussionen som ubrugeligt og indiskutabelt.

I øvrigt er det ikke her af vejen at minde om, at, medens vore gamle forfædre i vikingetiden skal have været så uselvstændige og idéløse, at de må have fået så godt som hele deres åndsindhold fra fremmede folk, den nyeste arkæologi næppe har stærke ord nok til at rose de gamle Nordboer, ja endogså helt op i stenalderen, for deres storartede kunstsans, kunstfærdighed og efterladte kunstgenstande, hvad enten de synes påvirkede af fremmed kultur eller ikke.

Hermed forlader jeg kapp. I, V—VIII i Bugges afhandling og de deri indeholdte ræsonnementer. Det er formentlig godtgjort, at de ikke egner sig, hverken sammenlagte eller tagne enkeltvis, til at afgive nogen som helst sikker støtte end sige bevis for den påstand, at Brages vers skulde være uægte eller fra det 10. årh.s senere halvdel. Af formodninger og ubevislige antagelser lader de sig nu engang ikke rokke. De er ligesom Trönderen, der s k a l en k u g l e til.

Men der er to kapp. endnu (II—III), om »ordformerne i Brages vers« (s. 8—27) og »ordforrådet og det poetiske udtryk i Brages vers« (s. 27—52). Jeg indrömmer, at indholdet af disse kapitler, særlig dog det første, er uden sam-

menligning det, der virksomst kunde svække ægtheden af Brages vers, hvis det — ved sikre midler — kunde godtgöres, at de indeholdt ord og ordformer, der måtte være yngre end c. 840. Betydningen af dette spörsmål — digtenes sproglige stilling — underkender jeg ikke; det er tillige ulige mere interessant og lönnende at diskutere, efter som vi dog her har noget bestemt at holde os til. På den anden side er vanskelighederne ved at komme til et sikkert resultat vistnok så meget större. Vi vil nu undersøge, om da de af Bugge fremsatte bemærkninger herom indeholder — kuglen.

Hovedvanskeligheden ved bedömmelsen af sproget i de ældste digte, hvorvidt det overhovedet kan være så gammelt som fra omkr. 825—850, ligger, som jeg engang har udtrykt det, deri, at vi mangler andre samtidige norske sprogmindesmærker. Rigtigheden heraf vil Bugge ikke lade gælde. Jeg indrömmer, at mine ord ikke har været ganske nöjagtige, men det følgende vil vise, at hvad der her kommer i betragtning er så underordnet, at mine ord derved bliver hovedsagelig rigtige. Bugge henviser til, at vi har en norsk runeindskrift fra det 9. årh. Det er den lille Valdbystens indskrift, der menes; herpå står der (se Krist. Vidensk. Selsk. Forhdl. 1872, s. 328): *auarþʀ faþa ulʀ*. Disse ord opfattes som *Ávarðr* (mandsnavn) *fáða* (1. pers. impf.; Bugge formoder dog *faþi* 3. pers.); *ulʀ* er uforståeligt (det første bogstav usikkert); det er det hele. Bortset fra det sidste ord, er de to første ord — forudsat, at de er rigtig læste, hvad jeg ingen grund har til at betvivle — aldeles norsk-islandske, som vi kender sproget fra først til sidst, fra de uomtvistede ældste skjaldekvad til det 12/13. årh.s bogsprog (for nu at være ganske nöjagtig dog med den undtagelse, at *-ʀ*, i hvert fald i bogsproget, er blevet til *-r*). Skulde denne lille indskrift kunne bevise noget, måtte det være det, at sproget i Brages vers kan være fra det 9. årh.; men indskriften er naturligvis for kort til, at man deraf kan drage en almindelig slutning; den viser kun, at *-aʀ* er blevet til *-ʀ*, hvad

vi dog vidste andenstedsfra. Da den ikke indeholder noget af de ord, hvormed Bugge vil bevise versenes yngre oprindelse, er den i denne sammenhæng ganske uden betydning [1], og vi må drøfte sagen, som om den ikke eksisterede.

Hvad de ord angår, som *Zimmer* mener er indkomne i keltisk fra nordisk, har jeg ovenfor udtalt mig om dem; også Bugge ytrer sig tvivlende om flere af dem. »Jeg skönner vistnok ikke rettere, end at Zimmers fremstilling ikke i alle dele lader sig opretholde. Ti den støtter sig for en del til irske ord, som efter Zimmer skal være lånte fra nordisk, men ved hvilke hans forklaringer tildels turde være tvivlsomme eller vel endog utilstedelige«, hedder det hos Bugge s. 3 (jfr anm. 1 sst.). Der er nu, som ovf. (s. 280—81) bemærket, næppe et eneste, der bestemt kan siges at være nordisk (undt. et ord som *mergge*, og det har jo den velbekendte nordiske form. Ordet er altså uden betydning for os; desuden findes det i et hdskr. fra c. 1100, så at ordets indvandringstid derved bliver usikker). Det nytter altså ikke at henvise til Zimmer med hensyn til dette spörsmål.

Når man i al almindelighed kaster blikket på § 6 i *A. Noreens* fremstilling af de nordiske sprog (i Grundriss d. germ. phil., jfr hans grammatik), vil man se, at han der så godt som helt igennem fremhæver som kendetegn på nordisk fra 8., 9. og 10. årh. i modsætning til det sprog, der kendes fra de runestene, der har ældre runer, netop de selvsamme ordformer, som kendes fra det ældste litteratursprog — når *L. Wimmer* i sin bog om runerne (Die runenschrift s. 341 anm.) udtaler: »Da indessen die sprachform in den ältesten isländischen (und norwegischen) handschriften in allem wesentlichen dieselbe ist wie die der sprache in den runeninschriften von 800—1000 und gleichfalls genau mit der sprache der Eddagedichte und der norwegisch-isländischen

[1] Jfr *H. Gering* i hans anmæld., Zs. f. deut. Phil. XXVIII, 121 anm.

skalden übereinstimmt, so« osv. — ja så er det klart, at Bugges udtalelse: »efter min mening bevise sprogformerne i Brages vers uigendrivelig, at disse vers ikke kan være forfattede af en mand fra det vestlige Norge så tidlig som i første halvdel af 9. århundred« (s. 10), i hvert tilfælde er altfor almindelig holdt. Sproget i de ældste digte, taget i almindelighed, svarer netop til sproget på de ældste danske runemindesmærker med det kortere alfabet, som af Wimmer sættes til c. 800 eller begyndelsen af det 9. årh. (Kallerupst., Snoldelevst., Helnæsst., Flemløsest., Örjast., hvortil også Nörrenæråst. c. 850 kan henregnes, samt Kirkebøstenen på Færøerne). Det er et efter omstændighederne ganske anseligt sprogstof, disse runestene indeholder (Die runens. s. 335—82, jfr den sproglige oversigt s. 315—35). Når man ser bort fra nasaler og (slutnings-)R-lyden, som her ikke interesserer os, er sproget på disse stene fuldstændig det samme som i de ældste nordiske digte, med den undtagelse, at *-u* findes bevaret efter kort rodstavelse i *u*-stammer (*sunu* acc. sg., Helnæsst.; *godu-* hører næppe herhen(?)). Dette er et vigtigt moment; dog bör det erindres, at der her er tale om danske (og ikke norske) stene; man kan ikke med vished påstå, at sproget og dets udvikling c. 800 har været aldeles ens i Danmark og Norge eller overhovedet i Norden. Det modsatte turde endog være det sandsynligste. Jeg skal dog foreløbig gå ud fra, at norsk har været lige som dansk med hensyn til dette stammeudlydende *-u*. — Fra en form som *Hroulf-* (Helnæsst., Flemløsest.) kan man næppe slutte noget (jfr *Hrólfs* Torf-Einarr). På Flemløsest. findes en form som *sási* (oldnorsk-islandsk: *sjá*, *þessi*); sådanne former findes ikke i de ældste kvad; men herpå kan der ikke lægges nogen vægt, da man i det 12., 13. og 14. årh. på Island sikkert har ombyttet dem med tilsvarende yngre, forudsat, at de fra først af har stået i digtene. Hertil skal jeg föje den bemærkning, at en indskrift som den svenske Røk-indskrift på grund af sin hele karakter,

både i form og indhold, mindst af alt egner sig til at være nogen pålidelig vejleder med hensyn til nordisk sprog overhovedet [1].

Jeg havde i min afhandling (i Arkiv) anført et par gamle ordformer som tegn på digtenes ælde uden dog at tillægge dem nogen afgörende betydning, idet jeg vel vidste, at f. eks. *v* foran *r* også sporadisk findes i digte fra 10. årh. Större vægt lægger jeg på en form som *þóri* (dat. af *þórr*), der ellers kun forekommer ved rekonstruktion i Trymskvadet, der anses for at være et af de allerældste Eddadigte [2]. Hvad formen *haufuð* ('hoved') og *vin-* f. *væn-* angår, ser Bugge deri svenske former; herpå har *H. Gering* (i sin anmældelse s. 123) givet det rette svar: »Wenn das wahr ist [nemlig, at der i digtet findes suecismer, hvortil G. bemærker: ich hege meinen bescheidenen zweifel], so würde jeder vorurteilsfreie mensch darin eine bestätigung der nachricht finden, dass Bragi sich tatsächlich in Schweden bei Bjǫrn at Haugi aufgehalten und dort seine strophe verfasst hat. Stammt diese dagegen erst aus dem 10. jahrhundert, so ist sie das werk eines fälschers, der so raffiniert war, dass er absichtlich, um seinem falsificate den schein der echtheit zu geben, schwedische formen einflickte!« Til denne træffende bemærkning har jeg intet at föje, undtagen at Bugges forklaring af *vin-* (i *viney*, hidtil læst *viney*, af *vin*, gen. *vinjar* 'græsgang', en overmåde passende og tiltalende forklaring: den græsrige, frodige ø, Sælland; man skal muligvis læse *vini-ey* med

---

[1] Et bevis herfor er f. eks., at medens en sprogmand som Noreen opfatter formen *sitiʀ* som en poetisk arkaisme, opfatter en anden sproglig autoritet som Bugge den som en c. 900 virkelig eksisterende usynkoperet (udtale)form (s. 14). Hvad skal så en af os mindre profeter göre?

[2] Dativformen *þóri* i Skíðaríma står sikkert ikke i nogen organisk forbindelse med den gamle form, men er en nydannelse fra det 14. årh.

bevaret vokal i sammenföjningen efter kort rodvokal[1]) som *væn-*, adj. *vænn*, er overmåde usandsynlig i sig selv, om ikke rent ud sagt vovet.

De her omtalte sprogformer kan ikke have nogen betydning for det foreliggende spörsmål; det skulde da snarest (jfr Gerings anførte bemærkning) være den, at tale for versenes höje alder og ægthed. Men en særlig betydning tillægger Bugge den oldnordiske vokalsynkope, d. v. s. bortfald af ubetonet vokal i en kort stavelse.

Bugge gennemgår da først synkope af *i* i former som *atti* (f. *atiði*), *baztan* (f. *batistana*), *barðer* (f. *bariðēʀ*) og lign.; fremdeles *sal-* (f. *sali-*) i *salpenningi* (hvilket taler for *vin-?*). Alt dette omtales ikke som beviser mod ægtheden af Brages vers, ti Bugge tilföjer selv, hvad jeg her særlig finder grund til at fremhæve, at han ikke »tör benægte, at sådanne synkoperede former som *starðe* har været brugte i norsk allerede i første halvdel af 9. årh. Og jeg holder det for sikkert[2], at sådanne synkoperede former som *sal-* af *sali-* brugtes i norsk så tidlig, hvor de forekom som første sammensætningsled« (s. 12). Dette er jo fortrinligt; Brages vers er her altså for så vidt i den ønskeligste overensstemmelse med Bugges opfattelse. Derimod mener Bugge, at ord som acc. *vin* (Sn. E. I, 350), *mun* (Sn. E. I, 436) som selvstændige ord ikke eksisterede i den første halvdel af 9. årh.; da måtte de hedde *wini*, *muni*; og sådanne former »vilde stride mod versemålet«. Linjerne, hvori disse ord findes, hedder:

> *þann áttak vin verstan,*
> *hǫð glamma mun stǫðva*[3].

---

[1] Bugge henviser dog selv til Sievers (Metrik), som ikke anser *vin* metrisk umuligt.

[2] Udhævet af mig.

[3] Her er *mun* sikkert acc., hvorimod *hǫð* er dat.

Den eneste støtte for Bugges påstand er Røk-stenens *sitiʀ*. Om denne form har jeg ovenfor (s. 300 anm.) gjort en bemærkning[1]; man vil deraf se, hvor pålideligt grundlag den er for sproglige slutninger. Men hvad der her er af særlig betydning og hvad der bevirker, at formen *sitiʀ* på Røk-stenen bliver fuldstændig umulig som bevis i denne sammenhæng, er, at Bugge selv (i sin sidste afhandling om Røk-st. i Kgl. Vitterhets Historie och Ant. Akad. Handlingar XXXI, s. 24—5) antager, at verset ikke stammer fra selve runeristeren, men fra et ældre digt, som denne har lånt det fra. Dette finder jeg ikke usandsynligt, men hvis så er, må man rigtignok spörge: hvor gammelt var da det digt? Det er selvindlysende, at det da lige så godt kan være ældre som yngre end Brage. Da der nu til al denne usikkerhed endnu kommer en berettiget tvivl om, hvorvidt det overhovedet er görligt og metodisk tilladeligt, fra en enestående form i en svensk indskrift (bortset fra, at der her er tale om en indskrift som Røk-stenens) at drage en almindelig slutning om norske sprogfænomener, antager jeg, at man vil indrömme, at *vin* og *mun* i Brages vers skal få lov til at stå, synkoperede som de er, og uden at stå der som vidner imod ægtheden af Brages vers — så meget hellere som Bugge selv ærlig ytrer: »En sådan slutning, bygget på den ene form *sitiʀ*, vil vel synes mange lidet pålidelig« (s. 14).

Derimod skal *u*-synkopen være så meget sikrere. Her fremhæver Bugge særlig sådanne former som *mǫgr*, *sonr* (*sunr*), *mjǫk*, *sjǫt*, *glǫð*, *hǫð* for *maguʀ*, *sunuʀ*, *meku*, *setu*, *glaþu*, *haþu*. Han antager, at metrikken kun tillader de synkoperede (enstavelses-)former i Brages vers, da metriske opløsninger ellers ikke (eller sjælden) forekommer, som kunde berettige antagelsen af de usynkoperede former. Ganske vist har vi så lidt tilbage af den ældste poesi, at vi ikke er i

[1] En tredje måde at forklare denne form på er, at antage *i* for at være en svarabhaktivokal (jfr Die runenschr., s. 330, § 10).

stand til med sikkerhed at bestemme, hvad man har tilladt sig med hensyn til metriske opløsninger (— = ⏑ ×), og den mulighed, at Brage har brugt dem i de tilfælde, der her er tale om[1], tör ikke afvises. I alle tilfælde, undt. ét, står det pågældende ord i linjens begyndelse, og her er opløsning ellers ret almindelig; jfr de mange eksempler hos *Sievers* (Beiträge V, 458—61). Opløsning af første betonede stavelse findes, for kun at nævne et par eksempler her, allerede hos *Eyvindr (jǫfurr dyrr an þik fyrra)*, *Torf-Einarr (Haralds hefk skarð i skildi)*, *Guthormr (Selund náði þá siðan)* osv. Jeg hævder i henhold hertil — tiltrods for Bugges indvending (s. 15, anm. 3) — muligheden af min gisning *raðaralfs* f. *raðalfs* hos Brage, eftersom jeg betragter det som en tilfældighed, at intet eksempel nu findes på en sådan opløsning i de forholdsvis få lævninger, vi har af hans vers. Der vilde altså fra dette synspunkt intet være til hinder for, at vi hos Brage i virkeligheden havde at indsætte former som *maguʀ*, *sunuʀ*, *meku*, *glaðu*, *haðu*[2]. Hvad derimod *sjǫt*, der findes i næst sidste betonede stavelse i en linje af B-typen, angår, er det vanskeligere, dér at antage en opløsning, eller rettere sagt næppe tilladeligt. Men heraf følger da vistnok atter, hvad jeg også tidligere har udtalt, at Brage har brugt de synkoperede former. Herimod stilles den usynkoperede form *sunu* på en dansk runesten; på et par svenske runestene findes også et par lignende former. Ikke desto mindre tör Bugge (s. 20) ikke nægte muligheden af, at former som *sunr*, særlig når de stod foran en genitiv af et egennavn »i

[1] De er i linjerne: *mǫgr Sigurðar Hǫgna,*
sunr Aldafǫðrs vildi,
mjǫk lét stála stekkvir,
of manna sjǫt margra,
glǫð djúprǫðuls óðla,
hǫð glamma mun stǫðva.

[2] Jfr hermed *B. Symons* i Bijdrage tot de dagteekening der Eddaliederen 1887 s. 21.

norsk kan have været brugt allerede i første halvdel af 9. årh.« Denne indrömmelse er mig fuldkommen nok; det er, forekommer det mig, dog ganske klart, at når *sunr (sun)* stod foran egennavnet (faderens navn), måtte det have sin fulde betoning, i modsætning til, når det föjedes til; var synkope i det nævnte tidsrum indtrådt i dette tilfælde, må den også have fundet sted i ordet som selvstændigt ord. *Sunu* i dansk og svensk kan ikke have afgörende betydning for ordets form i norsk c. 800—50. At synkopen virkelig er indtrådt, synes at støttes af en form som *Barith* (i irske annaler 873 osv.), der i hvert tilfælde forudsætter formen *freðr* (ikke *freðuʀ*); men det er ikke tænkeligt, at synkopen skulde her have fundet sted, fordi *freðr* var så meget svagere betonet end *ba(ðu)*; i sådanne sammensætninger har en i det mindste meget stærk tone på sidste led holdt sig i lange tider. At betoningen har spillet en meget vigtig rolle i sprogets historie, ved jeg vel; men det forekommer mig altfor dristigt at operere så meget med den, som Bugge gör, når de eksempler, der står til rådighed, er ikke alene yderst få, men tillige — hvad næsten er endnu værre — kronologisk höjst usikre. — Jeg kan således langt fra indrömme, at der er blevet bragt til veje et gyldigt bevis for, at synkope ikke er indtrådt i norsk c. 800—850 i ord med kort rodstavelse.

Men også i ord med lang rodstavelse antager Bugge, at ingen synkope har fundet sted för end efter 850, og det til trods for, at de foretagne undersøgelser (særlig *Kocks*) gör det utvivlsomt, at denne synkope er indtrådt i en betydelig tidligere tid end i ord med kort rodstavelse (de hos Brage forekommende ord er *hǫnd*, *rǫdd*, *góð*, *gjǫld*). Beviserne for denne påstand er yderst svage. Det er da for det første atter verset på Røk-stenen, der må holde for; versets beskaffenhed og dets alders usikkerhed (se ovf.) er imidlertid mere end tilstrækkelig til at afvise det som bevis her, da det jo kan være ældre end Brage. Men jeg skal ikke lade mig nöje med denne afvisning; jeg bestrider over-

hovedet, at det dér forekommende *strǫntu* (= *strǫndu*) er akkusativ. Vershalvdelen hedder: *raiþ þiaurikʀ* | *hin þurmuþi* | *stiliʀ flutna* | *strǫntu hraiþmaraʀ*, hvilket Bugge oversætter ved: »Theoderik den dristige, søkrigernes styrer, red over Reidhavets strand«. I sin sidste afhandling om Røk-stenen (s. 21) forklarer han dette således: »Når Tjodrik efter fremstillingen i strofen rider over stranden, gör han dette efter digterens forestilling vistnok som *stiliʀ flutna* »søkrigernes ordner« for at efterse sin egen flådes udrustning eller for at møde mulige fjendtlige angreb fra havet«. Denne forklaring finder jeg ikke alene sandsynlig, men også den eneste mulige; derved kommer der en fortrinlig sammenhæng i det hele; ordene *stiliʀ flutna* får en levende og netop en så fyldig betydning, som man skulde vænte i et vers fra en så gammel tid. Men denne fortolkning kræver ingenlunde akkusativ mere end dativ, og dativ er her netop på grund af den anførte sammenhæng på sin plads. Vel er udtrykket *at riða* med akkus. i betydningen 'at ride henover' velbekendt og akkusativ kunde stå her. Men i egenskab af »søkrigernes ordner«, d. v. s. den, der sørger for, at alt, hvad skibene og det dertil hørende mandskab angår, er i orden, tænkes Tjodrik langt naturligere at færdes på stranden, d. v. s. at ride frem og tilbage på stranden fra det ene skib til det andet, fra den ene afdeling til den anden. Denne efter min mening selvindlysende, med Bugges fortolkning overensstemmende forklaring kræver imidlertid dativ (og ikke akk.), og som sådan er *strǫntu* i sin orden; her er ikke tale om synkope. Dativ uden præposition er ikke uhørt i den gamle poesi; jeg skal minde om verslinjer som *sat kvisti ein* (Rígsþula 47) og *Englandi rauð branda* (Ísl. forns. III, 119[1]). Da det som ovf. bemærket er givet, at synkope

[1] At pågældende halvvers er ægte, uagtet det findes i en halvhistorisk þáttr, forekommer mig utvivlsomt. I øvrigt har dette spörsmål her mindre at sige.

indtræder för i ord med lang rodvokal end med kort, er det urigtigt at antage, at den dér endnu ikke er indtrådt i det 9. årh. Et direkte bevis for det modsatte er, efter min mening, Björketorp-stenens *uþarabasba* ɔ: *úþarfa spá*; det er sikkert urigtigt i dette tilfælde at betragte *spá* som et sammensætningsled med svækket betoning og deraf forklare synkopen. Ligeledes har Abecedarium Nordm. *sol* (ikke *solu*).

Således er det altså bevendt med de beviser, der hæntes fra nordiske mindesmærker. Dels er de danske eller svenske, men beviset for, at sproget i alle tilfælde, særlig det her pågældende, fulgte samme udvikling i Norge som i Danmark, savnes; og Røk-indskriften er ubrugelig.

Bugge fremfører nu andre sproglige mindesmærker, der kun middelbart, gennem et eller vistnok i alle tilfælde flere led, stammer fra Nordboer. Det er forskellige optegnelser af det nordiske runealfabet med de nordiske runenavne. Disse alfabeter synes at stamme fra 9. og 10. årh., men et sikkert datum kan der ikke gives. De runenavne, der i følge Bugge her kommer særlig i betragtning er navnene på *r* (*reið*), *s* (*sól*), *l* (*lǫgr*), *a* (*áss*) og *f* (*fé*). Egenlig er det dog kun *lǫgr* (og måske *fé*), der her kan have noget at sige på grund af den korte rodvokal.

I er en optegnelse, vistnok stammende fra en Franker, i et håndskrift i Leiden, der i følge Bugge (s. 19) stammer fra 825—50. Denne tidsbestemmelse er dog ikke sikker; optegnelsen er vistnok betydelig yngre, da ∗ her findes brugt for *h* (jfr Die runenschr. s. 207). Her hedder de pågældende runenavne: *reidu, soulu* (run. *sulu*), *aus, fiu, laucr.*

II er Abecedarium Nordmannicum i et håndskrift fra det 9. årh. Her hedder navnene: *rat, sol, os, feu, lagu.*

III. To irske optegnelser af runerækken, den ene i to afskrifter; den ene af disse skal ikke være ældre end fra c. 950, og her findes runenavnene: *reid, sol, os, fea* (der skal være fejl for *feu*), *lagor.*

De her forekommende sprogformer skal nu være afgörende for ordformer i Brages vers, følgelig også for disses uægthed. Hvor vidt Bugge i så henseende går, bliver tilstrækkelig klart deraf, at han endogså erklærer »det i den irske optegnelse forekommende norske runenavn *lagor* alene tilstrækkeligt til at vise« det rette forhold (s. 24).

Men til alt dette er der overmåde meget at bemærke. Der er her næppe noget som helst, der består for kritik, således at det skulde kunne give et holdbart grundlag for sagens udfald.

Først og fremmest må da den uoverensstemmelse, der viser sig at være mellem de her anførte »kilder«, fængsle vor interesse og falde skarpt i öjnene. I Leiden-alfabetet haves *reidu, soulu,* medens Abeced. Nordm., som vistnok er ældre end hint, i det mindste omtrent samtidigt dermed, har [foruden *rat*, der vistnok er en fortysket form, men som dog godt kan støtte sig til en originals synkoperede form] *sol* uden *-u*, hvad der her er overordenlig vigtigt; hermed stemmer formerne under III. Overfor dette kan Leiden-håndskriftets ikke-synkoperede former ikke göre krav på, at der tillægges dem nogen overvejende vægt. Dets betydning for spörsmålet ophæves i hvert fald ved Abeced. Nord.s *sol.* Dette i forbindelse med det ovf. anførte *sbą* på Björketorp-stenen, samt alt, hvad man ellers ved om nordisk sprog i det 9. årh.[1], afgiver grund nok til at antage, at synkopen i det mindste i ord med lang vokal er ikke så lidt ældre end c. 800.

I Abeced. Nordm. hedder *l* (*lǫgr*) *lagu*; denne form beror enten på forvanskning eller snarere på fortyskning (tillempning) efter ord som *situ, fridu.* I den irske optegnelse hedder det *lagor*, medens det i Leiden-hdskr. hedder *laucr*! Denne sidste form i en optegnelse, der af Bugge sættes til omtrent samme tid som Brages digte, finder han »påfaldende«

[1] Oplysende er Tryggevælde-stenens *skaiþ* (ikke *skaiþu*), og her står ordet selvstændig nok.

(s. 22 anm. 3), og med rette fra hans standpunkt. Jeg finder den ikke så mærkværdig, det er just den form, jeg væntede, og hvis jeg overhovedet var tilböjelig til at tillægge disse fremmede optegnelser samme betydning, som Bugge gör, vilde jeg betragte denne form som afgörende bevis for synkopens tidlige optræden i kortstavede stammer; og hvis Bugge havde ret i sin datering af optegnelsen, vilde der jo være skaffet bevis for, at synkopen er indtrådt i norsk så tidlig som i Brages digte fra c. 840. Men hvad enten dateringen er rigtig eller ikke, ét er sikkert, at Leiden-formen *laucr* ophæver og tilintetgör så kraftig, som ønskeligt, den langt yngre irske optegnelses form *lagor*. Overfor *laucr* mister denne form enhver beviskraft — og det var den, som alene skulde have afgörende betydning! Det er ikke vanskeligt at forklare denne form. Endnu i det 9. årh. har *u*-omlyden af *a* været meget svagt fremtrædende, så at en fremmed ikke let kunde skælne den fra grundlyden[1]; det lå altså nær at gengive ǫ med *a*; *o* mellem *g* og *r* kan forklares som en let schwa-lyd, som den fremmede optegner mente at høre. Jeg skal minde om, hvor hyppig endogså sådanne indskudslyd optræder i selve de gamle nordiske runeindskrifter (Die runens. s. 330 § 10; Bugge i Tidsskr. for Phil. og Pæd. VIII, 190—91), for ikke at tale om den senere islandske udvikling. Dette irske *lagor* behøver således ikke at repræsentere andet end oldn. *lǫgr* med svagt fremtrædende omlydsvokal (derimod er *au* i Leiden-optegnelsen forsøg på at gengive den nöjagtigere). Men det irske *lagor* kan tillige være opstået på lignende måde som Abeced. Nord.s *rat* og *lagu* o. fl., nemlig ved tillempning efter hjemlige ord [som *lebor* el. *libur* (liber), *ingor* (ancora), *gabor* (caper), *dechor* el. *-ur* (differentia), *occobor* (el. *-ur*, cupiditas), se *Zeuss:* Gramm. celt. s. 744].

---

[1] Jfr Die runenschrift s. 318.

Tilbage står *fé*-navnet. I de irske optegnelser står der *fea*. Dette erklærer Bugge for at være fejlskrevet for *feu*; der skal altså en rettelse til, som mulig, men ingenlunde sikkert, er berettiget. I Abeced. Nordm. hedder runen *feu*; heller ikke denne form er sikker nordisk; den kan ligeså godt være fortysket efter oht. *veho* (*fehu*), ligesom *rat* (= *reið* sst.). Den samme oprindelse har vistnok også Leiden-formen *fiu*.

Endelig kunde det endda være et spörsmål, om ikke de gamle runenavne har holdt sig længere som sådanne i usynkoperet form end ellers. Dette er en mulighed, som forekommer mig at fortjæne at fremhæves, men jeg tillægger den naturligvis ikke nogen særlig betydning for sagen.

Efter denne gennemgang er det i hvert fald klart, at i steden for klarhed og sikkerhed er der kun dunkelhed og uvished på ethvert punkt, så at sikre sproghistoriske slutninger på grundlag af disse optegnelser simpelthen er umulige; de er interessante, det er sandt nok, men det er håbløst ved hjælp af dem at ville bevise, at Brages vers er yngre end c. 840.

Om brydningen og dens kronologiske forhold oplyser disse runenavnes optegnelser intet[1].

Imod al denne usikkerhed kan nu efter min mening virkningsfuldt stilles sproget i de uomtvistelige digte fra det 10. årh.s midte og tiden nærmest för. Jeg henviser her ikke til de digte, som i følge traditionen stammer fra tiden ved

---

[1] Heller ikke har angels. *lagu* = *lǫg* nogen som helst beviskraft. For det første er det ingenlunde givet, at ordet er et nordisk låneord. Got. *bi-lagineis* (bellagines) gör det tvivlsomt, på grund af sit begrebsslægtskab. *Kluge* regner imidlertid *lagu* til de ord, der er indkomne i sproget efter år 1000 (Grundriss I, 787); er det tilfældet, er det indlysende, at ordet i angels. er dannet ved tillempning efter hjemlige böjningsmønstre som *hof, scip* osv., da ordet i nordisk efter 1000 uden al tvivl hed *lǫg* og ikke *lagu*.

875—900, da Bugge jo ikke erkender deres ægthed mere end ægtheden af Brages digte.[1]

Det er først og fremmest digtet *Hǫfuðlausn* af Egill Skallagrímsson, der her kommer i betragtning. Bugge gör opmærksom på (s. 25), at han har tænkt på forholdet mellem sproget i dette digt og de andre af ham fremdragne sprogmindesmærker, men han lader sig nöje med at henstille »denne sag til observation, uden her at ville udtale nogen mening om digtet Hǫfuðlausn«. Tilblivelsen af dette digt beskrives nöjagtig i Egilssaga kap. 60; dets tilblivelsestid kan i følge samme saga ikke være tvivlsom; det hedder (i kap. 59) at Egill foretog en rejse til England året efter at Erik blodøkse forlod Norge, hvilket som bekendt skete i året 935. Tidsregningen i de gamle slægtsagaer er nu ganske vist ikke altid absolut pålidelig, særlig hvor det angår de ældre tider (omkr. 800—900). Egilss. gör ikke undtagelse i så henseende, skönt den i det hele er pålidelig. Men en angivelse som den anførte plejer at høre til de pålideligste, idet en sådan bestemt sammenknytning af begivenheder fra først af måtte anses for et fortrinligt holdepunkt; det fulgte næsten af sig selv, og således har den holdt sig i traditionen århundreder igennem. Jeg for mit vedkommende tvivler ikke om sagaens velunderrettethed i dette tilfælde og at vi har at

---

[1] Når Bugge udtaler, at det ikke er faldet ham ind, at »nogen kritisk litteraturhistoriker nutildags« kunde mene, at det i Hauks þáttr anførte vers af Harald hårfagres Snæfríðardrápa er ægte, kan jeg dertil svare, at jeg med hensyn til dette spörsmål også har næret en stille tvivl, men just ikke, fordi verset findes i Hauksþ. Eller skulde måske Sigvats halvvers af Knútsdrápa i Ragnarssona þáttr være uægte, fordi det er optaget i denne uhistoriske þáttr? Det er ikke det, der gör verset mistænkeligt, snarere dets kunstige form; men på den anden side har jeg intet særligt fundet, der kan bevise versets uægthed; en løs formodning eller anelse er *mig* ikke nok.

sætte Hǫfuðlausn til år 936[1]. Egill digtede kvadet og fremførte det i England, hvilket udtrykkelig fremgår af vers 1—2. Selv om man vilde betvivle, at året 936 var det rigtige, er det under alle omstændigheder sikkert, at digtet er forfattet i tidsrummet 936—50 (Erik blodøkse faldt jo 950 eller et af de følgende år). Her er altså kun et ubetydeligt antal af år, höjst 15, indenfor hvilket man har at bevæge sig. Bugge og enhver anden vil vistnok indrömme, at med hensyn til den kronologiske bestemmelse af omlydenes og brydningens historiske optræden er denne omstændighed af såre ringe, ja, rent ud sagt, ingen som helst betydning. At digtet er ægte — derom kan der aldeles ingen tvivl rejses; man kunde da lige så godt tvivle om alle andre skjaldedigte i det 10. årh., det 11. med for den sags skyld[2]. Alt taler for, at kvadet er ægte og digtet i en meget kort tid (i en nat), selv om ikke alt, hvad sagaen fortæller, behøver at være fuldt historisk; jeg kan herom henvise til min Litteraturhistorie I. Det træffer sig nu så heldigt, at Hǫfuðlausn er affattet i *runhent* versemål, hvor linjernes slutning altså rimer parvis eller flere med hinanden. Vi får således her en række af de forskelligste rimord. Af vigtighed i denne sammenhæng er, at rimene tilligemed versemålet viser, at synkope og brydning helt igennem er fuldbyrdet; vi får således rim som *þrǫm* (*u*-st) : *hlam*, *lǫð* : *kvǫð*, *mjǫð* : *bjǫð*, *hjǫr* : *fjǫr* : *spjǫr*; særlig må dog mærkes rimet i v. 17: *fjǫl* : *mjǫl*, *fǫl* : *mǫl*, *mjǫt* : *sjǫt*. Det er klart, at de usynkoperede former af metriske grunde ikke er tilstedelige. Altså er synkope og brydning på Island c. 940 en fuldbyrdet kends-

[1] *Jón Jónssons* bemærkninger herom i Tímarit XVI beror altfor meget på subjektive formodninger og mulighedshensyn til, at jeg kan gå ind på hans antagelse angående Egils rejse 937.

[2] Om *Jessen* deler den mening, at Hǫfuðlausn er ægte eller ej, er ligegyldigt, da Jessen aldeles ingen autoritet er og har aldrig været det m. h. t. skjaldepoesien, dens udvikling og væsen.

gærning. Nu er der ingen tvivl om, at det ikke er der, at denne betydningsfulde sprogændring er foregået; det siger sig med nødvendighed selv, at disse former må have været lige så almindelige i Norge under landnamstiden og ved dens begyndelse c. 870. Men derved føres vi et godt stykke tilbage i det 9. årh. Hvorledes det nu, efter alt det foregående, er muligt at påstå, at synkope og brydning ikke i Norge har været en fuldbyrdet kendsgærning c. 840[1], — det kan jeg ikke fatte.

Tager vi andre digte fra og ved midten af det 10. årh., om hvis ægthed der ikke strides, vil vi komme til det selvsamme resultat som ved Hǫfuðlausn. I Hákonarkviða af Guthormr sindre (digtet c. 956) findes former som *rǫst*, *fǫr* (dativ), *Njǫrðr*, *ǫld* (nom.) — hos Glúmr Geirason: *fǫr* (acc.), *drótt* (nom.), *vǫrðr*, *slǫg* (acc. pl.) — i Hákonarmál af Eyvindr: *mjǫk* (v. 15), *hjalm* (17 4), *trǫð* (20) — for ikke at tale om ældre digte (*spjǫr* i Þorbj. hornklofes Glymdrápa).

Det er nu overhovedet så, at vi i de ægte og uomtvistelige vers fra midten af det 10. årh. har det selvsamme sprog ligeså fuldt udviklet som f. eks. i digtene fra tiden c. 1000 og derefter (Hallfrøðr, Sigvatr osv.). Ved at undersøge disse digte, vil vi dog på forskellige punkter opdage en sekundær udvikling (dobbeltformer), som forudsætter tilstedeværelsen af de her omtalte former i en betydelig tidligere tid, i det mindste i et digt som Hǫfuðlausn. Men her skal jeg ikke komme nærmere ind på dette æmne.

Til slutning kan jeg ikke undlade her at göre en særlig bemærkning om fremmede optegnelser af ord og sætninger i så gamle dage eller oldtiden overhovedet. Det forekommer mig at være altfor dristigt, at stole på, at sådanne optegnelser er rigtige, det vil sige, at nedskriverne eller de fremmede meddelere, der har hørt ordene sige, gengiver dem

---

[1] Ene med undtagelse af synkope i de kortstavede *u*-stammer??

rigtig, eller således som de sagdes af den indfødte. Vi kan ikke vænte en fonetisk rigtig eller engang grammatisk rigtig form. Det er da også så godt som altid så, at hvor en forfatter, klassisk eller hvem det nu er, anfører citat af et sprog, han ikke forstår, er de gengivne ord næsten uforståelige eller uigenkendelige. Hvad f. eks. det i et keltisk skrift anførte vikinge-krigsråb *nui, nui* er for et ord, er umuligt at sige (*Vigfússons knúi knúi* er det sikkert ikke; det måtte da snarere være noget som *knýjum*, *knýjum*); lettere er det at genkende *faras* = *hvar es*. Som eksempel på upålideligheden af det efter hørelsen nedskrevne kan de irske ord i biskop Jons saga (Bisk. I, 227): *male diarik* og *olgeira ragall* tjæne; de skal betyde: »forbandet være du, konge« og »ubekendt er en mørk vej«. En ung engelsk keltolog, som jeg har spurgt om rigtigheden af disse ord, har ikke helt kunnet forklare dem, men erklæret dem for delvis forvanskede (og urigtig oversatte). At drage absolute slutninger med hensyn til ægtheden af Brages vers eller overhovedet sproget i Norge af fremmede, tyske eller keltiske, optegnelser af nordiske runenavne og lign. er efter alt dette ugörligt og utilstedeligt, eftersom man ad den vej ikke kan nå nogen sikkerhed — så meget mindre, som disse optegnelsers tilblivelse og indbyrdes forhold er fuldstændig dunkle.

Vi har nu det sidste kapitel (III, 27—52): »Ordforrådet og det poetiske udtryk i Brages vers« tilbage. Overgangen til dette æmne göres ved slutningsbemærkningen i det foranstående kapitel, men som jeg ikke finder nogen grund til at dvæle ved[1].

---

[1] Kun skal det her bemærkes, at formen *niðja*, som af Bugge opfattes som svag genitiv, intet beviser (»der dog her ikke fuldt beviser noget« Bugge selv). Jeg opfatter det som gen. plur. (*hǫfuðniðjar* = forfædre eller mandlige slægtninge; som flertalsord kan det endogså betegne Jörmunrekkr alene).

Bugge fremhæver her først nogle enkelte ord, der skal være af vestlig herkomst (jfr hvad der ovenfor er bemærket om ordet *steinn* s. 294). Disse ord er: *lung* (skib), *sumbl, fljóð, raukn,* hvortil kommer *rósta,* der skal være fransk.

Lung findes i et linjepar (*þars sem [er] lofðar líta | lung váfaðar Gungnis* (SnE. II, 134); det øvrige af verset er tabt, sammenhængen i de to bevarede linjer følgelig uklar. Ordet *lung* er dog ved rim og rimbogstav sikkert i sin form; ikke desto mindre kan der være tvivl om, hvad det er for et ord, der her foreligger. Dette ord skal i følge Bugge være det keltiske ord *long* = skib. Hertil er at bemærke, at muligheden af, at et sådant ord kan være et af de allertidligst hørte og optagne ord. samt at det kan have trængt frem til Norge i tidsrummet c. 800—840 ikke helt kan afvises; det måtte være et af de ord, som Nordboen hyppigst og tidligst hørte; det var navnet på hans vigtigste eje og faldt således indenfor hans åndelige synskres mere end noget andet. Jeg finder dette ikke sandsynligt, men selv om så var, kunde ordet ikke afgive nogen synderlig støtte for Bugges mytologiske teorier; der er en himmelvid afstand imellem et sådant enkelt ordlån og et lån af et helt åndsindhold med tilbehør af udstrakt åndelig sammensmæltnings- og omdannelsesvirksomhed. Disse bemærkninger er dog i grunden overflødige, al den stund det er ganske usikkert, at Brages *lung* er keltisk og betyder 'skib'; dette sidste er ene og alene en gisning. Sagen er, at *lung* også kan være acc. af det maskuline *lungr*, der findes som hestenavn i Þorgrímsþula (SnE. I, 480, II, 351, (458)[1], 595) og navneremsen i 748 (SnE. II, 487[2]). Går vi ud fra, at *lung* hos Brage er dette ord, vilde vi få en antagelig mening i de to linjer: »der, hvor mændene ser Gungnis-svingerens (? = Odins) hest (ɔ: Sleip-

---

[1] Her urigtig skrevet *langr.* [2] *hrinngr* i 757 (SnE. II, 571) er en af dette hdskr.s mange forvanskninger.

ner)«; således har *G. Vigfússon* forstået ordene (Corp. poet. II, 9: »Here one may see the steed of Woden, *Sleipni*«). At dette ord: *lungr* = hest har noget som helst med det keltiske ord *long* = skib at göre, kan ikke påstås.

Ikke bedre går det med sikkerheden, hvad det næste ord angår: *sumbl.* Dette skal være identisk med angels. *symbel* »fest, gilde, drikkelag«. Hertil er for det første at bemærke, hvad Bugge også anfører, at ordet tillige findes i oldsaksisk (Heliand) i formen *sumbl*[1]. Bugge indrömmer, at man, på grund af dettes vokal, kunde antage, at Brages *sumbl* var et tysk låneord, hvilket dog ikke skulde være »nødvendigt« på grund af former som ags. *ymbe* — *umb, synder* — *sundr, tynder* — *tundr*; her er der dog ingen berettiget analogi tilstede, eftersom *sumbl* skal være et forholdsvis sent låneord, hvad de andre slet ikke er. Det ligger under alle omstændigheder nærmere at antage, at nord. *sumbl* er lånt sydfra — forudsat, at det er et låneord — og da kan det være 2—3 hundredår ældre end Brage. — For det andet er det ikke engang sikkert, at *sumbl* er et låneord i nordisk. I Abriss der urgerm. lautlehre (86, [169], 194) opfatter en autoritet som *Noreen* ordet som et hjemligt ord af stammen *sam-, sum-, sim-* og antager en grundbetydning: 'versammlung'. Herved antager jeg, at usikkerheden og derved ubrugeligheden af dette ord som bevismiddel mod Brages vers er tilstrækkelig dokumenteret.

Fljóð skal stamme fra det i angelsaksiske kvindenavne som sidste led forekommende *flēd, flæd.* Det er nu i og for sig ganske usandsynligt, for ikke at sige umuligt, at man i norden har taget en del af et fremmed navn og gjort det til et selvstændigt ord. Dernæst er jo ordenes vokalisation helt forskellig, og det nytter ikke at henvise til *Longospeda* — *langaspjót*, da der her foreligger en folkelig om-

---

[1] At *simlir* (verb. *simla*) har noget som helst med *sumbl* at göre, er næppe muligt og dette må lades ude af betragtning.

dannelse, hvor et ganske almindeligt, hjemligt ord kom til at svare til det fremmede ord. De af Bugge fremførte analogier duer ikke; *jóð* er et poetisk ord og brugtes ikke i daglig tale; *þjóð* er fem. og *ljóð* er mascul. og tilmed acc.; hvorledes er det tænkeligt, at disse ord skulde have været bestemmende for vokalvalget i *fljóð*? *Fljóð* forudsætter et ældre *fleuða-* (ntr.); etymologien er ikke funden; men det er kun en løs — og sikkert ganske ugrundet — formodning, at ordet skulde stamme fra det angels. *flêd*.

Om *raukn* (jfr *rekinn, rekningr*) siger Bugge selv: »disse ord er mulig låneord fra ags. *recen* rede, hurtig«, og da han selv kun betegner denne — i og for sig ganske usandsynlige — sammenstilling »som en mulighed«, skal jeg ikke dvæle videre ved den.

Den sidste »combination« af *rósta* 'uvejr, kamp, strid' med oldfransk *rustie, ruistie* osv. er en sådan, at man har vanskeligt ved at fatte, at den skulde være alvorlig ment. Det gælder om dette ord, som om *fljóð*, at uagtet dets etymologi ikke er funden, behøver det ikke derfor at være et låneord. Denne og lignende sammenstillinger er kun løse formodninger, der aldrig kan få nogen som helst betydning for spörsmålet om, hvorvidt Brages vers er uægte eller ej. Jfr *Gerings* anmældelse s. 122, anm. 3.

Det er formentlig klart, at ikke ét eneste af de enkelte ord, Bugge anfører, besidder den beviskraft, som de efter hans opfattelse har. Bedre står det heller ikke til med »det poetiske udtryk overhovedet«, der skal godtgöre, at Brages vers »er yngre end midten af 9de årh.«

På forhånd må det betegnes som en såre mislig sag, at ville kritisere det poetiske sprog hos Brage eller benægte, at det kan passe til tiden c. 800—40, eftersom der her absolut mangler et hvilket som helst sammenligningsobjekt. Ikke engang fremmede abecedarier kan her komme en smule til hjælp, og de øvrige germanske brødres digtersprog afgiver ingen målestok, man kan rette sig efter. Det eneste, man kunde göre,

vilde være at drage slutninger tilbage fra senere tiders ægte vers, men dette vilde være misligt eller snarest umuligt. En sammenligning med Eddadigtene er mulig og berettiget, men det må derved ikke glemmes, at forskellen i metrisk form her er meget stor og betydningsfuld; det er netop denne forskel, der mere end noget andet betinger det drotkvædede digts forskel fra et digt i fornyrðislag eller ljóðaháttr med hensyn til digtersprog, særlig de poetiske omskrivninger (*kenningar*), deres antal og art.

Allerede de formentlig ældste af Eddadigtene benytter omskrivninger og poetiske benævnelser. Bugge bemærker ganske rigtig, at »den mytisk-heroiske digtning som digtart og ifølge sin karakter er mere primitiv« end skjaldedigtningen. Dette antager jeg også. Men deraf kan man, som ovf. bemærket, ikke slutte, at de nu eksisterende Eddakvad er ældre og mere primitive end de ældre (ældste) skjaldekvad (draper). Ja, hvis de var i deres art lige så regelløse og i form mangelfulde, som Brages vers er, vilde man vistnok med rette kunne slutte, at de måtte være ældre. Dette er imidlertid ikke tilfældet. Eddadigtene er i det hele særdeles regelrette og på sin måde kunstige. Kun et par digte, som Rígsþula, danner en undtagelse, men det skal jeg ikke komme nærmere ind på.

Der er således i og for sig intet som helst forbavsende i, at de ældste digte, vi har eller mener at have, er af den beskaffenhed, som de er, medens ikke ét af Eddadigtene er eller behøver at være så gammelt. Brages digte er efter min opfattelse overhovedet omtrent det ældste i den form og af den art, medens Eddadigtene er en fortsættelse af og tillige afslutning på en ældre digtning i fornyrðislag (eller lignende; jfr Tunestenens halvvers, 500—600; Tjörköbrakteatens vers 600—675). Det her antydede forhold er ikke underligere end det er f. eks. på Snoldelev-stenen at finde *a* betegnet med to forskellige runetegn, et ældre og et yngre (ᚼ, ᛡ); det gamle består en tidlang — hvor længe, beror på omstændighederne — jævnsides med det nye. Jeg har antaget

og søgt at udvikle, at der i tiden ved og efter 900 har været sådanne forhold og omstændigheder i Norge (særlig beroende på Harald hårfagres landserobring og landsstyrelse, samt den snigende fare, den gamle hedenske tro så sig truet af, ikke mindst i anden fjærdedel af det 10. årh.), som har bevirket, at der i hedenskabets sidste århundrede skød en frisk digtning op, et nyt livskraftigt skud på den gamle stamme. At så meget deraf er bevaret, beror på den sans for digtning i det hele, som det 10. og de følgende århundreder lægger for dagen. Af Nordmændenes åndsfrembringelser för Harald hårfagre er såre lidet bevaret; af den tids digtning brudstykker af en eneste digter; — det kunde da ikke godt være mindre; men dette egner sig ingenlunde til at vække forbavselse[1].

Jeg har i min litteraturhistorie påvist og nærmere begrundet de såkaldte poetiske omskrivningers udvikling i Norge

---

[1] S. 34 gör Bugge bemærkninger om nogle småting, som jeg her under ét skal omtale. Bugge erklærer, at fordi ordet *lung* (se herom ovf.!) ikke findes i Eddadigtene, er Brages vers yngre end disse, som om man kunde vænte, at Eddadigtene indeholdt alle de poetiske enkeltbenævnelser, der eksisterede i deres og den nærmest forudgående tid. — Hos Brage findes *flotna* brugt om de mænd, der faldt i Jörmunreks hal; da ordet oprindelig betyder 'søkrigere' (el. søfarere) og da dette ord ikke findes i Völsungedigtene, skal det være tegn på, at Brages vers er yngre end disse! Dette er en i alle henseender overilet slutning, allerede af den grund, at Brage ganske naturlig kan have og vistnok har tænkt sig, ud fra sin tids eget standpunkt, at Jörmunrekkr var en søkonge og hans mænd altså søkrigere (jfr forestillingen om Tjodrek i Røk-stensverset). — *Fogl-hildr* = *Svanhildr* er kunstlerier, hvortil der ikke findes mage i Eddadigtene. Men den her foreliggende substitution er så simpel, at den kunde en digter falde på i en hvilken som helst periode; hos Egill findes noget lignende, og det forudsætter ældre brug deraf. Netop denne substitutions simpelhed skulde tyde på dens ælde. At sådant ikke findes i Eddadigtene, beror kun på deres form; det er jo netop denne, der i de drotkvædede digte skabte »kunstlerierne«.

og på Island; jeg har ikke set mig foranlediget til at ændre mine anskuelser derom på noget punkt; i det jeg henviser dertil, skal jeg kun bemærke, at den af mig antagne udviklingsgang ikke berøres af spörsmålet om ægtheden af Brages vers.

De nævnte omskrivningers antal og længde (led-antal) beror på versemålets mere eller mindre indviklede art. Det er ganske klart, at i et versemål som drotkvædet, hvor der ikke alene er bogstavrim, men også hel- og halvrim at iagttage så godt som i hver eneste linje, måtte man ty, om jeg så må sige, til ekstraordinære midler — dog i mindre grad, hvor anvendelsen skete mindre strængt regelmæssig (som i Brages vers). Med det almindelige daglige sprog kom man hvert öjeblik til kort. Man prøve blot på at digte drotkvædede vers i et moderne sprog. Når nu hertil kommer, at der i drotkvædede vers er bedre plads end f. eks. i fornyrðislag, samt husker på, at den uvante form bevirker en mindre sikker og elegant sprogbehandling, var det så at sige naturnødvendigt, at omskrivningerne i de drotkvædede digtes ældre periode blev noget lange (mangeleddede) og ligesom lidt kantede, samt at ordenes stilling i verset blev meget vilkårlig. Således er netop forholdet med Þorbj. hornklofes Glymdrápa (et af de ældste virkelige fyrstekvad, der kendes) i modsætning til digtene (draperne) fra tiden omkring år 1000 og nærmest derefter (Hallfrøðr, Sigvatr osv.). Samtidig besad disse omskrivninger en primitiv kraft og oprindelig anskuelighed, idet de stod i den inderligste tilknytning til deres omgivelser og sammen med disse dannede rigtige og tiltalende billeder, samtidig med at de udtrykte, hvad skjalden egenlig vilde meddele i sit vers. De var absolut ingen fyldekalk, men en levende del af verslegemets organiske helhed. Denne beskrivelse passer i al almindelighed. Jeg har ikke påståaet og vil ikke hævde, at der ikke engang imellem kan findes en mindre heldig anbragt kenning; men undtagelserne er fåtallige. Når Homer ikke betragtes som nogen

stymper, »fordi han engang imellem tager sig en lille lur«, er det ubilligt at göre ophævelser, fordi en gammel skjald undertiden lukker öjet.

I modsætning til de drotkvædede digte står fornyrðislagsdigtene ved deres simple og fordringsløse form. Her var båndene ikke mange eller besværlige, og nærmest — foruden det bestemte antal af stavelser i linjen, der dog ikke altid strængt overholdtes — kun bestående af de to eller tre rimbogstaver, hvoraf det ene eller de to skulde stå i de ulige linjer, det sidste i den første betonede stavelse i de lige. Vanskelighederne var her yderst ringe, ordstillingen gik af sig selv, og af omskrivninger og poetiske enkeltbenævnelser kunde digteren bruge så meget eller lidt, han vilde. Der er derfor intet påfaldende i, at man blandt Eddadigtene finder kvad, der er så godt som helt fri for kenninger (som f. eks. Vǫlundarkv.[1], Þrymskviða). Der var i grunden nærmest kun brug for enkeltbenævnelser; og dem er der da også fuldt op af. På den anden side findes der omskrivninger — af naturlige og nærliggende grunde mest toleddede — i de mytiske og heroiske digte, og det i et ikke særdeles ringe antal. Deres sammenhæng med versets øvrige indhold er ofte temmelig løs og de viser således absolut ingen större primitivitet end de, der findes i de ældste skjaldedigte; snarere er det modsatte tilfældet; selv et så formdygtigt digt som Vǫluspá har en kenning for 'ild' som *sviga lœ* 'grenens svig, ødelæggelse', der, for at bruge et af Bugge yndet udtryk, turde kaldes schablonmæssig; af lignende art er her mange andre.

Af det her udviklede forhold, som med hensyn til enkelthederne udførlig kunde begrundes, er det klart, at de mytisk-heroiske kvad (Eddadigtene) med hensyn til poetisk sprog overhovedet ikke kan danne pålideligt grundlag til

---

[1] Helt frit er dette digt nu ikke, som Bugge mener, det har dog kenninger som *alfa ljóði* v. 10, *vísi alfa* v. 13, for ikke at tale om *fen fjǫturs* v. 24.

bedömmelsen af Brages digte med deres digtersprog. Trods den naturlige lighed er uligheden dog så stor, at den ene art af digte ikke kan afgive nogen absolut målestok for den anden. Dette indrömmes også af Bugge selv (s. 35): »Man kan derfor ikke uden videre betegne de norsk-islandske digte, der ingen eller få kenningar har, som ældre end de digte, hvis fremstilling bevæger sig fremad gennem kenning på kenning«.

Herved, skulde man synes, er den vigtigste støtte for en berettiget sammenligning mellem Brages digte og Eddadigtene, for at bevise uægtheden af de første, bortfalden. Ikke desto mindre antager Bugge, at »de ældste skjaldekvad« med deres kenninger er yngre end Eddadigtene, der så godt som ingen har; her ser han, trods alt hvad der ovenfor er bemærket, et tidsmærke, hvilket efter min mening er en ganske uberettiget slutning. Hertil skal der föjes, at en antagelse af eller »formodning« om en indflydelse fra angelsaksisk og lån af kenninger derfra[1] måtte bevises i hvert enkelt tilfælde, da der findes kenninger hos alle oldgermanske folkeslag.

Hvad Brages omskrivninger angår, har jeg erklæret dem for at være »simple«. Jeg kan ikke göre derfor; når jeg læser Brages vers, har jeg så godt som allevegne følelsen af oprindelig og ædel simpelhed i stil og fremstilling, kenningerne indbefattet, og jeg kan ikke indrömme, at Bugge har ret til at tale om »afledet, kunstlet, stivnet, udtværet karakter« af kenninger hos Brage[2]. Men vi skal ikke her lade

---

[1] Bugge anfører endel omskrivninger, der findes ens eller ensartede i angels.; dog er det ikke meningen, at erklære dem alle for lån. Er der tale om lån overhovedet, må det ikke glemmes, at en hel mængde sagnstof er fra norden ad omveje kommet til Angelsakserne. »Lånet« kunde således være på deres side.

[2] Når Bugge i denne sammenhæng nævner Þórsdrápa af Eilífr og vil finde, at dens omskrivninger er »stik modsatte« af

os nöje med almindelige talemåder og udsagn. Lad os engang se på sagen og undersøge den fra grunden af. Det nytter ikke at pille en enkelt (den længste) kenning ud, vise den frem som almindelig genstand for daddel og råbe i indignation: *En homo!*

Det forholder sig nu med Brages omskrivninger i virkeligheden på følgende måde.

Der er for det første omtrent 40 toleddede omskrivninger; for at undgå misforståelse må det udtrykkelig fremhæves, at en orddel som f. eks. *herði-* i *herðimýll* ikke er en del af kenningen som sådan, men kun en stedfortræder for et adjektivum; kenningen bliver ikke mere flerleddet for det. Af disse 40 omskrivninger er mange ganske simple og svarer fuldstændig til eddiske kenninger af simpleste art, som f. eks. Vidrers (Odins) arving (Tor), Alfaders sön (Tor), Erps brødre (Sörle og Hamðer), Sigurds sön (Ragnar), Randves hovedætlinger (se ovf. 313 anm.), Jonakrs sönner (= Erps brødre), Gjukes efterkommere (Sörle, Hamðer), jfr Öndurdisens (Skaðes) fader (Tjasse); hertil kan regnes *Foglhilds* (= Svanhilds) kærlighed (Jörmunrekkr; jfr *Friggjar angan* Vsp.). Midgårdsormen kaldes 'jordens tvinge (bælte)', 'jordens grænsefisk', Tor 'Öflugbardas (en jættekvindes) fjende', 'Hrungnes hovedsprænger', jorden 'menneskenes sæde', himlen 'vindenes skål', skibet 'Eynefes (søkongenavn) ski', 'søkongens hest', 'vindens hest', Sælland 'Danmarks forøgelse' (jfr *vineyjar vallrauf* usikkert), plovokserne '*renniraukn*' (ɔ: trækdyr), guldet 'dybets sol', öjet 'pandemåne', hoved 'hjælmens fyld' (halvverset dog noget

---

min karakteristik — skal jeg ikke modsige dette. Men når jeg taler om digtningen för 1100, er det nævnte digt — hvad jeg beklager ikke udtrykkelig at have fremhævet — altid en undtagelse — simpelt hen af den grund, at dets tekst gennemgående er så forvansket, at jeg så godt som intet forstår deraf. Jeg ved ikke, om Bugge forstår det bedre.

usikkert at fortolke), kriger 'kampens ulv' (jfr *raðalfr*, ɔ: *raðaralfr*?), 'kampens vånd', kongen 'mændenes styrer', kampen 'malmenes møde', 'buens uvejr', blodet 'ligenes dugg', skjoldene 'Hjarrandes *hurðir*', øl 'ølskålenes brönd (væske)', en der drikker *simblir sumbls* (fortolkning usikker); desuden kaldes Hildr, hovedpersonen i et af digtets afsnit, 'sværdenes ryste-Sif', 'sårenes lægende Trude', foruden *fljóða fengeyðandi* (betydning uvis); hertil kommer fremdeles *svírahringar* = *halsbaugr* (halsring), som dog næppe tör regnes til kenninger. Som man ser, er disse omskrivninger ganske simple og står på samme trin som og svarer fuldstændig til de fleste i Eddadigtene. Jeg ved ikke, hvilken forskel der er på disse, der her er anførte, og f. eks. 'vindhjælm' (himmel), 'træets svig' (ild), 'skuldrenes klippe' (hoved), 'ligdugg' og 'valdugg' (blod), 'Reifnis, Rævils hest' (skib), 'rullestokkenes heste' (skibe) osv. osv.; man se på alle de kenninger, som *E. Jessen* har samlet i sin bekendte afhandling: Ueber die Eddalieder (Zsch. f. deut. Phil. III) s. 43 anm. 1. Ser vi dernæst på sammenhængen, vil det vise sig, at Brages kenninger er fuldt så fortræffelige som Eddadigtenes; man lægge f. eks. mærke til den dybe og smukke betydning, som Hilds omskrivninger har.

Af treleddede omskrivninger findes hos Brage höjst 20 eller omtr. det halve af de toleddede. De er følgende: Tor kaldes 'Lits mænds (jætternes?) bekriger', ['kløveren af Trivaldes 9 hoveder' hører næppe hid], Midgårdsormen 'skibsvejens(havets)-tvinge', 'Völsungs-driks-ål', [Hel 'ulve-uhyrets-søster' hører næppe hid], jætten Hymer 'sø-flammens(guldets)-udsender', fiskesnøren 'måge-landets(havets)-tråd', stenene 'Odins-venindes(jordens)-kugler', øllet (skjaldedrikken) 'fjældkongens(jættens)-drik' (usikkert), guldet 'fiskenes-banks(havets)-ild' (ligeledes), sængen 'gulv-hestens(husets)-kar', krigeren 'brynje-troldets(øksens)-Odin', 'sværd-sejlets(skjoldets)-mast(træ)', 'stålflommens(kampens)-bevirker', 'sværdets-larm-Reginn (el. *reginn* 'volder'), skjoldet 'Truds-tyvs

(Hrungnes)-fodblad', 'Högnes datters hjul', 'Odins-sal-penning', 'Ræs(søkongens)-vogn(skibets)-måne'; Hildr kaldes 'Ran, der ønsker årernes udtörring'. Mere usikre er *lung Váfaðar Gungnis* (se ovf.) og *bláserkjar birkis gǫtu*[1]. Det er klart, at også disse omskrivninger er i det hele ret simple og ligefremme; nogle synes her, revne ud af sammenhængen, at være noget søgte, men i selve sammenhængen tager de sig anderledes ud.

Findes der nu analogier til disse kenninger i Eddadigte? Ja, der gör, men af de ovenfor udviklede grunde i et ringe antal. De er opregnede af *Sv. Grundtvig* i »Er nordens gamle litteratur norsk osv.?« (s. 83 anm.); de er: 'kampnisternes(sværdenes)-ulykke' (sværd), 'Gunns-søstres(valkyrjernes)-gæslinger' (ravnene), ['spyd(pil)-bygens(kampens)-tilbyder' (kriger)], 'brynje-tingets(kampens)-abild' (kriger), 'æg-legens(kampens)-fremskynder' (ligeledes), 'orme-lejets (guldets)-Bil' (en kvinde). Disse omskrivningers art og forhold til æmnet står snarest tilbage for dem hos Brage[2]. Hovedforskellen er og bliver, at Brage har flere, men dette betinges af versemålet, som för bemærket. Det er imidlertid ikke antallet, men beskaffenheden, der først og fremmest kommer i betragtning.

Men vi kommer nu til skyggesiden af Brages kenninger; han har brugt, såvidt de opbevarede lævninger lærer, 2 — siger og skriver: to — firleddede omskrivninger: 'Leifes(søkongens)-landes(havets)-træers(skibenes)-løv(skjold)' og 'vand-underkuglens(stenens)-Åles(jættens)-røst' (guld). Man sige om disse kenninger, hvad man vil; den første er i hvert fald ganske fortrinlig sammensat (land-træ-løv); det ene ord *Leifa*

---

[1] I det foregående er der ikke taget hensyn til verset *þjokkvaxinn kvaðsk þykkja*, da det er af Ulfr Uggason.

[2] Jeg indrömmer, at en enkelt, som den af Bugge s. 37 *(vágs hyrsendir)* anførte er mindre heldig; men hvad skal man så sige om *vígnesta bǫl* i Helg. hund. II.?

ændrer det hele; dette billedes livfuldhed og anskuelighed burde formilde de vrede guder. I den anden, der støttes på myten om de 3 guld-delende jættebrødre, er anskueligheden ligeledes stor med hensyn til udtrykket *vast-undirkúla*. Til disse to kenninger findes intet tilsvarende i Eddadigtene, og det af gode grunde, som fremgår tydelig nok af det ovenfor udviklede. Men det er ikke mere mærkværdigt at finde 4-leddede kenninger hos Brage, end 3-leddede i Eddadigtene.

Det må efter alt det ovenfor fremsatte og udviklede (som kun for så vidt er ufuldstændigt, som hver enkelt kennings forhold til det øvrige indhold ikke er fremhævet) hævdes, at Eddadigtenes kenninger, sammenlignede med Brages, snarere bestyrker end modbeviser ægtheden af de ham tillagte vers. I det mindste er det en given sag, at Eddadigtenes omskrivninger ikke på nogen måde er egnede til at göre uægtheden bevislig eller blot rimelig. Herefter må da også Bugges udtalelser f. eks. s. 37 bedömmes og modificeres betydelig.

Ligesom disse sammenstillinger ikke er faldne ud til skade for Brage, har Bugges specielle sammenstillinger (s. 41 ff.) ikke mere at betyde.

Der er her for det første sammenstillingen af de bekendte versdele i Ragnarsdrápa, der omhandler angrebet på Jörmunrek, med et tilsvarende vers i Eddadigtet Hamðismál. I tidligere tider, da man trode, at Eddadigtene overhovedet var meget ældre end noget skjaldekvad, var man ikke i tvivl om, hvorledes det hang sammen med slægtskabet mellem bægge vers; det var naturligvis Brage, der havde lånt hos Hamðismál. Dermed var den sag afgjort. Da man imidlertid nu ikke mere kan antage, at Eddadigtet skulde stamme fra c. 800 senest, måtte forholdet jo vendes om. Det er forfatteren til Hamðismál, der har kendt og benyttet Brages digt — forudsat, at der foreligger et umiddelbart lån, hvad de fleste er enige om at antage. Jeg har tidligere i Arkiv VI, 153 f. udviklet, hvor uhyre let lånet

fra Brage og sammenhængen dermed lader sig forklare; jeg fastholder helt og holdent, hvad jeg i så henseende anf. st. har ytret[1]. Bugge søger at godtgöre det modsatte, at det er »Brage«, der har efterlignet Hamðismál.

Hovedargumentet er forekomsten af ordet *ǫlskálir*. Jörmunreks mænd sidder i hallen og drikker, da fjenderne kommer — dette er jo fremstillingen i Hamð. — »Hermed står det da i den naturligste og mest nærliggende forbindelse, at der ... blev en sådan forstyrrelse, at ølskålerne faldt ned«. »I en langt mindre nærliggende og tydeligvis mindre oprindelig forbindelse forekommer »ølskåler« i Ragnarsdråpa« — eftersom Jörmunrek ifl. Brage sover; desuden skal udtrykket i Hamð. være »beslægtet med en fast formel i en anden folkelig digtart«. Hertil er meget at bemærke. Det kan ikke være nogen tvivl underkastet, at Brages udtryk og beskrivelse er i overensstemmelse med, hvad han så afbildet på skjoldet; han har der haft en fra fremstillingen i Hamð. afvigende billedlig fremstilling. Situationen er ifølge Brages vers denne: »Jörmunrekkr vågner med sine skarer; der opstår i hallen kamp og tummel (*rósta*) og manddrab — og nu flød bænkene i kampens blod og han faldt i den blanding af ølskålernes brönd og blodet, der flød«. Denne fremstilling går åbenbart ud fra, at drikkesalen og sovesalen i dette til-

---

[1] Versene lyder

	Brage:	Hamðismál:
3 5—6	Rósta varð í ranni	*styrr varð í ranni*
	Randves hǫfuðniðja	*stukku ǫlskálir,*
4 5-6	Fell í blóði blandinn	*í blóði bragnar lágu*
	brunn ǫlskála runna.	*komit ór brjósti gotna.*

1) I Hamðismál foreligger en sammendragning af de to steder hos Brage; det er rimeligere end det modsatte. — 2) Er det lettere at forstå, at Hamð.-forf. har ændret *rósta* til *styrr*, medens Brage let kunde have beholdt *styrr*. *ǫlskálir* findes begge steder, men brugen af ordet er helt forskellig. Mulig er sammenhængen også kun middelbar.

fælde var ét og det samme, at man på skjoldet så eller mente at se de på grund af tummelen væltede kar og blodströmmen. På denne måde er der intet som helst unaturligt i Brages fremstilling, aldeles bortset fra Hamð. En anden sag er, at forfatteren til dette digt har fulgt en anden (og mere oprindelig?) fremstilling i det hele, men det hindrer ikke på nogen måde, at han kan have lånt sine »ølskåler« hos Brage[1]. Hvad Bugges sidste grund angår, forstår jeg ikke, hvad den skal göre godt for — eftersom Brages udtryk blot forudsætter det samme, som Hamð. direkte udtaler. Bægge udtryk hviler på et og det samme; men det beror på tilfældige omstændigheder (rim og form), at Brage udtrykker sig, som han gör. Jeg hævder således fremdeles, at der intet er i vejen for, at Hamðismál er påvirket af Brages vers; i det mindste hævder jeg, at mine grunde er lige så gode som min ærede modstanders for det modsatte. Men ét er vist, at hvor der er så stor uenighed, burde der kunne opnås enighed om, at forholdet mellem Hamð. og Ragnarsdr. ikke egner sig til at være det lod, der tynger vægtskålen til den ene side, med andre ord, ikke kan afgöre, at Brages vers er uægte.

Af ligheder eller uligheder mellem Ragnarsdr. og andre olddigte er næppe nogen af særlig betydning for spörsmålet. Når Bugge fremhæver, at det i Hárbarðsljóð og Ragnarsdr. er Tor, der kaster Tjasses öjne op på himlen og gör dem til stjærner, i modsætning til Snorre, der siger, at det var Odin — hvad i alverden kan der sluttes heraf andet end, hvad der jo er ganske i sin orden, at en norsk (isl.) digter i det 10. årh. har haft en myte i samme form som en norsk

---

[1] Her skal jeg bemærke, at jeg ikke er enig med Bugge i hans forsøg på at rette halvverset i Hamð. (s. 42); plur. *lǫgu* er umulig på det sted. Dette ord bruges i flertal som synonymt med flert. af *haf* eller *stǫ̇uvatn* og da kun i poesi.

digter i det 9? Her er der ikke tale om afgörende lighed i ord[1]. At antage en sammenhæng her er en ganske løs og ubevislig påstand.

Aldeles det samme er tilfældet med det imaginære slægtskab mellem *hǫlkvi hvílbeðjar* (hus) i Atlakviða og *golfhǫlkvis sár* (sæng) i Ragnarsdr., samt *borðhǫlkvir* (skib) i Glymdrápa; der er ikke andet slægtskab mellem disse kenninger end den i det 9. og de følgende århundreder almindelig bekendte og anerkendte tilladelighed at anvende *hest* og dens forskellige benævnelser i omskrivninger for »hus« og »skib«. I Atlakv. beror ordet på rimbogstavforholdet, idet forfatteren vilde have to bistave (han har forkærlighed for to); i Ragnarsdr. beror det derimod på ønsket om at få en rimstavelse (*golfhǫlkvis sá fylkis*); i Glymdr. er valget ganske tilfældigt (naturligvis er det ikke umuligt, at digteren har haft Brages sammensætning in mente). Sådanne »ligheder« mellem udtryk hos de forskellige digtere kunde anføres i massevis; i enkelte tilfælde er der da vistnok tale om lån eller efterligninger eller uvilkårlige genklange. Men der skal mere til at konstatere sådant end den blotte forekomst af enkelte ligelydende ord hos to eller flere digtere.

Hvad endelig angår ligheden mellem Brages *renniraukn* (= trækdyr, der bevirker at noget bevæger sig; *renni-* stammen i det trans. verbum *at renna*) og *renni raukn bitluð* (= lad de bidslede heste løbe) i Helg. hund. I, finder jeg, på grund af

---

1

Hárbarðsljóð:	Bragi.
Upp ek varp augum	Hinn es varp á víða
Alvalda sonar	vinda ǫndurdísar
á þann inn heiða himin.	of manna sjǫt margra
	mundlaug fǫður augum.

Varp og *augum* på bægge steder vil man dog næppe forstå som tydende på indbyrdes slægtskab. — *Etja jǫfrum* findes i en anden sammenhæng i bægge digte; men dette er et ganske almindeligt udtryk. Og hvis det er lån, hvorledes kan man så sige, at det er Brage, der har lånt?

sammenhængens absolute forskel, det mildest talt dristigt at ville påstå, at det ene udtryk forudsætter det andet; og endnu dristigere at mene, at Brage har lånt fra Helgakviða. Hvis der er tale om lån (jeg betragter udtrykket i Helg. som tilfældigt; *raukn* er valgt her for rimbogstavenes skyld; der krævedes et ord, der begyndte med *r* på grund af det digteren foreliggende stedsnavn *Reginþing*, der følger i næste linje), så må det være klart, at *renniraukn* = trækdyr hos Brage absolut er på sin plads og beror på selve den fortalte situation; som sådant måtte det da være det oprindelige, det i Helg. det sekundære. Desuden er *raukn* = okse (jfr navne som *rekinn*, *rekningr*[1]) oprindeligere som navn på okse end på heste eller trækdyr i almindelighed. — Af selvsamme karakter er Brages *Svǫlnis salpenningr* sammenlignet med Þorbjǫrn hornklofes *Sváfnis salnæfrar*; her er intet som helst at holde sig til.

Hertil skal föjes en bemærkning om mandsnavnet *Hrafnketill* — navnet på den mand, som digteren tiltaler i første vers. Om dette ytrer Bugge (s. 98), at det ellers kun kendes som islandsk navn, og at dets forudsætning, enkeltnavnet *Ketill*, »er et af de navne, som først i vikingetiden kom i brug hos Nordboerne«. Dette er, for straks at sige det, en af de besynderligste påstande, jeg i den retning mindes at have læst. Hvorledes skulde, for det første, dette så aldeles nordiske navn kunne stå i en særlig forbindelse med vikingetiden? Og dernæst, hvad kan man overhovedet slutte af, at nordiske navne optræder i vikingetidens første århundrede, eftersom det tillige er det første historiske århundrede i Norden? Vi er jo fuldstændig blottede for midler til at kunne konstatere, hvor gammelt et navn er. Bugge nævner den »Ketil den hvide«, der faldt i Irland 856 el. 857; hvem drister sig til at påstå, at han var den første af det navn? Allerede ved år 835 findes i Sverrig

[1] Bugge s. 30; Wimmer: Oldn. læsebog[4] XXI, anm. **.

kvindenavnet *Catla*, der jo forudsætter mandsnavnet *Ketill*; allerede dette er tilstrækkeligt til at vise det fuldkomment grundløse i Bugges påstand. Hertil kommer, hvad Bugge også bemærker, at der ved år 900 nævnes en islandsk landnamsmand, Hrafnketill (-kell). Af andre sammensætninger findes i Landnáma *Áskell* (1), *Grímkell* (1), *Hallkell* (1), *Hrosskell* (2), *Vékell* (1), alle fra landnamstiden, samt en sön af en landnamsmand ved navn *Hólmkell*, samt *Ketilbjǫrn*. Selve navnet *Ketill* forekommer på så mange personer fra Norges forskelligste egne i de ældste tider (man slå efter i Landnámabók, hvor der findes 11 landnamsmænd af det navn), at det må have været et særdeles almindeligt navn i Norge i det 9. årh., og det samme gælder sammensætningerne. Endelig findes navnet og sammensætninger deraf i hobetal på svenske runestene (se f. eks. Brate-Bugges Runverser, hvor der findes *Ketil*, *Ketilüha* ɔ: *Ketileyja* = *Katiluk*, *Kitilmut* o. fl.), hvilket ligefrem er afgörende. Det følger herefter af sig selv, at ordet *Hrafnketill* ikke har det mindste med dateringen af Brages kvad at göre.

Det er nu formentlig hævet over enhver tvivl, at alle Bugges argumenter mod Brage, hæntede fra det poetiske sprog, fra ordformer, ordforråd, forhold til andre digte m. m. enten opvejes af modargumenter, der er mindst lige så vægtige og lødige, eller ligefrem falder omkuld, fordi de savner enhver beviskraft, savner enhver adkomst til overhovedet at komme i betragtning.

Indholdet af Bugges kap. X (s. 96—102) samt et par ekskurser (s. 103—107) er dels sådant, som i det foregående er berørt og da gendrevet (navnet *Hrafnketill*), dels således, at jeg ikke behøver at dvæle videre derved, da det falder udenfor sagens kærne.

Når Bugge så til slutning (s. 102) udtaler det håb, »at have opnået, at Brages digte ikke længer skal kunne lægges som en stængende stendynge i vejen for en fri og alsidig undersøgelse af de forudsætninger, under hvilke Nord-

mændenes gude- og heltesagn har fået det ejendommelige indhold og præg, som vi kende navnlig fra den ældre og den yngre Edda«, er det af mine foranstående kritiske bemærkninger klart, at jeg betragter dette håb som ganske forfængeligt. Sålænge der ikke fremkommer kraftigere grunde og solidere »beviser« for uægtheden af Brages vers, end de, som Bugge i sin bog har formået at fremføre, vil disse vers fremdeles danne en ganske pålidelig og støt »stendynge« — ikke stængende en »fri og alsidig« og fremfor alt sund og nøgtern forskning, men en »stendynge«, der, ligesom en varde, viser den rette vej og forstandige grænse for enhver besindig gransker.

Jeg nægter ikke, at den keltiske kultur i mangt og meget kan have påvirket den nordiske i løbet af det 9. og 10. årh. — hvilket jo måtte eftervises i det enkelte med fornøden sikkerhed —, men den nordiske mytologi vil stå, i hvert fald i sine vigtigste hovedtræk, som nordisk, specielt norsk åndsfoster, som »hjemmegjort arbejde« — og deri ser jeg ingen ulykke.

I modsætning til al den usikkerhed og uholdbarhed med hensyn til påstande og argumenter, der i det foregående er belyst i det enkelte, skal der her til slutning kortelig fremhæves, hvad der kan siges til gunst for den gamle antagelse, at Brages vers er ægte.

1. Den islandske tradition omkr. 1200 har besiddet en del gamle vers — vistnok i et fuldstændigere antal end nutildags haves —, som man har tillagt den gamle norske skjald Brage, om hvis virkelige tilværelse og omtrentlige levetid de fleste nu er enige. Disse vers handler om et skjold og dets billeder, der var en gave til digteren fra en Ragnarr Sigurðsson. Denne Ragnarr identificerede man på Island i det 13. årh. (muligvis Snorre selv) med Ragnarr loðbrók. Hvorvidt dette er rigtigt, får stå hen, men det påvirker ikke traditionens rigtighed med hensyn til forfatter-

skabet til disse vers. Denne tradition går sikkert meget længere tilbage i tiden (jfr Arkiv VI, 141—3).

Den islandske tradition vil i øvrigt blive nærmere omtalt i forbindelse med Ynglingatal. Her skal kun bemærkes, at denne tradition kun kan svækkes eller falde ved stærke modgrunde.

2. I følge de os overleverede brudstykker af den ældste poesi (skjaldepoesi) synes de ældste digte fortrinsvis at have handlet om skjolde og disses billedlige fremstillinger; disse skjolde har været pragtskjolde (paradeskjolde), men ikke krigsredskaber. Fra og med Harald hårfagre har man begyndt at besynge fyrsten selv og hans bedrifter. I det 10. årh. findes kun sporadiske tilløb til sådanne digte som Brages og da hos et par islandske skjalde (Egils skjolddigte, Ulfs Húsdrápa), der ikke var hirdskjalde; disse digte er i formel henseende helt forskellige fra Brages og kan kun betragtes som de sidste udløbere af en ældre digtning, der tildels helt var gået af mode. De kan således ikke støtte antagelsen af, at Brages digte er blevne til i det 10. årh., og her kommer disses formelle beskaffenhed særlig i betragtning.

3. Denne formelle beskaffenhed af Brages vers fjærner sig så at sige i et og alt fra det 10. årh.s anerkendt ægte digte. Det drotkvædede versemål viser sig deri nærmest i sin vorden; de 6 stavelser i linjen, hvor de to sidste udgör ét trokæisk ord, er konstante; i øvrigt er både rimstavelser höjst uregelmæssig anvendte og hovedstavens stilling ikke så regelbunden som i det 10. årh. Denne forskel er det, mest logisk og strængt videnskabeligt set, sandsynligst at forklare som beroende på, at disse vers er omtr. det ældste, der haves af oldnorsk digtning, og bestyrker i höj grad den föromtalte traditions rigtighed. Der er således både indre og ydre grunde, der gör det höjst sandsynligt, at disse vers er ældre end c. 900 og at de virkelig er af Brage.

4. Hertil kommer, at der, litteraturhistorisk set, ikke er nogen som helst sandsynlighed for, at sådanne digte

som Brages skjoldkvad skulde være digtede i det 10. årh. og lagt en ældre skjald i munden. Og der kendes ingen Ragnarr c. 960—70, om hvem digtet kunde være forfattet. — Eddadigtene er af en ganske forskellig art og belyser ikke i mindste måde tilblivelsen af et digt som Ragnarsdrápa. — Til muligheder nytter det ikke at henvise, når der intet positivt foreligger, man kan holde sig til[1].

Da de af Bugge fremførte »grunde« for digtenes uægthed på intet punkt viser sig at være tilstrækkelig holdbare — og da man vistnok kan antage, at han har fremført overhovedet alt, som tænkes kan, for at støtte sin sag, betragter jeg det som fastslået, at Brages digte virkelig er ægte.

Det være langt fra mig at ville underkende betydningen af Bugges lærde Studier over den gamle nordiske mytologi; de vil sikkert på en eller anden måde komme den fremtidige videnskab til gode; ganske vist er hans metode efter min mening lidet heldig og hans påvisninger og sammenstillinger i det enkelte, særlig dog hans navnetydninger, forfejlede. Men han har grebet opgaven med en beundringsværdig energi og udfoldet en sjælden lærdom og skarpsindighed. Det er tilvisse sandt, at den nordiske mytologi trænger til undersøgelser og granskninger. Bugge har peget udad, og det er tildels rigtigt; men den retning, han peger i, er vistnok for största delen, om ikke helt og holdent urigtig. Det er min overbevisning, at det ikke er mod vest, men mod syd, der bör vises, når der er tale om fremmed

---

[1] Mindst havde jeg væntet, at Bugge havde henvist til de Starkad den gamle tillagte digte, eller til Ragnars og Aslögs kvad. Skáldatals udtalelser herom er holdt ganske i almindelighed. Det er kun senere tiders fiktion, at disse u- og halvhistoriske personer skulde have været digtere; af Skáldatal fremgår ikke, at man mente at have deres digte.

indflydelse på nordisk åndsliv i længst forsvundne dage. Der mangler ikke på holdepunkter i så henseende. Urgamle forbindelser (handelsforbindelser) har der været mellem Norden (gennem Danmark) og Syden (Tyskland). Og der har bevislig ikke alene bestået en tuskhandel med varer, men også en udveksling af åndelige ejendele. Den nordiske lære om verdens form har sydfra — for kun at nævne et håndgribeligt eksempel — fået forestillingen om Muspellsverdenen med dens unordiske navn, men denne forestilling er sammenvokset med de gamle nordiske i den ældste historiske tid. Odinstroen er, hvis *Müllenhoff* har ret, også kommen fra Tyskland, for ikke at tale om Sigurdssagnet og Niflungesagnet. Endvidere er runeskriften bevislig indkommet sydfra. På den anden side har Tyskland fået Gudruns- og Hildesagnet fra nord og sikkert mere. Béowulfsagnet er gennem Nord-Tyskland vandret over til England osv. Her er en vid mark for fremtidige forskeres undersøgelser, som sikkert engang i tiden vil føre til væsenlige resultater. Ikke desto mindre vil en nordisk, hjemlig mytologi i sine hovedtræk stadig hævde sin plads som »indfødt« overfor og ved siden af det »fremmede«, som mulig vil kunne eftervises. Mulig vil den arkæologiske forskning i tiden hjælpe til at klare forestillingerne om oprindelsen til mytologiske enkeltheder, uagtet det udbytte, den til vore tider i så henseende har givet, er yderst ringe, hvad der jo også ligger i sagens natur.

Disse antydninger er forhåbenlig tilstrækkelige til at vise, at jeg ingen forstokket Skandinavoman er, der søger at omgive det gamle åndsliv med en mørk vaverlue, hvorigennem ingen fremmed Sigurd — hverken med åbent visir eller i en formummet skikkelse — nogensinde har kunnet trænge. Men lad os i vore granskninger göre ligervis som den gode Groa, der gav sin sön sine gode og ufejlbare råd, i det hun stod på »en jordfast sten«; lad os helst altid finde en klippegrund at stå på.

II.

Herefter skal vi gå over til at betragte et andet hoveddigt fra det 9. årh., Þjóðólfr fra Hvins Ynglingatal, dets oprindelse i tid og sted.

Dette digt, som af den islandske tradition enstemmig tillægges *Þjóðólfr* fra *Hvin* eller *Hvinir* (se Bugge s. 175) og som *Snorre* har benyttet som hovedgrundlag for sin saga om Ynglingerne (*Ynglingasaga*), handler om »Ynglingerne«, d. v. s. de fra Yngve (deraf slægtsnavnet), Njord og Frey i lige linje nedstammende Upsalske konger for det første ned til den såkaldte Óláfr trételgja, der skal være bleven fordreven fra Upsala, og med hvis sön, Halfdan hvítbeinn, slægten overførtes til Norge. Fra Halfdan nedstammede i lige linje Harald hårfagre og altså alle de følgende norske konger. Harald hårfagres bedstefader, Goðrøðr, som i prosakilder kaldes »den mikillate« eller »vejdekonge«, havde to sönner, Halfdan svarte og Olaf med tilnavnet »Geirstadaalf«. Dennes sön var *Rǫgnvaldr heiðum-hár* (*-hæ̨rri* i prosaskrifter), til hvis pris digtet er forfattet og med hvem det ender. Digteren har altså villet hædre Rǫgnvaldr ved at opregne hans forfædre, med andre ord vise, af hvilken herlig æt-stamme han var et skud. Hvorvidt Rǫgnvaldr er bleven nærmere omtalt selv, vides ikke. Digteren har ganske kort omtalt enhver af de nævnte konger, deres dødsmåde og gravsted, men der mangler så godt som altid noget af de vers, der har behandlet hver fyrste, idet Snorre, på de gamle sagaskriveres vis, vilkårlig optager og udelader vers. Digtet skal have handlet om 30 konger i det hele; dette tal får man ud ved at regne Rǫgnvaldr selv som den 30., Yngve, Njord og Frey, om hvilke ingen vers haves, som de 3 første. Jeg skönner ikke rettere, end at dette er rigtigt; vist er det, at Snorre — og altså også det 12. årh.s tradition — ikke har kendt digtet i en anden og vidtløftigere form, end de af Snorre anførte vers og versdele lader os ane, nemlig omtr.

3 hele vers om hver enkelt person. Alt, hvad der ellers i nutiden herom siges, beror udelukkende på gisninger og formodninger.

Enstemmig er også traditionen med hensyn til den person, til hvis ære digtet skal være forfattet. Denne er en konge Rǫgnvaldr, kaldt [*heiðum hærri* eller, som det af digtet selv fremgår, rettere] *heiðum-hár(r)*, der skal have hersket over Vestfold (eller ifl. én kilde: Grenland) på den sydvestlige side af Viken. Denne konge, der er Harald hårfagres fætter, kendes ikke fra andre kilder. Det er nu denne persons historiske tilværelse, der betvivles eller benægtes, og digtet søges gjort meget yngre end traditionen vil[1]. Der skal, siges der, ikke være plads for en sådan fyrste (konge) i det sydlige Norge ved siden af Harald hårfagre selv.

Lad os se lidt nærmere på dette.

I følge *Snorres* fremstilling var Óláfr trételgja gift med Sǫlva fra Sóleyjar (Solør, Norges østlige grænsefylke); deres sön, Halfdan hvítbeinn, blev opdragen der og blev senere konge over dette fylke (Yngl. s. kap. 43). Halfdan kom, tildels ved giftermål, i besiddelse af de omliggende fylker: Raumarike, »meget af« Hedemarken (nordvest for Solør), Toten og Hadeland (vest derfor) samt »meget af« Vestfold; han begravedes i Skiringssal. Udtrykkene er, som man ser og vænteligt var, noget ubestemte (Yngls. k. 44). Halfdans sön, Eysteinn, siges at have været konge over Raumaríki (mellem Hadeland og Vestfold), som han altså må have arvet, og over Vestfold (dette navn synes at have haft en noget ubestemt betydning). Eysteinn var gift med en datter

---

[1] Hvad angår *G. Vigfússons* hypotese om, at digtet skulde være forfattet om Harald hårfagre selv, da er der fuld enighed herom tilstede mellem Bugge og mig. Jeg behøver derfor ikke her at spilde et ord på den slags fantasterier, som Vigf.s antagelse bl. a. er.

af kong Erik på Vestfold, efter hvis død Halfdan og Eysteinn fik »hele Vestfold«; herover herskede Eysteinn hele sin tid (kap. 46). Ved hans død bestod altså riget af det ganske land nord og vest for Kristianiafjorden. Hans sön Halfdan siges at have ægtet en datter af kongen over »Vestmarar«, et særligt fylke eller en egn, der af *Munch* antages at ligge længere mod syd, men hvis störrelse og beliggenhed er omtvistet, da det ikke nævnes senere. Navnet er dog oplysende nok; det må have ligget på vestsiden af Viken og er senere slået sammen med Vestfold (?); Bugge synes (s. 167—8) at indrömme tilstedeværelsen af et sådant fylke. Efter Halfdan fik hans sön Goðrøðr riget (Yngl. s. kap. 48); han udvidede det på den østlige side af Viken ved (ved giftermål) at erhværve sig halvdelen af Vingulmǫrk. Om det er meningen, at han tillige skal have underkastet sig Agðir — altså kysten vest for Vestfold (eller Vestmarar) — hvis konge han fældede (sönnen faldt også, datteren tog Goðrøðr til ægte), får stå hen. Goðrøðr dræbtes i Stiflusund ved sin hustrus svig. Af hans to sönner, Olaf og Halfdan, fik Olaf Vestfold (sst. k. 49); Vingulmǫrk gik tabt og Raumarike truedes; Hedemarken, Toten og Hadeland erobredes af Hǫgne Eysteinsson. Der var altså nu kun tilbage af riget (foruden Solør, der ikke omtales) Vestfold. Dette siges brødrene nu at have delt, således at Olaf fik den østlige (Frísbók: vestlige, vistnok rigtigere) del, medens Halfdan fik den sydlige (Frísbók: den indre ɔ: nordligere, vistnok rigtigere; her er en lakune i Kringla). Olafs sön var Rǫgnvaldr, der »var konge på Vestfold« d. v. s. over sin faders (sydlige) halvdel. Halfdan, der var den mest krigerske af brødrene og som var bleven konge over Agðir (bedstefaderens rige, Halfd. s. kap. 1), generobrede derpå halvdelen af Vingulmǫrk samt Raumarike og efterhånden det meste af det oprindelige rige (kap. 2—3), foruden Sogn. Under alt dette har Hringaríki holdt sig som et selvstændigt rige, men efter Sigurd hjorts død erhværvedes også det ved giftermål af Halfdan. Hans

og Ragnhilds, Sigurds datters, sön var Harald hårfagre. Dennes arverige var nu altså halvdelen af Vingulmǫrk, Raumarike, [Solør], Hedemarken, Toten med Land, Hadeland, Ringerike, og endelig den nordlige del af Vestfold[1], medens dettes sydlige del, efter det ovenfor anførte, var hans fætter Rǫgnvalds arverige. Der opstod nu igen urolige tider som för, idet det genforenede rige atter truedes med hærgning og sprængning. Men den unge Harald og dennes kloge morbroder Guthorm tog kraftig til forsvar; deres kampe for det samlede rige og gentagne sejre førte til tanken om at udvide det gamle rige, til efterhånden at erobre hele Norge.

Hvad enten nu denne fremstilling i ét og alt er historisk eller ej[2], er der en særdeles god mening deri. Og ét er fremfor alt sikkert nok, at der under Haralds første fremtræden omkr. 860--70 er en udmærket plads for en selvstændig fyrste (konge) over den sydlige del af Vestfold, indbefattet Vestmarar (og Grenland?) — og denne konge var Rǫgnvaldr heiðum-hárr.

Efter at Harald var færdig med sine kampe i det sydøstlige land, vendte han sig straks mod nord, mod Trondhjem, og derefter mod vest, eller det vestlige kystland lige ned til Agde. Først 872 ved slaget i Hafrsfjord blev han ubestridt enehersker over »hele Norge«. Indtil dette år i det mindste er der intet, der taler for, at den sydlige del af Vestfold ikke skulde have været et selvstændigt rige under Rǫgnvaldr; efter 872 får vi ingen speciel underretning om dette rige. Enten har Rǫgnvaldr stiltiende anerkendt Haralds overherredömme og Harald ladet ham styre landet i fred, sålænge han levede, eftersom forholdet imellem dem synes at have været godt (Tjodolf digter om dem bægge), eller Harald har ladet Rǫgnvaldr besidde det lille rige i fred

[1] Der er altså intet unaturligt i, at også Vestfoldingerne ønskede en del af Halfdan svartes legeme til begravelse på Vestfold.

[2] Andre kilders fremstillinger står ikke i modstrid med Snorres.

som selvstændigt rige for at inddrage det under staten efter hans død. Den ene eller anden af disse formodninger træffer vel det rette, således som forholdene og fremstillingen af Haralds landserobring gives i kilderne. Fra historiens side, således som vi kender denne, er der intet til hinder for denne Rǫgnvaldr heiðum-hárr som konge over en del af Vestfold, hvad enten man opfatter »konge« i ordets egenligste betydning eller ej. Fra dens side er der heller intet i vejen for, at Rǫgnvaldr har levet i den sidste halvdel af det 9. årh., hvor længe, ved vi ikke. Det er sandt nok, at vi kender denne konge kun fra Yngl. tal og Yngl. saga; heri er der imidlertid intet påfaldende; kilderne til Norges personalhistorie i det 9. årh. er såre tarvelige og brudstykkeagtige, for ikke at bruge stærkere udtryk. Når vi ikke ved mere end vi ved om kong Haralds kraftigste modstandere, om hvilke der ikke engang er enighed i kilderne, jeg mener anførerne for Haralds modstandere i Hafrsfjord, er det let at forstå, at kilderne tier om en mand, der rimeligvis slet ikke er optrådt på krigsskuepladsen, der, ligesom faderen[1], synes at have været en fredelig mand, som ikke udøvede mindeværdige krigsbedrifter. Derfor kan han dog ved sine egenskaber have gjort sig fortjænt til et digt af Tjodolf.

At Tjodolf, der bode i det nærmeste landskab vest for Rǫgnvalds rige og som var en ven af Harald hårfagre selv, også særdeles vel kan have kendt dennes fætter og digtet om ham, er således ubestridelig muligt.

Således er der intet umuligt eller usandsynligt i den gamle tradition, der forudsætter en konge Rǫgnvaldr i den sydlige del af egnen vest for Viken, og som beretter os, at en med Harald hårfagre samtidig digter har besunget

---

[1] Bugges formodning om udfald af vers foran digtets sidste er kun en hypotese, han på grund af sin opfattelse af Rǫgnvalds person er nødt til at opstille.

denne konge. Det forekommer mig, at dette er selvindlysende nok.

Når Tjodolf bruger så stærke ord om Rǫgnvaldr, kan det have sine historiske grunde, som vi ikke kender; i alle tilfælde må vi huske, at der ikke var noget fornærmeligt i at rose en fyrste (konge) i digt, når det ikke skete på en andens bekostning.

Når skulde nu Ynglingatal være forfattet? Med vished er det ikke muligt at afgöre dette bestemt. Men når Bugge antager c. 850—60, så er dette ganske vilkårligt, eftersom det akkurat ligeså godt kan være digtet c. 870—75 i det mindste. Jón Sigurðsson ytrer (SnE. III, 398): »sed circa vel post annum 870 compositum esse temporis ratio suadet«. Og det må i hvert fald hævdes, at efter hvad vi ellers hører om Tjodolf, og andet er der næppe, der kan følges, er det sidste årstal fuldt så naturligt og sandsynligt som det første. Det må også erindres, at Rǫgnvaldr og Harald hårfagre er sönner af to brødre, og der har næppe været synderlig stor forskel i deres alder. Her er der, som man ser, uvished til stede, men det er her nok at kunne påvise og hævde, at der ikke eksisterer nogen bindende grund til at sætte digtets tilblivelse — forudsat at det er ægte — så langt tilbage som til midten af det 9. årh. omtrent. Er digtet forfattet c. 870—75, lader dette sig særdeles vel forlige med andre efterretninger om Tjodolf, særlig hans forhold til Haraldssönnen Goðrøðr ljome (c. 900), samt med, at Tjodolf digtede sin Haustlǫng om et skjold, Torleif den spake skænkede ham. Denne Torleif er aldeles sikkert en historisk person, som omtales hos Are frode i anledning af, at han i årene 924—27 rådspurgtes af Ulfljótr angående islandsk lovgivning; da må Torleif have været en ældre mand med forlængst hævdet autoritet. Ethvert forsøg på at svække denne beretnings pålidelighed er forgæves. Det eneste, der lod sig indvende derimod, var, at Torleif sættes i forbindelse med Halfdan svarte; men han nævnes her som drömmetyder i en vistnok

fuldstændig legendeagtig sammenhæng[1], hvad der ikke kan rokke ved den pålidelige meddelelse hos Are.

Tilværelsen af Tjodolf fra Hvin (eller Hvinir) er støttet ved de bedste og pålideligste forfattere og kilder; den bestrides heller ikke af Bugge[2]. Med hensyn til forfatterskabet til Ynglingatal gælder det samme, men her bestrides kildernes udsagn af ham. Når der imidlertid, som ovenfor påvist, intet som helst er i vejen for, at Rǫgnvaldr, til hvis ære digtet skal være forfattet, har levet ved siden af og samtidig med Harald hårfagre, når traditionen med hensyn til Tjodolf, hans personlige forhold og digt (digte) er så enstemmig og så lidet i og for sig egnet til at vække mistanke — så skal der i sandhed stærke grunde til at angribe eller underkende denne traditions rigtighed.

Bugge begynder sin »bevisførelse« for digtets uægthed med at omtale et par sprogformer af samme art som Brages. Hertil behøver jeg intet at bemærke; har jeg ret i mine bemærkninger om sproget hos Brage, er det en given sag, at sproget hos Tjodolf ikke er til hinder for digtets ægthed. Det er korte *u*-stammers former og lign., som det drejer sig om. Dog skal det bemærkes, at når Bugge siger, at man ikke kan godtgöre, at formen *burs*, gen. sing. af *burr* (*i*-st.), i Y-tal 32 har været brugt i det 9. årh. (s. 117), er blot dertil at svare, at man heller ikke har midler til at godtgöre det modsatte. Derimod vides det ganske bestemt, at overgangen fra *i*-stammer til *a*-stammer begynder — i visse kasus i hvert fald — meget tidlig; jeg skal minde om dat. plur.-endelsen på *-umʀ* for *-imʀ* (*borumʀ*, *gestumʀ*) på

---

[1] Jfr *B. Th. Melsteð* i Þrjár ritgjörðir (1892) s. 59.

[2] *Wadsteins* behandling af spörsmålet angående digterens virkelige tilværelse behøver jeg her ikke at komme nærmere ind på. Bugge har godtgjort umuligheden af Wadsteins argumenter (s. 162 ff.), og uagtet jeg ikke i et og alt er enig med Bugge, kan jeg i det hele underskrive hans bemærkninger.

Stentofta-stenen c. 700. Dativ sg. af *hamr* hedder *ham* f. eks. cod. reg. (Edd.) 15$_{35}$, men *hami* (som af *a*-st.) sst. 3.$_{19}$ (ɔ: Vǫluspá 40.$_{8}$); af *salr* findes gen. sing. *sals* hos Gísle Súrsson, 33.$_{4}$, af *skriðr* gen. *skriðs* hos Bjǫrn hitdølakappe. Naturligvis er disse sidste eksempler betydelig yngre end Tjodolf, men digtene fra det 9. årh. og 10. årh.s første halvdel er så få, at det ikke lader sig bestemt sige, når den slags former som gen. på *-s* først optræder i -stammer; at de sporadisk kan have eksisteret för c. 900, kan således absolut ikke nægtes.

Ligeså lidt har omskrivningerne i Y-tal at betyde. Der haves forholdsvis flere treleddede kenninger end i Eddadigtene (dog ikke flere end c. 17 ialt), men flere af disse er yderst simple som f. eks. 'Byleists-broders(Lokes)-datter' (Hel). De toleddede er de fleste (c. 60), men en mængde heraf er så simple (som patronymica), at de knap kan kaldes omskrivninger. Ved bedömmelsen heraf må det ikke glemmes, at versemålet er vanskeligere end i noget Eddadigt, for så vidt som Y-tal er affattet i kviðuháttr, hvor hver anden linje (de ulige) kun måtte bestå af tre stavelser, hvor altså de to typer B og E var umulige; dette måtte, ligesom i de drotkvædede digte, påvirke kenningernes art og antal. Hvad de særlige omskrivninger angår, har Bugge fremhævet, at der i Eddadigtene ikke findes nogen kenning hentydende til »et særlig norsk heltesagn«, medens derimod Y-tal opviser en sådan som 'Halfs bane' (ilden). Hvad dette skal bevise, er mig ganske uforståligt; det er dog klart, at omskrivningernes valg beror på den individuelle digter. At Eddadigtene ingen sådanne kenninger har, kan være aldeles tilfældigt; men det kan også have sin naturlige grund deri, at deres forfattere meget godt vidste, at det æmne, de digtede om (særlig gælder dette heltesagnene), for större delen var af fremmed oprindelse. Da valget af omskrivninger netop i den ældre tid ikke er vilkårligt, men hænger nöje sammen med æmnet, måtte rent norske kenninger synes at være mindre passende og lyde

forstyrrende i et ikke-norsk æmne. I de mytiske digte er kenninger overhovedet få. Denne omstændighed kan i hvert fald ingen som helst betydning have for Y-tals alder.

Angående omskrivningen *Glitnis gná* (der skal betyde Hel) skal jeg ikke udtale mig, da hverken Bugge eller jeg forstår den. Hvad kenningen *farra trjónu flœmingr* (= oksehorn) angår, formoder Bugge, at *flœmingr* egenlig betyder 'et flamsk spyd', men 'flamske spyd' skal først være blevne kendte efter 820/850, da vikinger hærjede i Flandern. Men hvad om *flœmingr* betød noget andet og var et ægte nordisk (germansk) ord?, og hvad om *Noreen* dog havde ret i at sammenstille ordets rod med roden i sv. *fläma* 'släthugga'? Bugges mening er med andre ord kun en løs formodning, som intet dositivt har at holde sig til.

Dernæst søges det påvist, at Y-tals forfatter har benyttet Eddadigte, men Bugge tilföjer straks, at man kan »i det enkelte ved flere udtryk være uvis, om de godtgör, at forfatteren af Ynglingatal har kendt et Eddadigt, hvori samme udtryk forekommer, eller om overensstemmelsen kun grunder sig på, at bægge skalde digter i det samme digtersprog, som fra umindelige tider af ejede mange episke formler, der kunde betragtes som skaldenes fælles fond«. Dette er ganske rigtigt. Det er, når der kun er tale om enkelte ord og vendinger, overordenlig vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at påstå, at der på et bestemt sted foreligger noget lån eller umiddelbar forbindelse mellem to udtryk i forskellige digte; for med sandsynlighed at kunne hævde dette, må der altid være noget særegent ved udtrykkene tilstede, noget, der overhovedet kan ligesom af sig selv knytte forbindelsen eller broen mellem dem. Forekomsten af ganske almindelige udtryk betyder derimod intet[1]. Så meget mere undrer det mig, at Bugge, til trods for sine egne bemærkninger, kan bekvemme sig til at fremføre som støtte for, at Y-tal låner fra

[1] Jfr ovenfor s. 327—8.

Eddadigte, sådanne ord som *Býleists bróður* (Loke) Y-tal 45 som lån fra Vǫluspá 51 (*bróðir Býleists*) eller *Hveðrungs mær* (Hel) Y-tal 47 ≠ *megi Hveðrungs* (Fenrer) Vǫluspá 55[1]; der var ikke så mange omskrivninger af de her pågældende personer mulige, at ikke flere digtere måtte — uafhængig af hinanden — støde sammen. Rent ud umuligt er det med rette at påstå, at der i Y-tal er lån fra Grímnismál, fordi der i bægge digte findes navne som *þrór* og *Sǫkkmímir*, så meget mere som det første bevislig står i et vers, der ikke kan have tilhørt det oprindelige digt; det er det vers, der begynder med: »man kaldte mig Grímne hos Geirrød«! Til yderligere belysning af, hvor usikkert det hele er og hvor inkonsekvent Bugge selv er, tjæner bl. a. hans bemærkning om, at »*hlíðar þang* [græs] synes at være lånt fra *hlíðþang*« i Alvíssmál, hvorimod han ikke »vil påstå«, at *við foldar þrǫm* Y-tal 52 »forudsætter *við jarðar þrǫm* Hyndl. 35«. Det forekommer mig dog, at skulde der her være tale om nærmere slægtskab i de to nævnte eksempler, måtte dette snarest netop søges i det sidste; men så var det jo atter usikkert, på hvilken side lånet var — og man var lige nær.

Når det dernæst[2] hedder (s. 123—24), at Y-tal forudsætter kendskab til de vigtigste heltesagn i de heroiske Eddadigte, er dette tilvisse ubestridelig sandt. Men hverken Bugge eller nogen anden vil driste sig til at påstå, at det er Eddadigtenes forfattere, der først har indført de pågældende sagn eller de derpå beroende omskrivninger. Sålænge det ikke er tilfældet, er det sandelig lidet påfaldende i digte fra det 9. årh., ligeså vel som i Eddadigte fra det 10. årh., at finde hentydninger til disse sagn, som efter al sandsynlighed er indvandrede til Norden 2 til 3 århundreder tidligere. Her

---

[1] Dette vers er desuden muligvis interpolation i Vsps nuværende tekst.

[2] Sammenstillingen af enkelte udtryk og fremmede navne (s. 122—23) skal jeg ikke opholde mig ved i denne sammenhæng.

er det ikke sagnene, men digtene og det verbale udtryk, som har nogen betydning, men af sådanne har Bugge ikke nævnet ét, der kunde tyde på umiddelbart slægtskab end sige mere. Derimod søger Bugge at bevise, at Y-tal er ældre end Egill Skallagrímssons bekendte digt, Arinbjarnarkviða (ældre end 969) — hvad jeg jo ikke betvivler; men de ord, han i så henseende anfører, er, forekommer det mig, tvivlsomme. Men forudsat, at Egill havde lånt fra Y-tal, vilde det være et kraftigt bevis mod Bugges antagelse, at Y-tal er forfattet efter 950; i så fald var der liden rimelighed for, at Egill overhovedet havde kendt digtet[1].

Bugge helliger derpå et helt kapitel (IV, s. 127—33) til behandlingen af et halvvers, der tillægges en »Þjóðólfr«. Der er med hensyn til dette vers blot at bemærke: 1) at man ikke sikkert ved, hvad det er for en Þjóðólfr, der menes[2], skönt der er noget, der taler for, at det er vor Tjodolf; — 2) at det er aldeles usikkert, hvorvidt halvverset hører til Y-tal; det kan i hvert fald intet steds passe i de lævninger, vi har af digtet; — 3) at Bugge selv (s. 176—7) indrömmer, at han har tillagt halvverset en for stor betydning — »derfor må også alt, som jeg her foran (s. 129—33) for Ynglingatal har sluttet af denne halvstrofe, blive usikkert«. Jeg tror derfor, at vi helt kan se bort fra dette halvvers, hvis indhold for mig fremdeles er uforståligt.

För end jeg indlader mig på at drøfte digtets forfatter (kap. VI) og »kong Ragnvald i Y-tal« (kap. V) skal jeg vende mig mod kap. VII: »Ynglingatal og irsk kunstdigtning«.

---

[1] De af Bugge sammenstillede udtryk fra Egils digte — ved hvilke han også gör et par gode bemærkninger mod *Noreens* opfattelse af ord og kenninger — skal godtgöre, at Y-tal og Egils digte ikke ligger fjærnt fra hinanden. Nej, det gör de heller ikke, c. 60—80 år, men kenningerne var formelt sig selv lig i flere hundreder af år.

[2] Jfr Þjóðólfr, en af Harald hårdrådes bekendteste digtere, død 1066.

Bugge opkaster først og fremmest det spörsmål, hvilke forbilleder dette digt har haft. Det er let nok at spörge herom[1]; men, hvis digtet er ægte, ɔ: fra c. 870 eller så, er spörsmålet ørkesløst, da de ældre nordiske forbilleder, hvis der har været nogle, forlængst er tabte. At der kan have været sådanne, kan naturligvis ikke nægtes; man behøver kun ikke at kræve fremmede forbilleder, fordi hjemlige nu ikke kan påvises. Så meget er vist, at den ånd, der råder i Y-tal, er fuldkommen national. Slægtens faste sammenhold er, om jeg så må sige, uden tvivl et urnorsk samfundsmærke. Hver høvdingeslægt, hver odelbåren familje dannede et afsluttet hele for sig, der stillede sig i modsætning til andre slægter, ikke mindst de lavere, der tildels kunde stamme fra trælle. Det galdt om at hævde sig som en »god, gammel slægt«. Af dette fulgte, at hver slægt havde og måtte have nöje rede på sine medlemmer, og intet var ærefuldere end at kunne opregne så og så mange dygtige forfædre så langt tilbage som muligt. Et så gammelt digt som Hyndluljóð er et talende vidnesbyrd om, hvilken betydning man tillagde de gamle slægtregistre og hvor vigtigt det var, at kunne *rekja ættir* (Hyndl. v. 45) og *dæma of ættir* (sst. 8). Disse norske interesser for slægternes medlemmer er gåede i arv til Islænderne fra først af. Af Hyndluljóð tör sluttes, at det har været en af de gamles folkeforlystelser at kappes i ord om, hvem der kunde opregne de fleste og berömteste forfædre; det var også et slags mandjævning. Tanken om at hædre en mand (konge) ved i digt at opregne hans forfædre bunder således i et i bedste og egenligste forstand hjemligt og nationalt kulturforhold; nogen fremmed indflydelse for at forklare fremkomsten af et digt som Y-tal er derfor, mildest talt, ganske unødvendig. Det var såvist ingen stordåd, at hitte på at digte et sådant kvad;

---

[1] I øvrigt er det ingenlunde rigtigt, altid at søge forbilleder, som om intet kunde være originalt.

det må endogså siges at have ligget meget nær, ja, så nær, at det snarest vilde være en mærkelighed, hvis tanken ikke var opstået og omsat i handling. Dette kunde akkurat lige så godt ske i det 9. som i det 10. årh. Således mangler der ingenlunde hjemlige kulturforhold, som ligger til grund for Y-tal og andre lignende digte, der mulig engang har eksisteret i endnu ældre tider; men at alle de kvad er tabte, er ikke mærkværdigt; mindst af alt burde det være påfaldende for min ærede modstander selv.

Da det nu forholder sig så, at Y-tal meget let lader sig forklare som ægte nordisk åndsfrembringelse, er det i grunden ganske ligegyldigt, skönt ingenlunde uinteressant, om lignende digte mulig kan påvises hos andre folkeslag; noget nærmere slægtskab behøver der derfor ikke at være tilstede; i hvert fald måtte dette påvises og ved stærke grunde göres indlysende. Men det er dog vistnok så, som med så meget i den moderne folkloristik; man samler paralleler i massevis fra alle jordens egne og dynger materiale på materiale; men beviset for virkeligt indbyrdes slægtskab skyldes os, i det mindste i overmåde mange tilfælde. Ja, undertiden hændes det, at det lykkes at bevise det modsatte, at der intet virkeligt slægtskab, intet lån er, hvor man har antaget et sådant.

Bugge anfører først (s. 146—7) efter *O'Curry*: On the manners and customs osv. II forskellige irske digte, der kan sammenstilles med Y-tal, men »til hvilke Yt. ikke særlig slutter sig». Hertil har jeg intet at bemærke, eftersom ikke ét af de antydede digte kan sammenstilles med Y-tal; dertil er »ligheden« altfor ringe eller kun periferisk. Större vægt lægges der på et par digteres kvad, af hvilke den ene døde 975, den anden 1056. Her er det nu straks indlysende, at selv om Y-tal er forfattet c. 960 (»tidligst c. 950«), kan intet af disse digteres kvad have været den norske forfatters særlige forbillede. Dette påstår Bugge heller ikke bestemt,

skönt han udførlig omtaler et digt af den første, *Cinaed hua Artacain*, der skal have forskellige ligheder med Y-tal. Ganske vist er det irske digt (der ikke er udgivet) »törre, kedelige rimerier, uden spor af digterisk beåndelse«, medens Y-tal har »virkelig poetiske billeder, som fuldstændig mangler i det irske digt«. Dette digt indeholder (efter Bugge) forskellige ligheder med Y-tal, særlig hvad angivelse af dødsmåder angår. Men det bör ikke undlades her at bemærke, at dette digt slet ikke er genealogi, og det er jo det væsenligste ved Y-tal; i det irske digt omtales kun helte, der (så vidt jeg kan skönne) ikke er i slægt med hinanden og »der er ingen forbindelse mellem de i det irske og de i det norske digt fortalte begivenheder« (Bugge). Det er således kun dødsårsagerne, der udgör lighederne og slægtskabet; det, at folk omtales, der er dræbte ved gennemboring af spyd, ved forræderi, skinsyge, hævn, drukning, at stanges ihjæl, stenkast osv., skal göre udslaget. Naturligvis er alt dette ganske betydningsløst; ti i alle lande i oldtiden, hvor krige og drab hørte til dagens orden, dræbtes folk på en og samme måde, dels ved alt hvad der kunde tjæne til våben (jærn, sten osv.), dels ved list og de af hævnlyst opståede rænker. Paralleler til disse dødsmåder vil kunne påvises hos oldtidens andre folk; jeg skal blot minde om alle de dødsårsager, der findes hos Homer. Et par eksempler anføres også på lighed med hensyn til begravelsesstedet; men når Bugge sammenligner udtrykket »Sliab Slea skjuler ham med nåde« og Y-tals »og Skæreið (Bugge: hestens bærer ɔ: jorden, sikkert urigtigt) i Skiringssal luder (som en sörgende) over heltens ben«, så er her tanke og udtryk lige grundforskellige. Man ved ikke, når det irske digt er forfattet; Bugge vover heller ikke »med bestemthed at påstå«, at det har været kendt af Y-tals forfatter. Som man ser: usikkerhed på ethvert punkt. Af kronologiske grunde, eftersom Y-tal skal være digtet c. 950—60, er der så godt som ingen sandsynlighed for, at den norske forfatter kunde have benyttet det nævnte digt. Der

måtte da være tale om dettes ældre irske forbilleder, der også havde været Y-tals forløbere; men her kommer vi atter ud på uvisse antagelsers gyngende hav, hvor ingen havn er at öjne. For mig stiller sagen sig så — det irske digt er utrykt og jeg har ikke haft adgang til det —, at de af Bugge fremførte ligheder med keltiske digte — hvoraf ikke ét, vel at mærke, er tilnærmelsesvis nogen særlig parallel til Y-tal — er ganske tilfældige og ikke med nogen som helst sandsynlighed forudsætter gensidigt slægtskab. Ved at læse f. eks. O'Currys fremstilling af den irske digtning bliver man ingen steder mindet om den nordiske poesi, dens særlige egenskaber og art. Naturligvis er der altid enkelte underordnede lighedspunkter mellem enhver episk-heroisk digtning, men aldrig kommer man uvilkårlig til at tænke på nordisk digtning ved læsningen af de keltiske digte; uligheden mellem bægge arter er derimod af en ganske anderledes slående art[1].

I denne sammenhæng vil jeg dog fremhæve, at muligheden for, at et digt som Y-tal, der kan være forfattet omkr. 870, altså 30—40 år senere end Brages digte, kunde vise påvirkninger fra keltisk digtning, ikke er ganske utænkelig, eftersom Nordmændene dengang i et kvart århundrede havde levet under forholdsvis fredeligt samkvem med Kelterne og kan have haft lejlighed til at lære deres forskellige digte at kende og bringe efterretning herom hjem til Norge. Men jeg betragter en sådan mulighed som ganske usandsynlig; jeg mener blot, at selv om man ved utvivlsomme grunde havde godtgjort irske påvirkninger i Y-tal — hvad man slet ikke har gjort —, behøvede digtet ikke af den grund at skydes længere ned i tiden, end det på grund af digterens

[1] De af Bugge fremhævede ligheder mellem Y-tal og keltiske digte fås overhovedet blot ved at udpille forskellige enkeltheder fra forskellige digte og så sammenstille dem; en sådan metode kan jeg ikke indse er berettiget.

(Tjodolfs) levetid og Rǫgnvaldr heiðum-hárs formentlige forhold kan være digtet[1]. Hvad det egenlige indhold angår, dets slægtregister, er digtet under alle omstændigheder ægte norsk.

Der er i det foregående bevist, hvor lidet- eller intetsigende Bugges grunde er for, at Y-tal skulde være forfattet c. 960, eller at det ikke skulde være af Tjodolf fra Hvin (Hvinir) og ikke om Rǫgnvaldr heiðum-hárr; der er intet fremsat med hensyn til digtets positive indhold, der beviser dette; de kronologiske og historiske forhold i Norge ved 870, således som vi kender disse, taler ikke i mindste måde imod tilværelsen af Rǫgnvaldr. Der er med andre ord intet fremkommet, der egner sig til at svække tilliden til de gamle kilders enstemmige tradition om digtets forfatter og dets tilblivelsesgrund. Ikke engang den omstændighed, at der kunde være tale om irsk påvirkning med hensyn til enkelte udtryk eller noget i den ydre form, kan afkræfte traditionen.

Dette resultat vil herefter forhåbenlig stå **fast**.

Efter dette er der i virkeligheden ingen særlig grund til at dvæle ved kap. V: »kong Ragnvald i Ynglingatal« og VI: »Ynglingatals forfatter«. Bugge søger, for det første punkts vedkommende, ivrig efter en Rǫgnvaldr i Vesten; han anfører en 4—5 stykker af dette navn, men ikke én af dem vil rigtig passe til den af Bugge forlangte affattelsestid, og så må eftersøgningen opgives uden resultat. Det er jo ikke altid, at man finder, hvad man vil. Desto besynderligere tager en påstand sig ud som denne: »Men såmeget tror jeg i det foregående at have gjort sandsynligt, at Yt. er digtet ikke för c. 950 i Britannien ... til en norsk konge Ragnvald[2]«.

---

[1] At versemålet i Y-tal skulde være påvirket af keltisk versemål, benægter jeg derimod ganske og aldeles.

[2] Udhævet af mig. — Rǫgnvalds tilnavn: *heiðum-hárr* forklarer Bugge måske rigtig som 'den höjt hædrede', af *heiðr* 'ære', men dette ord findes ellers aldrig i flertal. Jeg har opfattet det som den 'lys-hårede', af *heiðr* 'lys, klar', i analogi med

Hvis Bugge kunde gå ind på mine påvisninger af, at Y-tal kan være så gammelt som fra c. 870, vilde han sikkert intet kunne indvende imod, at det var forfattet af Tjodolf fra Hvin(-ir), så meget mindre som Bugge selv indrömmer, at digteren er »lokalkendt på Vestfold i det sydøstlige Norge« (s. 143), men Tjodolf stammede fra den egn, som er næst vest for det nævnte fylke.

Hermed kunde jeg i grunden slutte min omtale af Tjodolf og hans digt. Men da dette i de sidste tider har været genstand for så mange betragtninger og undersøgelser fra forskellige sider, vil jeg tage disse lidt i öjesyn.

Elis Wadstein har (Arkiv XI, 64—92) offenliggjort en afhandling om Y-tal, dets tolkning, affattelsestid m. m. og senere hertil föjet en tillægsafhandling (sst. XII, 30—46). Mod den første har Bugge kraftig taget til genmæle (se ovf.). Ved den sidste afhandling er Wadsteins sag ikke bleven bedre; den slags tankeeksperimenter, som dér gives prøve på, har jeg ingen lyst til at bekæmpe. Men jeg finder anledning til at bemærke, og det ikke med hensyn til Wadstein alene, at man i virkeligheden ikke har lov til at skalte og valte med de gamle tekster, når de overhovedet kan siges at være klare og forstålige, som de foreligger, og behandle dem ved at eksperimentere med alle tænkelige (og utænkelige) grammatiske og leksikalske muligheder.

fǫgrum-skinni (den svage form her af adj. svækker næppe retten til sammenstillingen); herimod kan indvendes, at *heiðr* ellers ikke findes brugt om håret; men det forekommer mig dog ikke at være sprogstridigt. — Når R. kaldes *reiðar stjóri*, er det unødvendigt, at søge anden forklaring end 'vognens styrer'; at det er en rigtig nordisk kenning, lærer f. eks. kap. 5 i Halfdan svartes saga. Forresten kan *reið* også betyde skib. — *Forðum* i Y-tal 51 om Olaf behøver ikke at antyde nogen længere afstand i tid, men kun, at Olaf var død, da Y-tal blev til. Udtrykket 'han som levede for længe siden' om en mand, der levede mindst c. 100 år för digterens tid, er i sin orden.

A. Noreen har i Upsalastudier (1892; s. 194 ff.) offenliggjort en afhandling om de »mytiska beståndsdelar i Y-tal«; men da den kun består af fortolkning af nogle af digtets første strofer, fornemmelig deres formentlig mytiske indhold, vedrører den os ikke her. Jeg skal blot bemærke, at forfatteren antager, at Y-tal er af Þjóðólfr, og ytrer — i afhandlingens slutning — ».... omkring 870, således kårt innan Yt. diktades«; men når han antager (med G. Vigfússon), at digtet er om Harald hårfagre, hører vor enighed op. — I sine artikler om Y-tal og Ynglingerne i Nordisk familjebok er Noreen mindre bestemt i sine udtalelser og hans egne meninger fremtræder her med et prisværdigt mådehold.

Henr. Schück har i (Svensk) Historisk tidsskrift (1895; s. 39—88) skrevet en læseværdig og i mange henseender fortjænstlig afhandling: »De senaste undersökningarna rörande ynglingasagan«. Denne afhandling skal jeg her komme noget nærmere ind på, eftersom den vedrører spörsmålet om Y-tals forfatter. Schück er tilböjelig til at følge Bugge med hensyn til dette punkt og udtaler, at »F. Jónsson anför inga bevis för sin mening, att dikten författats kort före 900« (s. 41 u. t.). Dette er til en vis grad sandt. Beviser i ordets strængeste forstand gives der ikke, især når man kaster vrag på en stærk og enstemmig tradition, men jeg håber, at forfatteren af det foranstående vil se og indrömme mig, at min antagelse ikke er ganske hen i det blå; blot må jeg bede erindret, at Bugges mening, at digtet måtte være forfattet c. 850—60, hvis det tilhørte det 9. årh., ikke holder stik. Schück bemærker, at »de skäl, på grund af hvilka man tillskrifver Tiodolf författarskapet, äro i en modern litteraturhistorikers ögon ej synnerligen starka«. Dette kan meget gærne være tilfældet; i det mindste har den udmærkede svenske litteraturhistoriker leveret beviset for sit eget vedkommende. Men hertil må det dog siges, at denne opfattelse turde kunne være »den moderne litteraturhistorikers« egen fejl. Med hensyn til spörsmålet måtte dog vel også en

moderne historiker have noget at sige; og jeg kunde henvise f. eks. til *G. Storms* behandling af Y-tal eller til udtalelser af en mand som *Joh. Steenstrup* angående gamle traditioner i det hele. Utilstedeligt er det i hvert fald, at parallelisere en forfatter som *Messenius*' meddelelser, som netop ikke beror på traditionen, med de gamle islandske traditioner. Da pladsen ikke tillader en alsidig og udførlig behandling af den norsk-islandske traditions styrke og art, således som den fremtræder i sagaværkerne om det 9., 10. og 11. årh., må vi her lade os nöje med nogle kortfattede bemærkninger.

Ingen betvivler, at indholdet af de isl. slægtsagaer og de norske kongers sagaer i en overvejende grad beror på mundtlig overlevering fra slægt til slægt. Det er dog fejlagtigt at mene, at sagaerne har foreligget i den form, de nu haves i, allerede inden de nedskreves, så at de første optegnere kun har haft så at sige et mekanisk nedskrivningsarbejde at besørge. Der er her uden tvivl tale om historiske forfattere, der hver for sig samlede de spredte slægttraditioner, og som støttede sig til ældre kyndige mænd, der på en hånd havde samlet så og så meget af sådanne. Den enkelte forfatter knyttede traditionerne sammen, således som han fandt det rimeligst; han søgte at få enhed og sammenhæng i det hele, ligesom han flere gange bestemt viser særlige forfatterinteresser. Uagtet det forholder sig så, er det på den anden side uimodsigelig sandt, at disse forfattere holdt sig til det virkelig modtagne stof og gengav det uden at lægge noget til af handlinger; derfor kan de dog have foretaget mindre rigtige kombinationer af sådanne, sammenblandet forskellige punkter, fremstillet begivenhederne i en gensidig forbindelse, som de fandt sandsynligst. Således må man selvfølgelig veje den enkelte saga, sammenligne dem indbyrdes, for at undersøge og bestemme, hvad der virkelig er gammel tradition. I almindelighed er dette forholdsvis let; således er det, for blot at tage et eksempel, klart, at når der i begyndelsen af Laxdœla tales om en Ingjaldr, »en sön af Frode,

hvem Svertlingerne dræbte«, hvorved slægtregistret bliver galt, beror denne fejl på forfatterens eller redaktørens specielle ukyndighed, men ikke på en gal tradition. Ligeledes må man altid tage hensyn til senere omredaktioner og vilkårlige ændringer, som de fleste sagaværker opviser og som stammer fra tiden för og efter 1300. Man må ikke göre traditionen ansvarlig for alle de fejl, et sagaværk mulig indeholder.

Hvad nu den islandske traditions styrke angår, er der — og det synes at følge af sig selv — næppe grund til at betvivle, at den i det hele og store har været usædvanlig stærk og fastholdt de gamle begivenheder med en sjælden troskab.

Der kunde føres mange og forskelligartede beviser herfor. Vi kan for det første minde om et værk som Landnámabók; den opregner jo alle landnamsmænd landet rundt efter kyndige mænds udsagn omkring år 1100, samt angiver et utal af slægtregistre (landnamsmændenes efterkommere i et så og så stort antal). I 200 år havde man altså i hukommelsen fastholdt de enkelte slægter, og der er ingen så tvivlesyg at mene, at disse slægtregistre ikke er rigtige; de stemmer for det meste med de af dette skrift uafhængige sagaer. Opbevarelsen af et sådant stof var i gamle dage ganske anderledes let end nu; åndsindholdet var jo simpelt og ensartet. Når en enkelt familje eller enkelte særlig personalhistorisk interesserede og kyndige mænd besad et udførligt kendskab til forfædrene (jeg taler kun om tiden efter c. 800—850), er det en selvfølge, at ættesagn, der jo var knyttede til enkelte af slægtens medlemmer, også bevaredes i hukommelsen og fortaltes af den ene til den anden, stadig i samme form. Der var gamle vers, der ofte dannede kærnen i sagnene og som kraftig støttede fastholdelsen af det engang fortalte. Der var gamle genstande, våben, kostbarheder og lign., hvortil sagn var knyttede, for ikke at tale om lokaliteter osv. Der var således meget, der hjalp på

hukommelsen og støttede traditionerne, så at de uforvansket kunde gå i arv fra slægt til slægt. Når sansen for dem og deres betydning tillige var levende, som på Island i det 10., 11. og 12. årh., er grunden til at tro dem så meget större. Naturligvis skal disse traditioner underkastes kritik. Viser det sig da, at de ikke står i strid med andre positivt troværdige efterretninger eller kilder og at de ikke indeholder noget urimeligt eller historisk umuligt (varsler, trolddom og lignende hører ikke hid), så har man ingen midler til at bevise eller påstå, at de er urigtige, og sandsynligheden for, at de er rigtige, er lige så stor som for det modsatte. Det har desuden i flere tilfælde vist sig, at hvor man har draget den islandske tradition eller stumper af den i tvivl, har det bagefter vist sig, at den indeholdt sandhed. I andre tilfælde har den fået uventet bekræftelse af fremmede kilder. Jeg har i min fortale til Egilssaga (1886—8) påvist, hvorledes sagaens skildring af tilstandene i det nordlige Norge dels stemmer med Ottars (Ohteres) rejsebeskrivelse, dels intet indeholder, der strider derimod; derimod kan det nok siges, at forfatterens kundskaber ikke strækker fuldt så langt tilbage som Ottars. *K. Maurer* har i en særlig grundig afhandling udførlig påvist, at samme sagas skildring af den gamle norske rettergang i det hele er ganske rigtig; den må bero på traditionen. Det samme har *V. Finsen* for en stor del hævdet for Njálas vedkommende med hensyn til dens skildring af processer; denne skildring beror i det mindste på ingen måde på de lovbøger, vi kender. Når det forholder sig således hermed, er det så meget sandsynligere, at skildringen af historiske begivenheder er — i det mindste tilnærmelsesvis — rigtig fastholdt. Snorres beskrivelse af slaget på Rastarkalv (955) er et godt bevis for traditionens sejhed og trofaste fastholden af enkeltheder. Snorre har ikke selv været på stedet; deraf et par uvæsenlige og let forstålige fejl; men beskrivelsen af terrænet i forbindelse med kampens forskellige afdelinger er i det hele nöjagtig og overens-

stemmende med de naturlige forhold. Her kan der kun være tale om, at denne beskrivelse har levet i traditionen, indtil Snorre nedskrev den (i Fagrskinna er beskrivelsen kortere, men rigtig), og her mangler der ikke på detaljer. Således kunde man blive ved med eksempler, der beviser den gamle islandske traditions mærkværdige troværdighed.

Ligesom der nu var særlig kyndige sagamænd, der samlede gamle sagn og traditioner, således var der også andre, særlig skjalde, der samlede gamle s a n g e og v e r s og kunde en stor masse deraf udenad. Disse sange med dertil fra begyndelsen af knyttede forfatternavne m. m. er gåede fra den ene til den anden, fra det ene slægtled til det andet, og så godt som aldrig findes der en vaklen, usikkerhed eller sammenblanding med hensyn til, hvem der angives at være forfattere til disse sange (naturligvis de helt anonyme, som Eddadigtene, undtagne); dette, at huske forfatter n a v n e n e, var jo heller ikke forbundet med nogen videre vanskelighed. Netop hvad digte og digternavne angår, har vi al grund til at tro den islandske tradition bedre end på noget andet punkt. Bortset fra de ældste digte og nogle af sagaernes løse vers, har man da heller intet haft at indvende imod ægtheden af den tradition, der tillægger en Glúmr Geirason, en Einarr skálaglamm, en Hallfrøðr, Sigvatr osv. osv. de vers, der er opbevarede under deres navn. De ældste digte ligger nu ikke så meget længere tilbage end de anerkendt ægte digte og de er ikke så rigelig opbevarede — tværtimod —, at de ikke ligeså godt kan være ægte og traditionen om dem ligeså rigtig som om hine.

Der er således meget, der taler for den islandske traditions troværdighed, og ingen moderne litteraturhistoriker kan uden videre erklære den eller dens enkeltheder for lidet sigende eller lidet vejende på kritikens vægtskål.

Jeg kan derfor ikke indrömme Schück, at Snorres udsagn — og i øvrigt den gamle enstemmige tradition — om Y-tals forfatter bör vige pladsen for nutidens mere eller mindre

stærke (eller rettere: svage) gisninger og svagt begrundede formodninger, hvor enhver sikker grundvold savnes[1].

Jeg skal ikke her komme ind på digtets sagnstof og Schücks interessante behandling af endel deraf. Kun må jeg bemærke, at Olaf trételgja umulig kan være den Olaf, som »de Sueonia veniens« erobrede Danmark eller endel deraf.

Derimod kan jeg ikke her undlade at göre nogle bemærkninger om Goðrøðr, (ifølge Y-tal) Rǫgnvaldr heiðumhárr's bedstefader, da han har spillet så stor en rolle i sagnhistoriske undersøgelser.

Denne Goðrøðr kaldes i islandske kilder dels *veiðikonungr* (»jagtkonge«) dels og sjældnere *inn mikilláti* (»den overmodige«). Hvorfra det første er kommet, vides ikke, men det stammer mulig fra en gammel tradition, hvis det ikke er blevet overført på denne Goðrøðr fra en anden sagnperson. Det sidste tilnavn er derimod vistnok lavet i henhold til Tjodolfs vers, hvor han kaldes *inn gǫfugláti* (»den, der ter sig fornemt«); dette er i digtet aldeles bestemt ikke tilnavn, men et rosende tillægsord i almindelighed. Goðrøðr, der efter ætledene at dömme har levet c. 750—800 og som fra digterens standpunkt omkr. 875 godt kunde betegnes som »han, der fordums (ɔ: for en tidlang siden) levede«, blev af *E. Jessen* (i hans Undersøgelser) løselig identificeret med den »Godofredus«, der i forskellige fremmede pålidelige kilder skal, ved år 800, have levet i Danmark (Slesvig) og som havde kampe med Karl d. store (jfr Schück s. 69 ff.); han døde 810. Mere bestemt identificerer *P. A. Munch* de to

[1] Når Schück s. 45 antager, at Y-tal har været lidet kendt i Norge, da Eyvindr ellers ikke havde vovet at efterligne det så stærkt i sit digt, Háleygjatal, må vi erindre, at Eyvindr netop fik sit tilnavn, fordi han havde gjort dette. Faktum har altså snarest været velbekendt og digtet med. I øvrigt er det naturligvis ørkesløst at strides om, hvilken udbredelse et digt har haft i det 10. årh.

konger (N. Folks Hist. I, 1 s. 384 ff.) osv., samt *G. Storm* (Norsk hist. Tidsskr. III). Schück siger (s. 76—7): »Att dess [Y-tals] konung Gudröd är den samme som den konung Godofridus, hvilken 810 mördades, har af alla senare forskare varit insedt och erkändt«. Det er nu vistnok tilfældet; men det er da på tide at udtale, at denne identificering ganske og aldeles hviler på en gisning og er i virkeligheden kun en hypotese. Der er såre lidet tilfælles med de to Godrøder, ja, uligheden er rent ud sagt overvældende. Y-tals Goðrøðr kendes kun fra dette digt og Snorres Ynglingasaga (samt fra Þáttr af Uppl. kon. kap. 2, hvor dog intet fortælles, der afviger fra Snorre). Hvad der her fortælles om Goðrøðs bedrifter har intet med det at göre, som fortælles om Godofridus, og der er intet fælles med hensyn til slægtskabsforholdene. Der er i virkeligheden kun den eneste lighed mellem dem, at de bægge dræbes ved svig; om Godofridus' dødsmåde er kilderne ikke engang enige. Om Godofridus'-Goðrøðs rige i Slesvig er der ikke så meget som et dunkelt minde i den norsk-islandske tradition, og hvorledes kunde det være gået til, at det så helt var glemt? Hvorledes kunde i det mindste Y-tals forfatter, hvad enten han digtede i 870 eller c. 950 være så aldeles uvidende om Godofridus' magt og vælde og død i Slesvig? På grund af Snorres prosa-fremstilling er der nemlig ingen grund til at tro, at digtets vers om Goðrøðr (d. v. s. det ene, der er tabt; Snorre anfører to) har indeholdt noget i den retning. Uagtet det var digterens hensigt, kun at omtale dødsmåde og gravsted, kunde dog, hvad vi ser af andre vers, en nærmere betegnelse af vedkommende konge også få plads, ligegyldigt om vi nu forstår, hvad der hentydes til eller ej. Vigtigere er det dog, at Snorre — og altså den norsk-islandske tradition — intet ved om Goðrøðs optræden i Danmark og død dér. Jeg slutter mig således til *Steenstrup* (Norm. I, 68 ff.) og *A. D. Jörgensen* (Den nord. kirkes grundlægg. s. 76, Tillæg s. 107), der bestrider retten til at

identificere Goðrøðr og Godofridus[1]. De bebrejdelser, som Schück retter imod digtets forfatter, kan derfor ikke ramme ham, sålænge det ikke står bedre til med retten til at identificere de to konger, end tilfældet er. Følgelig bliver digtets affattelsestid og Tjodolf som dets forfatter uangribelig[2].

Når jeg således for et hovedpunkts vedkommende er uenig med H. Schück, ligesom jeg selvfølgelig er uenig med ham i, at digtet Y-tal skulde være forfattet i Vesten, er jeg på den anden side enig med ham i, at som »historisk dokument« savner digtet så godt som al værdi. Dette har jeg antydet i min litteraturhistorie. For det meste beror digtets indhold på lærde kombinationer af gamle myter og sagn; at man ikke i nutiden kan bygge historiske teorier derpå, er ganske klart; men det er ligeså vanskeligt, at bygge mytologiske eller sagnhistoriske teorier derpå. De, der allerede er fremkomne eller antydede, forekommer mig ikke at kunne göre krav på længere liv end de historiske.

Endelig har *A. Kock* offenliggjort en afhandling »Om Ynglingar såsom namn på en svensk konungaätt« (i (Svensk) Hist. tidsskr. 1895, s. 157—70). Her hævder Kock, mod A. Noreen og Schück, at Ynglinge-navnet med rette tilkommer den gamle Upsalske kongeslægt, men ikke en østdansk (skånsk) kongeslægt. I øvrigt vedkommer denne afhandling os ikke her, undtagen for så vidt som det hævdes, at digteren har været rigtig underrettet om Ynglingenavnet, samt at den islandske tradition, der delvis knytter sig dertil, er rigtig.

---

[1] At der er to konger af navnet Goðrøðr samtidig i Danmark og Norge er ikke mærkeligere, end at Olaf d. hellige og Olaf d. svenske er samtidige konger i Norge og Sverrig.

[2] Schücks forklaring af *Geirstaðir* (s. 67) og *fótverkr* (s. 78) er efter min mening umulig. Det er næppe sproglig muligt, at bruge *fótverkr* om andet end sådan 'værk', smærter, hvis årsag ikke kendes. Ligeledes er *Borror* i Jsk. ikke andet end fejllæsning af den norske afskriver af originalens *borroe*; sådanne »fejl« findes flere gange på hver side i den norske afskrift.

ETRURISK KEDELVOGN,

FUNDEN VED SKALLERUP.

AF

CHR. BLINKENBERG.

Iblandt de danske oldsagsfund har de, der foruden genstande af hjemlig oprindelse indeholder andre, som er indførte fra fremmede lande, i flere retninger særlig betydning. De fortæller, fra hvilke egne kulturströmmene i den forhistoriske tid er nåede til Norden; de viser, af hvilken art de mønstre var, som efterlignedes her hjemme, og giver således nöglen til at forstå flere af de nydannelser, som efterhånden fandt sted; endelig yder de et hjælpemiddel, hvorved den adskillelse mellem ældre og yngre tidsrum, som kan vindes ved iagttagelse af oldsagsformer, gravskikke og andre forhold, med större eller mindre tilnærmelse lader sig

omsætte i virkelige kronologiske bestemmelser. Ethvert sådant fund har derfor krav på særlig opmærksomhed, og når det tilmed, efter hele sin art, er nyt og enestående i rækken af de danske fund, vil det være naturligt, at det så hurtig som muligt göres tilgængeligt gennem afbildning, og at fundforholdene meddeles, så vidt de har kunnet oplyses. I det følgende forelægges et bronzealdersfund, der vel allerede er fremdraget i forsommeren 1895, men hvis betydeligste stykke först ved et arbejde, der har optaget det meste af efteråret, er blevet så vidt sammensat, at dets form og störrelse har kunnet bestemmes.

På lodden matr. nr. 10 af Skallerup, Udby sogn i Præstø amt, lå höjt og frit, med vid udsigt, en kredsrund gravhöj af betydelig störrelse, kendt i egnen under navnet Trushöj. Gårdbestyreren nærede ønske om at slöjfe den og sendte i 1894 meddelelse herom til Nationalmuseet. Da höjens hele ydre form i det væsentlige var uskadt, kunde Museet imidlertid ikke række hånd til en udgravning; det søgte at opnå, at höjen blev fredlyst, og tilbød herfor et betydeligt vederlag. Tilbudet blev afslået; men der blev givet løfte om, at Museet i betimelig tid skulde få underretning, dersom der blev taget fat på slöjfningen. I maj 1895 blev der gravet en gang ind i höjen fra syd. Da man henimod midten stødte på en stendynge, standsedes arbejdet, og den lovede meddelelse blev sendt til herredskontoret. Et sammentræf af uheldige omstændigheder[1] førte imidlertid til,

[1] Underretning om udgravningen blev sendt i en personlig skrivelse til direktøren for Nationalmuseets 2. afdeling, adresseret til hans bolig. Direktøren var just da på en embedsrejse i det indre Jylland. Skönt brevet ufortøvet blev eftersendt og efter modtagelsen tilbagesendt til Museet, kom det dog for sent. Museet satte sig strax i forbindelse med herredskontoret; men man havde da allerede begyndt at optage stendyngen. Af det foreliggende tilfælde skönnes det, hvor ønskeligt det er, at sådanne meddelelser alene adresseres: *Nationalmuseet.*

at Museet modtog meddelelsen for sent. Da der var gået en uge, uden at gårdbestyreren havde modtaget noget svar, fortsatte han arbejdet ved at optage en stor del af stendyngen; han nåede derved ned i graven og tömte den största del deraf til bunds. Da Museets udsending kom til stede, skönnedes det vel, at der næppe var flere oldsager tilbage, men på grund af fundets enestående art ansås det dog for rigtigt, at den tilbageværende del af stendyngen undersøgtes. Undersøgelsen foretoges den 4. juni og følgende dage. Den havde til formål at tilvejebringe oplysning om gravformen, at optage og indmåle de brudstykker, som endnu måtte findes, og derved søge at vinde en sikker bestemmelse af oldsagernes plads i graven, som gårdbestyreren i øvrigt mindedes med temmelig nöjagtighed.

Höjen hævede sig 7.50 m. over den faste undergrund. Om foden iagttoges dele af to stenkredse med en indbyrdes afstand af c. 2 m.; muligvis har mellemrummet mellem dem været udfyldt med mindre stene, så at de dannede et fast stengærde. Nogle af randstenene havde en betydelig störrelse; een ragede 2 m. op af jorden. Tværmålet af den ydre stenkreds bestemtes til 44 m. Fylden var stenfri, og det kunde skönnes, at hele höjen var opført på een gang. Omtrent i midten lå en stendynge, 7 m. bred, dannet af stene af meget forskellig störrelse (indtil en længde af 0.60). I den naturlige bund under denne var der gravet en flad, trugformet fordybning; dyngens störste höjde over bunden var 2 m. Midt i dyngen og ved dens bund var graven anlagt, med retning øst-vest. Dens udstrækning kunde sikkert bestemmes, idet der for hver ende var sat en större flad sten, begge 1.10 m. brede, den vestlige 0.79, den østlige 0.54 höj; afstanden imellem dem var 4 m. Deres overkant lå i samme niveau som stendyngens rand. Graven har således til alle sider været omgiven med sten, hvis øverste lag sandsynligvis har dannet en vandret brolægning om den; efter at den var lukket, er dyngen ophobet derover indtil

en höjde af 1 m. over endestenenes overkant. Hosstående skitser, der er udførte efter opmåling og fotografier, anskue-

Fig. 1—2. Tværsnit (i N-S) og grundrids af stendyngen.

liggör stendyngens og gravens form. Kun en del af dyngen blev blottet ved udgravningen; den er i tegningen udhævet ved en tykkere kontur.

I graven var der inden undersøgelsen optaget en ikke ringe mængde egetræ (indtil 0.07 tykt). Ved undersøgelsen fandtes ved den sydlige rand endnu to stykker urörte, det ene c. 1 m. langt. Årerne i træet gik i øst-vest. Der er således ingen tvivl om, at graven har indeholdt en kiste af egetræ. Derimod var iagttagelserne ikke tilstrækkelige til, at det kunde afgöres, om det har været en af de i den ældre bronzealders grave oftere forekommende kister, dannede af en kløvet og udhulet stamme, eller, hvad der kun kendes fra et enkelt tilfælde[1], en plankekiste. Det sidste turde være det rimeligste, da der i gravens sider iagttoges lodrette vægge, dannede af opstablede stene, som skönnedes at ligge i deres oprindelige leje.

Inden undersøgelsen var der af graven fremdraget følgende under *a—g* anførte oldsager, der utvivlsomt alle har ligget i kisten, hvis rester på flere steder bar mærker af den oxyderede bronze.

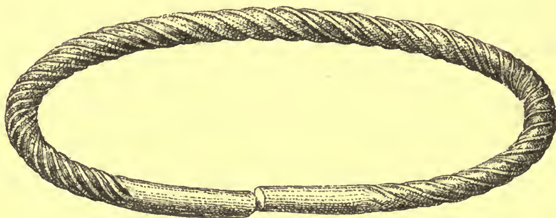

Fig 3. Guldarmring. 1/1

a. En armring dannet af en vreden guldstang, hosstående afbildet i naturlig störrelse[2]. Den vejer 43 gram og har en guldværdi af 105 kroner.

---

[1] Bredhöj i Maabjerg sogn, Ringkjøbing amt, Aarb. 1886, 260. Afbildning af kisten hos V. Boye, Fund af Egekister, s. 27.

[2] Samme form tidligere afbildet Aarb. 1886, 276 fig. 10. Sophus Müller, Bronzealderen nr. 66. Samme, Vor Oldtid s. 231 fig. 117.

b. Fire tilsammen 0.58 lange brudstykker af et mindst 0.63 langt sværd af bronze. De er stærkt angrebne, så at formen i det enkelte ikke længer er kendelig. Det ses dog, at det brede midterparti i klingen har været uden orna-

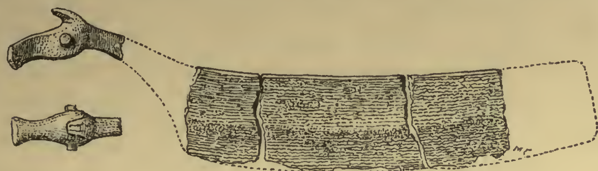

Fig. 4. Ragekniv. 1/1

menter, og at sværdet har haft en c. 0.025 bred grebtunge med lave sidekanter; det har således hørt til den hos Sophus Müller, Bronzealderen nr. 33—34 beskrevne gruppe.

c. Brudstykker af en kedelvogn af bronze (se nedenfor, s. 368 ff.).

d. Fire brudstykker af en ragekniv af bronze, i hosstående fig. 4 afbildet i naturlig störrelse[1].

e. Et 0.025 langt, 0.015 bredt brudstykke af en kniv med udbuet ryg[2].

f. Et 0.014 langt, fra 0.005 til 0.01 bredt bronzestykke med lige siderande, antagelig fragment af en niptang.

Fig 5. Hornstykker. 1/1

g. Brudstykker af en genstand[3] af *horn*[4]; hosstående fig. 5 gengiver to af dem i naturlig störrelse. Nogle

---

[1] Jfr. Aarb. 1876, 223. Sophus Müller, Bronzealderen nr. 85.

[2] Jfr. Sophus Müller, Bronzealderen nr. 81—84.

[3] Mulig en lille dåse el. lign. Stykkerne har krummet sig så meget, at den oprindelige form ikke kan ses.

[4] Stoffet er bestemt af Cand. Bille Gram, der godhedsfuldt har foretaget en række kemiske og mikroskopiske undersøgelser af fundet. De i det følgende med kursiv udhævede stofbetegnelser skyldes resultaterne af disse undersøgelser.

af dem er randstykker; lidt inden for kanten er de prydede med to parallele zigzaglinier, et ornament, der er almindeligt på bronzesager, men kun i få tilfælde er forekommet på genstande af horn[1]. Antagelig har zigzaglinien, ligesom på bronzesagerne, været dannet ved, at der er indhugget trekantede fordybninger med spidsen vexelvis til den ene og til den anden side, hvilke fordybninger derefter er blevne udfyldte med et stof af anden farve. I tidens løb har imidlertid hornet trukket sig sammen, og den indlagte masse træder derfor nu frem over overfladen. Denne masse ser ud ganske som den i bronzealderen oftere anvendte harpixmasse, og ved analysen er der tilvejebragt nogen sandsynlighed for, at det er den samme, men der kunde ikke udtages så meget til kemisk undersøgelse, at en sikker bestemmelse deraf var mulig.

h. Flere steder i graven optoges dels för, dels ved undersøgelsen stykker af töj, der viste sig at være vævet af overvejende *mörk fåreuld* med indblanding af en mindre mængde *hjortehår,* de samme bestanddele, der er fundne i de tidligere undersøgte klæder fra de danske bronzealdersgrave[2]. Töjresterne var så små, at klædets form ikke kunde bestemmes; på to stykker fandtes vævet rand. De var for störste delen dækkede med et tæt lag *fæhår,* rester af en hud, der har været lagt over klædet[3].

Hvor stykkerne *a*—*c* lå i graven, er på skitsen s. 363 angivet efter gårdbestyrerens meddelelse. For *c*'s vedkom-

---

[1] Kamme fra egekister: Aarb. 1886, 261 fig. 1; Sophus Müller, Bronzealderen nr. 20 (jfr. nr. 201); V. Boye, Fund af Egekister pl. II C 3, pl. XXII A 2 og B 2.

[2] Bille Gram, Aarb. 1891, 116—119.

[3] Endnu skal nævnes, at der ved undersøgelsen i nærheden af det sted, hvor kedelvognen havde stået, optoges et c. 0.063 langt, indtil 0.015 tykt, trindt stykke af en sort masse, som ved den kemiske analyse viste sig at være en *gummiart,* et stof, der hidtil ikke er påvist i danske fund.

kommende kunde denne kontrolleres ved undersøgelsen, idet et antal fragmenter endnu var tilbage i den ikke forstyrrede del af graven. Pladsen for hvert lille stykke, som optoges, blev bestemt ved nivellement og triangulær indmåling; resultatet heraf var, at kedelvognen må have stået på det angivne sted. Hvor de under *d*—*g* anførte genstande har ligget, vides derimod ikke.

Sammen med brudstykkerne af kedelvognen optoges inden undersøgelsen en del brændte ben, der efter viceinspektør Herluf Winges godhedsfulde bestemmelse er rester af menneskeknokler. Det meddeltes, at de lå inden i kedlen. Da der ikke på andre steder i graven er truffet dele af knokler, tör det anses for sikkert, at liget har været brændt, og at kedelvognen er nedsat i graven som beholder for de brændte ben.

Fundets stilling inden for bronzealderen lader sig bestemme med stor sikkerhed. Sværd af form som (*b*) forekommer i mandsgrave fra hele den ældre bronzealder. Armringen (*a*) og ragekniven (*d*) foreligger i en række fund fra mandsgrave, som tilhører det sidste afsnit af dette tidsrum. Hermed stemmer gravformen overens. Liget har, som anført, været brændt; men graven har endnu samme form og störrelse som til ubrændt lig, et træk, der kun kendes fra den nævnte periode, i hvis løb ligbrændingen efterhånden fuldstændig fortrængte den ældre jordfæstelse. Også gravgodsets sammensætning er en i samme tidsrum oftere forekommende reminiscens fra ældre tid, da töjet og huden anvendtes til ligets beklædning og tildækning. Det må betragtes som tilfældigt, at der fra Danmark næppe kan anføres noget fuldt sikkert exempel på, at brændte ben har været nedlagte i den ældre bronzealders mest karakteristiske gravform, egekisten[1], da dette forhold kendes fra flere fund

[1] En grav med brændte ben i Samsingerbanken ved Kallundborg skal have indeholdt en opløst egekiste, L. Zinck, Aarb.

i Skåne[1], og der i Danmark stundom er fundet mandslange stenkister med rester af brændt lig[2].

Den periode, hvortil fundet således må henføres, ansættes til tiden nærmest forud for 8. århundrede f. Chr. Beregningen er væsentlig bygget på de importerede stykkers alder og turde også finde en støtte i det foreliggende fund, idet kedelvognen (*c*), der herefter nærmere skal betragtes, er et italisk arbejde, som kan antages at være tilvirket i 9. årh. f. Chr. Men da der herfra næppe kan hentes midler til yderligere at præcisere tidsbestemmelsen, skal spörgsmålet om bronzealderens kronologi, der i sine store træk nylig er blevet belyst af Sophus Müller[3], her ikke optages til fornyet drøftelse.

Da brudstykkerne af kedelvognen af finderen afgaves til Museet, var de en samling så at sige værdiløse fragmenter; kun få stykker af karret havde en störrelse af 3—5 cm. eller derover. Antagelig har det længe ligget sammentrykket og søndret i jorden, knust under stendyngen, som må være styrtet sammen, da træet i graven rådnede. End mere ødelagdes det under og efter optagelsen ved ukyndig hånd. Först ved et arbejde, som krævede megen tålmodighed og megen flid, lykkedes det at få brudstykkerne så vidt sammensatte, at stykkets form kunde rekonstrueres med sikkerhed. Vignetten s. 360 giver et fuldt pålideligt billede af kedelvognen i dens oprindelige tilstand, udført i $^1/_5$ naturlig störrelse; tegningen s. 369 viser den bedst bevarede side deraf i dens nuværende skikkelse.

1871, 38. Jfr. V. Boye, Fund af Egekister s. 144. Endnu usikrere er de oplysninger, der foreligger om et fund fra Stenløse i Frederiksborg amt, K. Bahnson, Aarb. 1886, 264; V. Boye, l. c. s. 143.

[1] Montelius, Svenska fornminnesföreningens tidskrift 9. bd. s. 77 ff. nr. 5, 8, 9. (Af anden art er de sstds. nr. 15—16, 21, 23, 32 omtalte små egekister).

[2] Sophus Müller, Vor Oldtid s. 319 ff.

[3] Vor Oldtid s. 360.

Selve karret er forfærdiget af tre stykker drevet bronzeblik, idet fod, underdel og overdel er dannede hver for sig. Underdelen griber med en smal rand ud over overdelens nedre kant og forbindes med den ved otte nitter, af hvilke de fire tillige fastholder den nederste ende af fire korsvis

Fig. 6. Kedelvogn. 1/4

stillede hanke af snoet, firkantet bronzetråd, medens de andre fire er anbragte midt i mellemrummene. Sammenföjningen mellem over- og underdelen er indvendig tættet med *harpixmasse*[1]. Fig. 7 gengiver i naturlig störrelse

[1] Ved den kemiske undersøgelse viste det sig, at den væsentligste bestanddel er almindelig harpix; resten bestod udelukkende af organiske stoffer og kan, i al fald for en del, antages at være omdannet harpix; ved den mikroskopiske

et stykke af harpixmassen og af overdelens nedre kant; den lysere linie viser, hvor vidt underdelen har grebet op. Af den omhyggelige tætning tör det sluttes, at karret har tjent til virkelig brug, inden det blev anvendt som gravurne. Både overdelen, indtil halsen, og underdelen, indtil foden, er prydet med vandrette rækker af indvendig fra opdrevne buler mellem to fordybede, punslede linier. Til den brede mundings rand, der er styrket ved at böjes om en bronzetråd, er fastnittet øskener, hvori der i ringe hænger støbte bronzestykker, tolv ialt, som, når karret bevægedes, klirrede mod dets sider. På foden er fastnittet fire omböjede stykker bronzeblik, der forbinder den med en lille vogn, dannet af to axler og to vinkelret på disse fastnittede stænger, der løber ud i opadböjede, firkantede, vredne tråde, foroven afsluttede med en fuglefigur. Hver axel bærer to støbte hjul med fire eger; for at hindre dem i at glide af er axlernes ender hamrede flade (som sömhoveder)[1].

Fig. 7. Den nedre kant af karrets overdel med harpixmassen. 1/1

Den her beskrevne kedelvogn er det förste stykke af denne art, der er fundet i Danmark. Fra nabolandene

---

undersøgelse påvistes små dele af nåletræ, hvis forekomst simplest forklares ved at antage en mindre omhyggelig rensning af det indvundne råmateriale. Jfr. Sophus Müller, Bronzealderen nr. 43 og 169.

[1] Analyse af bronzen, udført af Cand. Bille Gram, gav følgende resultat. Bronzeblikket indeholdt 73.82 % kobber, 9.23 % tin, spor af antimon, fosfor og jærn, derimod intet spor af zink eller bly. Den støbte bronze (en af de ringe, som forbinder hængestykkerne med karrets rand) indeholdt 81.60 % kobber, 12.61 % tin, c. 0.2 % antimon, spor af bly og jærn, derimod intet spor af zink eller fosfor.

kendes enkelte lignende. Ved Peccatel i Meklenborg fandtes 1843 en kedelvogn i en grav sammen med oldsager, der hører til samme afsnit af bronzealderen som fundet fra Skallerup[1]. Ved Ystad i Skåne er der 1855 fundet underdelen af en lignende[2]; da den på det nærmeste har samme form som stykket fra Peccatel, tör det antages, at også overdelen (karret) har været ens. Inden for Nord-Tysklands og Syd-Sveriges bronzealder står disse stykker lige så isolerede som kedelvognen fra Skallerup og må ligesom denne antages for importerede syd fra. I hele det nordeuropæiske område, hvor støbningen var udviklet til stor fuldkommenhed, er der i bronzealderen ikke forfærdiget kar af drevne og sammennittede plader. Denne teknik hører hjemme i Italien. På gravpladserne fra Villanova-perioden (begyndelsen af sidste årtusinde f. Chr.) er der fundet et stort antal sådanne kar, deriblandt flere, i hvis form man genfinder de samme elementer som i karret fra Skallerup: den brede, vandrette munding, den korte, lodrette hals, den udbugede overdel, der er nittet sammen med den indadskrånende underdel, endelig den udad svajede fod. Der er således ingen tvivl om, at Skallerup-karret er indført fra Italien. Det er fremdeles ikke et stykke, der i den fjærne tid så at sige tilfældigt har forvildet sig op til Norden. De to samtidige kar fra Skåne og Meklenborg tyder på virkelig handelsforbindelse, og sandsynligheden for, at en sådan, hvorom der fra senere tid foreligger talrige vidnesbyrd, virkelig allerede har fundet sted i slutningen af den ældre bronzealder, vinder yderligere stadfæstelse ved, at bronzekar af anden form (enhankede skåle), der ligeledes tilhører Villanova-

---

[1] Lisch, Meklenburgische Jahrbücher IX 369—76. XXV 215—240. XXVI 151.

[2] Bruzelius, Svenska fornlemningar II, 20—34 pl. V; Montelius, Sveriges forntid, atlas fig. 255; samme, Kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademiens månadsblad 1873 s. 4—10, 19—24, 52—61.

kulturen, i ret betydeligt antal og, som det fremgår af sikre fund, i samme tid er komne til Danmark[1] og til forskellige egne i Mellem-Europa. Om end importen næppe er foregået på den måde, at italiske købmænd er rejste hele Europa igennem, tör det dog, når der har været virkelig handelsforbindelse, antages, at karrene i forholdsvis kort tid er førte fra fabrikationsstedet til Norden.

Kar med hjul under kendes ikke alene fra Italien og de dele af Europa, der gennem import og kulturmeddelelse er påvirkede derfra, men, som Undset ved en stor mængde exempler har påvist, også fra Grækenland og Orienten[2]. Af et bekendt, oftere citeret sted i det gamle testamente[3] fremgår, at kedler, der bevægedes på hjul, har været anvendte til hellig brug i det salomoniske tempel. Heraf udledes sædvanlig[4] den slutning, at alle kedelvogne, også de, der findes i Italien og Nord-Europa, har været tempelkar. Selve det, at karrene kunde bevæges på hjul, skulde bestemme dem til religiøs brug. En sådan slutning er imidlertid ikke berettiget. Man kunde f. ex. med samme ret slutte, at alle græske og italiske bronzehjælme var votivgenstande, fordi enkelte stykker sikkert vides at have været tempelgaver, eller at den fodløse attiske vinbolle (deinos) har været askeurne, fordi et enkelt exemplar er fundet i Etrurien indeholdende brændte menneskeknokler.

Det er ikke alene fra forhistorisk, men også fra historisk tid, at der fra Grækenland og Italien foreligger kar og andre andre brugsgenstande, som bevægedes på hjul[5]. Den litterære

---

[1] Sophus Müller, Bronzealderen nr. 100. Aarb. 1891, 204.

[2] Zeitschrift für Ethnologie 1890, 49—75.

[3] 1. kongernes bog, 7. kap. 27—39 (jfr. 2. krønikernes bog, 4, 6), se Ewalds oversættelse i Meklenburgische Jahrbücher XXV 231.

[4] Undset l. c. Montelius, Månadsblad l. c. s. 56 ff. Samme, Les temps préhistoriques en Suède, Paris 1895, 119.

[5] Undset l. c.

tradition kan derfor også give oplysning om betydningen heraf. I Odysseen[1] fortælles, at Helene, når hun spandt, havde ulden liggende i en sølvkurv, der gik på hjul. I Iliaden[2] berettes, at Thetis træffer Hefaistos i færd med at smedde trefødder, som han sætter guldhjul under, for at de skulde løbe *af sig selv;* at det sidste træk (»af sig selv«) er et fortrin, som digterens fantasi har tillagt arbejder af gudernes smed fremfor dem, der skyldtes hans jordiske værkfæller, er let at se. For at tage et exempel fra en langt senere tid, taler Athenaios[3] om, at »en mængde fisk og en opdækning af mangehånde andre retter blev *rullet ind*«. Öjensynligt er det kun af hensyn til den lette bevægelighed, at man har anbragt hjul under större kar og andet bohave. Det er forståeligt, at dette motiv, som andre, også stundom er anvendt ved mindre genstande, hvor hjulene i og for sig ikke behøvedes for at kunne transportere dem med lethed. Undertiden findes derfor også på mindre bohave anbragt ubevægelige hjul[4], der ingen nytte gör, men kun kan op-

---

[1] IV 131.

[2] XVIII 373 ff.

[3] p. 270 e.

[4] Således på visse etruriske fyrfade; et exemplar findes i Antiksamlingen, et andet er afbildet hos K. Schumacher, Beschreibung der Sammlung antiker Bronzen in Karlsruhe s. 66 nr. 382. Jfr. Undset l. c. s. 72 fig. 17. De af Furtwängler, Olympia IV s. 138 nr. 860 omtalte kar med fastsiddende ruller (jfr. N. Kondakof, J. Tolstoï et S. Reinach, Antiquités de la Russie méridionale 1891 s. 263 fig. 239; Sophus Müller, Jernalderen nr. 186) skal mulig forstås på samme måde. Men i hvert fald er der ingen forbindelse mellem disse, vistnok alle meget unge stykker og de hos Homer o. s. v. omtalte genstande, der bevægedes på hjul. Det af Furtwängler l. c. anførte lerkar fra Hissarlik (Schliemann, Ilios nr. 1108) hører ikke herhen; de tre rulleformede (?) knopper, hvorpå dette kar hviler, tör ikke forklares ved henvisning til græske bronzekar, der er mange århundreder yngre, men må opfattes som udviklede af de sædvanlige tre fødder, der kan antage forskellige former (Ilios nr. 1106—7) og undertiden er spiralformet oprullede (Ilios nr. 256).

fattes som et ornament, der var lettere og billigere at udføre end hjul, der kunde dreje sig.

Furtwängler, der har behandlet det samme spörgsmål[1], anser lige som Undset o. a. de i Nord-Europa fundne kedelvogne for bestemte til brug ved religiøse ceremonier. Han afviser den ovenfor anførte analogi med de salomoniske tempelkar, men lægger vægten på de efterretninger, man fra forskellige steder har om brugen af vogne ved religiøse optog; særlig fremhæver han, at det fra billeder på mønter[2] og en notits hos Antigonos fra Karystos vides, at en amfora, som stod på en vogn, i Krannon i Thessalien anvendtes ved en slags »Regenzauber«. Vognen betyder, efter Furtwängler, »die dröhnende, rasselnde Gewitter- und Regenwolke«. Vognen i Krannon har efter al sandsynlighed været en virkelig, stor vogn, der således er vidt forskellig fra de italiske »kedelvogne«. Man kan ikke på dette grundlag skille disse fra de mangfoldige andre genstande med hjul og tillægge dem en særlig, religiøs betydning.

Betragter man spörgsmålet fra den anden side, må det siges, at der i den danske bronzealders gravgods hidtil ikke er påvist genstande, som kan antages at have haft en særlig religiøs bestemmelse[3]. Danmark ligger f. ex. helt uden for det område, hvor den skik har hersket at nedlægge små idoler i graven. Alt hvad der medgives den døde — klæder, våben, smykker o. s. v. — har tjent ham til brug i livet; når det nedlægges som gravgods, må grundlaget herfor være troen på, at han også vil få brug derfor i det andet liv. Da ligbrændingen har afløst jordfæstelsen, og man begynder at nedsætte de brændte ben i en særlig beholder, vælges hertil kar af samme art som de, der benyttes i det daglige

---

[1] Meisterwerke der griechischen Plastik, 1893, s. 257—263.

[2] Afbildede l. c. s. 259 fig. 34, tidligere omtalte bl. a. hos Undset l. c.

[3] De to »amuletkapsler«, Annaler 1848, 341 f., Aarb. 1889, 335 f., kommer i denne sammenhæng ikke i betragtning.

liv. Efter det foran udviklede er der ingen grund til at anse kedelvognen fra Skallerup for et tempelkar. Det har været et fremmed stykke, tiltalende ved sin ejendommelige form og sit fine arbejde eller med andre ord, som allerede Bruzelius[1] i 1860 ytrede om kedelvognen fra Ystad, et »rörligt dryckeskärl«. Det har tjent til brug i livet[2], og når et så kostbart stykke er valgt til urne for den dødes aske, stemmer dette godt med den anseelige grav og den usædvanlig store höj, som hvælvede sig derover.

---

[1] l. c. s. 25.
[2] Jfr. s. 370.

TILFØJELSE TIL PROF. KR. ERSLEV: *A GERI, A WETLANDI* I KONGEBREVET 1135.

Hr. Dr. phil. Will. Christensen gør mig opmærksom paa, at Bibliothekar Weeke allerede for længst har udtalt, at der i Kongebrevet af 1135 bør læses: »a Geri« (Lunde Domkapitels Gavebøger S. 70 Anm. 3), hvad jeg meget beklager at have overset.

Jeg nytter Lejligheden til at tilføje, at i den gamle Præbendeliste i Lunde Kapitels Memorialbog forekommer baade »a Geri« og »a Guthisbo« (SRD. III, 428, 429).

Kr. Erslev.